Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΠΟ
ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ
ΜΕΧΡΙ
ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ
ΤΟΥ 1821

Τοῦρκοι καὶ Χριστιανοί

(Εἰκὼν τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος, παριστῶσα μὲν τὰ μαρτύρια εἰς ἃ ὑπεβλήθησαν οἱ Χριστιανοὶ μετὰ τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως, πραγματικῶς δὲ εἰκονίζουσα τὴν ἔναντι τοῦ δουλωθέντος γένους διαγωγὴν τῶν Τούρκων κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος. Ἐθνικὴ Βιβλ. Παρισίων)

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΦΟΒΕΡΑΙ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΙ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΥΤΟΥ ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

Θηραταί
(Εἰκὼν βυζαντιακοῦ χειρογράφου)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

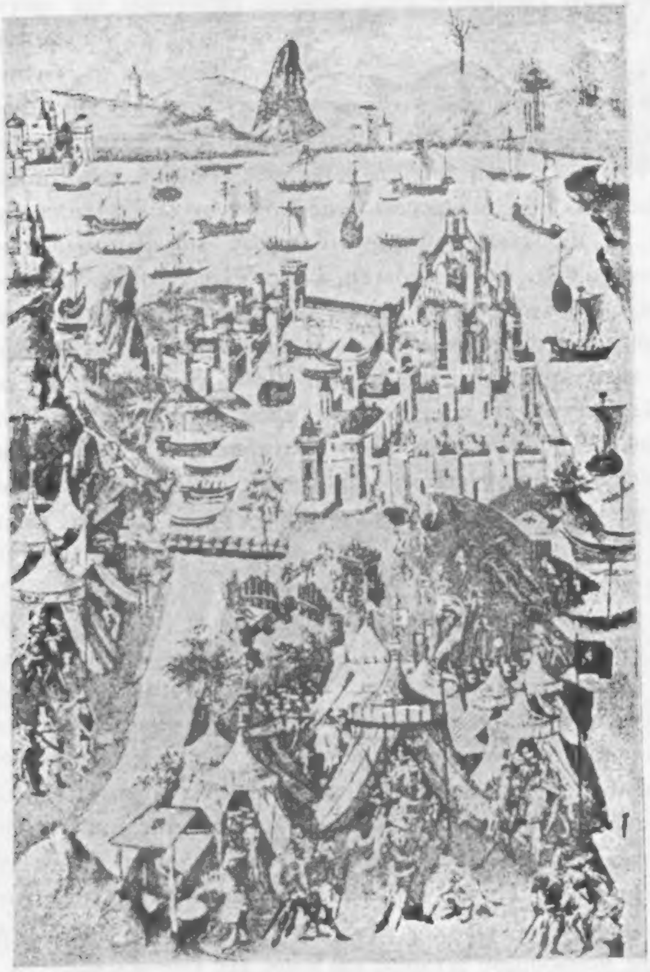
Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν ἐλογίζετο μέχρις ἐσχάτων ὡς γεγονὸς πολιτικὸν κρίσιμον, ἐπὶ τοσοῦτον κρίσιμον ὥστε συγκατηριθμεῖτο μεταξὺ τῶν μεγάλων συμβεβηκότων τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, δι' ὧν χωρίζεται ἡ μέση τῆς Εὐρώπης ἱστορία ἀπὸ τῆς νέας. Πρό τινος δὲ πολλοὶ ἐπεχείρησαν νὰ καταβιβάσωσιν ἐκ τῆς περιωπῆς ταύτης τὴν παρὰ τὸν Βόσπορον ἐγκαθίδρυσιν τῆς ὀσμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἠγωνίσθησαν νὰ μειώσωσι τὴν πρότερον ἀποδοθεῖσαν αὐτῇ σπουδαιότητα. Ἀλλὰ συμβαίνει ἐνταῦθα ὅ,τι καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ τοῦ κόσμου τούτου πράγματα· αἱ δεύτεραι φροντίδες δὲν εἶναι πάντοτε τῶν πρώτων σοφώτεραι, καὶ ἀπ' ἐναντίας ἐνίοτε ἡ ἀρχικὴ τῶν πραγμάτων ἐντύπωσις εἶναι ἀκριβεστέρα τῆς βραδύτερον οὕτως ἢ ἄλλως τροπολογηθείσης. Δὲν λέγομεν ὅτι ἡ ὁριστικὴ κατάλυσις τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, εἰς τὴν πολιτικήν, τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν διανοητικὴν αὐτῆς διαμόρφωσιν, ὅσον ἡ ἀνακάλυψις τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Εὐέλπιδος ἄκρας ἢ ἡ εὕρεσις τῆς τυπογραφίας. Αὐτὴ ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀναπτυχθεῖσα ἐν Ἰταλίᾳ μελέτη τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ τέχνης, ἡ πολυειδῶς μὲν τῳόντι συντελέσασα εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν τῆς Εὐρώπης, ἀποδοθεῖσα δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅσοι ἐζήτησαν ἄσυλον τότε ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, ἤθελε συμβῇ καὶ ἄνευ τῆς προκειμένης καταστροφῆς. Τὰ πνεύματα εἶχον ὡριμάσει πρὸς τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἐπιμιξίαν, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν Ἰταλίᾳ, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς τῆς Εὐρώπης χώρας, αἱ δ' ὁσημέραι προαγόμεναι μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς σχέσεις ἤθελον οἴκοθεν ἐπιφέρει τὴν τελειοτέραν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν σπουδὴν καὶ τὴν ἐπιμελεστέραν ἀναζήτησιν τῶν ἀριστουργημάτων τῶν περισῳζομένων ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς τῆς Ἀνατολῆς χώραις. Τἀνάπαλιν μάλιστα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις ἠλάττωσε τοὺς θησαυροὺς τούτους καὶ πολλῶν ἐξ αὐτῶν διὰ παντὸς ἀπεστέρησε τὸν νεώτερον κόσμον. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας ταύτης ἀρκούμεθα εἰς ἓν καὶ μόνον γεγονός, παραλείποντες τὰ ἄλλα. Καθὰ ὁ ἐνετὸς Λαῦρος Κουιρῖνος ἔγραφεν ἐκ Κρήτης, Ἰουλίῳ 1453, πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον Ε',

εἰς ἐπιστολήν, ἧς τὸ πρωτότυπον σῴζεται ἐν τῇ Κοττονιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἀγγλίας, ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος ἐβεβαίωσεν αὐτῷ ὅτι τὰ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Κωνσταντινουπόλεως χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα αὐτοῖς ὄμμασιν εἶδεν ὑπὸ τῶν κατακτητῶν καταστρεφόμενα, ἀπήρτιζον ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν καὶ εἴκοσι χιλιάδας τόμων. Ὁπόσαι συγγραφαὶ διὰ παντὸς τότε ἀπολεσθεῖσαι δὲν ἤθελον διὰ παντὸς περισωθῆ ἄνευ τῆς ἁλώσεως καὶ ὁπόσα ἀντίγραφα δὲν ἤθελον συντελέσει εἰς τὴν ἀκριβεστέραν τῶν ὑπαρχόντων κειμένων ἀνάγνωσιν! Δὲν ἀξιοῦμεν ὡσαύτως οὐδ' ὅτι ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις ἀνεχαίτισεν ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν τὴν θαυμαστὴν ἐπίδοσιν τῆς μέσης καὶ δυτικωτέρας Εὐρώπης ἀπὸ τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ναὶ μὲν οὐδεμία, ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν, τῶν ἐπικρατειῶν αὐτῆς διετέλεσεν ἔκτοτε ἀμέτοχος τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπήγαγον οἱ ἀδιάκοποι σχεδὸν κατὰ ξηρὰν πόλεμοι τῶν ἀλλοθρήσκων τούτων κατακτητῶν καὶ αἱ πολλαὶ κατὰ θάλασσαν πειρατικαὶ αὐτῶν ἐπιχειρήσεις, ἀλλ' ἡ Εὐρώπη, ἐκτὸς ὀλίγων καὶ προσκαίρων ἐξαιρέσεων, ἀνεδείχθη νικηφόρος ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ καὶ ἐπὶ τέλους οὐδέποτε ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ὀσμανίδας νὰ ὑπερβῶσιν ὁριστικῶς τὰ ὅρια τῶν κυρίως λεγομένων ἀνατολικῶν χωρῶν.

Οὐδὲν ἧττον ἡ δεινὴ κατάπληξις, ἣν προυξένησεν εἰς αὐτὴν ὁ θρίαμβος τοῦ Μωάμεθ Β', ὑπῆρξε δεδικαιολογημένη· δεδικαιολογημένη ὅμως ἐξ ἀσυνειδήτου τινὸς αὐτοματισμοῦ μᾶλλον ἢ ἐκ λελογισμένης τῶν πραγμάτων ἐκτιμήσεως. Οἱ ἡγεμόνες καὶ οἱ ἱεράρχαι τῆς Δύσεως, ἀφοῦ μετ' ἀσυγγνώστου ἀδιαφορίας ἀπέβλεψαν πρὸς τοὺς κινδύνους οἵτινες ἠπείλουν τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους, ἔπειτα κατελήφθησαν διὰ μιᾶς ὑπὸ τρόμου παραδόξου ἅμα μαθόντες τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἐφοβήθησαν ὅτι οἱ γενίτσαροι θέλουσιν ἀνατρέψει τοὺς βωμοὺς τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Οὐγγαρίαν· ἐφοβήθησαν ὅτι ἡ Ἰταλία δὲν θέλει διαφύγει τὸν μουσουλμανικὸν ζυγὸν καὶ ὅτι μετ' οὐ πολὺ εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, μεταβληθείσας εἰς τζαμία, θέλει ἀντηχήσει τὸ κήρυγμα τοῦ Κορανίου. Τοιαύτη ὁλοσχερὴς πραγμάτων ἀλλοίωσις εὐτυχῶς δὲν συνέβη· συνέβη ὅμως ἕτερόν τι, εἰς ὃ οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ δὲν ἠθέλησαν νὰ ἐπιστήσωσι τὴν δέουσαν προσοχήν. Ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις οὐ μόνον ἐμάρανεν ἐπὶ πολὺν χρόνον πᾶσαν ἀφορμὴν πολιτισμοῦ ἐν ταῖς ἀρχικαῖς ταύταις αὐτοῦ ἑστίαις ἀλλ' ἀκρωτηριάσασα ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους τὴν Εὐρώπην ἀπεστέρησεν αὐτὴν τῶν ποικίλων πλεονεκτημάτων ὅσα ἤθελε πορισθῆ, ἐὰν ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς διέσῳζε τὴν ἰδίαν αὐτονομίαν. Τούτου δ' ἕνεκεν ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ κυρώσασα καὶ ἀσφαλίσασα τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν, ὀρθῶς ἐλογίσθη μέχρις ἐσχάτων ὡς γεγονὸς κρίσιμον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας καὶ ἰδίως τῆς εὐρωπαϊκῆς.

Ὅπως εἶχον καταντήσει τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, μάλιστα κατὰ τὰς δύο προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας, ὁ χριστιανισμὸς τῶν χωρῶν τούτων δὲν ἠδύνατο πλέον οἴκοθεν ν' ἀποκρούσῃ τὸν νέον ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἐπισκήψαντα κίνδυνον· ὁ ἀναγνώστης ἐπείσθη βεβαίως περὶ τούτου ἐξ ὅσων διὰ μακρῶν ἐξεθέσαμεν ἐν τῷ τρισκαιδεκάτῳ βιβλίῳ τῆς παρούσης ἱστορίας. Ἡ ἄλλη ὅμως Εὐρώπη εἶχε λόγους ἰσχυροὺς νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ ἔργου, καὶ ἐὰν κατέβαλλεν ἐπὶ τούτῳ τὸ ἥμισυ μόνον τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πόρων ὅσους ἐδαπάνησεν ἐπὶ τῶν σταυροφορικῶν ἀγώνων, ἐπεδείκνυε δὲ μείζονα σύνεσιν καὶ δεξιότητα, ἤθελεν ἀναμφιβόλως ἐπιτύχει τοῦ σκοπουμένου. Δὲν ἐννοοῦμεν δὲ ὅτι ὤφειλε νὰ πράξῃ τοιοῦτό τι ἕνεκεν ἁπλῆς φιλανθρωπίας ἢ καθαρῶς θρησκευτικοῦ ζήλου, ἀλλὰ μᾶλλον ἕνεκα τοῦ καλῶς νενοημένου συμφέροντος αὐτῆς. Ὑποθέσωμεν τῷόντι ὅτι, ἀντὶ τῶν πολλῶν ἀλλὰ παρακαίρων καὶ ἀσυναρτήτων ἐπιχειρήσεων τοῦ πάπα, τῶν Ἐνετῶν, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἱσπανίας,

περὶ ὧν θέλομεν μετ᾽ οὐ πολὺ ὁμιλήσει, διεξήγετο ἐγκαίρως μία καὶ μόνη ἐπιχείρησις ὑπὸ ἀρχηγὸν ἕνα. Διὰ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης οἱ μουσουλμάνοι ἤθελον πιθανώτατα ἐξωσθῆ οὐ μόνον ἐκ τῆς **Εὐρώπης ἀλλὰ καὶ** ἐκ τῶν δυτικωτέρων τῆς Ἀσίας μερῶν καὶ τῶν βορειοτέρων τῆς Ἀφρικῆς· ὥστε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἤθελεν ἱδρυθῆ κράτος χριστιανικὸν νέον, ἔχον τὴν ἔκτασιν ἣν εἶχε τὸ μεσαιωνικὸν πρὸ τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἑκατονταετηρίδι· τὸ δὲ κράτος τοῦτο, κληρονομοῦν τὰς συνετὰς διοικητικὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας ἐγχωρίου μοναρχίας καὶ ἐνταὐτῷ τροπολογοῦν αὐτὰς βαθμηδὸν κατὰ τὴν ὁσημέραι ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ προαγομένην πολιτικήν, κοινωνικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν, ἤθελεν ἀποβῆ εὐπορώτατον, εὐρυθμότατον, ἰσχυρότατον. Ἐντεῦθεν, ἀντὶ νὰ διακοπῇ σχεδὸν ἐπὶ 400 περίπου ἔτη πᾶσα σπουδαία βιοποριστικὴ σχέσις μεταξὺ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς, διὰ τὴν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἐπικρατήσασαν ἐν τῷ μεταξὺ παντελῆ ἔλλειψιν εὐνομίας, ἀσφαλείας καὶ οἰκονομικῆς ἐπιδόσεως, ἡ Δύσις ἤθελεν ἐξακολουθήσει εὑρίσκουσα ἐνταῦθα στάδιον ἐπὶ μᾶλλον εὐρύτερον γινόμενον ἐμπορικῆς, βιομηχανικῆς καὶ

Μία τῶν πολλῶν εἰκόνων αἵτινες, ζωγραφηθεῖσαι ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἵνα παραστήσουν τὴν πολιορκίαν καὶ τὴν ἅλωσιν τῆς Κων)πόλεως, παριστῶσι πραγματικώτατην τὴν ἐμποιηθεῖσαν ἐν τῇ Δύσει ἐκ τῆς ἁλώσεως ἐντύπωσιν.
(Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Παρισίων)

ναυτικῆς ἐνεργείας. Ὁποία πραγμάτων ἀλλοίωσις! Ἵνα λάβωμεν ἀμυδράν τινα ἔννοιαν ὁπόσα ὠφελήματα ἤθελε πορισθῆ ἡ Εὐρώπη, ἐὰν ἔκτοτε ἐνιδρύετο ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀντὶ τοῦ ὀσμανικοῦ τοιοῦτό τι χριστιανικὸν κράτος, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν οἷον δημόσιον πλοῦτον εἶχεν ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν μοναρχία ἐν τῇ 9 καὶ τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι, ἀντιπαραβάλωμεν δὲ τὸν πλοῦτον ἐκεῖνον πρὸς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους οὐχὶ ἐν καιρῷ τῆς παρακμῆς αὐτοῦ κατὰ τὴν 17 καὶ τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα ἀλλὰ κατὰ τὴν 16 ἐπὶ τῆς μεγίστης αὐτοῦ δυνάμεως καὶ δόξης. Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ἤδη ὅτι ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας αἱ δημόσιοι πρόσοδοι

τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους συνεποσοῦντο εἰς 700 περίπου ἑκατομμύρια τοῦ τότε νομίσματος. (Ἰδὲ Α΄ κεφ. Δ΄ τόμου). Διατί τὸ ἀνανεωθὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανικὸν κράτος δὲν ἤθελεν ἐντὸς μικροῦ ἀνακτήσει τὸν δημόσιον πλοῦτον ὃνεῖχεν ἐν ταῖς παραμοναῖς τοὐλάχιστον τῶν σταυροφοριῶν; Οὐδ᾽εἶναι χρεία νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι, ἐν ἐλλείψει ἑτέρων οἰκονομικῶν καὶ πολιτειογραφικῶν εἰδήσεων, αἱ δημόσιοι πρόσοδοι ἠμποροῦν μέχρι τινὸς νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς μέτρον τῶν ἰδιωτικῶν συναλλαγῶν καὶ πόρων, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ πρόσοδοι ἐκεῖναι ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα καταπιέσεως τυφλῆς καὶ ὅλως δυσαναλόγου πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν πλοῦτον, ἀφοῦ ἐπὶ τοσούτους διήρκεσαν αἰῶνας. Ἀπέναντι λοιπὸν τοῦ τοιούτου πλούτου ὃν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὸ χριστιανικὸν κράτος, ὁποῖοί τινες ἆρά γε ἦσαν οἱ δημόσιοι τοῦ ὀσμανικοῦ πόροι ἐπὶ τῶν χρόνων οἵτινες χαρακτηρίζονται διὰ τοῦ μεγάλου ὀνόματος τοῦ Σουλεϊμὰν τοῦ μεγαλοπρεποῦς; Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου σῴζεται ἔκθεσις λεπτομερὴς τοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος (1604—1608) διατελέσαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεως τῆς Ἑνετίας Ὀκταβιανοῦ Βόνου, δημοσιευθεῖσα ἐσχάτως ἐν τῇ πολυτίμῳ συλλογῇ ἥτις ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Νικολάου Βαρότση καὶ Γουλιέλμου Βερσέτου. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν ταύτην τὸ σύνολον τῶν εἰσπράξεων τοῦ δημοσίου ταμείου ἐν τῇ ἑκκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι δὲν ὑπερέβαινε πολὺ τὰ 5 ἢ 6.000.000 δουκάτων, ἤτοι τὰ 60—70.000.000 τοῦ τότε νομίσματος. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ ὀσμανικὸν κράτος ἐν τῇ μεγίστῃ αὐτοῦ ἐσωτερικῇ ἀκμῇ, ἤτοι καθ᾽ οὓς χρόνους ἦρχε χωρῶν πολὺ ἐκτενεστέρων τῶν χωρῶν ὅσας ἐκυβέρνα ἡ μακεδονικὴ δυναστεία, δὲν εἶχεν εἰμὴ τὸ δέκατον τῶν πόρων τῆς δυναστείας ταύτης. Οἴκοθεν δ᾽ ἐννοεῖται ὅτι ὁ πολὺς ἐκεῖνος πλοῦτος τοῦ χριστιανικοῦ κράτους, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ, ὅπως συνέβη εἰς τὸ ὀσμανικόν, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἔμελλεν ἀπ᾽ ἐναντίας νὰ αὐξήσῃ διὰ τοῦ εἰσαγωγικοῦ καὶ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου, ὅπερ ἤθελεν ἐνεργεῖται μετὰ τῆς ἀδιακόπως ὡσαύτως προαγομένης ὑλικῆς εὐημερίας τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης καὶ ὅτι οὐδεμία τῶν ἐπικρατειῶν αὐτῆς ἤθελε μείνει ἀμέτοχος τῶν εὐεργετημάτων τῆς τοιαύτης συναλλακτικῆς κινήσεως. Ἂν τὴν σήμερον, μετὰ πάροδον 400 περίπου ἐτῶν, μετὰ οὐσιωδεστάτην ἐλάττωσιν, ἂν ὄχι ὁλοσχερῆ τῶν τοιούτων συναλλαγῶν διακοπήν, ἡ Εὐρώπη τοσοῦτον ὠφελεῖται ἐκ τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ποικίλων αὐτῆς σχέσεων πρὸς χώρας ἐν τῷ μεταξὺ ἐρημωθείσας καὶ πολυειδῶς ἐξαντληθείσας, ὁποῖοι καὶ ὁπόσοι θησαυροὶ δὲν ἤθελον εἰσρεύσει εἰς αὐτὴν ἐὰν ἡ διεθνὴς αὕτη κίνησις οὐδέποτε ἔπαυεν ἐν τῷ μακρῷ ἐκείνῳ διαστήματι;

Οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλ᾽ ἐπικρατήσαντος τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν Συρίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ ἤθελεν ἔκτοτε ἐξασφαλισθῆ ἡ διὰ τοῦ Σουεσσικοῦ ἰσθμοῦ διαπόρθμευσις· ἡ Εὐρώπη, ἀντὶ νὰ διεξάγῃ ἐπὶ αἰῶνας τὴν μετὰ τῆς Ἰνδικῆς ἐμπορίαν διὰτοῦ μακροτάτου περὶ τὴν Εὐέλπιδα ἄκραν πλοῦ, ἔμελλε νὰ ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς πάντοτε τὴν πρόχειρον καὶ συντομωτέραν διὰ τοῦ ἰσθμοῦ ἐκείνου μεταγωγήν, ἧς τὸ πλεονέκτημα μόλις κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀνεκτήσατο. Ἀλλά, θέλουσιν ἀντείπει βεβαίως πολλοί, ἡ διὰ τῆς καθολικῆς Εὐρώπης ἐγκαθίδρυσις νέου ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτους ἔμελλε νὰ συνεπαγάγῃ τὴν ἐνταῦθα μετάγγισιν ὁλοκλήρου τοῦ δυτικοῦ βίου καὶ ἰδίως τὸν θρίαμβον τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης· ὥστε δὲν βλέπομεν τῇ ἀληθείᾳ κατὰ τί ἤθελεν ὠφεληθῆ ὁ ἑλληνισμὸς ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ τούτου τοσούτων ξενικῶν στοιχείων. Τὸ καθ᾽ ἡμᾶς ἐλέγχοντες τὴν Εὐρώπην διότι δὲν προέλαβεν ἢ δὲν ἀνέτρεψε τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν, ὅπως δὲν ἔπαυσαν ἐλέγχοντες αὐτὴν ἐπὶ 400 ἔτη οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐννοοῦμεν, ὅπως καὶ οὗτοι, ἐπέμβασιν αὐτῆς σώφρονα καὶ συνετήν, ἥτις καὶ μόνη ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ διαρκῶς τὰ ἀνωτέρω προϋποδειχθέντα σωτήρια ἀποτελέσματα· οὐδὲ πρεσβεύ-

ομεν ὅτι ὁ νεώτερος κόσμος ἦτο ἀνεπίδεκτος τοιαύτης συνέσεως καὶ σωφροσύνης, διότι ἴχνη αὐτῆς ἀναφαίνονται ἤδη ἐν τῇ πολιτείᾳ τινῶν τοὐλάχιστον τῶν κατακτητῶν τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Οὔτε οἱ Βιλλεαρδουΐνοι, οὔτε οἱ Λαρόσαι, οὔτε αὐτοὶ οἱ Ἐνετοὶ ἐκήρυξαν πόλεμον ἄσπονδον κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ κατὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος Ἀξιοῦντες λοιπὸν ὅτι ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἔπραξε τότε λάθος μέγα μὴ ἐπιχειρήσασα σπουδαίως τὴν κατάλυσιν τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας διὰ τῆς ἀνιδρύσεως μεγάλου καὶ ἰσχυροῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανικοῦ κράτους ἐννοοῦμεν κράτος αἰσθανόμενον κατὰ μικρὸν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, νὰ σεβασθῇ τοὺς κυριωτέρους χαρακτῆρας τῶν ἰθαγενῶν κατοίκων καὶ νὰ παραλάβῃ αὐτοὺς συνεργοὺς εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν. Εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι, τοιαύτης καταστάσεως πραγμάτων καταρτισθείσης ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἤθελεν ἀναγκαίως πρωτεύσει ἐν αὐτῇ διὰ τὴν γλῶσσαν, τὰς παραδόσεις, τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ, δὲν ἤθελε πάθει τὰς νέας καὶ ἀνηκούστους συμφορὰς ὅσας ὑπέστη κατὰ τὰ τελευταῖα 400 ἔτη, δὲν ἤθελεν ἐξακολουθήσει μειούμενον ὀλεθρίως κατὰ τὸν πληθυσμόν, τὴν εὐπορίαν καὶ τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν διάπλασιν· ἀπ' ἐναντίας δὲ πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως αὐξάνον καὶ κραταιούμενον δὲν ἤθελεν εἶναι ἠναγκασμένον, ὅπως σήμερον, νὰ ἀρχίζῃ τὸ στάδιον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἄλφα, ἀλλ' ἔμελλε νὰ ἐπέχῃ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ τάξιν προέχουσαν καὶ ἀνταξίαν τῶν προαιωνίων αὐτοῦ ἀγώνων καὶ προσδοκιῶν.

Μία εὔλογος ἔνστασις δύναται νὰ προταθῇ κατὰ τῆς ἀνασκευασθείσης ταύτης τοῦ παρελθόντος εἰκόνος, ἣν ὡς ἥδυσμά τι ἐπεχρίσαμεν εἰς τὸ χεῖλος τοῦ πικροῦ ποτηρίου τῶν παθημάτων ὅσα ὑπέστησαν δυοκαίδεκα τῶν πατέρων ἡμῶν γενεαί. Ἦτο ἄρά γε ἡ Εὐρώπη τότε εἰς κατάστασιν νὰ ματαιώσῃ τὸ ἀποτρόπαιον τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἔργον; Τὸ ἐπιχείρημα ἀπῄτει βεβαίως ὑψηλοτέραν τινὰ συνείδησιν τῶν γενικῶν τοῦ πολιτισμοῦ συμφερόντων καὶ ἑνότητα ἐνεργείας, ἣν δὲν εἶχε καὶ δὲν ἠδύνατο ἴσως νὰ ἔχῃ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸ ἔτι κυοφορούμενον μᾶλλον ἢ ὁριστικῶς διαμορφωθὲν σύμπλεγμα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπικρατειῶν. Ἂν σήμερον ἡ Δύσις μετὰ κόπου ἠμπορεῖ νὰ ὁμοφωνήσῃ ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἠδύνατο νὰ πολιτευθῇ ἄλλως παρ' ὅ,τι ἐπολιτεύθη πρὸ 400 ἐνιαυτῶν, ὅτε ἡ μὲν πολιτικὴ περίνοια ἦτο ταπεινοτέρα, τὰ δὲ εὐτελῆ τοπικὰ συμφέροντα ἦσαν περιπλοκώτερα καὶ ἰσχυρότερα ἢ σήμερον. Ἡ Εὐρώπη λοιπὸν δὲν ἦτο ἐπιτηδεία νὰ διευθύνῃ προσηκόντως τὰς δυνάμεις αὐτῆς· καθ' ἑαυτὰς ὅμως αἱ δυνάμεις αὗται ἦσαν βεβαίως πλέον ἢ ἱκαναὶ νὰ καταβάλωσι τὸν ἀπ' ἀνατολῶν ἐπελθόντα πολέμιον. Ὁ Οὐνυάδης μόνος πολλάκις κατετρόπωσε τοὺς τουρκικοὺς στρατούς· ὁ Σκεντέρμπεϋς μόνος πολλάκις ἢ συνέτριψεν αὐτοὺς ἢ ἠνάγκασεν εἰς ὑποχώρησιν· ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος μόνος ἐν τῇ τελευταίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίᾳ ἔφερεν εἰς ἀμηχανίαν τὸν Μωάμεθ Β'· καὶ ἐπιτρέπεται νὰ ἀμφιβάλωμεν ὅτι γενναῖόν τι ὁπωσοῦν ἐπιχείρημα τῆς Εὐρώπης δὲν ἤθελε διαλύσει ὡς ἱστὸν ἀράχνης τὸ ὀσμανικὸν μορμολύκειον; Ἀλλ' ὅτι οἱ Τοῦρκοι οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἀκαταγώνιστοι ἐξάγεται ἐξ ὅλης αὐτῶν τῆς ἱστορίας. Ὁ Μωάμεθ Β' ἐβασίλευσε μέχρι τοῦ 1481, ἤτοι ὑπὲρ τὰ 37 ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν· καὶ ἐκυρίευσε μὲν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ βασίλειον τῆς Τραπεζοῦντος, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Εὔβοιαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Πελοποννήσου, ἀλλὰ καίτοι μὴ ἔχων σπουδαίους ἀντιπάλους εἰμὴ τοὺς Ἐνετούς, τοὺς Οὔγγρους καὶ τοὺς ἱππότας τῆς Ῥόδου δὲν ἠδυνήθη πολλοῦ γε δεῖ, νὰ συμπληρώσῃ τὴν κατάκτησιν ὅλων τῶν χριστιανικῶν τῆς Ἀνατολῆς

χωρῶν. Ἐκ τῆς Ρόδου, ἣν ἐπολιόρκησε τῷ 1480, διὰ τοῦ ναυάρχου Μεζὶ πασᾶ, ὅστις λέγεται ἀνήκων εἰς τὴν γενεὰν τῶν Παλαιολόγων, ἀπεκρούσθη μετὰ δύο μηνῶν πεισματώδεις ἐπιθέσεις· ἡ δὲ νῆσος ἐκείνη δὲν ἐκυριεύθη εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1523 ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Σουλεϊμὰν Α΄. Ἡ Κύπρος δὲν ἐδουλώθη εἰμὴ τῷ 1570 ἐπὶ Σελὴμ τοῦ Β΄, ἡ Κρήτη μόλις μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα τῷ 1669 ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Μωάμεθ τοῦ Δ΄, ἡ δὲ Ἑπτάνησος ποτέ. Καὶ πάλιν τῷ 1687 ἐπὶ Σουλεϊμὰν τοῦ Β΄ ἡ Ἐνετία ἀνέκτησε τὴν Πελοπόννησον, οὐδὲ ἐγκατέλιπεν ὁριστικῶς τὴν χερσόνησον ταύτην εἰμὴ τῷ 1715 ἐπὶ Ἀχμὲτ τοῦ Γ΄, ἑκατὸν μόλις ἔτη πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως.

Ἐξ ὅλων λοιπὸν τῶν προειρημένων συνάγεται ὅτι ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ὤφειλεν ἐξ οἰκείων σπουδαιοτάτων συμφερόντων νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν· καὶ ὅτι εἶχε τὰς πρὸς τοῦτο ἀναγκαίας δυνάμεις, ἐστερεῖτο δὲ μόνον τῆς ἀπαιτουμένης πολιτικῆς περινοίας καὶ ἑνότητος. Τοσοῦτον ὅμως αὐτὴ πρώτη ἁμαρτήσασα δίκαιον εἶναι νὰ δεικνύεται ἐπιεικεστέρα πρὸς τὰς ἁμαρτίας τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Χαλκοῦν μετάλλιον τοῦ Φλωρεντινοῦ χαράκτου Βερθόλδου Τζοβάννι, κοπὲν πρὸς τιμὴν τοῦ Μωάμεθ Β΄ μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῆς Ἑλλάδος.

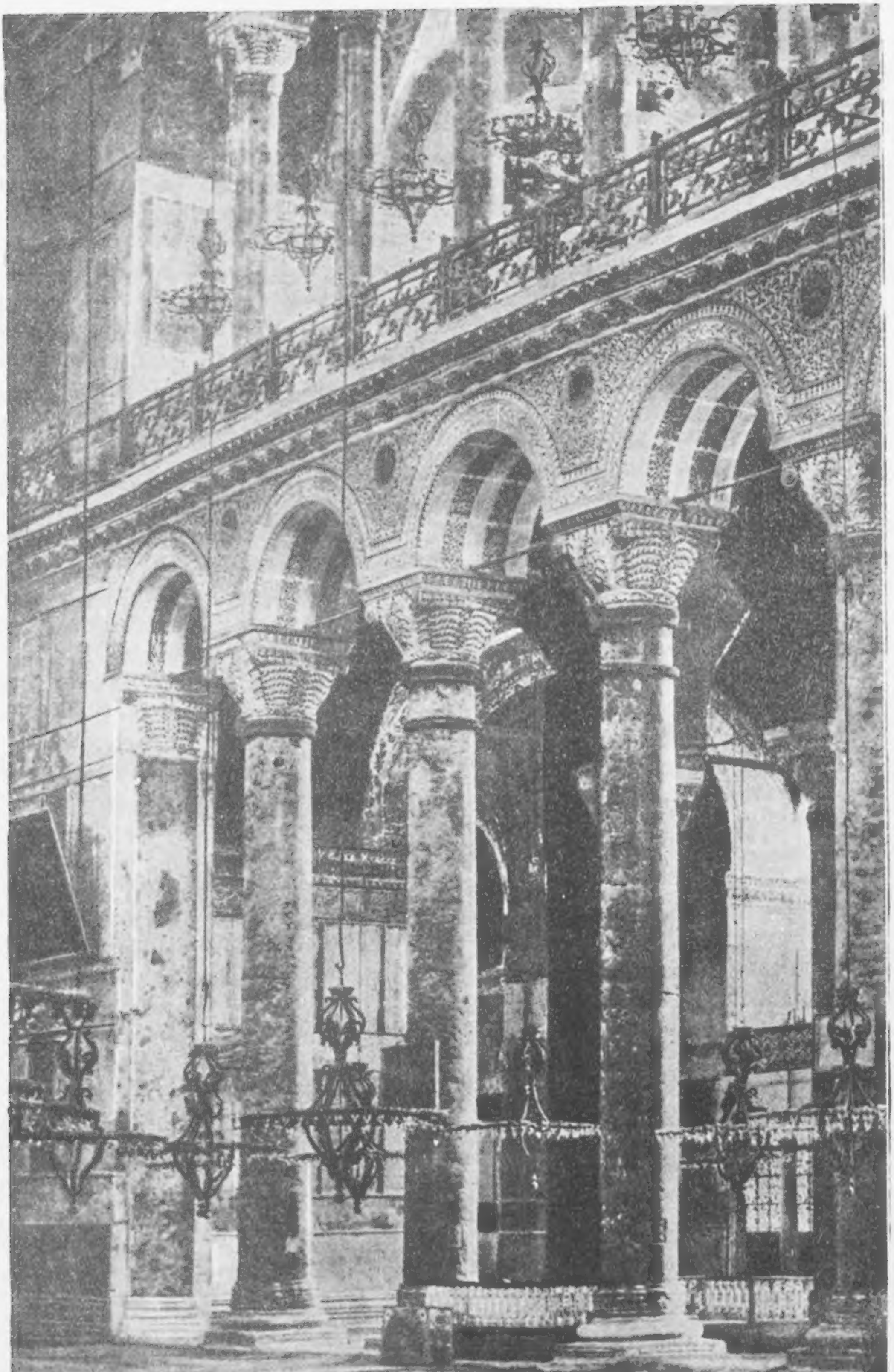
Ἐπίτιτλος Βυζαντινοῦ χειρογράφου
(Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΔΕΚΑΤΕΥΣΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΕΝΕΚΑ ΠΟΙΚΙΛΩΝ ΑΙΤΙΩΝ

Ἀλλ᾽ ἂν καὶ οὐκ ὀλίγαι τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν βραδέως ὁπωσοῦν ὑπέκυψαν εἰς τοὺς νέους δυνάστας, τινὲς δὲ εἶχον ὑποταχθῆ καὶ πρὸ τοῦ 1453, ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία χρονολογεῖται συνήθως ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦτο δὲ εὐλόγως, διότι διὰ τῆς ἁλώσεως ταύτης ἠσφαλίσθη τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτος τῶν ὀσμανιδῶν, περιῆλθε δὲ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ μόνον ἐξεπροσώπει τότε τὴν πνευματικὴν καὶ ἐν μέρει τὴν διοικητικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἑνότητα. Ἐν τούτοις οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἔστερξαν ἀπολύτως τὴν νέαν αὐτῶν τύχην. Οὐκ ὀλίγοι ἀπεδήμησαν, οἱ δὲ πλεῖστοι ὑπέκυψαν μὲν ἐξ ἀνάγκης ἀλλ᾽ ἢ πάντοτε καθ᾽ ἑαυτοὺς διαμαρτυρόμενοι ἢ καὶ ἐπαναστατοῦντες ἐκ διαλειμμάτων ὁσάκις εὕρισκον πρὸς τοῦτο ἐπιτηδείαν περίστασιν. Οἱ μόνοι καὶ μηδέποτε ὑποταχθέντες εἶναι οἱ πολυθρύλητοι κλέφται· οἱ μόνοι δὲ οἱ ὁριστικῶς διαλλαγέντες πρὸς τὴν νέαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ὑπῆρξαν οἱ διὰ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς αὐτομολήσαντες.

Περὶ τῶν ποικίλων ἀφορμῶν καὶ τῶν πρώτων περιπετειῶν τῆς τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμίσεως ὡμιλήσαμεν ἤδη ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ, ὥστε νῦν δὲν πρόκειται εἰμὴ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς περιπετείας ταύτας μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἴδομεν ἄλλοτε ἐκ τίνος αἰτίας καὶ πρὸς τίνα σκοπὸν συνεκροτήθη τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα· ἀλλ᾽ ἀνεβάλομεν τότε νὰ ἐκθέσωμεν τὰ τῆς στρατολογίας αὐτοῦ καθ᾽ ἕκαστα, διότι τῷόντι ἡ στρατολογία αὕτη δὲν ἐκανονίσθη ὁριστικῶς εἰμὴ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως καὶ ἐφεξῆς. Κατ᾽ ἀρχὰς 1000 τοὐλάχιστον τὸν ἀριθμὸν ἦσαν οἱ χριστιανόπαιδες οἵτινες κατ᾽ ἔτος ἁρπαζόμενοι διὰ παντὸς τρόπου εἴτε ἐξ ὑπηκόων εἴτε ἐκ πολεμίων ἐξισλαμίζοντο διὰ τῆς βίας, ἵνα ἀνατραφῶσιν ὡς γενίτσαροι. Κατόπιν οἱ γενίτσαροι ἐστρατολογήθησαν κυρίως ἀπὸ τῶν νέων χριστιανῶν αἰχμαλώτων, οἵτινες κατά τινα διάταξιν τοῦ Μουρὰτ Α΄ περὶ τὸ 1362 γενομένην ἀπεχωρίζοντο ἐπὶ τούτῳ ὡς τὸ πεμπτημόριον τῆς ὅλης στρατιωτικῆς λείας, τὸ ὑπὸ τοῦ Κορανίου παρα-

ΟΙ ΠΟΡΦΥΡΟΙ ΚΙΟΝΕΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

χωρούμενον· καὶ τοιοῦτό τι ἐγίνετο μετὰ πᾶσαν κατάκτησιν. Ἐπὶ Μουρὰτ τοῦ Β' τὸ κράτιστον τοῦτο σῶμα συνεκροτεῖτο ἤδη ἐξ ἀνδρῶν 6—10,000. Ἔτι δὲ βραδύτερον καθιερώθη ἡ τακτικὴ τῶν χριστιανοπαίδων στρατολογία ἐν ταῖς ὑποτεταγμέναις χώραις, ἣν οἱ πατέρες ἡμῶν ὠνόμαζον *παιδομάζωμα*. Πότε ἐνομοθετήθη τοῦτο, ἄδηλον· ἴσως ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Β'. Ἀλλ' ὁριστικῶς δὲν ἐπεβλήθη εἰμὴ ἐπὶ τοῦ Σελὴμ Α' καὶ τοῦ Σουλεϊμὰν Α' (1). Τότε ἐκανονίσθη ὅτι ἡ τακτικὴ τῶν χριστιανοπαίδων στρατολογία ἐν τῷ κράτει θέλει γίνεται κατὰ πενταετίαν· μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἀπέβη συνεχεστέρα, ἐνεργουμένη κατὰ τετραετίαν, τριετίαν, διετίαν, ἐπὶ τέλους δὲ κατ' ἔτος καὶ ὁσάκις παρουσιάζετο ἀνάγκη. Ὁ φόρος οὗτος τοῦ αἵματος ἐπεβάλλετο ἰδίως εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, τὴν Ἀλβανίαν, τὴν Ἑλλάδα καὶ μετέπειτα τὴν Οὐγγαρίαν. Ὀλίγα μόνον τινὰ ὡρισμένα μέρη ἦσαν ἀπηλλαγμένα αὐτοῦ,οἷον ἡ Κωνσταντινούπολις, ὁ Γαλατᾶς καὶ ἡ Ρόδος.Διεξήγετο δὲ ἡ στρατολογία κατὰ τόνδε τὸν τρόπον. Εἰς ἕκαστον φορολογητέον τόπον προσήρχετο λοχαγὸς τῶν γενιτσάρων συνεπαγόμενος γραφέα, κομίζων δὲ αὐτοκρατορικὸν φερμάνιον. Ὁ τοῦ τόπου προϊστάμενος ὤφειλε νὰ ὑποβάλῃ αὐτῷ κατάλογον ὅλων τῶν οἰκογενειῶν, ἕκαστος δὲ πατὴρ ἦτο ὑπόχρεως νὰ ἀναγγείλῃ πόσους υἱοὺς εἶχε καὶ νὰ παραστήσῃ αὐτοὺς πρὸς ἐκλογήν. Κατ' ἀρχὰς δὲν ἀφῃροῦντο ἐκ τοῦ συνόλου τῶν παίδων ἑκάστου τόπου εἰμὴ τὸ πεμπτημόριον, κατόπιν ὅμως τοσοῦτοι ὅσων ὑπῆρχε χρεία, καὶ πάντοτε οἱ κάλλιστοι καὶ εὐρωστότατοι. Ὡσαύτως ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις εἷς μόνος ἐλαμβάνετο ἀφ' ἑκάστης οἰκογενείας παῖς, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ δύο, καὶ τρεῖς, καὶ αὐτὸς ὁ μονογενής, ὅστις πρότερον ἐξῃρεῖτο. Τελευταῖον κατ'ἀρχὰς ἐξελέγοντο μόνοι οἱ παῖδες 6 ἢ 7 ἐτῶν, κατόπιν δὲ καὶ παῖδες 10 καὶ 15 ἐτῶν. Ἐνῷ δὲ τοσοῦτον βαρεῖαι ἀπέβησαν διὰ τοῦ χρόνου αἱ γενικαὶ περὶ τούτου διατάξεις, ἔτι βαρύτεραι καθίσταντο διὰ τῶν καταχρήσεων εἰς ἃς ἐξετραχηλίζοντο οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν ὑπάλληλοι, ἁρπάζοντες μὲν πλειοτέρους τῶν ἀπαιτουμένων καὶ ἐκποιοῦντες αὐτοὺς ὡς δούλους, ἐπιτρέποντες δὲ εἰς τοὺς εὐπορωτέρους τὴν ἐπὶ χρήμασιν ἀπαλλαγὴν τῶν υἱῶν αὐτῶν πρὸς βλάβην τῶν πενεστέρων. Οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι ἐνόμιζον ὅτι θέλουσι διαφύγει τὴν συμφορὰν νυμφεύοντες νεωτάτους τοὺς παῖδας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν 8, 9 καὶ 10 ἐτῶν· τὸ στρατήγημα ὅμως δὲν ὠφέλει, διότι καὶ οὗτοι ἡρπάζοντο, καὶ οὐ μόνον εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὁ γάμος σπουδαῖος ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν 20 καὶ 24 ἐτῶν. Οὐδ' ἀπηλλάττοντο τοῦ δεινοῦ ἀσπαζόμενοι τὸν ἰσλαμισμὸν ἑκουσίως, διότι ὁ σουλτάνος δὲν ἐνόει νὰ ἐλαττωθῇ τοιουτοτρόπως ὁ ἀριθμὸς τῶν στρατευσίμων. Μόνοι οἱ εἰς τὰ παράλια οἰκοῦντες ἐσῴζοντο φεύγοντες μετὰ τῶν τέκνων εἰς τὴν ἐνετικὴν ἰδίως χώραν. Ὅσοι δ' ἐπεχείρουν ν' ἀντισταθῶσι διὰ τῆς βίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐδαμάζοντο. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι τὸ ὑπὸ αὐτόπτου μάρτυρος, τοῦ γερμανοῦ Γέρλαχ, βεβαιούμενον, ὅτι πολλάκις αἱ δυστυχεῖς μητέρες ἀνατείνουσαι τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν ἱκέτευον τὸν Ὕψιστον ν' ἀνακαλέσῃ παρ' ἑαυτῷ τοὺς παῖδας αὐτῶν, ἵνα μὴ περιπέσωσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀπίστων. Ἀλλ' ὅμως τοσοῦτον ἰσχυρὸν εἶναι τὸ τῆς ἰδιοτελείας αἴσθημα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὥστε ὁ αὐτὸς Γέρλαχ ἀξιοῖ ὅτι ἕτεροι πάλιν γονεῖς προθύμως παρέδιδον τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, οἱ δὲ παῖδες καὶ νέοι μετὰ πόθου ἀνελογίζοντο τὸν πολυτελῆ βίον ὃν θέλουσι διάγει ἐν τῷ σεραΐῳ. Καὶ τὸ κακὸν τοῦτο προέβη

(1) Οἱ καλοῦντες τὸν Σουλεϊμὰν Β' ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο σουλτάνον εἰσὶν οἱ εὐρωπαῖοι ἱστοριογράφοι. Ἀλλ' οἱ Ὀθωμανοὶ πρῶτον ὑπὸ τὸ ὄνομα Σουλεϊμὰν σουλτάνον θεωροῦσι τὸν νομοθέτην μὴ λαμβάνοντες ἐν τῇ σειρᾷ τῶν σουλτάνων καὶ τὸν Βαγιαζὶτ Α' υἱὸν Σουλεϊμάν.

εἰς τοσοῦτον ὥστε ὁ ἐν ἔτει 1554 πρεσβευτὴς τῆς Ἐνετίας ἐν Κωνσταντινουπόλει Δομίνικος Τρεβιζάνος ἀνέφερεν, ὅτι τὸ παιδομάζωμα, τὸ ὁποῖον πρότερον ἐλογίζετο ὡς ἡ μεγίστη τῶν συμφορῶν, κατήντησε τότε νὰ ὑπολαμβάνεται ὡς ἐξαίρετον εὐτύχημα.

Ἵνα ἐξηγήσωμεν τοῦτο μέχρι τινός, ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν πρὸ πάντων ὅτι ὅσον ἠλαττοῦτο τὸ κράτος τῶν σουλτάνων τοσοῦτον ηὔξανε τὸ ἀξίωμα τῶν γενιτσάρων, οἵτινες αἰσθανόμενοι ἐπὶ μᾶλλον ὅτι εἶναι τὸ μόνον στήριγμα τῆς ἀρχῆς ἦγον καὶ ἔφερον κατὰ τὸ δοκοῦν τοὺς κυριάρχας. Ἀπέβησαν δὲ πρωιμώτατα τοσοῦτον ἐπικίνδυνοι ὥστε ἐν ἔτει 1581 δὲν ἔμενον ἐξ αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ 4.000 καὶ οὐδέποτε ἐστάθμευον αὐτόθι πλειότεροι τοῦ ἑνὸς τρίτου τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ. Οἱ λοιποί, διεσπαρμένοι ὄντες ὡς ἀστυνομικοὶ φύλακες καθ' ὅλον τὸ κράτος, ἐμάστιζον ἀνηλεῶς τοὺς κατοίκους. Πλὴν τούτου οἱ εὐφυέστεροι τῶν χριστιανοπαίδων δὲν κατετάσσοντο εἰς τὸν στρατόν, ἀλλά, ἐκπαιδευόμενοι ἐπὶ τὸ ἰσλαμικώτερον, προήγοντο εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα. Καὶ ὡς γενίτσαροι λοιπὸν καὶ ὡς ἀνώτατοι δημόσιοι λειτουργοὶ οἱ χριστιανόπαιδες κατήντησαν οἱ ἀληθεῖς τοῦ κράτους κύριοι, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐκίνησαν τὸν φθόνον τῶν ἐκ γενετῆς Μουσουλμάνων. Εἷς τῶν τούρκων μεγιστάνων ἔλεγεν εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Αὐστρίας Οὔγγναδ ὅτι, «ἐνῷ οἱ παῖδες τῶν ἀθλίων χωρικῶν προσέρχονται εἰς τὰ βασίλεια καὶ γίνονται μεγάλοι καὶ τρανοί, οἱ ἡμέτεροι παῖδες παρορῶνται ἀναγκαζόμενοι νὰ γίνωνται ὑπήκοοι αὐτῶν». Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὁ πόθος ὃν εἶχον οἱ ὀσμανίδαι τοῦ νὰ συμμετάσχωσι τῆς κατ' αὐτοὺς ἀγαθῆς ταύτης τύχης τῶν χριστιανῶν ἀπέβη τοσοῦτος ὥστε κατήντησαν νὰ δανείζωσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τοὺς ἡμετέρους, ἵνα τοιουτοτρόπως περιληφθῶσιν εἰς τοὺς γενιτσάρους. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ὀλιγώτεροι ἦσαν ἐν τῷ σώματι τούτῳ οἱ πραγματικοὶ χριστιανόπαιδες ἢ οἱ κατὰ τὸν ἀνωτέρω τρόπον παρεισφρήσαντες εἰς αὐτὸ ὀσμανίδαι νεανίαι. Ἐντεῦθεν ὅμως ἠλαττώθη ἐνταὐτῷ καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἀξία τῶν γενιτσάρων. «Συνήθως», ἔγραφε τῷ 1573 ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἐνετίας Μαρκαντώνιος Βάρβαρος, «μόνοι οἱ ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ ἐλάμβανον ἐμμίσθους λειτουργίας καὶ μεγάλα ἀξιώματα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ σουλτάνου. Ἀλλὰ νῦν ἐπέτυχον νὰ παρεισδύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην δι' εὐνοίας καὶ τουρκόπαιδες, ὅπερ θέλει ἐπιφέρει πολλὴν ζημίαν εἰς τὸ κράτος». Ἡ δὲ προφητεία αὕτη ἐπηλήθευσεν. Οἱ τουρκόπαιδες οὐ μόνον δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν αὐστηρὰν ἀνατροφὴν καὶ πειθαρχίαν τῶν χριστιανοπαίδων ἀλλ' ἤθελον καὶ νὰ νυμφεύωνται, ὅπερ εἰς οὐδένα γενίτσαρον ἐπετρέπετο μέχρι τῶν μέσων τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος. Ἔκτοτε ὅμως καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1567 τὸ σῶμα ἤρχισε νὰ ἀναπληροῦται διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τέκνων, ἐξ οὗ πολλὴ μὲν ἐπῆλθεν αὐτοῦ αὔξησις, μείζων δὲ διαφθορά. Μέχρι τοῦ ἔτους 1637 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐμμίσθων γενιτσάρων ἀπὸ 12.000 συνεποσώθη εἰς 46.000, οἵτινες ἐξήντλουν τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον. Εἰς τούτους δὲ προσθετέον καὶ ἄλλους τόσους ἀμίσθους, οἵτινες διὰ χρημάτων καὶ ἄλλων μέσων παρεισέδυον εἰς τοὺς καταλόγους τῶν γενιτσάρων, ἵνα μετέχωσι τῶν ὠφελημάτων αὐτῶν καὶ προνομίων. Ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὁ Ὀσμὰν Β' ἐβουλεύθη νὰ ἀντικαταστήσῃ, ἀντὶ τοῦ ἐξαχρειωθέντος ἐκείνου τάγματος, αἰγυπτίους μισθοφόρους. Διαθρυληθέντος ὅμως τοῦ πράγματος ἐξερράγη στάσις φοβερά, ἥτις δὲν κατέπαυσε τῷ 1622 εἰμὴ διὰ τοῦ φόνου τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἡγεμόνος, τοῦ πρώτου τοιούτου φόνου ὃν ἀναφέρει ἡ ὀσμανικὴ ἱστορία. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Μουρὰτ Δ' ἠγωνίσθη νὰ μεταρρυθμίσῃ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος τάγμα καὶ ἐν ἔτει 1638 κατήργησεν ἐντελῶς τὸ παιδομάζωμα. Οὐδὲν ἧττον τὸ σῶμα διετηρήθη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅτε τῷ 1826 ὁ Μουρὰτ Β' κατέλυσεν αὐτὸ ὁλοσχερῶς διὰ πανωλεθρίας.

Ἀλλ' ὁσονδήποτε πρωΐμως καὶ ἂν κατηργήθη τὸ παιδομάζωμα, καὶ ὁσονδήποτε ἐνοθεύθη ἔτι πρωιμώτερον, μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἐπὶ 2 ἑκατονταετηρίδας ἡ ἐκ χριστιανοπαίδων συγκρότησις τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος ἐξετελέσθη ἀκριβῶς. Ἐὰν δὲ εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο προσθέσωμεν ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τὸ σῶμα συνέκειτο κατὰ μέσον ὅρον ἐκ 15 ἕως 20.000 ἀνδρῶν, ὅτι οἱ πόλεμοι ἦσαν ἀδιάκοποι, οἱ δὲ τῆς νοσηλείας καὶ θεραπείας τρόποι ἀτελεῖς, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ περιέλθωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐτησία ἀνάλωσις τοῦ σώματος τούτου συνεποσοῦτο τοὐλάχιστον εἰς τὸ 1/4 τῆς ὅλης δυνάμεως καὶ ὅτι ἑπομένως τὸ σύνολον τῶν ἀνδρῶν ὅσοι ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς πρὸς μόνην τὴν συγκρότησιν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος ἠμπορεῖ νὰ ὑπολογισθῇ εἰς ἓν περίπου ἑκατομμύριον. Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι ὅτι οἱ γενίτσαροι δὲν ἐνυμφεύοντο τότε καὶ ὅτι ἦσαν οἱ κάλλιστοι καὶ ρωμαλεώτατοι τῶν παίδων. Ὅθεν τὸ ἑκατομμύριον ἐκεῖνο δὲν ἐξεπροσώπει τοσαῦτα ἄτομα ἀλλὰ τοσαύτας οἰκογενείας, ἡ δ' ἐκ τούτου προελθοῦσα μείωσις τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ καὶ κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι μὲν δυσυπολόγιστος, ἀπέβη ὅμως βεβαίως ὑπέρογκος.

Οὐδὲ περιωρίσθησαν εἰς τοὺς γενιτσάρους οἱ ἐξισλαμισθέντες· πολλοῦ γε δεῖ. Καθὰ ἐξηγήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ, διὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους, πλεῖστοι καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ μετέστησαν ἑκουσίως ἢ ἀκουσίως εἰς τὰς τάξεις τοῦ μωαμεθανισμοῦ. Ὁ κυριώτατος τῶν λόγων τούτων ὑπῆρξεν ὅτι, καθ' ἃ πρὸ ὀλίγου εἴδομεν μαρτυρούμενον ὑφ' ἑνὸς τῶν πρέσβεων τῆς Ἐνετίας, ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἀπένεμε τὰ ἀνώτατα καὶ ἐπικερδέστερα τῶν ἀξιωμάτων κατὰ κανόνα εἰς ὁμοθρήσκους μὲν ἀλλ' ἐκ γενετῆς χριστιανοὺς ὄντας ἄνδρας. Τὰ δὲ πράγματα κυροῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην λαμπρῶς. Ἐκ τῶν πέντε μεγάλων βεζιρῶν τοῦ Μωάμεθ Β' 4 ὑπῆρξαν χριστιανοί, 2 μέν, ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς καὶ ὁ Ροὺμ Μεχμὲτ πασᾶς, Ἕλληνες· (1) δύο δέ, ὁ Ἰσὰκ πασᾶς καὶ ὁ Κεδὶκ Ἀχμὲτ πασᾶς, Ἀλβανοί. Διότι, ὡς πρὸς τοὺς μεγάλους βεζίρας τοὐλάχιστον, τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ἤρχισεν ἐφαρμοζόμενον εἰμὴ ἀπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ προδιατελέσαντες μεγάλοι βεζίραι, 6 τὸν ἀριθμόν, ὑπῆρξαν Τοῦρκοι τὸ γένος· ἀλλ' ὁ Μωάμεθ Β', πειθόμενος ὅτι οἱ ἀλλαξοπιστοῦντες χριστιανοὶ εἶναι ἱκανώτεροι καὶ θερμότεροι ζηλωταὶ τοῦ νέου θρησκεύματος καὶ τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, προετίμησε πάντοτε αὐτούς, ἅμα ἠναγκάσθη νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὸν Χαλὴλ πασᾶν ἕνεκα τῶν ὑπόπτων αὐτοῦ σχέσεων μετὰ τῶν ἡμετέρων. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ κατακτητοῦ ἠκολούθησαν ἅπαντες οἱ μετ' αὐτὸν σουλτάνοι ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας. Ἐπὶ Βαγιαζὴτ Β' ἐγένετο αὖθις μέγας βεζίρης ὁ προμνημονευθεὶς Ἰσὰκ πασᾶς, ἐκ δὲ τῶν τεσσάρων διαδόχων τούτου ὁ μὲν Δαοὺτ πασᾶς ἦτο ὡσαύτως Ἀλβανός, ὁ δὲ Χερσὲκ Ἀχμὲτ πασᾶς ἦτο υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ἑρζεγοβίνης Στεφάνου Κόσσοβιτζ, δι' ὅπερ καὶ ἐπωνομάζετο Ἑρζέγογλους, ὁ δὲ Μεζὶ πασᾶς καὶ ὁ Χότζα Μουσταφᾶ πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες ἐκ γενετῆς. Ἐπὶ Σουλεϊμὰν τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἐκ τῶν 9 μεγάλων βεζιρῶν οἱ 8 εἶχον γεννηθῇ χριστιανοί. Ὁ Ἰβραὴμ πασᾶς καὶ ὁ Σουλεϊμὰν πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες, ὁ Ἀγιᾶς πασᾶς, ὁ Λουφτὶ πασᾶς καὶ ὁ Ἀχμὲτ πασᾶς Ἀλβανοί· ὁ Ρουστὲμ πασᾶς, ὁ Ἀλῆ πασᾶς καὶ ὁ ἐνδοξότερος τῶν μεγάλων βεζιρῶν Μεχμὲτ Σόκολλης Σλαῦοι.

---

(1) Ἀλλὰ καὶ ὁ Μαχμοὺτ καλεῖται ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν «Μαχμοὺτ πασᾶς **Ρουμί**» (Μαχμοὺτ πασᾶς ὁ Ἕλλην)».

Ἐπὶ Μουρὰτ Γ', Μεχμὲτ Γ', Ἀχμὲτ Α', Μουσταφᾶ Α' καὶ Ὀσμὰν Α' ὁ Ἀχμὲτ πασᾶς (ὁ τοῦ Σόκολλη διάδοχος), ὁ Σισὰν πασᾶς (ὁ πεντάκις βεζιρεύσας), ὁ Χουσεῒν πασᾶς καὶ ὁ Μέρε Χουσεῒν πασᾶς ἦσαν Ἀλβανοί· ὁ τρὶς βεζιρεύσας Χαλὴλ πασᾶς Ἀρμένιος· ὁ Σικάλας Σινὰν πασᾶς ἀρνησίθρησκος ἐξ Ἀγκῶνος· καὶ ὁ Νασσοὺ πασᾶς υἱὸς ἕλληνος ἱερέως. Σλαῦοι ὡσαύτως ὑπῆρξαν ὁ τοῦ Ἀρμενίου Χαλὴλ διάδοχος Χοσρὲφ πασᾶς καὶ ὁ μέγας βεζίρης Ρετζὲπ πασᾶς, ὁ πρωτουργὸς τῆς φοβερᾶς στάσεως τοῦ 1632, τῆς ὁποίας διετέλεσε τὸ κύριον θῦμα καὶ τῆς ὁποίας εἷς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀρχηγῶν ἐγένετο ὁ ἕλλην Ροὺμ Μεχμέτ. Τότε προεχειρίσθησαν ἀλλεπαλλήλως τρεῖς Ἀλβανοὶ μεγάλοι βεζίραι· ὁ Ταβανιγιασὶ Μεχμέτ, ὁ Καρᾶ Μουσταφᾶς καὶ ὁ Ταρχουντζῆ Ἀχμὲτ πασᾶς. Ἰδίως γνωστὸς ἐγένετο εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς ὁ τῶν Κιοπριλιδῶν οἶκος. Οἱ μὲν εἶπον αὐτοὺς σερβικῆς καταγωγῆς, οἱ δὲ ἀλβανικῆς, οἱ δὲ καὶ γαλλικῆς· ἀλλ' οἱ πλείονες βεβαιοῦσιν ὅτι οἱ Κιοπριλίδαι ἦσαν Ἕλληνες τὸ γένος. Ὁπωσδήποτε ὡς πρὸς τούτους ἐγένετο ἐξαίρεσις τοῦ προϋπάρχοντος κανόνος, διότι παρεκτὸς τοῦ πρώτου, ὅστις ἦτο ἐκ γενετῆς χριστιανός, 4 ἄλλοι ἐκ τοῦ οἴκου τούτου ἀνεδείχθησαν μεγάλοι βεζίραι ἀπὸ τοῦ 1656 μέχρι τοῦ 1710. Καὶ μετὰ τοὺς Κιοπριλίδας δὲ οἱ μεγάλοι βεζίραι Δαμὰτ Χασὰν πασᾶς, Τζόρλιλι Ἀλῆ πασᾶς καὶ Τοπὰλ Ὀσμὰν πασᾶς ἦσαν Ἕλληνες τὸ γένος (ὁ πρῶτος καὶ ὁ τρίτος Πελοποννήσιοι), ἵνα παραλίπωμεν πλείστους ἄλλους ἑτέρας χριστιανικῆς καταγωγῆς.

Ἀλλά, παρεκτὸς τῶν μεγάλων βεζιρῶν, οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιφανεστάτων στρατηγῶν καὶ ἄλλων ἀνωτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν ὑπῆρξαν ἀλλότριοι τῆς τουρκικῆς φυλῆς. Ἵνα δὲ περιορισθῶμεν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τοῦ κράτους, παρατηροῦμεν ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπὶ Σουλεϊμὰν Α' καὶ Σελὴμ Β' διαπρέψαντες ἐπὶ πολεμικῇ ἀρετῇ ἄνδρες ἦσαν χριστιανοὶ τὸ γένος. Ὁ Περτὲφ πασᾶς, οἱ Ἐρζέγογλοι, οἱ Δουκαγίνογλοι κατήγοντο ἅπαντες ἐξ Ἐρζεγοβίνης. Ἀλβανοὶ ἢ Κροάται ἦσαν ὁ Σινάν, ἀδελφὸς τοῦ μεγάλου βεζίρου Ρουστέμ, ὁ Τερχὰτ πασᾶς, ὁ Ἀχμὲτ πασᾶς, ὁ Δαοὺτ πασᾶς καὶ ὁ κατακτητὴς τοῦ Γεμὲν Σινὰν πασᾶς. Ἐν Βοσνίᾳ ἐγεννήθησαν, παρεκτὸς τοῦ μεγάλου βεζίρου Σόκολλη, ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Χοσρὲφ πασᾶς, οἱ Γιαγιάγλοι, ὁ Σαϊλὰχ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ Σὰλ Μεχμὲτ πασᾶς, ὁ κατακτητὴς τῆς Κύπρου Λαλὰ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου Μακτοὺλ Μεχμέτμπεϋς, ὁ Μπαλτατζῆ Ἀχμὲτ πασᾶς, ὁ Τζεναβῆ Ἀχμὲτ πασᾶς καί, ὁ Σόφι Ἀλῆ πασᾶς, ὅστις διετέλεσεν ὡσαύτως κυβερνήτης τῆς Αἰγύπτου· ἐκ δὲ τῶν ναυάρχων ὁ Σαλῆ πασᾶς καὶ ὁ ἐπιβόητος Βαρβαρόσσας ὑπῆρξαν Ἕλληνες τὴν καταγωγήν.

Τὸ δέλεαρ τοῦτο τῶν ἀνωτάτων ἀξιωμάτων τῶν ἀπονεμομένων ἀποκλειστικῶς σχεδὸν εἰς τοὺς νεοφύτους ἦτο βεβαίως ἐπιτήδειον νὰ προσελκύσῃ εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ πλείστους ὅσους χριστιανούς. Ἀλλὰ ποικίλα ἄλλα αἴτια καὶ ἰδίως ὁ πόθος τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ἀφορήτων καταπιέσεων προυκάλεσαν ἀθρόας ἀλλαξοπιστίας. Μικρὸν μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ πλῆθος τῶν ἐξισλαμισθέντων χριστιανῶν ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἀλβανίᾳ ἐγένετο τοσοῦτον ὥστε ἡ διδασκαλία τοῦ νέου θρησκεύματος δὲν προέφθανε νὰ γίνῃ εἰς τοὺς νεοφύτους, καὶ ἐκ τούτου ἤρχισαν νὰ μὴ τηρῶνται ἀκριβῶς αἱ διατάξεις αὐτοῦ, ὁ δὲ Μωάμεθ Β' ἠναγκάσθη τῷ 1474 νὰ ἐπιβάλῃ δι' αὐτοκρατορικοῦ ὁρισμοῦ τὴν αὐστηρὰν τῶν διατάξεων τούτων ἐκτέλεσιν εἰς τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος χώρας. Ἀπὸ τοῦ 1620 μέχρι τοῦ 1650 ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς μέρους τινὸς τῆς Ἀλβανίας ἐξέπεσεν ἀπὸ 350.000 εἰς 50.000, ὥστε ὁ Βίτσης, ὁ

καθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος Ἀντιβάρεως, ἔλεγεν ὅτι κίνδυνος ὑπάρχει μήπως ἐντὸς 10 ἐτῶν ὅλοι οἱ Ἀλβανοὶ γίνωσι μουσουλμάνοι. Ἐν ἔτει 1625 ὁ ἰταλὸς περιηγητὴς Μοντεαλβᾶνος ἐβεβαίου ὅτι «ὁ μὲν ἔχει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Τοῦρκον, ὁ δὲ τὸν υἱόν, ὁ δὲ τὸν πατέρα ἢ ἄλλον συγγενῆ». Καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ὁ Ἰωσὴφ Γερχάρδος Μέϊερ ἐξέφραζε φόβους δεινοὺς περὶ τῆς προϊούσης ἐλαττώσεως τῶν χριστιανῶν ἁπάσης τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Τὸ πρᾶγμα προέβη εἰς τοσοῦτον ὥστε αὐτὴ ἡ Πύλη ἤρχισε νὰ ἀνησυχῇ ἀναλογιζομένη ὅτι, ἂν ἐξακολουθήσῃ, κίνδυνος ὑπάρχει μήπως ἐκλείψωσιν οἱ πλεῖστοι τῶν φορολογουμένων. Τούτου δὲ κυρίως ἕνεκεν ἐξεδόθη τῷ 1691 ἐπι του μεγάλου βεζιρου Χουσεῒν Κιοπριλῆ τὸ πρῶτον «Νιζάμι Τζεδίδ», ἤτοι νέον σύστημα δι᾿ οὗ ἐκανονίσθη ἠπιώτερόν τι πρὸς τοὺς ραγιάδες πολίτευμα. Μετ᾿ οὐ πολὺ δέ, από τῶν μεσων τῆς ὀκτωκαιδεκατης ἑκατονταετηρίδος, ἡ προστασία ἣν τὸ ρωσικὸν κρατος ἤρξατο ν᾿ ἀπονέμῃ εἰς τους χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἀνέστειλεν ὁπωσοῦν τὸ κακον. Ἀλλ᾿οἱ ἐξισλαμισμοὶ δὲν ἔπαυσαν οὐδὲ τότε, καὶ αὐτοὶ οἱ ἀθρόοι ἐξισλαμισμοί. Ὑπαρχει ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ μέσου Ἀώου, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Πρεμετίου, ὁμὰς χωρίων, τὸν ἀριθμὸν 36, τῶν καλουμενων Καραμουρατάδων. Τὰ χωρία ταῦτα ἦσαν χριστιανικὰ καὶ ὑπήγοντο εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τῆς Πογόνιανης. Καιτοι δὲ οἱ κάτοικοι αὐτῶν ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν γειτόνων μωαμεθανῶν, ἀντέσχον εἰς τὰς συμφορὰς ταύτας μεχρι τοῦ 1760. Ἀλλ᾿ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους τούτου ἠθύμησαν καὶ ἀπεφάσισαν ἐκ συμφώνου νὰ ἐξευμενίσωσι τὸ θεῖον δι᾿ αὐστηροτατων νηστειων καὶ ὑπωπιασμῶν τῆς σαρκός· ἐὰν δὲ ὁ Ὕψιστος δὲν εἰσακούσῃ τὰς εὐχὰς αὐτῶν, νὰ τραπῶσιν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Μωάμεθ. Εἰς μάτην ὁ ἀρχιερεὺς παρεστησεν αὐτοῖς τὴν ασεβειαν τοῦ τοιούτου βουλεύματος. Οἱ Καραμουραταδες ἐνήστευσαν ὅσον οὐδεποτε αὐστηρῶς κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστὴν τοῦ ἔτους ἐκείνου· καὶ ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως, μηδεμίαν ἐπαγαγοῦσα θεραπείαν τῶν κακῶν, ἐξώμοσαν ὁμοθυμαδον την χριστιανικὴν πίστιν. Ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ ἱερεῖς διετάχθησαν ν᾿ ἀπέλθωσιν, ὁ δὲ λαός, ἀφοῦ ἤλεγξε τὰς ἁγίας εἰκόνας διὰ τὴν ἀδιαφορίαν αὐτῶν, ἀπεφήνατο πανηγυρικῶς ὅτι ἀσπαζεται τὸ μουσουλμανικὸν θρήσκευμα. Συμπληρωθείσης δὲ τῆς θρησκευτικῆς ταυτης ἀποστασίας αὐθημερὸν εἰς ὅλα τὰ χωρία, οἱ κάτοικοι προσκαλέσαντες καδῆν καὶ ἰμάμιδες ἀνωμολόγησαν τὴν νέαν πίστιν καὶ καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν νενομισμένην περιτομήν. Ὀλίγοι τινὲς μόνον ἀπεποιήθησαν ν᾿ ἀποστατήσωσιν, ἀλλ᾿ οὗτοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἀπέλθωσιν ἐκ τῆς χώρας ὅπως καὶ οἱ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο μαρτυρεῖ ὁπόσον ἀσθενὲς ἦτο τὸ χριστιανικὸν αἴσθημα παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλα τεκμήρια τούτου ἔτι οἰκτρότερα. Ὁ τὰς Ἀλβανικὰς μελέτας γράψας Γεώργιος Χὰν ἀναφέρει περὶ Σκόδραν χωρίον ἀποστατῆσαν, κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα, ἀθρόον διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ὁ ἐφημέριος αὐτοῦ ἐπέμενε νὰ τελῇ τὴν θείαν λειτουργίαν πρὸ τῆς ὥρας ἣν ἐπεθύμουν οἱ κάτοικοι, οἵτινες ἐνόμισαν ὅτι ὁ ἁπλούστερος τρόπος τοῦ νὰ λύσωσι τὴν διαφορὰν ταύτην εἶναι νὰ ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλὰ συστελλόμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἐξακολουθήσωμεν ἐξιστοροῦντες τοιαύτας λεπτομερείας καὶ ἀρκούμεθα εἰς τὴν γενικὴν παρατήρησιν ὅτι, ἂν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἀνεχαιτίσθη κατά τι ἡ πρὸς τὸν ἐξισλαμισμὸν ῥοπή, δὲν ἐξέλιπεν ὅμως βεβαίως καθ᾿ ὁλοκληρίαν. Ἀπόδειξις δὲ τούτου τρανοτάτη εἶναι ὅτι ἐν Ἀλβανίᾳ μὲν τὴν σήμερον τὸ ἥμισυ περίπου τῶν κατοίκων εἶναι μωαμεθανοί, ἐν Ἑρζεγοβίνῃ δὲ καὶ ἐν Βοσνίᾳ τὰ 7 ἢ 8110. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐξελληνισμένοι Βλάχοι, Ἀλβανοὶ καὶ Βούλγαροι ἠλλαξοπίστουν ὀλιγώτερον προθύμως ἢ οἱ καθαροὶ Ἀλβανοὶ καὶ Σλαῦοι. Ἐντεῦθεν εἰς τὴν κυρίως Ἤπειρον καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς χώρας Βουλγαρίαν, Θράκην,

Μακεδονίαν, Θεσσαλίαν, κυρίως Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον σπανιώτεραι ὑπῆρξαν αἱ ἀθρόαι ἀποστασίαι. Εἰς τὰς χώρας ὅμως ταύτας συνέβαινεν, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἤπειρον, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον, ἕτερον κακόν· χιλιάδες κατοίκων ἀπεδήμουν εἰς Ἰταλίαν καί, ἐκλατινιζόμενοι αὐτόθι, ἀπώλλυντο διὰ τὸν ἑλληνισμὸν οὐδὲν ἧττον ἢ οἱ τὸν ἰσλαμισμὸν ἀσπαζόμενοι.

Ἀλλ' ἐπανερχόμενοι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μωάμεθ Β' δὲν διστάζομεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ὁ στρατὸς αὐτοῦ συνέκειτο καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων. Τῷ 1473 ὁ κατακτητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέταξε περὶ Τερζὰν 100.000 ἀνδρῶν κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ τουρκομανικοῦ δυνάστου Οὐζοὺν Χασάν. Ἀρχιστράτηγος τῆς δυνάμεως ταύτης ἦτο ὁ προμνημονευθεὶς μέγας βεζίρης Μαχμοὺτ πασᾶς, Ἕλλην τὸ γένος· Μπεϊλέρμπεϋς τῆς Ρούμελης, ἤτοι ἡγεμὼν τῶν εὐρωπαϊκῶν στρατευμάτων, ἦτο ὁ ἐκ Παλαιολόγων Χὰς Μουρὰτ πασᾶς. Οἱ εἰκοσακισχίλιοι γενίτσαροι ἦσαν ὁμολογουμένως ἅπαντες ἐκ γενετῆς χριστιανοί. Τὰ 40 σαντζάκια τῆς Ρούμελης συνέκειντο ὡσαύτως ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων, διότι εἰς τὴν Ρούμελην ἐλάχιστοι ὑπῆρχον οἱ γνήσιοι Τοῦρκοι. Ὑπολείπονται τὰ 24 σαντζάκια τῆς Ἀνατολῆς μετὰ 20.000 ἀζάπ (εὐζώνων) καὶ προσέτι τὸ ἱππικόν, τακτικόν τε καὶ ἄτακτον, οἱ Σιπαχὴ καὶ οἱ Ἀκκιντζή. Περὶ τούτων οὐδεμίαν ἔχομεν ρητὴν μαρτυρίαν ὅτι ἦσαν ἅπαντες ἐκ γενετῆς χριστιανοί· ὡς πρὸς τοὺς πλείστους ὅμως τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν τὸ πρᾶγμα εἶναι σχεδὸν βέβαιον, ἀφοῦ ἠξεύρομεν ὅτι οἱ ὀσμανίδαι οὐ μόνον ἀπέφευγον ὅσον οἷόν τε τὴν ἐν τῷ στρατῷ κατάταξιν τῶν Τούρκων ἀλλ' οὐδὲ ἦσαν ἔτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κύριοι ὅλων τῶν χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐν αἷς ὑπῆρχεν ὁπωσοῦν δαψιλὲς τὸ τουρκομανικὸν στοιχεῖον. Ἀναμφισβήτητον δὲ εἶναι ὅτι ὁ ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ παρατάξει στρατηγήσας τῶν ἀτάκτων ἱππέων Ἀλήμπεϋς ἦτο Μιχάλογλους, ὅ ἐστιν ἀπόγονος τοῦ Ἕλληνος Μιχαὴλ Κοσσύφου, περὶ οὗ ὡμιλήσαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ. Οὐδέποτε λοιπὸν ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἰδίως ὁ ἑλληνισμός, καθ' ὅλον τὸν μακρὸν καὶ πολυώδυνον αὐτοῦ βίον, ὑπέστη τοιαύτην φλεβοτομίαν οἵαν ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, καὶ ἐν τούτοις ὁ πληθυσμὸς ἡμῶν ἠλαττώθη τότε προσέτι δι' ἄλλας πολλὰς καὶ ποικίλας αἰτίας.

Οἱ πλεῖστοι τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου λογίων Ἑλλήνων, καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως καὶ μετ' αὐτήν, ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὴν ἑσπερίαν Εὐρώπην, ἰδίως εἰς τὴν Ἰταλίαν· οἷον πρὸ τῆς ἁλώσεως μὲν ὁ Λέων ἢ Λεόντιος Πιλᾶτος, ὁ Μανουὴλ καὶ ὁ Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς, ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος, ὁ Βησσαρίων, ὁ Ἰσίδωρος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ὀλίγους τινὰς ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων. Μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ Ἰωάννης Λάσκαρις, ὁ Μᾶρκος Μουσοῦρος καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Οἱ ἄνδρες οὗτοι συνετέλεσαν οὐ μόνον εἰς τὸ νὰ ἀναζωπυρήσωσι τὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων σπουδὴν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ ὑποθάλψωσι τὴν πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος συμπάθειαν τῶν λογιωτέρων αὐτῆς τάξεων. Ὁ Πιλᾶτος διετέλεσε φίλος καὶ διδάσκαλος τοῦ Βοκκακίου καὶ τοῦ Πετράρχα. Ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν ἐν Φλωρεντίᾳ μεταξὺ 1390 καὶ 1400, ἀκροατὰς ἔχων τὸν Ἰάκωβον Ἄγγελον, τὸν βιογράφον τοῦ Βοκκακίου Ἰανότον Μανέτον, τὸν Πόγγιον, τὸν Λεονάρδον Ἀρτηνόν, ἐπιφανέστατον περὶ τὴν νομικὴν καὶ πολιτικὴν ἐπιστήμην, καὶ πολλοὺς ἑτέρους διακεκριμένους ἐπὶ τῷ γένει καὶ τῇ εὐφυΐᾳ ἄνδρας. Ὁ τοῦ Μανουὴλ ἀνεψιὸς Ἰωάννης διετέλεσε κατ' ἀρχὰς συνδιδάσκαλος καὶ ἔπειτα διάδοχος τοῦ θείου αὐτοῦ, μαθητὰς δὲ ἔσχε τὸν ποιητὴν τοῦ Pastor Fido Γουαρίνην καὶ τὸν Φραγ-

κίσκον Φίλελφον, ὅστις καὶ γαμβρὸς αὐτοῦ ἐπὶ θυγατρὶ ἐγένετο. Ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ ἀποδημήσας ἐκ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Θεσσαλονίκης τῷ 1430, ἀνεδείχθη πρῶτος πρύτανις τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ὀργανωθέντος ἐν Φερράρᾳ πανεπιστημίου. Ὁ Γεώργιος, ὁ ἐν Κρήτῃ μὲν γεννηθεὶς ἀλλ' ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ Τραπεζούντι-

Μωάμεθ ὁ Β'
(Εἰκὼν τοῦ Φλωρεντινοῦ ζωγράφου Μπελλίνι τῷ 1480)

ος, ἐδίδαξε πρῶτον εἰς Ἐνετίαν, τῆς ὁποίας ἡ σύγκλητος ἀνεκήρυξεν αὐτὸν πολίτην. Ἔπειτα ἐπὶ τοῦ πάπα Εὐγενίου Δ' διετέλεσεν ἐπὶ μακρὸν χρόνον καθηγητὴς τῆς ῥητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας πολύκροτος ἐν Ῥώμῃ· καὶ μετὰ ταῦτα περὶ τὰ μέσα τῆς 15 ἑκατοντα-

ετηρίδος προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ἀλφόνσου εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ.

Ἀλλ' ὁ ἐπιφανέστατος τῶν προσφύγων τούτων ὑπῆρξεν ὁ Βησσαρίων, ὃν εἴδομεν ἀπελθόντα ὡς ἀρχιεπίσκοπον Νικαίας εἰς Ἰταλίαν μετὰ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου περὶ τὰ τέλη τοῦ 1437, ἵνα παρασταθῇ εἰς τὴν ἐν Φερράρᾳ καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον. Ὁ Βησσαρίων, καίτοι βραδύτερον ὅλως ἐκλατινισθείς, δὲν δύναται ὅμως νὰ ἀποβάλῃ τὰς συμπαθείας ἡμῶν, ἂν ὄχι δι' ἄλλο τι, τοὐλάχιστον διότι δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος νὰ συγκροτήσῃ γενικήν τινα συμμαχίαν τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ τὴν σύνοδον ἐκείνην ἐπανῆλθεν ἐπὶ μικρὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα συλλέξῃ πᾶσαν ὕλην ἐπιτηδείαν κατ' αὐτὸν νὰ δικαιολογήσῃ τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην, ἥν, ὡς καὶ ἅπαντα τὸν ὅρον τῆς ἑνώσεως, ἠσπάσατο μετὰ ζήλου πολλοῦ. Ἐπιστρέψας δὲ αὖθις εἰς τὴν Ἰταλίαν διήγαγεν αὐτόθι τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς. Ἡ Δυτικὴ ἐκκλησία ἐπεδαψίλευσεν εἰς τὸν σύμμαχον τοῦτον τὰ μεγαλύτερα τῆς εὐνοίας δείγματα. Ὁ Βησσαρίων, ἀφοῦ ἔλαβε παρὰ τοῦ Εὐγενίου Δ' καὶ τοῦ Νικολάου Ε' διάφορα ἀξιώματα καὶ ὠφελήματα καὶ δὴ τὸ τοῦ καρδιναλίου ἱερέως, προεχειρίσθη τῷ 1449 ἐπίσκοπος Τουσκούλου καὶ ἔπειτα ἀνηγορεύθη ὑπὸ τοῦ Πίου Ε' ἡγούμενος τῆς μονῆς Crypta Ferrata, ἥτις ἠγείρετο ἐπὶ τοῦ χώρου ὅπου πάλαι ἔκειτο ἡ οἰκία τοῦ Κικέρωνος ἐν Τουσκούλῳ καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἡ λειτουργία ἐτελεῖτο ἑλληνιστὶ κατὰ τὸν ὅρον τῆς ἑνώσεως (1). Γενομένης τῆς ἁλώσεως παρέστη εἰς τὴν ἐν Μαντούᾳ ὑπὸ τοῦ Πίου Β' συγκροτηθεῖσαν γενικὴν συνέλευσιν τῶν ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν ἐπικρατειῶν τῆς χριστιανοσύνης, εἰς ἣν προσῆλθον καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς Ῥόδου, τῆς Κύπρου, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλῶν ἄλλων ἀνατολικῶν χωρῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πῶς ἠδύναντο νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ ὁ Βησσαρίων ἐλάλησε τὰ δέοντα μετὰ τὸν Πίον Β', ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διασκέψεις ἀπέβησαν μάταιαι. Βραδύτερον ἐξώρκισεν αὖθις τοὺς δυτικοὺς νὰ ὁμοπραγήσωσι· καὶ συνεκροτήθησαν τῳόντι ἐν Γερμανίᾳ δύο συνελεύσεις, καθ' ἃς πολλὰ ἐπὶ τούτῳ ἀπεφασίσθησαν, ἐξ ὧν ὅμως οὐδὲν πάλιν ἐξετελέσθη. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βησσαρίων προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ Πίου Β' τῷ 1464 πατριάρχης ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐπὶ τέλους ἔλαβε τὸ θεικώτερον ἀξίωμα τοῦ προϊσταμένου τοῦ τῶν καρδιναλίων συνεδρίου. Πολλάκις μάλιστα ἐγένετο λόγος νὰ ἀναγορευθῇ ἀρχιερεὺς Ῥώμης, ἀλλὰ πάντοτε ἡ ἐκλογή του ἀπέτυχεν ἕνεκα τῆς ἑλληνικῆς αὐτοῦ καταγωγῆς. Κατῴκει δὲ συνήθως ἐν Ῥώμῃ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Κυριναλίου, πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἔγραψε πολλὰ ἑλληνιστί τε καὶ λατινιστὶ καὶ διετέλεσε προστάτης παντὸς φιλομούσου ἀνδρός. Ὁ Βησσαρίων διήγαγε βίον ἀνεπίδεικτον, λαμβάνων οὐδὲν ἧττον δείγματα ἐξαιρέτου εὐλαβείας καὶ ἀγάπης παρὰ πάντων ὅσοι τὸν ἐπλησίαζον. Ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος καίτοι διενεχθεὶς πρὸς αὐτὸν ἐκ διαλειμμάτων, ὁ Ἀργυρόπουλος, ὁ Φίλελφος, ὁ Πόγγιος, ὁ τούτου ἀντίπαλος Λαυρέντιος Βάλλας, ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, ὁ Θεσσαλονικεὺς Ἀνδρόνικος, πλεῖστοι ἄλλοι λόγιοι, πρὸς οὓς ἐπολιτεύθη ἀείποτε ὡς ἄλλος Μαικήνας εὐμενὴς ἅμα καὶ ἰσχυρός, ἀπετέλουν περὶ αὐτὸν αὐλὴν λογίαν, ἣν ἐφθόνησαν οἱ μέγιστοι τῶν τότε ἡγεμόνων. Ἀλλὰ καίτοι ἐν Ῥώμῃ τὸ πλεῖστον διαζήσας κατέλιπε

(1) Καὶ νῦν ἔτι πάντα τὰ ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ φέρουσι χαρακτῆρα ἑλληνικὸν ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἀκολουθίᾳ τῶν δεήσεων καὶ ἐν τῇ στολῇ τῶν ἱερέων ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας. Μόνον ὁ Ἀπόστολος καὶ τὸ Ἱερὸν Εὐαγγέλιον κατ' ἀρχαίαν συνήθειαν ἀναγινώσκονται καὶ ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστί.

τὴν πλουσιωτάτην αὐτοῦ βιβλιοθήκην εἰς τὴν Ἐνετίαν, διότι, εἶπεν, ὑπελάμβανεν ὡς δευτέραν αὐτοῦ πατρίδα τὴν πόλιν ταύτην, ἐν ᾗ κατὰ πρῶτον πάντοτε προσήρχοντο καὶ πολλάκις τελευταῖον εὕρισκον ἄσυλον οἱ ὁμογενεῖς αὐτοῦ οἱ φεύγοντες τὰς συμφορὰς τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας. Ἀπεβίωσε δὲ εἰς Ραύενναν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1472 εἰς ἡλικίαν 82 ἐτῶν, ἐνῷ ἐπέστρεφεν ἐκ Γαλλίας, ὅπου εἶχεν ἀποσταλῆ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα Σίξτου Δ'. Τὸ σῶμα ὅμως αὐτοῦ μετεκομίσθη εἰς Ρώμην, ὅπου ἠξιώθη τιμῆς ἀνηκούστου, κηδευθὲν πανηγυρικῶς ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Καὶ ἐκεῖ λοιπὸν ἀναπαύεται, μακρὰν τῆς πατρῴας γῆς καὶ ἐν μέρει ἀλλοτριωθεὶς πρὸς τὸ πάτριον θρήσκευμα,ὅπως τοσοῦτοι ἄλλοι ἡμῶν ὁμογενεῖς, ὁ Ἕλλην οὗτος, ὅστις ὑπῆρξεν ἐν τούτοις εὐτυχέστερος ἑτέρου τινὸς Ἕλληνος περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τελευτήσαντος καὶ μὴ καταλιπόντος μὲν τὴν γενέθλιον χώραν ἀλλὰ μεταστάντος εἰς θρήσκευμα καὶ πολίτευμα ἐντελῶς πρὸς τὸ ἡμέτερον ἀπᾷδον.

Περὶ τῆς γενεαλογίας τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ, ὅστις πρῶτος ἐκ γενετῆς χριστιανὸς ἐγένετο μέγας βεζίρης τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἰδοὺ τί λέγουσιν οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς. Ὁ μὲν Χαλκοκονδύλης· «οὗτος δὲ ὁ Μαχμούτης, παῖς Μιχαήλου γενόμενος, Τριβαλλὸς μέν ἐστι τὰ μητρόθεν (ὅ ἐστι Σέρβος), Ἕλλην δὲ τὰ πατρόθεν». Ὁ δὲ Κριτόβουλος· «γένους Ρωμαίων πρός τε πατρὸς καὶ μητρός· ὁ δέ γε πρὸς πατρὸς πάππος αὐτῷ Φιλανηνὸς (1) καὶ τῆς Ἑλλάδος ἦρχε καὶ τῇ τοῦ καίσαρος ἀξίᾳ ἐτετίμητο». Ἡ δὲ πατριαρχικὴ Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία, πραγματευομένη περὶ τοῦ πρωτοβεστιαρίου Τραπεζοῦντος καὶ ἰατροφιλοσόφου Γεωργίου Ἀμοιρούτση (περὶ οὗ θέλομεν εἰπεῖ πλειότερά τινα μετ' ὀλίγον) βεβαιοῖ ὅτι «ἦτον (ὁ Ἀμοιρούτσης) ἔγγονος τοῦ Ἰάγαρι, τῆς θυγατρός του υἱός· ὁμοίως καὶ ὁ Μαχομέτα πασᾶς, ἐκ τῆς ἄλλης θυγατρὸς τοῦ Ἰάγαρι, ὅπου ἦτον εἰς τὴν Σερβίαν· καὶ ἦτον αὐτὸς ὁ πρωτοβεστιάριος μετ' αὐτοῦ τοῦ πασᾶ πρῶτος ἐξάδελφος, δύο ἀδελφάδων υἱοί». Ὁ ἐνταῦθα ἀναφερόμενος Ἰάγαρις εἶναι βεβαίως ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Μᾶρκος Ἰάγαρις, ὁ ἐπὶ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἐπανειλημμένως πρὸς τὸν πάπαν πρεσβεύσας, κατὰ Συρόπουλον, καὶ προσέτι μετασχὼν τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου· πιθανῶς δὲ ὁ αὐτὸς ὂν ὁ πολλάκις προμνημονευθεὶς ὑφ' ἡμῶν Ζορζῆς Δολφῖνος λέγει ὡς ἕνα τῶν πλουσίων κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἐπὶ τῆς πολιορκίας δὲν ἠθέλησαν νὰ συντελέσωσι χρηματικῶς εἰς τὴν ἄμυναν. Ὅθεν, οὐ μόνον πατρόθεν ἀλλὰ καὶ μητρόθεν, ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς ἦτο γόνος ἐπιφανῶν ἑλληνικῶν οἴκων. Ἀναγκασθεὶς δὲ ἐν τῇ πρώτῃ νεότητι νὰ ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμὸν προήχθη δὶς ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' εἰς τὸ ὕπατον τοῦ μεγάλου βεζίρου ἀξίωμα, τὸ μὲν πρῶτον μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν μέχρι τοῦ 1467, τὸ δὲ δεύτερον τῷ 1472 μέχρι τοῦ ἐπιόντος ἔτους, ὅτε οὐ μόνον καθῃρέθη ἀλλὰ καὶ μετ' ὀλίγον ἐθανατώθη. Τῳόντι ὁ Ἕλλην οὗτος, καίτοι προσενεγκὼν λαμπροτάτας ὑπηρεσίας διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Σερβίας, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Εὐβοίας, δὲν ἦτο δυνατὸν μέχρι τέλους νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν ἀδυσώπητον καὶ αὐτογνώμονα τοῦ κυριάρχου χαρακτῆρα. Ἡ συνήθης αὐτοῦ φιλανθρωπία, ἣν ἰδίως ἐπεδείξατο ἀγωνισθεὶς νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βοσνίας καὶ ἐπιεικῶς προσενεχθεὶς πρός τε τὸν τῆς Καραμανίας ἡγεμόνα καὶ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ὑπηκόων του, προσέτι δὲ τὸ ἐλεύθερον φρόνημα μεθ' οὗ ἐξέφραζε τὰς δοξασίας αὐτοῦ καὶ ὑπεστήριζε τὰς γνώμας, ἀναγκαίως ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ προκαλέσωσι τὴν θανατηφόρον ὀργὴν τοῦ Σουλτάνου. Συνέπεσέ ποτε μεταξὺ αὐτῶν λόγος περὶ τῆς ἀνικανότητος τοῦ βεζίρου τῆς

---

(1) Τὸ **Φιλανηνὸν** τοῦ Κριτοβούλου διορθωτέον **Φιλανθρωπηνῶν**.

Κριμαίας, ὁ δὲ Μωάμεθ Β' ἐλεεινολόγει τὴν ὀλεθρίαν κατάστασιν εἰς ἣν περιῆλθεν ὡς ἐκ τούτου ἡ ἄλλοτε εὐδαίμων ἐκείνη χώρα· τότε ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς παρετήρησεν ὅτι αἴτιος μὲν τοῦ κακοῦ ὑπῆρξε βεβαίως ὁ βεζίρης, πρωταίτιος ὅμως ὁ τῆς Κριμαίας ἡγεμών, ὁ μὴ ἀναθεὶς τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς ἄνδρα δεξιώτερον. Ἀλλὰ τοιαῦτα μαθήματα δὲν ἤθελε ν' ἀκούῃ ὁ σουλτάνος. Τὰ δ' εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ φρονήματα δὲν ἦσαν τὰ μόνα ἴχνη ὅσα διέσωσεν ἐκ τῆς καταγωγῆς ἡ ψυχὴ τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ. Ὁ ἀνὴρ ἦτο φιλόμουσος, ἀπέβη περιώνυμος ὡς ποιητὴς καὶ περιώνυμος ὡς προστάτης μὲν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ὡς ἱδρυτὴς δὲ πολλῶν ναῶν, σχολείων, νοσοκομείων καὶ ἄλλων εἰρηναίων ἔργων, ὧν τινα σῴζονται μέχρι τῆς σήμερον. Μυστήρια ἀνεξερεύνητα τῆς θείας Προνοίας! Ἰδοὺ δύο Ἕλληνες ἀπαλλοτριωθέντες ἀμφότεροι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, ἀλλ' ἀμφότεροι περισώσαντες εἰς τὰ μύχια τῆς καρδίας αὐτῶν τὰ τρία ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τῆς φυλῆς εἰς ἣν ἀνῆκον, τὴν ἡμερότητα τοῦ ἤθους, τὴν πρὸς τὰ γράμματα ἀγάπην, τὴν εὐγένειαν τοῦ φρονήματος. Βεβαίως ἐξ αὐτῶν ὁ Βησσαρίων εἶναι οἰκειότερος πρὸς ἡμᾶς, διότι, ἂν καὶ μετεχειρίσθη πολλάκις τὴν λατινικήν, δὲν ἔπαυσεν ὅμως γράφων κυρίως ἑλληνιστὶ καὶ ἔχων φίλους καὶ συμπράκτορας Ἕλληνας· ἐνῷ τὰ ποιήματα καὶ ἱδρύματα τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ ὑπῆρξαν τουρκικά (1). Ἀλλὰ πῶς νὰ ἀποκηρύξωμεν ὡς πάντελῶς πρὸς ἡμᾶς ξένον ἄνθρωπον ὅστις, παρασυρθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀκατασχέτου ρεύματος τῶν τότε πολιτικῶν τοῦ ἔθνους περιπετειῶν εἰς βίον ἀντίθετον τοῦ ἡμετέρου, ἐκόσμησεν οὐδὲν ἧττον τὸν βίον τοῦτον διὰ προτερημάτων τὰ ὁποῖα μετέδωκαν μὲν αὐτῷ ἕλλην πατήρ, καὶ μήτηρ ἑλληνίς, δὲν ἴσχυσε δὲ νὰ ἐξαφανίσῃ ἡ μεταγενεστέρα ἀνατροφή;

Ἕτερος ὀνομαστὸς εἰς Ἰταλίαν πρόσφυξ ὑπῆρξεν ὁ πελοποννήσιος Ἰσίδωρος, ὁ πολλάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθεὶς καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς πολιορκίας καὶ ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Λυτρωθεὶς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας εἰς ἣν τότε περιέπεσεν ἐπέστρεψεν εἰς Ἰταλίαν καὶ ἔγραψε λατινιστὶ περιπαθῆ πρὸς ἅπαντας τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως ἐγκύκλιον, δι' ἧς προέτρεπεν αὐτοὺς νὰ ὁπλισθῶσι κατὰ τοῦ Μωάμεθ Β'. Ἀπεβίωσε δὲ ἐν Ῥώμῃ πρὸ τοῦ Βησσαρίωνος, τῷ 1464, ἀφοῦ πρὸ αὐτοῦ ὡσαύτως διετέλεσε προϊστάμενος τοῦ συνεδρίου τῶν καρδιναλίων καὶ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον, ὅπως ὁ Βησσαρίων καὶ ὁ Ἰσίδωρος, ἤρξατο τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος φιλόσοφος ἰατρὸς Γεώργιος Ἀμοιρούτσης, διότι, εἰ καὶ δὲν ὑπῆρξεν ἱερωμένος, παρέστη ὅμως εἰς τὴν ἐν Φερράρᾳ καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον καὶ πολλὴν ἐκτήσατο παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς φήμην ἐπὶ σοφίᾳ φιλολογικῇ καὶ ἐπιστημονικῇ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἀπεδέξατο ὡς ἐκεῖνοι τὸν ὅρον τῆς ἑνώσεως, ἀναδειχθεὶς ἀπ' ἐναντίας ἔνθερμος πρόμαχος τῆς ὀρθοδοξίας· οὐδ' ἔμεινεν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, ἀλλ' ἐπιστρέψας εἰς τὰ ἴδια ἐγκατεβίωσεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ· ὥστε δὲν συναριθμεῖται μεταξὺ τῶν ὁριστικῶς ἀποδημησάντων καὶ ἐκλατινισθέντων Ἑλλήνων. Ἀλλά, ἂν δὲν ἐξελατινίσθη, ἀπέβαλε δι' ἑτέρου τρόπου τὸν γνήσιον ἑλληνισμόν, δι' ὅπερ καὶ νομίζομεν εὔλογον νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα τινὰ περὶ αὐτοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἄχρι τοῦδε δὲν διηυκρινήθησαν ἀποχρώντως αἱ περὶ τῶν τελευταίων τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐνιαυτῶν περισωθεῖσαι εἰς ἡμᾶς συγκεχυμέναι καὶ ἀντιφατικαὶ εἰδήσεις. Βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπιστρέψας εἰς Τραπεζοῦντα προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ τελευταίου τῆς πόλεως ταύτης αὐτοκράτορος

(1) *Μαχμοὺτ πασᾶ δζαμισὶ* καλεῖται σήμερον ἔτι τὸ ὑπὸ τοῦ Μαχμοὺτ τότε κτισθὲν ἐν κεντρικωτάτῃ θέσει τοῦ Βυζαντίου παρὰ τὴν μεγάλην ἀγορὰν μέγα τέμενος, καὶ ἅπασα δὲ ἡ πέριξ συνοικία καὶ ἀγορὰ φέρει τὸ αὐτὸ ὄνομα.

πρωτοβεστιάριος· ἐντεῦθεν ὅμως ἄρχονται αἱ διαφωνίαι. Κατὰ τὸν Μονεμβασίας Δωρόθεον ὁ Ἀμοιρούτσης ἐγένετο αἴτιος κατ᾽ ἀρχὰς μὲν τῆς ὑποδουλώσεως τῆς πατρίδος αὐτοῦ τῷ 1461, ἔπειτα δὲ τῆς καταστροφῆς τῶν Κομνηνῶν· καὶ ἀπαχθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος, ἠσπάσθη μὲν σὺν τοῖς τέκνοις τὸν μωαμεθανισμόν, ἐτιμήθη δὲ ἐξαιρέτως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου. Ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὸν θάνατον τῶν Κομνηνῶν, ὑποδεικνύεται καὶ ὑπὸ τοῦ Χαλκοκονδύλη, ὅστις κολάζει ὅμως τὸ πρᾶγμα, λέγων ὅτι ὁ πρωτοβεστιάριος Γεώργιος ἐπέδειξε μὲν τῷ μεγάλῳ βεζίρῃ Μαχμοὺτ πασᾷ («ἐπιτρόπῳ τἄλλα ἀγαθῷ») γράμματά τινα τῆς συζύγου τοῦ τουρκομανικοῦ δυνάστου Οὐζοὺν Χασὰν πρὸς τοὺς Κομνηνούς, γράμματα προκαλέσαντα τὸν θάνατον αὐτῶν, ἔπραξε δὲ τοῦτο ἁπλῶς ἵνα καλύψῃ τὴν ἰδίαν εὐθύνην καὶ μὴ πιστεύων ἄλλως ὅτι ἠδύναντο νὰ φέρωσι τὸ ὀλέθριον ἐκεῖνο ἀποτέλεσμα. Ἡ δὲ *πολιτικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία* καὶ ἡ *ἐκκλησιαστικὴ* λέγουσι ῥητῶς ὅτι ὁ Ἀμοιρούτσης ἐπολιτεύθη δολίως καὶ ἐπιβούλως πρὸς τὸν κύριον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος, ὅτι ἐδέξατο κατόπιν τὸν ἰσλαμισμόν, ὅτι ἐπωνομάσθη Σκεντέρμπεης, ὅτι ἐπίεσε πολλάκις τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μεχμέτμπεης ἐγένετο ὡσαύτως πρόξενος συμφορῶν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ὅτι ἀμφότεροι ἴσχυσαν παρὰ τῷ σουλτάνῳ πρὸς τοῖς ἄλλοις, διότι ὁ Γεώργιος Ἀμοιρούτσης ἦτο πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Μαχμοὺτ πασᾶ. Τὴν τοιαύτην δὲ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν συγγένειαν ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης. Ἀλλ᾽ ἐν τούτοις σῴζεται ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου Ἀμοιρούτση πρὸς τὸν Βησσαρίωνα δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ πέμπτῳ τόμῳ τῶν ἀνεκδότων τοῦ Βοϊσσονάδου, ἐν ᾗ τὰ πράγματα ἐκτίθενται παντάπασιν ἀλλοίως. Ὁ Ἀμοιρούτσης ὁμιλεῖ μετ᾽ ἐνθουσιασμοῦ περὶ τῆς ἀμύνης ἣν ἀντέταξεν ἡ Τραπεζοῦς κατ᾽ ἀρχὰς ἐπὶ 40 ἡμέρας εἰς τὸν ἀπὸ θαλάσσης πολιορκήσαντα αὐτὴν Μαχμοὺτ πασᾶν· ἐξηγεῖ ἔπειτα τοὺς λόγους δι᾽ οὓς δὲν ἦτο δυνατὸν ν᾽ ἀνθέξῃ εἰς τὸν ἀπὸ ξηρᾶς ἐπελθόντα μετὰ πολυαρίθμου στρατιᾶς σουλτάνον καὶ παρατηρεῖ ὅτι «καίτοι ἐξ ὁμολογίας ἥλω, ἀλλ᾽ οὐδὲν ὤνατο τῶν ξυμβάσεων ἐφ᾽ αἷς προυδόθη· πέπονθε δὲ παραπλήσια τοῖς πολέμῳ κατὰ κράτος ἑαλωκόσιν». Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁμιλῶν περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν βεβαιοῖ αὐταῖς λέξεσι τάδε· «Καίτοι πολλάκις παρὰ τὴν πολιορκίαν ἠφείδησα ἐμαυτοῦ ὥστε θανεῖν, ἀλλ᾽ οὔπω ἐγένετο τούτου τυχεῖν, τῆς Προνοίας, οἶμαι, ἐπὶ τὸ χεῖρον φυλαττούσης, ὅπως, ἐπὶ πολὺν τιμωρηθεὶς χρόνον, ἔπειτα ἀποθάνω» Ἰσχυρίζεται προσέτι ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βα

Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς

σίλειος νέος ὢν καὶ καλὸς τῷ εἴδει ἀπήχθη ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐβασανίσθη, ἵνα μεταβάλῃ τὴν πίστιν αὐτοῦ· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ νέου, μὴ πειθομένου νὰ προδώσῃ τὰ πάτρια, ἀπελπισθεὶς ὁ σουλτάνος, ἀπεφάσισε νὰ ἀποδώσῃ αὐτὸν ἀντὶ λύτρων. Ὁ δὲ πατὴρ χρήματα μὴ ἔχων καθικετεύει τὸν Βησσαρίωνα, ὡς ἀρχαῖον φίλον, νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν ἐν τῇ δυσπραγίᾳ ταύτῃ, καὶ ἐν γένει δι' ὅλης ἐκείνης τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ ὁμιλεῖ ὡς ὁ γνησιώτερος τῶν Ἑλλήνων καὶ πιστότερος τῶν χριστιανῶν.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι, ἐὰν εἰς τὰς διαφόρους προεκτεθείσας κατηγορίας δὲν εἴχομεν ν' ἀντιτάξωμεν ἀπολογίαν ἄλλην παρὰ τὴν τοῦ ἰδίου Ἀμοιρούτση μαρτυρίαν, δυσκόλως ἠδυνάμεθα νὰ ἀπαλλάξωμεν τὸν ἄνδρα τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ μομφῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ *πολιτικὴ* καὶ ἡ *πατριαρχικὴ* ἱστορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῷ λεγουσιν αὐτὸν γενόμενον Ἀγαρηνὸν καὶ ῥητῶς μάλιστα ἀποκαλοῦσι Σκεντέρμπεϋν, ἱστοροῦσιν ἐν τούτοις τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην καταπίεσιν τῆς ἐκκλησίας τοιουτοτρόπως ὥστε ἐκ τῆς ἀφηγήσεως αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι ἦτο χριστιανός. Τῷόντι πᾶσαι αἱ εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ τοῦ ἀνδρὸς παριστῶσι τὸν φιλόσοφον ἐκεῖνον ἰατρὸν «ὡραῖον κάλλει σώματος καὶ τοξεύειν εἰδότα ἄριστα» καὶ ἔκδοτον εἰς πάσας τοῦ βίου τὰς ἡδονάς, μάλιστα δὲ εἰς τοὺς ἔρωτας. Συνέπεσε δὲ τότε νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ χήρα τοῦ τελευταίου τῶν Ἀθηνῶν δουκὸς Φράγκου Ἀκκιαϊουόλη, τὸν ὁποῖον ὁ Μωάμεθ Β', ὅτε μὲν τῷ 1458 κατέλαβε τὰς Ἀθήνας διὰ τοῦ Τουραχάν, κατέστησεν ὑποτελῆ δυνάστην Θηβῶν καὶ Βοιωτίας, μετὰ δὲ δύο ἔτη, κατηγορηθέντα ὅτι ἀγωνίζεται νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐθανάτωσεν. Ἡ χήρα ἦτο, ὡς φαίνεται, εὐειδεστάτη καὶ ὁ Ἀμοιρούτσης τρωθεὶς ὑπὸ τοῦ κάλλους της ἠθέλησε νὰ λάβῃ αὐτὴν σύζυγον. Ζητήσας δὲ τὴν περὶ τούτου ἄδειαν παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωάσαφ ἀπέτυχε τοῦ ποθουμένου διὰ τὸν λόγον ὅτι ἔζη καὶ διεμαρτύρετο ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος. Μάτην ὁ Ἀμοιρούτσης προεκάλεσε τὴν παρέμβασιν τοῦ τε Μαχμοὺτ πασᾶ καὶ αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου· ὁ ἱεράρχης διετέλεσεν ἀνένδοτος, ὥστε ὁ μανιώδης ἐραστὴς ἐκδικούμενος κατώρθωσε νὰ καθαιρεθῇ μὲν ὁ Ἰωάσαφ καὶ κοπῶσι τὰ γένεια αὐτοῦ, νὰ ἀκρωτηριασθῇ δὲ τὴν ῥῖνα ὁ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης Μάξιμος, ἐνισχύσας τὸν πατριάρχην εἰς τὴν ἀντίστασιν ταύτην. Ὁ Ἰωάσαφ Α' ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ τοῦ 1466 μέχρι τοῦ 1469· ὥστε ἐπὶ 8 τοὐλάχιστον μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος ἔτη ὁ Ἀμοιρούτσης δὲν εἶχε βεβαίως ἀσπασθῆ ἔτι τὸν ἰσλαμισμόν, διότι, ἂν ἦτο μωαμεθανός, δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ ζητήσῃ τὴν ἄδειαν τοῦ πατριάρχου ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως. Ἡ ἱστορία λέγει ὅτι ὁ φιλόσοφος ἡμῶν συνέζησεν οὐδὲν ἧττον μετὰ τῆς φίλης αὐτοῦ μέχρις οὗ ἀπεβίωσεν αἰφνιδίως ἐνῷ ἔπαιζε τοὺς κύβους μετὰ πολλῶν ἀρχόντων. Ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψωμεν πλειότερον περὶ ταῦτα παρατηροῦμεν ὅτι ἴσως ἐξισλαμίσθη βραδύτερον, ἂν καὶ ὅπως τὰ πράγματα ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ χρονογράφου ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐπῆλθεν ἐντὸς χρόνου ἐλαχίστου ἀφ' οὗ συνῴκησε μετὰ τῆς δουκίσσης τῶν Ἀθηνῶν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ πάλιν ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐλογίζετο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὡς μὴ χριστιανὸς διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπολιτεύθη πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν· ἀλλά, καθὰ προείπομεν, ὑπάρχει χωρίον τῆς πατριαρχικῆς ἱστορίας ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμοιρούτση λέγεται υἱὸς τοῦ Σκεντέρμπεϋ. Ὅθεν ἄλλος τρόπος συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιφατικῶν τούτων εἰδήσεων δὲν ὑπάρχει εἰμὴ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπεκαλεῖτο Σκεντέρμπεϋς τιμῆς χάριν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀσπασθῇ πράγματι τὸν ἰσλαμισμόν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ὁ υἱός του ἐγένετο μωαμεθανὸς καὶ μετωνομάσθη Μεχμέτμπεϋς· προστίθεται μὲν καὶ περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο ἀνὴρ σοφώτατος περί τε τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν ἀραβικήν, μετέφρασε δὲ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐξ ὁρισμοῦ τοῦ σουλτάνου πολλὰ τῶν ἡμετέρων βιβλίων καὶ πολλὰ θαυμάσια περὶ τοῦ ἡμετέρου θρησκεύ-

ματος πρὸς τὸν σουλτάνον παρέστησε· σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Κριτόβουλος ἀποδίδει τὰς φιλολογικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ταύτας σχέσεις πρὸς τὸν σουλτάνον οὐχὶ εἰς τὸν υἱὸν ἀλλὰ εἰς τὸν πατέρα, τὸν Γεώργιον Ἀμοιρούκην, ὡς τὸν ὀνομάζει. Καὶ δὲν νομίζομεν τῇ ἀληθείᾳ ἀπίθανον νὰ ἦτο ὁ υἱὸς ἀνὴρ λόγιος καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τρίβων, παρατηροῦμεν δὲ μόνον ὅτι τοῦτο δὲν διεκώλυσεν αὐτὸν ἐπὶ Βαγιαζὴτ τοῦ Β', ἐπειδὴ ἔλαβεν ἀφορμήν τινα προσωπικῆς δυσαρεσκείας πρὸς τὸν πατριάρχην Νήφωνα Β' (1488—1490), νὰ διενεργήσῃ τὴν δήμευσιν ἀξιολόγου τινὸς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ ἐπὶ τέλους τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου.

Βησσαρίων
(Κατ' ἐλαιογραφίαν ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἐνετίας)

Ὁπωσδήποτε ἔχομεν ἐνταῦθα ἕτερον μετὰ τὸν Μαχμοὺτ πασᾶν τύπον τῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους γενομένης πολλῆς καὶ ποικίλης πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν ἀλλοτριώσεως. Ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς καταναγκασθεὶς νὰ ἐξομόσῃ τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἰς ἡλικίαν καθ' ἣν οὐδεμίαν ἔτι πιθανῶς εἶχε λάβει παιδείαν ἐγένετο μωαμεθανός, ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ μωάμεθανὸς ἄνθρωπος εἰς τοῦ ὁποίου τὰς φλέβας ἔρρεεν ἄμικτον τὸ ἑλληνικὸν αἷμα· ἐνῷ ὁ ἰατροφιλόσοφος Ἀμοιρούτσης διετήρησε μὲν πιθανώτατα μέχρι τέλους τὸ πάτριον θρήσκευμα ἀλλὰ πράγματι παρεβίασε πολλάκις τὰ παραγγέλματα αὐτοῦ καὶ ἰδίως ὑπῆρξε παραίτιος μιᾶς τῶν μεγίστων ὕβρεων ὅσαι προσεγένοντο εἰς τοὺς ἀνωτάτους τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν λειτουργούς. Ὁπόσον διάφορον εἰκόνα παρίστησιν ἡμῖν γυνή τις ἐκ τοῦ καταλυθέντος κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τραπεζουντίου οἴκου, ἡ βασιλὶς Ἑλένη ἡ Καντακουζηνή! Ὅτε μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Τραπεζοῦντος ὁ Μωάμεθ Β', παραβάτης κατὰ τὸ σύνηθες γενόμενος τῶν ὑποσχέσεων αὐτοῦ, διέταξε τὴν καρατομίαν τοῦ τε τελευταίου βασιλέως Δαβὶδ καὶ ἑπτὰ υἱῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Ἀλεξίου καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ, ἀπηγόρευσε συγχρόνως αὐστηρῶς νὰ μὴ τολμήσῃ τις νὰ πλησιάσῃ τὰ πτώματα, ἵνα παραδοθῶσι ταῦτα βορὰ κύνεσιν οἰωνοῖσί τε πᾶσιν· ἀλλ' ἐκείνη περιφρονήσασα τὴν ἀπειλὴν προσῆλθεν ἐν τριχίνῳ ἱματίῳ, κρατοῦσα σκαπάνην εἰς τὴν χεῖρα, πρὸς τὸν Κρανίου τόπον τῶν τέκνων καὶ φιλτάτων, ἔσκαψε τάφον, ἀπέτρεψε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας τὰ σαρκοβόρα ζῷα καὶ ὄρνεα καὶ ἔπειτα ἐκήδευσε διὰ νυκτὸς τὰ δέκα περιπόθητα ὄντα, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀπῆλθε καὶ αὐτὴ πρὸς ἐκεῖνα ὑπὸ τῆς θλίψεως καταβληθεῖσα.

Ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ἐξ εὐπατριδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἕλκων τὸ γένος καὶ παρευρεθεὶς ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῆς ἁλώσεως, κατέφυγεν εἰς Φλωρεντίαν καὶ ἐδίδαξεν ἐκεῖ γραμματολογίαν τε καὶ φιλοσοφίαν ἐπὶ Κοσμᾶ τοῦ Μεδίκου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Πέτρου καὶ τοῦ ἐγγόνου Λαυρεντίου, εἰς ὃν παρέδωκεν ἠθικὴν καὶ διαλεκτικήν. Ἀλλὰ μαθητὰς ἔσχε προσέτι τὸν Ἄγγελον Πολιτιανόν, τὸν Δονᾶτον Ἀκκιαϊουόλην καὶ ἑτέρους σοφοὺς ἄνδρας. Ἔπειτα μετέβη εἰς Ῥώμην, ὅπου ἐδίδαξε φιλοσοφίαν κατ' Ἀριστοτέλην

καὶ ἡρμήνευσε τὸν Θουκυκίδην. Ἐκεῖ ἠκροάσατο αὐτοῦ ὁ γερμανὸς ἐπίσκοπος Ἰωάννης Ρεϋχλίνιος, ὅστις βραδύτερον πρῶτος εἰς Γερμανίαν ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἑβραϊκήν. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Ἀργυρόπουλος πολυπότης καὶ πολυφάγος καὶ ὑπερμέτρως προγάστωρ κατὰ Παῦλον τὸν Ἰόβιον, ὅστις δὲν διέκειτο μὲν πρὸς αὐτὸν εὐμενῶς, ἅτε μετρίως θαυμάζοντα τὸν τότε θεοποιούμενον Κικέρωνα, φαίνεται ὅμως ἀληθῆ εἰπὼν μέχρι τινός, διότι ὁ Ἀργυρόπουλος ἀπεβίωσεν ἐν Ρώμῃ τῷ 1478 ἐκ δυσπεψίας. Καθ' ὃν χρόνον εἶχεν ἀναχωρήσει ἐκ Φλωρεντίας ἵνα μεταβῇ εἰς Ρώμην, ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Λαυρεντίου Μεδίκου, ὡς καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς πρώτης τῶν πόλεων τούτων, ὁ Ἀθηναῖος Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, εἰς ὃν ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος ἀνέθηκε πρὸς τούτοις τὴν ἐκπαίδευσιν ἑνὸς τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Ἀγγέλου Πολιτιανοῦ, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ὁ νέος ἡγεμόνόπαις θέλει ὠφεληθῇ ἐκ τῆς μεταξὺ τῶν δύο τούτων διδασκάλων ἁμίλλης· καὶ ἐπὶ ὁμοίᾳ προσδοκίᾳ ἐπέτρεψε βραδύτερον εἰς τὸν Πολιτιανὸν προσέτι τὴν παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Φλωρεντίας. Ἀλλ' ἐκ τούτου δειναὶ προέκυψαν ἔριδες μεταξὺ τῶν δύο σοφῶν ἀνδρῶν, ὧν ὁ μὲν ἐγίνωσκε κάλλιον τὴν ἑλληνικήν, ὁ δὲ κάλλιον ἐλάλει τὴν λατινικήν· καί, ἐπειδὴ ἐν τῷ θαυμασμῷ τοῦ τότε κόσμου ἐπρώτευε πάντων ὁ Κικέρων, ὁ βαρὺς ὁπωσοῦν Χαλκοκονδύλης εἶδε τοὺς πολλοὺς αὐτοῦ ἀκροατὰς σωρηδὸν αὐτομολοῦντας πρὸς τὸν γλαφυρώτερον Πολιτιανόν. Ὅθεν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λαυρεντίου κληθεὶς ὑπὸ ἑτέρου τῆς Ἰταλίας δυνάστου, τοῦ Λουδοβίκου Σφόρτζα, ἀπῆλθε προθύμως πρὸς αὐτὸν εἰς Μεδιόλανον, ὅπου ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος, ὑπὸ πολλῶν μὲν καὶ λαμπρῶν περιστοιχισθεὶς ἀκροατῶν, δικαίαν δὲ κτησάμενος ἐπὶ σοφίᾳ φήμην. Συγχρόνως μετὰ τοῦ Χαλκοκονδύλη τούτου παρέδωκεν εἰς Ρώμην, Φλωρεντίαν καὶ Φερράραν ἑρμηνείας εἰς Ἀριστοτέλην, Ὅμηρον καὶ Δημοσθένην ὁ θεσσαλονικεὺς Ἰωάννης Ἀνδρόνικος Κάλλιστος, ὁ ἐπιλεγόμενος περιπατητικὸς φιλόσοφος. Ἀλλὰ καίτοι φημισθεὶς ἐπὶ σοφίᾳ ἀείποτε διετέλεσεν εἰς ἔνδειαν ἐν Ἰταλίᾳ, ἀφ' ἧς ἐπὶ τέλους ἀπῆλθεν εἰς Γαλλίαν, ὅπου καὶ ἀπέθανεν ἐν βαθεῖ γήρᾳ μὴ κατορθώσας νὰ ἀποβῇ εὐπορώτερος. Εἰς Γαλλίαν ὡσαύτως ἀπῆλθε μετὰ βραχεῖαν διατριβὴν καὶ ὁ σπαρτιάτης Γεώργιος Ἑρμώνυμος ἢ Χαριτώνυμος, ὅστις πρῶτος Ἑλλήνων ἐδίδαξε δημοσίᾳ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Παρισίοις τῷ 1476. Ὀνομαστότεροι τούτων ὑπῆρξαν οἱ Λασκάρεις, οἱ καταγόμενοι, ὡς ἐλέγετο, ἐκ τοῦ γνωστοῦ ὁμωνύμου βασιλείου οἴκου. Ἐξ αὐτῶν ὁ πρῶτος, Κωνσταντῖνος Λάσκαρις, ἤρχισε τὸ πολύκροτον αὐτοῦ στάδιον ἐν Ἰταλίᾳ ὀλίγον μετὰ τὸ 1453. Ἐδίδαξε δὲ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς Μεδιόλανον καὶ ἔπειτα εἰς Μεσσήνην, ὅπου πανταχόθεν τῆς Ἰταλίας πολυάριθμοι συνέρρεον περὶ αὐτὸν μαθηταὶ καὶ ὅπου ἀπέθανε περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης. Ἕτερος δὲ Λάσκαρις, ὁ Ἰωάννης ἢ Ἰάνος, αναφαίνεται τὸ πρῶτον εἰς Φλωρεντίαν ἐπὶ Λαυρεντίου, ὅστις ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς περιφήμου αὐτοῦ βιβλιοθήκης καὶ δὶς ἔπεμψεν αὐτὸν ὡς πρέσβυν πρὸς Βαγιαζὴτ τὸν Β' ἵνα συλλέξῃ, τῇ προστασίᾳ τοῦ σουλτάνου τούτου, εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀσίαν ὅ, τι πλεῖστα χειρόγραφα. Βραδύτερον ὁ Ἰωάννης Λάσκαρις ἀπῆλθε κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς Παρισίους καὶ ἔπειτα εἰς Ρώμην, λαβὼν διάφορα λειτουργήματα φιλολογικὰ καὶ διπλωματικά, ἐν Γαλλίᾳ μὲν ἐπὶ τῶν βασιλέων Καρόλου Η', Λουδοβίκου ΙΒ' καὶ Φραγκίσκου Α', ἐν Ρώμῃ δὲ ἐπὶ τῶν ἀρχιερέων Λέοντος τοῦ Ι', Κλήμεντος τοῦ Ζ' καὶ Παύλου τοῦ Γ', μέχρις οὗ ἀπεβίωσεν ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει τῷ 1535. Ὁ δὲ Μᾶρκος Μουσοῦρος, Κρὴς τὸ γένος, ἦλθε νέος εἰς Ἰταλίαν καὶ μαθητὴς γενόμενος τοῦ Ἰωάννου Λασκάρεως ἐδίδαξε τὴν ἑλληνικὴν εἰς Παταύιον καὶ κατόπιν εἰς Ἐνετίαν, τῷ δὲ 1516 κληθεὶς εἰς Ρώμην ὑπὸ τοῦ Λέοντος Ι' προεχειρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας, ἀντὶ

τοῦ τότε ἀποβιώσαντος Μανιλίου Ράλλη, υἱοῦ τοῦ Δημητρίου Ράλλη, ὅστις γεννηθεὶς ἐν Σπάρτῃ καὶ καταγόμενος ἐξ οἴκου ἀναδείξαντος πολλοὺς περιφανεῖς ἄνδρας κατέφυγεν εἰς Ἰταλίαν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου καὶ ὑπηρέτησεν αὐτόθι στρατιωτικῶς διαφόρους ἡγεμόνας, διακριθεὶς ὡσαύτως ἐπὶ παιδείᾳ.

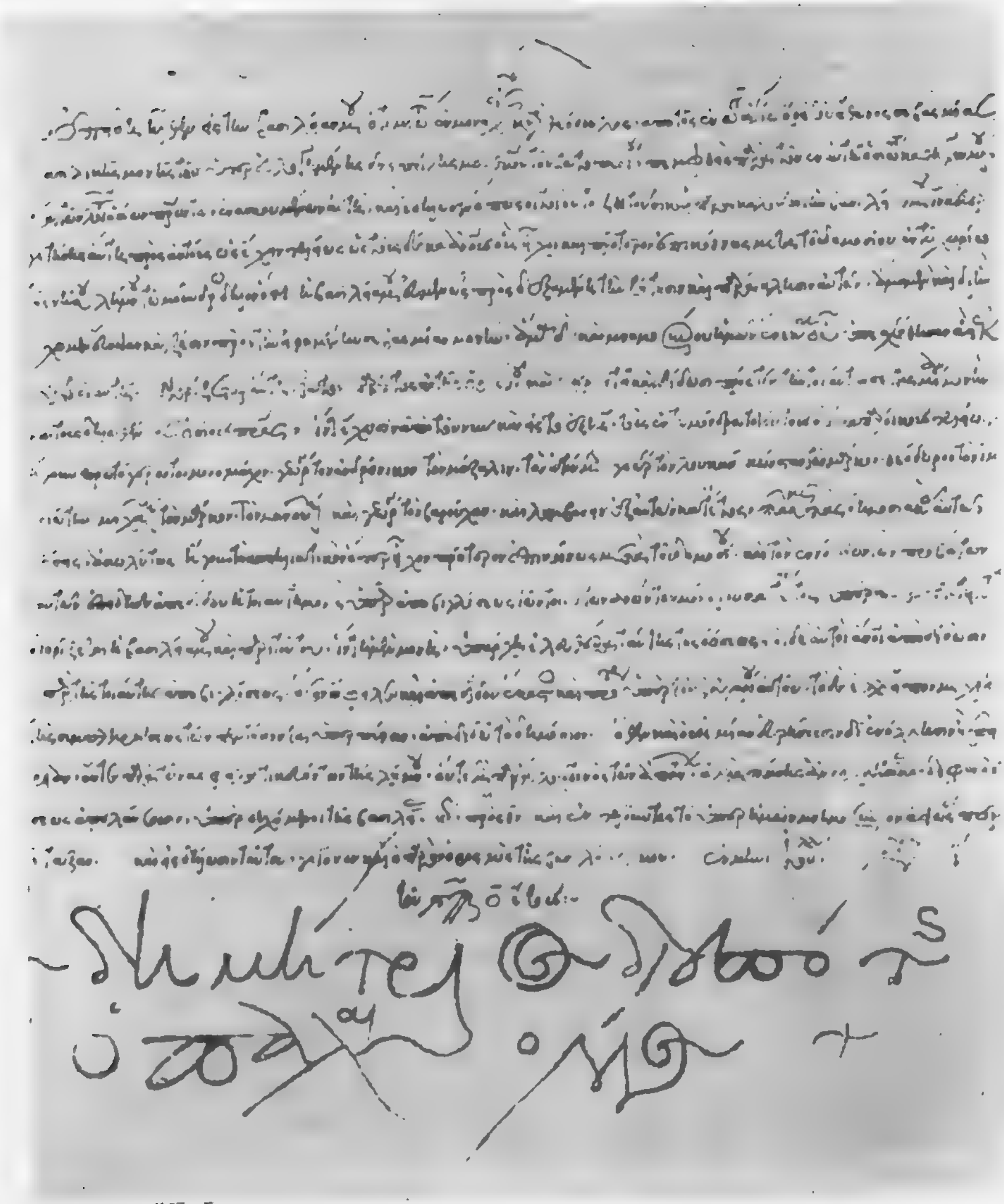
Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀπαριθμήσωμεν ἐνταῦθα ὅλους τοὺς λογίους Ἕλληνας ὅσοι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀπελθόντες εἰς τὴν Ἑσπερίαν συνετέλεσαν εἰς τὴν αὐτόθι ἀναβίωσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διὰ τῆς διδασκαλίας, διὰ τῶν συγγραφῶν καὶ διὰ τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν. Τοιαύτη ἀκριβὴς τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀναγραφὴ ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Τὸ καθ' ἡμᾶς περιωρίσθημεν εἰς τὸ νὰ ἀναφέρωμεν ὀλίγους μόνον ἐκ τῶν ἐπιφανῶν, ἵνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ὅλης τύχης τῆς ἀξιομνημονεύτου ταύτης μοίρας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἀπέβησαν χρήσιμοι εἰς τὴν διανοητικὴν τῆς Ἑσπερίας ἐπίδοσιν καὶ ὑπέθαλψαν κατά τι τὴν πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν εὔνοιαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κοινοῦ. Ἀμφιβάλλομεν ὅμως ἂν σωρηδὸν ἀποδημήσαντες εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἐξεπλήρωσαν τὸ κυριώτατον αὐτῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθῆκον. Οὐ μόνον ἅπαντες σχεδόν, ἢ ἐξ ἀρχῆς ἢ προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐξελατινίσθησαν ἀλλά, αὐτῶν ἀπελθόντων, ἔμειναν τὰ μὲν σχολεῖα τῆς πατρίδος αὐτῶν ἄνευ διδασκάλων καὶ ἔκλεισαν τὰ πλεῖστα, τὰ δὲ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ πράγματα ἄνευ λογίων καὶ ἐμπείρων λειτουργῶν καὶ κακῶς διῳκήθησαν. Τὸ οὕτως ἐγκαταλειφθὲν ἔθνος εὑρίσκετο ἐν τούτοις εἰς περιστάσεις αἵτινες δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ ἀναπληρώσῃ ἐκ τοῦ προχείρου τοὺς φυγάδας, καὶ ἐδέησε νὰ παρέλθωσι δύο ἑκατονταετηρίδες πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ συγκροτήσῃ νέα σχολεῖα καὶ νὰ μορφώσῃ νέους ἐπιτηδείους ὑπηρέτας τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ συμφερόντων. Οὐδὲ περιωρίσθη ἡ πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν ἀλλοτρίωσις εἰς μόνους τοὺς λογίους φυγάδας.

Καθ' ὅσον αἱ ἑλληνικαὶ τῆς Ἀνατολῆς χῶραι ὑπετάσσοντο ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν οἱ προύχοντες αὐτῶν ἐζήτουν ἄσυλον εἴτε ἐν ταῖς περιλιπομέναις ἔτι ἐνετικαῖς κτήσεσιν, εἴτε ἐν τῇ Ἐνετίᾳ αὐτῇ, εἴτε καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Τραπεζοῦντος δὲν ἀπεδήμησαν πολλοί, διότι οἱ μὲν πρῶτοι ὅλοι σχεδὸν ἐθανατώθησαν, ὡς εἴδομεν, ἐκ δὲ τῶν δευτέρων πλεῖστοι ἐτούρκευσαν· ἀλλ' ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἀλλαχόθεν ἀθρόα ἐγένετο ἡ ἔξοδος. Ὁ Μωάμεθ Β' ἠθέλησε νὰ προλάβῃ αὐτήν, καὶ σῴζεται διακήρυξις αὐτοῦ ἑλληνιστὶ γραφεῖσα πρὸς *τοὺς κατὰ πάντα ἡμετέρους τῆς αὐθεντίας μου ἄρχοντας*, τῆς Πελοποννήσου, δι' ἧς ἐπαγγέλλεται αὐτοῖς ὅτι «*ἀπὸ τὰ πράγματά σας καὶ ἀπὸ τὰ παιδιά σας καὶ ἀπὸ τὰ κεφάλια σας καὶ ἀπὸ πᾶσα σας πρᾶγμα τίποτας νὰ μήνε σᾶς ἐγγίσω, ἀμμὴ νὰ σᾶς ἀναπαύσω νὰ ἦσθε κάλλιον παροῦ πρῴην*». Τὸ ἔγγραφον τοῦτο εἶναι πρὸς τοῖς ἄλλοις διδακτικώτατον, ὡς ἀπομνημονεῦον τὰ ὀνόματα τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἀρχόντων τοῦ Μωρέως κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου· διότι ἀπετείνετο «πρὸς τὸν ἄρχοντα κὺρ Σφαντζῆν μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ κὺρ Μανουὴλ Ραοὺλ μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ κὺρ Σοφιανὸν μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ Λάσκαριν κὺρ Δημήτριον μὲ ὅλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ Διπλοβαταtζέους, καὶ Καλακέους, Παγομενέους, Φραγκοπουλέους, Σγουρομαλλαίους, Μαυρόπαπαν, Φιλανθρωπηνέους, Περομπουιέους, καὶ εἰς ὅσοι ἄλλοι θελήσουν νὰρθοῦν».

Οὐδὲν ἧττον οἱ ἄρχοντες ἀπήρχοντο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ παρὰ τοῖς Ἐνετοῖς καταφεύγοντες εἶχον τὴν παραμυθίαν ὅτι ἐπὶ μακρὸν ἔτι χρόνον ἀντιπαρετάσσοντο κατὰ τῶν πολεμίων τῆς πίστεώς των, εἰ καὶ ὑπὸ σημαίαν οὐχὶ τὴν ἑλληνικήν. Ὅτε τῷ 1460 ὁ Μωάμεθ Β' κατέλυσε τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχὴν τῶν δύο τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιο-

λόγου ἀδελφῶν, Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, εἷς τῶν πρώτων ἀρχόντων τῆς χερσονήσου, ὁ Μιχαὴλ Ράλλης ἀπῆλθεν εἰς Μάνην, ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἑνετικὴν κυριαρχίαν καὶ μετέσχε τῶν ἀγώνων οὓς τῷ 1463 καὶ 1464 ἐπεχείρησεν ἡ Ἑνετία πρὸς ἀνάκτησιν τῆς χερσονήσου. Ὁ Μιχαὴλ Ράλλης ἀνῆκεν εἰς τὸν μέγαν σπαρτιατικὸν τῶν Ραλλῶν οἶκον, ἐξ οὗ πολλοὶ μετενάστευσαν τότε εἰς Ζάκυνθον, Κέρκυραν καὶ Ἰταλίαν καὶ ἐξ οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ἀνωτέρω ἄνδρας τινὰς ἐπὶ παιδείᾳ ἅμα καὶ πολεμικῇ ἀρετῇ διαπρέψαντας. Κατήγετο δὲ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἐκ τῶν Φράγκων κατακτητῶν τῆς χερσονήσου, διότι κατ' ἀρχὰς ἐπελέγετο Ραούλ, βραδύτερον μετονομασθεὶς ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον Ράλλης, ὅτε ἐξελληνίσθη ὁ οἶκος. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ὑπῆρξεν ὁ ἐπιφανέστατος ὅλων τῶν συγγενῶν καί, ὡς θέλομεν ἴδει ὅταν βραδύτερον ἱστορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἑνετικὴν ἐκείνην ἐπιχείρησιν, ἔλαβε τέλος τραγικὸν μὲν ἀλλὰ πολὺ ἐνδοξότερον τῆς τύχης τοῦ τε προμνησθέντος Δημητρίου Ράλλη, τοῦ ἀναλώσαντος τὸν βίον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν διαφόρων ἰταλῶν ἡγεμόνων, καὶ τοῦ υἱοῦ τούτου Μανιλίου, ὅστις ὅλως πάλιν ἐφράγκευσε, καθὰ ἐξάγεται ἔκ τε τοῦ ἀπὸ Μανουὴλ εἰς Μανίλιον τροπολογηθέντος κυρίου αὐτοῦ ὀνόματος καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι προεχειρίσθη ἐν Ρώμῃ ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας.

Οὐδὲν ἧττον ἐπιφανὴς ἀνεδείχθη ὁ Γραίτζας Παλαιολόγος, ὁ ἥρως τοῦ ἐν ἔτει 1460 προμνημονευθέντος ἀγῶνος, ὃν τελευταῖον ἐν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι διεξήγαγον οἱ Πελοποννήσιοι ὑπὸ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν σημαίαν. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἀπεδείχθη μὲν ἡ ἐσχάτη ἠθικὴ ἀθλιότης τῶν δεσποτῶν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, ἀπεδείχθη ὅμως ἐνταὐτῷ ὁπόσον οἱ τῆς χερσονήσου κάτοικοι ἀπέβησαν μαχιμώτεροι τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως προγόνων αὐτῶν. Περὶ Λεοντάριον δὲν ἡττήθησαν εἰμὴ μετ' ἀντίστασιν αἱματηράν, καθ' ἣν ἔπεσον πλεῖστοι. Ὁ φρούραρχος Μονεμβασίας Μανουὴλ ἢ κατ' ἄλλους Νικόλαος Παλαιολόγος, διαταχθεὶς παρὰ τοῦ Δημητρίου νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν σουλτάνον τὴν δυσπόρθητον ἐκείνην πόλιν, ἀπήντησε πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Μωάμεθ Β' ὅτι ἀποκρούει τὴν παραγγελίαν ταύτην, καὶ διέσωσε τῷόντι τὸ φρούριον ἐπικαλεσάμενος κατ' ἀρχὰς τὴν προστασίαν τοῦ πάπα καὶ μετ' οὐ πολὺ τῶν Ἑνετῶν. Ὁ Σγουρομαλλαῖος Παλαιολόγος δὲν παρέδωκε τὴν Καρύταιναν εἰμὴ μετὰ γενναίαν ἄμυναν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι εἶχον ἤδη συμμάχους τοὺς ἀλβανοὺς ἐποίκους, οἵτινες δὲν ἀπέβαλον μὲν τὰς ἁρπακτικὰς αὐτῶν ἕξεις, συνεταύτισαν ὅμως ἔκτοτε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων τύχης, τοὐλάχιστον ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις. Ὁ Πέτρος Βούας ἀπέκρουσεν ὀσμανικόν τι σῶμα προελάσαν κατὰ τῆς δυτικομεσημβρινῆς Πελοποννήσου. Ὁ δὲ τῶν Καλαβρύτων ἄρχων Δόξας ἠδύνατο μὲν κατὰ Φραντζῆν νὰ εἶναι πρὸς πάντας ἄπιστος καὶ πρὸς αὐτὸν αὐτοῦ τὸν Θεόν, βέβαιον δὲ ὑπάρχει ὅτι καὶ μετὰ τὴν χείρωσιν τῶν πλείστων Ἑλλήνων ἐνεκαρτέρησεν ἀγωνιζόμενος μέχρις οὗ συλληφθεὶς ὑπέστη τὸν οἰκτρότατον τῶν θανάτων, διότι ζῶν ἐλεπίσθη. Ἀλλὰ τελευταῖον κατίσχυσεν ἡ πεισματώδης παντοδυναμία τοῦ Μωάμεθ Β'· ὁ μὲν Δημήτριος ἐσυνθηκολόγησεν, ὁ δὲ Θωμᾶς ἔφυγε πρὸς τοὺς Ἑνετούς, καὶ ἀθρόοι τότε ἀπεδήμησαν εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν οἱ ἐπισημότατοι τῶν ἀρχόντων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὁ Γεώργιος Φραντζῆς. Εἷς μόνον ἀνὴρ ἀνθίστατο ἔτι ἐν τῇ χερσονήσῳ, ὁ φρούραρχος Σαλμενικοῦ Γραίτζας Παλαιολόγος. Βομβολούμενος ἀνηλεῶς καὶ πάσχων δεινὴν ὕδατος στέρησιν δὲν ἐπείθετο νὰ ἐνδώσῃ. Προσκληθεὶς δὲ ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον ἀπεκρίθη ὅτι δὲν θέλει πράξει τοῦτο εἰμὴ ἐὰν ἐπιτραπῇ εἰς τὴν φρουρὰν νὰ ἐξέλθῃ μετὰ τῶν ὅπλων καὶ νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τοὺς Ἑνετούς, ἔτι δὲ ἐὰν ὁ Μωάμεθ Β' ἀποχωρήσῃ εἰς διάστημα μιλίου ἑνός· καὶ ὁ ἀγέρωχος ὀσμα-

ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 6970 (1462 Μ.Χ.)

(Τὸ πρωτότυπον, ἀποκείμενον εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς ἐν Ἄθῳ Ἱερᾶς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, εἶνε γεγραμμένοι ἐπὶ μεμβράνης διαστάσεων 0.87 μ.×0.26 μ.)

(Ε΄β΄ 28)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α

νίδης θαυμάζων τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς συγκατένευσε νὰ ὑποχωρήση. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀρξαμένης τῆς ἐξόδου παρεβιάσθη εὐθὺς ἡ συνθήκη τὸ Σαλμενικὸν ἀντέστη ἐπὶ ἕνα περίπου ἔτι ἐνιαυτόν, μέχρις οὗ τῷ 1461 ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν ὁ Γραίτζας Παλαιολόγος, «ὁ μόνος ἄνθρωπος ὃν εὗρον εἰς ὅλον τὸν Μωρέαν», εἶπεν ὁ Μαχμοὺτ πασᾶς. Ἡ γνώμη τοῦ Χάμμερ καὶ τοῦ ἡμετέρου Μουστοξύδου, ὅτι ὁ Γραίτζας οὗτος εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Παλαιολόγος περὶ οὗ ὁ Σπανδουγινὸς λέγει ὅτι γενναίως ὑπερησπίσθη κατὰ τοῦ Μωάμεθ Β' χωρίον τι τῆς Πελοποννήσου καλούμενον Μούκι (ἢ Μούλκι), φαίνεται πιθανωτάτη. Ὁπωσδήποτε ὁ Γραίτζας Παλαιολόγος προσελθὼν εἰς τὴν ἐνετικὴν σύγκλητον ἔτυχεν εὐμενοῦς ὑποδοχῆς καὶ ἀνεδείχθη γενικὸς τῶν ψιλῶν ἱππέων ἀρχηγός. Ὁ Χὸπφ εἰκάζει ὅτι ἦτο γασμοῦλος, ἤτοι Ἑλληνόφραγκος καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἐνδεχόμενον. Τοὐλάχιστον ἡ τοῦ Παλαιολόγου προσωνυμία οὐδόλως ἀποδεικνύει ὅτι ἦτο κατ' εὐθεῖαν συγγενὴς τοῦ περιφανοῦς ἐκείνου οἴκου· διότι τοιαύτας προσωνυμίας Παλαιολόγων, Κομνηνῶν, Μελισσηνῶν καὶ ἄλλας προσελάμβανον τότε πολλοί, εἴτε ἐκ θηλυγονίας μόνον συγγενεῖς αὐτῶν ὄντες εἴτε καὶ ἁπλῶς τιμῆς χάριν.

Ἕτεροι ὀνομαστοὶ ἄνδρες, καταφυγόντες μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰς ἐν αὐτῇ ἐνετικὰς κτήσεις, ὑπῆρξαν οἱ ἀδελφοὶ Γεώργιος, Ἰωάννης καὶ Νικόλαος Δαιμονογιάνναι, οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος καὶ Νικόλαος Μποχάλαι, ὁ Νικόλαος καὶ ὁ Μιχαὴλ Παγωμένοι, ὁ Πέτρος Βούας, ὁ πρωτοβεστιάριος Ἰσαάκ, ὁ Δημήτριος Μουσάλης, οἱ Κλαδάδες, οἱ Μέξαι, πλεῖστοι ἄλλοι, λαβόντες αὐτόθι κτήματα καὶ ἄλλα ὠφελήματα καὶ παρακολουθήσαντες αὐτοί τε καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν τὰς τύχας τῆς ἐνετικῆς πολιτείας. Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐκ τῶν πολλῶν βραδύτερον ἐπελθουσῶν γενικῶν τῆς Πελοποννήσου ἀναστατώσεων ἐξηγεῖται πῶς ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ ἐκ τῶν μεγάλων ἐκείνων οἰκογενειῶν ὅσαι τοσάκις ἐμνημονεύθησαν κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ ἡ τῶν Νοταράδων, τῶν Κρεββατάδων καὶ ἴσως δύο ἢ τρεῖς τὸ πολὺ ἄλλαι. Τὰ αὐτὰ ἢ παρόμοια συνέβησαν μετὰ τὸν ἅλωσιν τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος, τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀλβανίας, τῆς Κύπρου, τῆς Ρόδου, τῆς Κρήτης. Ἐξ Ἀλβανίας μάλιστα πάντες οἱ προύχοντες ὅσοι δὲν ἐξισλαμίσθησαν (ἐξισλαμίσθησαν δὲ αὐτόθι πολλοί) ἀπεδήμησαν ἢ εἰς Ἐνετίαν ἢ εἰς Νεάπολιν, ἰδίως ὅσοι παρέμειναν χριστιανοὶ ἐκ τῶν Μουσακῶν, τῶν Δουκαγινῶν, τῶν Ἀριανιτῶν, τῶν Καστριωτῶν (1). Ἅπαντες οἱ ἐπίσημοι οὗτοι ἄνδρες, οἱ ἐκ διαφόρων ἑλληνικῶν ἢ ἡμιελληνικῶν χωρῶν τότε φυγόντες ἠλλοτριώθησαν πρὸς τὰ πάτρια· καὶ τοῦτο δὲν ὑπῆρξε τὸ μόνον ὀλέθριον τῆς ἀποδράσεως αὐτῶν ἀποτέλεσμα. Οἱ ἄνδρες οὗτοι δὲν ἀπήρχοντο μόνοι ἀλλὰ μετὰ συγγενῶν, φίλων, ἀκολούθων· τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν, ἐπιδημικὸν γενόμενον, παρέσυρε καὶ τότε καὶ βραδύτερον χιλιάδας καὶ μυριάδας φυγάδων εἴς τε τὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν. Ἐνῷ τοσοῦτοι Ἕλληνες κατετάσσοντο εἰς τοὺς γενιτσάρους, ἕτεροι ἀπήρχοντο εἰς Ἐνετίαν, ἵνα συγκροτήσωσι τὸ στρατιωτικὸν σῶμα τῶν ἑλληνιστὶ κληθέντων στρατιωτῶν, σῶμα ἱππικὸν συγκείμενον ἐξ Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν καὶ φέρον ὡς κύριον τὸ προσηγορικὸν τοῦτο ὄνομα· οἱ δ' ἀπαρτίζοντες τὸ σῶμα τοῦτο ἄνδρες συνεπήγοντο φυσικῷ τῷ λόγῳ μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Οἱ στρατιῶται ἀπέβησαν μὲν πολύκροτοι διὰ τὴν δεξιότητα καὶ τόλμην ἣν ἀνέδειξαν καθ' ὅλους τοὺς ἀγῶνας ὅσους συνεκρότησεν ἡ Ἐνετία ἐν τῇ 15

(1) Τούτων τῶν ὀνομάτων τινὰ ὡς καὶ ἄλλα πλεῖστα τῶν ἐπιφανῶν ἑλληναλβανικῶν οἴκων ὀνόματα εὗρεν ὁ ταῦτα γράφων ἐν τοῖς μητρῴοις (ἤ, ὅπως ἐπιγράφονται ἐπισήμως, *βαπτισματοζευγατολογίοις* τῶν ἑλληναλβανικῶν κοινοτήτων τῆς Σικελίας ἰδίως τῆς κοινότητος ***Μεζογιούσου***.

καὶ τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι κατά τε τῶν ὀσμανιδῶν καὶ τῶν ἄλλων αὐτῆς ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἀντιπάλων. Πλεῖστοι δὲ διέπρεψαν ὡς ἀρχηγοὶ αὐτῶν· ὁ Ἐμμανουὴλ Μποχάλης, ὁ Μαρτῖνος Γραδάνης, ὁ Μερκούριος Βούας, ὁ Δημήτριος Κλαδᾶς, ὁ Μέξας Μποζίκης, ὁ *Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὁ περὶ τὰ τέλη* τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας, ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος Γραίτζας, πιθανώτατα υἱὸς τοῦ προαναφερθέντος φρουράρχου τοῦ Σαλμενικοῦ, ἕτερος Παλαιολόγος Ἰωάννης, ἴσως συγγενὴς ὡσαύτως τῶν προηγουμένων, ἐπιλεγόμενος δὲ *Ἰσχυρὸς* ἐν τοῖς δημοσίοις τῶν Ἐνετῶν ἐγγράφοις, καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος; Οἱ Ἕλληνες οὗτοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐξελατινίσθησαν· συμποσούμενοι δὲ εἰς μυριάδας συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν μείωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ.

Πλὴν τούτων ἐπὶ τοῦ πεισματώδους περὶ τῆς Κρήτης πολέμου τοῦ διεξαχθέντος μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος πολλοὶ Μανιάται συνετάχθησαν μετὰ τῶν πρώτων, καί, ὑποταχθείσης τελευταῖον τῆς Κρήτης, ἐκλιπόντες τῷ 1671 τὴν γενέθλιον χώραν μετέβησαν εἰς Τοσκάναν. Ἐκεῖ ἠξιώθησαν προθύμου ὑποδοχῆς παρὰ τοῦ μεγάλου δουκὸς Κοσμᾶ Γ' καὶ κατῴκησαν τὰ χωρία Κασάλαπη καὶ Διββῶναν τῆς ἐπαρχίας τοῦ ἐπισκόπου Οὐολατέρρας καί τινα τῆς Σοανῆς μέρη· εἶχον δὲ κατ' ἀρχὰς καὶ 5 ἱερεῖς τελοῦντας τὰ τοῦ πατρίου θρησκεύματος, *ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ διὰ ποικίλων ῥᾳδιουργιῶν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης μετέστησαν κατὰ* μικρὸν εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν, συγχωνευθέντες προσέτι δι' ἐπιγαμιῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀγωγῆς μετὰ τῶν ἐγχωρίων, ὥστε ἀμφίβολον εἶναι ἂν σῴζει τις ἐξ αὐτῶν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς. Ἕτεροι δὲ φυγάδες πολυπληθέστεροι ἀπῆλθον, Μανιάται μέν, ὀλίγα *τινὰ μετὰ τοὺς προμνημονευθέντας ἔτη*, εἰς Κόρσικαν, Ἠπειρῶται δὲ καὶ Ἀλβανοί, κατὰ διαφόρους χρόνους, εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ ἰδίως εἰς Καλαβρίαν καὶ εἰς τὴν λεγομένην χώραν τοῦ Ὑδροῦντος (Terra d' Otranto). Οἱ φυγάδες οὗτοι ἀπέβαλον ὡσαύτως τὸ πάτριον θρήσκευμα, εἰ καὶ διετήρησαν μέχρι τινὸς τὴν γλῶσσαν(1). Ἐξαιρέτως εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν ἀντηχοῦσι μέχρι τῆς σήμερον πολλὰ ἑλληνικὰ ᾄσματα ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τῶν προσφύγων ᾀδόμενα καὶ ἐπ' ἐσχάτων ὑπὸ διαφόρων ἰταλῶν λογίων δημοσιευθέντα καὶ σχολιασθέντα. Μεταξὺ δὲ τῶν ᾀσμάτων τούτων συγκαταλέγεται καὶ τὸ γνω-

(1) Οἱ εἰς Κύρνον ἢ Κόρσικαν ἀποικήσαντες Ἕλληνες διετήρησαν τὴν γλῶσσαν· ἀλλ' αὕτη ὁσημέραι ἤρξατο νὰ ἐκλείπῃ, ἀφοῦ καὶ ἡ Ἐκκλησία αὐτῶν ἤρξατο λατινιζομένη. (Ἰδὲ τὰ περὶ τῆς ἀποικίας ταύτης περαιτέρω ἐκτιθέμενα). Αἱ δὲ εἰς Καλαβρίαν καὶ Σικελίαν γινόμεναι ἀποικίαι τοῦ 15 αἰῶνος ἦσαν πᾶσαι ἑλληναλβανικαὶ (ὅπως καὶ αἱ κατὰ τὸν 16 αἰῶνα ἀπὸ Πελοποννήσου, ἰδίως Κορώνης καὶ Μεθώνης) καλούμεναι ἀλβανικαὶ ὑφ' ἡμῶν καὶ τῶν Ἰταλῶν, ὑπ' αὐτῶν δὲ τούτων τῶν ἀποίκων ἑλληνικαί (Grecæ). Αἱ ἀποικίαι αὗται αἱ ἐν Καλαβρίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ, ἃς πάσας ἐπεσκεψάμεθα ἡμεῖς, διατηροῦσι, καθὰ καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ἀκραιφνῆ τὴν ὀρθόδοξον αὐτῶν πίστιν ἐν τοῖς δόγμασι καὶ ἐν ταῖς ἱερουργίαις καὶ τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ χρώμεναι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἑλληνικῇ μουσικῇ τοῦ 15 αἰῶνος, ἐπιμελούμεναι δὲ σφόδρα τῆς σπουδῆς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν ἱεροσπουδαστηρίοις πρὸς τοῦτο ἱδρυμένοις, ὧν τὰ ἐπιφανέστατα εἶναι τὰ ἐν Πανόρμῳ καὶ τὸ ἐν τῷ Ἁγίῳ Δημητρίῳ τῆς ἐπαρχίας Κωνσταντίας, τιμῶσαι δὲ ἰδιαίτατα, ὡς εἴρηται, τὰς παρ' αὐτοῖς εἰκόνας τῆς Παναγίας *Ὁδηγητρίας*, ἃς (δίκην ἐφεστίων ἢ παλλαδίων) ἤγαγον μεθ' ἑαυτῶν ἐκ τῆς ἑλληναλβανικῆς πατρίδος. Αἱ ἑλληναλβανικαὶ κοινότητες αὗται ἀναγνωρίζουσιν ἁπλῶς τὸν πάπαν ὡς ἀρχηγὸν τῆς Ἐκκλησίας οὐδεμίαν ἄλλως οὔτε *κανονικὴν* (τοῦ κανονικοῦ δικαίου) καὶ διοικητικὴν ἢ πειθαρχικὴν οὔτε ἱερουργικὴν ἔχοντες κοινωνίαν καὶ σχέσιν πρὸς τὸν λατινικὸν κλῆρον. Ὡς δὲ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν εἰς τὰς τάξεις λογίων τινῶν τῶν Ἑλληναλβανῶν τούτων παρεισέδυσαν ἐπ' ἐσχάτων ἐνέργειαί τινες ἀνθελληνικαὶ ἀλβανιστικὸν πολιτικὸν ἁπλῶς ἐπιδιώκουσαι σκοπὸν ὑπὸ τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως ἐπιδιωκόμενον. Ἐκτὸς τῶν Ἀλβανῶν τούτων τῆς Καλαβρίας καὶ Σικελίας πλῆθος ἀλβανικῶν ἀποικιῶν ὑπάρχουσι καὶ ἐν ταῖς δυτικαῖς ἰταλικαῖς ἀκταῖς τοῦ

στὸν ἐκεῖνο καθ' ὃ μήτηρ προτρέπει τὴν κόρην της, τὴν ρωμιοπούλα, να λάβη σύζυγον τὸν ἀγαπήσαντα αὐτὴν Τοῦρκον· καὶ ἐπαινεῖ αὐτὸν καὶ ἀναφέρει τὰ πολύτιμα αὐτοῦ δῶρα, ἀλλ' ἡ κόρη ἀποποιεῖται λέγουσα·

> Μάνα μου, μάνα μου, τὸ Τοῦρκο 'ὲν τὸν παίρνω
> Καὶ περδικοῦλα γένομαι
> Καὶ μὲ τὰ πλάγια παίρνω.

Ἐξ οὗ προδήλως συνάγεται ὅτι, ἂν ὁ ἑλληνισμὸς τῆς κάτω Ἰταλίας σῴζει ἴχνη τινὰ τῶν ἀρχαίων ἀποικιῶν καὶ ἔτι πλειότερα τῶν μεσαιωνικῶν, κυρίως ὅμως ἀνεζωπυρήθη διὰ τῶν ἐπὶ τῆς ὀσμανικῆς καταχτήσεως καταφυγόντων αὐτόθι Ἑλλήνων.

Πλὴν τούτων δέ, ὅτε τῷ 1472 Σοφία ἡ θυγάτηρ τοῦ εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντος δεσπότου τῆς Πελοποννήσου Θωμᾶ τοῦ Παλαιολόγου ἔγημε τὸν μέγαν δοῦκα τῆς Ρωσίας Ἰωάννην Γ' Βασιλειάδην, πολλοὶ παρηκολούθησαν αὐτὴν Ἕλληνες ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ εὕρωσιν ἐν *Μόσχᾳ δευτέραν πατρίδα*, λέγει ὁ Καραμζίν. Μετά τινα δ' ἔτη προσῆλθον εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Ρωσίας καὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ἰωάννης Ράλλης Παλαιολόγος, πιθανῶς ὁ πάλαι ποτὲ ἄρχων τῆς Ἀρκαδίας, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Μανουὴλ καὶ Δημητρίου, ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις σὺν τῷ υἱῷ Δημητρίῳ, οἱ Ταρχανιῶται Δημήτριος καὶ Γεώργιος, ἅπαντες ἐκρωσισθέντες καὶ καταταχθέντες εἰς τὴν τάξιν τῶν ρώσων Βογιάρων. Καὶ πάλιν ὅτε κατεβλήθη μὲν ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις τοῦ 1770, ἐπῆλ-

---

Ἀδρίου, ἀλλ' αὗται ἀσπασάμεναι τὸν παπισμὸν ἀπώλεσαν πᾶν κεφάλαιον ἠθικῆς συναφείας καὶ ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, νῦν δὲ ἐξεγείρονται ὁπωσοῦν νωθρῶς καὶ νωχελῶς διὰ τῆς παρ' αὐταῖς καλλιεργουμένης ἀλβανιστικῆς κινήσεως.

Ἀπὸ τῶν ἐν Καλαβρίᾳ ἑλληναλβανικῶν ἀποικιῶν, ὧν ἡ μὲν οἰκογενειακὴ γλῶσσα εἶναι ἀλβανική, ἡ δὲ ἐθνικὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Σχολείων ἑλληνική, πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὰς ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐννέα τὸν ἀριθμὸν ἑλληνοφώνους κοινότητας. Αὗται, ὅπως καὶ αἱ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Ὑδροῦντος (ἔνθα πλημμελῶς τίθησιν ὁ συγγραφεὺς ἀλβανικὰς κοινότητας) ὀκτὼ κοινότητες (ὧν αἱ σπουδαιότεραι εἶναι ***Στερνατία***, Καλημέρα, Μάρτανο) οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὴν Ἀλβανίαν· εἶναι κοινότητες ἀκραιφνῶς ἑλληνικαὶ καὶ ἑλληνόφωνοι ἀνατρέχουσαι οὐχὶ ἁπλῶς εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐπὶ τῆς νοτίου Σικελίας βυζαντιακῆς κυριαρχίας, ἀλλὰ πολὺ πέρα τούτων μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Πυθαγόρα καὶ Ἱέρωνος, ὡς μαρτυρεῖται τοῦτο ἐκ τῶν πολλῶν δωρικῶν στοιχείων τῶν διαλέκτων αὐτῶν καὶ ὡς μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀπόλυτος συνέχεια ἡ ἱστορική, ἀφοῦ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πυθαγόρα μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἔπαυσεν ἡ ἑλληνικὴ λαλουμένη ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, δὲν ἔπαυσε δὲ καὶ ἐν τῇ ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' μέχρι τοῦ 12ου αἰῶνος περιόδῳ, μέχρι τοῦ τέλους δηλ. τῆς βυζαντιακῆς κυριαρχίας, οὐδὲν δ' ἔκτοτε μέχρι νῦν ἐπεγένετο ἐπενεγκὸν ἀλλοίωσιν τῆς γλώσσης ἢ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν Ἑλλήνων τούτων, οἵτινες ὑπὸ τῶν συνοίκων αὐτοῖς Ἰταλῶν καλούμενοι πασταρδόγραικοι σεμνύνονται αὐτοὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἕλλην (Græco) ὅπερ φέρουσι. Πρὸ μικροῦ δὲ ἔλαβον ἐπιστολὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ δημάρχου Στερνατίας Ὀρλάνδου, ἐν ᾗ μοι ἔγραφεν ὅτι σεμνύνεται ἐπὶ τῇ ἑλληνικῇ αὐτοῦ καταγωγῇ. Ἡ μόνη μεταβολὴ ἥτις ἐπεγένετο ἐν τῷ βίῳ τῶν Ἑλλήνων τούτων εἶναι ἡ κατὰ τὸν 17' αἰῶνα (τῷ 1823) ἐπὶ τοῦ πάπα Γρηγορίου ΙΕ' εἰσαχθεῖσα εἰς τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν λατινικὴ γλῶσσα καὶ ἱερουργία, ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀντοχὴ ἡ ἐθνικὴ τῶν κοινοτήτων τούτων δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη τοῦ κινδύνου τῆς ταχείας ἐξαλείψεως τῆς γλώσσης. Πρὸ ἑβδομήκοντα ἐτῶν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλληνοφώνων κοινοτήτων ἀνήρχετο εἰς τριάκοντα, κατὰ δὲ τὰ ἔτη 1903 καὶ 1904, ὅτε ὁ γράφων ταῦτα ἐπεσκέψατο τὰς κοινότητας ταύτας, ὁ ἀριθμὸς εἶχε περιορισθῆ ἐν Μεσσαπίᾳ (ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ὑδροῦντος) εἰς ὀκτώ, ἐν Καλαβρίᾳ δὲ εἰς ἐννέα, μετὰ στεναγμοῦ δέ τις γέρων ἀνήρ μοι ἔλεγεν ἐν Μαρτάνῳ ὅτι ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ τῇ ὥρας τινὰς ἀπεχούσῃ τοῦ Μαρτάνου, ἐνῷ παιδὸς ὄντος αὐτοῦ ἐλαλεῖτο ἔτι ἡ ἑλληνική, νῦν ἐξέλιπεν ἡ πάτριος αὕτη γλῶσσα (πλείονα περὶ τούτων ἰδ. ἐν ταῖς ὑπ' ἐμοῦ τῷ 1903 καὶ 1904 ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἑλληνισμῷ» δημοσιευθείσαις μακραῖς πραγματείαις).

θον δὲ αἱ συμφοραὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν κατοχῆς τῆς χερσονήσου, καὶ ἔπειτα αἱ δειναὶ καταπιέσεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως μετὰ τὴν τῶν Ἀλβανῶν κατατρόπωσιν, πολυάριθμοι Ἕλληνες τῆς τε Πελοποννήσου καὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους σωρηδὸν μετανάστευσαν εἰς τὴν Ἰστρίαν καὶ εἰς τὴν Ρωσίαν, ἐγκατασταθέντες, ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ, ἰδίως εἰς τὴν Ταυρικὴν Χερσόνησον, ὅπου οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν σῴζουσι μέχρι τοῦ νῦν τὴν μνήμην τῆς καταγωγῆς των, εἰ καὶ τὸ πλεῖστον ἐκρωσισθέντες.

Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος

Ἡ εἰκὼν αὕτη τῆς δεκατεύσεως ἣν ὑπέστη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ὡς ἐκ τῶν φυγάδων ἐπὶ τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως εἶναι βεβαίως ἀτελής, ἀλλὰ καὶ τὰ ὀλίγα ὅσα εἴπομεν παρέχουσιν ἡμῖν ἔννοιάν τινα, ἔστω καὶ ἀμυδράν, τῆς ἐπελθούσης κατὰ τοὺς ὀλεθρίους ἐκείνους χρόνους μειώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Δὲν ἤρκεσεν ὅτι ἑκατομμύρια χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπωλέσθησαν διὰ τῆς εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἑκουσίας ἢ ἀκουσίας μεταστάσεως, ἀλλ᾽ ἐπέπρωτο καὶ ἄλλοι εὐαριθμότεροι μὲν ἴσως τῶν πρώτων, καθ᾽ ἑαυτοὺς ὅμως πολυάριθμοι, ὡσαύτως νὰ συγχωνευθῶσιν ἐντὸς τῶν μεγάλων ρευμάτων τοῦ λατινισμοῦ καὶ τοῦ ρωσισμοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τῶν φυγάδων τούτων δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἔκτοτε ἤρχισαν νὰ μεταβαίνωσιν ἐπὶ σκοπῷ ἐμπορίας εἰς Ἐνετίαν, Τεργέστην, Βιένναν, Πέσταν καὶ ἄλλας οὑγγαρικὰς πόλεις, εἰς Μόσχαν, Λιβόρνον, Μασσαλίαν, Ἀμστελόδαμον καὶ βραδύτερον εἰς Λονδῖνον, Ὀδησσόν, Ταϊγάνιον, Καλκοῦτταν. Οἱ χάριν ἐμπορίας ἀπερχόμενοι οὐχὶ ἀθρόοι, ἀλλὰ κατ᾽ ἰδίαν, πολλάκις οὐχὶ μετὰ γυναικὸς καὶ τέκνων, ἀλλὰ μόνοι, ἔσῳζον πάντοτε τὸν σκοπὸν τῆς παλιννοστίας, ἠγωνίζοντο παντὶ σθένει νὰ διατηρήσωσι τὴν ἐθνότητα αὐτῶν, κατήρτιζον ἐπὶ τούτῳ κοινότητας, ἔκτιζον ἐκκλησίας, συνετήρουν σχολεῖα καὶ μετεχειρίζοντο τὸν πλοῦτον αὐτῶν εἰς θεραπείαν τῶν τῆς πατρίδος ἀναγκῶν. Ἵνα δὲ περιορισθῶμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς δύο μόνον, τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτα, ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων παραδείγματα, ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν ἐν Καλκούττῃ κοινότητα τῶν Φιλιππουπολιτῶν καὶ τὴν ἐν Ἐνετίᾳ πανελλήνιον. Περὶ τὰ μέσα τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ Φιλιππουπολῖται ἀπελθόντες χάριν ἐμπορίας μέχρις Ἰνδικῆς κατέστησαν ἀμέσως ἐν Καλκούττῃ ἀδελφότητα, ἔκτισαν ἐκκλησίαν, ἐφρόντιζον νὰ ἔχωσι πάντοτε λειτουργὸν Σιναΐτην τινὰ ἱερομόναχον καὶ διετήρουν τὰς μετὰ τῆς πατρίδος σχέσεις δι᾽ ἄλλων πάλιν ἐμπορικῶν αὐτῶν οἴκων, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱδρυθέντων. Εἰς δὲ τὴν πολὺ ἀρχαιοτέραν καὶ ἀσυγκρίτως ἐπιφανεστέραν ἐνετικὴν κοινότητα ὀφείλομεν ἀναμφισβητήτως τὴν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι ἁπανταχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἀναζωπύρησιν τῆς δημοσίας παιδεύσεως. Περὶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἑλληνικῶν τούτων κοινοτήτων, καὶ ἰδίως τῆς ἐνετικῆς, περὶ ἧς εὐδοκίμως ἐφιλοπόνησεν εἰδικὴν πραγματείαν ὁ Ἰωάννης Βελοῦδος, θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν προϊόντος τοῦ λόγου πλείονά τινα. Ἐνταῦθα δὲν ἐμνημονεύσαμεν αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἀποδείξωμεν ὅτι οὐσιώδης διαφορὰ ὑπῆρξε μεταξὺ τῶν ἐπὶ ἐμπορίᾳ προσωρινῶς ἀποδημησάντων καὶ τῶν ἀμετακλήτως ἀπελθόντων ἀρχόντων τε καὶ ἄλλων ἀποίκων. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι καὶ ἐκ τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγοι ἀπηλλοτριώθησαν πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, οὐδ᾽ ὅτι ἡ ἀκατάσχετος ἐκείνη τυχοδιωκτικὴ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ροπή, ἂν ἔχει

πολλὰ πλεονεκτήματα, συνεπάγεται καὶ ἀτοπήματα δυσθεράπευτα. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δυνάμεθα νὰ συγχύσωμεν τοὺς ἐπὶ ἐμπορίᾳ ἀποδημοῦντας πρὸς τοὺς ἄλλους φυγάδας καὶ μάλιστα τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν φυγάδων. Ἐὰν οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ οὗτοι ἄνδρες παρέμενον ἐν τῇ πατρίδι, ἡ πολιτικὴ ἐπιρροὴ τῶν Ἑλλήνων παρὰ τῇ ὀσμανικῇ κυβερνήσει ἤθελεν ἀποβῇ ἔκτοτε μεγάλη καὶ εὐεργετικὴ εἰς ἅπαν τὸ ἔθνος, ἐνῷ τοῦτο δὲν συνέβη εἰμὴ βραδύτερον, ὅτε δηλαδὴ μετὰ μακρὸν διάλειμμα ἀμαθείας καὶ ἀπειρίας, ὀφειλομένης κυρίως εἰς τὴν ἀποδημίαν τῶν λογίων καὶ τῶν προυχόντων, κατωρθώθη τελευταῖον νὰ μορφωθῶσιν ἐνταῦθα ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ ἀναπληρώσωσιν αὐτούς. Καὶ ἔπειτα μὴ λησμονῶμεν ὅτι αὐτοὶ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος παρέσυρον καὶ τοὺς ἄλλους· ὥστε τῇ ἀληθείᾳ πρέπει νὰ δοξολογῶμεν τὸν Θεὸν ὅτι τὸ κακὸν δὲν ἔλαβε πλείονας ἔτι διαστάσεις καὶ ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ ἔθνους δὲν ἐζήτησεν ἀσφάλειαν καὶ ἄνεσίν τινα εἰς τὴν ξένην· διότι ὁ ἑλληνισμὸς ἤθελεν οὕτω κινδυνεύσει νὰ ἐξαφανισθῇ, τῆς δὲ συμφορᾶς ταύτης ὡς μικράν, ὁμολογοῦμεν, ἠθέλομεν ὑπολάβει ἀποζημίωσιν τὸ γεγονὸς ὅτι που καί που ἤθελεν ἐπί τινα χρόνον διατηρηθῇ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνική. Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν διστάζομεν νὰ κηρύξωμεν ὅτι ἰδίως συμπαθοῦμεν πρὸς τὴν μεγάλην ἐκείνην τῶν Ἑλλήνων μερίδα οἵτινες παρέμειναν εἰς τὰς πατρίους ἑστίας συνεχίζοντες τὸ ἔργον τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ· καταπιεζόμενοι, βασανιζόμενοι, θανατούμενοι, ἀλλὰ σῴζοντες τὸ ἀνεκτίμητον κειμήλιον τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος. Ἂν ὑπάρχομεν σήμερον ὁμιλοῦντες τὴν πάτριον γλῶσσαν, λατρεύοντες τὸν πάτριον Θεόν, ἐλεύθεροι καὶ εὐέλπιδες, ὀφείλομεν τὰ ἀγαθὰ ταῦτα πρῶτον μέν, ὡς πολλάκις εἴπομεν, εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἔπειτα δὲ εἰς τὰς ταλαιπωρηθείσας ἐκείνας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ γενεάς, ὧν ἐρχόμεθα νὰ διαγράψωμεν ἐν συνόψει τὰς τύχας.

[» Καθόλου εἰπεῖν ἕνεκα τοῦ ἐν τοῖς χρόνοις ἡμῶν διηνεκῶς ἐν τῷ ἑλληνικῷ »βίῳ προϊόντος κράτους τῆς ἠθικῆς ὑλοφροσύνης (ἧς ἀποτέλεσμα καὶ ὁ κατὰ τῆς ἑλλη»νικῆς γλώσσης καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν μέσαις Ἀθήναις ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὑπουρ»γείου τῆς Παιδείας κηρυσσόμενος πόλεμος) ἡ ἠθικὴ ἀντοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ὡς πρὸς τὴν »διατήρησιν τῶν πατρίων ἐν ταῖς πέραν τῶν ὁρίων τοῦ κράτους χώραις διηνεκῶς μειου»μένη καὶ καταπίπτουσα κινδυνεύει νὰ ἐκλίπῃ τέλεον. Περὶ τούτων παρατίθημι ἐν»ταῦθα ὅσα ἐν τῇ ἀνωτέρω μνημονευθείσῃ νεωτάτῃ πραγματείᾳ μου περὶ τῆς ἱστορίας «ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως μέχρι τοῦ Γεωργίου τοῦ πρώτου» ἀμφισβητῶν γνώμας τινὰς τοῦ »Διονυσίου Θερειανοῦ ἐκτεθείσας ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Ἀδαμαντίῳ Κοραῇ» ὑπε»σημείωσα, τάδε (σελ. 482 κἑξ.):

«Τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Θερειανοῦ περὶ τοῦ ἀνέκαθεν φιλαποδήμου τῶν Ἑλλήνων »εἶναι πάντως ἀκριβῆ προκειμένου ἰδίως περὶ τοῦ Ἰωνικοῦ φύλου, ἰδιαίτατα δὲ περὶ τῶν »Ἀθηναίων, οὓς ὡς «ἀποδημητὰς» χαρακτηρίζει καὶ ὁ Θουκυδίδης· ἀλλ' ὅτι ἦσαν ἥκιστα «ἀνθεκτικοὶ ἑδραίων ἑστιῶν» δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὡς πρὸς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Τὸ ἀρ»χαῖον ἑλληνικὸν ἐν τῇ μεγάλῃ παγκοσμίῳ ἀποικιακῇ διασπορᾷ αὐτοῦ ἔμεινε πανταχοῦ »ἑδραῖον, ὅπου ἂν ἐγκατεστάθη (ἐξαιρουμένων τῶν ἐν τῇ ἐνδοτάτῃ Ἀσίᾳ περὶ τὸν Ἰμαὸν »καὶ τὸν Ἰνδικὸν Καύκασον καὶ Μηδίαν ἑλληνικῶν κρατῶν καὶ ἑλληνικῶν συνοικισμῶν). »Καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ ὑπὸ τοῦ Δαρείου Α' ἀνάστατοι ἐκ τῆς πατρίδος αὐτῶν γενόμενοι Ἐρε»τριεῖς καὶ ἄλλοι Ἕλληνες οἱ ἐγκατασταθέντες ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐν τοῖς ἐνδοτά»τοις τοῦ περσικοῦ κράτους, ἐν Σουσιανῇ καὶ Μηδίᾳ. Οἱ ἀπὸ τοῦ 7 π. Χ. αἰῶνος ἐγκατα»σταθέντες ἐν τοῖς μεσογείοις τῆς Σκυθίας Ἕλληνες, καίπερ μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ »ἑπομένου αἰῶνος ἐπέκτασιν τοῦ περσικοῦ κράτους μέχρι Εὐξείνου καὶ Βοσπόρου καὶ

» Αἰγαίου ἀποστερηθέντες πάσης ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν λοιπὸν ἑλληνικὸν κόσμον καὶ πρὸς
» αὐτὰς τὰς ἐν ταῖς βορείοις ἀκταῖς τοῦ Εὐξείνου ἑλληνικὰς ἐν τῇ Ταυρικῇ χερσονήσῳ
» ἀποικίας, καθ' ἑαυτοὺς ἐν τελείᾳ ἀπομονώσει βιοῦντες διετήρουν τὸν ἑλληνισμὸν αὐτῶν
» μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους· καὶ ὅτε ὁ τὸν ἀρχαῖον κόσμον κατὰ
» τὸν 2 μ. Χ. αἰῶνα ὑπὸ πρόσχημα ἐπαίτου περι-
» οδεύσας Δίων ὁ Χρυσόστομος ἐπεσκέψατο αὐτούς,
» εὗρεν αὐτοὺς ἀκραιφνῶς Ἕλληνας, ἀλλὰ μόνον διὰ
» τοῦ Ὁμήρου καὶ τῆς ὁμηρικῆς ἱστορίας νοερῶς
» πρὸς τὴν Ἑλλάδα συνδεομένους. Ἐν τῇ μικρᾷ
» Ἀσίᾳ μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς μεγάλης χερσονήσου
» καὶ πέρα τούτων ἔτι ἐν ταῖς ὄχθαις τοῦ Εὐφράτου
» διετηροῦντο μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν διεσπαρμέναι ἑλ-
» ληνικαὶ κοινότητες, χρώμεναι τῇ βυζαντιακῇ ἑλληνικῇ
» γλώσσῃ ὅπως καὶ ἐν Ταύρῳ καὶ Ἀντιταύρῳ καὶ
» ἐν Παρυάδρῃ καὶ παρὰ τὸν Ὄφιν εἰς τὰς ὑπω-
» ρείας τοῦ Καυκάσου. Ἐν τῇ Ἰταλίᾳ (ἐν τῇ Μεγάλῃ
» Ἑλλάδι) καὶ ἐν Σικελίᾳ, ταῖς ἀπὸ τοῦ 3 π. Χ. αἰῶ-
» νος ὑποταχθείσαις εἰς τὴν Ρώμην, μέχρι τῶν χρόνων
» τοῦ Ἰουστινιανοῦ (ἐπὶ 8 δηλ. αἰῶνας μετὰ τὴν ρω-
» μαϊκὴν κατάκτησιν) ἐλαλεῖτο ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνική,
» ἔν τισι δὲ ἐπαρχίαις τῆς Κάτω Ἰταλίας (ἐν Μεσσαπίᾳ

Ἰάνος Λάσκαρις

» καὶ ἐν Καλαβρίᾳ) διατηρεῖται μέχρι σήμερον ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα μετὰ ἰδιωτισμῶν ἀνα-
» μιμνησκόντων τὴν ἐν ταῖς χώραις ταύταις λαλουμένην ἐπὶ τοῦ Πυθαγόρα ἑλληνικήν.
» Μέχρι πρὸ 60 ἐτῶν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλληνοφώνων τούτων κοινοτήτων (περὶ ὧν πολλὰ
» ἐγράψαμεν ἡμεῖς ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἑλληνισμῷ» τοῦ 1903) ἀνήρχετο εἰς 30 ἕως 40. Τῷ
» 1903, ὅτε ἐπεσκεψάμεθα ἡμεῖς αὐτάς, ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν εἶχεν ἐλαττωθῆ εἰς 19, ὧν 8 ἐν
» Μεσσαπίᾳ καὶ 11 ἐν Καλαβρίᾳ). Καὶ ἐν Σικελίᾳ δὲ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς διετηρεῖτο ἡ ἑλ-
» ληνικὴ γλῶσσα. Ἡ ὑπὸ τοῦ Θερειανοῦ εὐλόγως διατραγῳδουμένη ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἀπώ-
» λεια τῆς ἀνθεκτικῆς ἐθνικῆς δυνάμεως τῆς ἐν διασπορᾷ μοίρας τοῦ γένους εἶναι προϊὸν
» καὶ καρπὸς τοῦ 19 αἰῶνος, ἀπαραδειγμάτιστος ἐν τῇ προγενεστέρᾳ ἱστορίᾳ τοῦ Γένους.
» Τὸ δὲ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς ὅτι «ἂν μὴ ἐγκαθιδρύετο τὸ βασίλειον τῆς Ἑλ-
» λάδος, ὡς σταθερός, ἔμπεδος καὶ πολιτικῶς αὐθύπαρκτος ἐθνικὸς πυρήν, οἱ Ἕλληνες θὰ
» ἐκινδύνευον νὰ ἐξατμισθῶσιν ἐκ τῆς ἀραιώσεως καὶ λιποσαρκίας των, καθ' ὃν τρόπον
» ἐξητμίσθησαν ἤδη ἢ ἐξατμίζονται ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς μεγαλοπόλεσιν ἄλλοτε εὐανδροῦ-
» σαι ἑλληνικαὶ κοινότητες» δὲν εἶναι ἐν πᾶσιν ὀρθὸν καὶ ἀκριβές. Τὸ ἑλληνικὸν κράτος
» ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτοῦ ὑπῆρξε πάντως μέγα καὶ ἰσχυρότατον κέντρον ἕλξεως εἰς ἅπαντα
» τὸν ἑλληνικὸν κόσμον καὶ τὸ ἑλληνικὸν γένος, ἀλλὰ κέντρον ἁπλῶς πνευματικὸν ἐκπαι-
» δευτικόν. Πλὴν τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ὄθωνος (τοῦ εἶτα Ἐθνικοῦ) ἑλκύοντος ἐφ' ὡρι-
» σμένον ἀριθμὸν ἐτῶν τοὺς ἐπιστημονικῆς μορφώσεως ἐφιεμένους παῖδας Ἑλλήνων, εἶτα
» δ' ἐξαποστέλλοντος αὐτοὺς πάλιν εἰς τὰς ἑστίας αὐτῶν, οὐδὲν ἄλλο κέντρον ἕλξεως παρέσχε
» τὸ νέον κράτος εἰς τὸ ἁπανταχοῦ Ἑλληνικόν. Ἀληθῶς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἱδρύσεως τοῦ
» κράτους συνέρρευσαν οἰκογένειαί τινες ἑλληνικαὶ ἐκ τῶν τότε ἐν εὐρωπαϊκαῖς πόλεσιν
» ἑλληνικῶν παροικιῶν καί τινες ἀπὸ Βυζαντίου καὶ ἀπὸ Ρωσίας καὶ Ρουμανίας· ἀλλ' ὁ
» ἀριθμὸς τῶν τοιούτων ἐποίκων ἢ μετοίκων, τῶν συγκεντρουμένων ἰδίως ἐν Ἀθήναις,
» ἦτο λίαν περιωρισμένος, πολλῷ ὑποδεέστερος τῶν ἀπὸ Χίου, Κρήτης καί τινων παραλια-

»κῶν πόλεων (Σμύρνης ἰδίως) εἰς Σῦρον, Νέαν Κόρινθον καὶ Ναύπλιον μετοικησάντων.
»Τὸ φιλαπόδημον τῶν Ἑλλήνων ἔλαβεν εὐρυτάτας διαστάσεις ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπα-
»ναστάσεως, εἶτα δὲ διὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἐλευθέρου κράτους· ἀλλ' ἡ τότε αὐξηθεῖσα ἑλ-
»ληνικὴ διασπορὰ δὲν ἔχει σχέσιν οὔτε θετικὴν οὔτε ἀρνητικὴν πρὸς τὴν ἐπανάστασιν καὶ
»τὴν ἵδρυσιν τοῦ βασιλείου (ἐξαιρουμένων τῶν ἕνεκα τῶν συμφορῶν τῆς Χίου εἰς Μελί-
»την καὶ Ἀγγλίαν καὶ ἀλλαχόσε τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου χιακῶν μετοικήσεων). Τὸ
»ἑλληνικὸν κράτος οὔτε μεγίστην ἑλκτικὴν οὔτε ἀπωστικὴν δύναμιν εἶχεν ἐπὶ τῆς μετοικε-
»σίας. Ἄλλως τὸ κυρίως διαφέρον ἡμῖν θέμα ἐν τῷ ὅλῳ ζητήματι δὲν εἶναι τὸ φιλαπό-
»δημον καὶ ἡ ἑλληνικὴ διασπορὰ ἡ ὑπάρχουσα ἀνέκαθεν καὶ συνοδεύουσα τῷ Ἕλληνι ἐν
»πάσῃ καὶ παντοίᾳ ἐξελίξει τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου, ἀλλ' ἡ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀρ-
»χαίαν διασπορὰν καὶ τὴν τῶν μέσων αἰώνων καὶ αὐτὴν δὲ τὴν τῆς Τουρκοκρατίας ἐν
»πλήρει 19 αἰῶνι τελεσθεῖσα καὶ τελουμένη ἀποφύλισις (ἵνα μὴ λέγοντες ἐκφύλισιν συγ-
»χέωμεν τὰς τῶν ὀνομάτων ἐπικρατούσας νῦν ἐπιστημονικὰς ἐννοίας) ἤτοι κατ' ἀκολου-
»θίαν τὸ ζήτημα τῆς μειώσεως καὶ ἐξαφανίσεως τῆς ἀνθεκτικῆς καὶ συντηρητικῆς δυνά-
»μεως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος καὶ ἐθνικοῦ πνευματικοῦ
»βίου ἀφομοιώσεως πρὸς τὸ περιβάλλον περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον πεπολιτισμένον, ἀλλὰ
»πολιτικῶς ἄρχον φυλετικὸν καὶ ἐθνικὸν στοιχεῖον. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς ἔπαθεν ἐν ταῖς
»ἡγεμονίαις τὸ Ἑλληνικὸν κατὰ τὸν 19 αἰῶνα καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην μεθ' ὑπερηφα-
»νείας ἐθνικῆς κηρύττει ὁ προμνημονευθεὶς Ρουμᾶνος θεολόγος ἀρχιμανδρίτης Θεόδωρος
»Ἀθανασίου, λέγων ὅτι οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς ἀρχῆς τῶν Φαναριωτῶν (ἣν ἄλλως λίαν ἐπι-
»εικῶς καὶ μετριοπαθῶς κρίνει ὁ ἀνὴρ) καὶ τῶν ὑπὸ τούτων ἱδρυθέντων σχολείων οὐδένα
»μὲν οὗτοι ἐξηλλήνισαν Ρουμᾶνον, αὐτοὶ δὲ ἀθρόοι ἐξερρουμανίσθησαν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν
»συνέβη καὶ δὲν συμβαίνει μόνον ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις· ἀλλ' ἐν πάσαις ταῖς χώραις εἰς ἃς
»μετὰ τὴν τὴν Ἅλωσιν διεσπάρη μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ μετὰ θαυμαστῆς ἀνθεκτικῆς
»καὶ συντηρητικῆς δυνάμεως ἐθνικῆς διετηρήθη μέχρι τοῦ 19 αἰῶνος. Ἐν τῇ συνορευούσῃ
»πρὸς τὰς Ἡγεμονίας μεγάλῃ Ρωσίᾳ, περὶ τὰ τέλη τοῦ προπαρελθόντος (18) αἰῶνος,
»πλεῖστοι καὶ μεγάλοι ὑφίσταντο συνοικισμοὶ ἐν τῇ ἔνδον Ρωσίᾳ, ἀπὸ Κιέβου μέχρι Μό-
»σχας, εἶτα δὲ καὶ μέχρι Πετρουπόλεως. Ἀλλ' ἐν Κιέβῳ, ἔνθα σημαντικὸν ὑπῆρχεν ἑλλη-
»νικὸν κέντρον, σήμερον (τῷ 1912, ὅτε ἐπεσκεψάμεθα ἡμεῖς τὴν πόλιν) τρεῖς ἢ τέσσαρες
»μόνον ὑπῆρχον οἰκογένειαι ἑλληνικαὶ ἐμπορικαὶ ἀπὸ Κεφαλληνίας καὶ Πάτμου ὅλως
»νεωστὶ ἐγκατασταθεῖσαι. Μεταξὺ Κιέβου καὶ Μόσχας ὑπάρχει πόλις ἱκανῶς σημαντική,
»Νίτσχιν. Αὕτη πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν, ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείρας Αἰκατερίνης Β', ἦτο πόλις ἑλλη-
»νικὴ μᾶλλον ἢ ρωσική. Καὶ ὅμως σήμερον ὁ Ἕλλην ὁ διερχόμενος τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως
»καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀήθους τινὸς αἰσθήματος δυσθυμίας ἀναγινώσκων ἐπὶ τῶν εἰσόδων
»πολλῶν δημοσίων καταστημάτων τὰς ἔτι σῳζομένας ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς «Σχολὴ θη-
»λέων», «Σχολὴ ἀρρένων» καὶ πολλὰς ἄλλας ὁμοίας ἐπιγραφάς, εἶτα δὲ τὰς ρωσιστὶ ἐπι-
»γραφὰς τὰς δηλούσας «Πρωτοδικεῖον», «Κατάστημα ἀστυνομίας» κ.τ.λ. Πανταχοῦ ἐπι-
»γραφαὶ ἑλληνικαὶ καὶ οὐδαμοῦ ψυχὴ ἢ πνοὴ ἑλληνική. Καὶ ἐν Μόσχᾳ δέ, ὅπου πρὸ 100
»καὶ πρὸ 80 ἐτῶν ὑπῆρχεν ἀκμαία ἑλληνικὴ ἀποικία, σήμερον εὑρίσκει τις δύο ἢ τρεῖς οἰκο-
»γενείας πενιχρὰς νεωστὶ ἐγκατασταθείσας, καὶ οἰκογένειαν ἑλληνικὴν ἐπιφανῆ ἐπὶ μακρὸν
»φέρουσαν τὴν τιμητικὴν προσηγορίαν τοῦ ἀξιώματος τοῦ (δωρεὰν ὑπηρετοῦντος) Γενικοῦ
»Προξένου σήμερον μεταβεβλημένην εἰς μισέλληνα ρωσικήν. Τὸν μόνον ἑλληνικὸν πλη-
»θυσμὸν τῆς πόλεως κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐπιδημίαν (τῷ 1912) ἀπετέλουν οἱ κληρικοὶ τῶν μεγά-
»λων μετοχίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τῆς τῶν Ἱεροσολύμων, καὶ τῶν μικρῶν μετοχίων
»τῶν Πατριαρχείων Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καί τινων μονῶν τοῦ Ἄθω. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ

» τῇ τοῦ μεγάλου μετοχίου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐκκλησίᾳ ἡ ἱερὰ ἀκολουθία ἀναγι-
» νώσκεται καὶ ψάλλεται οὐχὶ ἑλληνιστὶ διὰ τὸ μὴ ὑπάρχειν χριστιανοὺς ἐννοοῦντας προσευ-
» χὰς καὶ ὑμνῳδίας ἑλληνιστὶ γινομένας. Ἡ Ὀδησσός, ὅτε πρὸ 128 ἐτῶν ἐκτίσθη, ἦτο πό-
» λις οἰκουμένη σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ ὑπὸ Ἰουδαίων,
» ρωσικαὶ δὲ ἦσαν μόνον αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ διοικητικαὶ ἀρχαὶ τῆς πόλεως. Καὶ
» τῷ 1821 πολυπληθεστάτη ἦν ἡ ἐν τῇ πόλει ἑλληνικὴ κοινότης, καὶ οὐ μόνον ἡ κοινότης
» αὐτὴ διετήρει σχολὰς ἑλληνικὰς πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν ἑλληνοπαίδων, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ
» τῷ περιφήμῳ τῆς κυβερνήσεως λυκείῳ τοῦ Richelieu μέγας ἦν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλλήνων
» ὑποτρόφων τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ πόλις διετήρει ἀκμαῖον τὸν κατὰ μέγα μέρος ἑλληνι-
» κὸν χαρακτῆρα αὐτῆς. Καὶ τῷ 1912, ὅτε ἐπεσκεψάμεθα τὴν πόλιν, ἱκαναὶ ὑπῆρχον ἔτι
» οἰκογένειαι ἑλληνικαὶ καὶ ἱκανῶς πλουσία ἦν ἡ κοινότης, διατηροῦσα τὴν ἑλληνικὴν
» αὐτῆς ἐκκλησίαν εὐπρεπῶς καὶ εὐσεβῶς, διατηροῦσα δὲ καὶ σχολεῖα ἀρρένων καὶ θηλέων
» δημοτικῆς τε καὶ γυμνασιακῆς παιδεύσεως, ἐν οἷς ἔβλεπέ τις κατὰ τρόπον λίαν χαρακτη-
» ριστικὸν μαθητὰς καὶ μαθητρίας, παῖδας Ἑλλήνων, ἢ τέλεον ἀγνοοῦντας τὴν ἑλληνικὴν
» καὶ ἐν τῇ σχολῇ μόνον ζητοῦντας νὰ ἐκμάθωσιν αὐτὴν ἢ ἀτελῶς λαλοῦντας αὐτήν, ὀλί-
» γους δὲ χρωμένους αὐτῇ ἐκ τοῦ οἴκου αὐτῶν ὡς γλώσσῃ ἐθνικῇ. Καὶ ἡ μὲν τοιαύτη ποι-
» κιλία προήρχετο ἐκ τῶν μικτῶν γάμων Ἑλλήνων μετὰ Ρωσίδων καὶ ἦν εὐεξήγητος.
» Ἀλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ δέον νὰ ἐξαρθῇ ὡς πρὸς τὸ πραγματευόμενον ὑφ' ἡμῶν ζήτημα,
» εἶναι ὅτι ἐν τῇ πρὸ δεκαετίας ἔτι ἱκανῶς ἀκμαζούσῃ ταύτῃ κοινότητι οὐδεμία ὑπῆρχεν
» ἐκ τῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν τοῦ 1794 καὶ 1821, ἀλλ' ἡ κοινότης ἡ ἑλληνικὴ διετηρεῖτο
» δίκην τῆς ἱερᾶς νεὼς Παράλου, διὰ τοῦ ἀεὶ ἕνεκα τῆς εἰς τὴν ἐμπορίαν ἐπικαίρου θέ-
» σεως τῆς πόλεως διηνεκῶς προσγινομένου εἰς τὴν πόλιν ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Ὅμοια
» δὲ τοῖς ἐν Ὀδησσῷ συνέβησαν καὶ ἐν πάσαις ταῖς ρωσικαῖς ἀκταῖς τοῦ Εὐξείνου πόλε-
» σιν, ἰδίως ταῖς νεοκτίστοις, αἵτινες οὖσαι ἐν ἀρχῇ τὸ πλεῖστον μᾶλλον ἑλληνικαὶ ἢ ρωσι-
» καὶ ἔχουσι κοινότητας ἑλληνικὰς ὀλιγαρίθμους, ἐν αἷς δύσκολον νὰ εὕρῃ τις οἰκογενείας
» ἑλληνικὰς διατηρούσας τὴν ἐθνότητα αὐτῶν τὴν ἑλληνικὴν ἐκ τῶν πρὸ 100 ἐτῶν ἐν
» αὐταῖς ἐγκατασταθεισῶν. Ὅταν δὲ ἀπὸ τῆς Ρωσίας καὶ τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμο-
» νιῶν στρέψωμεν τὸ βλέμμα δυτικώτερον, εἰς τὰς τέως χώρας τοῦ μεγάλου ποτὲ Ἀψβουρ-
» γικοῦ κράτους, εὑρίσκομεν πρὸ ἡμίσεος ἔτι αἰῶνος ἐν Οὐγγαρίᾳ, Τρανσυλβανίᾳ, ἰδίως
» ἐν ταῖς πόλεσι Στεφανουπόλει (Kronstadt ἢ Brasow), Σεμλίνῳ, Πέστῃ ἑλληνικὰς κοι-
» νότητας μεγάλας καὶ ἀνθηροτάτας, σήμερον ἐκλιπούσας. Ἐν Στεφανουπόλει πρὸ 50
» ἐτῶν ὑφίστατο ἀκμαία σχολὴ ἑλληνικὴ μετὰ ἑκατοντάδων σπουδαστῶν. Σήμερον (τῷ
» 1913, ὅτε ἀφικόμεθα ἐν τῇ πόλει ταύτῃ) ἡ ἐκκλησία ἡ ἑλληνικὴ διετηρεῖτο, ἀλλὰ σχο-
» λεῖον δὲν ὑπῆρχεν· ὁ δὲ τῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν ἀριθμὸς δὲν ὑπερβαίνει τὴν μίαν δε-
» κάδα. Τὸ Σεμλῖνον πρὸ 60 ἐτῶν ἦτο πόλις, ὑπὸ ἔποψιν ἐθνότητος, μᾶλλον ἑλληνικὴ ἢ
» σερβοκροατικὴ καὶ ἔχουσα 2 καὶ 3 σχολὰς ἑλληνικάς. Ὅτε τῷ 1891 ἐπεσκεψάμεθα τὸ
» πρῶτον τὴν πόλιν, αἱ ὑπάρχουσαι ἑλληνικαὶ οἰκογένειαι δὲν ὑπερέβαινον τὰς 15 ἕως 20,
» σχολεῖον δὲ οὐδὲν ὑπῆρχε. Καὶ ὅμως τὴν ἑλληνικὴν δύναμιν τῆς πόλεως ἐμαρτύρουν
» εὐγλωττότατα αἱ τῶν ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τάφων πολυάριθμοι ἐπιγραφαί. Τῷ 1903, ὅτε
» τὸ δεύτερον ἐπεσκεψάμεθα τὴν πόλιν, μία ἢ δύο ὑπῆρχον οἰκογένειαι, ἔργον ἔχουσαι τὸ
» πωλεῖν διαρκῶς τὰ κτήματα τῆς θνησκούσης κοινότητος καὶ λαμβάνειν τὰ ἐκ τῆς πωλή-
» σεως χρήματα, καὶ διὰ τοῦτο ἐκ συμφώνου μετ' ἄλλων τινῶν σερβικῶν ἢ ἐκσερβισθεισῶν
» ἤδη ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν διατηροῦσαι κατ' ὄνομα καὶ τύπον τὴν κοινότητα, μέχρι τῆς
» τελείας τῶν πάντων ἐκποιήσεως (ὡς μοι ὡμολόγουν αἱ ἴδιαι οἰκογένειαι ἐν πάσῃ εἰλικρι-
» νείᾳ), τῷ δὲ 1911, ὅτε διήλθομεν αὖθις διὰ τῆς πόλεως, δὲν ὑπῆρχε πνοὴ καὶ φωνὴ ἑλ-

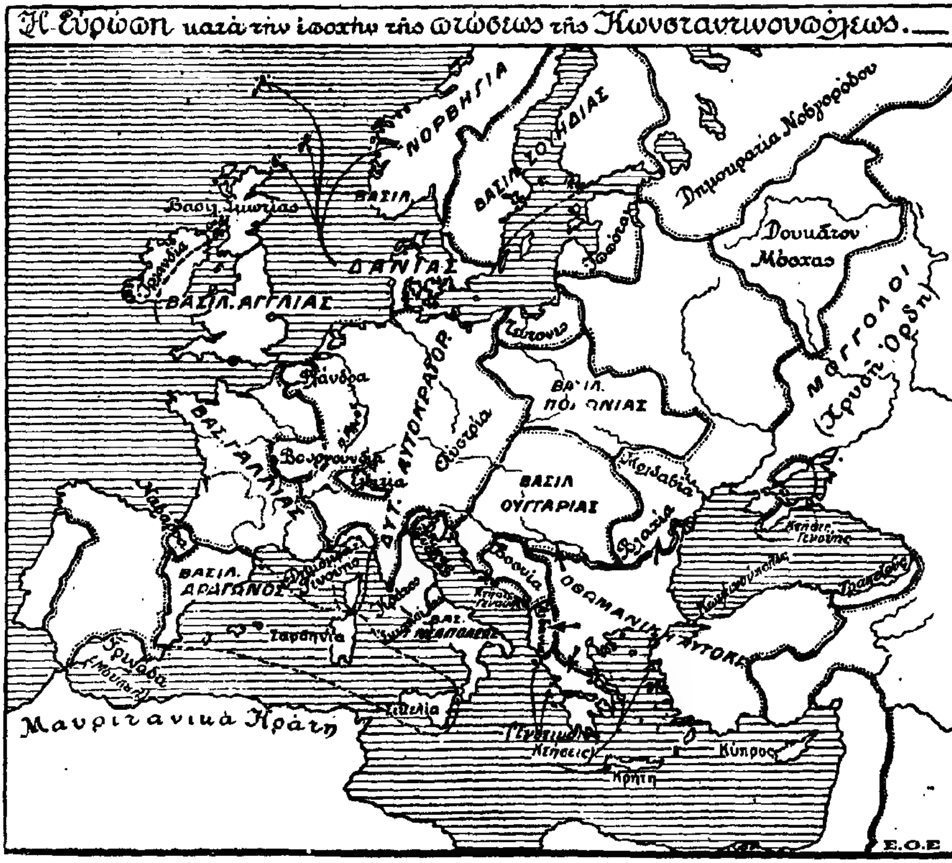
»ληνική, Καὶ ἡ ἐν Πέστῃ ἑλληνικὴ κοινότης, ἡ πρότερον ἀκμαιοτάτη, ὀλίγας μόνον τῷ »1913 ἠρίθμει οἰκογενείας ἑλληνικάς, καὶ ταύτας οὐχὶ πάσας ἑλληνιστὶ φθεγγομένας. Τὸ »αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῆς ἐν Βιέννῃ κοινότητος, ἥτις μετὰ τῶν δύο λαμπρῶν ἐκκλησιῶν »αὐτῆς οὖσα πρότερον μεγάλη καὶ πολυπληθὴς μόλις διετήρει τῷ 1913 μίαν σχολὴν ἑλληνικήν.

»Τίς δὲν γινώσκει ἢ δὲν ἀκούει τὴν φήμην καὶ τὸ κλέος τῆς μεγάλης ἐν Τεργέστῃ »ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς τοσοῦτο πλῆθος ἀριθμούσης μεγάλων οἴκων ἑλληνικῶν ἐμπο- »ρικῶν καὶ τραπεζιτικῶν καὶ τοσοῦτο φιλοτίμως προαγούσης καὶ καλλιεργούσης τὴν ἐθνι »κὴν ἰδέαν καὶ εἰς πᾶν ἐθνικὸν συμφέρον ἐθελουσίως καὶ προθύμως προστρεχούσης, ἔτι »δὲ διατηρούσης ἐκκλησίαν καὶ σχολὴν ἑλληνικὴν πλήρη, ἣν διηύθυνον διδάσκοντες ἐν »αὐτῇ ἄνδρες τὰ πρωτεῖα φέροντες ἐν τῷ ἑλληνικῷ φιλολογικῷ κόσμῳ, οἷος ὁ μακαρίτης »Θεαγένης Λιβαδᾶς, περιώνυμος καὶ ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ γνωριμώτατος »φιλόλογος καὶ θεολόγος, καὶ ὁ δοκιμώτατος ἑλληνιστὴς ἀοίδιμος Δημήτριος Ἀντωνόπουλος· »κοινότητος ἐν ᾗ ἐξεδίδοντο ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας αἱ δύο πρωτεύουσαι τῶν ἑλληνικῶν ἐφη- »μερίδων, αἱ πανελλήνιοι ἑβδομαδιαῖαι μεγαλόσχημοι ἐφημερίδες «Ἡμέρα» (ἐν τῇ δευτέρᾳ »περιόδῳ «Νέα Ἡμέρα») καὶ «Κλειώ», ἐφημερίδες σπουδαιόταται πολιτικαί, ἐπιστημονικαὶ »καὶ ἐμπορικαί, διοχετεύουσαι ἐκ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς εἰς τὸ πανελλήνιον πᾶν »σπουδαῖον τῇ ἀνθρωπότητι, τῇ Εὐρώπῃ καὶ ἰδίως τῷ ἑλληνικῷ γένει καὶ τῇ ἑλληνικῇ Ἀνα- »τολῇ δημοσίευμα, καὶ διὰ τῶν σοφωτάτων ἐπιφυλλίδων αὐτῶν τοσαῦτα διαφωτίζουσαι »ζητήματα ἐπιστημονικὰ γενικοῦ καὶ μερικοῦ (ἑλληνικοῦ) διαφέροντος· κοινότητος ἥτις καὶ »διὰ τοῦ Οἰκονομείου διαγωνισμοῦ καὶ χρηματικοῦ βραβείου τοσοῦτο γενναία προσήρχετο »(μέχρι τοῦ 1914) ἀρωγὸς εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα τῶν λογίων συγγραφέων καὶ τῶν δοκίμων »καλλιτεχνῶν; Καὶ ὅμως ἡ κατ' ἐξοχὴν φιλογενὴς καὶ φιλόμουσος ἑλληνικὴ ἐν Εὐρώπῃ »κοινότης αὕτη ἤρξατο ἀπὸ ἐτῶν ἀποφυλιζομένη. Ἐνῷ πρὸ 50 ἐτῶν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα »ἦτο ἡ μετὰ τὴν ἰταλικὴν συχνότερον λαλουμένη γλῶσσα, πολλῷ συχνότερον τῆς τε γερ- »μανικῆς καὶ τῆς σλαυικῆς, ἀπὸ τετάρτου αἰῶνος ἔπαυσεν οὖσα καὶ γλῶσσα οἰκογενειακή, »τῶν παίδων ἐν ταῖς οἰκογενείαις λαλούντων ἰταλιστί. Εἰς τὸ παρθεναγωγεῖον, ὅπερ ἐπε- »σκεψάμην τῷ 1903 καὶ εἰς ὃ ἐφοίτων ἔτι ἱκαναὶ ἑλληνίδες κορασίδες, ἡ ἑλληνὶς διδά- »σκαλος μετ' ἀθυμίας μοι ἔλεγεν ὅτι ἠδυνάτει νὰ ἐθίσῃ τὰς μικρὰς μαθητρίας νὰ προφέ- »ρωσι τὸ ἑλληνικὸν γ καὶ τὸ ἅγιος προέφερον διηνεκῶς ἄζιος· ἔκτοτε ἡ κοινότης ἔτι μᾶλ- »λον κατεφέρετο εἰς παρακμήν. Νῦν δὲ ὑπὸ τὴν ἰταλικὴν κυριαρχίαν θὰ λάβῃ πάντως τὴν »τύχην τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνικῶν κοινοτήτων, αἵτινες ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς πόλεσι »τέλεον ἐξέλιπον ἢ εὑρίσκονται ἐγγὺς τοῦ ἐκλείπειν.

»Ἡ Βενετία, ἐν ᾗ καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας τοσοῦτο μεγάλη «καὶ ἀνθηρὰ ὑπῆρχε κοινότης ἑλληνικὴ μετ' ἐκκλησιῶν, σχολείων καὶ τυπογραφείων περι- »φήμων, τῷ 1891, ὅτε τὸ πρῶτον ἐπεσκεψάμην ἐγὼ τὴν κοινότητα, ὑπῆρχον ἔτι 60 περί- »που οἰκογένειαι· κατὰ τὴν δευτέραν ἐπίσκεψίν μου τῷ 1904 διετηρεῖτο ἔτι ἡ ἐκκλη- »σία· ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀποτελουσῶν τὴν κοινότητα ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν δὲν ὑπερέ- »βαινε τὰς 10—20, διετηροῦντο δὲ καὶ αὗται, ὅπως αἱ ἐν Σεμλίνῳ, χάριν τῆς καρπώσεως »τῶν πλουσίων προσόδων τῶν πολλῶν τῆς κοινότητος κτημάτων, ἑκάστη δὲ τῶν οἰκογε- »νειῶν τούτων, ὅπως μὴ ὑπολειφθῇ τῶν ἄλλων ἐν τῇ καρπώσει ταύτῃ, εἶχε λάβει ἓν ὑπούρ- »γημα ἐν τῇ διοικήσει τῆς λεγομένης κοινότητος.

»Ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἀκταῖς τοῦ Ἀδρίου, ὑπάρχει ἡ ἱστορικωτάτη καὶ »διὰ τοὺς Ἕλληνας, ἰδίως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος, ὀνομαστοτάτη »πόλις Ἀγκὼν ἡ *Δωρική* (Ancona Dorica). Ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ ταύτῃ δωρικῇ ἀποικίᾳ »ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν καὶ ἐν τοῖς βυζαντινοῖς χρόνοις καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας πολυπληθὴς »ἑλληνικὴ κοινότης μετ' ἐκκλησίας καὶ σχολείων. Τὴν ἀρχαιοτέραν ἐκκλησίαν, τὴν τῆς »Ἁγίας Ἄννης τῆς πόρτας Κυπριανοῦ (Porta Cypriani), ἣν οἱ Ἕλληνες ἐνέμοντο μέχρι

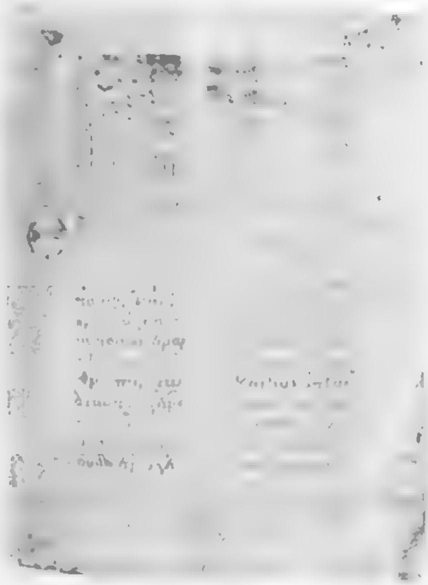
»τοῦ 1830 μετὰ Δαλματῶν ὀρθοδόξων, ἀπώλεσαν τότε, καὶ νῦν εἶναι αὕτη εἶδος μου-
»σείου ἐκκλησιαστικοῦ· ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν τῇ κάτω πόλει ἐκκλησία, ἣν εἶχον ἀπὸ τοῦ 1830—1890,
»ἀπώλετο κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, μεταβληθεῖσα εἰς σχολὴν ἰταλικήν, διὰ τὴν παντελῆ ἔλλει-

Ἡ Εὐρώπη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως

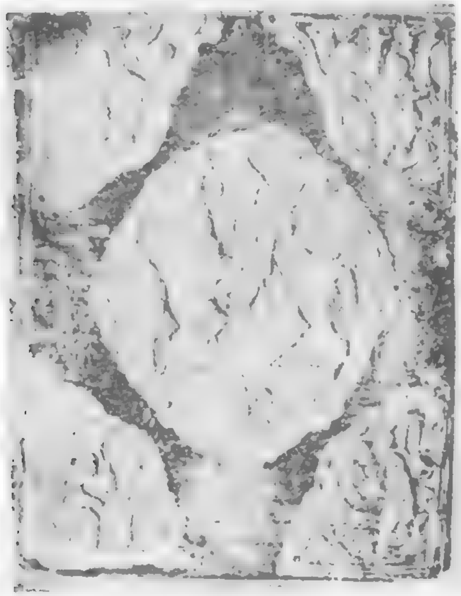
»ψιν οἰκογενειῶν ἑλληνικῶν, ὅτε ὑπεχρεώθη ὁ ἕλλην ἱερεὺς νὰ παραδώσῃ καὶ τὰ ἀρ-
»χεῖα τῆς κοινότητος εἰς τὸ ὑπὸ Ἰταλοῦ διευθυνόμενον ἑλληνικὸν προξενεῖον. Ἔκτοτε οἱ
»μόνοι Ἕλληνες τῆς πόλεως εἶναι οἱ ἐν τοῖς καφενείοις ἑλληνιστὶ φθεγγόμενοι ναῦται τῶν
»σταθμευόντων ἐν τῷ λιμένι ἐμπορικῶν ἑλληνικῶν πλοίων. Βλέπει δέ τις καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς
»ἐπιγραφὰς καταστημάτων μαρτυρούσας τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸ ἰταλικὸν μετάστασιν τῶν
»Ἑλλήνων κατοίκων μεταβαλόντων τὰ εἰς —πουλος ὀνόματα εἰς —πολι (Stefanopol',
»Papadopoli), ὡς τοῦτο ἐγένετο καὶ ἐν τῇ Κορσικῇ. Ἡ ἐν Πίσῃ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς
»μεγάλης ἐπαναστάσεως ὑπάρχουσα ἑλληνικὴ παροικία ἐξέλιπε τελείως. Ἐν Λιβόρνῳ δέ,
»ἔνθα πρότερον ἀνθηρὰ ὑπῆρχεν ἑλληνικὴ κοινότης, τῷ 1891, ὅτε ἐγενόμην ἐνταῦθα,
»10 ἕως 12 μόνον ἔτι ὑπῆρχον οἰκογένειαι, διετηρεῖτο δὲ καὶ ἡ ἐκκλησία, ἀλλ' ὁ ἱερεὺς παρε-
»πονεῖτο διὰ τὸ ὅλως ἀνεπαρκὲς τῶν πόρων αὐτοῦ ἕνεκα τῆς μειώσεως τῆς κοινότητος.
»Καὶ ἐν Γενούῃ καὶ ἐν Νεαπόλει ἡ αὐτὴ ἱστορία. Ἡ ἐν Βρεντησίῳ ὁπωσοῦν ἀκμάζουσα
»(μέχρι τοῦ 1914) ἑλληνικὴ κοινότης εἶναι νεώτατον ἵδρυμα τῆς τελευταίας δεκαετηρίδος
»τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ἐν Μεσσήνῃ δέ, ἐνῷ πρὸ 50 ἐτῶν ὑπῆρχον 60 οἰκογένειαι
»τῆς παλαιᾶς κοινότητος, τῷ 1905 μόλις 15 ὑπῆρχον οἰκογένειαι διατηροῦσαι τὴν ἐκεῖ
»ἐκκλησίαν μετὰ ἱερέως, ὅστις μετέβαινε καὶ εἰς Κατάνην πρὸς τέλεσιν ἱερουργιῶν χάριν
»τῶν ἐκεῖ ὀλίγων μεινάντων ἀλλ' οὐδὲν ἐκκλησιαστικὸν κέντρον ἐχόντων Ἑλλήνων. Καὶ

»ἐν Πανόρμῳ δὲ μόλις 1 ἕως 2 ὑπῆρχον τῷ 1905 οἰκογένειαι ἑλληνικαί. Καὶ ἡ ἐν Μελίτῃ »δὲ ἑλληνικὴ κοινότης, ὥς μοι λέγουσι, σχεδὸν ἐξέλιπεν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν Κύρνῳ ἢ »Κορσικῇ εἶχεν ἱδρυθῆ ἀπὸ τοῦ 1674 διὰ τῶν τότε ἀπὸ Μάνης εἰς τὴν νῆσον μεταναστευ-»σάντων Ἑλλήνων ὁλόκληρος ἀποικία με-»γάλη ἑλληνική, διατηρηθεῖσα εὐτυχῶς μέχρι »τῶν μέσων τοῦ 19 αἰῶνος, ὅτε καὶ ταύτης »ἤρξατο ἡ παρακμή. Ὅτε ἐν εὐρυτέροις κύ-»κλοις ἑλληνικοῖς ἐγνώσθη ὁ ἐπικείμενος κίν-»δυνος τῆς διαλύσεως τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς »κοινότητος ἕνεκα τῆς ὁσημέραι προϊούσης ἐκ-»λείψεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὁ ἐκ τῶν ζα-»πλούτων ἐν Παρισίοις ὁμογενῶν Χρηστάκης »Ζωγράφος ἀνέλαβε τὴν ἵδρυσιν καὶ διατήρησιν »σχολῆς ἑλληνικῆς ἐν τῇ κοινότητι, πρὸς τοῦτο δὲ »ἐπέμφθη ὡς διδάσκαλος πρὸ τεσσαρακον-»ταετίας περίπου ὁ ἐκ τῶν ἐμῶν μαθητῶν »ἄριστα φιλολογικῶς καὶ ἐγκυκλοπαιδεια-»κῶς κατηρτισμένος Νικόλαος Φαρδῆς ὁ »Σαμόθραξ, νέος πλήρης σφρίγους ἠθι-»κοῦ καὶ δραστηριότητος καὶ ἐνθουσιώ-»δους ζήλου πρὸς πᾶν ἐθνικὸν συμφέρον. »Ἀλλ' οὐδὲν ἀτυχῶς ἤνυσεν. Ἡ σχολὴ δὲν »διετηρήθη· ἡ κοινότης διελύθη καὶ ἡ με-»γάλη αὕτη σημαντικὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἑλληνικὴ ἀποικία ἐκλείπει τέλεον, ὅπως καὶ αἱ ἐκ »ταύτης προελθοῦσαι μικραὶ ἔν τισι πόλεσι τῆς Ἀλγερίας Μανιατ καὶ ἀποικίαι.(Ἡ ἐν τῇ »πρωτευούσῃ Ἀλγερίῳ μόνη οἰκογένεια τῶν ἀξιοτίμων Ζυγουαλᾶ, ἡ ἀπὸ τοῦ 1830 ἐγκα-»τασταθεῖσα ἐν τῇ πόλει, ἀπετέλει, τῷ 1905, ὅτε ἡμεῖς ἐπεσκεψάμεθα τὴν πόλιν, τὴν »ὅλην ἑλληνικὴν κοινότητα· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἐξεγαλλίζετο τότε δι' ἐπιγαμβρίας πρὸς Γάλ-»λους).Ἐν Μασσαλίᾳ ὑπῆρχεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος σημαντικὴ ἑλλη-»νικὴ ἀποικία μεγάλως ἀκμάζουσα περὶ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος τούτου διὰ τὸ πρὸς ἐμπορίαν »λίαν ἐπίκαιρον τῆς πόλεως. Ἀλλ' ἡ ἀποικία αὕτη διατηρουμένη μέχρι νῦν ἀσθενῶς ἥκι-»στα ἐκαλλιέργησε τὸν ἐθνικὸν βίον καὶ τὴν ἐθνικὴν παίδευσιν, καίπερ ἄλλως φιλοτίμους »προσφέρουσα ὑπηρεσίας εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνας. Πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι αἱ γενόμεναι πρὸς »ἵδρυσιν σχολῆς δημοσίας ἀπέτυχον, διότι οἱ πολλοὶ εὔποροι τῆς κοινότητος δὲν εὐηρε-»στοῦντο νὰ πέμπωσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὴν σχολήν, οὐδ' ἐφρόντιζον περὶ τῆς διατηρή-»σεως αὐτῆς, οἱ δὲ ἡμερόβιοι ἐν καφενείοις καὶ ἑστιατορίοις ἢ καὶ ἄλλοις βιοποριστικοῖς »ἔργοις εὑρισκόμενοι ἠδυνάτουν νὰ διατηρῶσι τὴν σχολήν. Οὕτω δὲ οἱ τῶν Ἑλλήνων παῖ-»δες ἐστεροῦντο πάσης παιδεύσεως ἑλληνικῆς· ἐν δὲ ταῖς τῶν εὐπορούντων οἰκογενείαις πά-»σαις τὴν ἑλληνικὴν ἀντικαθίστα ὡς γλῶσσα οἰκογενειακὴ ἡ γαλλική (Ἐν μιᾷ μόνῃ οἰ-»κογενείᾳ τῷ 1899 ἐλαλεῖτο ἔτι ἡ ἑλληνική, τῇ τοῦ ἀπὸ Φιλαδελφείας καταγομένου Θεολόγου, »καὶ τοῦτο ἕνεκα τῆς αὐστηρᾶς πρὸς τὰ πάτρια ἀφοσιώσεως τοῦ γηραιοῦ οἰκογενειάρχου »ἀξιοῦντος παρὰ τῶν τέκνων αὐτοῦ ἵνα ζῶντος αὐτοῦ μόνον ἡ ἑλληνικὴ λαλῆται καὶ »ἀκούηται ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ). Καὶ ὑπῆρχε μὲν ἐκκλησία, καὶ διατηρεῖται σήμερον ἔτι, »μετὰ δύο ἱερέων, καὶ οἱ ἱερεῖς οὗτοι διδάσκουσι τὴν ἑλληνικὴν ἐν ταῖς τῶν εὐπόρων οἰ-»κογενείαις· ἀλλ' ἡ τοιαύτη διδασκαλία, ὥς μοι ἔλεγον αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἱερεῖς, εἶχε χαρακτῆρα »πολυτελείας καὶ ἐπιδείξεως, οὐχὶ παιδεύσεως ἐθνικῆς. Καὶ ἐν ταῖς περὶ τὴν ἄλλην Μεσό-»γειον γαλλικαῖς ἀποικίαις ἐκλείπει ἡ γλῶσσα ἡ ἐθνική. Ἐν Ἀλγερίᾳ, ὡς ἐρρέθη, ὑπάρχουσιν

Βυζαντινὰ Εὐαγγέλια

»οἱ ὀλίγοι ἀπὸ Κορσικῆς συνοικισμοί (ἰδίως *Αζαννέται*). Ἐν Κωνσταντίᾳ τῆς Ἀλγερίας »εἴδομεν *Αζαννέτον* τινὰ διευθυντὴν τοῦ ἐκεῖ ταχυδρομείου (ἐκγαλλισμένον, ἐννοεῖται). Ἐν »Τυνησίᾳ, ἐν τῇ πρωτευούσῃ Τύνητι, διετηρεῖτο τῷ 19С5 ἡ ἑλληνικὴ κοινότης μετὰ τῆς »ἐκκλησίας αὐτῆς, συγκειμένη ἀπὸ ὀλίγων νεωστὶ μετοικησασῶν οἰκογενειῶν· αἱ ἀρχαιό»τεραι οἰκογένειαι εἰσὶ γαλλόφρονες καὶ γαλ»λόγλωσσοι, εἷς ἀνὴρ δὲ ἐκ τούτων ἐδημοσί»ευσε γαλλιστὶ ὑβριστικὸν ἐναντίον τῆς Ἑλ»λάδος λίβελλον διὰ τὴν χρεοκοπίαν τοῦ »1892. Ἡ ἐν Τριπολίτιδι (ἐν τῇ πρωτευού»σει Τριπόλει) ἀποικία οὖσα νεαρὰ διατηρεῖ »τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα αὐτῆς μὴ ἐξιτα»λιζομένη, τοὐλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Κάλυμμα Εὐαγγελίου ἀφιερωθὲν τῷ 1438 εἰς τὴν Ἁγ. Σοφίαν, παραληφθὲν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ εἰς Φλωρεντίαν, ἐπιστραφὲν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ καὶ ἀφιερωθὲν εἶτα εἰς τὸν ναὸν Ἁγίου Γεωργίου Κων)πόλεως (Ἐκ φωτογρ. Ε. Ἀντωνιάδου)

» Αἱ ἐν Αἰγύπτῳ ἀκμάζουσαι ἑλληνικαὶ »ἀποικίαι διατηροῦσι τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα »διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἰσχυρᾶς ἐσωτερικῆς »ἐθνικῆς δυνάμεως ἕνεκα τοῦ ἀπαύστως »αὐξανομένου καὶ ταχὺ πληροῦντος τὸ τυχὸν »κενὸν ἐν τῷ ἑκάστοτε πληθυσμῷ, καὶ διὰ »τὸ μὴ ὑπάρχειν ἀντίπαλον ἀπορροφητικὴν »φυλετικὴν δύναμιν, τῆς μὲν ἐγχωρίου φυλῆς »οὔσης ἀπείρως ὑποδεεστέρας τῆς ἑλληνικῆς »ἐκ πάσης ἐπόψεως, ἔτι δὲ καὶ ἀλλοφύλου »καὶ ἀλλοθρήσκου, τῶν δὲ Ἄγγλων μὴ »ἀποτελούντων ἔτι λαὸν ἰθαγενῆ ἀπορροφη»τικόν, οἷος διατελεῖ ἐν Ἀγγλίᾳ, ἔνθα »αἱ ἐν πολλαῖς μεγάλαις πόλεσιν ὑφιστάμεναι »ἀκμάζουσαι ἑλληνικαὶ ἀποικίαι διαρκῶς κλίνουσι πρὸς ἀποφυλισμόν, ὡς ἐκ πολλῶν τεκμηριοῦται.

»Μέγα ζήτημα καὶ πρόβλημα διαφέρον ἐν ὑψίστῳ βαθμῷ τῷ ἑλληνικῷ γένει ἔν τε »τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι καὶ πρὸ πάντων ἐν τῷ μέλλοντι εἶναι τὸ τῶν εἰς Ἀμερι»κὴν ἑλληνικῶν μεταναστεύσεων. Ὅτε πρὸ τεσσαράκοντα περίπου ἐτῶν ἤρξατο ἡ μετα»ναστευτικὴ αὕτη κίνησις, πολλοὶ ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς πολιτικοῖς κύκλοις μετ᾽ἀπαισιοδοξίας »ἔβλεπον πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τῆς κινήσεως, ταχεῖαν τὴν ἐντεῦθεν προβλέποντες προσ»γενησομένην μεγάλην ἐθνικὴν ζημίαν διὰ τῆς ἀμερικανοποιήσεως τῶν μεταναστευόντων. »Ἀλλ᾽εὐτυχῶς οὐ μόνον οἱ φόβοι οὗτοι μέχρι νῦν δὲν ἠλήθευσαν ἀλλὰ καὶ μεγάλη προσε»γένετο ὠφέλεια ἐκ τῆς μεταναστεύσεως, οἰκονομική τε καὶ ἠθική, ἐθελουσίως καὶ προ»θύμως χιλιάδων σπευσάντων ἐκ τῶν πέραν τοῦ Ὠκεανοῦ χωρῶν εἰς τὸν τοῦ »ἔτους 1912 ἕως 1913 ἀγῶνα. Ἀλλὰ τί γενήσεται μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἢ πλείονας ἔτι γε»νεάς; Ἡ βόρειος Ἀμερική, οὖσα πολιτεία μὴ ἔχουσα ἐθνολογικὴν ἰδιότητα καὶ χαρα»κτῆρα, οὐδαμῶς φροντίζει περὶ ἀφομοιώσεως ἐθνικῆς· ἀλλ᾽ ἐξ ἄλλου εἶναι προφανὲς ὅτι »ὁ μέγας πεπολιτισμένος φυλετικὸς ἀγγλοσαξονικὸς ὄγκος ἀποτελεῖ δύναμιν ἕλξεως καὶ »ἀφομοιώσεως οὐχὶ μὲν ἠθικῆς ἀλλὰ πάντως φυσικῆς καὶ δὴ καὶ πολιτικῆς. Καὶ τὰ ἑκα»τομμύρια δὲ τῶν ἀπ᾽ αἰῶνος μεταναστευόντων εἰς τὴν Ἀμερικὴν Γερμανῶν καὶ ἄλλων »Εὐρωπαίων διαρκῶς ἀφομοιοῦνται πρὸς τὸ φυσικῶς καὶ τὸ ἠθικῶς ὑπερέχον ἐθνικὸν »στοιχεῖον. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὸ μέγα ζήτημα τοῦ μέλλοντος»].

Ὁ ναὸς τῆς Παμμακαρίστου νῦν Φετῆ Τζαμὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου τὸ Πατριαρχεῖον κατὰ τὸν ΙϚ΄ αἰῶνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. ΕΚΚΛΗΣΙΑ. ΑΠΟΔΟΘΕΙΣΑ ΑΥΤΗι ΕΞΟΥΣΙΑ. ΔΕΙΝΟΠΑΘΗΜΑΤΑ

Ἐρχόμενοι ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν ἐκτενέστερον ὁπωσοῦν πως διὰ τῆς ὀργανώσεως αὐτοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας παρεσκευάσθη ὁ νέος ἑλληνισμὸς εἰς τὴν ἀνάκτησιν αὐτοτε-λοῦς πολιτικοῦ βίου εἴπωμεν πρὸ πάντων ὁποῖά τινα ἦσαν τὰ ἐθνολογικὰ αὐτοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συστατικά.

Ἡ ἐθνότης αὕτη διετηρήθη τοσοῦτον ἀναλλοίωτος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ὥστε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἔθνος τὸ διενεργῆσαν τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν οὐδαμῶς κατὰ τὰ συστατικὰ αὐτοῦ διέφερε τοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ζυγόν. Εἴδομεν ἄλλοτε αὐτό, ἤτοι μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος (Κεφ. Ζ΄ βιβλ. ΙΑ΄ τοῦ Δ΄ τόμου), ἀναμιχθὲν ἀπὸ Ἴστρου μέχρι Ται-νάρου μετὰ ποικίλων ἑτερογενῶν φυλῶν καὶ ἰδίως σλαυοβουλγαρικῶν καὶ βλαχικῶν. Ἀπὸ δὲ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος εἰς μὲν τὰς βορειοτέρας χώρας νέαι ἐπιμιξίαι δὲν ἐγένοντο, εἰς δὲ τὰς μεσημβρινωτέρας, ἤτοι τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων, εἰσέρρευσαν ἕτερα πάλιν διάφορα φῦλα καὶ ἐξαιρέτως τὸ ἀλβανικόν (Κεφ. Ϛ΄ βιβλ. ΙΓ΄

τοῦ παρόντος τόμου), ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τοὺς Φράγκους, οἵτινες, καίτοι ἄρξαντες τῆς χώρας ἐφ' ἱκανὸν χρόνον, οὐδὲν ἐν αὐτῇ κατέλιπον καταφανὲς ἐθνικὸν ἴχνος, δι' οὓς προεξηγήσαμεν λόγους, παρεκτὸς εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους. Ἀλλ' ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας νέα ἑτερογενῆ στοιχεῖα δὲν παρεισέφρησαν ἐντὸς τῆς μεγάλης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὁμάδος. Πολλοὶ μὲν χριστιανοὶ ἐξισλαμίσθησαν καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ καὶ πληθυσμοῦ· ἀλλ' ἐπ' ἐκείνων ὅσοι διέσωσαν τὴν ἰδίαν θρησκείαν καὶ γλῶσσαν ὁ ὀσμανικὸς ὅμιλος οὐδόλως ἐθνολογικῶς ἐπενήργησε. Τὰ δύο στοιχεῖα ἔμειναν ἄμικτα πρὸς ἄλληλα, ὅπως τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ἔλαιον. Τὸ ἔθνος λοιπὸν τοῦ 1821 ὑπῆρξεν αὐτὸ τὸ ἔθνος τοῦ 1453· ἠθικῶς, διανοητικῶς καὶ ἀριθμητικῶς ὑπέστη ἀλλοιώσεις· ἐθνολογικῶς οὐδεμίαν.

Ἀλλ' ὁποῖόν τι ἀπέβη ἐπὶ τέλους τὸ ἔθνος τοῦτο μετὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπιμιξίας εἰς ἃς περιῆλθε κατὰ τὸ ἀχανὲς διάστημα τοῦ χρόνου τὸ διελθὸν ἀπὸ τῆς ἕκτης μέχρι τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος; Ζήτημα σπουδαιότατον, καθὸ ταυτιζόμενον μετὰ τοῦ κυριωτάτου τῆς μακρᾶς ταύτης ἱστορίας συμπεράσματος· ὁποῖόν τι εἶναι σήμερον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος; Ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων χώρας καὶ ἡ κρατερὰ αὐτοῦ διατήρησις ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος εἶναι γεγονότα ἀναμφισβήτητα, ὅπως ἄλλοτε διὰ μακρῶν ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω παρατεθεῖσι χωρίοις τοῦ τετάρτου τόμου καὶ ἰδίως ἐν τοῖς συμπεράσμασιν αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ ἀναγνώστης ὁ ἐπιμελῶς διερχόμενος τὸ πρῶτον τοῦ παρόντος τόμου βιβλίον δύναται, ὁμολογοῦμεν, νὰ περιέλθῃ ἐνίοτε εἰς ἀμηχανίαν ἀναζητῶν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐν τῇ συγχύσει τῶν φυλῶν καὶ τῶν γλωσσῶν ἥτις ἐπεκράτησε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Μήπως ὁ ἡγεμονίσκος τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος Βογκόης Ζάρδαρις δὲν ὀνομάζεται ἐν τοῖς Ἠπειρωτικοῖς *Σερβαλβανιτοβουλγαρόβλαχος*, δὲν χαρακτηρίζεται δηλαδὴ ὡς ἀλλόκοτον κρᾶμα τοσούτων φυλῶν, ἐν αἷς μόνη ἡ ἑλληνικὴ δὲν ἀναφαίνεται; Μήπως ἐν τῷ νεκρικῷ διαλόγῳ τοῦ Μάζαρι δὲν ἀναγινώσκομεν ὅτι τὴν Πελοπόννησον ᾤκουν τότε ἀναμὶξ παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων γένη πολιτευόμενα πάμπολλα, ἤτοι Σλαῦοι, Φράγκοι, Ἀλβανοί, Αἰγύπτιοι καὶ Ἰουδαῖοι; Ἀλλὰ μὴ πτοώμεθα ἐκ τῶν γογονότων τούτων, ὅσον καταπληκτικὰ καὶ ἂν παρίστανται, μηδὲ διστάσωμεν νὰ μνημονεύσωμεν αὐτῶν, ὅσον καὶ ἂν ἐκ πρώτης ὄψεως συντελοῦσιν εἰς ἐνίσχυσιν τῆς περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς παραδοξολογίας· διότι, ἅμα ἐξετάσωμεν αὐτὰ ἀκριβέστερον, θέλομεν ἴδει τὸ φάσμα ἐκεῖνο διαλυόμενον διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν ἀκτίνων τῆς ἱστορικῆς καὶ πραγματικῆς ἀληθείας. Ὅτι πολὺ ξενικὸν αἷμα ἀνεμίχθη μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἀπὸ τῆς 13 μέχρι τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος ὅπως πρότερον, τὸ γεγονὸς εἶναι ἔξω πάσης ἀμφιβολίας καὶ ἤθελεν εἶναι γελοῖον σήμερον νά το ἀρνηθῶμεν. Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι μόνον ἂν τὸ ξενικὸν τοῦτο αἷμα ὑπῆρξε τοσοῦτον ὥστε νὰ ἀλλοιώσῃ οὐσιωδῶς τὴν ἰθαγενῆ φυλήν. Πρὸς ἀκριβῆ δὲ τοῦ ζητήματος τούτου λύσιν ἄλλον ἀσφαλῆ ὁδηγὸν δὲν ἔχομεν, καὶ νῦν ὅπως πρότερον, εἰμὴ τὴν γλῶσσαν.

Τίς λοιπὸν ἦτο ἡ μεταξὺ 13 καὶ 15 ἑκατονταετηρίδος ἐπικρατοῦσα παρὰ τῷ λαῷ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν γλῶσσα; Περὶ τούτου οὐδεὶς ἐπιτρέπεται δισταγμός. Ὅτε ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι, καθ' οὓς χρόνους ἡ μετὰ τῶν ξένων ἐπιμιξία εἶχε λάβει τὰς μεγίστας αὐτῆς διαστάσεις, οἱ Φράγκοι ἠθέλησαν νὰ καταστήσωσιν εἰς τοὺς λαοὺς τῶν χωρῶν τούτων γνωστὰ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν κατορθώματα καὶ τὰ πολιτικὰ ἔργα, δὲν ἔγραψαν τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως οὔτε εἰς τὴν σερβικήν, οὔτε εἰς τὴν ἀλβανικήν, οὔτε εἰς τὴν βλαχικήν, οὔτε εἰς τὴν βουλγαρικήν, ἀλλ' εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Καὶ τοῦτο ἐξηγεῖται εὐχερῶς. Γραπτὴν γλῶσσαν οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Βλάχοι οὐ μόνον τότε δὲν εἶχον ἀλλ' οὔτε σήμερον

ἀληθῶς εἰπεῖν ἔχουσι, διότι αἱ ἐπ' ἐσχάτων γενόμεναι ἀπόπειραι τοῦ νὰ γραφῶσι τὰ ἰδιώματα ταῦτα δὲν ηὐδοκίμησαν ἅτε διὰ ξένων εἰσηγήσεων ἐνεργούμεναι, οὐχὶ δὲ ἐκ γνησίας ἐθνικῆς συνειδήσεως πηγάζουσαι· ἡ σερβικὴ καὶ ἡ βουλγαρικὴ ἐγράφοντο βεβαίως ἔκτοτε. Ἀλλὰ τῆς βουλγαρικῆς ὀλίγη χρῆσις ἐγίνετο ἔτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου· τοσοῦτον δὲ ἀσθενὲς εἶχε καταντήσει τότε τὸ ἐθνικὸν τῶν Βουλγάρων αἴσθημα ὥστε οὐδὲν σῴζεται ἡρωικὸν αὐτῶν ᾆσμα οὐ μόνον ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ποιηθέν, ὅτε ἀληθῶς εἰπεῖν οὐδένα ἔσχον ἥρωα, ἀλλ' οὐδὲ ᾆδον τὰ ὄντως ἔνδοξα κατορθώματα τῶν πάλαι βασιλέων αὐτῶν. Ἡρωϊκὰ τῶν Σέρβων ποιήματα ὑπάρχουσιν ἀπὸ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος, ὅ ἐστιν ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἠγωνίζοντο κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν ἀνεξαρτησίας. Ἀπὸ δὲ τῆς 15 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οὐδὲν ἔχουσιν ἡρωικὸν ποίημα· διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον ὅτι ἐν τῷ διαστήματι ἐκείνῳ ποτὲ δὲν εἶχον ἐπιχειρήσει σπουδαίως νὰ ἀποσείσωσι τὸν τουρκικὸν ζυγόν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι περὶ τὰ μέσα τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἐκυριάρχησαν ἐπὶ μικρὸν οὐκ ὀλίγων ἑλληνικῶν χωρῶν. Τὸ περίεργον ὅμως εἶναι ὅτι τότε, ἀντὶ νὰ ἐκσλαυίσωσι τοὺς Ἕλληνας, αὐτοὶ ἀπ' ἐναντίας ἠγωνίζοντο νὰ ἐξελληνισθῶσιν, ὡς προδήλως δηλοῦται ἐκ χρυσοβούλλου δοθέντος τῷ 1361 ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ourosch E' εἰς τὴν Ἄρταν, χρυσοβούλλου τὸ ὁποῖον οὐ μόνον ἑλληνιστὶ ἦτο συντεταγμένον ἀλλὰ καὶ ἔφερεν ἐπιγραφήν τε καὶ ὑπογραφήν, τὴν ἀκόλουθον· *Συμεὼν ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων καὶ Σερβῶν, ὁ Παλαιολόγος.*

Ἐκ τούτων ἐξηγεῖται πῶς ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὅταν ἀπὸ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐπεχείρησε νὰ ἐξυμνήσῃ τὴν κατὰ τῶν δυναστῶν αὐτοῦ ἀδιάλειπτον πάλην, ἐξύμνησεν αὐτὴν διὰ τῶν κλεφτικῶν αὐτοῦ τραγουδίων οὐχὶ εἰς ἑτερογενές τι ἰδίωμα ἀλλ' εἰς τὴν ἀθάνατον τῶν ὀρέων ἡμῶν γλῶσσαν. Καὶ πάλιν ἐν τῇ αὐτῇ 15 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε συνεπληρώθη πᾶσα μετ' ἀλλοφύλων ἐπιμιξία, εἰς ποίαν ἄλλην γλῶσσαν ἢ τὴν ἑλληνικὴν ἔγραφον (ἵνα περιορισθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα) οἱ Ἀθηναῖοι Χαλκοκονδύλαι (Λαόνικος καὶ Δημήτριος), ὁ ἐν Εὐβοίᾳ γεννηθεὶς ἐκ πατρὸς Ἀθηναίου ἱερομόναχος Νικηφόρος, ὁ Θεόδωρος ὁ Καρύστηνός, ὅστις οὐ μόνον γενναῖος πρόμαχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεδείχθη ἐν τῇ τελευταίᾳ ἁλώσει ἀλλὰ καὶ εἷς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ὑπῆρξεν, ὁ Διονύσιος ὁ ἐξ Ἀγράφων, οἱ πελοποννήσιοι Ἰσίδωρος, Μάξιμος, Νήφων (ὧν οἱ τελευταῖοι δύο διετέλεσαν οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι), Ἰωάννης Μόσχος, Ἑρμώνυμος, Ἰωάσαφ Χιλᾶς, Κωνσταντῖνος Ρεσινὸς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι; Καθ' ὅλας λοιπὸν τὰς τάξεις τοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων ἐπικρατοῦσα ἐν Ἑλλάδι γλῶσσα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τουρκοκρατίας ἦτο ἡ ἑλληνική.

Ἀλλὰ τί ἐγίνοντο ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ἰδιώματα τῶν τοσούτων παρεισφρησάντων ξένων; Τὸ τί ἐγίνοντο ἐξηγεῖται ὡς πρός τινας ἐξ αὐτῶν κάλλιστα ἐκ διαφόρων γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν. Ὅταν τῷ 1265 ὁ Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος ἀπέπεμψεν ἐκ Πελοποννήσου τοὺς Τούρκους αὐτοῦ μισθοφόρους, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν προετίμησαν νὰ μείνωσι καὶ βαπτισθέντες ἔλαβον ἐγχωρίους γυναῖκας, ἐκ δὲ τῶν μικτῶν τούτων γάμων παρήχθη γενεὰ ἀνδρῶν, οἵτινες κατοικήσαντες εἰς Βούρναβον καὶ εἰς Ρένταν προϊόντος τοῦ χρόνου ἐντελῶς ἐξελληνίσθησαν. Ὡσαύτως μετὰ τὴν ὑπὸ Ἀνδρονίκου Ἀσὰν ἀνάκτησιν τῆς Ἀρκαδίας τῷ 1320 οἱ αὐτόθι πρὸ 100 καὶ ἐπέκεινα ἐνιαυτῶν ἐγκατασταθέντες Φράγκοι παρέμειναν ἐν τῇ χώρᾳ, ἀπεδέξαντο τὴν ὀρθόδοξον θρησκείαν, περιῆλθον εἰς γαμικὰς ἐπιμιξίας μετὰ τῶν ἐγχωρίων καὶ τοιουτοτρόπως καθ' ὁλοκληρίαν ἐξελληνίσθησαν. Τοιαύτη ὁλοσχερὴς συγχώνευσις οὔτε ἁπανταχοῦ

ούτε ὡς πρὸς ἁπάσας τὰς ἑτερογενεῖς φυλὰς ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ὁλοσχερὴς συγχώνευσις δὲν ἐγένετο, ἢ ὁ ἑλληνισμὸς διετηρήθη ἀκέραιος ἀπέναντι τοῦ ξενισμοῦ, ἢ ἐπῆλθεν ἠθικὴ μεταξὺ αὐτῶν ἕνωσις προπαρασκευάζουσα τὴν πλήρη ἀφομοίωσιν. Εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας, ἤτοι ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ἐξηκολούθησεν ὑφισταμένη ἡ μέχρι τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος κατάστασις τῶν πραγμάτων, ἀπαράλλακτος σχεδόν· ὅ ἐστιν ἐπεκράτησεν, ὅπως μέχρι τῆς σήμερον, ἰσορροπία τις μεταξὺ ἑλληνισμοῦ καὶ σλαυισμοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων ἡ μὲν σλαυικὴ γλῶσσα, καίτοι λαβοῦσα ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι νέαν ἐπικουρίαν διὰ τῆς σερβικῆς κατακτήσεως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Αἰτωλίᾳ, ἐντελῶς ἐξηφανίσθη· οἱ δὲ Βλάχοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐταύτισαν τὴν φυλετικὴν αὐτῶν ἰδιότητα μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὥστε πολλάκις ἐν ὀνόματι τοῦ ἑλληνισμοῦ ἠγωνίσθησαν, ἐπὶ δὲ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐπρωταγωνίστησαν. Ἀλλ' ὅμως ἀμφότεροι διετήρησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδίωμα. Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν, πρῶτον, τὸ καὶ ἄλλοτε παρατηρηθέν, ὅτι ἐν μὲν τῇ Θράκῃ καὶ τῇ Μακεδονίᾳ αἱ δύο φυλαὶ ἀπέβησαν ἴσαι σχεδὸν τὸν ἀριθμόν· ἐν δὲ τῇ Θεσσαλίᾳ, τῇ Ἠπείρῳ, τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ οἱ παρεισελθόντες Σλαῦοι ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν ἀσυγκρίτως ὀλιγώτεροι τῶν Ἑλλήνων. Δεύτερον δὲ συνάγεται ἐκ τῶν προεκτεθέντων ὅτι ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ἑλληνικαῖς χώραις τὸ πλῆθος τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Βλάχων ἐγένετο μεῖζον τοῦ σλαυικοῦ, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς οἱ μὲν διετήρησαν τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ἰδίωμα, οἱ δὲ ὅλως ἀπέβαλον αὐτό, οὐδ' ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἀλβανικὸν ἰδίωμα καὶ τὸ βλαχικὸν περιέχουσι δύναμιν ἀντιστάσεως πλειοτέραν τοῦ σλαυικοῦ. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον σπουδαῖον τρίτον συμπέρασμα τῶν πασιδήλων καὶ ἀναμφισβητήτων ἐκείνων γεγονότων εἶναι ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Βλάχοι, καίτοι πολυαριθμότεροι διατελέσαντες τῶν Σλαύων, ὑπῆρξαν ὅμως εὐαριθμότεροι τῶν Ἑλλήνων· διότι ἄλλως ἤθελεν εἶναι δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς ἐταύτισαν ὁλοσχερῶς τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἰδιότητα μετὰ τῆς ἑλληνικῆς. Ἅπαντα λοιπὸν τὰ γνωστὰ γεγονότα, ἐξ ὧν τινὰ κεῖνται ἔτι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, μαρτυροῦσιν ὅτι ὁσοιδήποτε καὶ οἱοιδήποτε ἀλλόφυλοι καὶ ἂν ἐπῆλθον εἰς τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων χώρας ἀπὸ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς 14, οἱ ἀλλόφυλοι οὗτοι ὑπῆρξαν ἀείποτε εὐαριθμότεροι τῶν Ἑλλήνων, ὅτι τούτου ἕνεκα κατίσχυσεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἥ τε ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ὁ ἑλληνικὸς χαρακτὴρ καὶ ὅτι πλὴν τούτου ὁ ἑλληνισμὸς κατέχει ἀριθμητικῶς μὲν τὸ ἥμισυ τοὐλάχιστον τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης, ἕνεκα δὲ τῶν παραδόσεων αὐτοῦ καὶ τῆς ἀπροσμαχήτου δυνάμεως τῆς γλώσσης, καὶ τῆς ὁμολογουμένης διανοητικῆς ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς ὑπεροχῆς, δὲν ἠμπορεῖ εἰμὴ νὰ λογισθῇ ὡς ἠθικὸς κύριος καὶ αὐτῶν τῶν δύο ἐκείνων χωρῶν. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἐκ τῆς γνησίας ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐξαγόμεναι ἀλήθειαι περὶ τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ καταστάσεως καθ' οὓς χρόνους ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, καταστάσεως ἥτις ἐθνολογικῶς δὲν ἠλλοιώθη πλέον μέχρι τῆς σήμερον. Οὕτω δὲ ἀντιληφθέντες αὐτῆς εὐκρινῶς ἐρχόμεθα νὰ ἱστορήσωμεν πῶς ὁ λαὸς οὗτος ὠργανώθη ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1821. Καὶ πρῶτον τίνα ἐξουσίαν ἔλαβε, πῶς ἐπολιτεύθη καὶ πόσα ἔπαθεν ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὰς πρώτας περὶ τοῦ νέου συνοικισμοῦ αὐτῆς διατάξεις ὁ κατακτητὴς ἐπεχείρησε νὰ ρυθμίσῃ ὁριστικῶς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸ μέγα τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων πλῆθος. Λέγομεν ὁριστικῶς, διότι εἶχε μὲν καὶ πρότερον πολλοὺς τοιούτους ὑπηκόους καὶ εἶχεν ἐπιτρέψει αὐτοῖς κατὰ τὸ μᾶλλον

ΟΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1602

1454 Γεννάδιος Β' ὁ Σχολάριος — 1456
Χηρεία ἴσως ἢ ἐπάνοδος τοῦ Γενναδίου
1458(60;) Ἰσίδωρος Β' ὁ Ξανθόπουλος
1463 Σωφρόνιος Α' ὁ Συρόπουλος
1464 Ἰωάσαφ Α' ὁ Κόκκας
1466 Μᾶρκος ὁ Ξυλοκαράβης
1467 Διονύσιος Α', *τέως μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως*
1472 Συμεών
1474 Ἀσαφὲς χρονικὸν διάστημα
1475 Ραφαὴλ ὁ Σέρβος
1476 Μάξιμος Γ', *τέως ἐκκλησιάρχης*
1482 Συμεών, *τὸ β'*
1486 Νήφων Β', *τέως μητροπολίτης Θεσσαλονίκης*
1488 Διονύσιος Α', *τὸ β'*.
1491 Μάξιμος Δ', *τέως μητροπολίτης Σερρῶν, ἁγιορείτης*
1497 Νήφων Β', *αὖθις*
1499 Ἰωακεὶμ Α', *τέως μητροπολίτης Δράμας*
1502 Νήφων, *καὶ πάλιν, οὐ δεχθεὶς τὴν ἐκλογὴν*
1503 Παχώμιος Α', *τέως μητροπολίτης Ζυχνῶν**

* Ἐπειδὴ ἐντεῦθεν οἱ Πατριάρχαι πάντες ἀφ' ἑτέρας μητροπόλεως μετατίθενται εἰς τὸν θρόνον, παύομεν σημειοῦντες τὴν προτέραν αὐτῶν μητρόπολιν.

1504 Ἰωακεὶμ Α', *τὸ β'*
1505 Παχώμιος Α', *τὸ β'*
1514 Θεόληπτος Α'
1520 Ἱερεμίας Α'
1522 Ἰωαννίκιος Α'
1523 Ἱερεμίας Α', *τὸ β'*
1537 Διονύσιος Β',
1537 Ἱερεμίας Α', *τὸ γ'*
1545 Διονύσιος Β', *τὸ β'*
1554 Ἰωάσαφ Β' ὁ Μεγαλοπρεπής
1565 Μητροφάνης Γ'
1572 Ἱερεμίας Β'
1579 Μητροφάνης Γ', *τὸ β'*
1580 Ἱερεμίας Β', *τὸ β'*
1584 Παχώμιος Β' ὁ Παταΐστος
1585 Θεόληπτος Β'
1586 Ἱερεμίας Β', *τὸ γ'*
1595 Ματθαῖος Β', *εἰκοσαήμερος*
1595 Γαβριὴλ Α'
1596 Θεοφάνης Καρύκης, *βραχύχρονος*
1597 Μελέτιος Α' ὁ Πηγᾶς, *ἐπιτηρητὴς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, καθὼς ἐγράφετο· συνάμα δὲ καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας*
1599 Ματθαῖος Β', *ὁ μετενεγκὼν τὸν καθεδρικὸν οἶκον τοῦ πατριάρχου εἰς ὃ μέρος εὕρηται σήμερον*

ἢ ἧττον θρησκευτικάς τινας καὶ διοικητικὰς προνομίας ἀλλὰ τὸ ζήτημα δὲν προέκυψεν ἐνώπιόν του καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν εἰμὴ ἀφ' ἧς, καταλαβὼν τὴν βασιλεύουσαν καὶ ἰδὼν πεσόντα τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα, ἠδυνήθη νὰ ὑπολάβῃ ἑαυτὸν εὐλόγως κύριον ἁπάσης τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τὸν νοῦν τοῦ Μωάμεθ Β' καθὼς οὐδὲ ἀπὸ τῶν προκατόχων ἢ τῶν διαδόχων αὐτοῦ τὸν νοῦν οὐδέποτε ἐπέρασε σπουδαίως ἡ ἰδέα τοῦ ὁλοσχεροῦς τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμοῦ (1). Οἱ πιστοὶ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀπετέλουν τότε οὐχὶ ἔθνος ἀλλὰ στρατὸν ἔχοντα ἀνάγκην ἐργατῶν, παραγωγῶν, φορολογουμένων· ὥστε οἱ χριστιανοὶ ἦσαν ἀπαραίτητοι αὐτῷ ὡς τοιοῦτοι (2). Ἠδύναντο μὲν νὰ δεκατεύωνται τακτικῶς πρὸς ἀδιάκοπον ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ μωαμεθανικοῦ στρατοῦ ἀλλὰ τὸ μέγα αὐτῶν πλῆθος ἔπρεπε νὰ μένῃ χριστιανικόν, ὅπερ ἐστὶν ὑπήκοον ἵνα συντηρῇ διὰ τῆς ἐργασίας του τὸν στρατὸν ἐκεῖνον. Τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον ὥστε, ἂν ἡ ἀφροσύνη τοῦ Σελὶμ Α' (3) ἠπείλησεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν τὸν ἐξισλαμισμὸν ἅπαντος τοῦ ὑπηκόου, αἱ συνετώτεραι ἀρχαὶ ἐπεκράτησαν ἔκτοτε σχεδὸν ἀδιαλείπτως, ἐν δὲ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, ὅτε ἐπολλαπλασιάσθη εἰς ὑπερβολὴν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑκουσίων ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀποστασιῶν, αὐτὴ ἡ Πύλη, ὡς εἴδομεν, ἤρχισε πρὸς τοῦτο ἀντιπράττουσα. Τεθέντος λοιπὸν ἅπαξ ὅτι δὲν συνέφερε νὰ ἐξισλαμισθῶσιν ἅπαντες οἱ χριστιανοί, ἐδέησε πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ κανονισθῇ ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτῶν διοίκησις. Ἐνταῦθα δὲ συνέπεσε παραδόξως νὰ συμβιβασθῇ πάλιν τὸ συμφέρον τοῦ ἀνατολικοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ νέου κυριάρχου. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν ὀρθοδόξων οὐδαμῶς ἐπείθετο νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν Ρώμῃ ἐκ-

(1) Ἀλλ' ὁ κυριώτατος καὶ οὐσιωδέστατος λόγος τῆς πρὸς τὸ χριστιανικὸν ὑπήκοον πολιτείας τοῦ σουλτάνου ἦτο αὐτὸς ὁ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ νόμου τοῦ Ἰσλὰμ ἐπιβαλλόμενος πρὸς τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα σεβασμός. Ὁ σουλτάνος δὲν ἠδύνατο κατὰ τὸν ἱερὸν νόμον νὰ ἐξολοθρεύσῃ τοὺς χριστιανοὺς οὐδὲ νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ μεταστῶσιν εἰς τὸ Ἰσλάμ.

(2) Ὁ σκοπὸς ὁ τοιοῦτος εἶναι ὅλως δευτερεῦόν τι καὶ συμπτωματικόν. Ἡ διατήρησις τῶν λαῶν τῆς Βίβλου, ἤτοι τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ἐν κράτεσι μωαμεθανικοῖς καὶ ὁ σεβασμὸς τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν ἐλευθερίας εἶναι ἀρχαὶ θεμελιώδεις ἀπὸ τῶν θεμελιωδῶν δογμάτων τοῦ Ἰσλὰμ ἀπορρέουσαι, ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἦν δὲ ἡ ἀρχὴ αὕτη τοσοῦτον ἰσχυρῶς ἐρριζωμένη ἐν τῇ μωαμεθανικῇ συνειδήσει ὥστε ἡ ἐν τῇ ἱδρύσει τοῦ τάγματος τῶν Γενιτσάρων μερικὴ παρέκκλισις ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐδικαιολογήθη διὰ σοφισμάτων σκοπούντων τὴν βεβιασμένην ἐναρμόνισιν τῆς πράξεως ταύτης πρὸς τὴν εἰρημένην θεμελιώδη ἀρχήν, ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

(3) Τὰ περὶ τοῦ ἀποδιδομένου εἰς τὸν Σελὶμ Α' διαβοήτου βουλεύματος τοῦ βίᾳ προσαγαγεῖν τοὺς χριστιανοὺς καὶ τοὺς ἰουδαίους εἰς τὴν μωαμεθανικὴν πίστιν δὲν εἶναι ἀσφαλῶς καὶ ἐγκύρως παραδεδομένα· οἱ παρὰ τοῦ Δημητρίου Καντεμὶρ παραλαβόντες ταῦτα Ἀθανάσιος Ὑψηλάντης καὶ ὁ αὐστρογερμανὸς Χάμμερ, μετὰ μεγάλης ἐπιπολαιότητος καὶ ἄνευ ἐλαχίστης κριτικῆς, ἐδέξαντο τὰ ὑπὸ τοῦ Καντεμὶρ ἐν ὑποσημειώσει μόνον (οὐχὶ ἐν τῇ σειρᾷ τῆς ἱστορίας, ἐν τοῖς περὶ Σελὶμ Α' ἱστορουμένοις, ἀλλ' ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ ἀσχέτῳ πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Σελὶμ Α' ἐν παρόδῳ μόνον λεγόμενα) παρέστησαν δὲ αὐτὰ ὡς ἱστορίαν αὐθεντικήν. Ἔλεγχον μακρὸν τῶν ἱστορημάτων τούτων ἐποιησάμεθα ἡμεῖς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡμῶν τῇ ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς βασιλείας Γεωργίου Α' ἀφηγουμένῃ τὰς τύχας τοῦ ὑπὸ τὸ ὀθωμανικὸν κράτος ἑλληνικοῦ ἔθνους (σ. 306—326). Ἡ μόνη ὁπωσοῦν αὐθεντικὴ μαρτυρία, ἣν εὕρομεν ἡμεῖς περὶ τοῦ ἀποδιδομένου τῷ Σελὶμ Α' βουλεύματος, εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Γκέρλαχ (Gerlach, Tagebuch σ. 310) ἐν παρόδῳ καὶ ἐν ὀλιγίσταις λέξεσιν ἀναφερόμενα περὶ τοῦ βουλεύματος τοῦ ἀποδιδομένου τῷ Σελὶμ Α' οὐχὶ ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐναντίον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Ἀλλὰ τὰ ὀλίγιστα ταῦτα παραδίδωσιν ὁ Γκέρλαχ ἀσαφῆ καὶ συγκεχυμένα, συγχέων αὐτὰ ὁ ἐπὶ τοῦ Σελὶμ Β' εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀφικόμενος ἀνὴρ πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ Σελὶμ Α', οὐδαμῶς δὲ φωτίζων τὸ ζήτημα.

κλησίας· αὐτὸ δὲ τοῦτο ἤθελε καὶ ὁ Μωάμεθ Β' ἵνα διατηρήσῃ τὴν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διάστασιν καὶ ψυχράνῃ τὸν ζῆλον τῆς τελευταίας ὑπὲρ τῆς πρώτης. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν ἀπεφάσισεν οὐ μόνον νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ὀρθόδοξον οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀλλὰ καὶ νὰ παραδώσῃ τοὺς οἴακας αὐτοῦ εἰς χεῖρας ἀνδρὸς πανδήμως κατὰ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἀγωνισθέντος.

Δὲν ἠξεύρομεν ἀκριβῶς τί ἀπέγινεν ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος, ὅστις εἶχε μὲν προχειρισθῆ ὑπὸ τῆς ἐν ἔτει 1450 συγκροτηθείσης ὀρθοδόξου συνόδου, κατόπιν ὅμως ἐπὶ τῆς ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας ἀνανεωθείσης διὰ τοῦ καρδιναλίου Ἰσιδώρου ἑνώσεως ἐξεχώρησε τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. Καὶ ἂν ὅμως ὑπῆρχεν ἐν τοῖς οὖσι, φυσικὸν ἦτο ὁ Μωάμεθ Β' νὰ προτιμήσῃ αὐτοῦ τὸν Γεώργιον Σχολάριον, τοῦ ὁποίου ἐγίνωσκε τὴν πολύκροτον ἀντιπολίτευσιν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου ἐνεργηθέντα καὶ τὴν ἐξαίρετον παρὰ τῷ λαῷ εὔνοιαν καὶ ἐπιρροήν. Ὅθεν ἀνεζήτησεν αὐτὸν ἅμα μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἀλλὰ δὲν εὗρεν εἰμὴ μετά τινας μῆνας ἔν τινι κώμῃ περὶ τὴν Ἀδριανούπολιν διατρίβοντα, ὡς αἰχμάλωτον ἑνὸς τῶν ὀσμανιδῶν μεγιστάνων. Τότε καλέσας παρ' ἑαυτῷ τὸν ἄνδρα καὶ διὰ ποικίλων συνδιαλέξεων πεισθεὶς περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ διέταξε νὰ προχειρισθῇ κατὰ τὰ νενομισμένα πατριάρχης τῶν χριστιανῶν ἢ μᾶλλον τῶν Ρωμαίων, καθὼς ἔλεγεν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, μιμουμένη κατὰ τοῦτο ὡς ἐν πολλοῖς τὴν προηγουμένην ἐν Βυζαντίῳ κυβέρνησιν. Ἡ δὲ διαταγὴ αὐτοῦ αὕτη ἐξετελέσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1453 ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1454· διότι τὸ παρὰ τοῦ Φραντζῆ λεγόμενον, ὅτι ἡ προχείρισις τοῦ πατριάρχου ἐγένετο ὀλίγας ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἡμέρας, ἀπίθανον ὂν καθ' ἑαυτό, ἀναιρεῖται ρητῶς ὑπὸ πολλῶν ἄλλων μαρτυριῶν καὶ ἰδίως τῆς *πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως* καὶ τοῦ Κριτοβούλου. Ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ κύρωσις διεξήχθησαν ὅσον ἐνεστι κατὰ τα ἀνέκαθεν ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλέων κεκανονισμένα, παρεκτὸς ὅτι ἐτελέσθησαν οὐχὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅστις εἶχεν ἤδη καταληφθῆ ὑπὸ τοῦ μωαμεθανικοῦ θρησκεύματος, ἀλλ' ἐν τῷ οὐδὲν ἧττον μεγαλοπρεπεῖ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἐκεῖ συνελθόντες ὀλίγοι τινὲς ἐκ τῶν πλησιέστερον εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἑδρευόντων ἀρχιερέων, καὶ οἱ περιλιπόμενοι κληρικοί, ἤτοι ἀξιωματικοὶ τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, καὶ ὁ λαὸς ἐχειροτόνησαν ὕπατον τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντα τὸν Γεώργιον Σχολάριον, μετονομασθέντα Γεννάδιον Β'. Μεθ' ὃ προσεκάλεσεν ὁ σουλτάνος τὸν νέον πατριάρχην, ἵνα συγγευματίσωσι καὶ συνομιλήσωσι, καὶ προσελθόντα ὑπεδέξατο μετὰ τιμῆς μεγάλης, πολλὰς ἐπαγγειλάμενος προνομίας. Ὅτε δ' ἐπῆλθεν ἡ ὥρα τοῦ νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῶν βασιλείων ὁ πατριάρχης, ὁ σουλτάνος προσέφερεν αὐτῷ ἰδίᾳ χειρὶ καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ δεχθῇ δεκανίκιον χρυσοῦν διὰ λίθων πολυτίμων καὶ μαργάρων ἐγκεκοσμημένον, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἔπραττον πρότερον οἱ βασιλεῖς, ὡς σύμβολον τῆς ἐξουσίας ἣν ἐλάμβανεν ὁ ἀρχηγὸς τῆς πίστεως. Ἔπειτα κατῆλθε μετ' αὐτοῦ μέχρι τῆς αὐλῆς τῶν ἀνακτόρων, καίτοι ὁ Γεννάδιος προσεπάθησε νὰ ἀποφύγῃ τὸ ὅλως ἔκτακτον τοῦτο τῆς τιμῆς δεῖγμα· ἐν τῇ αὐλῇ ἦτο ἕτοιμος ἵππος ἐκλεκτὸς μετὰ ἐφιππίου καὶ ἐφεστρίδος βασιλικῆς ἐγκεκοσμημένος πολυτελῶς ὡσαύτως ὅπως ἐγίνετο ἐπὶ τῶν βασιλέων· ὁ σουλτάνος ἐβοήθησε τὸν Γεννάδιον νὰ ἀναβῇ καὶ διέταξε πάντας τοὺς ἄρχοντας τῆς αὐλῆς νὰ συνοδεύσωσιν αὐτὸν ἐν παρατάξει, ἄλλοι προπορευόμενοι καὶ ἄλλοι ἑπόμενοι μέχρι τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπως ἄλλοτε ἔπραττεν ἡ σύγκλητος πᾶσα περιστοιχίζουσα καὶ εὐφημοῦσα τὸν πατριάρχην ἀπερχόμενον ἐκ τῶν βασιλείων.

Οὐδὲ ἐβράδυνεν ὁ Μωάμεθ Β' νὰ περιβάλῃ διὰ κύρους ἐπισήμου τὰς προφορικὰς πρὸς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον ἐπαγγελίας. Δι' αὐτοκρατορικοῦ χρυσοβούλλου, ὡς

ἤθελον εἴπει οἱ ἡμέτεροι, *βερατίου* (1) δέ, ὡς ἔλεγον οἱ ὀσμανίδαι, ἐκανονίσθησαν τὰ δίκαια καὶ προνόμια τοῦ πατριάρχου. Τὸ ἀρχικὸν τοῦ συντάγματος οὕτως εἰπεῖν τούτου κείμενον ἀπωλέσθη πρωιμώτατα. Διὰ δὲ τοῦ βερατίου, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπεδίδετο εἰς πάντα νέον τῆς ἐκκλησίας ἀρχηγόν, ὡρίζετο ὅτι εἰς τὸν πατριάρχην προσήκει ἡ ὑπερτάτη διοίκησις ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων (2)· ὅτι δύναται κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ κρίσιν νὰ καθαιρῇ ἀρχιεπισκόπους καὶ ἐπισκόπους, ἡ δὲ Πύλη, ἐπὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ, ἐκδίδει τὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενα φιρμάνια· ὅτι εἶναι ὁ ὕπατος ποινικὸς δικαστὴς ἅπαντος τοῦ κλήρου, κατηγορηθέντος δὲ ἐπισκόπου ἐνώπιον τῆς Πύλης, αὕτη δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ καὶ κρίνῃ αὐτὸν εἰμὴ τῇ συναινέσει τοῦ πατριάρχου· ὅτι ἐπιτρέπεται τῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ κατοχὴ ὅλων τῶν ἀνέκαθεν πρὸς τὴν θείαν λατρείαν ὡρισμένων κτιρίων, νέα ὅμως δὲν δύνανται νὰ οἰκοδομηθῶσιν, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ καταναγκασθῇ εἰς τὸ νὰ ἀσπασθῇ τὸν ἰσλαμισμόν. Ἀλλὰ δὲν ἀνεγνωρίζετο τοιουτοτρόπως μόνη ἡ ἐπὶ τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξουσία τοῦ πατριάρχου· διὰ τοῦ αὐτοῦ βερατίου ἐπετρέπετο αὐτῷ καὶ ὡς πρὸς τοὺς λαϊκοὺς δικαστικὴ καὶ διοικητικὴ δικαιοδοσία οὐ μικρά. Αὐτῷ προσῆκεν ἀπολύτως μὲν πᾶσα ἐπὶ γαμικῶν ὑποθέσεων κρίσις, σύναμα δὲ καὶ ἡ περὶ ὅλων τῶν ἀστικῶν διαφορῶν κρίσις ὅσας οἱ διάδικοι,

Σελὴμ ὁ Α΄

ἐὰν ἦσαν ἀμφότεροι χριστιανοί, καθυπέβαλλον εἰς αὐτόν· ἐδικαιοῦτο νὰ φορολογῇ χάριν τῶν τῆς ἐκκλησίας ἀναγκῶν οὐ μόνον τὸν κλῆρον ἀλλὰ καὶ τοὺς λαϊκοὺς καὶ νὰ συντηρῇ ἀστυνομικοὺς φύλακας. Ὡρίζετο προσέτι ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία διατηρεῖ τὰ κτήματα αὐτῆς και τὴν ἐλευθέραν αὐτῶν διαχείρισιν· ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος εἶναι ἕνεκα τῶν κτημάτων τούτων ἀφορολόγητοι, ὁ δὲ πατριάρχης ἰδίως ἐλεύθερος πάσης δόσεως, ἐξαιρέσει ρητῶς ὡρισμένων τελῶν. Πᾶς χριστιανὸς ὑπεχρεοῦτο νὰ διαθέτῃ τὸ τρίτον τῆς ἑαυτοῦ περιουσίας ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, αἱ δὲ τοιαῦται διαθῆκαι ἦσαν ἀναγ-

(1) Οἱ ἡμέτεροι τῶν τότε χρόνων καλοῦσιν αὐτὸ συνήθως «***Πρόγραμμα***», ἐνίοτε δὲ ***βεράτιον*** (ἡ λ. βεράτιον προφέρεται ***μπερὰτ*** ἐκ τῆς ῥίζης ***μπέρ*** (= δίκαιον, ἀρετή, ῥώμη, κῦρος), σημαίνει δὲ οἱονδήποτε ἔγγραφον ἐπικυρωτικὸν ἀξιώματος ἐκ μέρους τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος διδόμενον. Τὸ πρῶτον βεράτιον τὸ δοθὲν εἰς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον ὁ Φραντζῆς καλεῖ ***πρόσταγμα***, ὅπερ συνηγορεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ὅτι τοῦ βερατίου ἡ ἀρχὴ ἀνέρχεται μέχρι τοῦ πορθητοῦ, οὐχὶ δέ, ὡς φρονοῦσί τινες καὶ ἡμεῖς ἐν μέρει ἐφρονοῦμεν πρότερον, ὅτι ἀπὸ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἤρξατο ἡ ἔκδοσις βερατίου, ἀφορμὴν λαμβάνοντες ἐκ τούτου, ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Σελὶμ Α΄ τὸ πρῶτον γίνεται μνεία προγράμματος ἐν τῇ «πολιτικῇ ἱστορίᾳ» τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

(2) Ἰδὲ τὴν ἡμετ. ἱστορ. Ἑλλην. Ἐπαναστ. (τόμ. Β΄ ἱστορ. τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος σ. 39), «Ἀλλ' εἴτε ἀμέσως ὑπὸ τοῦ πορθητοῦ ἐξεδόθησαν τὰ βεράτια εἴτε πολλῷ βραδύτερον ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἀληθὲς εἶναι ὅτι τὰ ***βεράτια*** οὔτε αὐτὰ πρῶτα καθιέρωσαν οὔτε περιέβαλον καὶ διετύπωσαν σαφῶς ἅπαντα τὰ νῦν λεγόμενα ***προνόμια*** (ἀκριβέστερον ***δημόσια*** ἢ καὶ ***ἐθνικὰ πολιτικὰ*** δίκαια) τῆς Ἐκκλησίας. Ταῦτα ηὐξήθησαν καὶ ηὐρύνθησαν ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν περιστάσεων, πάντοτε ἐπὶ τῇ βάσει τῶν καθιερωμένων ἀνέκαθεν μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων καὶ τῆς ἰσλαμικῆς πολιτείας σχέσεων». Καὶ ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία δὲ ἐσχάτως ἀπεφήνατο γνώμην ἐν ταῖς πρὸς τὴν Πύλην διακοινώσεσι περὶ τῶν δικαίων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους καθιερουμένων διὰ τῶν ***ὑψηλῶν αὐτοκρατορικῶν βερατίων***, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ***ἀδιακόπου συνηθείας***.

καστικῶς ἐκτελεσταί.(1) Ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ἰδιάζουσαν δικαιοδοσίαν, μὴ δυνάμενοι νὰ κατηγορηθῶσιν εἰμὴ ἐνώπιον τοῦ Διβανίου ὑπὸ τὸν προεκτεθέντα ὅρον τῆς τοῦ πατριάρχου συναινέσεως (2).

Τοιοῦτον ἦτο τὸ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπιδιδόμενον εἰς ἕκαστον πατριάρχην βεράτιον. Βραδύτερον ἠλαττώθησαν κατά τι τὰ ἐν αὐτῷ καθιερούμενα· τὸ δ' ἀρχαῖον κείμενον περιεῖχεν ἀπ' ἐναντίας μείζονας ἐγγυήσεις, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε διὰ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων δικαιωμάτων καὶ προνομίων ὅσα ἀείποτε ἡ Πύλη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνεγνώρισεν ὁ πατριάρχης ἀπέβη, ὅπως καὶ ἐλέγετο ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, *ἐθνάρχης*, ὅ ἐστιν ὑπέρτατος οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὸς ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς πολιτικὸς τοῦ ἔθνους ἄρχων (3). Καὶ ἐπειδὴ τότε, καθὼς ἄλλως τε καὶ μέχρις ἐσχάτων, οὐδεμία ἐγίνετο διάκρισις κατὰ ἔθνη τῶν διαφόρων μὴ *μουσουλμάνων* (4) τοῦ κράτους ὑπηκόων, ἀλλ' ἅπαντες ἐλέγοντο Ρωμαῖοι, ἡ δικαιοδοσία

(1) Τοῦτο οὐδόλως εἶναι ἀκριβές. Ἐν τῷ βερατίῳ λέγεται ἁπλῶς ὅτι δύναται ὁ χριστιανὸς νὰ διαθέσῃ μέρος τῆς περιουσίας αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅτι τὸ οὕτω διατεθὲν δύναται ὁ πατριάρχης ἢ ὁ ἀρχιερεὺς νὰ λαμβάνῃ μὴ κωλυόμενος ὑπὸ τῶν ἀρχῶν, ἀλλ' ὡς *ὑπέρτατον ὅριον* τοιαύτης δωρεᾶς τίθησι τὸ τρίτον, οὗ πέρα δὲν δύναται νὰ διαθέτῃ πρὸς τοιοῦτον σκοπόν.

(2) Οὐδεὶς τοιοῦτος ὅρος ὑπάρχει ἐν τοῖς βερατίοις. Τὸ τῆς ἐν τοῖς μωαμεθανικοῖς κράτεσι θρησκευτικῆς ἐλευθερίας δικαίωμα τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἱεροῦ δικαίου ἀπορρέον καὶ γενικὸν μόνον οὕτω καὶ ἱστορικὸν ἔχον κῦρος οὐδέποτε πρὸ τοῦ 18 αἰῶνος ἐν εἰδικαῖς νομικαῖς διατάξεσι διετυπώθη θετικῶς· μόνον δὲ ἐν περιστάσεσιν εἰδικαῖς οἱ τῶν νόμων κριταὶ καὶ φύλακες ἐξανέστησαν καθ' οἱουδήποτε βουλεύματος γενικῆς καταστροφῆς τῶν λαῶν τῆς Βίβλου. Τὸ ὡς πρὸς τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τοῦ 16 αἰῶνος ἀναγνωρισθὲν δικαίωμα τῆς προστασίας τῶν Καθολικῶν δὲν ἐξετείνετο εἰς πάντας τοὺς χριστιανούς. Μόνον δέ, ἀφοῦ διὰ τῆς ἐν Κουτζοὺκ-Καϊναρτζῆ ρωσσοτουρκικῆς συνθήκης τοῦ 1774 ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις ὑπεσχέθη ἐπισήμως τῇ ρωσικῇ ὅτι θὰ προστατεύῃ ἐν τῷ κράτει ὡς πάντοτε τὴν ὀρθόδ.χριστιανικὴν θρησκείαν, ἐν τῷ Χάττι-σερὶφ τοῦ 1840 καὶ ἐν τῷ Χάττι-χουμαγιοὺν τοῦ 1856 ἐκηρύχθη ἡ ἀπόλυτος θρησκευτικὴ ἐλευθερία εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῶν ἀνέκαθεν ἐν τῷ κράτει ἀνεγνωρισμένων θρησκευμάτων. Ἀπὸ τῶν χρόνων δὲ τούτων δι' εἰδικῶν διατάξεων ἐκανονίσθησαν τὰ κατὰ ἑκουσίαν ἢ ἀκουσίαν εἰς τὸ Ἰσλὰμ μετάστασιν τῶν χριστιανῶν.

(3) Τοῦτο διότι ἡ πρώτη καὶ κυρία σημασία τῆς λέξεως *μιλλὲτ* εἶναι *θρησκεία* (καὶ δὴ ἡ μὴ μωαμεθανική), ἐντεῦθεν δὲ προῆλθε καὶ ἡ σημασία *ἔθνος*. Ἐντεῦθεν ὁ πατριάρχης ὢν *μιλλέτ-πασῆς*(=ἀρχηγὸς θρησκείας) ἦν καὶ ἐθνάρχης. Σήμερον, ὡς παρ' ἡμῖν τὸ *ἔθνος*, οὕτω παρὰ τοῖς *Ὀθωμανοῖς* τὸ *μιλλέτ*, ἔλαβε σημασίαν εὐρωπαϊκὴν ἐκ τοῦ nation, national, καὶ ἐντεῦθεν ἐξηυγενίσθη σημαίνουσα *ἐθνότητα*, ὡς καὶ αἱ παράγωγοι λέξεις (mili=ἐθνικὸς=national).

(4) Οὐχὶ οἱ μὴ μουσουλμάνοι (ἐν οἷς περιλαμβάνονται καὶ *οἱ Ἰουδαῖοι*) οὔτε οἱ χριστιανοὶ καθόλου (ἐν οἷς περιλαμβάνονται καὶ Ἀρμένιοι καὶ Σύροι ἢ Ἰακωβῖται καὶ Χαλδαῖοι ἢ Νεστοριανοὶ καὶ Κόπται, ἵνα μὴ εἴπωμεν καὶ οἱ *Φραγκολεβαντῖνοι*), ἀλλὰ μόνον οἱ *Ὀρθόδοξοι*. Οὐχὶ δὲ διότι ἅπαντες οἱ ὀρθόδοξοι ἐλέγοντο Ρωμαῖοι, διὰ τοῦτο ἡ δικαιοδοσία τοῦ πατριάρχου ἐπεξετείνετο ἐφ' ἅπαν τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν τῆς Ἀνατολῆς πλήρωμα, ἀλλὰ διότι ἅπαντες οἱ ἐν τῷ κράτει ὀρθόδοξοι (πλὴν τῶν ὑπαγομένων εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς θρόνους Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων) ὑπήγοντο εἰς τὸν ὀρθόδοξον πατριάρχην τῶν Ρωμαίων· διὰ τοῦτο οἱ λαοὶ οὗτοι ἐκαλοῦντο ὑπὸ ἔννοιαν γενικὴν θρησκευτικὴν *Ρωμαῖοι* (Ρούμ), ὄντος ἐν τούτοις ἐν χρήσει ὑπὸ ἔννοιαν φυλετικὴν καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου ἑκάστης φυλῆς ὀνόματος (Βούλγαρος (Βουλγάρ), Σέρβος (Σίρπ), Ἀλβανὸς (Ἀρναούτ).

Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ποιεῖται λόγον ἐνταῦθα καὶ περαιτέρω πολλαχοῦ καὶ περὶ Ἀρμενίων ὡς *Ρωμαίων* καλουμένων. Τοῦτο εἶναι πλημμελές. Οἱ Ἀρμένιοι εἰσὶ λαὸς ἑτερόδοξος ἔχοντες ἰδίαν ἐκκλησίαν καὶ ἴδιον πατριάρχην, εἰς ὃν ἐδόθησαν δικαιώματα παρεμφερῆ πρὸς τὰ τοῦ ἡμετέρου πατριάρχου· οἱ ὀλίγοι δέ (εἰς δύο τὸ πολὺ μυριάδας ἀνερχόμενοι ἀνὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν διεσπαρμένοι ὀρθόδοξοι' Ἀρμένιοι οἱ καλούμενοι *Χαϊ-Χορούμ*, ἤτοι Ἀρμενορωμαῖοι) ἔχουσι συνείδησιν ἑλληνικὴν καὶ περὶ τούτων δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος ἐνταῦθα ὡς περὶ

τοῦ πατριάρχου ἐπεξετείνετο ἐφ' ἅπαν τὸ ὀρθόδοξον χριστιανικὸν τῆς Ἀνατολῆς πλήρωμα, οὐ μόνον ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ καὶ τοὺς Ἀλβανούς, τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους, τοὺς ἄλλους Σλαύους καὶ τοὺς Ἀρμενίους (1). Ὡς ἀρχηγὸς δὲ τοῦ ἔθνους ἦτο καὶ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ καὶ προστάτης παρά τε τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ καὶ παρ' ὅλαις ταῖς δυνάμεσι παρὰ ταῖς ὁποίαις τὸ ἔθνος καὶ ἡ ἐκκλησία συνέπιπτε νὰ ἔχωσι συμφέροντα σπουδαῖα· ὅθεν διετέλει εἰς ἄμεσον ἀλληλογραφίαν μετὰ τῶν δυνάμεων τούτων, καὶ ἡ ὑψηλὴ Πύλη διεξῆγε τὰς πρὸς αὐτὸν σχέσεις διὰ τοῦ *Ρεΐζ ἐφέντη* (2), ὅπως πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν ξένων δυνάμεων. Ὁ ὀργανισμὸς τῆς συνόδου καὶ τῆς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου αὐλῆς ἔμεινεν οἷος ἦτο πρότερον. Ἐν γένει λοιπὸν τὸ ἀξίωμα δι' οὗ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐκκλησίας περιεβλήθη ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἦτο, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τοὐλάχιστον αὐτοῦ ἐπιφάνειαν, ὅμοιον καὶ ἔν τισι μάλιστα ὑπέρτερον τοῦ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων αὐτοκρατόρων, ὡς ὀρθῶς παρετήρει ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μελέτιος. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην ταύτης ἑκατονταετηρίδα ἡ *πατριαρχικὴ ἱστορία* βεβαιοῖ ὅτι οἱ ἄνθρωποι προσεκύνουν τὸν πατριάρχην ὡς αὐθέντην καὶ βασιλέα (3).

ἰδιαιτέρου λαοῦ χριστιανικοῦ. Πλὴν τῶν ἀρμενικῶν ὑπῆρχον ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει καὶ ἄλλοι ἑτερόδοξοι χριστιανικοὶ λαοί, ***Σύροι*** ἢ Ἰακωβῖται, Χαλδαῖοι, Κόπται (ἐν Αἰγύπτῳ), ἔχοντες ἰδίους πατριάρχας, εἰς οὓς ἐδόθησαν ὡσαύτως δικαιώματα ἐθναρχῶν περιωρισμένα.

(1) Τοὺς τοῦ ὀρθοδόξου, ἐννοεῖται, δόγματος, τοὺς καλουμένους Ἑλληναρμενίους (Χαϊχορούμ), διότι οἱ κυρίως Ἀρμένιοι οἱ μονοφυσῖται εἶχον ἴδιον πατριάρχην ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἰς ὃν παρεχωρήθησαν ἀνάλογα περίπου τοῖς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου προνόμια.

(2) ***Ρεΐζ ἐφέντης***, ἤτοι ***πρόεδρος ἐφέντης***, ἐκαλεῖτο ὁ προϊστάμενος τοῦ ***Κιταπέτ***, ἤτοι τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων γραφείου. Ὑπουργεῖον καὶ ὑπουργικὸν *συμβούλιον κατὰ* τὸ ἐν τοῖς εὐρωπαϊκοῖς κράτεσι καὶ παρ' ἡμῖν νῦν κρατοῦν σύστημα καὶ διοργάνωσιν δὲν ὑπῆρχον τότε ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει. Ἐνταῦθα ἡ ὅλη κυβέρνησις ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ τοῦ κράτους ἦν συγκεντρωμένη ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ μεγάλου βεζίρου. Οὗτος διὰ μὲν τοῦ ὑφυπουργοῦ αὐτοῦ ***Κιαγιᾶ*** βέη (Κιαγιᾶ ἐκ τοῦ περσικοῦ ***Κετχοτά***, κύριος τοῦ οἴκου, οἰκονόμος) διηύθυνε τὰ ἐσωτερικά, διὰ δὲ τοῦ ὑπουργοῦ Ρεΐζ ἐφέντη, ἤτοι τοῦ προϊσταμένου τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν γραφείου, τὰ ἐξωτερικά. Οὐχὶ ἰσόβαθμοι, ἀλλ' οὐχ ἧττον σχεδὸν ὡς ἰσότιμοι, πάντως δὲ ὡς αὐτοτελεῖς λειτουργοὶ τοῦ κράτους ἵσταντο παρὰ τὸν μέγαν βεζίρην ὁ ***Σερασκέρης***, ἤτοι *ἀρχιστράτηγος*, μᾶλλον *ἀρχηγὸς* καὶ διοικητὴς τοῦ στρατοῦ (ὑπουργὸς τρόπον τινὰ τοῦ στρατοῦ, ***λογοθέτης*** τοῦ στρατιωτικοῦ κατὰ τοὺς ἡμετέρους τοῦ Βυζαντίου), καὶ ὁ Καπετάν (capitain) πασᾶς τοῦ *στόλου*, εἶτα δὲ ὁ ***Δεφτερδάρης*** (ὁ τῶν ***διφθερῶν*** φύλαξ, ὑπουργὸς τρόπον τινὰ τῶν Οἰκονομικῶν). Λειτουργοὶ ἀνώτατοι τοῦ κράτους ἦσαν καὶ οἱ δύο ὑπέρτατοι δικασταὶ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἢ Ρουμέλης (Ἀνατολοῦ καζιασκὲρ καὶ Ρούμελι καζιασκέρ), μετὰ τούτων δὲ καὶ ὁ Κων)πόλεως μουφτῆς (οὗτινος τὸ ἀξίωμα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σουλεϊμὰν Α΄ κατέστη ἀνώτερον τοῦ τῶν Καδησκέριδων, διὸ καὶ ἔλαβε τὴν προσωνυμίαν ***σεΐχ-ουλ-ἰσλάμ***, ἤτοι γέρων τοῦ Ἰσλὰμ) μετὰ τοῦ ***φύλακος*** τῶν ρητρῶν ***(Φετβᾶ ἐμινί)***. Ἰδιαίτερον ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης παρὰ τοὺς ἀνωτάτους τέσσαρας τούτους λειτουργοὺς τῆς δικαιοσύνης δὲν ὑπῆρχεν. Πάντες οἱ εἰρημένοι ἀνώτατοι λειτουργοὶ τοῦ κράτους ἀπετέλουν τὸ αὐτοκρατορικὸν συμβούλιον τοῦ ***Διβανίου*** ***(διβάνι χουμαγιοὺν***=συμβούλιον τῆς Μεγαλειότητος. ***Διβὰν*** εἶναι πληθυντικὸν τοῦ περσικοῦ ***διβ***=δαίμων, πέρσου τινὸς βασιλέως, ὡς λέγεται, καλέσαντος τοὺς ὑπουργοὺς αὐτοῦ ***δαίμονας, σοφούς***). Τὸ σύστημα ὑπουργῶν καὶ ***ὑπουργείων*** ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει εἰσήχθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μαχμοὺτ Β΄, τότε δὲ παρήχθησαν κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ γαλλικοῦ τὰ νέα ἁρμόδια ὀνόματα. Ἀλλ' ὁ σεϊχοὺλ ἰσλάμης ἔμεινε πάλιν μέλος τοῦ «ὑπουργικοῦ συμβουλίου» (μεδζλίσι ***βουκελὰ*** ὡς καλεῖται νῦν τὸ Διβάνιον) προεδρεύων μάλιστα πολλάκις αὐτοῦ.

(3) Καὶ νῦν δὲ προσαγορεύεται ὁ πατριάρχης ὁ οἰκουμενικὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπισήμως «***Αὐθέντης*** καὶ *Δεσπότης*».

Κ[αὶ] τῇ ἀληθείᾳ πολλὰ καὶ μεγάλα ἔπραττε τὸ πατριαρχεῖον ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς μάλιστα αὐτοῦ σχέσεσι, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβερν[ησιν]. Ἐν ταῖς κτήσεσι τῆς [illegible] πολλαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων [illegible] μακρὸν μὲν χρόνον ἐκυριάρχησεν αὕτη τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης καὶ ἐκ διαλειμμάτων τῆς Πελοποννήσου εἴτε ἐν μέρει εἴτε καθόλου, μέχρι τέλους δὲ διετέλεσεν ἄρχουσα τῶν Ἰονίων νήσων καὶ τῆς Δαλματίας. Οἱ δ' ἐν ἁπάσαις ταύταις ταῖς χώραις ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ διετέλουν ὑπὸ ἱεράρχας ὑπαγομένους εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἐν τῇ συνθήκῃ ἣν συνωμολόγησε πρὸς τὴν Ἐνετίαν ὁ κατακτητὴς ἓν ἔτος μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς βασιλευούσης, ἤτοι τῷ 1454, ἐφρόντισε νὰ ὁρισθῇ ῥητῶς ὅτι «ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως θέλει διατηρήσει ὅλα τὰ εἰσοδήματα ὅσα ἐνέμετο ἐν ταῖς κατεχομέναις ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν χώραις καθ' οὓς χρόνους ὑφίστατο [ἔ]τι τὸ χριστιανικὸν κράτος». Πλὴν τούτου ἐν αὐτῇ τῇ Ἐνετίᾳ ἀπηρτίσθη, ὡς εἴδομεν, πολυάριθμος ἑλληνικὴ κοινότης, ἧς προΐστατο ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος ἔξαρχος [illegible] καλούμενος μὲν ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας, διότι ἡ μεγάλη ἐκκλησία [illegible] ἀρχιερατικὴν τοῦ Φιλαδελφείας προεδρίαν εἰς τὸν ἐν Ἐνετίᾳ ναὸν τοῦ [Ἁγίου] Γεωργίου, φέρων δὲ τὴν εἰκόνα καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρ[χείου] [illegible] τῆς Δαλματίας τὰς ὀρθοδόξους ἐκκλησίας (1). Κ[αὶ] [illegible] ἐπῆρχοντο [illegible] τὴν λοιπὴν Ἰταλίαν, ἰδίως [illegible] καὶ Μεσσήνῃ τῆς Σικελίας καὶ Μελίτῃ, ἱδρυθεῖσαι ὑπὸ τῶν προσφύγων [ἐκ]κλησίαι, ὡς δυνάμεθα μέχρι τινὸς νὰ συμπεράνωμεν ἐξ ἐπιστολῆς ἣν ἔγραφε τῷ 1580 ὁ Φιλαδελφείας Γαβριὴλ πρὸς Μαρτῖνον τὸν Κρούσιον. Ἡ μὲν ἐνετικὴ κυβέρνησις εἶχε συνήθως τὴν φρόνησιν νὰ ἐννοῇ ὅτι δὲν συμφέρει εἰς αὐτὴν νὰ παραβιάζῃ τὴν συνείδησιν τῶν ὀρθοδόξων αὐτῆς ὑπηκόων, ἀλλ' ὁ λατινικὸς κλῆρος, ὑπείκων εἰς τὰ νεύματα τῆς ἀδυσωπήτου Ῥώμης, ἀντέπραττεν εἰς τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα φρονήματα καὶ συμπαρέσυρε πολλάκις τοὺς πολιτικοὺς τῆς Ἐνετίας ὑπαλλήλους εἰς διωγμοὺς καὶ ἀδικίας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ αὐτὴν τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν. Πολλὰ δημόσια ἔγγραφα καὶ πολλὰ γεγονότα μαρτυροῦσι τὴν παλίμβουλον καὶ παλίντροπον ταύτην πολιτείαν τῆς Ἐνετίας.

Μωάμεθ ὁ Β' καὶ Γεννάδιος
(Εἰκὼν ἀποδιδομένη εἰς τὸν Μπελλίνη)

(1) Δηλαδὴ ὁ Ἅγιος Φιλαδελφείας ἐγένετο πρόεδρος Βενετίας, ὅπως μέχρι νῦν προσαγορεύεται, ἔχων τὸ δικαίωμα τοῦ ἱερουργεῖν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκείνῃ, ἔνθα μέχρι νῦν ἔτι τὰ ὑπάρχοντα ἐν τῷ ναῷ ἀρχιερατικὰ ἄμφια θεωροῦνται ἀνήκοντα εἰς τὸν ἅγιον Φιλαδελφείας. Ὡς γνωστόν, *Πρόεδρος* (ἐπαρχίας τινός) εἶναι τιμητικὴ προσωνυμία διδομένη εἰς μητροπολίτας ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐν ὡρισμέναις περιστάσεσιν, ἰδίως ὅταν οὗτοι ἀλλάξωσι πλείονας τῶν δύο ἐπαρχιῶν.

ἡ δὲ ἐντεῦθεν προκύπτουσα ἀπελπισία τῶν ἡμετέρων ἀπέβαινεν ἐνίοτε τοσαύτη ὥστε οὗτοι κατήντησαν νὰ προτιμῶσι τῆς χριστιανικῆς ἐκείνης κυριαρχίας τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν. Ἐν ἔτει 1586 ἔγραφεν ἐκ Κρήτης πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν ὁ Γαρζόνης ὅτι οἱ αὐτόθι Ἕλληνες, ἐξαιρέσει ἴσως τῶν προνομιούχων, ποθοῦσι τὴν καθαίρεσιν τῆς ἐνετικῆς ἀρχῆς, καὶ γινώσκουσι μὲν ὅτι τούτου γενομένου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποκύψωσιν εἰμὴ εἰς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν ἀλλὰ φρονοῦσιν ὅτι τὰ κατ' αὐτοὺς δὲν δύνανται δι' οἱασδήποτε μεταβολῆς νὰ ἀποβῶσι χείρονα τῶν παρόντων. Ἐπὶ δὲ τῆς τελευταίας ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατοχῆς ὁλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου οἱ αὐτόθι Ἕλληνες ἐβεβαίουν τὸν La Motraye (τὸν ἐν ἔτει 1727 ἐκδόντα εἰς Ἄγην τὰς ἐν Εὐρώπῃ, Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ περιηγήσεις αὐτοῦ) ὅτι, πληρώσαντες ἅπαξ εἰς τοὺς Τούρκους τὸ χαράτσιον, διετέλουν ὅσον ἔνεστιν ἀνενόχλητοι ὑπ' αὐτῶν, ἐνῷ οἱ Ἐνετοὶ ἀπ' ἐναντίας ζῶσιν ἄνευ διακρίσεως ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς κήποις, λαμβάνουσιν ὅ,τι τοῖς ἀρέσκει καὶ κακοποιοῦσι τοὺς παραπονουμένους. Οἱ στρατιῶται σταθμεύουσι παρ' αὐτοῖς, οἱ ἀξιωματικοὶ διαφθείρουσιν ἢ ἀπάγουσι τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας, οἱ δὲ ἱερεῖς καταναγκάζουσιν αὐτοὺς νὰ ἀλλαξοπιστήσωσιν, ὅπερ δὲν πράττουσιν οἱ Τοῦρκοι. Τὸ δὲ κακὸν προέβη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠναγκάσθη νὰ ἀφορίσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἤθελον λάβει ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν,

Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὰ δεινὰ ταῦτα συνέβαινον ἐκ διαλειμμάτων μόνον καὶ ὅτι πολλάκις ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις ἔγραφε μὲν εἰς τους ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἀντιπροσώπους αὐτῆς ὅτι ἀείποτε σπουδαιότατον καθῆκον ὑπέλαβε νὰ σέβεται τὸ θρήσκευμα τῶν Ἑλλήνων αὐτῆς ὑπηκόων, ἀνήγγελλε δὲ αὐτοῖς ὅτι ὑπέβαλλεν ἐπὶ τούτῳ παραστάσεις εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Ρώμης. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ καταπιέσεις ἐπανελαμβάνοντο, ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἠναγκάζετο νὰ παρεμβαίνῃ, καὶ οὐκ ὀλίγα σῴζονται δείγματα τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἐντόνου μεσολαβήσεως. Τοιαύτη λ. χ. εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ἣν ἔγραψεν ὁ πατριάρχης Μάξιμος τῷ 1480 πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἐνετίας Ἰωάννην Μοσενῖγον καὶ ἣν πρὸ εἰκοσαετίας περίπου ἀνευρὼν ἐν τοῖς δημοσίοις τῆς Βιέννης ἀρχείοις ἐπὶ καλλίστης περγαμηνῆς γεγραμμένην ἐδημοσίευσεν ὁ γερμανὸς Θωμᾶς. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ὁ ἀοίδιμος πατριάρχης μετὰ πολλῆς ἀξιοπρεπείας καταγγέλλει «ὅτι ἡ ὑψηλοτάτη καὶ λαμπροτάτη αὐθεντία τῶν Βενετίκων, τὰ ἄλλα ἀρίστως καὶ ὡς οὐκ ἄν τις εἴποι διοικοῦσα, εἰς τοῦτο συνεπάγεται παρά τινων Ρωμαγενῶν, τῶν τῆς εἰρήνης ἐχθρῶν, καὶ συγγνῷ τε καὶ παρορᾷ διωγμοὺς παρά τινων γινομένους ἐν τοῖς τόποις οἷς ἄρχεται, εἰς τοὺς ταπεινοὺς Ρωμαίους ὅσοι τῆς ἡμετέρας γενεᾶς καὶ τάξεως εἰσί. *Καὶ τοῦτο εἰς περιφρόνησιν ἡμῶν καὶ ἀτιμίαν ἡμῶν δεχόμεθα.* Διατί γὰρ ἕτερον εἰς αὐτοὺς τοιαῦτα ποιοῦσιν, εἰμὴ διότι τῆς ἡμετέρας τάξεως εἰσὶ καὶ τὸ πάτριον τηροῦσιν; Ὅπερ οὔτε δίκαιον ὅλως οὔτε συμφέρον. *Κακὸν γὰρ παράδειγμα δίδοτε τοῖς νῦν ἄρχουσι».* Μετὰ τὴν ἀπειλὴν ταύτην αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην νὰ περιποιηθῇ κατά τι τὸν δόγην διαβεβαιοῖ αὐτὸν ὅτι δὲν λέγει ταῦτα πρὸς βλάβην τῆς ὑψηλοτάτης αὐτοῦ αὐθεντίας. «Ἐθέλομεν γὰρ καὶ ἡμεῖς τὴν ὑμετέραν αὔξησιν καὶ σύστασιν, ὡς δὴ καὶ ὑμεῖς ἐθέλετε, καὶ τοῦτο εὐχόμεθα». Ὁμολογία φοβερά, ἥτις γραφομένη ἀπέναντι τοῦ βασιλεύοντος ἔτι Μωάμεθ Β' καὶ δυναμένη, ἂν τυχὸν ἤθελε καταστῇ γνωστὴ εἰς αὐτόν, νὰ ἐπιφέρῃ τὸν θάνατον τοῦ γράφοντος, μαρτυρεῖ μετὰ πόσου θάρρους καὶ μετὰ πόσης ἀφοσιώσεως ὑπηρέτουν οἱ ἱεράρχαι ἐκεῖνοι τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλά, ἐπιφέρει ὁ πατριάρχης, λέγομεν ταῦτα «διὰ τὸ δίκαιον, τὸ εὐπρεπὲς καὶ τὸ συμφέρον. Τὸ γὰρ βίᾳ κρατούμενον, φησί τις σοφός, στασιάζει, καιροῦ λαβόμενον· τὸ δὲ ἑκουσίως

καὶ ἀβιάστως ἀεὶ ἀστασίαστον». Ἔπειτα πάλιν ἐντείνων τὰς παραστάσεις προστίθησιν· «Εἴ τινα οὖν χώραν ἔχει ὁ ἡμέτερος λόγος εἰς τὴν ὑψηλοτάτην καὶ συνετωτάτην ὑμῶν βουλήν, ὁρίσατε, ἵνα οἱ τοιοῦτοι διωγμοὶ καὶ πειρασμοὶ παύσωνται, καὶ ἄδεια ᾖ πᾶσιν εἰς τὰ ἔθιμα καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν ποιεῖν ὡς βούλονται. Εἰ οὖν ὁ μέγας καὶ ὑψηλότατος αὐθέντης, ἑτέρας πίστεως ὤν, τοὺς χριστιανοὺς καὶ πάντας ἀφίησιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς γνώμης καὶ πίστεως, πολλῷ μᾶλλον δίκαιόν ἐστιν ὑμᾶς τοῦτο ποιῆσαι καὶ μὴ διά τινων πλεονεξίαν καὶ θέλημα ἀλόγιστον, ἄδικόν τε καὶ παράλογον ἀφεῖναι γίνεσθαι, Θεόν τε καὶ ἡμᾶς λυπεῖν καὶ ὥσπερ κύβον ἀναρριπτεῖν τὰ πράγματα, μηδεμιᾶς εὐλόγου ἀνάγκης καὶ συστατικῆς τῆς αὐθεντίας κατεπειγούσης, ὃ ἴσως οὐδὲ Θεὸς περιόψεται». Ἐπὶ τέλους δὲ ἐξαιτεῖται ν' ἀποδοθῶσι τὰ εἰσοδήματα καὶ δικαιώματα ὅσα ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία εἶχεν εἰς Κρήτην, εἰς Μεθώνην καὶ Κορώνην καὶ τὰς ἄλλας τὰς ἐν τῇ ἠπείρῳ τῆς Ἐνετίας πόλεις καὶ προσέτι νὰ μὴ παρεμποδίζωνται οἱ εἰς τὰς ἐνετικὰς χώρας πρὸς συλλογὴν ἐλεῶν καὶ βοηθημάτων ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἀποστελλόμενοι.

Ἑτέρα ἀξιομνημόνευτος πατριαρχικὴ διακοίνωσις πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ περιφανοῦς Ἱερεμίου Β' τῷ 1583 γραφεῖσα πρὸς τὸν *γαληνότατον πρίγκιπα τῶν κλεινῶν Βενετιῶν κύριον Νικόλαον Ντᾳπόντε*, ἧς τὸ πρωτότυπον, κείμενον ἐν τοῖς κεντρικοῖς ἐνετικοῖς ἀρχείοις, ἐξεδόθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους Οἰκονόμου ἐν βίῳ Γρηγορίου, μητροπολίτου Εἰρηνουπόλεως καὶ Βατοπεδίου, ἐξ ἀντιγράφου ὅπερ ἔπεμψεν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης Βελοῦδος. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὁ λόγος εἶναι περὶ τοῦ τότε τροπολογηθέντος ὑπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἡμερολογίου. «Ὁ ἐνταῦθα περιφανέστατος βαΐουλος κύριος. Τζουὰνν Φραντζέσκος Μουρεζίνης, γράφει ὁ πατριάρχης, ἐμφανισθεὶς σωματικῶς, ἠξίωσεν ἡμᾶς ὡς ἀπὸ τῆς σῆς γαληνότητος καὶ πάσης τῆς μεγαλοπρεποῦς ἀριστοκρατίας, ἵνα πρόβλεψίν τινα οἰκονομήσωμεν δι' ἧς, τῆς νέας διορθώσεως γεγονυίας, δυνηθῇ ἡ ἐκκλησία τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Ῥώμης συνεορτάζειν ἕνεκα τῆς ἑπομένης εἰρήνης τῶν χριστιανῶν. Καὶ ἐπειδὴ ἤκουσε παρ' ἡμῶν ὅτι οὐ δυνατὸν ἡμῖν γενέσθαι, ἐν μέρει τὰ κωλύοντα διηγησαμένων, ὡς φιλόχριστον ὄντα σὲ καὶ *φιλέλληνα*, καὶ ὡς τὴν ἀρχὴν ὑμῶν φιλοῦσαν τοὺς Γραικοὺς τῶν ἄλλων πλέον χριστιανικῶν ἀρχῶν, γράψαι πρὸς σὲ ἐκρίναμεν διὰ τὴν θείαν εἰρήνην· οὐ γὰρ ἀγνοοῦμεν ὅσα σκάνδαλα ἔχουσι γενέσθαι διὰ τὰ νέα ταῦτα ὡρολόγια. Ἄξιον τοίνυν κρίνομεν οἰκονομίαν τινὰ γενέσθαι, ἣν μὲν ἐγὼ πᾶσι κηρύξω καὶ ὁρίσω, καὶ μᾶλλον εἰς Κρήτην καὶ τὰς λοιπὰς νήσους, ἡ δὲ γαληνότης σου ἐπινεύσοι καὶ προστάξοι. Καὶ ὥσπερ οἱ κατὰ καιροὺς τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης μακαριώτατοι, διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης, ἔγραψαν καὶ ὥρισαν ἵνα οἱ μὲν αὐτοῖς ὑπήκοοι τὰ ἔθη αὐτῶν κρατῶσιν, οἱ δὲ τῆς ἡμῶν ἐκκλησίας τὰ ἡμῶν, καὶ οὔτε οἱ Λατῖνοι Γραικοὺς ἐνοχλῶσιν, οὔτε οἱ Γραικοὶ Λατίνους, ἀλλ' ἐν ἀγάπῃ τὸν ἕνα Χριστὸν δοξάζουσιν ἀσκανδαλίστως· οὕτω καὶ νῦν ἡ μὲν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἡμῶν διακρατεῖ τὰ αὐτῇ παραδοθέντα, ἡ δὲ Δυτικὴ ὡς θέλει καὶ βούλεται. Ἄλλως γὰρ ποιῆσαι οὐκ ἔχομεν, παντὸς πατριάρχου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ταύτης κανόσι καὶ νόμοις ὀφείλοντος ὑποκεῖσθαι, καὶ παραδόσεσιν ἐκκλησιαστικαῖς». Μεθ' ὃ διεξηγεῖ τὰς ἐκκλησιαστικὰς ταύτας παραδόσεις καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τήρησιν αὐτῶν ἐπιφέρων τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους· «Εἴπερ ἀληθείᾳ καὶ θείῳ πνεύματι περὶ ἀναγκαίων κυρίως ἐσκόπουν, πολλὰ ἄλλα εἰσὶ ψυχωφελῆ καὶ σωτήρια, καὶ οὐχὶ τὰ παίγνια τῶν ὡρολογίων τούτων, οὐδὲν ὄντων». Ποτὲ ἱεράρχης ἴσως δὲν ἐλάλησε μετὰ πλείονος συνέσεως καὶ βαθυτέρας συνειδήσεως τοῦ ἀληθινοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος. Μὴ ταράττωμεν, λέγει, τὰ πνεύματα διὰ τοιούτων ζητημάτων, ἀλλὰ φροντίσωμεν μᾶλλον περὶ τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ἀνα-

ΡΩΣΙΚΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΥΠΟΔΕΧΕΤΑΙ, ΕΝ ΤΗι ΥΠΟ ΤΟΥ ΤΕΥΤΟΝΙΚΟΥ ΤΑΓΜΑΤΟΣ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΗι ΠΟΛΕΙ ΡΕΒΑΛ, ΤΗΝ ΕΚ ΡΩΜΗΣ ΠΡΟΕΡΧΟΜΕΝΗΝ ΚΑΙ ΕΙΣ ΜΟΣΧΑΝ ΠΡΟΣ ΤΕΛΕΣΙΝ ΤΩΝ ΓΑΜΩΝ ΤΗΣ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΗΓΕΜΟΝΟΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ Γ' ΜΕΤΑΒΑΙΝΟΥΣΑΝ ΗΓΕΜΟΝΙΔΑ ΣΟΦΙΑΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΙΝΑΝ (1472)

πλάσεως. Πῶς νὰ μὴ ἐπαινέσωμεν προσέτι τὴν ἐπιτηδειότητα μεθ' ἧς τοσοῦτον ἐπιεικῶς ὁμιλεῖ περί τε τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ὃν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀποκαλεῖ *φιλέλληνα*, καὶ περὶ τῶν ἀρχιερέων τῆς Ρώμης, ὅσοι μετριοπαθέστερον τῶν ἄλλων πρὸς τους ἡμετέρους ἐπολιτεύθησαν; Οἱ πάπαι οὗτοι ἦσαν ἰδίως ὁ Λέων Ι', 1514, καὶ ὁ Κλήμης Ζ', 1526, περὶ ὧν καὶ ἕτερος πατριάρχης, ὁ Κύριλλος Δ', γράφων τῷ 1712, ἀποκαλεῖ αὐτοὺς τὸν μὲν Λέοντα *ἀγαθόν τε καὶ καλόν*, τὸν δὲ Κλήμεντα *προνοητικώτατον καὶ κατὰ πάντα φιλέλληνα*. Μὴ παρασιωπήσωμεν ὡσαύτως ὅτι ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Ἐνετίας παρίσταται ἐμφανισθεὶς ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου καὶ διαπραγματευθεὶς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ὡς ἄμεσος παρ' αὐτῷ ἀντιπρόσωπος τοῦ δόγου καὶ τῆς γερουσίας, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι οἱ παρὰ τῇ ὑψηλῇ Πύλῃ διαπεπιστευμένοι βάιλοι τῆς Ἐνετίας ἐλογίζοντο ὡς τοιοῦτοι καὶ παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ.

Ἑτέρας δὲ ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ Ἱερεμίου Β' πρὸς τὸν αὐτὸν δόγην σταλείσης δύο ἔτη πρότερον καὶ πρὸ μικροῦ ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων δημοσιευθείσης τὸ πρῶτον ὑπὸ Βελούδου δὲν θέλομεν μνημονεύσει εἰμὴ μόνον ὡς συντελούσης εἰς διευκρίνησιν τῆς τοῦ Φιλαδελφείας ἁρμοδιότητος. Τῳόντι ὁ πατριάρχης ὁμιλῶν ἐν αὐτῇ περὶ δύο μοναχῶν, οἵτινες διέτρεχον τὰ αὐτόθι μέρη καὶ τὴν Ἰταλίαν, χρηματολογοῦντες ὑπὲρ τῆς Ἀνατολικῆς δῆθεν Ἐκκλησίας καὶ ἀπατῶντες τοὺς πολλοὺς διὰ πλαστῶν γραμμάτων, παρακαλεῖ μὲν τὸν δόγην νὰ παιδεύσῃ αὐτοὺς ὡς δεῖ, ἐπιφέρει δέ· «ἡμεῖς γὰρ οὐδένα ἐπίτροπον ἡμῶν ἔχομεν αὐτοῦ πάρεξ τοῦ ἱερωτάτου καὶ σοφωτάτου ἀρχιερέως Φιλαδελφείας κυροῦ Γαβριήλ». Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἐγένετο προηγουμένως λόγος οὐ μόνον περὶ τῶν ἐνετικῶν ἐπαρχιῶν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς Ἰταλίας ἐν γένει, κυροῦται ἔτι μᾶλλον ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα γνώμη, ὅτι ἡ τοῦ Φιλαδελφείας δικαιοδοσία ἐξετείνετο ἐπὶ τοὺς καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν ὀρθοδόξους χριστιανούς. Ἀλλ' ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος δὲν ἐνόμιζε μόνον αὐτοῦ καθῆκον τὸ συνηγορεῖν παρὰ τῇ ἐνετικῇ κυβερνήσει ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ τέκνων αὐτοῦ ὅσα εἰς αὐτὴν ὑπετάσσοντο· ἐφρόντιζε συγχρόνως ν' ἀποτείνῃ καὶ πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ἴδια τέκνα νουθεσίας καὶ προτροπὰς εἰς τήρησιν γνησίου χριστιανικοῦ βίου καὶ φρονήματος. Μίαν δὲ μάλιστα τῶν προτροπῶν τούτων καὶ τῶν νουθεσιῶν, δικαίως πολλάκις ἐπαινεθεῖσαν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποσιωπήσωμεν ἐνταῦθα. Ἐπατριάρχει ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1567 ὁ Μητροφάνης Γ'. Εἰς τοῦτον ἀνεφέρθησαν οἱ ἐν Κρήτῃ Ἰουδαῖοι παραπονούμενοι ὅτι τινὲς τῶν αὐτόθι χριστιανῶν ὁτὲ μὲν ἀδίκως συκοφαντοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ὁτὲ δὲ καὶ οἴκοθεν κακοποιοῦσι, μισθὸν ἔχειν παρὰ τῷ πάντων Θεῷ ἐκ τούτου νομίζοντες. Ταῦτα μανθάνων ὁ πατριάρχης καὶ εὐλόγως ἀγανακτήσας ἔγραψε πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου Κρήτης ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν δι' ἧς ἀφώριζε μὲν τοὺς ἐκτρεπομένους εἰς τοιαύτας διαβολὰς καὶ τοὺς χεῖρας αἴροντας κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ἀνεκήρυττε δὲ ἀρχὰς σωτηρίους, σπανίως κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ πρεσβευομένας καὶ τηρουμένας. «Ἡ γὰρ ἀδικία καὶ συκοφαντία, ἔλεγε, καθ' οὗ ἂν πραχθείη καὶ τελεσθείη, ἀδικία ἐστί· καὶ οὐκ ἔστι ποτὲ τὸν ἀδικοῦντα εἶναι ἀνεύθυνον ἐκ τοῦ προφασίζεσθαι ὅτι ἑτερόδοξον ἠδίκησε καὶ οὐκ εὐσεβῆ. Ἐπεὶ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις, μηδένα φησὶ διασείσητε μηδὲ συκοφαντήσητε· μὴ διαχωρίζων πάντως μηδὲ χώραν διδοὺς τοῖς εὐσεβέσιν ἀδικεῖν τοὺς ἀλλοτριόφρονας. Οὕτως οὖν γράφοντες διορθώσεως τυχεῖν τὰ τοιαῦτα βουλόμεθα· ἐφ' ᾧ καὶ τὸ παρὸν ἀπελύσαμεν γράμμα, ὅπερ ἐν πάσῃ τῇ νήσῳ παρρησίᾳ ἀναγνωσθήτω καὶ δηλωθήτω». Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ Μαρτίνου Κρουσίου ἐν τῇ συλλογῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ Turcograecia.

Ἐὰν δὲ ἐν ταῖς ἐνετικαῖς κτήσεσι κατῴκουν πολλαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων Ἑλλήνων, εἰς τὰς ἀχανεῖς πρὸς βορρᾶν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους χώρας ὑπῆρχον ἑκατομμύρια ὅλα χριστιανῶν ἀλλογλώσσων μὲν ἀλλ' ὁμοδόξων, ἡ δὲ ἐκκλησία τῆς Μόσχας ἐπεῖχεν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὑπαγομένων μητροπόλεων τὴν ἑβδομηκοστὴν τάξιν. Ἐντεῦθεν ποικίλαι σχέσεις ἀείποτε ὑφίσταντο μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ἰδίως τοῦ ὑπερτάτου αὐτῆς ἄρχοντος, καὶ τῆς ρωσικῆς *κυβερνήσεως*.

[«Ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν (ἐν Τόμῳ Δ΄) ἑστία, κέντρον καὶ μητρόπολις τοῦ »εἰς τὴν ὀρθόδοξον χριστιανικὴν πίστιν ἀπὸ τοῦ 988 προσελθόντος καὶ ἀπὸ τῆς Ἐκκλη»σίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησιαστικῶς ἐξαρτωμένου σύμπαντος τοῦ τότε ὑπὸ τὸν »μέγαν ἡγεμόνα τοῦ Κιέβου ἡνωμένου ρωσικοῦ κράτους ἦν τὸ Κίεβον, καὶ ὁ μητροπο»λίτης τῆς πόλεως ταύτης ἦν ὁ ἀνώτατος ἐκκλησιαστικὸς ἄρχων τῆς Ρωσίας κατέχων »ἀνωτέραν τινὰ θέσιν ἐν τῇ τάξει τῶν μητροπολιτῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου καὶ ἀπ' »εὐθείας ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἐξαρτώμενος, ἔχων δὲ ὑφ' ἑαυτὸν πλῆ»θος ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων ἀνὰ τὸ τότε ἔτι ἀχανὲς ρωσικὸν κράτος. Καὶ ἀφοῦ δὲ »ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος Γιαροσλαύου τοῦ μεγάλου (ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ »11 μ. Χ. αἰῶνος) ἡ Ρωσία διῃρέθη εἰς πολλὰ κράτη καὶ «μεγάλας ἡγεμονίας» τὸ Κίεβον »διετήρησε τὴν ἄνω εἰρημένην ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ρωσίας θέσιν αὐτοῦ ὡς ἱερὰ ρωσικὴ »πόλις. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 13 αἰῶνος, ὅτε ἡ μεσημβρινὴ καὶ ἡ δυτικὴ Ρωσία ὑπέ»κυπτον εἰς τὰς μογγολικὰς ἐπιδρομὰς τῶν Δζιγγισχανιδῶν, συνέστη ἐν τῇ κεντρικῇ Ρω»σίᾳ νέα ἡγεμονία μεγάλη μετὰ πρωτευούσης τῆς ἀπὸ τοῦ *Μοσχούι* ποταμοῦ *Μόσχοβα* »κληθείσης πόλεως (τῆς κτισθείσης τῷ 1243). Οἱ τοῦ νέου κράτους μεγάλοι ἡγεμόνες κα»τώρθωσαν κατὰ μικρὸν νὰ καταλάβωσιν ὑπέροχον θέσιν ἐν τοῖς μεγάλοις ἡγεμόσι τῶν »διαφόρων ρωσικῶν κρατῶν καὶ νὰ κατασταθῶσι κατὰ μικρὸν καὶ νὰ προσαγορεύωνται, »ὡς εἴδομεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ (τόμ. Δ΄), «μεγάλοι ἡγεμόνες πασῶν τῶν Ρωσιῶν». Τότε δὲ »καὶ ἡ Ἐκκλησία Μόσχας ἐγένετο μία τῶν ὑπὸ τὴν Κιέβου μητρόπολιν ἐπισημοτέρων »ἐκκλησιῶν τῆς Ρωσίας. Ηὐξήθη δ' ἔτι μᾶλλον ἡ περιωπὴ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης κατὰ »τὸν ἑπόμενον αἰῶνα, ὅτε τὸ Κίεβον ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Λιθουανῶν ἢ Λιτταβῶν (τῷ »1360) καὶ ἀπὸ τούτων βραδύτερον (τῷ 1569) περιῆλθεν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Πολωνίας, »ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τῆς λιθουανικῆς ἀρχῆς διετήρει ἔτι ἡ πόλις τὸ »ἐκκλησιαστικὸν αὐτῆς ἀξίωμα. Ὡς εἴδομεν, κατὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον τοῦ 1437 τοῦ »Κιέβου μητροπολίτης ἦν ὁ ἕλλην Ἰσίδωρος, θερμὸς γενόμενος θιασώτης τῆς ἑνώσεως, »καὶ εἰς καρδιναλίου ἀξίωμα προαχθεὶς ὑπὸ τοῦ πάπα. Ἔκτοτε ἡ τοῦ Κιέβου Ἐκκλησία »μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ρώσων περὶ τὰ τέλη τοῦ 17 αἰῶνος ἀνακτήσεως τῆς πόλεως ἔμεινεν »ἡνωμένη μετὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐντεῦθεν ἔπαυσε νὰ ἦ μητρόπολις τῆς Ἐκ»κλησίας τῆς Ρωσίας, τὴν δὲ θέσιν αὐτῆς κατέλαβεν ἡ διηνεκῶς μείζονα πολιτικὴν καὶ ἠθι»κὴν καὶ ἰδιότητα κέντρου ἐθνικοῦ προσκτωμένη Μόσχα. Ἡ τῆς Μόσχας Ἐκκλησία γενο»μένη νῦν διὰ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων μητρόπολις τῆς ὅλης ρωσικῆς Ἐκκλησίας διεδέ»ξατο παρὰ τοῦ Κιέβου καὶ τὴν πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως ἀπ' »εὐθείας ὑποταγήν. Ἀλλ' ἕνεκα τῆς δυσχερείας τῆς μεταξὺ τῶν δύο κέντρων, Κων)πόλεως »καὶ Μόσχας, ἐπικοινωνίας ἡ ὑποτέλεια αὕτη εἶχεν ἁπλῶς θεωρητικὴν σημασίαν. Μεταξὺ »τοῦ ρωσικοῦ κράτους καὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐξετείνετο τότε τὸ ἐπὶ τοῦ Μεχμὲτ Β΄ μετὰ »τὴν ἅλωσιν Κων)πόλεως ὑποτελὲς τῷ ὀθωμανικῷ κράτει γενόμενον ταταρικὸν κράτος »τῆς Κριμαίας ἐκτεινόμενον καὶ ἐπί τινας ἐκτὸς τῆς χερσονήσου ταύτης ἐκτεινομένας χώ»ρας τῆς νοτίου Ρωσίας. Καὶ τοῦ μὲν κράτους τούτου ἡ Ἐκκλησία ἔμεινεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον »ἐξάρτησιν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ ἀπὸ τούτου ἐπέμποντο ἀρχιερεῖς εἰς τὴν

»χώραν ταύτην μέχρι τῆς ἐπὶ τῆς αὐτοκρατείρας Αἰκατερίνης Β' καταλύσεως καὶ εἰς τὴν »Ρωσίαν προσαρτήσεως τῆς Κριμαίας. Ὡς πρὸς δὲ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ ρωσικοῦ κράτους, »κατὰ τὰς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων μὴ ἐπιβεβαιουμένας ρωσικὰς παραδόσεις, μετὰ τὴν ἅλωσιν »τῆς Κων)πόλεως ἐπῆλθέ τις συμφωνία μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ »ρωσικοῦ κράτους, δι' ἧς ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἀνεγνώρισεν ἐπισήμως τὸ αὐτοκέφαλον »τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Μόσχας ἀναγνωρίσασα καὶ τὴν »ὑπερτάτην τούτου δικαιοδοσίαν ἐφ' ὅλην τὴν ρωσικὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο, »εἰ καὶ δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, εἶναι πιθανώτατον. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐπῆλθε »μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἀγώνων, οὓς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατέβαλεν ἡ Ρώμη »πρὸς καθυπόταξιν τῆς ρωσικῆς Ἐκκλησίας, ἰδίως διὰ τοῦ γάμου τῆς ἐν Ρώμῃ »μενούσης τότε Σοφίας Παλαιολογίνης (θυγατρὸς τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου, ἀδελφοῦ τοῦ »Κωνσταντίνου Π.) μετὰ τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος Ἰωάννου Γ' (1462—1505) τοῦ ὑποτά- »ξαντος καὶ ἑνώσαντος τότε ἅπασαν τὴν χριστιανικὴν Ρωσίαν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον αὐτοῦ. »Ἡ Ἐκκλησία τῆς Μόσχας ἡ πράγματι γενομένη τότε κέντρον ἐκκλησιαστικὸν τῆς »Ρωσίας καὶ ἐκ τῶν περιστάσεων κατ' οὐσίαν αὐτοκέφαλος ἐζήτησε τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ »αὐτοκεφάλου ἀπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς καὶ τὴν ἀνα- »γνώρισιν τῆς δικαιοδοσίας αὐτῆς ἐφ' ἅπασαν τὴν ρωσικὴν Ἐκκλησίαν. Αἱ περὶ τού- »του διαπραγματεύσεις καὶ συμβάσεις μεταξὺ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἐκκλη- »σίας τῆς Μόσχας ἐγένοντο, φαίνεται, τῷ 1495, ὅτε τὸ πρῶτον ρωσικὴ πρεσβεία ἔκτα- »κτος (ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Βαγιαζὴτ Β') ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ »Πλεστέτιεφ ἢ τῷ 1499, ὅτε ἦλθεν ἡ δευτέρα πρεσβεία ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Γολοκβάστοβ. »Ἡ οὕτως ἐπισήμως ἢ ἀνεπισήμως ἐπιτευχθεῖσα αὐτονομία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας »ἐπεσφραγίσθη μετὰ ἕνα περίπου αἰῶνα διὰ τῆς εἰς τὸν μητροπολίτην Μόσχας ἀπονε- »μηθείσης τιμητικῆς προσωνυμίας *πατριάρχου*.

»Ἐπειδὴ δὲ ἐγένετο λόγος ἐνταῦθα περὶ τῆς διὰ τοῦ γάμου τῆς Σοφίας Παλαιολο- »γίνης γενομένης παπικῆς ἀποπείρας πρὸς καθυπόταξιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας εἰς »τὴν Ἐκκλησίαν Ρώμης, κρίνομεν καλὸν νὰ εἴπωμέν τινα περὶ τῆς Σοφίας καὶ περὶ »τῆς εἰρημένης ἀποπείρας.

»Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, Δημητρίου »καὶ Θωμᾶ, ὁ Θωμᾶς μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ καθυπόταξιν τῆς Πελοποννήσου, »ἀπελθὼν τῆς Πελοποννήσου (1460) καὶ καταλιπὼν τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ ἐν Κερκύρᾳ, »μετέβη εἰς Ρώμην. Μετὰ τὸν αὐτόθι θάνατον αὐτοῦ, ἐκ τῶν δύο υἱῶν καὶ μιᾶς θυγα- »τρός, οὓς κατέλιπεν, ὁ μὲν Ἐμμανουὴλ ἀπῆλθεν εἶτα εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἔζη- »σεν ἐνταῦθα ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Μεχμὲτ Β', ὁ Ἀνδρέας ἐπλανήθη ἐν τῇ Δύσει, »ἡ δὲ Σοφία (ἡ ἀπὸ Ἑλένης μετονομασθεῖσα *Σοφία)* ἐν ἀρχῇ διατελοῦσα ὑπὸ τὴν κηδε- »μονίαν τοῦ Βησσαρίωνος ἐξεδόθη εἰς γάμον εἰς εὐγενῆ τινα οἶκον ρωμαϊκὸν Κυρα- »κιόλι. Ἀποθανόντος δὲ μετ' ὀλίγον τοῦ συζύγου αὐτῆς ἐβουλεύσατο ὁ Βησσαρίων καὶ »εἰς τὸ βούλευμα αὐτοῦ προσήγαγε τὸν πάπαν (Παῦλον Β') ἵνα ἡ Σοφία δοθῇ εἰς »γάμον πρὸς τὸν τότε ἀπὸ τοῦ πρώτου γάμου χηρεύσαντα μέγαν ἡγεμόνα (καὶ τσάρον »προσαγορευόμενον) τῆς Ρωσίας Ἰβὰν Γ' καὶ διὰ τῆς Σοφίας προσαχθῇ εἰς τὴν Ρώμην »ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας.

»Αἱ πρὸς τοῦτο διαπραγματεύσεις ἤρξαντο τῷ 1469 διά τινος Ἕλληνος, ὃν ὁ »ρῶσος ἱστοριογράφος Καραμσὶν ὀνομάζει Ἰούριν, καὶ δύο βενετῶν Φριανζίνη Καρόλου »καὶ Ἀντωνίου, ὧν ὁ μὲν ἦν ἀδελφός, ὁ δὲ ἀνεψιὸς τοῦ νομισματοκόπου τοῦ Ἰβὰν Γ' »Ἰωάννου Φριανζίνη καὶ εἶχον μεταβῇ εἰς Μόσχαν ἀπὸ Κριμαίας. Ὁ Ἰβὰν Γ' ἐπὶ τῇ

»γενομένῃ αὐτῷ προτάσει ἐζήτησε τὴν συμβουλὴν τῆς τε μητρὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ μητροπο-»λίτου Μόσχας. Οὗτος δὲ παρέστησε τὴν προτεινομένην νύμφην ὡς θεόπεμπτον δῶρον, »δι' οὗ ἔμελλε νὰ περιβληθῇ αἴγλην μεγάλην ὁ θρόνος ὁ ρωσικὸς ἅτε συναπτόμενος »πρὸς «βλαστὸν δένδρου αὐ-»τοκρατορικοῦ καλύπτον-»τός ποτε ὑπὸ τὴν σκέπην »αὐτοῦ σύμπαντα τὸν ὀρ-»θόδοξον χριστιανικὸν κό-»σμον». Τέλος μετὰ τριετεῖς »περίπου διαπραγματεύ-»σεις καὶ ἀποστολὰς πρε-»σβειῶν ἑκατέρωθεν, βρα-»δυνομένας ἕνεκα τῆς με-»γίστης μεταξὺ Ρώμης καὶ »Μόσχας ἀποστάσεως, κα-»τὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1472 ἐτελέ-»σθησαν οἱ ἀρραβῶνες ἐν »Ρώμῃ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγ. »Πέτρου μεταξὺ Σοφίας καὶ »Ἰβὰν ἀντιπροσωπευομέ-»νου ὑπὸ τοῦ εἰρημένου »Ἰωάννου Φριανζίνη. Τῇ »24 Ἰουνίου ἀνεχώρησεν ἡ »Σοφία ἀπὸ Ρώμης μετὰ με-»γάλης συνοδείας Λατίνων »καὶ Ἑλλήνων (ἔχουσα ἰδίαν »αὐλικὴν θεραπείαν ἐξ Ἑλ-»λήνων συγκειμένην) προ-»εξάρχοντος τῆς συνοδείας »τοῦ παπικοῦ ἐξάρχου Ἀντωνίου, καὶ τῇ πρώτῃ Σεπτεμβρίου ἀφίκετο εἰς Λυ-»βέκκην, ἀφοῦ καθ' ὅλην ταύτην τὴν ὑπερδίμηνον ὁδοιπορίαν διαταγαῖς καὶ συ-»στάσεσι τοῦ πάπα παρείχοντο αὐτῇ ἀπὸ τῶν χωρῶν δι' ὧν διήρχετο πάντα τὰ »ἐπιτήδεια πρὸς ὁδοιπορίαν, τροφαί, ἵπποι καὶ ὁδηγοί. Ἀπὸ Λυβέκκης ἀποπλεύσασα »ἐπὶ λαμπροῦ πλοίου ἀφίκετο μετὰ εἰκοσαήμερον πλοῦν εἰς τὴν τότε ὑπὸ τοῦ τευτονικοῦ »τάγματος κατεχομένην Ρεβάλ, ἔνθα ἐχαιρετίσθη ὑπὸ τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ μεγάλου »ἡγεμόνος καὶ μετ' ὀλίγον εὑρέθη ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ρωσίας. Ἡ ἐμφάνισις αὐτῆς »πρὸ πολλοῦ ἐναγωνίως προσδοκωμένη ὑπὸ τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ προυκάλεσεν ἀκράτητον »ἐνθουσιασμὸν ἀνὰ πᾶσαν τὴν χώραν. Ταχυδρόμοι ἔκτακτοι διαπεμπόμενοι εἰς τὰς »ἐπαρχίας ἀνήγγελλον τὸ χαρμόσυνον γεγονός. Αἱ μεγάλαι πόλεις Νοβογορὸδ καὶ Πλέ-»σκοβ ἐπανηγύριζον τὸ γεγονὸς καὶ ἐν θριάμβῳ ὑπεδέχοντο τὴν ἑλληνίδα ἡγεμονόπαιδα. »Ἀντιπρόσωποι πόλεων, ἐμπορικῶν συλλόγων, ἀγροτικῶν πληθυσμῶν, παντὸς τέλους »κλήρου καὶ λαοῦ ἔσπευδον εἰς προϋπάντησιν τῆς περιπύστου νύμφης κομίζοντες παντοῖα »δῶρα. Θριαμβευτικὴ ἦν ἡ διέλευσις τῆς νύμφης διὰ πασῶν τῶν ρωσικῶν χωρῶν μέχρι »Μόσχας, ὅπου ἀφίκετο περὶ τὰς ἀρχὰς Νοεμβρίου μετὰ πεντάμηνον ἀπὸ Ρώμης »ὁδοιπορίαν. Οἱ γάμοι ἐτελέσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν μῆνα ἐν μεγάλῃ ἐπισημότητι καὶ »πομπῇ ἐν Κρεμλίνῳ ἐν τῷ ναῷ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

Χλαμὺς αὐτοκρατορικὴ δαλματικὴ
(Θησαυροφυλάκιον Ἁγίου Πέτρου, ἐν Ρώμῃ)

»'Αλλ' αἱ ἐλπίδες τοῦ *πάπα* αἱ συνδεόμεναι μετὰ τοῦ γάμου τούτου παντελῶς »ἀπέτυχον. Ἡ Σοφία ἦν ἀληθῶς μέχρι τῆς εἰς Ρωσίαν ἀφίξεως ἀφωσιωμένη τῇ »ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ χωρίς, ἐννοεῖται, ν' ἀλλαξοπιστήσῃ, ἀφοῦ ἡ διὰ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ »συνόδου ἐπελθοῦσα ἕνωσις κατὰ θεωρίαν ἴσχυεν ἔτι παρὰ τοῖς βουλομένοις τὴν ἕνωσιν. »'Αλλ' ἅμα τῇ εἰς τὸ ρωσικὸν ἔδαφος εἰσόδῳ ἐδηλώθη αὐτῇ τε καὶ τῷ προεξάρχοντι »τῆς συνοδείας παπικῷ ἐπιτρόπῳ 'Αντωνίῳ ὅτι ἐν Ρωσίᾳ δὲν ἴσχυεν ἡ ἕνωσις τῆς Φλω-»ρεντίας. Οἱ Ρῶσοι, ὧν ὁ μέγας ἡγεμὼν κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου »(Βασίλειος) μετὰ πολλῆς δυσκολίας, ὡς εἴδομεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ, εἶχε πεισθῆ νὰ ἐπιτρέψῃ »τῷ ρωσικῷ κλήρῳ νὰ μετάσχῃ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου, ἐσκανδαλίσθησαν ἐπὶ τῇ »ἐμφανίσει τοῦ παπικοῦ ἐπιτρόπου μετὰ στολῆς ἀρχιερατικῆς λατινικῆς, καὶ ἡ Σοφία »δέ, ἥτις ἐν Ρεβὰλ ἔτι εὑρισκομένη εἶχε προτιμήσει τὴν λατινικὴν ἱερουργίαν τῆς ρωσι-»κῆς, ἠναγκάσθη μετὰ τὴν εἰς Ρωσίαν εἴσοδον νὰ φανῇ αὐστηρὰ ὀρθόδοξος. Ὁ μητρο-»πολίτης δὲ Μόσχας ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τῆς μεγάλης συνοδείας δὲν ἐδίστασε νὰ κηρύξῃ »τῷ μεγάλῳ ἡγεμόνι ὅτι, ἐὰν ὁ παπικὸς ἔξαρχος εἰσήρχετο ἐπισήμως εἰς τὴν πόλιν διὰ »τῆς μιᾶς πύλης, αὐτὸς καὶ ὁ κλῆρος αὐτοῦ διὰ τῆς ἀντιθέτου πύλης ἤθελον ἐξέλθει τῆς »πόλεως· καὶ διὰ τοῦτο ὑπεχρεώθη ὁ ἔξαρχος 'Αντώνιος νὰ μὴ μετάσχῃ ἐπισήμως τῆς »πανηγυρικῆς εἰσόδου. Οὕτω δ' ἐπέστρεψε μετ' ὀλίγον ἄπρακτος ὅλως εἰς Ρώμην, »ματαιωθείσης πάσης ἐλπίδος προσαγωγῆς τῆς ρωσικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν ρωμαϊκήν.

»Ἡ πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ ροπὴ τῆς Σοφίας ἐπὶ τὸν 'Ιβὰν Γ' καὶ διὰ τούτου ἐπὶ »τὴν πολιτικὴν καὶ ἐθνικὴν ἐξέλιξιν τοῦ ρωσικοῦ κράτους καὶ λαοῦ ὑπῆρξε μεγίστη. »Αὐτὴ προέτρεψεν ἐπιμόνως τὸν 'Ιβὰν Γ' ν' ἀποσείσῃ τάχιστα τὸν ζυγόν του πρὸς τοὺς »Μογγόλους Χάνους ἢ Τσάρους τῆς «χρυσῆς» λεγομένης «παρεμβολῆς» (ὀρδοῦ) ὑπο-»τελείας, μὴ ἀνεχομένη ὡς ἔλεγεν, οὖσα αὐτὴ βλαστὸς τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ βασιλικοῦ »οἴκου, νὰ διατελῇ δούλη τοῦ Χάνου τῶν Τατάρων. Μετὰ τῆς Σοφίας, λέγει ὁ Καραμ-»σῖνος, πλῆθος ἑλλήνων μετοίκων ἀπὸ Ρώμης καὶ τῆς λοιπῆς 'Ιταλίας Κωνσταντινου-»πόλεως καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος προσέδραμεν εἰς τὴν Μόσχαν, ὧν οἱ ὀνομαστότατοι »ἦσαν Δημήτριος Ράλλης, Θεόδωρος Λάσκαρις, Δημήτριος Ταρχανιώτης, καὶ ἐκ τῶν »πολυπληθῶν ἑλλήνων τούτων μετοίκων, οἵτινες συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὸν ἐκπο-λιτισμὸν τῆς Ρωσίας, παρήχθησαν οἱ ἄριστοι τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν καὶ διπλωματῶν· »ἔπειτα μηχανικοί, ἀρχιτέκτονες καὶ λοιποὶ καλλιτέχναι, ἄνδρες λόγιοι, φιλόσοφοι καὶ θεο-»λόγοι ἀπεδήμησαν εἰς τὴν Ρωσίαν. Οἱ ἄνδρες δὲ οὗτοι ἤνεγκον εἰς τὴν Ρωσίαν βιβλία »ἑλληνικὰ ὡς πολύτιμον κληρονομίαν· καὶ τὰ χειρόγραφα ταῦτα ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα »τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας. Αὐτὸς δὲ ὁ 'Ιβὰν Γ' παρέστη νῦν ὡς αὐτο-»κράτωρ ρωμαῖος κληρονόμος τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, λαβὼν ὡς σύμβολον »τὸν δικέφαλον ἀετόν, θεωρῶν τὴν Μόσχαν ὡς τὴν μόνην «βασιλεύουσαν πόλιν» καὶ »μητρόπολιν τῆς 'Ορθοδοξίας καὶ προστάτιν αὐτῆς καὶ νόμιμον διάδοχον τοῦ Βυζαντίου, »τοῦ διαδόχου τῆς Ρώμης, δευτέραν νέαν Ρώμην ἢ Ρώμην τρίτην.

»Πλὴν τῶν Ἑλλήνων ἦλθον μετὰ τῆς Σοφίας καὶ πολλοὶ 'Ιταλοί, ἐν οἷς οἱ »ὀνομαστότεροι, 'Αριστοτέλης Φιοραβάντι ὁ ἐκ Βολωνίας, γενόμενος ἀρχιτέκτων ἅμα καὶ »στρατιωτικὸς μηχανικὸς καὶ ἀρχηγὸς τοῦ πυροβολικοῦ τοῦ 'Ιβὰν Γ', ὁ ὑπ' αὐτοῦ ὡς »πρεσβευτὴς εἰς Περσίαν πεμφθεὶς Μᾶρκος Ροῦφος, ὁ ἀρχιτέκτων Πέτρος 'Αντώνιος »καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀρχιτέκτονες καὶ ὁπλοποιοὶ πυροβόλων. Τοιαύτην εἶχε σημασίαν καὶ »σπουδαιότητα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ρωσίας ὁ μετὰ ρώσου ἡγεμόνος γάμος τῆς Σοφίας, τρίτης ταύτης ἑλληνίδος ἡγεμονόπαιδος πεμφθείσης ὡς νύμφης εἰς Ρωσίαν (μετὰ τὴν Ἄνναν θυγατέρα τοῦ Ρωμανοῦ Β' καὶ τὴν ἀνώνυμον συγγενῆ τοῦ Κωνσταντίνου Θ'».]

Ἐπὶ τῆς τρίτης ὅμως πατριαρχίας τοῦ προμνημονευθέντος Ἱερεμίου Β΄ ἐπῆλθε τυπική τις περὶ τὰς σχέσεις τροπολογία. Ὁ τότε τσάρος τῆς Ρωσίας Θεόδωρος, ὁ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Φοβεροῦ υἱὸς καὶ διάδοχος, ἀπεφάσισε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν μητροπολίτην Μόσχας εἰς τὸ τοῦ πατριάρχου ἀξίωμα. Προσελθόντος δὲ τῷ 1586 τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἰωακεὶμ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπὶ συλλογῇ χρημάτων, ὁ μὲν τσάρος ἐδήλωσεν αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν ταύτην, ὁ δὲ Ἰωακεὶμ ὑπέσχετο νὰ συνεννοηθῇ περὶ τοῦ πράγματος, ἅτε ὑπαγομένου εἰς τὴν κρισιν καὶ ἀπόφασιν τῆς ὅλης ἐκκλησίας, μετὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν. Ἐκ τούτου λοιπὸν λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ὁ Ἱερεμίας Β΄ καὶ ἀναλογιζόμενος ὅτι ἡ διεξαγωγὴ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ *ὠφέλιμος μᾶλλον ἢ ἐπιβλαβὴς τῷ ὀρθοδόξῳ τῆς* Ἀνατολῆς πληρώματι ἀπῆλθεν αὐτοπροσώπως εἰς Ρωσίαν καὶ ἀφίκετο εἰς Μόσχαν κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1588. Δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὰ καθέκαστα τῆς ὁδοιπορίας ταύτης καὶ τῶν πρὸς ἐνίδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου ἐνεργηθέντων, ἅτινα πάντα περιέγραψαν δύο αὐτόπται μάρτυρες, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἐλασσόνος Ἀρσένιος καὶ Δωρόθεος ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας, οἵτινες εἶχον συνοδεύσει τὸν Ἱερεμίαν Β΄. Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα ὅτι τῇ 26 Ἰανουαρίου 1589, ὁ Ἱερεμίας ἀνηγόρευσε πανηγυρικῶς τὸν μητροπολίτην Μόσχας Ἰὼβ (1) πατριάρχην Βλαδιμηρίας, Μόσχας καὶ ἁπάσης Ρωσίας καὶ ἁπασῶν τῶν βορείων χωρῶν. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν συνεκάλεσε σύνοδον κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1591, ἥτις ἐκύρωσε τὴν ἵδρυσιν τοῦ νέου πατριαρχείου διὰ πράξεως ὑπογραφείσης κατὰ μὲν τὰς ρωσικὰς μαρτυρίας ὑπὸ τριῶν τοὐλάχιστον πατριαρχῶν, 42 μητροπολιτῶν, 19 ἀρχιεπισκόπων καὶ 20 ἐπισκόπων, κατὰ δὲ τοὺς ἡμετέρους ὑπὸ μόνου τοῦ Ἱερεμίου, τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου καί τινων μοναχῶν καὶ δευτερευόντων ἱερωμένων.

Ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Β΄
(Εἰκὼν παρὰ Κρουσίῳ)

[«Τὰ περὶ τοῦ ἔτους τῆς συνόδου ταύτης δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστά. Κατὰ Ἀθα»νάσιον Ὑψηλάντην ἡ σύνοδος συνεκροτήθη ἐν τῇ πατριαρχικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Παμμα»καρίστου, ἀλλ' αὕτη δὲν ὑπῆρχε τότε (ἰδ. Ματθαίου Παρανίκα Σχεδίασμα περὶ τῆς »ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἁλώσεως Κων)πόλεως μέχρι »τῶν ἀρχῶν τοῦ 19 αἰῶνος σελ. 10 σημ. 2).

»Ἀλλὰ τὰ παρὰ Μελετίῳ διορθοῦνται ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου πρῴην Κωνσταντινου»πόλεως Κωνσταντίνου Α΄ τοῦ ἀπὸ Σιναίου ἐν ἀνεκδότῳ περὶ τούτου διατριβῇ (σελ. 1-2) »ὧδε· «περὶ δὲ τῆς Παμμακαρίστου λέγομεν ὅτι αὐτὴ ἀφῃρέθη οὐχὶ κατὰ τὸ 1591, ὡς »ἐν τῇ Κωνσταντινιάδι κατὰ λάθος ἐξιστοροῦμεν, ἀλλά, ἀκριβεστέρᾳ ἐρεύνῃ καὶ βεβαίᾳ τῇ »πληροφορίᾳ, κατὰ τὸ 1586, καθ' ὃ Ἱερεμίας ὁ Β΄ ἀπὸ τῆς ἐν Ρόδῳ ἐξορίας μετεκλήθη, »ὅστις ἐπανελθὼν καὶ ἰδὼν τὴν τοῦ φαιδρῶς καλλωπισθέντος παρ' αὐτοῦ ναοῦ τῆς Παμ»μακαρίστου ἐπὶ τῆς (πρώτης) πατριαρχίας αὐτοῦ ἁρπαγὴν ἔκλαυσεν, ἐθρήνησε »καὶ τὴν λύπην μὴ ἐνεγκὼν ἔλαβε τὴν ἄδειαν ἐπὶ περιοδείᾳ καὶ συλλογῇ βοηθείας πρὸς

(1) *Ἰὼβ* ἦν ἁπλοῦς ὑποψήφιος μητροπολίτης μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Διονυσίου μήπω χειροτονηθείς. Ἡ χειροτονία αὐτοῦ ἐγένετο κατὰ Καραμσῖνον ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου.

»οἰκοδομὴν πατριαρχείου. Ὑπὲρ τοῦ ἔτους 1593 (ὡς ἔτους τῆς συγκροτήσεως τῆς »συνόδου) συνηγοροῦσι καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι καὶ μάλιστα τοῦτο, ὅτι τῷ ἔτει ἐκείνῳ ἦλθεν »εἰς Κωνσταντινούπολιν ρῶσος πρεσβευτὴς ἐπίσημος τυχὼν ἐντίμου δεξιώσεως αὐτόθι, »ἀφοῦ οἱ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀμουρὰτ Γ' κατὰ καιροὺς »ἐλθόντες ἔκτακτοι πρέσβεις (1484, 1485, 1499) οὐδὲν σχεδὸν κατώρθωσαν, ὁ δὲ τῷ 1592 »ἐλθὼν ἦτο ἁπλοῦς πράκτωρ κομίζων δῶρα πολλὰ τῷ σουλτάνῳ πρόδρομος τοῦ τῷ 1593 »ἐλθόντος, προειδοποιήσας τοῦτο αὐτῷ τὴν ἀποστολήν

»Ἀξιοσημείωτον δὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πράκτωρ τοῦ 1592 ἠτήσατο παρὰ τοῦ σουλ»τάνου καὶ ἐπέτυχεν ἵνα παραχωρήσῃ τῷ πατριάρχῃ τῶν Ρωμαίων ἄλλην ἐκκλησίαν ἀντὶ »τῆς εἰς τέμενος μεταβληθείσης Παμμακαρίστου (κατὰ Hammer ἀκριβέστερον, νὰ ἐπι»τρέψῃ νὰ κτίσῃ ἄλλην ἐκκλησίαν, ἢ ἔτι ἀκριβέστερον μέγαρον πατριαρχικὸν περὶ οἱαν»δήποτε ἐκκλησίαν). Τοῦτο δὲ συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Καραμ»σίνου, ὅτι ὁ Θεόδωρος Α' (Φεοδώρ), εἰς ὃν εἶχεν ἐκθέσει ὁ Ἱερεμίας Β' τὰ κατὰ τὴν »ἀπώλειαν τοῦ πατριαρχείου (τοῦ ναοῦ τῆς Παμμακαρίστου), προσθεὶς ὅτι μετὰ δακρύων »ἠτήσατο καὶ ἐπέτυχε παρὰ τοῦ Μουρὰτ Γ' ν' ἀπέλθῃ εἰς Ρωσίαν πρὸς συλλογὴν χρη»μάτων διὰ νὰ κτισθῇ νέον πατριαρχεῖον, ἔδωκεν αὐτὸς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χίλια »ρούβλια (χρυσᾶ, ἐννοεῖται, ἰσοδυναμοῦντα κατὰ Καραμσῖνον πρὸς δισχιλίους οὑγγρικοὺς »χρυσοῦς). Ὁ πρεσβευτὴς λοιπὸν Γρηγόριος Ἀθανασίου (Ἀθανασίεβιτς), ὁ μετα»σχὼν τῆς Συνόδου κατὰ Μελέτιον, ἦν ὁ τῷ 1593 πεμφθείς, ὥστε περὶ συγκρο»τήσεως συνόδου πρὸ τοῦ ἔτους τούτου δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Ἀλλὰ νῦν ἐγεί»ρεται τὸ ζήτημα ποῦ συνεκροτήθη ἡ σύνοδος. Τὸ πατριαρχεῖον τὸ νῦν τὸ ἐν Φαναρίῳ »περὶ τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου ἤρξατο πάντως οἰκοδομούμενον »μετὰ τὸ 1492, ὅτε ἐδόθη ἄδεια πρὸς τοῦτο, ἀλλ' ἡ ἐργασία τῆς οἰκοδομῆς διήρκεσε »πολλὰ ἔτη, ἀφοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου 1603 χρονολογεῖται ἡ παρὰ τῷ Ὑψηλάντῃ πατριαρ»χικὴ ἐγκύκλιος ἡ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ραφαὴλ τῷ 1603 καὶ »λέγουσα· «Ἐπειδὴ πατριαρχεῖον οὐκ ἦν, καὶ ἐν αὐτῷ κελλία οὐχ εὑρίσκονται, ὥστε »ἀναπαύεσθαι τοὺς προσερχομένους ἀρχιερεῖς, καὶ νῦν προνοίᾳ Θεοῦ καὶ εὐδοκίᾳ καὶ »πατριαρχεῖον ἐγένετο καὶ ὠνομάσθη ὁ θεῖος ναὸς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωρ»γίου τοῦ Τροπαιοφόρου ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ καὶ κελλία ἱκανὰ ἀνεκαινίσθησαν... ἀπό»φασις τελεία ἐγένετο ἵνα ἀπὸ τοῦ νῦν πάντες οἱ δι' ἀνάγκην τῆς Ἐκκλησίας ἢ δι' »ἰδίαν χρείαν προσερχόμενοι εἰς τὴν Κων)πολιν ἀρχιερεῖς μὴ τολμῶσιν ἔξω τοῦ πατριαρ»χείου ἐν ἀλλοτρίοις οἴκοις εἰσέρχεσθαι καὶ καθέζεσθαι». Κατὰ τὸ διάστημα δὲ τὸ »μεταξὺ τοῦ 1586 καὶ 1603 τὸ πατριαρχεῖον ἦν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγ. Δημητρίου τῆς Ξυλο»πόρτας, ὅπου, ὡς ἐκ τῆς ἀνωτέρω πατριαρχικῆς ἐγκυκλίου καταφαίνεται, δὲν ὑπῆρχον »οἰκήματα ἐπαρκῆ εἰς πατριαρχικὴν διαμονήν. Πάντως δὲ ἡ σύνοδος συνεκροτήθη ἐν »τῷ ἑνὶ ἢ τῷ ἑτέρῳ τῶν δύο ναῶν, τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Ξυλοπόρτας καὶ τοῦ ἁγίου »Γεωργίου τοῦ Φαναρίου. Ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν σύνοδον ταύτην ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν »εἰσὶν ἀτελέστατα γνωστά. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πα»τριάρχου ἀπονομῆς τοῦ πατριαρχικοῦ ἀξιώματος ἐπισφράγισις τῆς πράγματι καὶ δικαιώ»ματι ἤδη ὑφισταμένης αὐτονομίας τῆς Ἐκκλησίας Ρωσίας εἰς οὐδεμίαν ἐκ μέρους τῶν »ἄλλων πατριαρχείων προσέκρουσεν ἀντίρρησιν».]

Οἱ ἐπίσκοποι ἀντετάχθησαν, ἰδίως ὁ Μονεμβασίας Δωρόθεος. Παρῆν δὲ ἐν τῇ συνόδῳ καὶ ὁ παρὰ τῇ Πύλῃ πρέσβυς τῆς ρωσικῆς κυβερνήσεως (1). Καθ' ἡμᾶς, δσοιδή-

(1) Τοὐναντίον παρὰ τῷ Μελετίῳ ρητῶς μνημονεύεται Σωφρόνιος (Β') ὁ Ἱεροσολύμων. Κατὰ δὲ τὸν Μελέτιον «Ἀντιοχείας οὐ παρῆν ἐν τῇ συννόδῳ, ἀλλ' ὁ Ἀλε-

ποτε καὶ ἂν ἦσαν οἱ ὑπογράψαντες εἰς τὴν συνοδικὴν ταύτην πρᾶξιν, ὁ Ἱερεμίας Β' ἐπολιτεύθη συνετῶς καὶ συμφώνως πρὸς τὸ ἀληθὲς συμφέρον τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ναὶ μὲν ὁ ἀρχιερεὺς Μόσχας γενόμενος ἰσότιμος τῶν 4 πατριαρχῶν καὶ ὑπέρτερος ὅλων τῶν ἐπισκόπων, μητροπολιτῶν καὶ ἀρχιεπισκόπων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἔπαυσε τοῦ νὰ ὑπάγηται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅτι πράγματι διετέλει πρὸ καιροῦ ἀνεξάρτητος [1], ἡ δὲ ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐπίσημος κύρωσις τῆς ἀνεξαρτησίας ταύτης οὐδαμῶς μὲν κατ' οὐσίαν ἠλάττωσε τὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου δικαιοδοσίαν, συνέσφιγξε δὲ ἀπ' ἐναντίας τοὺς πνευματικοὺς δεσμοὺς τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, διὰ δὲ τῶν εὐμενῶν σχέσεων, αἵτινες ἔτι μᾶλλον μεταξὺ αὐτῶν ἐπαγιώθησαν, παρέσχεν εἰς τὸν ἀνατολικὸν κλῆρον οὐκ ὀλίγους πόρους, ὧν εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἐν τῷ μέσῳ τῶν κακουχιῶν καὶ στερήσεων ἃς ἔπασχε. Καὶ ἔπειτα, ἂν ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας ἔπαυσεν ἔκτοτε τοῦ νὰ ὑποτάσσεται διοικητικῶς εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, εἰς πάσας ὅμως τὰς δυσχερεῖς περιστάσεις ἐξηκολούθει νὰ ἐπικαλῆται τὴν συνδρομὴν τοῦ θρόνου τούτου. Τῷ 1665 ὁ τσάρος ἀπετάθη πρὸς τὸν τότε οἰκουμενικὸν πατριάρχην Διονύσιον Γ' παρακαλῶν αὐτὸν νὰ προσέλθῃ εἰς Μόσχαν ἵνα προεδρεύσῃ εἰς τὴν σύνοδον τὴν συγκροτηθεῖσαν πρὸς καθαίρεσιν τοῦ κατ' αὐτοῦ αὐθαδιάσαντος ἰδίου πατριάρχου. Καὶ ὁ μὲν Διονύσιος φοβούμενος τὰς διαβολὰς δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀπέλθῃ, ἔπεμψεν ὅμως ἐπιτρόπους ἑαυτοῦ τοὺς πατριάρχας Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας, Μακάριον καὶ Παΐσιον, καὶ τὸν Σιναίου ἀρχιεπίσκοπον Ἀνανίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ μέγας βεζίρης πληροφορηθεὶς περὶ τούτου ἠνάγκασε τὸν Διονύσιον νὰ καθαιρέσῃ τοὺς δύο πατριάρχας καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον, ὥστε συνέβη τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι, ἐνῷ ἐκεῖνοι ἐβουλεύοντο ἐν Μόσχᾳ περὶ τῆς καθαιρέσεως τοῦ αὐτόθι πατριάρχου, καθῃροῦντο συγχρόνως αὐτοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλ' ὁ τσάρος ἔπεμψε πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην πρεσβείαν ζητήσασαν καὶ ἐπιτυχοῦσαν τὴν ἀποκατάστασιν τῶν δύο πατριαρχῶν καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου εἰς τὰ προηγούμενα αὐτῶν ἀξιώματα. Οἱ ἱεράρχαι οὗτοι διέτριψαν ἐν Μόσχᾳ ἔτος ὁλόκληρον καὶ συνετέλεσαν οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν μὲν τῆς σφόδρα χαλαρωθείσης παρὰ τῷ αὐτόθι κλήρῳ ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας, εἰς τὴν εἰσαγωγὴν δὲ τοῦ τυπικοῦ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίας. Ἔτυχον δὲ τιμῶν ἐξαιρέτων· διότι, ὅτε μὲν ἀφίκοντο εἰς Μόσχαν, αὐτὸς ὁ τσάρος ἐξῆλθε τῆς πόλεως εἰς προϋπάντησιν αὐτῶν μετὰ παντὸς τοῦ κλήρου καὶ πάσης τῆς αὐλῆς, καὶ κατέλυσαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις· ὅτε δὲ ἀπῆλθον, συναπήγαγον ἐλέη πολλὰ καὶ δῶρα λαμπρότατα καὶ ἁμάξας καὶ ἵππους καὶ πολυτελέστατον φιλοτίμημα πρὸς τὸν πατριάρχην Διονύσιον. Τοιαῦται ἦσαν τότε αἱ μεταξὺ ἑλληνικῆς καὶ ρωσικῆς Ἐκκλησίας σχέσεις.

Ὁ τρόπος καθ' ὃν διεξήχθη ἡ ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' ὑπόθεσις, ἥ τε ἀποδημία δηλαδὴ τοῦ πατριάρχου, ἐγκαταλιπόντος τὴν ἕδραν αὐτοῦ ἵνα μεταβῇ πρὸς ξένον κυριάρχην, καὶ ἡ μετέπειτα ἐπίσημος τοῦ πρέσβεως τῆς Ρωσίας σύμπραξις ἐν τῇ συνόδῳ, δι' ἧς ἐρρυθμίσθησαν αἱ σχέσεις τῆς βορείου Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει πατριάρχας, μαρτυρεῖ αὖθις ὁπόσον αὐτοτελῶς καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀνεξαρτήτως ἐνήργει ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ὑπ' αὐτὰς τὰς ὄψεις τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Τὰ δὲ

ξανδρείας Μελέτιος (ὁ Πηγᾶς) ἦν ἐπέχων τόπον Θεουπόλεως Ἀντιοχείας Ἰωακείμ», ἀλλὰ κατ' ἄλλην εἰκασίαν (ἰδ. σημειώσεις Δ. Βερναρδάκη εἰς Καραμσῖνον Τόμ. 10 σημ. 119) ὁ Μελέτιος Ἀλεξανδρείας (Πηγᾶς) δὲν ἔζη τότε. Ἐφ' ὅσον δὲν γινώσκομεν τὸν ἀκριβῆ χρόνον τῆς συγκροτήσεως τῆς συνόδου, ἐγχωροῦσιν αἱ τοιαῦται περὶ τῶν μετασχόντων αὐτῆς προσώπων ἀμφιβολίαι καὶ πᾶσαι αἱ περὶ τούτων εἰκασίαι εἰσὶν ἐπισφαλεῖς.

(1) Οὐ μόνον *πράγματι* ἀλλ' ἀνεγνωρισμένῳ ὑπὸ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας δικαιώματι.

ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Γ' γενόμενα ὑποδεικνύουσι μὲν περιορισμόν τινα κατὰ τοῦτο ἐπελθόντα, ἡ ἀμέσως ὅμως ἔπειτα δι' ἐκτάκτου ρωσικῆς πρεσβείας ἐπιτευχθεῖσα ἀποκατάστασις τῶν ἱεραρχῶν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεπε πάντοτε ἐπὶ τέλους τὰς σχέσεις ἐκείνας τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου πρὸς ξένας δυνάμεις.

† Ἱερεμίας ἐλέῳ Θ(εο)ῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης : †

Михаило, митрополитъ Киевски и Галицкий и всея Русін, рукою власною

Мелентей Хребтовичъ, епископъ Володимерскій и Берестейскій. архимандритъ Киевскій Печерскій, власною рукою.

Кирилъ Терлецкій, Божью милостью смиренный епископъ Луцкій и Острозкскій, власною рукою.

Деонисій Збырускій, епископъ Холмскій и Белскій, власнаѧ рука.

Леонтій Полчинский, епископъ Туровскый и Пинскый, архимандритъ Лкшинскый, рука власна.

Гедиwнъ Болобанъ, Божьею милостію смиреный епископъ Галицькіи, Львовькскій, и Каменца Подолского, власною рукою.

Григwрій, протонотаріе митрополіи Кіевское, рукою.

Ἀντίγραφα ὑπογραφῶν Ἱερεμίου Β', τοῦ πρωτονοταρίου τῆς ἐν Κιέβῳ Μητροπόλεως, καὶ ἐξ ρώσων ἀρχιερέων ἐκ σιγιλλίου ἑλληνιστὶ συντεταγμένου, ἐκδοθέντος δὲ μετὰ τὴν ἐν Ταρνοπόλει σύνοδον τῶν Ρώσων ἀρχιερέων, ἧς προήδρευσεν ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας.

Ἀλλ' οὐδέποτε ἴσως τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἀνεδείχθη λαμπρότερον ἢ ἐπὶ Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως, τοῦ ἀπὸ τοῦ 1622 μέχρι τοῦ 1637 ἐπὶ δώδεκα περίπου ἔτη ἐκ διαλειμμάτων πατριαρχήσαντος. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις πρὸ καιροῦ εἶχε παύσει τὴν πρὸς τὸν καθολικὸν κόσμον δυσπιστίαν, ἧς ἕνεκα ἰδίως ὁ πορθητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπένειμε τηλικαύτην προστασίαν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν ὀρθοδόξων αὐτοῦ ὑπηκόων [1]. Περὶ σπουδαίων ἀπὸ τῆς Δύσεως κινδύνων ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν τῆς

(1) Ἀλλ' ἡ πρὸς τὸν παπικὸν καθολικὸν κόσμον τῆς Εὐρώπης δυσπιστία, ὡς λέγεται ἐνταῦθα, ἢ ὁ ἀπο τούτου φόβος, δὲν ἦτο οὔτε τὸ μόνον οὔτε τὸ κυριώτατον καὶ σπουδαιότατον ἐλατήριον τῆς προς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Γένος πολιτείας τοῦ πορθητοῦ Μεχμὲτ Β'. Πρὸς τοῦτο παρατίθημι ἐνταῦθα τὰ ὅσα πρὸ 25 ἤδη ἐτῶν ἔγραφον ἐν τῇ ἐμῇ ἱστορίᾳ τῆς ἑλλην. ἐπαναστάσεως (ἱστορία τοῦ ΙΘ' αἰῶνος Τόμ. Β' σελ. 39 κέξ.)· «Καὶ τί ἀληθῶς ἠδύνατο νὰ πράξῃ οἱοσδήποτε σουλτάνος μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὑρισκόμενος ἀπέναντι ὁλοκλήρου ἔθνους χριστιανικοῦ ἀριθμοῦντος ἑκατοντάδας μυριάδων ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου ἀπὸ τοῦ Ἀδρίου μέχρι τοῦ Τίγρητος καὶ ἀπὸ τῶν Καρπαθίων μέχρι τοῦ Νείλου; Νὰ καταστήσῃ τοὺς ὑπηκόους τούτους πολίτας τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἐπὶ ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ πρὸς τοὺς Μωαμεθανοὺς ὡς ἐπιπολαίως ἔτι νῦν ὀνειρεύονταί τινες αὐτόκλητοι σύμβουλοι καὶ μεταρρυθμισταὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους Φράγκοι; Τὸ τοιοῦτον ὡς ἐκ τῆς σαφῶς ἑρμηνευθείσης ἤδη φύσεως τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ὡς ἰσλαμικῆς πολιτείας ἦτο ἀδύνατον. Νὰ προσαγάγῃ αὐτοὺς βίᾳ εἰς τὸ Ἰσλάμ, ὡς διατείνονται νῦν Τοῦρκοί τινες καὶ Φράγκοι ὅτι ἔδει

μουσουλμανικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ κυριαρχίας, λόγος δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ εἶναι. Ὁσονδήποτε λαμπρὰ καὶ ἂν ὑπῆρξαν πολλὰ τῶν κατορθωμάτων τῆς Ἱσπανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας, τὰ κατορθώματα ταῦτα ἀπέβησαν ἀτελέσφορα ἕνεκα τῶν ἀδιορθώτων διαιρέσεων τῶν εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων· ἀπ' ἐναντίας πολλάκις αὗται ἠναγκάσθησαν νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, ἡ δὲ Τουρκία ἐξηκολούθει ἐκδιώκουσα αὐτὰς ἀπὸ τῶν χωρῶν ὅσας κατεῖχον ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πλὴν τούτου ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετη-

---

νὰ πράξωσι τότε οἱ σουλτάνοι; Ἀλλὰ τοῦτο ἀπηγόρευεν ἀπολύτως ὁ ἱερὸς νόμος, αὐτὴ δηλονότι ἡ βάσις καὶ ἡ οὐσία τῆς ἰσλαμικῆς πολιτείας. Νὰ ἐξολοθρεύσῃ τοὺς μὴ Μουσουλμάνους διὰ μαχαίρας καὶ σφαγῆς; Τοῦτο ἦτο ἔτι μᾶλλον ἀσυγχώρητον κατὰ τὸν ἱερὸν νόμον. Τί ἄλλο λοιπὸν ὑπελείπετο ἢ ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀνέκαθεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας καὶ τῆς λογικῆς τῆς ἱστορίας καθιερωθείσης ἐν τῇ μωαμεθανικῇ πολιτείᾳ θέσεως καὶ τάξεως τῶν χριστιανῶν, τοῦ τοιούτου καθεστῶτος εὐρυνομένου, συμπληρουμένου καὶ ἐπὶ εὐρυτέρων βάσεων ῥυθμιζομένου, ὡς ἀπῄτει ἡ τῶν πραγμάτων κατάστασις μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ἀπέναντι τοῦ πρωτίστου τούτου καὶ οὐσιωδεστάτου αἰτίου καὶ λόγου τῆς πράξεως καὶ διαγωγῆς τοῦ Μεχμὲτ Β' πᾶσα ἄλλη σκέψις καὶ λογισμὸς πολιτικὸς καὶ ἐξήγησις καὶ αὐτὸ τὸ πρόσωπον τοῦ σουλτάνου ἐκείνου ἔχουσι σημασίαν ὅλως δευτερεύουσαν. Πιθανώτατον ὅτι ὁ Μεχμὲτ Β' ἐν τῇ προστασίᾳ τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας διέβλεπε καὶ ἓν ὅπλον ἠθικὸν ἐναντίον τῆς λατινικῆς Εὐρώπης. Εὔλογον ἐπίσης νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ πορθητὴς σουλτάνος ὡς καὶ ἄλλοι μετ' αὐτὸν μεγαλοφυεῖς πολιτικοὶ ἄνδρες τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἐν τῷ χριστιανικῷ καὶ ἰδίως ἐν τῷ ἑλληνικῷ, στοιχείῳ ἔβλεπον δύναμιν κοινωνικὴν ἀναγκαιοτάτην πρὸς διατήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ πλούτου καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ κράτους, δύναμιν βιομηχανικήν, ἐμπορικὴν καὶ καθόλου ἐκπολιτιστικήν, τὴν τάξιν τῶν κυρίως φορολογουμένων καὶ βασταζόντων τὰ οἰκονομικὰ βάρη τοῦ κράτους. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν λόγοι δευτερεύοντες καὶ παρεπόμενοι. Τὸ κύριον αἴτιον καὶ ὁ κυριώτατος λόγος τῆς πολιτικῆς τοῦ σουλτάνου ἦτο αὐτὴ ἡ ἐκ τῆς ἱστορικῆς φύσεως καὶ τῆς λογικῆς τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένη ἀνάγκη. Καὶ ἡ ἀνάγκη αὕτη ἦτο τοσοῦτον ἰσχυρὰ καὶ ἀπαραίτητος ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς πῶς ἄλλως ἠδύνατο ἢ ἔμελλε νὰ πράξῃ ὁ Μεχμὲτ Β' καὶ οἱ κραταιοὶ διάδοχοι αὐτοῦ, καὶ ἂν ἔτι, καθ' ὑπόθεσιν ἡμῶν στιγμιαίαν, ἐν τῇ φοβερᾷ ἐκείνῃ καὶ ἀκατασχέτῳ νικηφόρῳ πορείᾳ αὐτῶν πρὸς τὴν Εὐρώπην, ἐν ταῖς μεγάλαις ἐκείναις στρατείαις, ἃς ἐποιοῦντο θεωροῦντες ὡς μεγάλην αὐτῶν ἀποστολὴν νὰ ὑποτάξωσι πᾶσαν τὴν Εὐρώπην εἰς τὸ κράτος τοῦ Ἰσλάμ· ἂν οἱ σουλτάνοι ἐκεῖνοι, ὁπότε ἐν τῇ συνειδήσει καὶ συναισθήσει τῆς μεγάλης ἠθικῆς δυνάμεως καὶ τῆς θείας καταγωγῆς καὶ ἰσχύος τοῦ κράτους αὐτῶν ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς μόνους ἡγεμόνας τοῦ κόσμου καὶ ἀντιπροσώπους τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν ἀπέναντι πάντες οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες ἦσαν ἁπλοῖ τοπάρχαι, προέβλεπον ἢ καὶ ἁπλῶς ἐπὶ στιγμὴν ἀνελογίζοντο ὅτι οἱ χριστιανοὶ ὑπήκοοι αὐτῶν, τὸ ὑπόφορον ἔθνος, ἔμελλόν ποτε νὰ ἀπειλήσωσι τὴν ὕπαρξιν τοῦ μεγάλου ὀθωμανικοῦ κράτους. Τοιαύτην τινὰ πρόβλεψιν καὶ πρόνοιαν ἀξιοῦσιν ἀληθῶς παρὰ τῶν σουλτάνων ἐκείνων οἱ φιλότουρκοι Εὐρωπαῖοι τῆς σήμερον οἱ κατακρίνοντες τὸ ἔργον τοῦ πορθητοῦ, καὶ μετ' αὐτῶν οἱ τὴν τοιαύτην πολιτικὴν διδασκαλίαν παρὰ τούτων διδασκόμενοι Νεότουρκοι, πάντες ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ τῇ διανοίᾳ δημιουργοῦντες κράτη καὶ λαοὺς κατὰ τὸ σύστημα τῆς νῦν Εὐρώπης. Ἀλλ' ἀκριβῶς πρὸς τὰς τοιαύτας ἀξιώσεις τῶν δεινὴν πολιτικὴν μυωπίαν κατὰ τῶν σουλτάνων ἐκείνων καταγινωσκόντων πολιτικῶν τῆς σήμερον ἀπαντᾷ ἡ μεγάλη Ἱστορία λέγουσα ὅτι οὐχὶ οἱ σουλτάνοι καὶ τὸ ὀθωμανικὸν κράτος καὶ ἡ ὀθωμανικὴ πολιτική, ἀλλὰ τὸ ἰσλάμ, ὁ ἱερὸς νόμος καὶ ἡ ἰσλαμικὴ πολιτεία ἔσωσαν τὴν Ἐκκλησίαν ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει, ὡς πρότερον ἐν τοσούτοις ἄλλοις μωαμεθανικοῖς κράτεσι. Καὶ μήπως δὲν ὑπῆρξαν σουλτάνοι βουλευσάμενοι οὐχὶ ἀπὸ πολιτικῶν ὑπολογισμῶν, ἀλλ' ἀπὸ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ νὰ καταπολεμήσωσι τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει καὶ κωλυθέντες τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ βουλεύματος τούτου ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ νόμου; Μήπως αὐτὰ τὰ παραδιδόμενα περὶ τοῦ δῆθεν βουλεύματος τοῦ Σελὶμ Α' περὶ ἐξισλαμίσεως τοῦ κράτους καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἑρμηνευτοῦ τοῦ κατ' οὐσίαν ἱεροῦ νόμου Ἀλῆ Δζεμαλῆ ἀποτροπῆς ἀπὸ τοιούτου βουλεύματος ἀδεσπότως παραδιδόμενα δὲν μαρτυροῦσι τὸ κατὰ τὸν ἱερὸν νόμον ἀθέμιτον καὶ ἀδύνατον τῆς ἐξολοθρεύσεως τῶν χριστιανῶν; Μόνον δὲ ἡ καθ' ὃν χρόνον γράφομεν ταῦτα ἐπελθοῦσα κατ' οὐσίαν διὰ τοῦ ἠθικοῦ καὶ πο-

ρίδος νέα προσετέθη ἀφορμὴ ἐμφυλίων τῆς Δύσεως διενέξεων, ἀντενεργειῶν καὶ πολέμων, διὰ τῆς διαιρέσεως ἣν παρήγαγεν ἐν αὐτῇ. ἡ τῆς βορείου Εὐρώπης θρησκευτικὴ διαμαρτύρησις κατὰ τῆς καθολικῆς μεσημβρίας. Οἱ διαμαρτυρόμενοι ᾐσθάνθησαν πρωιμώτατα τὴν ἀνάγκην νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, καὶ οἱ ἡμέτεροι ὡσαύτως ἐνόμισαν χρήσιμον νὰ πληροφορηθῶσιν ἂν αἱ ἐκκλησίαι ἐκεῖναι αἱ ἀποπτύσασαι τὸ δόγμα τῆς παπικῆς αὐταρχίας προαιροῦνται νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς γηραιᾶς αὐτῶν μητρός. Ἐπὶ τούτῳ ὁ ἐν ἔτει 1551 πατριαρχήσας Ἰωάσαφ Β' ἀπέστειλεν εἰς Γερμανίαν τὸν διάκονον Δημήτριον τὸν Μυσόν· καὶ διὰ τούτου ὁ τοῦ Λουθήρου φίλος Φίλιππος ὁ Μελάγχθων διεβίβασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν τῶν Λουθηρανῶν ὁμολογίαν.

[«Ἅμα τῇ ἀρχῇ καὶ τῷ κηρύγματι τοῦ προτεσταντικοῦ ἐν Εὐρώπῃ σχίσματος ἡ »Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως καὶ διὰ ταύτης πᾶσα ἡ ὀρθόδοξος Ἀνατολὴ ἐγένετο »μῆλον ἔριδος μεταξὺ *προτεσταντισμοῦ* καὶ *παπισμοῦ*. Καὶ οἱ μὲν προτεστάνται ἤθελον »διὰ τῆς μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὁμοφωνίας νὰ ἐνισχύσωσιν ἠθικῶς τὴν θέσιν »αὐτῶν, ἡ δὲ Παπικὴ Ἐκκλησία φοβουμένη τὴν τοιαύτην ὁμοφωνίαν ἤθελε νὰ ἐπανα»λάβῃ τὰς πρὸς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν διακεκομμένας ἀπὸ τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν »χρόνων σχέσεις αὐτῆς. Οἱ προτεστάνται ὡς κεφαλὴν καὶ κέντρον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνα»τολῆς θεωροῦντες τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως συνῆψαν σχέσεις πρὸς »αὐτὴν καὶ ἐπανειλημμένως ἔπεμψαν ἄνδρας θεολόγους εἰς Κωνσταντινούπολιν, μία δὲ »τῶν ἀποστολῶν τούτων ἦν ἡ τοῦ Στεφάνου Γκέρλαχ γενομένη ἐνεργείᾳ τοῦ περιφήμου »Ι. Κρουσίου ἐκδότου τῆς Τουρκογραικίας (Turcograecia). Εἰς τὰς πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν »πατριάρχην ἐπιστολὰς τῶν θεολόγων τῆς Τυβίγγης ἀπήντησεν ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας »Β' δι' ἐπιστολῆς, ἐν ᾗ ἐλέγχων τὰς δογματικὰς ἀρχὰς τῆς νέας διδασκαλίας ἔλεγε πρὸς »τοῖς ἄλλοις περὶ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως· «Ἐπεὶ τὰ *πρεσβεῖα* τῆς Ὀρθο»δοξίας εἴληφε καὶ εἰς *κεφαλὴν* τέτακται, δέον ἐστὶ καὶ πᾶσαν χριστιανῶν ἐκκλησίαν

τικοῦ φραγκισμοῦ τῶν Τούρκων κατάλυσις τοῦ κράτους τοῦ Ἰσλὰμ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἑλλαδικὴν πολιτικὴν μωρίαν ἐπέπρωτο νὰ ἐπενέγκωσι κατάπτωσιν κατ' οὐσίαν παρεμφερῆ πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν τουρκιζόντων Φράγκων καὶ φραγκιζόντων Τούρκων ὀνειρευομένην. Ἄλλως ἄρχοντος καὶ κρατοῦντος τοῦ *Ἰσλὰμ* ἦν ἀδύνατον τὸ τοιοῦτο. Μήπως κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους καὶ δὴ κατὰ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα, ὁπότε οἱ Ὀθωμανοὶ κατέστησαν ἤδη πολιτικώτεροι ἢ μᾶλλον εὐρωπαϊκώτεροι ἐν τοῖς πολιτικοῖς ὑπολογισμοῖς αὐτῶν, καθ' ὃν χρόνον ἐξερράγη ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, δὲν ἐτιμωρήθησαν, δὲν καθῃρέθησαν καὶ ἐξωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ἐφονεύθησαν δ' ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ ὄχλου Μουφτῆδες ἀρνηθέντες νὰ ἐκδώσωσιν ἀπόφανσιν, ἤτοι ἐτυμηγορίαν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ νόμου στηριζομένην καὶ ἐπιτρέπουσαν τὴν γενικὴν σφαγὴν τῶν Ἑλλήνων, περιορίζοντες τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου δικαιολογουμένην καταδίωξιν εἰς «μόνους τοὺς ἐνόχους ἀποδεικνυμένους ;» Τοῦτο λέγει ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια. Οὐχὶ δὲ πρὸ πολλοῦ **χρόνου (1879) ὁ μέγας Μουφτῆς Κων)πόλεως** ἐν ἐπιστολῇ πρός Εὐρωπαῖόν τινα ἔγραφε ; **«Σήμερον πολλοὶ παρ' ἡμῖν κατακρίνουσι** τὴν **πρᾶξιν τοῦ** Μεχμὲτ Δζεμαλῆ ὡς γενομένην ἐπιβλαβῆ **πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους·** ἀλλ' ἐγὼ καὶ μετ' ἐμοῦ πᾶς ἄλλος Μουφτῆς καὶ σήμερον ἔτι ἐρωτώμενοι τὴν αὐτὴν ἐν ὀνόματι τοῦ ἱεροῦ νόμου ἠθέλομεν ἐκδώσει ἐτυμηγορίαν». **Τοιαύτη ὑπῆρξε πάντοτε ἡ θέσις** τῆς γνησίας ἰσλαμικῆς πολιτείας ἀπέναντι τῆς χριστιανικῆς **Ἐκκλησίας. Ὁ δὲ ἐν τοῖς χρόνοις ἡμῶν διεξαγόμενος κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῆς** τουρκικῆς **κυβερνήσεως πόλεμος ὁ ἀπολήξας καὶ τῇ συνεργίᾳ** τῆς μωρᾶς **ἑλληνικῆς πολιτικῆς** εἰς τὴν **ἐξολόθρευσιν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν Τουρκίᾳ** οὐδεμίαν **ἔχει ἀληθῆ σχέσιν πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς παραδόσεις τῆς ἰσλαμικῆς πολιτείας καὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀλλ' εἶναι** ἔργον **τῆς φραγκιζούσης Τουρκίας καὶ τῆς τουρκιζούσης καὶ μισελληνικῆς** Εὐρώπης **καὶ εἶναι** ὅλως **ξένος καὶ ἐναντίος πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνέκαθεν μεταξὺ τῶν μωαμεθανικῶν κρατῶν καὶ τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καθιερωμένου καθεστῶτος.**

»οὕτω τὰ τῆς λειτουργίας ἐνεργεῖν». Καὶ αἱ μὲν μεταξὺ Ἱερεμίου Β' καὶ τῶν θεολόγων »τῆς Τυβίγγης ἀνταλλαγεῖσαι ἐπιστολαὶ εἰς οὐδεμίαν, ὡς ἦν εἰκός, ἔληξαν ὁμοφωνίαν.

»Ὁ δὲ τότε πάπας Γρηγόριος ΙΓ', μεθ' οὗ ὁ προκάτοχος τοῦ Ἱερεμίου Μητρο- »φάνης Γ' λίαν στενὰς προσωπικὰς σχέσεις εἶχε συνάψει, καὶ διὰ τοῦτο εἶχεν ἐκβληθῆ »καὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, εὐφρανθεὶς ἐπὶ »τῇ πρὸς τοὺς προτεστάντας τῆς Τυβίγγης »θεολόγους ἀπαντήσει τοῦ πατριάρχου Ἱερε- »μίου, ἀφορμὴν καὶ πρόφασιν λαβὼν ἐκ τῆς »τότε γενομένης ἐνεργείᾳ αὐτοῦ διορθώσεως »τοῦ ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου ἀπηύθυνε πρὸς »τὸν πατριάρχην ἐπιστολήν, ἐν ᾗ ἐπαινῶν »αὐτὸν «ὅτι ὀρθῶς ἀπεκρίνατο τοῖς αἱρετικοῖς »Γερμανοῖς» ἀνεκοίνου αὐτῷ καὶ τὸ τῆς γε- »νομένης διορθώσεως τοῦ ἡμερολογίου, ᾐτεῖ- »το δὲ παρ' αὐτοῦ ἵνα διὰ τῆς *ἀρχῆς καὶ* »*τοῦ κύρους* αὐτοῦ εἰσαγάγῃ εἰς τὰς Ἐκκλη- »σίας τῆς Ἀνατολῆς τὸ νέον διωρθωμένον »ἡμερολόγιον (τὸ ἀπ' αὐτοῦ γρηγοριανὸν κα- »λούμενον). Ὁ πατριάρχης ἐν τῇ ἀπαντήσει »εὐχαριστῶν ἐπὶ τοῖς ἐπιδαψιλευθεῖσιν αὐτῷ »ἐπαίνοις ὑπεσχέθη τῷ πάπᾳ ὅτι θὰ ὑποβάλῃ »τὸ ζήτημα εἰς τὴν γνώμην συνόδου τῆς ὅλης «Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐτελεύτα δὲ τὴν ἐπι- »στολὴν εὐχόμενος ἵνα Κύριος ὁ Θεὸς δια- »φυλάττῃ τὸν πάπαν ἐν τῇ πίστει, καλῶν δὲ ἑαυτὸν «Οἰκουμενικόν». Ἀλλ' ἡ σύνοδος ἡ »συγκροτηθεῖσα τότε ἐπὶ τούτῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1593, ἐν ᾗ παρῆν καὶ ὁ Ἀλε- »ξανδρείας Σίλβεστρος, κατεδίκασε τὸ νέον ἡμερολόγιον. Οὕτως ἐπὶ τοῦ πάπα Γρηγο- »ρίου ΙΓ' καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' ἐπανελήφθησαν *παροδικῶς* αἱ ἀπὸ »τοῦ 1453 διακεκομμέναι ἐπίσημοι σχέσεις ἕνεκεν ἁμίλλης καὶ ἀνταγωνισμοῦ τῆς Παπι- »κῆς Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς προτεστάντας. Ἀλλ' οἱ προτεστάνται τῆς βορειοανατολικῆς »Γερμανίας καὶ Πολωνίας προέβησαν εἰς νέας διαπραγματεύσεις πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν »πατριαρχεῖον, ἀφορμῆς δοθείσης ἐκ τῆς κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16 αἰῶνος γενομένης μεταξὺ »σπουδαίου μέρους τῶν ἐν Πολωνίᾳ Ρουθήνων ἢ Μικρορρώσων (καὶ Οὐκρανίων καλου- »μένων) αὐστηρῶς ὀρθοδόξων μετὰ τῆς Ρώμης διοικητικῆς καὶ πειθαρχικῆς (οὐχὶ δογμα- »τικῆς) ἑνώσεως (union), δι' ἧς οὗτοι ὑπετάσσοντο τῇ παπικῇ ἀρχῇ διατηροῦντες τὰ δό- »γματα καὶ τὴν ἱερουργίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐντεῦθεν καλούμενοι *Οὐνῖται* »ἤτοι *Ἑνωτικοὶ* ἢ *Ἡνωμένοι*. Ἡ ἑτέρα μερὶς τῶν Ρουθήνων, ἧς ἡγεῖτο ὁ σφόδρα ζη- »λωτὴς τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ ἐχθρὸς τῶν Ἰησουιτῶν, φίλος δὲ καὶ προστάτης τῶν γραμ- »μάτων καὶ τῶν ὡραίων τεχνῶν, φεουδαλικὸς ἡγεμὼν τοῦ ἐν Πολωνίᾳ ρουθηνικοῦ »πριγκιπάτου Ὀστρὸγ Κωνσταντῖνος Β' ὁ πρῶτος ἐν τῷ μικρῷ αὐτοῦ κράτει ἱδρύσας »Ἀκαδημίαν ρουθηνικὴν καὶ προαγαγὼν τὴν ρουθηνικὴν γραμματείαν, ἱδρύσας δὲ καὶ »τυπογραφεῖον, ἐξ οὗ ἐξεδόθη τῷ 1581 ἡ Ὀστρόγιος (ἐκ τῆς ὁμωνύμου τῷ κράτει πρω- »τευούσης αὐτοῦ (Ὀστρόγ) κληθεῖσα πρώτη ἔντυπος ἔκδοσις τῆς σλαβωνικῆς (κυριλ- »λικῆς) μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατὰ τὸ κείμενον ἀντιγράφου πεμφθέντος ἐκ »Μόσχας ὑπὸ τοῦ τσάρου Ἰωάννου Βασιλειάδου (Ivan Vassilievitz) συνῆψε τότε ἐν συνεν-

Κύριλλος ὁ Λούκαρις
(Συλλογὴ Γεδεώνος)

»νοήσει πρὸς τοὺς προτεστάντας τῆς Πολωνίας καὶ βορειοανατολικῆς Γερμανίας νέας δια-
»πραγματεύσεις πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον (κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς δευτέρας
»πατριαρχίας τοῦ Ἱερεμίου Β΄),ὧν ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ ἀποστολὴ ἀντιπροσώπων τῆς Μεγά-
»λης Ἐκκλησίας εἰς τὴν ἐν Βίλνᾳ γενομένην τῷ 1599 σύνοδον, ἧς προήδρευεν ὁ μνημο-
»νευθεὶς ρουθῆνος πρίγκιψ Κωνσταντῖνος. Φαίνεται ὅτι οἱ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας
»ἀντιπρόσωποι, ὡς ἕνα τῶν πρώτων ὅρων τῆς συνεννοήσεως ἐθεώρουν καὶ τὴν ἀναγνώ-
»ρισιν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ὡς ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκκλησίας, οὐχὶ ὑπὸ ἔννοιαν πα-
»πικήν, ἀλλ' ὑφ' ἣν ἔννοιαν σύμπαντες οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ρω-
»σίας αὐτῆς (ὑφ' ἣν ἔννοιαν ἀνεγνώριζε καὶ ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία τὰ πρωτεῖα τοῦ
»*πάπα)*, καὶ ἀνεκοίνωσαν τῷ πρίγκιπι Κωνσταντίνῳ τὴν ἀξίωσιν αὐτῶν ταύτην. Ἡ ἀξίω-
»σις, ἣν ὁ *Πίχλερ* οὐχὶ ὀρθῶς, καθ' ἡμᾶς, χαρακτηρίζει ὡς *λίαν* ἀφελῆ, ἦν λίαν φυσικὴ
»καὶ δεδικαιολογημένη ἀναγνωρισθεῖσα σιωπηλῶς ὑπ' αὐτῶν τῶν προτεσταντῶν τῆς
»Γερμανίας, οἵτινες πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἀρχηγὸν τῆς Ὀρθοδο-
»ξίας ἀπετάθησαν ζητοῦντες τὴν ἕνωσιν. Λέγεται ὅτι ὁ προεδρεύων τῆς Συνόδου ἡγεμὼν
»Κωνσταντῖνος εἶπε τότε τοῖς ἡμετέροις θεολόγοις· «Καὶ πιστεύετε ὅτι οἱ ἀποσείσαντες
»τὸν ζυγὸν τοῦ πανισχύρου πάπα εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν πατριάρχην
»Κωνσταντινουπόλεως ;» Ὅπως ἂν ἔχῃ, εἰς τὴν ἀξίωσιν τῶν ἡμετέρων τὴν περὶ τῶν
»πρωτείων τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου οἱ ἐν τῇ συνόδῳ προτεσταντίζοντες ἐκ τῶν ρου-
»θήνων ἀπήντησαν : «Μόνον ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Χριστοῦ, τῆς μόνης κεφαλῆς τῆς Ἐκκλη-
»σίας, μέλλομεν ν' ἀναγνωρίσωμεν τῷ πατριάρχῃ ἀδελφικὰ δικαιώματα οἷα ὁ Παῦλος τοῖς κο-
»ρυφαίοις τῶν ἀποστόλων». Ὑπὸ τοιαύτην δὲ ἔννοιαν ἔγραψαν καὶ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν
»πατριάρχην (6 Ἰουνίου 1599), ἐκδηλοῦντες ἄλλως ἐν τῇ ἐπιστολῇ τὸν πόθον αὐτῶν τοῦ
»ἑνωθῆναι μετὰ τῶν «Ἑλλήνων» ἕνεκα τῆς ἁγιότητος τῆς διδασκαλίας αὐτῶν,καὶ ἐκφρά-
»ζοντες τὴν ἀποστροφὴν αὐτῶν εἰς τὴν μετὰ τῆς Ρώμης ἕνωσιν, ἐπισυνάπτοντες δὲ καὶ
»ὁμολογίαν πίστεως ἐκ 18 ἄρθρων. Ὅτε ἀφίκετο ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἰς Κωνσταντινούπολιν,
»τὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου διεῖπεν ὡς τοποτηρητὴς καὶ ἐπίτροπος προσωρινὸς ὁ ἐξ
»Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τούτῳ μεταπεμφθεὶς εἰς τὴν βασιλεύουσαν περίφημος Μελέτιος ὁ
»Πηγᾶς.

»Ὁ Μελέτιος μόλις τὸ ἑπόμενον ἔτος (1600) ἀπήντησεν εἰς τὴν ἐπιστολὴν καὶ δὴ
»μετὰ τὴν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐπιστροφὴν καὶ ἐξ Ἀλεξανδρείας, εἰ καὶ ἡ τῶν ἐν Βίλνᾳ
»ἐπιστολὴ εἶχεν ἀπευθυνθῆ πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς οἰκουμενικὸν πατριάρχην (ἡ ἀπάντη-
»τησις εἶχε μᾶλλον ἰδιωτικὸν χαρακτῆρα ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν προτεστάντην θεο-
»λόγον Βρονέβον), ἐχρονολογεῖτο δὲ ἀπὸ 24 Νοεμβρίου 1600 γραφεῖσα 17 μῆνας μετὰ
»τὴν τῆς συνόδου τῆς Βίλνας), ἐκφράζων μὲν «τὴν λύπην του διότι ἦσαν μακρὰν ἀπ' ἀλλή-
»λων (οἱ ὀρθόδοξοι καὶ οἱ προτεστάνται) οὐ μόνον διὰ τῆς μεγάλης μακρότητος τῶν ἀπο-
»στάσεων, ἀλλὰ καὶ ἐν οἷς πράγμασιν ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ ἔδει νὰ ὦσιν ὁμογνωμο-
»νοῦντες», ἐκφράζων δὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι «*ἐλεύσεται καιρός*, ὅτε ὁ Θεὸς θέσει τέρμα εἰς
»τὸν χωρισμὸν τοῦτον, καὶ ὅτι μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου ἀμφότεραι αἱ Ἐκκλησίαι μέλ-
»λουσι νὰ ζήσωσιν ἐν ἀγάπῃ ἀμοιβαίᾳ καὶ φιλίᾳ». Οὕτως ἔληξε τῷ 1600 τό γε νῦν ἡ
»δευτέρα προτεσταντικὴ πρὸς συνεννόησιν μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πατριαρχείου ἀπόπειρα
»μέλλουσα νὰ ἐπαναληφθῇ αὖθις ὑπ' ἄλλων προτεσταντῶν ἄλλων χωρῶν. Συγχρόνως
»καὶ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς προτεσταντικὰς πολωνορουθηνικὰς πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν
»πατριαρχεῖον περὶ ἑνώσεως διαπραγματεύσεις ἐγένοντο ὅμοια διαβήματα καὶ ὑπὸ τῶν
»καθολικῶν τῆς Πολωνίας πρὸς τὸ αὐτὸ πατριαρχεῖον περὶ ἑνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς
»καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τὰς διαπραγματεύσεις ταύτας ἀνέλαβεν αὐτὸς ὁ βασιλεὺς

»τῆς Πολωνίας (ἐπί τινα δὲ χρόνον καὶ Σουηδίας ἀπὸ κληρονομίας) Σιγισμοῦνδος Γ' »(1587 - 1632). Ἔχων οὗτος, ὡς μέγας δοὺξ Λιθουανίας, μέγα πλῆθος ὑπηκόων προ»τεσταντῶν (Πολωνῶν καὶ Ὀρθοδόξων (Μικρορρώσων), ἀντὶ νὰ ἐνεργήση ὑπὲρ ἑνώσεως »μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλη»σίας, ἐζήτησε νὰ προσαγάγη »τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν »εἰς τὴν Δυτικὴν μακρὰν γρά»ψας ἐπιστολὴν θεολογικὴν »πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατρι»αρχεῖον τῷ 1599, ὅτε ὁ Με»λέτιος Ἀλεξανδρείας ἦν ὁ διέ»πων τὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρό»νου ἐπιτροπικῶς, καὶ ἐλάμβα»νε τὴν μνημονευθεῖσαν παρὰ »τῶν προτεσταντῶν τῆς Πο»λωνίας ἐπιστολήν. Ὁ Μελέ»τιος ἀπήντησε καὶ εἰς ταύτην »τὴν ἐπιστολὴν ἐξ Αἰγύπτου, ἐν τῇ ἀπαντήσει δὲ ταύτῃ »ἀμφισβητῶν τὰς παπικὰς ἀξι»ώσεις περὶ ἡγεμονίας ἐν τῇ »Ἐκκλησίᾳ ἔλεγεν ὅτι ὁ πά»πας ἦν ἐπίσκοπος Ρώμης »ὅπως ὁ οἰκουμενικὸς πατρι»άρχης ἐπίσκοπος Κωνσταντι»νουπόλεως, ὅτι ἡ ἐπίκλησις »τῶν δικαίων τοῦ Πέτρου οὐ»δὲν ἔδιδε μεῖζον τῆς ἁπλῆς »προεδρίας δικαίωμα τῷ πά»πᾳ, ἀφοῦ καὶ ὁ Πέτρος δὲν ἦτο ὁ μόνος μαθητὴς τοῦ Κυρίου, προσηγόρευε δὲ τοὺς »ἄλλους ἀποστόλους, ὡς ἁπλοῦς ἀδελφὸς πρεσβύτερος καὶ οὐχὶ ἄρχων αὐτῶν· ἄλλως τε »ὁ Πέτρος πρὸ τοῦ γενέσθαι ἐπίσκοπος Ρώμης ἦν ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας· ἐτελεύτα δὲ »λέγων ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία οὐδαμῶς ἀπεμακρύνθη οὐδ' ἀπομακρυνθήσεται »τῶν ἁγνῶν παραδόσεων αὐτῆς καὶ τῶν δεδογμένων ταῖς ἑπτὰ οἰκουμενικαῖς συνόδοις, »καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ ἵνα ὁδηγήσῃ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ εἰς ἑνότητα καὶ εἰρήνην.

Γουσταῦος Ἀδόλφος, βασιλεὺς τῆς Σουηδίας
(Εἰκὼν τοῦ Βαν Ντύκ)

»Οὕτως ἔληξαν καὶ αἱ περὶ ἑνώσεως ἐνέργειαι τοῦ βασιλέως Σιγισμούνδου. Καὶ »αὗται μὲν ἦν εἰκὸς ν' ἀποβῶσι μάταιαι μεθ' ὅσα ἐγένοντο μέχρι τότε ἐν τῷ ζητήματι »τούτῳ, ἀλλὰ μέγα δυστύχημα τῇ Πολωνίᾳ ἐγένετο ἡ μὴ ἐπίτευξις ἑνώσεως τῶν προτε»σταντῶν καὶ τῶν ὀρθοδόξων Ρουθήνων αὐτῆς πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Διότι »ἀμφότεροι οὗτοι οἱ λαοὶ δεινῶς ἔκτοτε πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς καθολικῆς πλειονότητος καὶ »ἀναγκαζόμενοι (οἱ Ρουθῆνοι) νὰ προσέλθωσι βίᾳ τῷ οὐνιτισμῷ ἐζήτησαν θρησκευ»τικὴν ἐλευθερίαν εὐθὺς ὡς παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Πολωνίας κατὰ τὸν 18 αἰῶνα ἐξετέ»θησαν δύο ἰσχυρὰ κράτη, τὸ μὲν ὀρθόδοξον (τὸ ρωσικὸν ἐπὶ τῆς Αἰκατερίνης Β'), τὸ »δὲ προτεσταντικόν (τὸ τῆς Πρωσσίας ἐπὶ τοῦ Φρειδερίκου Β'), καὶ στηριζόμενοι ἐπὶ »τῶν δύο τούτων κρατῶν οὐνῖται καὶ προτεστάνται ἐξηγέρθησαν ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς

»θρησκευτικῆς ἐλευθερίας αὐτῶν καὶ προυκάλεσαν οὕτως ἐμφυλίους πολέμους δεινοὺς καὶ »ἐπεμβάσεις γειτόνων, αἵτινες ἀπέληξαν εἰς τὸν διαμελισμὸν καὶ τὴν ὁλοσχερῆ κατάλυσιν »τοῦ πολωνικοῦ κράτους (Μετὰ τὴν εἰς Ρωσίαν προσάρτησιν οἱ Οὐνῖται πάντες προσῆλθον »εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ ἐμμένουσιν ἐν ταύτῃ καὶ μετὰ τὴν ἔναγχος ἐπιτευχθεῖσαν ἀνόρ»θωσιν τοῦ πολωνικοῦ κράτους.)»]

Ἀλλ' ἅμα ἐγνώσθησαν ἐξ αὐτῆς αἱ πολλαὶ τοῦ νέου δόγματος καινοτομίαι ἐκρίθη περιττὴ πᾶσα περὶ ἑνώσεως διαπραγμάτευσις. Μετὰ εἰκοσαετίαν οἱ ἐν Τυβίγγῃ θεολόγοι ἔπεμψαν πρὸς τὸν Ἱερεμίαν Β' τρεῖς ἐπιστολὰς περιεχούσας τὴν ἔκθεσιν τῶν προτεσταντικῶν δογμάτων καὶ ἐπιζητούσας τὴν κρίσιν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας. Ὁ πατριάρχης ἀπήντησεν ἀνασκευάζων τὰς πλάνας αὐτῶν, εἰ καὶ μετὰ πολλῆς πρᾳότητος καὶ μετριοπαθείας. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ πάπας ἀπελπισθεὶς νὰ κατορθώσῃ τὴν διὰ τῶν πολιτικῶν τῆς Εὐρώπης δυνάμεων ἐνίδρυσιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐνθαρρυνθεὶς δὲ προσέτι ἐκ τῆς ἀπαντήσεως ἣν ἔδωκεν ὁ Ἱερεμίας Β' πρὸς τοὺς γερμανοὺς θεολόγους, ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1583 ἀποικίαν τινὰ τοῦ νεωστὶ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συγκροτηθέντος ἱερατικοῦ τάγματος τῶν Ἰησουιτῶν, ὅπερ διὰ τὴν τόλμην καὶ τὴν δεξιότητα αὐτοῦ τοσαῦτα ἔμελλε νὰ παραγάγῃ πράγματα καθ' ἅπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Καὶ δὲν διήρκεσε μὲν πολὺ ἡ πρώτη αὕτη τῶν Ἰησουιτῶν παρ' ἡμῖν ἐπίσκεψις, διότι ἐκ τῶν πέντε ἀνδρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ νέον ἵδρυμα τέσσαρες ἀπέθανον ἐκ πανώλους, ὁ δὲ πέμπτος ἀνεκλήθη εἰς Ἰταλίαν τῷ 1586, καίτοι ἀντέλεγεν εἰς τοῦτο ὁ τῆς Γαλλίας πρέσβυς· ἀλλὰ τῇ ἐπιμόνῳ ἐνεργείᾳ τοῦ πρέσβεως τούτου βαρώνου Σαλινιὰκ ἐπετράπη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἡ τῶν Ἰησουιτῶν ἐγκατάστασις ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅπου κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1609 προσῆλθον πέντε πατέρες, οἷς ἔμελλον νὰ παρακολουθήσωσιν ἕτεροι πέντε. Ἔκτοτε ἤρχισαν αἱ ἀκοίμητοι αὐτῶν παρ' ἡμῖν πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ῥᾳδιουργίαι, τὰς ὁποίας ἐκάλυπτον ἐπιτηδείως προσπαθοῦντες νὰ διατελῶσιν εἰς ὅσον ἐνδέχεται φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πατριαρχήσαντας Ραφαὴλ Β' 1603, Νεόφυτον Β' 1608 καὶ Τιμόθεον Α' 1614.

Ἀλλ' ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιμοθέου προεχειρίσθη τῇ 5 Νοεμβρίου 1621 εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ὁ πρότερον πατριάρχης Ἀλεξανδρείας διατελέσας Κύριλλος Α' τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Ὁ Κύριλλος εἶχε λάβει πρὸ καιροῦ ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ τὰς ἐπικινδύνους τῶν Ἰησουιτῶν ἐνεργείας ἐν Ρωσίᾳ τε καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὅθεν ἔτι, ἐνῷ ἐποίμαινε τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίαν, ἐζήτησε συμμάχους παρὰ τοῖς φυσικοῖς τοῦ καθολικισμοῦ ἀντιπάλοις, ὧν τότε προΐσταντο ἡ Ὁλλανδία καὶ ἡ Ἀγγλία, καὶ συνῆψεν ἐπὶ τούτῳ σχέσεις μετά τε τοῦ παρὰ τῇ Πύλῃ ἀντιπροσώπου τῆς πρώτης τῶν δυνάμεων τούτων Κορνηλίου Χάγα καὶ μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κανταβριγίας Γεωργίου Ἄββοτ. Ἀναλαβὼν δὲ τοὺς οἴακας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ γινώσκων ὁπόσον ἐπισφαλὴς ἦτο ἡ οἰκειότης ἣν ἐπέτυχον οἱ σκαπανεῖς ἐκεῖνοι τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης πρὸς τοὺς τρεῖς ἀμέσως αὐτοῦ προκατόχους, πρώτιστον καθῆκον ἐνόμισε νὰ ἀπαγορεύσῃ δι' ἐγκυκλίου πᾶσαν πρὸς τοὺς λατινοφρονοῦντας κοινωνίαν. Ἐντεῦθεν ἐξερράγη μακρὰ καὶ ἐναγώνιος πάλη. Μετὰ τοῦ Κυρίλλου συνετάσσοντο ὁ Κορνήλιος Χάγα, ὁ Σὶρ Θωμᾶς Ρόουε πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας, καὶ τὸ περίεργον ὁ τῆς Ἐνετίας ἀντιπρόσωπος Ἰουστινιανός, διότι ἡ καθολικὴ αὕτη δύναμις ἀπεχθανομένη τοὺς Ἰησουίτας, ὡς ἀφωσιωμένους εἰς τὰ τῆς Γαλλίας συμφέροντα, εἶχεν ἀποδιώξει αὐτοὺς ἐκ τῆς ἰδίας ἐπικρατείας καὶ ὑπόπτως ἔβλεπε τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας αὐτῶν. Οἱ δὲ Ἰησουῖται πάλιν εἶχον δύο προμάχους γενναίους καὶ ἐμπείρους, τὸν κόμητα Σεζίν, πρέσβυν ὄντα τῆς Γαλλίας

καὶ τὸν Καίσαρα Γάλλον, τὸν τῆς Αὐστρίας ἀντιπρόσωπον. Τετράκις ἔπεσεν ὁ Κύριλλος καὶ τετράκις ἀνωρθώθη. Ὁ ζῆλος ὃν ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη ἐπεδείξαντο ἡ Ὁλλανδία καὶ ἡ Ἀγγλία πρὸς ὑποστήριξιν αὐτοῦ ἀπέβλεπεν ἆρά γε εἰς μόνην τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἰησουϊτικῶν βουλευμάτων ἢ ὑπεθάλπετο παρὰ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου, ὡς πολλάκις ἐρρήθη, καὶ ὑπὸ μείζονός τινος ἐλπίδος, τῆς ἐλπίδος τοῦ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ὁλοσχερῆ τῶν δογμάτων τῆς διαμαρτυρήσεως ἐπικράτησιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ; Δεν ἀνήκει νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα διὰ μακρῶν τὸ ἀκανθῶδες τοῦτο ζήτημα. Ἴσως ὁ Λούκαρις θεωρῶν τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἡμῶν τοσοῦτον ἐχθύμως πολεμουμένην ὑπὸ τοῦ καθολικισμοῦ, τὴν δὲ ὀσμανικὴν κυβέρνησιν πολλάκις ὑπενδίδουσαν εἰς τὰς ἀδιακόπους τούτου ἐνεργείας ὠνειρεύθη ποτὲ νὰ ταυτίσῃ τὸ συμφέρον τῆς διαμαρτυρήσεως πρὸς τὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφέρον· ἴσως ὑπῆρξαν ἐν τῷ πολυταράχῳ αὐτοῦ βίῳ στιγμαὶ ἀπελπισίας, καθ' ἃς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ὑποβληθῇ χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς θυσίας τινὰς καὶ παραχωρήσεις. Ἀλλά, καὶ τούτου δοθέντος, οὐδὲν βεβαίως ὁριστικὸν διενοήθη καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἔπραξεν. Ἀπ' ἐναντίας, ἐνῷ ἤδη εἶχε συνάψει στενὰς πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους σχέσεις, ἔγραφεν ἐξ Ἀλεξανδρείας πρὸς ἕνα ἐξ αὐτῶν, ἐλεεινολογῶν τὰς διχονοίας τῆς νέας ἐκκλησίας, τοὺς ἀξιοσημειώτους τούτους λόγους· «Φαίνονταί τινες ἐξονειδίζοντες τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ ἀμαθείᾳ, διότι αἱ τῶν γραμμάτων σπουδαὶ καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς ἄλλας χώρας μετέβησαν. Ἀλλ' οἱ νῦν ἀμαθεῖς οὗτοι ἀνατολικοὶ δύνανται νὰ λογισθῶσι λίαν μακάριοι, μὴ γινώσκοντες ὁποῖαί εἰσιν αἱ ὀλέθριαι ζητήσεις αἱ μιαίνουσαι τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀκοὰς κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον». «Καὶ κατ' αὐτὴν δὲ τὴν τελευταίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχίαν αὐτοῦ, θεσπίζων τὴν μετάθεσιν τοῦ Ἀθανασίου Βελεριανοῦ ἐκ Φιλαδελφείας εἰς Κύθηρα, προέτρεπεν αὐτὸν «τηρεῖν ἐν ἅπασι τὴν κανονικὴν ἀκρίβειαν, καὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς καὶ νομίμους παραδόσεις, ὡς λόγον ἀποδοῦναι τῷ Θεῷ καὶ τῇ ἡμῶν μετριότητι». Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπὶ Δοσιθέου τοῦ πατριάρχου τῆς ἱερᾶς πόλεως συγκροτηθεῖσα τῷ 1672 σύνοδος, ἐπὶ τῶν ἔτι τότε σῳζομένων ἰδιογράφων αὐτοῦ διδαχῶν ἐρειδομένη, ᾐτιολογημένως καὶ ῥητῶς καὶ πανηγυρικῶς ἀπήλλαξε τὸν ἄνδρα πάσης ἐπὶ καλβινοφροσύνῃ κατηγορίας, ἀνακράζουσα ἑλληνοπρεπῶς ἐν τῷ μέσῳ τῆς δυσκόλου ἐκείνης ἀνακρίσεως· «Ἡ Ῥωμαίων γῆ. . . . , . . νῦν εἰσέτι κρατεῖται καὶ ταλαιπωρεῖται σύμπασα ὡς μηδέποτε τεταλαιπώρηται παρά τινος ἀρχῆς ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς πράγμασι μηδὲν γένος ὑπήκοον. Ἀλλ' οὕτως εἰσὶν ἀνώτεροι τοῦ φόβου καὶ τῶν ἀπειλῶν ὥστε συμβέβηκεν αὐτοῖς λάμπειν ὡς μάρτυρας, οὐ καθ' ἡμέραν, ἀλλὰ καὶ καθ' ὥραν καὶ στιγμήν, καὶ οὕτω προσπαίζουσι τῇ καταιγίδι ταυτῃ, ἣν οἱ ἀντίδικοι μόνῃ ἀκοῇ καὶ φρίττουσι καὶ θαυμάζουσι (1).»

Ὀρφεύς
(Τοιχογραφία ἐξ ἁγίου Καλλίστου)

Ταῦτα δὲ γράφουσα ἡ σύνοδος ἐκείνη διὰ δακρύων καὶ αἵματος, ὡς λέγει ὁ ἡμέτερος Μᾶρκος Ρενιέρης, εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς τελευταίας τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς περιπετείας. Ὁ Λούκαρις ἐπατριάρχησε τὸ πέμπτον ἐν ἔτει 1637. Ἐν τῷ μεταξὺ

(1) Ἀλλὰ καὶ ἡ σύνοδος αὕτη τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπέρριψε τὴν ὁμολογίαν του Κυρίλλου. Ἡ σύνοδος αὕτη ἀντέταξε κατὰ τῆς ὁμολογίας τοῦ Κυρίλλου (ὅτι δηλονότι ἡ ἐκκλησία δύναται νὰ πλανηθῇ καὶ ὅτι ἡ θεία Γραφὴ καὶ ἄνευ τῆς ἑρμηνείας τῶν Πατέρων δύναται νὰ ἔχῃ ἰσχὺν ἄρθρου πίστεως, ἧς ὁμολογίας ἀκολουθία ἦν ἡ ἄρνησις τῆς θειότητος τῶν ἀποφάνσεων τῶν κατὰ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν το ἀναμάρτητον τῆς Ἐκκλησίας ἐκπροσωπουσῶν οἰκουμενικῶν συνόδων)

ΟΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΑΙ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

1602-1686

1602 Νεόφυτος Β'
1603 Ραφαὴλ Β'
1607 Νεόφυτος Β', *τὸ β'*
1612 Κύριλλος Α' ὁ Λούκαρις, *ὢν καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας*
1614 (; ἢ 13) Τιμόθεος Β'
1621 Κύριλλος Α' ὁ Λούκαρις, *παραιτησάμενος τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας ἐκλέγεται τὸ β'*
1623 Γρηγόριος ὁ Στραβοαμασείας
1623 Ἄνθιμος Β'
1623 Κύριλλος Α' ὁ Λούκαρις, *τὸ γ'*
1630 Ἰσαάκ, *ἡμερόβιος*
1630 Κύριλλος Α' ὁ Λούκαρις, *τὸ δ'*
1634 Κύριλλος Β' ὁ Κονταρῆς, *ἡμερόβιος*
1634 Ἀθανάσιος Γ' ὁ Πατελλάριος, *βραχύχρονος*
1634 Κύριλλος Α' ὁ Λούκαρις, *τὸ ε'*
1635 Κύριλλος Β' ὁ Κονταρῆς, *τὸ β'*
1636 Νεόφυτος Γ'
1637 Κύριλλος Α' ὁ Λούκαρις, *τὸ ς' καὶ τελευταῖον*
1638 Κύριλλος Β' ὁ Κονταρῆς, *τὸ γ'*
1639 Παρθένιος Α' ὁ Γέρων
1644 Παρθένιος Β' ὁ Νέος, ὁ καὶ Ὀξύς
1646 Ἰωαννίκιος Β' ὁ Λίνδιος
1648 Παρθένιος Β' ὁ Ὀξύς, *τὸ β'*
1651 Ἰωαννίκιος Β' ὁ Λίνδιος, *τὸ β'*
1652 Κύριλλος Γ' ὁ Σπανός, *εἰκοσαήμερος*
1652 Ἀθανάσιος Γ' ὁ Πατελλάριος, *τὸ β' (διμηνιαῖος)*
1652 Παΐσιος Α'
1653 Ἰωαννίκιος Β' ὁ Λίνδιος, *τὸ γ'*
1654 Κύριλλος Γ' ὁ Σπανός, *δεκατετραήμερος*
1654 Παΐσιος Α', *τὸ β'*
1655 Ἰωαννίκιος Β' ὁ Λίνδιος, *τὸ δ'*
1656 Παρθένιος Γ' ὁ Παρθενάκης
1657 Γαβριὴλ Β', *δωδεκαήμερος*
1657 Θεοφάνης Β', *τριήμερος*
1657 Παρθένιος Δ' ὁ Μογιλάλος
1662 Διονύσιος Γ' ὁ Βαρδαλῆς ἢ Σπανός
1665 Παρθένιος Δ' ὁ Μογιλάλος, *τὸ β'*
1667 Κλήμης
1668 Μεθόδιος Γ' ὁ Μορώνης
1671 Παρθένιος Δ' ὁ Μογιλάλος, *τὸ γ'*
1671 Διονύσιος Δ' ὁ Μουσελίμης ὁ Κομνηνός
1673 Γεράσιμος Β'
1675 Παρθένιος Δ' ὁ Μογιλάλος, *τὸ δ'*
1676 Διονύσιος Δ' ὁ Μουσελίμης, *τὸ β'*
1679 Ἀθανάσιος Δ', *δεκαήμερος*
1679 Ἰάκωβος
1682 Διονύσιος Δ' ὁ Μουσελίμης, *τὸ γ'*
1684 Παρθένιος Δ' ὁ Μογιλάλος, *τὸ ε'*
1685 Ἰάκωβος, *τὸ β'*

ὅμως οἱ ἐξωτερικοὶ αὐτοῦ φίλοι καὶ σύμμαχοι εἶχον ὑποστῆ ποικίλας τροπάς. Ναὶ μὲν ἔτι ἀπὸ τοῦ 1627 ἐπέτυχε τὴν ἀπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἔξωσιν τῶν Ἰησουιτῶν ἀλλ' ἐνῷ οἱ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας ἐξηκολούθουν πολεμοῦντες κατ' αὐτοῦ διὰ παντὸς τρόπου ἡ μὲν Ἀγγλία προσεγγίσασα εἰς τὸν καθολικισμὸν ἔπαυσεν ὑποστηρίζουσα τὸν ἡμέτερον πατριάρχην, ἡ δὲ Ἐνετία, μηδὲν ἔχουσα μετὰ τὴν ἐξορίαν τῶν Ἰησουιτῶν ἴδιον συμφέρον ἀπέσυρεν ὡσαύτως τὴν προστασίαν αὐτῆς, ὁ δὲ μόνος περιλειφθεὶς Κορνήλιος Χάγα δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ ἀντισταθῇ εἰς τοὺς δύο ἰσχυροὺς αὐτοῦ ἀνταγωνιστάς. Τότε ὁ Κύριλλος ἐπεζήτησεν ἕτερον σύμμαχον, τὸν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης εὑρισκόμενον Γουσταῦον Ἀδόλφον, τὸν βασιλέα τῆς Σουηδίας. Καὶ ἔγραψε πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν προτρέπων νὰ πέμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ. Ὁ ἥρως τῆς διαμαρτυρήσεως ὑπήκουσε προθύμως εἰς τὴν πρόσκλησιν, καὶ ὁ πρέσβυς αὐτοῦ Παῦλος Στρασβοῦργος ἀφίκετο ἔτι ἀπὸ τοῦ 1632 κομιστὴς ἐπιστολῶν τοῦ βασιλέως τῆς Σουηδίας πρὸς τὸν πατριάρχην Κύριλλον. Εἰς τὰς ἐπιστολὰς ταύτας ἀπήντησεν ἀμέσως ὁ Κύριλλος ἐκφράζων πρὸς τὸν βασιλέα βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην ἕνεκα τῆς προνοίας ἣν ἐπεδείξατο ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἀλλ' αἱ ἐλπίδες ἃς παρήγαγεν ἡ νέα αὕτη ἐπέμβασις ἐψεύσθησαν μετ' οὐ πολύ, πεσόντος τοῦ Γουσταύου Ἀδόλφου εἰς Λύτζεν κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1632. Ὅτε λοιπὸν ὁ Κύριλλος ἐπατριάρχησε τὸ πέμπτον, δὲν εἶχε πλέον περὶ ἑαυτὸν τοὺς ἰσχυροὺς συμμάχους δι' ὧν τοσάκις πρότερον κατίσχυσε τῶν ἀντιπάλων· καὶ μετὰ ἡμιόλιον ἔτος οὐ μόνον καθῃρέθη αὖθις ἀλλὰ καὶ ἐθανατώθη διὰ βασιλικῆς προσταγῆς.

Ἡ ἀποτυχία αὕτη τῆς τῶν διαμαρτυρομένων ἐπεμβάσεως ὑπεχρέωσε τοὺς ἡμετέρους, ἔχοντας πάντοτε ἀνάγκην ἐξωτερικοῦ προστάτου, νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν μετριοπαθεστέραν ἐκ τῶν δύο μεγάλων καθολικῶν δυνάμεων, εἰς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ τοῦτο τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ αὗται αἱ δυνάμεις ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλας ἕνεκα τῆς τοῦ Ἁγίου Τάφου κατοχῆς. Ὅθεν, ὅτε τῷ 1649 ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ τῆς αὐτοκρατορίας πρέσβυς Σμὶτ ἵνα ἀνανεώσῃ τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν εἰρήνην, ὁ πρέσβυς οὗτος εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις διαπιστευτήρια παρὰ τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ Παρθενίῳ Β', εὐχαριστοῦντα αὐτὸν δι' ὅσα ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἔπραξεν. Ἀπελθὼν δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐκομίσατο τὴν προσήκουσαν πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν ἀπάντησιν τοῦ πατριάρχου. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Παρθένιος Β' διετέλει εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὸν τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορα, ἀδυσώπητος τοῦ καθολικισμοῦ μερὶς ἐπέτυχε μετά τινα ἔτη τὴν ἐξορίαν αὐτοῦ καὶ τὸν θάνατον. Ἡ δὲ ἐσχάτη αὕτη τῶν ποινῶν ἡ ἐπιβληθεῖσα εἰς τὸν οἰκουμενικὸν τοῦτον πατριάρχην, καὶ προηγουμένως εἰς τὸν Λούκαριν, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ κατόπιν εἰς ἄλλους, μαρτυρεῖ ὅτι ἅπασα ἐκείνη ἡ τοῦ ἀξιώματος ἐπιφάνεια, δι' ἧς ὁ Μωάμεθ Β' περιέβαλε τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, ἠρείδετο ἐπὶ τῆς ἄμμου. Ὅθεν

τὴν ὁμολογίαν τοῦ Δοσιθέου (πατριάρχου Ἱεροσολύμων) ὅτι ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα καὶ διδάσκαλον αὐτῆς Χριστὸν καὶ τὴν ἔμπνευσιν τοῦ ἁγίου πνεύματος δὲν ἔχει κῦρος ὀλιγώτερον τοῦ κύρους τῆς θείας γραφῆς, καὶ ἐνῷ οἱοσδήποτε ἄνθρωπος *καθ' ἑαυτὸν ἐμπνεόμενος* ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῆς θείας Γραφῆς (ὡς φρονεῖ ὁ προτεσταντισμὸς ἐπιτρέπων εἰς πάντα τὴν ἑρμηνείαν) δύναται νὰ πλανηθῇ, ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία δὲν δύναται νὰ πλανηθῇ (οὐ δυνατὸν εἶναι ἁμαρτάνειν τὴν Ἐκκλησίαν τὸ πνεῦμα κεκτημένην διδάσκαλον καὶ Χριστὸν κεφαλήν). Ὁ ἄνθρωπος ἐξ *ἑαυτοῦ* λαλῶν ὑπόκειται τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία ἡ Καθολικὴ ἡ λαλοῦσα διὰ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων οὐδέποτε ἐξ ἑαυτῆς λαλεῖ καὶ οὐδέποτε δύναται νὰ πλανήσῃ καὶ νὰ πλανηθῇ, διότι οὐδέποτε δύναται νὰ πλανηθῇ ὁ ἡγεμὼν καὶ ὁδηγὸς αὐτῆς, τὸ ἅγιον πνεῦμα, ἀλλ' εἶναι, ὅπως ἡ θεία Γραφή, ἀναμάρτητος (ἀλλ' ἔσται ὡσαύτως τῇ θείᾳ Γραφῇ ἀδιάσειστον καὶ ἀσάλευτον κῦρος ἔχουσα).

καιρὸς εἶναι ἐνταῦθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἐσωτερικὰς ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ περιπετείας τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν (¹).

---

(1) Ὡ πρὸς τὰ πρόσωπα μάλιστα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὡς πρὸς τὸ καθεστὼς τῶν πραγμάτων αὐτῶν. Πρβλ. τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἱστορίᾳ τῆς ἑλλην. ἐπαναστάσεως (Ἱστορ. ΙΘ' αἰῶνος Τόμ. Β' σ. 42—45) περὶ τούτων εἰρημένα: «Ἡ σχέσις τῆς ὀθωμανικῆς πολιτείας καὶ κράτους πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τὴν χριστιανικὴν εἶναι σχέσις κράτους πρὸς κράτος ἐν κράτει. Ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ «κράτους ἐν κράτει», τὸ τοσοῦτο νῦν ὑπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴν (πολιτειολογικὴν καὶ φιλοσοφικὴν) ἄποψιν τοῦ πράγματος ἀνώμαλον δοκοῦν, ἦν ὡς πρὸς τὰ μωαμεθανικὰ κράτη τὰ ἔχοντα ὑπηκόους λαοὺς χριστιανοὺς (ἢ καὶ ἰουδαίους) τὸ μόνον ὑγιὲς ἐπὶ τῆς λογικῆς τῶν πραγμάτων, ἐπὶ τῆς ἱστορίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ὑγιοῦς πολιτικῆς φρονήσεως ἐρειδόμενον σύστημα. Τὸ ὀθωμανικὸν κράτος ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτοῦ ὡς *Ἐκκλησίας θρησκευτικῆς* καὶ θεοκρατικῆς, ἀρυόμενον πᾶσαν αὐτοῦ τὴν νομοθεσίαν ἐκ τοῦ ἱεροῦ νόμου, τοῦτ' αὐτὸ ἐπιτρέπει καὶ εἰς τὴν ὑπ' αὐτὴν ἢ παρ' αὐτὴν συντεταγμένην ἀλλοτρίαν Ἐκκλησίαν τὴν διὰ τῆς ὑλικῆς ὑπεροχῆς, διὰ τῶν ὅπλων καὶ τῆς κατακτήσεως ὑποταχθεῖσαν εἰς τὴν πολιτικὴν ἄρχουσαν Ἐκκλησίαν. Ὁ μόνος δεσμὸς ὁ συνδέων πρὸς τὴν ἄρχουσαν Ἐκκλησίαν καὶ ἔθνος τὴν ὑπόδουλον Ἐκκλησίαν καὶ ἔθνος εἶναι ὁ τῆς ὑλικῆς ὑπεροχῆς, ὁ τῆς βίας καὶ δεσποτείας τῆς πρώτης καὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς δευτέρας. Ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων ἡ δεσπόζουσα ὑλικῶς Ἐκκλησία ἐπιτρέπει τῇ ὑποδούλῳ πᾶν ὅ,τι συντελοῦν εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ στερέωσιν ταύτης δὲν ἀντιβαίνει εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ ἀσφάλειαν καὶ τὰ οὐσιώδη συμφέροντα τῆς ἀρχούσης Ἐκκλησίας καταστρέφουσα ἀδυσωπήτως πᾶν τὸ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τούτων ἐπιβλαβὲς αὐτῇ δοκοῦν. Ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου εἶναι ἰδιωτικὴ περιουσία καὶ ὁ φόνος ἰδιώτου ὑπὸ ἰδιώτου τιμωρεῖται δι' αἵματος ἀντὶ αἵματος κατὰ βούλησιν καὶ ἀξίωσιν τοῦ διαφερομένου. Ἀλλ' ὑπεράνω τοῦ πενιχροῦ τούτου ποινικοῦ δικαίου, ὅπερ εἶναι μᾶλλον δίκαιον ἀστικόν, ἵσταται τὸ μέγα ἄγραφον ποινικὸν δίκαιον τοῦ κράτους τοῦ κεκτημένου ἐπὶ παντὸς ὑπηκόου ζωῆς καὶ θανάτου ἐξουσίαν, δι' οὗ δικαίου ἱερεῖς καὶ ἱεράρχαι καὶ πατριάρχαι ἄγονται εἰς ἀγχόνην ἢ εἰς τὸν πέλεκυν τοῦ δημίου μεθ' ἧς αὐθαιρεσίας (ἀλλ' αὐθαιρεσίας ἐκ τοῦ δικαίου τοῦ κράτους, ἀπὸ raison d'Etat, ὡς λέγουν οἱ Φράγκοι, προερχομένης) καὶ μωαμεθανοὶ ἀνώτατοι λειτουργοὶ τοῦ κράτους, βεζίραι, μεγάλοι βεζίραι, στρατάρχαι καὶ μεγάλοι μουφτῆδες ἐθανατοῦντο ἄκριτοι ἕνεκα οἱουδήποτε ἀληθοῦς ἢ δοκοῦντος ἁπλῶς ὀλισθήματος ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν, χωρὶς ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ὑπηκόου νὰ ὑπάρχῃ τι ἐνταῦθα κλονοῦν τὴν τούτου πίστιν πρὸς τὸ ἀπόλυτον δίκαιον, ὅπερ φαίνεται μᾶλλον ἐμπεδούμενον διὰ τῆς κατὰ παντὸς ὑψηλὰ καθημένου ἐνεργείας τοῦ δικαίου τοῦ κράτους ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου ἀρχηγοῦ καὶ ἱερᾶς ἐκπροσωπήσεως τοῦ κράτους. Καὶ τὸ ἀποφαίνεσθαι γνώμην ὅτι ἕνεκα τοῦ ἀδίκου φόνου τοῦ Κυρίλλου Δ' καὶ ἄλλων πατριαρχῶν ἡ διὰ τοῦ Μεχμὲτ Β' «τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον περιβαλοῦσα ἐπιφάνεια τοῦ ἀξιώματος ἠρείδετο ἐπὶ τῆς ἄμμου» εἶναι τοσοῦτον ὀλίγον ἀληθὲς ἐν τῇ ἀντικειμενικῇ θέσει τῶν πραγμάτων ὅσον τὸ ἰσχυρίζεσθαι ὅτι ἕνεκα ἀκρίτου φόνου τοσούτων μεγάλων βεζιρῶν καὶ πλήθους ἄλλου μεγάλων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀνδρῶν τοῦ ὀθωμ. κράτους ἐπὶ πολλῶν σουλτάνων τὸ ἀξίωμα τοῦ κράτους τούτου ἠρείδετο ἐπὶ ἄμμου. Ὁ μέγας βεζίρης φονεύεται, ἀλλὰ πρὸ τῆς τούτου θανατώσεως διορίζεται ἄλλος, ἵνα μὴ φανῇ ὅτι φονεύεται ὁ μέγας βεζίρης ἀλλ' ὁ φανεὶς ἀνάξιος τοῦ ἀξιώματος τούτου ἄνθρωπος. Οὕτω καὶ οἱ σουλτάνοι οἱ θανατώσαντες πατριάρχας ἐφρόντιζον ἐκ τῶν προτέρων μάλιστα πάντοτε καὶ πρὸ τῆς ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ. Οὕτως ἔπραξεν ὁ σουλτάνος κατὰ τὸ 1821 φροντίσας ἵνα πρὸ τῆς θανατώσεως τοῦ πατριάρχου καταλάβῃ ἕτερος τὴν θέσιν τοῦ θανατωθησομένου, καὶ δὴ μετὰ μείζονος ἐπισημότητος καὶ τιμῆς. Ἐντεῦθεν δὲ πολλοὶ μὲν ἔπεσον πατριάρχαι ὡς *μάρτυρες*, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἔνοχοι ἐσχάτης προδοσίας κατὰ τὴν τοῦ καταδιώκοντος αὐτοὺς κράτους ἀντίληψιν. Ἀλλ' ὅμως τὸ πολιτικὸν καὶ ἐθνικὸν καθεστὼς τῆς Ἐκκλησίας ἐπέζησε πάσαις ταῖς συμφοραῖς καὶ τοῖς διωγμοῖς καὶ ἔμεινε καὶ μένει κατ' οὐσίαν ἀδιάσειστον. Τὴν ἀλήθειαν δὲ ταύτην ἀκριβῶς κατανοήσας ἐξῆρε καὶ ἐτόνισεν αὐτὸς ὁ σύγχρονος καὶ μάρτυς τοῦ ἀποκεφαλισθέντος πατριάρχου καὶ τῶν τότε παθημάτων τῆς Ἐκκλησίας, Μητροφάνης Κριτόβουλος εἰπών· «προνοίᾳ Θεοῦ θαυμασίᾳ καίπερ στενάζουσα (ἡ Ἐκκλησία) ὑπὸ τὸν ζυγὸν κεκηρυγμένου ἐχθροῦ ἀπολαύει ἐλευθερίας, διότι ὁ *πολέμιος οὗτος ἐᾷ ταύτην πολιτεύεσθαι περὶ τὴν θρησκείαν κατ' οὐδὲν ἔλαττον* ἢ ἡνίκα χριστιανοὶ ἐβασίλευον».

Τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῶν προνομίων ὅσα παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ εἰς τὸν πατριάρχην Γεννάδιον καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ ἦτο πολὺ σπουδαιότερον τοῦ βερατίου ὅπερ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐπετρέπετο εἰς ἕκαστον πατριάρχην καὶ τοῦ ὁποίου ἀνάλυσιν ἔχει ἤδη ὑπ᾽ ὄψιν αὐτοῦ ὁ ἀναγνώστης. Τοῦτο συνάγομεν πρῶτον ἐκ τῆς περιλήψεως τοῦ κειμένου ἐκείνου ἣν περιέσωσεν ἡμῖν ὁ Φραντζῆς, ἐχούσης ἐπὶ λέξεως»· Ἔδωκε δὲ καὶ προστάγματα ἐγγράφως τῷ πατριάρχῃ ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνοχλήσῃ ἢ ἀντιτείνῃ, ἀλλ᾽ εἶναι αὐτὸν *ἀναίτητον* καὶ *ἀφορολόγητον* καὶ *ἀδιάσειστόν* τε ἀπὸ παντὸς ἐναντίου, καὶ τέλους καὶ δόσεως ἐλεύθερος ἔσηται αὐτὸς καὶ οἱ μετ᾽ αὐτὸν πατριάρχαι εἰς τὸν αἰῶνα, ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ ἀρχιερεῖς». Πλὴν τούτου ἐκ τῆς ἀνακρίσεως ἥτις ἐγένετο ἐπὶ Σελὴμ Α΄ περὶ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου ἐβεβαιώθη ὅτι ἐν αὐτῷ περιείχετο προσέτι ὅρος καθ᾽ ὃν αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι μηδέποτε ἐπ᾽ οὐδεμιᾷ προφάσει ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς μωαμεθανικὰ εὐκτήρια (1). Μικρὰ δέ τις ἀντιπαράθεσις τῶν ὅρων τούτων πρὸς τὰς προεκτεθείσας τοῦ μεταγενεστέρου βερατίου διατάξεις ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσαν σπουδαίαν διαφοράν. Τὸ ἀρχικὸν κείμενον καθιέρου τὸ *ἀδιάσειστον* τοῦ πατριάρχου, περὶ οὗ τὸ μεταγενέστερον οὐδὲν διαλαμβάνει (2). Ἔτι δὲ βραδύτερον τὸ βεράτιον περιέλαβε διάταξιν διαλαμβάνουσαν ὅτι ὁ πατριάρχης εἶναι μὲν ἀμετακίνητος ἀλλ᾽ ἐξαιρέσει τῶν τριῶν περιπτώσεων καθ᾽ ἃς ἤθελεν ἀποδειχθῇ ἔνοχος καταπιέσεως τῶν χριστιανῶν, παραβάσεως τοῦ θρησκευτικοῦ νόμου καὶ ἀπιστίας πρὸς τὸν ἡγεμόνα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐλαστικὴ ἑρμηνεία, ἧς ἦσαν αἱ ἐξαιρέσεις αὗται δεκτικαί, ἐντελῶς ἀνέτρεψε τὸ ἐξ ἀρχῆς καθιερωθὲν ἀδιάσειστον. Ὡσαύτως τὸ μεταγενέστερον βεράτιον δὲν περιελάμβανε τὴν ῥητὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ σφετερισμοῦ τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἔλεγε μὲν ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος εἶναι ἀφορολόγητοι, οὐχὶ ὅμως ἀπολύτως, ὅπως τὸ ἀρχικὸν κείμενον, ἀλλὰ μετά τινων ἐξαιρέσεων, αἵτινες εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς κανόνα.

Ὁπωσδήποτε καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὰ μεταγενέστερα βεράτια παρεβιάσθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε παραβιαζόμενα. Κυριωτάτη τούτου αἰτία ὑπῆρξεν ἡ αὐθαιρεσία τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, καθ᾽ ἧς οὐδένα τρόπον εἶχε ν᾽ ἀντισταθῇ ὁ πατριάρχης. Εἴδομεν ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν ὁ κατακτητὴς εἶχε μέγιστον συμφέρον νὰ περιποιηθῇ ὅσον ἔνεστι τὴν ἐκκλησίαν τῶν κατακτηθέντων, διότι βλέπων

(1) Τοιοῦτος ὅρος δὲν ὑπάρχει νῦν οὔτε ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ τότε ἐν τοῖς βερατίοις. Ἀκρι-
βῶς δὲ πάντα τὰ ἱστορήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν μετατροπὴν Ἐκκλησιῶν εἰς δζαμία καὶ
εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ τοιούτου βουλεύματος τῶν κρατούντων γενο-
μένας ἐνεργείας οὐδαμῶς μνημονεύουσι βερατίων, ἀλλὰ τῆς δῆθεν συνθήκης μεταξὺ τοῦ Μεχμὲτ
Β΄ καὶ τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Παλαιο-
λόγου περὶ παραδόσεως τῆς πόλεως συνομολογηθείσης. Ὁ πατριάρχης Θεόληπτος Α΄ κατὰ ῥητὴν
μαρτυρίαν τῆς πατριαρχικῆς ἱστορίας εἶχε λαβεῖ βεράτιον ἢ «*πρόγραμμα*» σουλτανικόν, καὶ
ὅμως κατὰ τὸ ἱστόρημα δὲν ἐχρησιμοποιήθη τὸ ***πρόγραμμα*** τοῦτο πρὸς ματαίωσιν τοῦ περὶ τῶν
χριστιανῶν βουλεύματος, ἀλλ᾽ ἐχρησιμοποιήθησαν αἱ δῆθεν μαρτυρίαι γενιτσάρων ὑπεργήρων
παραστάντων δῆθεν εἰς τὴν συνομολόγησιν τῆς λεγομένης συνθήκης ἐκείνης. Τὰ αὐτὰ παραδί-
δονται καὶ ἐν τῷ ἱστορήματι τῆς ἐπὶ Σουλεϊμὰν Α΄ μετατροπῆς ναῶν χριστιανικῶν εἰς δζαμία.
Οἱ μωαμεθανοὶ ἡγεμόνες, καίπερ ἀνεχόμενοι πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὴν ἐν τοῖς κράτεσιν αὐτῶν
ὕπαρξιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας συνῳδὰ πρὸς τὸν ἱερὸν νόμον μετὰ τοῦ ἀπαραιτήτου βα-
θμοῦ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ὅμως τοὺς καλλιπρεπεῖς ναοὺς μετέβαλλον πανταχοῦ εἰς τεμένη
τοῖς χριστιανοῖς ἐπιτρέποντες μόνον οἰκοδόμησιν ταπεινῶν (ξυλίνων ἐν Κωνσταντινουπόλει
ναῶν).

(2) Τοῦτο ἔπραξεν ὁ πρῶτος χριστιανικὴν χώραν κατακτησάμενος Χαλίφης Ὀμὰρ Α΄ ἐν
Ἱερουσαλήμ· τοῦτο ἔπραξεν ὁ Μωαβίας ἐν Δαμασκῷ καὶ ἐν πάσῃ Συρίᾳ. Τοῦτο ἔπραξαν οἱ

ἀδιαλείπτως τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κατ' αὐτοῦ ἐξεγειρομένην ἐνόει ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ δώσῃ εἰς τοὺς κατακτηθέντας ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ ποθήσωσι τὴν μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων ἕνωσιν. Ἀλλὰ πραγματευόμενοι τὰ περὶ τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἐξηγήσαμεν ὅτι ὁ τοιοῦτος ἀπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης φόβος ἐξέλιπε πρωιμώτατα. Ἔτι ἀπὸ τοῦ 1509 ἡ Ἐνετία δὲν ἐδίστασε ν' ἀποφασίσῃ τὴν μετὰ τοῦ σουλτάνου κατὰ τοῦ πάπα συμμαχίαν καὶ μετ' ὀλίγον νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν Σελὴμ Α' φόρον 8.000 δουκάτων, ἵνα διατηρήσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου Κύπρου. Περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος οὐδεμίαν ἤδη ἐπροξένει ἀνησυχίαν εἰς τὸ Διβάνιον ἥ τε ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης δύναμις· ἀπ' ἐναντίας αἱ μάταιαι προσπάθειαι ἃς οὗτος κατέβαλλεν ἵνα ἐξωθήσῃ τὴν Δύσιν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐκίνουν τὸν γέλωτα καὶ τὴν περιφρόνησιν ἐν τοῖς συμβουλίοις τοῦ σουλτάνου, ὁ δὲ Μουρὰτ Γ' ἀναφανδὸν ἐνέπαιζε τὰς κατ' αὐτοῦ ἐκδεδομένας παπικὰς βούλλας. Περὶ Γερμανῶν δὲν ἤξευρον ἄλλο ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ ὅτι ἀδιακόπως ἡττῶντο ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν. Ἡ δὲ μόνη δύναμις ἥτις ἐλογίζετο τότε ἐπικίνδυνος ἦτο ἡ Ἱσπανία· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀκολούθου ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπε καὶ τοῦτο τὸ φόβητρον. Οὐ μόνον δὲ κατέστη τοιουτοτρόπως βαθμηδὸν ἐκ μέσου ὁ κύριος λόγος δι' ὃν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐνόμισε πρέπον νὰ περιποιῆται τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν ἀλλὰ παρήχθησαν παρ' αὐτῇ συγχρόνως ἕτερα συμφέροντα ὑπαγορεύοντα ἐν μέρει ἀντίθετον πολιτικήν. Παρεκτὸς τῆς Ἐνετίας περιῆλθον εἰς φιλικὰς καὶ συμμαχικὰς σχέσεις πρὸς τὴν Πύλην καὶ ἕτεραι δυνάμεις, ἰδίως ἡ Γαλλία, ἡ δὲ Γαλλία, καθάπερ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, ἐπροστάτευσεν ἀνέκαθεν τὰς ἐνεργείας τοῦ ἰησουιτικοῦ τάγματος, καί, γενομένη, ὡς μὴ ὤφελεν, ὄργανον τῶν παθῶν

Μουρὰτ Γ'

Σελδσοῦκοι ἐν μ. Ἀσίᾳ· τοῦτο δ' ἔπραξαν οἱ Ὀθωμανοὶ ἐν Κων)πόλει καὶ ἐν πάσαις ταῖς χώραις τοῦ ποτὲ ἑλληνικοῦ κράτους (ἰδίως ἐν Ἀθήναις, Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι). Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ ὅρος ἐν τῷ βερατίῳ ἀπᾴδων πρὸς τὸ τοιοῦτον σύστημα.

Πᾶσαι αἱ εἰκασίαι αὗται εἶναι ἐπισφαλέσταται καθ' ὅσον δεν εἶναι γνωστὸν τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενον των πρώτων βερατίων. Το «ἀδιάσειστον» τὸ ἀναφερόμενον κατὰ Φραντζῆν εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ μνημονευόμενα προστάγματα τοῦ Μεχμὲτ Β' δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστὸν ἂν εἶναι εἰλημμένον ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ ἀπ' αὐτου τοῦ κειμένου τοῦ προστάγματος, καὶ ἂν τὸ πρόσταγμα τοῦτο ἦν τοσοῦτον εὐρυ καὶ ἀναλυτικόν, ὡς εἶναι τὸ βεράτιον τὸ ***καλούμενον πρόγραμμα»***. Ἀληθῶς τὰ προγράμματα ἢ βεράτια εἰσὶ λίαν ἀρχαῖα, ἀφοῦ ἐπὶ τοῦ Σελὴμ Α' (1512–1520) ἐδίδοντο ταῦτα. Ἀλλὰ πόσον κατὰ καιροὺς τὸ περιεχόμενον αὐτῶν μετεβάλλετο ἀρκεῖ νὰ μαρτυρήσῃ τὸ ἑξῆς μόνον γεγονός. Ὅτε τὸ πατριαρχεῖον της α' πατριαρχίας ἐπὶ τοῦ Ἰωακεὶμ Γ' τῷ 1883 ᾐτιάσατο τὴν Πύλην διὰ την μεταβολὴν ὅρων τινῶν τοῦ βερατίου τῶν ἀρχιερέων, ἔλαβεν ὡς ἀπάντησιν παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ Ἀσὶμ πασᾶ ὅτι ἐντος τῶν τελευταίων μόνον τεσσαράκοντα ἐτῶν 1843–1883 τετράκις εἶχε τροποποιηθῆ τὸ περιεχόμενον τοῦτο! Δυστυχῶς οἱ ἐν τοῖς πατριαρχείοις τοσοῦτον ὀλίγον ἐπιμελῶς ἐφρόντιζον νὰ διαφυλάττωσι τὰ πολυτιμότατα ταῦτα μνημεῖα τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας ὥστε τὸ μόνον πλῆρες σῳζόμενον βεράτιον εἶναι τὸ τῆς δευτέρας πατριαρχίας τοῦ Ἰωακεὶμ Β' το ἐκδοθὲν τῷ 1874. Ὁ μέγας χαρτοφύλαξ Μ. Γεδεὼν ἀνεκάλυψεν, ὡς εἶπεν ἡμιν, τεμάχια καὶ ἄλλων προγενεστέρων προγραμμάτων καὶ ὅμως συχνὰ πυκνὰ δὲν παύεται γινόμενος λόγος περὶ ἐπιτεύξεως βερατίου καθ' ὅλα ὁμοίου τῷ δοθέντι ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ Β'. Ἀντίγραφα τῶν κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ χρόνους ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι νῦν ἐπιτάγ-

αὐτοῦ καὶ τῶν διαβολῶν, παρέπεισε πολλάκις τὴν Ὑψηλὴν Πύλην νὰ καταπιέσῃ πολυειδῶς καὶ νὰ καταθλίψῃ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Ἐντεῦθεν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος εἰς τὴν φυσικὴν αὐθαιρεσίαν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως προσετέθη καὶ ἄλλη αἰτία παραβιάσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β΄ παραχωρηθέντων προνομίων, ἡ τῶν ἰησουιτῶν ἐνέργεια.

Ἀλλὰ τὸ πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν καθῆκον ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ προσθέσωμεν καὶ τὴν τρίτην τοῦ κακοῦ τούτου αἰτίαν, εὐθὺς μὲν ἐξ ἀρχῆς προκύψασαν εἰς μέσον καὶ μετά τινων διαλείψεων διαρκέσασαν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον, τὴν φιλαρχίαν καὶ τὴν φιλοχρηματίαν τῶν ἡμετέρων, ἔστιν ὅτε δέ, καὶ μάλιστα κατὰ τοὺς πρώτους τῆς κατακτήσεως αἰῶνας, τὴν παρ' αὐτοῖς ἔλλειψιν τῆς δεούσης παιδείας καὶ ἱκανότητος. Διότι συμβαίνει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἐπὶ τῆς κατακτήσεως ὅ,τι πολλάκις συναντῶμεν καὶ εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἱστορίαν. Ἐν στιγμαῖς κρισίμοις, ἐν περιστάσεσι δειναῖς ὁ Ἕλλην ἀναδείκνυσιν ἀρετὰς ἐξαιρέτους, περὶ τὰ καθέκαστα ὅμως τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ βίου πολλάκις ἀναφαίνεται χωλαίνων καὶ πλημμελῶν. Πλὴν τούτου ἢ μᾶλλον ἕνεκα τούτου συνήθως μὲν διακρίνει τὸ ἀληθὲς ἐθνικὸν συμφέρον, σπανίως ὅμως ἐμμένει εἰς τὴν πρὸς τοῦτο ἄγουσαν εὐθεῖαν ὁδόν. Ἅπαντα τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα ταῦτα γίνονται καταφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν πραγμάτων ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Βεβαίως ἀξιοθαύμαστος ὑπῆρξεν ὁ πατριάρχης Ἰωάσαφ Α΄, ὅστις πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β΄ νὰ ἐπιτρέψῃ τὸν γάμον τοῦ Γεωργίου Ἀμοιρούτση μετὰ τῆς ὡραίας χήρας τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐνῷ οὐδεὶς λόγος ὑπῆρχε διαζεύξεως τοῦ Ἀμοιρούτση ἀπὸ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ἐπέμεινεν ἀποποιούμενος· καὶ ὅτε τούτου ἕνεκεν ἐξεβλήθη τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ καθῃρέθη καὶ ἐξυβρίσθη, διατάξαντος τοῦ σουλτάνου νὰ κοπῶσι τὰ γένεια αὐτοῦ, ἐκραύγαζεν, ἐνῷ ἐξετελεῖτο ἡ βάρβαρος αὕτη προσταγή, «οὐχὶ μόνον τὰ γένεια ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καὶ τὴν κεφαλὴν δύνανται νά μου κόψωσιν ἕνεκα τῆς ἀληθείας, οὐδὲ θέλω ποτὲ παραβῆ τοὺς νόμους, ὧν διατελῶ φύλαξ καὶ προστάτης». Καὶ οὐδὲν ἧττον ἀγαστὸς ἐγένετο ὁ μέγας αὐτοῦ ἐκκλησιάρχης, ὁ βραδύτερον πατριαρχήσας λόγιος Μάξιμος, ὅστις, ἐπιστρέψας τὰ δῶρα τὰ δοθέντα αὐτῷ ἵνα μεταπείσῃ τὸν Ἰωάσαφ, ἀπήντησεν ὅτι μέχρι θανάτου δὲν θέλει παραβῆ τοὺς νόμους τῆς πίστεως αὐτοῦ, ὑποστὰς τφόντι ἕνεκα τῆς καρτερίας ταύτης τὸν τῆς ῥινὸς ἀκρωτηριασμόν. Ἄξιοι δὲ τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης ὑπῆρξαν ὅ τε μητροπολίτης Ἡρακλείας καὶ οἱ ἀρχιεπίσκοποι Καισαρείας καὶ Ἐφέσου καὶ οἱ ἄλλοι ἱερωμένοι οἱ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συναινέσαντες νὰ χειροτονήσωσι πατριάρχην τὸν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β΄ ἐπιβληθέντα Ραφαὴλ Α΄, ἄνθρωπον ἀμαθῆ καὶ μέθυσον, μέχρις οὗ ὑπεχρέωσαν τὸν σουλτάνον νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκλογὴν ἑτέρου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος, αὐτοῦ δὴ τοῦ πρὸ μικροῦ ἀναφερθέντος σοφοῦ Μαξίμου, τοῦ ὁποίου ἀνελύσαμεν ἐν τοῖς προτέροις τὴν πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἐνετίας ἐπιστολήν. Ἢ πῶς νὰ μὴ καυχώμεθα ἐπὶ τῷ

χουσι πάντως, ἂν μὴ πάντα, τοὐλάχιστον πολλὰ ἐν τοῖς Ἀρχείοις τῆς Υ. Πύλης. Ἀκριβῶς δὲ ὁ ταῦτα γράφων ἔμελλε νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ σπουδαίου τούτου ἔργου, ἅτε διατελῶν ἐκ τῶν πρώτων μελῶν τῆς τῷ 1909 ἱδρυθείσης αὐτοκρατορικῆς ὀθωμανικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, ἧς κυριώτατον ἔργον ἦτο καὶ ἡ ἀναδίφησις καὶ μεθοδικὴ κατάταξις πάντων τῶν ἐν τοῖς γραφείοις καὶ ἀρχείοις τῆς Υ. Πύλης καὶ ἄλλοις δημοσίοις καταστήμασιν εὑρισκομένων ἐγγράφων, ὅτε ἡ καθ' ἡμῶν πολιτεία ὑπαλλήλων τινῶν τῆς ἑλληνικῆς πρεσβείας καὶ ἡ σύμπραξις αὐτῶν μετ' ἄλλων τινῶν ἔθηκεν ἐθνικὸν τέρμα καὶ εἰς ταύτην ὡς καὶ εἰς ἄλλην ἡμῶν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους ἐργασίαν.

μαρτυρικῷ θανάτῳ τῶν πατριαρχῶν Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Κυρίλλου τοῦ Κονταρῆ, Παρθενίου Β', Παρθενίου Γ', οἵτινες ἅπαντες ἠδύναντο διὰ μιᾶς λέξεως νὰ σώσωσι ζωὴν καὶ περιουσίαν ἀλλ' ἅπαντες προυτίμησαν τὸν θάνατον, ἀντὶ τῆς ἀπαρνήσεως τοῦ πατρίου θρησκεύματος; Ἂν δὲ οἱ ἱεράρχαι οὗτοι ἐμαρτύρησαν ὅτι ἤξευρον νὰ ἀποθάνωσιν ἐν δέοντι, ἕτεροι ἀπέδειξαν ὅτι ἐγίνωσκον νὰ διοικῶσιν ἄριστα τὰ τῆς ἐκκλησίας, οἷον ὁ Ἱερεμίας Β', ὁ Σαμουὴλ Α' καὶ ἄλλοι καλοὶ κἀγαθοί, εἰ καὶ ἧττον ὀνομαστοί, ἄνδρες. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱερὰ σύνοδος ἔπραξεν ἐν δειναῖς περιπετείαις ἐπαξίως τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐντολῆς. Ὅτε τῷ 1657 ἀπηγχονίσθη ὁ πατριάρχης Παρθένιος Γ', ἡ Πύλη μὴ ἀρκουμένη εἰς τὸ ἀδίκημα τοῦτο ἠθέλησε νὰ ἀναβιβάσῃ ἰδιογνωμόνως εἰς τὸν θρόνον ἐπίσκοπόν τινα Γάνου καὶ Χώρας, ἄνθρωπον παντελῶς ἀνάξιον τοιαύτης τιμῆς. Ἀλλ' ἡ γενναία διαμαρτύρησις τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἐπενεχθείσης εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος βίας ἠνάγκασε τὸν ἐπιβάτην τοῦτον νὰ καταβῇ μετὰ 12 ἡμέρας τῆς ἀρχῆς, ἡ δὲ σύνοδος ἐπιτυχοῦσα τὴν πρὸς τοῦτο συναίνεσιν τῆς κυβερνήσεως συνέταξε καὶ ὑπέγραψε τὴν ἀκόλουθον πρᾶξιν· «Οὐδεμία τῶν ὑποθέσεων δύναται τοῦ εἶναι ἀρχῆς δίχα, ἡ γὰρ ἀρχή ἐστι ῥίζα καὶ πηγὴ τοῦ ὅλου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεμενηκότος ἀμοίρου ἀρχῆς καὶ κεφαλῆς, ἅτε τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος *ἀδίκως καταδικασθέντος* μακαρίου Κὺρ Παρθενίου, συνήχθημεν ἡμεῖς οἱ παρευρεθέντες ἀρχιερεῖς ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου καὶ ψήφους κανονικὰς ποιησάμενοι ἐθέμεθα πρῶτον μὲν τὸν Προύσης καὶ Τριγλίας Κὺρ Παρθένιον, δεύτερον δὲ τὸν Λαρίσης Κὺρ Διονύσιον, καὶ τρίτον τὸν Σμύρνης Μακάριον. Ὅθεν καὶ κατεστρώθησαν τὰ ὀνόματα αὐτῶν· εἰς δήλωσιν καὶ ἀσφάλειαν ἐν τῷ κώδικι τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ͵αχνζ', Μαΐου α', ἰνδικτιῶνος δεκάτης· *ὡς γὰρ μὴ γεγονυῖαν ὅλως κατὰ κανόνας ἱεροὺς τὴν μετάθεσιν τοῦ Γαβριήλ, ἣν δυναστευθέντες ὑπεγράψαμεν ἐν τῷ κώδικι*, ἐκρίναμεν εἶναι ἄκυρον καὶ ἀνενέργητον καὶ εἰς οὐδὲν λογιζομένην». Τοιαύτη πρᾶξις ψηφισθεῖσα καὶ ὑπογραφεῖσα ἐνώπιον τοῦ ἀσπαίροντος ἔτι νεκροῦ τοῦ Παρθενίου Γ' καὶ ἐνῷ ἀπὸ τοσοῦτο λεπτοῦ νήματος ἐκρέματο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν τὸ ξίφος τῆς φοβερωτέρας αὐθαιρεσίας, εἶναι βεβαίως ἱκανὴ νὰ ἐξαγοράσῃ ἁμαρτίας πολλάς. Ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ ἁμαρτίαι ὑπῆρξαν δυσαρίθμητοι. Καθ' ἃ προείπομεν, μία τῶν κυριωτάτων τοῦ κακοῦ αἰτιῶν ἐγένετο ἡ κατὰ τὴν ΙΕ' καὶ τὴν Ιϛ' ἑκατονταετηρίδα ἀθρόα εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν ἀποδημία ἁπάντων σχεδὸν τῶν τοῦ ἔθνους λογάδων. Τὰ ἐντεῦθεν ἐξ ἀρχῆς προκύψαντα ἀτοπήματα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ θεραπευθῶσι πλέον ὅτε βραδύτερον ἐφύησαν ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους νέαι πεπαιδευμένων καὶ ἐμπείρων ἀνδρῶν γενεαί, τὰ δ' ἀτοπήματα ταῦτα συνδυαζόμενα μετὰ τῶν αὐτογνωμόνων διαθέσεων τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν ἐπιβούλων ἐνεργειῶν τοῦ καθολικισμοῦ συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸν ἐξευτελισμὸν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ εἰς τὴν ραγδαίαν κατάργησιν τῶν ἀρχικῶν αὐτῆς δικαίων καὶ προνομίων. Δὲν θέλομεν ἱστορήσει τὰ πράγματα καθ' ἕκαστα· ἐὰν ἐν τῇ ἑπτακαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὁ Μελέτιος δὲν ἔσχε τὴν γενναιότητα νὰ περιγράψῃ αὐτὰ λεπτομερῶς, διατί θέλετε νὰ καταδικασθῶμεν ἡμεῖς εἰς τοῦτο σήμερον, ὅτε ἐξέλιπον πολλαὶ τῶν ἀσχημιῶν ἐκείνων; Καὶ ἔπειτα αἱ λεπτομέρειαι αὗται ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν· μόνη δὲ ἡ κεφαλαιώδης τῶν πραγμάτων ἔκθεσις ἀρκεῖ νὰ φωτίσῃ τὸν ἀναγνώστην ἀποχρώντως ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ἀφ' ἧς ὁ Μωάμεθ Β' κατέλυσε τῷ 1461 τὴν ἐν Τραπεζοῦντι βασιλείαν, πολλοὶ τῶν εὐπατριδῶν τῆς πόλεως ταύτης, ἐλθόντες εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐζήτησαν ν' ἀποζημιωθῶσι δι' ἣν ἔπαθον στέρησιν, σφετεριζόμενοι τὸν πατριαρχικὸν θρόνον δι' ἑνὸς τῶν

δμογενῶν. Ὅθεν τῷ 1467 ἐσυκοφάντησαν τὸν τοῦ Ἰωάσαφ διάδοχον Μᾶρκον Β' παρὰ τῷ σουλτάνῳ καὶ ἐπέτυχον νὰ ἀναβιβάσωσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν μοναχὸν Συμεὼν τὸν τραπεζούντιον ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλει πληρώνει κατ' ἔτος φόρον 1000 χρυσῶν καὶ παραιτηθῇ τῆς ἐπιχορηγίας ἣν τέως ἐλάμβανεν ἀπ' ἐναντίας ὁ πατριάρχης παρὰ τῆς κυβερνήσεως. Τοιουτοτρόπως κατηργήθη, 14 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς ἁλώσεως, τὸ *ἀδιάσειστον* καὶ *ἀφορολόγητον* τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐκκλησίας. Οὐδὲ περιωρίσθη ὁ φόρος εἰς τὰ 1000 φλωρία. Ὁ μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως Διονύσιος προέτεινε νὰ ἀναβιβάσῃ τὸν ἐτήσιον φόρον εἰς 2000 φλωρία καὶ προεκάλεσεν οὕτω τὴν καθαίρεσιν τοῦ Συμεὼν μετὰ διετῆ περίπου πατριαρχίαν. Ἀλλὰ τῷ 1481 ὁ διαβόητος ἐκεῖνος Ραφαὴλ προσήνεγκε, παρεκτὸς τῶν τελουμένων ἐτησίως δισχιλίων χρυσῶν, 500 ἕτερα ὡς δῶρον ἐφάπαξ διδόμενα. Μετ' ὀλίγον ὁ φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς τρισχίλια χρυσᾶ· καὶ παρεκτὸς τούτων ἐδαπανῶντο πολλὰ χρήματα εἰς αὐλικούς, εἰς βεζίρας, εἰς εὐνούχους, εἰς γυναῖκας τοῦ σουλτάνου, εἰς γενιτσάρους, διὰ τῆς εὐνοίας τῶν ὁποίων προεχειρίζοντο καὶ ὑπεστηρίζοντο οἱ πατριάρχαι· πάντα δὲ ταῦτα ἔπιπτον, ἐννοεῖται, εἰς βάρος τοῦ λοιποῦ κλήρου καὶ ἐπὶ τέλους εἰς βάρος τοῦ λαοῦ. Τὰ ἄχρι τοῦδε ἐκτεθέντα ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων· ἀλλ' οἱ δυτικοὶ καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι, διηγοῦνται δεινότερα, εἰ δυνατόν. Τῷ 1583 ὁ Ἱερεμίας Β', κατηγορηθεὶς παρὰ τῇ Πύλῃ ὡς δῆθεν λατινίζων, ἐξωρίσθη εἰς Ρόδον, κατέλαβε δὲ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ Παχώμιος Β', ἀδελφὸς ὢν πλουσίου ἐμπόρου δωροδοκήσαντος τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως διὰ 12.000 φλωρίων. Ἐν τούτοις ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημῶν πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἡμετέρων ἐγκρίτων παρέστησαν εἰς τὸ Διβάνιον ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, πρῶτον, εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανος, καί, δεύτερον, ἐξηγόρασε τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα δι' αἰσχρᾶς δωροδοκίας. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἐτιμωρήθη ἕνεκα τῆς αὐθαδείας αὐτοῦ διὰ ποινῆς, ἀφ' ἧς δὲν ἀπηλλάγη εἰμὴ καταβαλὼν τρισχίλια χρυσᾶ. Κατόπιν ὅμως νέα ἐγένοντο εἰς τὴν Πύλην παράπονα, ὧν ἕνεκεν ὁ σουλτάνος συνήνεσε μὲν εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἐπιβάτου ἀλλ' ἀπηγόρευσε τὴν τοῦ ἐξορίστου Ἱερεμίου ἀνάκλησιν. Ὅθεν τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα ἐξετέθη αὖθις εἰς δημοπρασίαν καὶ ἀπενεμήθη εἰς τὸν πλειοδοτήσαντα μητροπολίτην Φιλιππουπόλεως, ὅστις προσήνεγκεν ἐπὶ τούτῳ 24.000 χρυσῶν. Καὶ ἐξηκολούθησαν μέν τινες τῶν ἀρχιερέων ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐπαναγάγωσιν εἰς τὸν θρόνον τὸν Ἱερεμίαν ἀλλὰ μὴ εἰσακουόμενοι ἠθέλησαν νὰ ἐπιτύχωσι τοὐλάχιστον τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἱερεμίου Νικηφόρου, καὶ συλλέξαντες 40.000 χρυσῶν προσῆλθον πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις εὐμενῶς ἀποδεξάμενος τὸ δῶρον ἐνέκρινε τὴν αἴτησιν. Τότε ὅμως ὁ ἀντίπαλος αὐτῶν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του κατορθώσας νὰ εἰσπράξῃ ἀπὸ τῶν φίλων ποσὸν ἴσον ἔδραμε πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις ἀπεφήνατο· «Ἄριστος ὁ ἀνήρ, καὶ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ἐντελῶς ἄξιος· ὅθεν οὐδαμῶς παρενοχληθήτω». Καὶ τὸ κακὸν ἐδεινώθη ἔτι μᾶλλον ἀφ' ἧς ἡ ἐξουσία μετέβη ἀπὸ τῶν σουλτάνων εἰς τοὺς μεγάλους βεζίρας. Παρὰ Τιμοθέου Α' πατριαρχήσαντος ἀπὸ τοῦ 1614 μέχρι τοῦ 1622 ἀπήτησε τότε ὁ μέγας βεζίρης Ἀλῆ πασᾶς, κατὰ τὸν Χάμμερ, 100.000 χρυσῶν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι, ἐπειδὴ εἶχε δῆθεν διορίσει ἐν τῷ διαστήματι τῆς πατριαρχίας αὐτοῦ 300 μητροπολίτας, εἰσέπραξε τοὐλάχιστον 300.000 χρυσῶν, εἰς 1000 ὑπολογιζομένων τῶν παρ' ἑκάστου καταβληθέντων· οὐδ' ἠδυνήθη ὁ πατριάρχης ν' ἀπαλλαγῇ τῆς ἀπαιτήσεως εἰμὴ διὰ δαπάνης 30.000 ταλλήρων. Οἱ Ἰησουῗται ἵνα ρίψωσι τὸν διάδοχον τοῦ Τιμοθέου Λούκαριν ἐδαπάνησαν 40.000 ταλλήρων· οἱ δὲ τούτων πολέμιοι καλβινισταὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ Κυρίλλου εἰμὴ διὰ θυσίας 180.000 ταλλήρων. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐν διαστήματι 77 ἐτῶν, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1623 μέχρι τοῦ 1700, ἐγένοντο 50 περίπου

ἐλλαξοπατριαρχίαι, αἱ πλεῖσται διὰ δωροδοκίας τῶν κρατούντων. Ταῦτα δὲ πάντα πίπτοντα εἰς βάρος τῆς ἐκκλησίας ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπερεξώγκωσαν τὸ πατριαρχικὸν χρέος, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέστησαν τήν τε παραχώρησιν καὶ τὴν ἐνάσκησιν ὅλων τῶν ἱερατικῶν ἀξιωμάτων ἀντικείμενον θλιβερωτάτης ἐμπορίας. Τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ κατέστη ἀφόρητον, αἱ δὲ ἕνεκεν αὐτοῦ φυλακίσεις τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πατριαρχῶν συνηθέσταται. Εἷς τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδαυίας ὀνόματι Βασίλειος ἐλπίσας νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὰ τοιαῦτα ὀνείδη ἐπλήρωσεν ἅπαντα αὐτῆς τὰ χρέη, μόλις ὅμως παρῆλθον 120 ἔτη καὶ ὁ πατριάρχης Σαμουὴλ Α΄ ἐπιχειρήσας νὰ διανείμῃ ἀναλόγως εἰς τὰς ἐπισκοπὰς τὰ ἐκ νέου σωρευθέντα χρέη τοῦ κοινοῦ ἔλεγεν ὅτι ἀπέβησαν «τῶν τῆς Αἰγύπτου πυραμίδων ὑπερογκώτερα».

Βαγιαζὴτ Β΄

'Αλλὰ τὸ ἀρχικὸν βεράτιον δὲν παρεβιάσθη μόνον κατὰ τὸ ἀδιάσειστον καὶ τὸ ἀφορολόγητον. Παρεβιάσθη οὐδὲν ἧττον καὶ ὡς πρὸς τὸν ὅρον αὐτοῦ ἐκεῖνον ὅστις διελάμβανεν ὅτι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι οὐδέποτε ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει ἠδύναντο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς ὀσμανικὰ εὐκτήρια. Ὁ μὲν ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας εἶχεν ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως, ὥστε ἐξῃρεῖτο τοῦ ὅρου. 'Αλλ' ὁ κατακτητής, κατ' αὐτὴν τὴν ὁμολογίαν τῶν μωαμεθανῶν ἱστοριογράφων, μετέβαλεν ἐν μόνῃ τῇ Κωνσταντινουπόλει 12 ἐκκλησίας εἰς τζαμία, ὁ δὲ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Βαγιαζὴτ Β΄ 10, ὁ δὲ τούτου υἱὸς καὶ διάδοχος Σελὴμ Α΄ ἄδηλον μὲν ἀκριβῶς πόσας, βεβαίως ὅμως τὰς πλείστας καὶ καλλίστας τῶν περιλιπομένων. Πλὴν τούτου ὁ Σελὴμ Α΄ ἐβουλεύθη τι ἔτι δεινότερον, τὴν σφαγὴν ὅλων τῶν χριστιανῶν ὅσοι δὲν ἤθελον ἀποδεχθῆ τὸν ἰσλαμισμόν· οὐδ' ἐπετράπη ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ τερατώδους τούτου διανοήματος εἰμὴ ὑπὸ τῶν φιλανθρώπων παραστάσεων τοῦ μεγάλου βεζίρου Πιρὶ πασᾶ καὶ τοῦ μουφτῆ Τζεμαλῆ. 'Αλλ' ὁ σφετερισμὸς τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἐξηκολούθησεν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε, ἐνῷ ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ περὶ τοὺς πεντακοσίους ναούς, τὴν σήμερον δὲν σῴζονται ἐξ αὐτῶν καθιερωμένοι εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν εἰμὴ δύο μόνοι. Πολλαὶ μὲν ἐκτίσθησαν νέαι χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, καὶ ἐπὶ τοῦ Κιοπριλίδου Μουσταφᾶ πασᾶ τοσαῦται ὥστε κατὰ τὸν Καντεμίρην οἱ Ἕλληνες ἠξίουν ὅτι ὁ βεζίρης ἐκεῖνος ἔκτισε πλειοτέρας ἢ ὁ 'Ιουστινιανὸς ἐκκλησίας· ἀλλ' ἐν τούτοις ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιῶν καὶ αὗται αἱ πατριαρχικαὶ ἀλλεπαλλήλως ἐδημεύθησαν. Εἴδομεν ὅτι ὁ Μωάμεθ Β΄ εἶχε παραχωρήσει κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ πατριαρχεῖον τὸν μέγαν ναὸν τῶν ἁγίων 'Αποστόλων. 'Αλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ πατριάρχης Γεννάδιος ἠναγκάσθη νὰ καταλίπῃ τὸν ναὸν τοῦτον καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν τῆς Παμμακαρίστου, ὁ δὲ ναὸς τῶν Ἁγίων 'Αποστόλων κατηρειπώθη καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀνηγέρθη τὸ τέμενος τὸ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ κατακτητοῦ. Ἔπειτα τῷ 1595 κατελήφθη ὑπὸ τῶν κρατούντων καὶ ὁ τῆς Παμμακαρίστου ναὸς καὶ μετεποιήθη εἰς μουσουλμανικὸν τέμενος, τὸ καλούμενον Φετιὲ Τζαμισί, τὸ δὲ πατριαρχεῖον παρεπέμφθη εἰς τὸν τῆς Ξυλοπόρτης ἱερὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Δημητρίου, πάλιν δὲ μετ' οὐ πολὺ ἐπὶ Ραφαὴλ

Β', 1603—1608, μετηνέχθη εἰς τὸν ἐν τῷ Διπλοφαναρίῳ εὐτελῆ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ὅπου μέχρι σήμερον διατελεῖ ὑπάρχον. Ὅλα ταῦτα μαρτυροῦσι τὴν ἐσχάτην περιφρόνησιν ἣν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐπεδείκνυεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ὥστε οἴκοθεν ἐννοεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι δὲν διετηρήθησαν οὐδ' αἱ τιμαὶ ὅσας ὁ κατακτητὴς κατ' ἀρχὰς ἀπένειμεν εἰς τὸν ἀνώτατον τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἄρχοντα. Τῳόντι μετὰ τὴν εἰς θάνατον καταδίκην τοῦ Παρθενίου Γ' ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀφήρεσεν ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἔθνους τὸ παρ' αὐτοῦ μέχρι τῶν χρόνων τούτων τηρηθὲν δικαίωμα τοῦ νὰ ἐγκαθιδρύεται αὐτοπροσώπως ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, ὁρίσασα ὅτι ἡ ἐγκαθίδρυσις αὕτη δὲν θέλει γίνεται ἐφεξῆς εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζίρου. Μετὰ δύο δὲ ἔτη ἀφηρέθη ὡσαύτως ἀπὸ τὸν πατριάρχην τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ φέρῃ τὸ καλούμενον *σκιάδιον*, ὅπερ ἦτο ἓν τῶν διακριτικῶν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ σημείων· καὶ συγχρόνως ἀπηγορεύθη αὐτῷ τοῦ νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὴν Πύλην περιεστοιχισμένος ὑπὸ 12 ἀρχιεπισκόπων, ἀλλὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο προνόμιον ἀπεδόθη βραδύτερον πάλιν.

Τοιουτοτρόπως ἐξηυτελίσθη, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ ἐκκλησία ἡμῶν, ἐξ αἰτιῶν ποικίλων, καὶ πρὸς ταῖς ἄλλαις διὰ τὰς ἁμαρτίας τῶν ἰδίων αὐτῆς λειτουργῶν. Εἴδομεν ὅμως ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι συνεκρότουν τὴν περὶ αὐτοὺς ἱερὰν σύνοδον ἀνεδείχθησαν ἄξιοι τῆς μεγάλης αὐτῶν ἐντολῆς, καὶ ἀνεφέραμεν ἀποδείξεις περὶ τούτου λαμπράς, εἰς ἃς εὐχαρίστως προστιθέμεθα καὶ ἄλλας. Τινὲς ἐπρονόησαν περὶ τῆς κοινῆς ἐκπαιδεύσεως, μάλιστα ἀπὸ τῆς 17 καὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ πατριαρχίας ὁ σοφὸς Κύριλλος ὁ Λούκαρις, 1624, συνέστη τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον. Τὸ τυπογραφεῖον τοῦτο ἠγοράσθη ἐν Λονδίνῳ ὑπὸ τοῦ κεφαλλῆνος μοναχοῦ Νικοδήμου Μεταξᾶ, ὅστις, κομίσας αὐτὸ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, εἰργάσθη αὐτόθι ἐπί τινα χρόνον πρὸς φωτισμὸν τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πατριάρχου. Ἀλλὰ δυστυχῶς οἱ Ἰησουΐται ἐπέτυχον διὰ τῶν συκοφαντιῶν αὐτῶν τὴν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας καταστροφὴν τοῦ καταστήματος τούτου. Ἄλλος Κύριλλος, ὁ Ε', ἐπὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχίας, 1749, διὰ συνεισφορᾶς κοινῆς ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν καθίδρυσεν εἰς τὸν Ἄθωνα σχολεῖον «οἷον δυστυχοῦσι τοῖς Γραικοῖς οὐδέπω ἐφάνη», κατὰ Σέργιον τὸν Μακραῖον. Εἰς τὴν σχολὴν ταύτην προσεκλήθη διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὅστις κατέβαλεν ἐκεῖ τὰ πρῶτα σπέρματα τῆς μετέπειτα εὐτυχεστέρας εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν ἐπιστημῶν εὐφορίας, ἑρμηνεύων ἑλληνιστὶ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς Λογικὴν καὶ Μεταφυσικὴν κατὰ τὰς τότε νεωτέρας θεωρίας, ἔτι δὲ καὶ Θεολογίαν καὶ Ρητορικήν. Ἀλλὰ μετὰ πέντε ἔτη ὁ Εὐγένιος, ἀπελπισθεὶς ἐκ τῶν πολλῶν σκευωριῶν ὅσας ἔπλεκον οἱ μοναχοί, ἀσύμφορα εἰς ἑαυτοὺς λογιζόμενοι τὰ διδασκόμενα, παρῃτήθη καὶ ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον λυπηρὸν εἶναι ὅτι ὁ Κύριλλος Ε', ἐνῷ ἐπεδείξατο ζῆλον ἀξιέπαινον ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους, ηὔξησεν ἐν τούτοις τὸ χρέος τοῦ κοινοῦ ἀπὸ 500 πουγγίων εἰς 1000, ἤτοι εἰς 500.000 γροσίων τοῦ τότε καιροῦ· καὶ πλὴν τούτου προσέθηκεν εἰς τὸ ἀνέκαθεν πληρωνόμενον πεσκέσιον, ἤτοι εἰς τὸ ἅπαξ ἐπὶ τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ πατριάρχου πληρωνόμενον δῶρον, καὶ εἰς τὸν ἐτησίως τελούμενον φόρον, ἄλλον τρίτον φόρον ἐτήσιον ὡσαύτως, τὸν λεγόμενον τῆς κατ' ἔτος ἐπικυρώσεως (τουρκιστὶ μουκαρέρ). Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς περὶ τῆς ἐθνικῆς ἐκπαιδεύσεως φροντίδας τινῶν πατριαρχῶν. Ὁ Σεραφεὶμ Β', 1757, ἠγάπα τοὺς πεπαιδευμένους καὶ ἔχαιρε τούτοις ὁμιλῶν, λέγει ὁ Σέργιος ὁ Μακραῖος, καὶ τιμᾶν ἐφιλοτιμεῖτο· ἐκπυρώσας δὲ τὸν ζῆλον τῆς περὶ αὐτὸν ἱερᾶς συνόδου, «χορηγίαν, ἐκ κοινοῦ ἐράνου,

οὐκ ἀφιλότιμον διαταξάμενος, καὶ προσβεβαιώσας διὰ πατριαρχικοῦ σιγγιλιώδους γράμματος, κατεβάλετο οἱονεὶ ἐξ ὑπαρχῆς θεμέλια μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομῆς καὶ διηνεκοῦς συστάσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς τέσσαρας ἐν αὐτῇ διδασκάλους πάσης ἐπιστήμης καὶ μαθήσεως διορισάμενος. Ἐφρόντισε δὲ καὶ περὶ τῆς σχολῆς τοῦ ἁγίου Ὄρους καὶ δεξιωσάμενος καὶ τιμήσας καὶ διὰ πολλῶν πείσας τὸν ἐκ Μετσόβου Νικόλαον, τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου ταύτην παραιτησαμένου ἐκεῖσε ἀπέστειλε, καὶ τὸν μέγαν ἐκεῖνον Εὐγένιον μεταπεμψάμενος ἀπὸ Θεσσαλονίκης ὑπερθαυμάζων καὶ τιμῶν καθίστη διδάσκαλον τῆς ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει σχολῆς». Ἐνταῦθα δὲ ἐξογκῶν ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον τὸν λόγον συμπεραίνει· «ὥστε ἐπὶ τὸ τρίτον ἔτος τῆς αὐτοῦ πατριαρχίας τὴν παροικίαν τοῦ Φαναρίου Ἀθηνόπολιν κατεστήσατο. Ἐκεὶ γὰρ Εὐγένιος ὁ πολὺς ἦν τότε θεολογῶν, ἐκεῖ Δωρόθεος φιλοσοφῶν, ἐκεῖ ῥητορεύων Κριτίας, ἐκεῖ Ἀνανίας τὰς λογικὰς τέχνας διδάσκων, ἐκεῖ ἑσμὸς φιλοσόφων καὶ φιλολόγων σμῆνος, καὶ θεολόγων θίασος, ἐφ' οἷς ἥδετο πᾶς τις φιλογενής, μάλιστα οἱ χορηγοὶ καὶ συνίστορες». Ὡσαύτως καὶ ὁ Γρηγόριος Ε'. ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχίας, 1797, συνέστησεν ἐν τῷ πατριαρχείῳ τυπογραφεῖον ἀδείᾳ βασιλικῇ· ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας, 1806, ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους διαταγὰς συνιστῶν τὴν μάθησιν καὶ παρακαλῶν ὅλους τοὺς χριστιανοὺς εἰς ἀνέγερσιν σχολείων καὶ βελτίωσιν τῶν ὑπαρχόντων κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἐπὶ δὲ τῆς τρίτης καὶ τελευταίας, 1819, νέας πάλιν ἐξέδωκεν ἐγκυκλίους περὶ τῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων διαδόσεως, δι' ὧν, ἐπειδὴ ἔν τισι τῶν σχολείων παρημελεῖτο ὁπωσοῦν ἡ πάτριος γλῶσσα χάριν τῶν ποικίλων ἄλλων νεωτέρων ἐπιστημῶν, ἀπήτησε τὴν τῆς ἑλληνικῆς ἰδίως παιδείας ἐπιμέλειαν καὶ τῆς ἑλληνικῆς μάλιστα γλώσσης τὴν λιπαρὰν καλλιέργειαν καὶ ἐκμάθησιν. Ἀλλὰ μνημονεύσας τοῦ Γρηγορίου Ε' πῶς νὰ μὴ ἀνακαλέσω εἰς τὴν μνήμην τῆς παρούσης γενεᾶς τὴν τελευταίαν ἑκατόμβην ἣν ὁ κλῆρος ἡμῶν ἔθυσεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος; Πρῶτον ἐν αὐτῇ θῦμα ἔπεσεν ὁ οἰκουμενικὸς ἐκεῖνος πατριάρχης, τοῦ ὁποίου τὴν εἰκόνα ἔστησεν ἡ εὐλαβὴς εὐγνωμοσύνη τῆς παρούσης γενεᾶς παρὰ τὰ προπύλαια τοῦ ἐθνικοῦ πανεπιστημίου ὡς οἰακονόμον καὶ φρουρὸν πάσης πνευματικῆς τοῦ ἔθνους ἐπιδόσεως. Ὁ Γρηγόριος Ε' εἶχεν ἅμα μὲν τὴν καρτερίαν τοῦ μάρτυρος, ἅμα δὲ τὴν τοῦ κυβερνήτου δεξιότητα, καὶ ὅσον περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς ἐμαραίνετο ἐν αὐτῷ ἡ τῆς διανοίας δύναμις καὶ ἡ τοῦ σώματος ῥώμη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐκρατύνετο ἡ ὑπὲρ τοῦ ὅλου ἔθνους ἀφοσίωσις. Συναθλητὴς αὐτοῦ ἐγένετο ὁ ἐκ Πελοποννήσου ὡσαύτως καταγόμενος μέγας Δέρκων, ὅστις γεννηθεὶς ἵνα ἄγῃ στρατὸν μᾶλλον ἢ εἰρηνικὸν τῆς ἐκκλησίας ποίμνιον ἐτελεύτησεν ἐπαξίως τῆς ἡρωικῆς φύσεως, ἀφοῦ διὰ τῶν προφητικῶν αὐτοῦ ἀπειλῶν ἔσεισε τὴν ψυχὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Μαχμούτη Β'. Ἢ πῶς νὰ λησμονήσω τὸν Ἀδριανουπολίτην Κύριλλον (1), ὅστις πεφυκὼς οὐχὶ πρὸς δυσχερῶν πραγμάτων διεξαγωγὴν ἀλλὰ πρὸς τὴν ἄνετον τῆς Μούσης λατρείαν ἤχθη οὐδὲν ἧττον ὡς ἀρνίον ἐπὶ τὴν σφαγήν; ἢ πῶς τοσούτους ἄλλους τῆς ἡγιασμένης ἐκείνης χορείας μάρτυρας;

Οὐδ' ἔχω ἀνάγκην νὰ προσθέσω ὅτι, ὁσαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξαν τὰ ἁμαρτήματα πολλῶν ἐκ τῶν πατριαρχῶν, οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν, οὐδεὶς ὠλίσθησε περὶ τὴν ἀκριβῆ τοῦ πατρίου δόγματος καὶ τῶν ὑπάτων ἐθνικῶν συμφερόντων τήρησιν. Συνέβη μὲν εἰς ἕνα, ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων πειρασμῶν ἐξωθούμενον, νὰ πλησιάσῃ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ

(1) Τὸν Κύριλλον τὸν Ζ' οἰκουμενικὸν πατριάρχην κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ὅστις ἀποχωρήσας τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἐφησύχαζεν ἐν Ἀδριανουπόλει.

κρημνοῦ· καὶ οὗτος ὅμως ἅμα κατιδὼν τὸ βάραθρον εἰς ὃ ἐκινδύνευε νὰ ἐμπέσῃ ἐγκαίρως ὠπισθοδρόμησε καὶ ἀπήλλαξε τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ ἀπὸ τοιαύτης κηλῖδος. Ὁ Ἀθανάσιος Γ', ὁ ἐπικαλούμενος Πατελλάριος, ἦτο Θεσσαλονίκης μὲν ἐπίσκοπος, ἐφημίζετο δὲ ὡς φιλόσοφος καὶ φιλόλογος καὶ ποιητὴς καὶ ἱεροκῆρυξ. Ὅτε ἐπατριάρχησε τὸ πρῶτον, τῷ 1633, ἤκμαζεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ ἅμιλλα περὶ τὴν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας προσοικείωσιν. Καὶ οἱ μὲν περὶ τὸν Λούκαριν ἐπηρείδοντο ἐπὶ τῶν πρέσβεων τῶν διαμαρτυρομένων δυνάμεων, ὁ δὲ Ἀθανάσιος Γ' καὶ πολλοὶ ἕτεροι σὺν αὐτῷ ἐπεζήτουν τὴν προστασίαν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ καθολικισμοῦ. Οὔτε τῶν καθολικῶν οὔτε τῶν διαμαρτυρομένων τὰ συμφέροντα ἠδύναντο νὰ ταυτισθῶσιν ἐντελῶς μετὰ τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν συμφερόντων, οἱ μὲν ἐπεδίωκον τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης, οἱ δὲ ἐπόθουν τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ταύτης παραδοχὴν τῶν νέων τῆς διαμαρτυρήσεως δογμάτων. Καὶ καθὼς συμβαίνει ὅτε ἰθαγενεῖς μερίδες ἐπικαλοῦνται τὴν τῶν ξένων προστασίαν, οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ἐπαγγέλλωνται, ἐν λόγοις τοὐλάχιστον, παραχωρήσεις τινὰς ἐπιτηδείας νὰ ὑπεκκαύσωσι τὸν ζῆλον τοῦ προστάτου. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὑποδείξωμεν τὰς ὑπονοίας τὰς ὡς πρὸς τοῦτο ἐγερθείσας κατὰ τοῦ Λουκάρεως, ἀλλὰ συγχρόνως περιήλθομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι, καὶ ἂν εἶπέ τι τὸ διφορούμενον ἢ ἔγραψεν, οὐδὲν ὅμως ἔπραξε τὸ προσβάλλον τὰς θεμελιώδεις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀρχάς. Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἀπολύτως τὸ αὐτὸ περὶ τοῦ Ἀθανασίου Γ'. Ἐξωσθεὶς τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων μετὰ 40 μόνον ἡμερῶν πατριαρχίαν κατέφυγεν εἰς Ἀγκῶνα καὶ ἔγραψε πρὸς τὸν πάπαν, παρακαλῶν, ἵνα, παραγενόμενος εἰς Ρώμην, ἔχῃ παρ' αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου. Ὅταν ὅμως ἔλαβεν εἰς ἀπάντησιν ὅτι καὶ καρδινάλιος ἔσται παρὰ τῷ ἄκρῳ ἀρχιερεῖ, ἐπέχων παρ' αὐτῷ τὸν 73 τόπον τῆς καρδιναλικῆς χορείας, *ἀρκεῖ νὰ ὑπογράψῃ τὸν ὅρον τῆς λατινικῆς πίστεως*, ἀπεδειλίασεν ὁ δυστυχὴς Πατελλάριος καὶ φυγὼν ἐξ Ἀγκῶνος ἀνεπιστρεπτὶ ἀπῆλθεν εἰς Μολδοβλαχίαν, ἀφ' ἧς ἐπανῆλθε μετ' οὐ πολὺ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ κατώρθωσε πάλιν διὰ τῆς τῶν Ἰησουιτῶν προστασίας νὰ διαδεχθῇ ἐκ δευτέρου τὸν Κύριλλον τῷ 1634. Κατηγορηθεὶς τότε αὖθις ἐπὶ λατινισμῷ ἐξωρίσθη τῷ 1635 εἰς Ρώμην (¹). Μετὰ ἑκκαίδεκα δ' ἔτη, τῷ 1651, ἐπέτυχε τὸ τρίτον διὰ τῆς αὐτῆς προστασίας νὰ πατριαρχήσῃ, ἀλλὰ μὴ γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ἄλλου κλήρου ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ μετὰ 15 ἡμέρας καὶ ἔκτοτε δὲν ἀνεφάνη πλέον ἐπὶ τῆς σκηνῆς (²). Ἡ ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχίας αὐτοῦ ἀποδημία εἰς Ἰταλίαν καὶ ἡ πρότασις ἣν ὑπέβαλε πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης τοῦ νὰ ἑδρεύσῃ παρ' αὐτῷ ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἡ μόνη ὡρισμένη πρᾶξις ἡ παρ' αὐτοῦ

Σαμουὴλ Α'

(1) Περὶ τῆς παραδόξου ταύτης εἰς Ρώμην ἐξορίας τοῦ Ἀθανασίου οὐδέν, καθ' ὅσον ἡμεῖς γινώσκομεν, λέγουσιν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία καὶ οἱ πατριαρχικοὶ πίνακες. Κατὰ τοὺς πατριαρχικοὺς πίνακας τοῦ Μ. Γεδεὼν (σελ. 569) ὁ Ἀθανάσιος μετὰ τὴν πρώτην πατριαρχίαν μετέβη εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος (1634), εἶτα δὲ τῷ 1639 ἐγένετο αὖθις Θεσσαλονίκης μητροπολίτης, ὁπόθεν ἐγένετο αὖθις τῷ 1652 πατριάρχης.

(2) Κατὰ τοὺς πατριαρχικοὺς πίνακας ἀπῆλθεν εἰς Ρωσίαν, ὅπου ἔμεινε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του.

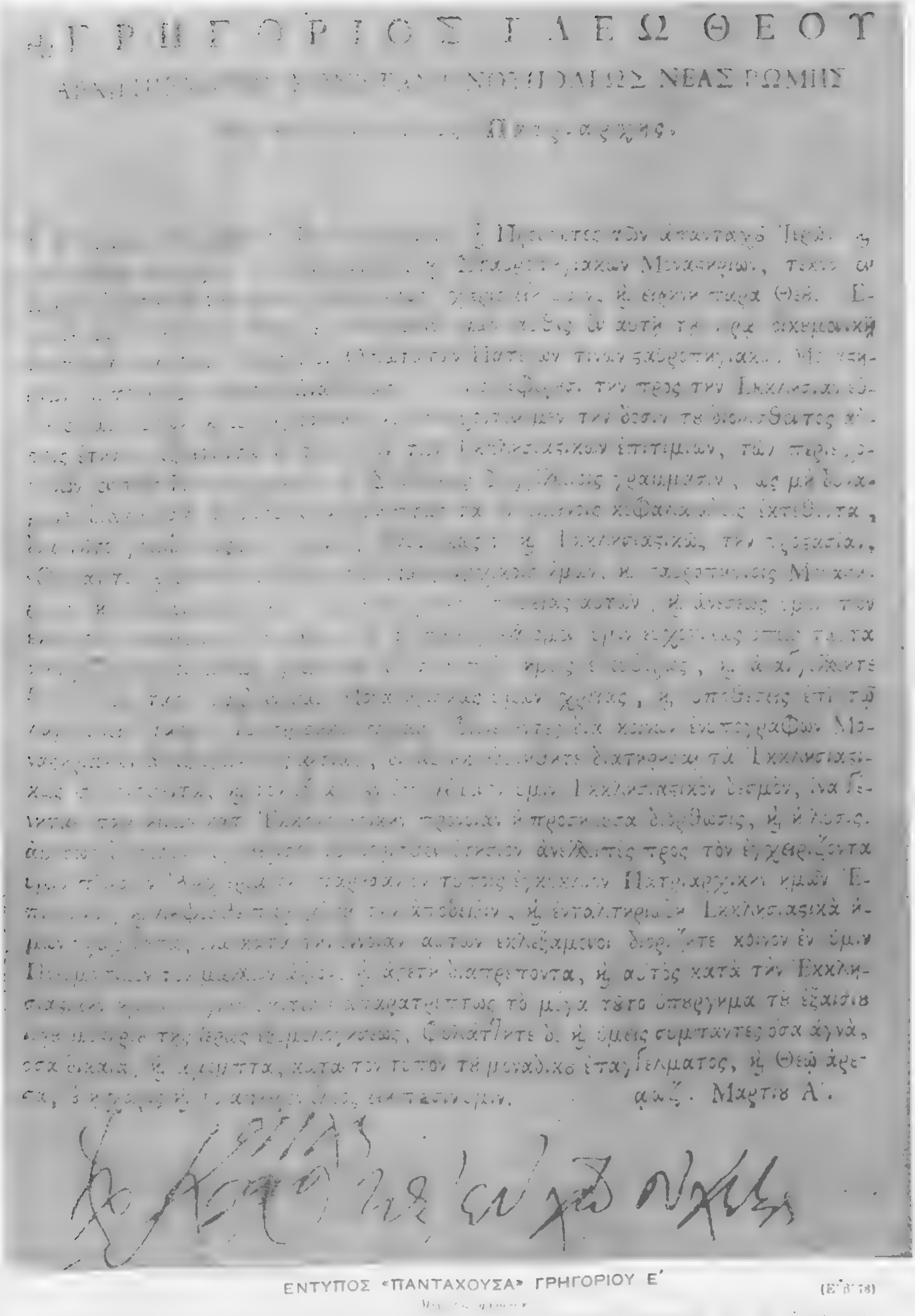
κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας γενομένη. Ἀλλ' μετ' ὀλίγον ἀποποιηθεὶς νὰ ὑπογράψῃ τὸν ὅρον τῆς λατινικῆς πίστεως ἀπέδειξεν ὅτι οὐδ' αὐτὸς προῃρεῖτο νὰ προβῇ μέχρι προδοσίας.

Ἂν ὅμως οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ἀντέστησαν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῆς ἀλλοθρήσκου κυριαρχίας, ἂν ἐπεμελήθησαν ἔστιν ὅτε τῆς τοῦ ἔθνους παιδεύσεως καὶ ἂν οὐδέποτε περὶ τὸ δόγμα ἐπλημμέλησαν, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ὠφελήθησαν ἀποχρώντως πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκ τοῦ ὅλως ἐξαιρετικοῦ ἀξιώματος, ὅπερ ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἐκτήσατο ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ. Δὲν θέλομεν ἐπανέλθει ἐνταῦθα εἰς τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονὸς ὅτι πολλοὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν ἀρχόντων ἰδίαις χερσὶ καθήρεσαν τὰ ποικίλα καὶ σπουδαῖα προνόμια ὅσα ὁ κατακτητὴς ἀπένειμεν εἰς τὸ πατριαρχεῖον. Πῶς ὅμως ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ ἀρχὴ αὕτη, καὶ ὅπως κατήντησεν ἐν τῇ 16, 17 καὶ 18 ἑκατονταετηρίδι, ἠδύνατο ἔτι νὰ προσενέγκῃ εἰς τὸν ἑλληνισμὸν ὑπηρεσίας περὶ ὧν δυστυχῶς δὲν ἐπεμελήθη ὅσον ἔδει ; Ὁ πατριάρχης, ὅσον καὶ ἂν ἐξηυτελίσθη τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, ὅσον καὶ ἂν περιωρίσθησαν τὰ ἐπιτραπέντα αὐτῷ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας προνόμια, διετέλει πάντοτε ἐκκλησιαστικὸς καὶ ἐν μέρει πολιτικὸς ἄρχων ὅλων ἐν γένει τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, οὐ μόνον δηλαδὴ τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων (1). Αὐτὸς διώριζεν ἀμέσως μὲν τοὺς ἀνωτέρους τῆς ἐκκλησίας λειτουργούς, ἐμμέσως δὲ διὰ τῶν ἀνωτέρων τοὺς ὑποδεεστέρους μέχρι τῶν ἐφημερίων τῆς ἐσχάτης κωμοπόλεως καὶ τοῦ ἐσχάτου χωρίου. Αὐτὸς εἶχε τὴν ὑπερτάτην ἐποπτείαν τῆς διαχειρίσεως ὅλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων καὶ τῆς τῶν μοναστηρίων διοικήσεως· αὐτὸς ἦτο ὁ ὑπέρτατος δικαστὴς τῶν περὶ γάμων διαφορῶν καὶ ὅλων ἐν γένει

---

(1) Ἵνα κρίνωμεν ἐπιεικῶς περὶ τῆς πολιτείας τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου καὶ τῶν λοιπῶν ἐπὶ λατινισμῷ ἢ προτεσταντισμῷ κατηγορηθέντων πατριαρχῶν δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν τοῦτο, ὅτι κατὰ τοὺς χαλεποὺς ἐκείνους τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ γένει χρόνους οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ γένους, ἰδίως οἱ καθήμενοι ἐπὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, ἕνεκα τῆς πανταχόθεν πιεζούσης αὐτοὺς γενικῆς καταστάσεως ἐκτεθειμένοι καὶ εἰς παντοίας ῥᾳδιουργίας ξένων, αἰσθανόμενοι δὲ καὶ τὴν παντελῆ ἐν τοῖς ἔθνεσι τοῖς χριστιανικοῖς ἀπομόνωσιν, δὲν ἤθελον νὰ παρέλθωσιν ἀνωφελῶς εὐκαιρίαι τινές, ὡς ἐνόμιζον, πρόσφοροι ἵνα προσπελάσωσι τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἔθνος πρὸς τοὺς δυτικοὺς ἢ τοὺς βορείους χριστιανικοὺς λαοὺς τοὺς διὰ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν τείνοντας χεῖρα φιλικῆς προσεγγίσεως.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ προυχώρησε πέρα τοῦ δέοντος ὁ ἀοίδιμος πατριάρχης Κύριλλος Α΄ πρὸς τοὺς βορείους ὅπως ὁ Ἀθανάσιος πρὸς τοὺς δυτικούς. Διὸ καὶ ὁ Κύριλλος ἐπανειλημμένως κατεδικάσθη μετὰ θάνατον ὑπὸ συνόδων καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγενοῦς καὶ φίλου καὶ συναθλητοῦ ἐν ἀρχῇ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μητροφάνους Κριτοβούλου. Ἀλλὰ καὶ ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Β΄, οὗ ἡ ἱστορία εἶναι τοσοῦτο πλουσία εἰς γεγονότα σπουδαῖα, κατηγορήθη ἐν τῇ πρώτῃ πατριαρχίᾳ ὡς λατινίζων (εἴδομεν δὲ καὶ τὴν φιλόφρονα τούτου ἀνταπόκρισιν πρὸς τὸν πάπαν Γρηγόριον ΙΓ΄) καὶ ἐξέπεσε διὰ τοῦτο τοῦ θρόνου (1585), ἀλλ' ἱκανοποιήθη εἶτα διὰ τῆς δευτέρας εἰς τὸν θρόνον ἀνόδου (1587). Ὡς λατινίζων κατηγορήθη καὶ ἐξέπεσε τοῦ θρόνου καὶ ὁ ἀπὸ Καισαρείας οἰκουμενικὸς πατριάρχης Μητροφάνης Γ΄ ὁ ἀπὸ Χάσκιοϊ Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις καὶ ἐκ Καισαρείας εἶχε γράψει ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πάπαν, τελευτῶσαν μετὰ τῆς εὐχῆς ἵνα «ὁ Θεὸς μακροημερεύῃ αὐτὸν (τὸν πάπαν) πρὸς τὸ ἰθύνειν καὶ διοικεῖν τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καὶ ὑποτάξῃ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, *καταρτίζειν καὶ διορθοῦν ἅπαν γένος ἀνθρώπων τοῦ ὀρθῶς φρονεῖν*». Καὶ οἱ πατριάρχαι Ραφαὴλ Β΄ ὡς καὶ ὁ Τιμόθεος Α΄ διετήρουν φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς καθολικούς. Ἄλλως τε ἡ γεραρὰ Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἦν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς σφοδρᾶς μεταξὺ καθολικισμοῦ καὶ προτεσταντισμοῦ διαμάχης μῆλον ἔριδος μεταξὺ τούτων.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ

[illegible] ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ

[illegible] Πατριάρχης.

[illegible]

αωξ΄. Μαρτίου Α΄.

ΕΝΤΥΠΟΣ «ΠΑΝΤΑΧΟΥΣΑ» ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Ε΄ (Ε΄ β΄ 78)

(Ἐξετυπώθη ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Τυπογραφείῳ Κωνσταντινουπόλεως, [illegible] πατριάρχου, καὶ φέρει τὴν ἰδιόχειρον αὐτοῦ ὑπογραφήν: Ὁ *Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐν Χριστῷ εὐχέτης*.)

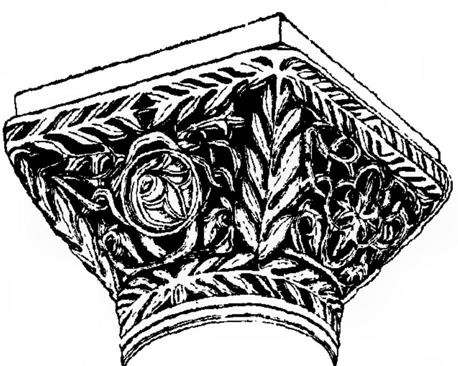
τῶν δικῶν ὅσας ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους οἱ χριστιανοὶ δὲν καθυπέβαλλον εἰς τὸ ὀσμανικὸν δικαστήριον· αὐτὸς ἦτο τελευταῖον ὁ ὑπέρτατος ἀντιπρόσωπος καὶ ἐγγυητὴς αὐτῶν παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, ἥτις τούτου ἕνεκα σπανιώτατα ἠρνεῖτο νὰ συντελῇ εἰς πᾶν ὅ,τι οὗτος ἐνόμιζεν ἐπιτήδειον νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ συντηρήσῃ τὴν πρὸς τὸ κράτος πίστιν αὐτῶν. Εἶχε λοιπὸν πολλοὺς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκαταμαχήτους τρόπους ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ ποικιλοφύλου αὐτοῦ ποιμνίου. Ποῖον δὲ ἦτο τὸ κεφαλαιῶδες ἐθνικὸν συμφέρον ὑπὲρ οὗ ὤφειλε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν πανοπλίαν ταύτην, δὲν ἔχομεν χρείαν νὰ ὑπομνήσωμεν διὰ μακρῶν εἰς ἕλληνας ἀναγνώστας. Τὸ κεφαλαιῶδες τοῦτο καθῆκον ἦτο ἡ κραταίωσις τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰς διαφόρους ἐκείνας φυλάς· οὐδ᾽ ἦτο τὸ πρᾶγμα δυσκατόρθωτον. Αἱ φυλαὶ ἐκεῖναι, εἰ καὶ ἑτερογενεῖς καὶ ἑτερόφωνοι, διετέλουν ὅμως τότε συντεταγμέναι εἰς ἓν ὅλον σῶμα μετὰ τῶν Ἑλλήνων, διότι κοινὴν εἶχον τὴν ὑπερτάτην ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν καὶ κοινὸν τῆς πολιτικῆς δουλείας τὸ ἀτύχημα. Ὡς σῶμα ἓν ἐλογίζοντο καὶ ὑπ᾽ αὐτῆς τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἥτις ἀπεκάλει ἅπαντας ἀδιακρίτως Ρωμαίους. Οὐδέποτε δέ, οὐδ᾽ ἐπὶ τῆς μεγίστης ἀκμῆς τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν μοναρχίας, ἐπεκράτησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τοσαύτη ἑνότης καὶ ὁμοφροσύνη μεταξὺ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν φυλῶν ὅσον ἐπὶ τουρκοκρατίας. Τὸ πνεῦμα τῆς ἰδίας φυλετικῆς ὑπάρξεως, ὅπερ προέκυψεν εἰς μέσον παρά τισιν ἐξ αὐτῶν ἐν τοῖς καθ᾽ ἡμᾶς χρόνοις, ὑπῆρξε τφόντι ἰσχυρότατον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, οἱ δὲ ἡμέτεροι πολλάκις μὲν κατώρθωσαν τότε νὰ καθυποτάξωσι τὰς φυλὰς ἐκείνας, ἀείποτε ὅμως συνήντησαν προσκόμματα δυσυπέρβλητα εἰς τὸν ἐξελληνισμὸν αὐτῶν. Ἀλλ᾽ αἱ φυλετικαὶ αὗται διακρίσεις ἢ ἐξέλιπον ἢ κατεσιγάσθησαν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας. Αἱ πολυμήχανοι τῆς παπικῆς ἕδρας

Ὁ ἐν Μυστρᾷ ναὸς τῆς Παντανάσσης

(Βλέπε Ε΄ α΄ 287)

ἐνέργειαι μόλις ἠδυνήθησαν νὰ προσοικειωθῶσιν εὐαρίθμους τινὰς σχετικῶς Ἀρμενίους καὶ Ἀλβανούς· πάντες δὲ οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς διετέλεσαν πιστοὶ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον καὶ οὐδέποτε ἐφαντάσθησαν νὰ ἀντιπράξωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ εἰς τὰς διατάξεις αὐτοῦ. Ὁπόσον ἀγογγύστως αὐτοὶ οἱ Βούλγαροι ὑπετάσσοντο εἰς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον μαρτυρεῖται ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς αἱ αὐτοκέφαλοι ἀρχιεπισκοπαὶ Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου ὑπέκυψαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχίας τοῦ Σαμουὴλ Α', 1764—1768· ὁπόσον δὲ εὐχαρίστως καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἔβλεπεν ἐπεκτεινομένην τὴν δικαιοδοσίαν ταύτην, δηλοῦται ἐκ τῆς εὐκολίας μεθ' ἧς συνήνεσεν εἰς τὴν προκειμένην συγχώνευσιν. Οὐδὲν λοιπὸν δυσυπέρβλητον κώλυμα εἶχε νὰ συναντήσῃ τὸ πατριαρχεῖον εἰς τὸν διὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐξελληνισμὸν τῶν βορειοτέρων ἐκείνων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους χωρῶν. Τὸ πρᾶγμα ἦτο οὐ μόνον ἀπαραίτητον ἀλλὰ καὶ εὔκολον, ἡ δὲ εὐκολία αὕτη διήρκεσεν ἐπὶ 400 περίπου ἔτη. Δὲν λέγομεν ὅτι τὸ πατριαρχεῖον οὐδαμῶς ἐνόησε τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ ταύτην, ἀλλὰ βεβαίως δὲν ἐπέμεινεν ἀποχρώντως καὶ ἐπιτηδείως εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῆς, ὥστε καθ' ἣν στιγμὴν πρό τινων ἐνιαυτῶν ὕψωσε πάλιν τὴν κεφαλὴν ἡ φυλετικὴ διαίρεσις, οἱ ἑτερόφωνοι Βούλγαροι εὑρέθησαν πολυαριθμότατοι μὲν ἐπέκεινα τοῦ Αἵμου, οὐκ εὐάριθμοι δὲ καὶ εἰς τὴν βορειοτέραν Θράκην καὶ εἰς τὴν βορειοτέραν Μακεδονίαν. Τοῦτο δὲ εἶναι ὁ μέγιστος ἔλεγχος ὃν δικαιούμεθα ν' ἀπευθύνωμεν κατὰ τοῦ πατριαρχείου ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἠθέλομεν ἀνεχθῆ ἅπαντα τὰ λοιπὰ αὐτοῦ ἁμαρτήματα, τὴν θυσίαν τῶν προνομίων, τὸν ἐξευτελισμόν, τὴν φιλοχρηματίαν, ἐὰν ἐφρόντιζε νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ μέγιστον τῶν συμφερόντων ἐκείνων τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ εἶχε πρὸς τοῦτο καὶ δύναμιν καὶ καιρόν. Ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τὴν περὶ τούτου εὐθύνην αὐτοῦ μερίζονται, κατὰ τὰς δύο πρώτας ἑκατονταετηρίδας, οἱ πολιτικοὶ τοῦ ἔθνους ἄρχοντες.

Βυζαντινὸν κιονόκρανον
(Ραβέννα)

Ἐπίδρασις τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδοξίας ἐπὶ τῶν Σλαύων τῆς Δαλματίας

(Ἐπιστύλιον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Πέτρου) ἐν Bagnocavallo

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΙ. ΑΡΧΟΝΤΕΣ. ΜΕΓΑΛΟΙ ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΣ. ΗΓΕΜΟΝΕΣ ΒΛΑΧΙΑΣ ΚΑΙ ΜΟΛΔΑΥΙΑΣ

Πρὸς τοὺς ἄρχοντας δὲν ἀνέλαβεν ὁ κατακτητὴς οἵας πρὸς τὸν κλῆρον ὡρισμένας ὑποχρεώσεις. Εἴδομεν ὅτι διὰ διακηρύξεως ἐπηγγείλατο εἰς τοὺς Πελοποννησίους ἀσυλίαν, ἀσφάλειαν καὶ πλεονεκτήματα πλειότερα τῶν ὅσα πρότερον ἀπελάμβανον· διὰ δὲ τῶν λέξεων τούτων, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι εἶχον σπουδαιότητά τινα, δὲν ἐκανονίζετο ρητῶς ὅτι θέλουσι διατηρήσει τὸ ἀξίωμα ὅπερ εἶχον ἄλλοτε ἐν τῇ πολιτείᾳ. Ἀλλ᾽ ἡ ἀνάγκη ὑπεχρέωσε τὸν Μωάμεθ Β΄ νὰ μεταχειρισθῇ πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων τοῦ κράτους. Ἐξαιρέσει τοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις ἦτο ἴδιον αὐτῶν ἔργον, οἱ ὀσμανίδαι ἠναγκάσθησαν, διὰ τὴν ἐντελῆ αὐτῶν περὶ τὴν πολιτικὴν διοίκησιν ἀδεξιότητα καὶ ἀμάθειαν, νὰ συνεχίσωσιν ἐν πολλοῖς τὴν προτέραν διοίκησιν, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα τῶν κατακτηθέντων.

Ἡ *πολιτικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία* βεβαιοῖ ὅτι «κόπτοντες καὶ χαράκια ποιοῦντες διὰ ξύλων ἠρίθμουν, ὡς ἔτι, ὡς λέγεται, φαίνονται ἐν τοῖς ταμείοις, ὅπου οἱ θησαυροὶ αὐτῶν. Λέγουσι δὲ τὰ ξύλα ταῦτα, ἅπερ ἠρίθμουν καὶ ἀντὶ ἀριθμητικῆς εἶχον καὶ λογαριασμοῦ, ὡς καὶ νῦν ἔτι οἱ ἀρτοποιοὶ αὐτῶν χρῶνται καὶ ἄλλοι Ἀγαρηνῶν, ραυάσια ἤτοι λογαριαστήριον». Ἐν ἄλλαις λέξεσι μετεχειρίζοντο εἰς τὸ δημόσιον αὐτῶν λογιστικὸν τὰ ξύλα τὰ καλούμενα *σύμβολον* καὶ *ἐγκοπίς*, δι᾽ ὧν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τηρηθῇ σπουδαία τις ἀκρίβεια περὶ τὸν χειρισμὸν τῶν πολλῶν ἑκατομμυρίων ὅσα εἰσήρχοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ ἐξήρχοντο ἐξ αὐτοῦ. Ὅθεν ἐξ ἀνάγκης μετεχειρίζοντο εἰς τὸ ἀνώτερον τοὐλάχιστον λογιστικὸν τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδήμονας Ἕλληνας. Τοῦτο λέγει ρητῶς ὁ Χαλκοκονδύλης, ὅτε ὁμιλεῖ περὶ τοῦ τρόπου καθ᾽ ὃν διωργανώθη ἡ διοίκησις ἐπὶ τοῦ Μωάμεθ Β΄. «Μετὰ τούτους μέντοι (τοὺς ἡγεμόνας τῶν θυρῶν ἤτοι τοὺς ἀνωτάτους συμβούλους τοῦ κράτους) ἐστὶν ὁ *γραμματεύς*, ἀγχιτάτω ἱδρυμένος ἐς τούτους καὶ τοὺς λογισμοὺς ὑποδεχόμενος ὑπὸ τῶν ἐς τὰς προσόδους καὶ εἰσπράξεις

τεταγμένων, καὶ τοῦ φόρου (1). Καὶ οὗτος μὲν ἀπολογίζεταί τε προσόδους καὶ ἐς τοὺς ἡγεμόνας τε καὶ αὐτὸν βασιλέα ἀναφέρει· ἄλλοι δὲ *γραμματεῖς* ἐς τὰς γραφάς τε καὶ ἐπιτάγματα τοῦ βασιλέως». Ἡ δὲ προμνημονευθεῖσα *πολιτικὴ ἱστορία* ἐξηγεῖ ὁποῖοί τινες ἦσαν οἱ *γραμμάτεῖς* (2) οὗτοι, παριστῶσα τὸν Μωάμεθ Β' περιεστοιχισμένον ὑπὸ «φίλων καὶ *γραμματικῶν* χριστιανῶν», οἵτινες «ἐδιοίκουν πᾶσαν τὴν βασιλείαν» (3). Δυστυχῶς δὲν περιεσώθησαν πολλὰ τῶν ὀνομάτων τῶν γραμματικῶν τούτων· ἀλλ' ὁ αὐτὸς Χαλκοκονδύλης ἀναφέρει ἕνα, τὸν Καταβοληνόν, ὃν ρητῶς ὀνομάζει «γραμματέα τῶν θυρῶν». Καὶ ὁ Κριτόβουλος μνημονεύει ἑτέρου, τοῦ υἱοῦ τοῦ Καταβοληνοῦ τούτου ὀνόματι Θωμᾶ, ὃν ἀποκαλεῖ οὗτος «γραμματέα τοῦ βασιλέως».

Οὐ μόνον δὲ εἰς τὴν οἰκονομικὴν ὑπηρεσίαν μετεχειρίζοντο τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διπλωματικήν, ἰδίως εἰς τὰς πρὸς τοὺς εὐρωπαίους ἡγεμόνας σχέσεις καὶ διαπραγματεύσεις, αὐτοὶ ὄντες τότε, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς καὶ αὐτῆς τῆς γλώσσης αὐτῶν, ἔτι ὀλιγώτερον περὶ τὰ τοιαῦτα ἐπιτήδειοι. Ὅτι δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον μετεχειρίζοντο ἐν ταῖς συνθήκαις καὶ ταῖς διπλωματικαῖς ἀλληλογραφίαις, μαρτυρεῖται ὑπὸ πολλῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μνημείων. Ἔτι πρὸ τῆς ἁλώσεως οἱ ἄλλοι μουσουλμάνοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἡγεμόνες *συνέτασσον* ἑλληνιστὶ τὰς διαπραγματεύσεις καὶ συνθήκας αὐτῶν πρὸς τοὺς χριστιανοὺς δυνάστας τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ γάλλος Μασλατρῆ ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ συνταχθείσῃ ἱστορίᾳ τῆς Κύπρου ἐδημοσίευσε τὸ κείμενον συνθήκης συνομολογηθείσης τῷ 1450 μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Κύπρου Ἰωάννου Β' καὶ τοῦ ἀμιρᾶ τοῦ Καντηλόρου Λουφτούμπεῦ, ἧς ἡ ἀρχὴ ἔχει οὕτως· «Εἰς

(1) Ὁ Χαλκοκονδύλης ἐν τῇ ἐπιπολαιότητι αὐτοῦ σύγχυσιν ποιούμενος τῶν πάντων συγχέει ἐνταῦθα καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπ' αὐτοῦ «*γραμματέως*» καλουμένου ἐν μέρει πρὸς τὸ τοῦ ***Τεφτερτάρ***, ὅπως συγχέει τὴν ἐσωτερικὴν ὑπηρεσίαν τῆς αὐλῆς καὶ τῶν αὐλικῶν ἀρχόντων πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους καὶ τῶν λειτουργῶν αὐτοῦ. Ὅταν ὁ Χ. λέγῃ «Ἐπὶ δὲ τῶν θυρῶν οἱ ἡγεμόνες ἔχουσι τὸ κράτος ἀγγελιαφόροι τε ὄντες καὶ γραμματεῖς τῷ βασιλεῖ καὶ σύμβουλοι ἐς τὰ πράγματα τῆς ἀρχῆς», εὑρίσκεται ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἐν τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' ὁ αὐτὸς χρονογράφος προστίθησιν εὐθύς· «Εἰς τούτους γὰρ ἡ διοίκησις τῶν προσόδων καὶ φόρων καὶ τοῦ θησαυροῦ τοῦ βασιλέως σφραγῖδι τῇ οἰκείᾳ . . . . . », ἀποδίδωσιν εἰς τοὺς εὐνούχους τῆς αὐλῆς ἔργα τοῦ οἰκονομικοῦ ἐπιτρόπου καὶ σφραγιδοφύλακος. Ὅταν δὲ λέγῃ «μετὰ τούτους μέντοι ἐστὶν ὁ γραμματεὺς ἀγχιτάτω ἱδρυμένος ἐς τούτους καὶ τοὺς λογισμοὺς ὑποδεχόμενος ὑπὸ τῶν ἐς τὰς προσόδους καὶ εἰσπράξεις τεταγμένων καὶ τοῦ φόρου», δημιουργεῖ τὸ ἐπὶ τοῦ Μωάμεθ Β' ἀνύπαρκτον ἀξίωμα ***γραμματέως*** φροντίζοντος περὶ τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους, ἐνῷ ταῦτα ὑπήγοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ οἰκονομικοῦ ἐπιτρόπου. Καὶ ὑπῆρχε μὲν γραμματεὺς τοῦ κράτους ὁ καλούμενος ***ρεισ - ουλ - κιουττάπ*** = *πρόεδρος τῶν* γραμματέων, *ἀλλ'* οὗτος ἐπὶ τοῦ Μωάμεθ Β' δὲν ἦτο ἐκ τῶν μεγάλων λειτουργῶν τοῦ κράτους, βραδύτερον ἐγένετο μέλος τοῦ μεγάλου συμβουλίου (Διβανίου) ὡς ***ρεῒζ—εφέντης*** ἔχων θέσιν παρεμφερῆ πρὸς τὴν τοῦ ὑπουργοῦ τοῦ κράτους (ἰδίως ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν).

(2) Καὶ οὗτοι εἶναι οἱ ὑπὸ τὸν ***ρεῖσ-οὺλ-κοτὰββ*** μωαμεθανοὶ ***γραμματεῖς*** τοῦ κράτους.

(3) Οἱ ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας μνημονευόμενοι χριστιανοὶ ***γραμματικοί ἢ γραμματεῖς*** κατὰ Κριτόβουλον) οὐδεμίαν ἔχουσι θέσιν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἀξιωμάτων τοῦ κράτους· εἰσὶν ἰδιαίτεροι ἀνεπίσημοι γραμματεῖς τοῦ σουλτάνου Μεχμὲτ Β', τιμώμενοι ὑπ' αὐτοῦ διὰ τὴν παίδευσιν *αὐτῶν.*

Πλημμελέστατα δὲ ὁ Χαλκοκονδύλης τὸν Καταβοληνὸν ὀνομάζει «γραμματέα τῶν θυρῶν»· ὀρθότερον ὁ Κριτόβουλος τὸν Θωμᾶν Καταβοληνὸν ἀποκαλεῖ «γραμματέα τοῦ βασιλέως». Ὅταν ἡ *πολιτικὴ ἱστορία Κωνσταντινουπόλεως* λέγῃ περὶ «*γραμματικῶν*» *χριστιανῶν τοῦ σουλτάνου*, ἐννοεῖ οὐχὶ ***γραμματεῖς***, οἷος ὁ Κριτόβουλος, ὁ Ἀμοιρούκης, ὁ Καταβοληνός, ἀλλὰ τοὺς λογιστικοὺς γραφεῖς τοὺς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Πύλης, τὸ δὲ «διοικεῖν πᾶσαν τὴν βασιλείαν» ἐννοεῖ ὅτι ἡ ὑπηρεσία αὐτῶν ἐξετείνετο εἰς ἁπάσας τὰς λογιστικὰς ὑπηρεσίας.

τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Εἰς ᾳυν', σεμπτεμβρίου ζ'. Αὐτὸ ἔνεν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀγάπης μέσα εἰς τὸν ὑψηλότατον καὶ δικαιότατον Τζονὰν ῥῆγαν τῆς Κύπρου καὶ τοῦ εὐγενικωτάτου καὶ εὐτυχισμένου Λουφτούμπεϋ, ἀμιρὰν καὶ ἀφέντην τοῦ Καντηλόρου· ἀπὸ τὴν 'ποίαν ἀγάπην ἐγίνετον, ἐτελειώθην εἰς τὴν τάξιν καὶ μανιέραν τοιαύτην». Αἱ δὲ τελευταῖαι τοῦ κειμένου τούτου λέξεις ἔχουσιν ὡς ἑξῆς· «Καὶ ἔτζαι τὸ ὀμόσασιν». Καὶ ταῦτα μὲν ἐγράφοντο ἐν τῇ κυπριακῇ διαλέκτῳ ἅτε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Κύπρου συνομολογούμενα. Ἐκ δὲ τῶν διπλωματικῶν ἐγγράφων τὰ ὁποῖα ἀνάγονται εἰς τὴν τῶν Ὀσμανιδῶν ἱστορίαν καὶ ἐγένοντο μὲν μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐγράφησαν δὲ εἰς γλῶσσαν οὐχὶ βεβαίως καθαρεύουσαν, πάντως ὅμως ἧττον ὁπωσοῦν παραμεμορφωμένην, ὁ ἡμέτερος Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἐδημοσίευσε πρὸ τριακονταετίας περίπου ἐν τῷ ἕκτῳ τόμῳ τῆς Πανδώρας (σελ. 563 καὶ ἑπ.) δέκα. Τὸ πρῶτον τῶν ἐγγράφων τούτων εἶναι ἡ κύρωσις τῆς συνθήκης ἥν, κατὰ τὸ ὀσμανικὸν κείμενον, συνωμολόγησαν «ἐν Ἀδριανουπόλει, ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ ὑμετέρου προφήτου γεννήσεως, ᾳυπβ' (1482) καὶ ἔτος τοῦ ἡμῶν προφήτου ωπζ' (887) ἐν μηνὶ ὀκτωβρίῳ ιη', ὁ φρὰ Πέτρος Δαιωμβουσών, Θεοῦ χάριτι μέγας μαΐστωρ καὶ αὐθέντης Ῥόδου, καὶ ὁ μέγας αὐθέντης καὶ μέγας ἀμηρᾶς σουλτὰν Παγιαζῆ Χάν, υἱὸς τοῦ μεγάλου αὐθεντὸς τοῦ Μεχμὲτ Χάν» Τὰ δὲ λοιπὰ ἐννέα εἶναι ἐπιστολαὶ ἀνταλλαγεῖσαι μεταξὺ τοῦ σουλτάνου Βαγιαζὴτ καὶ τοῦ μαγίστρου τῆς Ῥόδου (D' Aubusson) περὶ τῆς αὐτῆς συνθήκης, ἅπασαι δέ, ὡς καὶ ἡ συνθήκη, εἶναι συντεταγμέναι εἰς τὴν ἑλληνικήν, τὴν σφόδρα παρεφθαρμένην ἑλληνικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων γλῶσσαν. Ἀλλὰ καὶ ἀρχαιότερα τούτων σῴζονται πολλὰ ἔγγραφα ἀνταλλαγέντα ἀπὸ τῆς 17 Ἰανουαρίου 1479 μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1481 μεταξὺ τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ Μωάμεθ Β', τὰ ὁποῖα ἅπαντα γεγραμμένα πρωτοτύπως ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Μίκλοσιτζ καὶ τοῦ Μύλλερ (Κεφ. Ϛ' βιβλ. Θ' τοῦ Γ' τόμ.) (1). Ἐκ πάντων

Ξυλόγλυπτος σταυρός, ἔργον τοῦ 1654. Σταυρὸς μὲ πλαίσιον ἐξ ἀργύρου, σμάλτου καὶ λίθων φέρων παρὰ τὴν βάσιν δύο ἀργυρᾶ πτηνά (Βυζαντ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

(1) Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ πρὸς τοὺς Βενετοὺς καὶ πρὸς ἄλλας ὁμόρους τῇ Τουρκίᾳ πολιτείας πεμπόμενα ἔγγραφα συνετάσσοντο ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἢ μᾶλ-

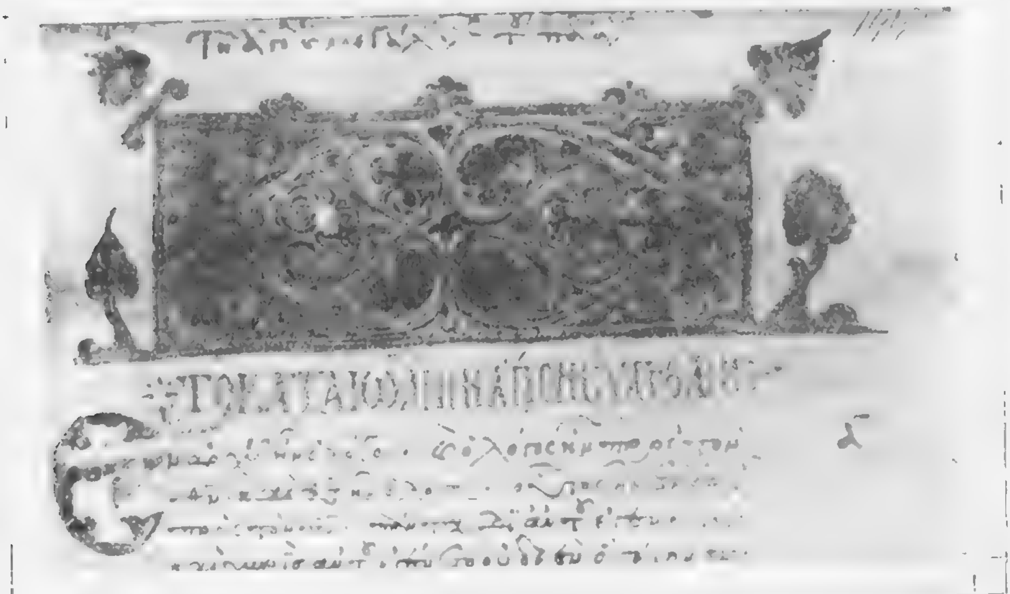
δὲ τούτων καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἀνεφχθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους καὶ ἱκανωτέρους τῶν ἡμετέρων στάδιον ἐνεργείας εὐρύ, ὅπερ διατρέχοντες ἠδύναντο συγχρόνως νὰ ἀποβῶσι χρησιμώτατοι εἰς τὰ ποικίλα ἐθνικὰ συμφέροντα.

Δυστυχῶς ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν ὠφελήθησαν ἐκ τῶν ἐπιτηδείων τούτων περιστάσεων, διὰ ποικίλους λόγους, καὶ ἰδίως διότι συνέβη ὡς πρὸς τοὺς πολιτικοὺς ἡμῶν ἄνδρας ὅ,τι καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικούς· οἱ ἱκανώτεροι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστεροι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἀπεδήμησαν, ὥστε τὰ πράγματα περιῆλθον ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας εἰς χεῖρας ἀνθρώπων μετριωτάτων καὶ ἀφιλοτίμων. Ὁ γάλλος Λακροᾶ, ὅστις διατελέσας περὶ τὰ μέσα τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος γραμματεὺς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γαλλικῆς πρεσβείας, ἐδημοσίευσε βραδύτερον βιβλιάριόν τι περὶ τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἐθνῶν, ἀξιοῖ ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἐπὶ τῆς ἁλώσεως ἐπιφανῶν οἰκογενειῶν δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ τέσσαρες καὶ μόναι, οἱ Καντακουζηνοί, οἱ Παλαιολόγοι, οἱ Ἀσάναι καὶ οἱ Ράλλαι. Προστίθησι δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ οὗτοι δυσκόλως ἠδύναντο νὰ ἀποδείξωσι τὴν γνησιότητα τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καὶ ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰ μετέρχωνται πρὸς συντήρησιν αὐτῶν ποικίλα κοινότατα βιομηχανικὰ ἔργα. Εὐλόγως δὲ διστάζει ὁ Λακροᾶ περὶ τῆς γνησιότητος τῆς καταγωγῆς αὐτῶν, διότι ὁ Ἔγγελ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ραγούζης βεβαιοῖ κατὰ μαρτυρίαν ἀξίαν πίστεως ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἐφιλοξένησεν οὐ μόνον τοὺς Κομνηνοὺς καὶ τοὺς Λασκάρεις ἀλλὰ καὶ τοὺς

λον μεταφραζόμενα εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὴν τότε λαλουμένην χυδαίαν οὕτως ἐπέμποντο. Διότι ἡ ὀθωμανικὴ γλῶσσα ἦν τότε ἀκατανόητος τοῖς Εὐρωπαίοις, πᾶσα δὲ ἄλλη εὐρωπαϊκή, πλὴν τῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ λαλουμένης ἑλληνικῆς, ἦν ἀκατανόητος τοῖς Ὀθωμανοῖς, οἷς ὁπωσδήποτε ἦν γνωστὴ ἡ ἑλληνική, ἣν εὐκόλως ἐνόουν καὶ οἱ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς πρὸ αἰώνων συνδεδεμένοι Βενετοὶ καὶ Ραγουσαῖοι καὶ ἄλλοι ὅμοροι τῇ Τουρκίᾳ εὐρωπαϊκοὶ λαοί. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ **βεράτιον** τὸ σουλτανικὸν τὸ δοθὲν τοῖς ἐν Γαλατᾷ Γενουηνσίοις μετὰ τὴν ἅλωσιν ἦν ἑλληνιστὶ συντεταγμένον (ἰδ. τὸ ἑλλην. κείμενον ἐν τῇ ἡμετ. μεταφράσει τῆς ἱστορ. Χέρτζβεργ. Τόμ. Β'). Ἀλλ' οἱ μεταφράζοντες ἢ καὶ συντάσσοντες τὰ τοιαῦτα ἔγγραφα ἕλληνες γραφεῖς τῆς Πύλης οὐδεμίαν ὡς ἐκ τούτου εἶχον θέσιν ἐπίσημον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Πύλης, δὲν ἦσαν οὔτε ὑπάλληλοι οὔτε ὑπαλληλίσκοι καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ προαχθῶσιν.

Πάντως δὲ μέχρι τῆς ἐκδόσεως τοῦ **Χάτι Χουμαγιοὺν** τοῦ 1856 οὐδεὶς χριστιανὸς ἠδύνατο νὰ ἔχῃ **πολιτικὴν** θέσιν **ἐπίσημον** ἐν τῇ ἐπισήμῳ πολιτικῇ τάξει τῶν ὀθωμανῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους ἢ καὶ τῶν ἁπλῶν πολιτικῶν ὑπαλλήλων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 17 αἰῶνος ὑπηρετοῦντες παρὰ τῇ Πύλῃ χριστιανοὶ (πρὸ πάντων ἕλληνες) διερμηνεῖς, οἵτινες ἔδει νὰ ὦσι πολύγλωττοι, πολλὰς γινώσκοντες εὐρωπαϊκάς τε καὶ ἀσιατικὰς γλώσσας, τῶν ὀθωμανῶν εἰς στενωτέρας καὶ ζωηροτέρας διπλωματικὰς σχέσεις πρὸς τὰς διαφόρους εὐρωπαϊκὰς πολιτείας περιερχομένων καίπερ ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῆς ὑπηρεσίας καὶ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐπιτηδειότητος, μεγίστην δύναμιν καὶ ῥοπὴν κεκτημένοι ἐπὶ τὴν πορείαν τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους καὶ μονονοὺ αὐτοὶ διευθύνοντες ταύτην, δὲν ἐλάμβανον ἐπισήμως ἀνεγνωρισμένα ἀξιώματα ἀλλ' ἁπλῶς τιμητικὰς προσωνυμίας (ὡς ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος ὁ προσωνυμηθεὶς ἐξαιρετικῶς «ὁ ἐξ ἀπορρήτων» ὅπερ δὲν ἦτο ἀξίωμα)· διωρίζοντο δ' οἱ τοιοῦτοι ἐξ ἀνάγκης καὶ ἡγεμόνες τῶν παραδανουβίων ἡγεμονιῶν (οἵτινες ἔδει νὰ ὦσιν ὁμόδοξοι τοῖς λαοῖς τῶν ἡγεμονιῶν, προετιμῶντο δὲ μετὰ τὸν ἑκκαιδεκαετῆ πόλεμον (1683—1699) καὶ τὴν τότε ἐπανάστασιν τῶν ἐγχωρίων ἡγεμόνων οἱ ἕλληνες διερμηνεῖς τῆς Πύλης οἱ θεωρούμενοι πιστότεροι καὶ ἐγγυώμενοι μείζονα ἀσφάλειαν τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τοῦ σουλτάνου. Ἐκαλοῦντο δὲ οὗτοι καὶ **βένδες**. Αὕτη δὲ μόνον ἡ τιμητικὴ προσωνυμία ἐδίδετο ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τοὺς μὴ μωαμεθανοὺς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ κράτους ἄνδρας. Οἱ τοιοῦτοι δὲ μεγάλοι διερμηνεῖς καὶ **ἡγεμόνες** ἕλληνες οἱ ἀποτελοῦντες τὴν φαναριωτικὴν ἀριστοκρατίαν (τοὐλάχιστον ἱκανοὶ τούτων) ἔπραξαν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους πᾶν ὅ,τι ἦν δυνατὸν ἐν τοῖς τότε καιροῖς νὰ πραχθῇ. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι οὔτε ὀρθὴ οὔτε δικαία ἡ ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐκφερομένη γνώμη.

Παλαιολόγους καὶ τοὺς Καντακουζηνούς. Ὁπωσδήποτε ἐν ταῖς πληροφορίαις τὰς ὁποίας περὶ τῶν χρόνων τούτων ἔχομεν, ἐκ τῶν τεσσάρων προαναφερθέντων οἴκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ μόνοι μετασχόντες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τῶν δημοσίων πραγμάτων εἶναι οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι, ἐξαιρέτως δὲ οἱ Καντακουζηνοί. Πάντες οἱ

Ἐπίτιτλος Εὐαγγελίου τοῦ ἡγεμόνος Οὐγγροβλαχίας Ἰωάννου Ματθαίου Μπασαράβα (Βυζαντ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

λοιποὶ οἱ ὁπωσοῦν προέχοντες ἀνήκουσιν εἰς ἕτερα καὶ νεοφανῆ γένη. Λέγοντες δὲ ὅτι μετεῖχον τῶν δημοσίων πραγμάτων ἐννοοῦμεν, ὡς πρὸς τὴν 15 καὶ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, κυρίως τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Τῷόντι αὐτοὶ κατεῖχον τὰ πλεῖστα τῶν ἀξιωμάτων τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, οἷον τὸ τοῦ μεγάλου λογοθέτου, τὸ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος, τὸ τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος καὶ ἄλλα τοιαῦτα, καλούμενοι μὲν κληρικοί, ὄντες δὲ πράγματι λαϊκοὶ ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων τῆς πρωτευούσης οἰκογενειῶν· αὐτοὶ ἦγον καὶ ἔφερον τὰ τῶν πατριαρχῶν καὶ τοῦ πατριαρχείου, ἰδίως παντοδύναμοι ὄντες περὶ τὴν ἐκλογὴν και τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἀνωτάτου τῆς ἐκκλησίας ἄρχοντος καὶ μεταχειριζόμενοι τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐνίοτε μὲν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον. Τῆς δὲ ὀσμανικῆς κυβερνήσεως δὲν μετεῖχον εἰμὴ ὡς ὑποδέστεροι ὑπάλληλοι καλούμενοι ἁπλῶς *γραμματικοὶ* καὶ συγκαταλεγόμενοι μᾶλλον μεταξὺ τῶν ἀκολούθων τῶν ὀσμανιδῶν μεγιστάνων ἢ κοινόν τι πρὸς τούτους ἔχοντες. Ἐὰν δὲ μετεωρίζοντο ἐνίοτε εἰς ὑψηλοτέραν τινὰ κοινωνικὴν μᾶλλον ἢ πολιτικὴν περιωπήν, δὲν διετηροῦντο ἐν αὐτῇ εἰμὴ διὰ δωροδοκιῶν καὶ ἐφρόντιζον μᾶλλον περὶ τῶν ἰδίων ἢ περὶ τῶν ἐθνικῶν ἀναγκῶν. Εἷς τῶν ὀλίγων κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀρχόντων ὅσοι ἐφάνησαν ἀληθῶς χρήσιμοι εἰς τὸ χριστιανικὸν γένος ὑπῆρξεν ὁ ἄρχων Ξενάκης, ὁ ἀκμάσας ἐπὶ Σελὴμ Α' καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας πατριαρχίας τοῦ Ἱερεμίου Α'. Ὁ Ξενάκης μαθὼν διὰ τῶν φιλικῶν σχέσεων τὰς ὁποίας εἶχε μετά τινων ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Σελὴμ Α' μελετηθεῖσαν καθαίρεσιν ὅλων τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου τὸν πατριάρχην καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸν μέγαν βεζίρην καὶ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ

ὀλεθρίου βουλεύματος. Ἀλλ' ὁ Ξενάκης εἰς οὐδένα τῶν προαναφερθέντων ἱστορικῶν οἴκων ἀνῆκεν. Ἕτεροι δὲ ἐπίσημοι καὶ ἰσχυροὶ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἄρχοντες ἀναφέρονται· ὁ μέγας χαρτοφύλαξ Ἀλέξανδρος ὁ ἀπὸ Τηρᾶς, ὁ μέγας λογοθέτης Ἱέραξ, ὁ Μιχαὴλ Γαβρᾶς καὶ ὁ Ἀντώνιος Κανταχουζηνός, ἐξ ὧν, τοῦ τελευταίου ἐξαιρουμένου, οἱ λοιποὶ φαίνονται ἀνήκοντες εἰς νεωστὶ προαχθέντας οἴκους.

Ὀνομαστότατος καὶ πλουσιώτατος κατὰ τὴν αὐτὴν ἑκατονταετηρίδα ὑπῆρξεν ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνός, τοῦ ὁποίου δὲν γινώσκομεν τὸν βαθμὸν τῆς μετὰ τοῦ προαναφερθέντος Ἀντωνίου συγγενείας. Διετέλεσε δὲ φίλος στενὸς τοῦ περιωνύμου μεγάλου βεζίρου Σόκολη τοῦ ἀκμάσαντος μὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ Σουλεϊμὰν Α' καὶ δι' ὅλης τῆς βασιλείας τοῦ Σελὴμ Β', θανατωθέντος δὲ ἐπὶ τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τοῦ Μουρὰτ Γ' τῷ 1579. Ἐν τούτοις, καίτοι πολλὴν ἔχων οἰκειότητα πρὸς τὸν παντοδύναμον τοῦτον ἄνδρα, καίτοι ἐπορεύετο ἔφιππος ἀνὰ μέσον τῶν ὁδῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ ὀκτὼ μὲν τσοχαδαραίων, πολλῶν δὲ προπορευομένων γενιτσάρων, δὲν ἠξιώθη ἄλλης δημοσίας λειτουργίας εἰμὴ τῆς τοῦ ἀνωτέρου ἐφόρου τῶν ἁλυκῶν τῆς Ἀγχιάλου καὶ τῆς τοῦ ἀρχιγούναρη τῆς σουλτανικῆς αὐλῆς. Ἀντίζηλος δὲ ὤν, ὡς εἰκός, τῶν τότε Παλαιολόγων ἐκτήσατο μὲν περιουσίαν μεγάλην, δι' ὃ καὶ ἐπεκαλεῖτο *μέγας πραγματευτής*, καὶ δύναμιν δὲ οὐ μικράν, προεκάλεσεν ὅμως τὴν ὀργὴν ἑτέρων μεγάλων πασάδων καὶ ἐπὶ τέλους ἐθανατώθη καὶ ἐδημεύθη περὶ τὸ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος πρὸ τοῦ προστάτου αὐτοῦ. Ἀλλ' ἵνα λάβωσιν οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν ἔννοιάν τινα περὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀξιώματος ὅπερ εἶχεν ἐν τῇ πολιτείᾳ ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνὸς καὶ κρίνωσιν ἐκ τούτου πῶς εἶχον ἐν γένει τότε τὰ κατὰ τοὺς ἕλληνας ἄρχοντας θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα τὰ περὶ αὐτοῦ οὐχὶ ὅπως ξηρῶς ἱστοροῦνται ὑπὸ τοῦ Χάμμερ ἐν τῷ Δ' τόμῳ (σελ. 46 καὶ ἑπ.) ἀλλὰ μετὰ τῶν λεπτομερειῶν ὅσας ἀναφέρει ὁ καισάριος Δαπόντες καὶ ἐν αὐτῇ τούτου τῇ γλώσσῃ, ἥτις θέλει φανῇ εἰς τὸν σημερινὸν Ἕλληνα οὐδὲν ἧττον περίεργος ἢ τὰ δι' αὐτῆς ἱστορούμενα γεγονότα. Ὁ Δαπόντες ὁμιλήσας περὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ τοῦ υἱοῦ του Ἰωάννου ἐπιφέρει· «Αὐτὸς δὲ εἶχε πατέρα τὸν τσελεπῆ Μιχαὴλ τὸν Καντακουζηνόν, τὸν πλουσιώτατον· τοῦτος ἐκατοικοῦσεν εἰς τὴν Ἀγχίαλον, τὰ δὲ τζιφτιλίκια καὶ ὑποστατικά του ἔφθαναν ἕως εἰς τὸν Δούναβιν, καί τινες ἀγάδες τζιράκια ἐδικά του ἔγιναν καὶ βεζίριδες· ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἕνας ἀφοῦ ἔφθασε καὶ ἔγινε βεζίρης, ὑπῆγεν ὁ Μιχάλης νὰ τὸν ἀνταμώσῃ καὶ νὰ τὸν συγχαρῇ, ἐμβαίνοντας δὲ μέσα εἰς τὸν ὀδᾶ (ὅπου ἔτυχε νὰ εὑρεθῇ ὁ ἰμάμης τοῦ βασιλέως), τὸν εἶπεν ὁ βεζίρης—καλῶς ἦλθες, Μιχὰλ τζελεπῆ, κάνωντας καὶ σχῆμα πῶς σαλεύει ἀπὸ τὸν τόπο του. Μετὰ δὲ τὴν ἀντάμωσιν, ἀφοῦ ἐβγῆκεν ἔξω ὁ Μιχάλης, εἶπεν ὁ ἰμάμης εἰς τὸν βεζίρη· δὲν ἁρμόζει, ἐφένδημ, εἰς τὴν ὑψηλότητά σου, ὤντας ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως, νὰ εἴπῃς ἕνα κιάβουρα τζελεπῆ. Τοῦτος ὁ λόγος ἐκακοφάνη τὸν ἐπίτροπον· τίποτες ὅμως δὲν ἀποκρίθηκεν· ὤντας δὲ παρὼν ὁ χασνεδάρης τοῦ βεζίρη ἐβγῆκεν εὐθὺς καὶ εἶπε τὸν Μιχάλη τὰ λόγια τοῦ ἰμάμη, καὶ ὅτι ἐβαρυφάνηκαν τὸν βεζίρη. Εἶπε δὲ ὁ Μιχάλης—ὕπαγε καὶ εἰπὲ τὸν βεζίρη, ἂν εἶναι ὁρισμός του, νὰ κάμω ἐγὼ αὐτὸν τὸν ἰμάμη, νὰ μὲ εἰπῇ καὶ αὐτὸς ἐμπροστά του τζελεπῆ. Ὁ βεζίρης τὸ ἔκαμε χάζι, καί—μακὰρ νὰ τὸ κάμῃ, τοῦ εἶπεν. Εὐθὺς ὁ Μιχάλης λοιπὸν ὑπῆγεν εἰς τὸ σπίτι τοῦ ἰμάμη, ηὗρε τὸν κεχαγιᾶ, καὶ λέγει του·—δός μοι κατάστιχο, πόσο βούτυρο ὁ ἐφένδης τὸν χρόνον ἐξοδιάζει εἰς τὸ μουτπάκι του, πόσα ξύλα, πόσο μέλι, πόσο κηρὶ καὶ πόσο κριθάρι εἰς τὸ ἀχοῦρί του, διὰ νὰ τοῦ τὰ προσφέρω ὅλα αὐτὰ ἀπὸ λόγου μου· καὶ εἰπὲ τὸν ἐφένδη ὅτι ἐγὼ εἶμαι ὁ Μιχάλης ἐκεῖνος, ὅπου μὲ εἶδεν εἰς τὸν βεζιραζέμη.

Ἔδωκεν ὁ κεχαγιᾶς τὸ κατάστιχον, καὶ τὸ βράδυ, ὅταν ἦλθεν ὁ ἐφένδης, τοῦ εἶπε τὴν ὑπόθεσιν· ὁ δὲ Μιχάλης τὴν δευτέραν ἡμέραν ἔστειλε καράβι μὲ τὰ εἰρημένα πράγματα, εἶτα ὑπῆγε καὶ αὐτὸς εἰς τὸν ἰμάμη· ὁ δὲ ἰμάμης τὸν ἐπροσηκώθη, καὶ τὸν λέγει· «καλῶς ἦλθες, Μιχὰλ Τζελεπῆ»· καὶ εἰς τὸ λακιρδὶ ἀπάνω πολλὲς φορὲς ἐπολυπλασίαζε τὸ τζελεπῆ, λέγοντάς του καὶ ἄλλα ἐγκώμια. Ἐβγαίνωντας δὲ ἀπ' ἐδῶ ὁ Μιχάλης, ὑπάγει εὐθὺς εἰς τὸ Πασακαπί, εὑρίσκει τὸν χασδενάρη, καὶ τοῦ λέγει, ὅταν ὁ ἰμάμης ἔλθῃ εἰς τὸν βεζίρη νὰ μὲ στείλῃς λόγον. Μίαν ἡμέραν λοιπὸν ἐλθὼν πάλιν ὁ ἰμάμης ἐμηνύθη ὁ Μιχάλης καὶ ἦλθε. Ἐμβαίνωντας δὲ εἰς τὸν βεζίρη, καθὼς τὸν εἶδεν ὁ ἰμάμης, πρὶν νὰ τὸν εἴπῃ ὁ βεζίρης λόγον, ἤρχισε μεγαλοφώνως νὰ τοῦ λέγῃ—καλῶς ἦλθες, Μιχὰλ τζελεπῆ! καλῶς ἦλθες, Μιχὰλ τζελεπῆ! δύο καὶ τρεῖς φορές, ἄρχισε δὲ καὶ νὰ τὸν ἐπαινέσῃ εἰς τὸν βεζίρη, λέγωντας πῶς εἶναι ἄξιος· καὶ πῶς τέτοιοι ἄνθρωποι εἶναι χρειαζόμενοι εἰς τὴν βασιλείαν, καὶ ἄλλα τοιαῦτα· ὁ δὲ βεζίρης ἐχαμογελοῦσεν. Ἀφοῦ δὲ ἐβγῆκεν ἔξω ὁ ἰμάμης, λέγει ὁ βεζίρης τὸν Μιχάλη· τί τὸν ἔκαμες καὶ εἶπε τζελεπῆ, καὶ τόσα ἐγκώμια; Καὶ τοῦ ἐδιηγήθη τὴν ὑπόθεσιν· τότε ὁ βεζιροζέμης τοῦ λέγει «γιὰ σεϊτάν σεν, γιὰ σεϊτάνογλού σεν» (ἢ διάβολος εἶσαι ἢ διαβολόπαιδο). Ἀπὸ τότε ἐκράτησεν ὁ λόγος, καὶ λέγονται οἱ Καντακουζηνοὶ «σεϊτανογλοῦδες». Τοῦτον τὸν Μιχάλη ὄντα τοιοῦτον περιβόητον καὶ ὑπέρπλουτον ἄνθρωπον, τὸν ἐδιάβαλαν εἰς τὸν βασιλέα φθόνῳ κινούμενοι, πῶς φαντάζεται νὰ γίνῃ βασιλεύς, καὶ ἔστειλεν ὁ βασιλεὺς καπιτζήμπαση, καὶ ἐπῆρε τὸ κεφάλι του, καὶ ὅλην τὴν περιουσίαν του, καὶ ὅσα δὲν ἐμπόρεσαν τότε νὰ τὰ πάρουν εἰς Πόλιν διὰ τὸ πολὺ πλῆθος, τὰ ἐπούλησαν εἰς Ἀδριανούπολιν εἰς τὸ παζάρι· ὄντας δὲ παρὰ πολλὰ πράγματα, ἐπουλήθηκαν τόσον φτηνά, ὁποῦ ἀπόμεινε παροιμία καὶ λέγεται, ὅταν ἀγοράσῃ τινὰς πρᾶγμα φτηνό, «ἄνθρωπε, αὐτὸ ἀπὸ τὸ μεζάτι τοῦ σεϊτάνογλου τὸ ἀγόρασες;».

Σερμπὰν βόδας Καντακουζηνός,
αὐθέντης Βλαχίας (1679-1688)
(Ἐκ παλαιᾶς ξυλογραφίας)

Ταῦτα περὶ τοῦ Μιχαὴλ Καντακουζηνοῦ ὁ καισάριος Δαπόντες, εἰς ἃ ὀλίγα τινὰ θέλομεν προσθέσει ἐκ τῆς τοῦ Χάμμερ ἀφηγήσεως περί τε τῆς γενομένης κατὰ τοῦ ἀνδρὸς

κατηγορίας ἀκριβέστερον καὶ περὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ. Κατὰ τὸν γερμανὸν ἱστοριογράφον ὁ Καντακουζηνὸς δὲν κατηγορήθη ὅτι ἐφαντάζετο νὰ γίνῃ βασιλεύς, ὅπερ ἐντελῶς τῳόντι ἀπίθανον, ἀλλ' ὅτι ἐγένετο παραίτιος πολλῶν ἐν Μολδαυίᾳ ταραχῶν καὶ ὅτι ἐγκαθιδρύσας τοὺς δύο ἀδελφούς, Πέτρον καὶ Ἀλέξανδρον, ὡς ἡγεμόνας Μολδαυίας καὶ Βλαχίας, ἐπήγαγε τὴν πρὸ μικροῦ τότε συμβᾶσαν ἐν Μολδαυίᾳ τροπὴν τῶν γενιτσάρων. Πρὸς κατασκευὴν τῶν πολυτελῶν μεγάρων ἅπερ εἶχεν ἐγείρει εἰς Ἀγχίαλον διάγων ἐν αὐτοῖς βίον ἡγεμονικὸν καὶ ἐπὶ τῆς πύλης τῶν ὁποίων ἀπηγχονίσθη, ὁ Καντακουζηνὸς ἐδαπάνησεν 20.000 φλωρίων, ἅτινα ἤθελον σήμερον ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἓν καὶ ἥμισυ περίπου ἑκατομμύριον δραχμῶν, ἄλλα δὲ τόσα εὗρε παρ' αὐτῷ εἰς χρήματα ὁ σταλεὶς πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς θανατικῆς τοῦ σουλτάνου ἀποφάσεως ἀρχιθαλαμηπόλος Ἀλήμπεϋς. Τὸν δὲ οἰκτρὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Κανταχουζηνοῦ ἀπεμνημόνευσεν ἓν τῶν σῳζομένων ἀρχαιοτέρων δημοτικῶν ᾀσμάτων, ὅπερ εὑρὼν ὁ Φωριὲλ ἐν χειρογράφῳ τῆς παρισινῆς βιβλιοθήκης, ἀνατρέχοντι προδήλως εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, πρῶτος ἐν τῇ συλλογῇ αὐτοῦ ἐδημοσίευσε. Τὸ ᾆσμα εἶναι ἀξιομνημόνευτον οὐ μόνον ὡς ἀρχαιότατον, καθὸ συνταχθὲν βεβαίως ἅμα μετὰ τὸ γεγονός, ἀλλὰ καὶ διότι, εἰ καὶ δὲν ἔχει ὅλην τὴν φαντασίαν καὶ ὅλον τὸ αἴσθημα τῶν κλεφτικῶν, δὲν στερεῖται ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν τῶν προτερημάτων τούτων· ὥστε, ἐὰν εἶναι ἀληθὴς ἡ πιθανὴ τοῦ Φωριὲλ εἰκασία ὅτι ἐποιήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑποδεικνύει ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ βασιλεύουσα δὲν ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἀμέτοχος τοῦ φρονήματος τὸ ὁποῖον ἔπνεεν εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τοσαῦτα παρήγαγεν ἀριστουργήματα δημώδους ποιήσεως. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν Μιχαὴλ Κανταχουζηνόν. Διὰ τοῦ θάνατου αὐτοῦ δὲν ἐξέλιπεν ὁ τῶν Κανταχουζηνῶν οἶκος. Ὁ υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Ἰωάννης, ἤ, καθὼς τον λέγει ὁ χρονογράφος, Γιαννάκης Κανταχουζηνὸς διετέλεσεν ἀντιπρόσωπος ἐν Κωνσταντινουπόλει (καπουκεχαγιᾶς) τοῦ τότε ἡγεμόνος Μιχάλβοδα οἰκτρόν, λαβὼν τέλος, διότι, ἀποστατήσαντος τοῦ Μιχάλβοδα ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ περιαγάγωσι τὸν Γιαννάκην μετὰ πάσης ἀτιμίας διὰ μέσης τῆς ἀγορᾶς καὶ ἔπειτα νά τον ἀποκεφαλίσωσιν· ὁ δὲ μέγας βυζίρης, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ Γιαννάκη, τῷ εἶπεν, ὅτι δύναται νὰ σωθῇ, ἐὰν τουρκεύσῃ, καὶ ἐκεῖνος ἰδὼν τὰ στενὰ ἐτούρκευσε διορισθεὶς κιουτζοὺκ δεφτερδάρης. Ὁ δὲ τοῦ Γιαννάκη υἱὸς Κωνσταντῖνος, διατελέσας μέγας ποστέλνικος ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, ἐθανατώθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Γρηγὸρ Γκίκα βόδα· καὶ ὁ τοῦ Κωνσταντίνου υἱὸς Σερπὰν βόδας προεχειρίσθη αὐθέντης Βλαχίας.

Ἐξ ὅλων ὅμως τούτων τῶν γεγονότων συνάγεται ὅτι οἱ ἀρχοντικοὶ ἐκεῖνοι οἶκοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας ἀπέβαινον μὲν ἐνίοτε πλούσιοι καὶ ἐνίοτε ἰσχυροὶ δὲν μετεῖχον ὅμως ἀμέσως τῆς τῶν *ὀσμανικῶν πραγμάτων διοικήσεως*, καὶ τὸ πολὺ ἔπραττον τὰ πολιτικὰ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, τῶν ὁποίων ἐκ διαλειμμάτων ἀνελάμβανον ἔκτοτε καὶ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Δὲν ὠφελήθησαν δὲ ἐξ ἀρχῆς ὅσον ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν Ὀσμανιδῶν ἠδύναντο, ἵνα προαχθῶσιν εἰς ἀξιώματα ἀνώτερα τοῦ ἁπλοῦ *γραμματικοῦ*· καὶ αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν εὐτελῆ λειτουργίαν μετ' ὀλίγον ἀπέβαλον, ἰδίως ἕνεκα τῆς ἀμαθείας αὐτῶν, ὡς προείπομεν. Ἡ ἀμάθεια αὕτη ἐκδηλοῦται ἐκ τῶν σῳζομένων κειμένων τῶν τοσοῦτον ἀθλίως ἑλληνιστὶ συντεταγμένων συνθηκῶν. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἡμετέρων καὶ ἄλλα αἴτια. Προϊόντος τοῦ χρόνου οἱ Ὀσμανίδαι ἐκτήσαντο χροιάν τινα διοικητικῆς καὶ διπλωματικῆς πρωτοπειρίας, ἧς πρότερον ὅλως ἐστεροῦντο· καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν πρὸς τὰς νέας τοῦ κράτους ἀνάγκας μέχρι τινὸς διέπλασαν, ἴσως δὲ καὶ δυσπιστίαν τινὰ ἤρχισαν νὰ τρέφωσι πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Ὅθεν δι' ὅλους αὐτοὺς τους

λόγους, μετ' οὐ πολὺ ὁσάκις εἶχον χρείαν ἀνδρῶν εἰδότων ξένας γλώσσας, προετίμησαν νὰ μεταχειρίζωνται ἀρνησιθρήσκους γερμανούς, οὔγγρους, πολωνούς, ἰταλοὺς καὶ ἄλλους. Ὁ πρῶτος ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερόμενος ἀρχιδιερμηνεὺς εἶναι ὁ σούμπασης Ἀλῆς, ὅστις ἄδηλον ἂν ἦτο ἐκ γενετῆς μωαμεθανὸς ἢ ἀρνησίθρησκος, διετέλεσε δὲ ἀρχιδιερμηνεὺς τῷ 1502, ἤτοι βασιλεύοντος εἰσέτι τοῦ Βαγιαζὴτ Β' καὶ ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἰς Ἐνετίαν ἐκόμισεν αὐτόθι τὰ τῆς συνομολογηθείσης τότε εἰρήνης ἔγγραφα εἰς τουρκικὴν καὶ ἑλληνικὴν γλῶσσαν συντεταγμένα, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι εἶχε μὲν ἀρχίσει ἤδη νὰ γίνεται χρῆσις τῆς τουρκικῆς ἀλλ' ἐξηκολούθουν ἔτι οἱ ὀσμανίδαι νὰ μεταχειρίζωνται καὶ τὴν ἑλληνικήν. Βραδύτερον ὅμως, ἐπειδὴ οἱ διερμηνεῖς κατήντησαν ὅλοι ξένοι, ἐννοεῖται ὅτι ἔπαυσαν συγχρόνως τὰ διπλωματικὰ ἔγγραφα νὰ γράφωνται εἰς τὴν ἑλληνικήν. Περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἐπὶ Μουρὰτ Γ' διερμηνεῖς τῆς Πύλης ἦσαν ὁ πολωνὸς Ἰβραχὴμ, ὁ βαυαρὸς Μαχμούτ, ὁ οὔγγρος Μουράτ, ὁ γερμανὸς Ἀλήμπεϋς. Ἐπειδὴ δὲ ἤθελεν εἶναι ὀχληρὸν νὰ καταλέξωμεν ἐνταῦθα ὅλων τῶν τοιούτων τὰ ὀνόματα, ἀρκούμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Χάμμερ γενομένην βεβαίωσιν (τόμ. Γ' κεφ. ϛ τοῦ Ι' βιβλ.) ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν διερμηνέων ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ξένοι ἀρνησίθρησκοι.

Ἀλλ' ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑπομένης ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Εἴδομεν ὅτι μέχρι τῶν χρόνων τούτων οἱ Ὀσμανίδαι ἐκυβέρνων συστηματικῶς διὰ τῆς βίας, τῆς καταπιέσεως καὶ τοῦ τακτικοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν ὑπηκόων χριστιανῶν. Ἔκτοτε ὅμως ἤρχισαν νὰ αἰσθάνωνται τὰ ὀλέθρια τῆς τοιαύτης διοικήσεως ἀποτελέσματα. Οἱ χριστιανοὶ ἀδιακόπως ἐστασίαζον καὶ προθύμως πάντοτε μετεῖχον ὅλων μὲν τῶν ἐπαναστάσεων ὅσαι ὑπεκινοῦντο ἐκ τῆς Δύσεως ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ὅλων δὲ τῶν πολέμων ὅσους αἱ δυτικαὶ δυνάμεις διεξῆγον κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ὅπερ κατέστη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνον ὅσῳ ἡ ὀσμανικὴ δύναμις ἀπέβαινεν ὁσημέραι ἀσθενεστέρα. Εἶχε μὲν προσλάβει πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς τοὺς ἁρματολούς, ἤτοι τὸ ἔνοπλον τοῦ ἔθνους μέρος, ἀλλ' ἐδυσπίστει πάντοτε πρὸς αὐτοὺς τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὸ πλῆθος τῶν ὀρεσιβίων μαχητῶν ἐπολλαπλασιάζετο ὁσημέραι διὰ τὴν ἀδιάκοπον κατάθλιψιν τῶν ὑπηκόων. Ὅθεν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ πολιτευθῇ ἐπιεικέστερον καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ὑπηκόους. καὶ οὐ μόνον ἐπιεικέστερον νὰ πολιτευθῇ, ἀλλὰ ἐνῷ πρότερον ἤνοιγεν εἰς αὐτοὺς ἅπαντα τὰ στάδια, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅμως τοῦ ἐξισλαμισμοῦ, ἔκτοτε ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς πλεονεκτήματά τινα καὶ ἄνευ τοῦ ὅρου τούτου, πλεονεκτήματα οὐχὶ βεβαίως τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα ὅσα ἦσαν τὰ εἰς τοὺς ἀρνησιθρήσκους χορηγούμενα, οὐδὲν ἧττον ὅμως λόγου ἄξια καθ' ἑαυτά. Τὸ νέον τοῦτο κυβερνητικὸν σύστημα ὑπῆρξε κυρίως ἔργον τῶν Κιουπριλιδῶν· δὲν διετυπώθη δὲ διὰ πράξεως μιᾶς ἀλλὰ διὰ σειρᾶς πράξεων αἵτινες ἅπασαι σχεδὸν ἀπεφασίσθησαν καὶ ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου βεζιρικοῦ οἴκου, ὅστις, ὢν χριστιανικῆς καταγωγῆς, ἔδωκεν εἰς τὸ κράτος πέντε ὑπάτους κυβερνήτας ἀπὸ τοῦ 1656 μέχρι τοῦ 1710. Τότε κατηργήθη τὸ παιδομάζωμα (1), τὸ δὲ γενιτσαρικὸν σῶμα ἤρχισε νὰ στρατολογῆται ἐκ τῶν ἰδίων τέκνων τῶν γενιτσάρων. Εἴδομεν ὅτι εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ τακτικοῦ καὶ βιαίου ἐκείνου ἐξισλαμισμοῦ συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ ὁ φθόνος τῶν ἐκ γενετῆς μωαμεθανῶν κατὰ τῆς λαμπρᾶς τύχης ἧς ἠξιοῦντο οἱ χριστιανόπαιδες· ἀλλ' ὁ φθόνος οὗτος ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν, οὐδὲ ἤθελεν ἀρκέσει ἵνα ἐπαγάγῃ τὴν μεταβολὴν τοῦ τρόπου τῆς στρατολογίας τῶν γενι-

(1) Τὸ παιδομάζωμα εἶχε καταργηθῆ ἤδη τῷ 1638 ἐπὶ τοῦ Μουρὰτ Δ'.

τσάρων, ἐὰν αὕτη δὲν ὑπηγορεύετο ὑπὸ γενικωτέρων καὶ ἀνωτέρων τοῦ κράτους συμφερόντων. Ἔκτοτε δὲν ἔπαυσαν μὲν περιερχόμενοι ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰς ὑπάτους ἀρχὰς μωαμεθανοὶ ἐκ γενετῆς χριστιανοὶ ὄντες ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἔπεσεν εἰς ἀχρησίαν τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα, ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀναβῇ εἰς τὰς ἀρχὰς ἐκείνας ὁ μὴ γεννηθεὶς χριστιανός (1)· ἀπόδειξις δὲ τούτου ἔστω αὐτὸς τῶν Κιουπριλιδῶν ὁ οἶκος, ἐκ τοῦ ὁποίου πολλοὶ ἀλληλοδιαδόχως· ἀνεδείχθησαν μεγάλοι βεζίραι. Τότε ὁ καλὸς κἀγαθὸς Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς ἐπέδειξε πρὸ πάντων τὴν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐκκλησίαν ἐπιείκειαν ἧς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν ἀνωτέρω. Τότε ἐζήτησεν οὗτος νὰ μετριάσῃ ὁπωσοῦν ἐν γένει τὴν καταπίεσιν τῶν χριστιανῶν διὰ τοῦ πρώτου *νιζάμι δζεδίτ*, δι' οὗ οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν διετάχθησαν ῥητῶς νὰ φείδωνται τῶν ἀθλίων τούτων ὑπηκόων καὶ νὰ μὴ ἀπαιτῶσι παρ' αὐτῶν φόρον ἄλλον εἰμὴ τὸν κεφαλικόν, ἤτοι τὸ χαράτζι. Ἐπὶ τῆς κατακτήσεως αὐτὸς ἦν ὁ μόνος ἐπιβληθεὶς εἰς τοὺς χριστιανοὺς φόρος, μέτριος ὢν κατ' ἀρχάς· βραδύτερον ὅμως οὐ μόνον ἐξωγκώθη ἀλλὰ προσετέθησαν εἰς αὐτὸν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, βαρύτατοι ὄντες καθ' ἑαυτούς τε καὶ ὡς ἐκ τῶν καταχρήσεων τῆς εἰσπράξεως. Νῦν δὲ ἡ κυβέρνησις ὑπέσχετο ὅτι δὲν θέλει εἰσπράττει παρὰ τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων εἰμὴ μόνον τὸν κεφαλικὸν πάλιν φόρον, καὶ διῄρεσεν αὐτοὺς ἐπὶ τούτῳ εἰς τρεῖς τάξεις, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἐπλήρωνε 4 φλωρία κατὰ κεφαλήν, ἡ δὲ δευτέρα 2 καὶ ἡ τρίτη 1. Τελευταῖον οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο δεκτοὶ ὡς χριστιανοὶ εἴς τινα ἀξιώματα τοῦ κράτους, καὶ ἰδίως εἰς τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα· ἐπετράπη δὲ αὐτοῖς σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ κυβέρνησις τῶν δύο παριστρίων ἡγεμονιῶν, ἥτις προηγουμένως κατείχετο συνηθέστερον ὑπὸ ἐντοπίων ἀρχόντων· λόγος μάλιστα πολὺς ἐγένετο νὰ ἀνατεθῇ καὶ ἡ Πελοπόννησος εἰς χριστιανοὺς ἡγεμόνας. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἐξετελέσθη, ἐπετράπη ὅμως ἡ τῆς Μάνης διοίκησις εἰς ἐγχώριον ἄρχοντα.

Ἠναγκάσθησαν λοιπὸν οἱ ὀσμανίδαι, ὡς ἐκ τῶν νέων περιστάσεων εἰς ἃς εὑρέθησαν, νὰ καλέσωσιν αὖθις τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ πράγματα, οὐχὶ πλέον ὡς ἀρνησιθρήσκους ἀλλ' ὡς Ἕλληνας. Εἶναι ὅμως πρόδηλον ὅτι, ἂν ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ ἡμέτεροι εἶχον τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν ἀνικανότητα τῶν ἀνδρῶν ὅσοι μετὰ τὴν ἀποδημίαν ὅλων τῶν λογίων καὶ τῶν πλείστων εὐπατριδῶν ἔμειναν ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὴν 15, ἤθελε συμβῇ πάλιν ὅ,τι συνέβη τότε, δὲν ἤθελον δηλαδὴ δυνηθῇ νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὸ ἀνοιχθὲν αὐτοῖς νέον στάδιον. Εὐτυχῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει μὲν εἶχον ἀρχίσει, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, νὰ προκύπτωσι ζώπυρά τινα παιδείας, ἰδίως δι' Ἑλλήνων γεννηθέντων καὶ ἀνατραφέντων ἐν ταῖς ὑπὸ τῆς Ἐνετίας κατεχομέναις χώραις, μετ' οὐ πολυ δὲ παρήχθη καθ' ἅπαν τὸ ἔθνος μέγα τι σύστημα διανοητικῆς ἀναπτύξεως· ἐκ δὲ τῆς συνδρομῆς τῶν αἰσίων τούτων περιστάσεων ἐμορφώθησαν παρ' ἡμῖν νέαι γενεαὶ ἀνθρώπων εὐπαιδεύτων καὶ ἐπιτηδείων, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ γίνωσι τοσοῦτον ἀναγκαῖοι εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν ὥστε ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ὑπεσκέλισαν πάντας τοὺς ξένους.

Περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχον ἐν Κωνσταντινουπόλει, παρεκτὸς τῶν τεσσάρων οἰκογενειῶν τὰς ὁποίας προανεφέρομεν ὡς ἀρχαιοτέρας τῆς κατακτήσεως, καὶ ἄλλαι πολλαὶ ἐπιφανεῖς λογιζόμεναι, αἵτινες, ἐγκατασταθεῖσαι ἐν τῇ βασιλευούσῃ

(1) Νόμος ῥητὸς τοιοῦτος ἢ ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς ἀξίωμα πολιτικὸν οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἀλλ' ἁπλῆ τις κατὰ σύμπτωσιν συνήθεια. Τὸ παράδειγμα τῶν οἴκων Τσεντερελῆ καὶ τῶν Κιουπριλῆ ἐν οἷς ἐπὶ χρόνου περιόδους μακρὰς κατέστη κληρονομικόν, εἰς τοὺς τούτων οἴκους τὸ τοῦ μεγάλου βεζίρου ἀξίωμα, ἀρκούντως μαρτυρεῖ τοῦτο.

ΠΟΜΠΩΔΗΣ ΕΞΟΔΟΣ ΤΟΥ ΣΟΥΛΤΑΝΟΥ ΕΙΣ ΠΕΡΙΠΑΤΟΝ ΕΝ ΛΑΡΙΣΗ, ΤΩ, 1669

(Εἰκὼν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ε. Μπράουν: «Ταξίδια ἀνὰ τὰς Κάτω Χώρας, Γερμανίαν... Μακεδονίαν... Θεσσαλίαν» Νυρεμβέργη, 1686)

εἴτε ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν εἴτε βραδύτερον, ἀπέβησαν πλουσιώτεραι καὶ ἐπισημότεραι τῶν Παλαιολόγων, τῶν Καντακουζηνῶν, τῶν Ἀσανῶν καὶ τῶν Ραλλῶν. Κατὰ τὸν Λακροᾶ αἱ οἰκογένειαι αὗται κατήγοντο ἐκ Τραπεζοῦντος, ἐκ τῆς ἄλλης μικρᾶς Ἀσίας, ἐκ Χίου, Κρήτης, Ρόδου, Κύπρου καὶ ἐκ Πελοποννήσου καὶ Θεσσαλίας· αἱ δὲ ὀνομαστότεραι αὐτῶν ἦσαν οἱ Ροσσέτοι, οἱ Διπλοβατάτζαι, οἱ Μαυροκορδᾶτοι, οἱ Βλαστοί, οἱ Σοῦτζοι, οἱ Μαυρουδεῖς, οἱ Ραμαντάναι. Ἐν τούτοις ὅ,τι ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὡς πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα τέσσαρα γένη ἐφαρμόζεται καὶ εἰς ταῦτα τὰ νεοφανῆ· μέχρι τῶν χρόνων τούτων πάντες οἱ ὁπωσοῦν προέχοντες Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι, οὐδὲ εἰς τὰ νεοφανῆ ταῦτα γένη ἀνήκουσιν ἀλλ' εἰς ἕτερα. Αὐτὸς ὁ περὶ τὰ μέσα τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης μέγας λογοθέτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Τζελεπὴ Κωνσταντῖνος Γουλιανὸς οὐδὲν φαίνεται ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος ἔχων κοινὸν πρός τινα τῶν προαναφερθέντων οἴκων· ὡσαύτως καὶ ὁ μετ' οὐ πολὺ ἕτερος μέγας λογοθέτης Καρυοφύλλης· καὶ αὐτὸς ὁ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας μέγας λογοθέτης ἰατρὸς Μιχαλάκης Μαμορᾶς (1). Τὸ δὲ παραδοξότερον, αὐτὸς ὁ πρῶτος Ἕλλην ὁ ἀναδειχθεὶς μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νικούσης ἦτο τῶν οἴκων ἐκείνων ἀλλότριος. Οἱ Μαυροκορδᾶτοι δὲν ἤκμασαν εἰμὴ βραδύτερον, καὶ ἔτι βραδύτερον οἱ Σοῦτζοι, ἐξ ὧν ὁ Ἀλέξανδρος μόλις τῷ 1741 ἐγένετο μέγας χαρτοφύλαξ, συγχρόνως μετὰ τοῦ μεγάλου σκευοφύλακος Μιχαλάκη Ροσσέτου. Οἱ δὲ Μουρούζαι, Ὑψηλάνται, Μαυρογένεις, Καρατζάδες, Καλλιμάχαι, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἐγκατεστημένοι ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἢ καὶ πρότερον, οὐδόλως ὅμως ἀναφέρονται ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Λακροᾶ.

Ὁ πρῶτος γενόμενος μέγας διερμηνεὺς Παναγιώτης Νικούσης ἢ Νικούσιος, συνήθως δὲ ἁπλῶς Παναγιώτης ἢ καὶ Παναγιωτάκης φερόμενος, ἐγεννήθη ἐν Βυζαντίῳ, τῷ 1613, ἐκ γονέων ἀσήμων. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἦτο γούναρης, διδάσκαλος δὲ αὐτοῦ διετέλεσεν ὁ Μελέτιος Συρῖγος, εἷς τῶν τότε λογιωτέρων Ἑλλήνων, ὅστις προχειρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἱεροκῆρυξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐδίδασκε συγχρόνως παρ' αὐτῇ ἀναδείξας μαθητάς, παρεκτὸς τοῦ Παναγιωτάκη, καὶ ἄλλους πολλοὺς ἐν διαφόροις ἀξιώμασι διαπρέψαντας. Παρὰ τῷ καλῷ ἀγαθῷ Μελετίῳ λοιπὸν ἐσπούδασεν ὁ Παναγιωτάκης την ἑλληνικήν· παρ' ἄλλοις δὲ διδασκάλοις τὴν περσικήν, τὴν ἀραβικὴν και τὴν τουρκικήν. Μεθ' ὃ ἀπελθὼν εἰς Πατάβιον ἐδιδάχθη αὐτόθι τὴν λατινικήν, τὴν ἰταλικήν, τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Ἐὰν μαλιστα πιστεύσωμεν τὸν καισάριον Δαπόντε, διὰ τῆς συστάσεως τοῦ αὐτοῦ Μελετίου, ἐγένετο «δραγομάνος τοῦ (2) ἐλτσὶ τῶν

(1) ***Μέγας λογοθέτης*** τῶν πατριαρχείων ἐπὶ Τουρκοκρατίας εἶναι κοσμικὸς ἀξιωματοῦχος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας μεσάζων μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς Υ. Πύλης, συνοδεύων τῷ πατριάρχῃ ἐν ταῖς παρουσιάσεσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν σουλτάνον. Ὑπὸ τὸν μέγαν λογοθέτην εἶναι ὁ καπου κεχαγιᾶς (κεχαγιᾶς παρὰ τῇ Πύλῃ) τῶν πατριαρχείων, ὁ διεξάγων τὰς δευτερευούσας παρὰ τῇ Υ. Πύλῃ ὑποθέσεις τῶν πατριαρχείων. Περὶ τοῦ ἀξιώματος τῶν ***λογοθετῶν*** καὶ τοῦ ***μεγάλου λογοθέτου*** ἱκανὰ ἐρρήθησαν ἐν τῷ Δ' τόμῳ τοῦ βιβλίου τούτου. Νῦν ὁ ***ἄρχων*** μέγας λογοθέτης (οἱ ἀνώτεροι κοσμικοὶ ἀξιωματικοὶ τῶν πατριαρχείων καλοῦνται ***ἄρχοντες***, ὡς ἀποτελοῦντες τὴν περὶ τὸ πατριαρχεῖον ἀριστοκρατίαν) ὑπογράφει καὶ τὰ ἐπίσημα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῶν διορισμῶν τῶν ἀρχιερέων, παρίσταται ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ὁσάκις λειτουργεῖ ὁ πατριάρχης, καὶ ἀπαγγέλλει τὸ ***Πιστεύω*** καὶ τὸ ***Πάτερ ἡμῶν*** ἐν τῇ ἱερᾷ λειτουργίᾳ.

(2) ***Ἐλτζὶ*** (κυρίως ***Ἰλτζὶ***) εἶναι λέξις τουρκικὴ σημαίνουσα ***πρεσβευτής***. Ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις, ὅτε οἱ Ὀθωμανοὶ τὰ τῆς ὑπηρεσίας τῆς Κυβερνήσεως διωργάνωσαν καθ' ὁλοκληρίαν ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον, δὲν μεταχειρίζονται πλέον τὴν τουρκικὴν λέξιν ἀλλὰ τὴν ἀραβικὴν ***σεφὶρ*** καὶ τὸν μὲν πρώτης τάξεως πρεσβευτὴν (ambassadeur ἢ Botschafter) καλοῦσι

Νεμτσῶν» (1), ὅπερ ἐστὶ διερμηνεὺς τοῦ πρέσβεως τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας. Τῳόντι κατ' ἀρχὰς ὡς τοιοῦτος ἀναφαίνεται ὁ ἀνήρ, ὁπωσδήποτε δὲ καὶ ἂν εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο, βέβαιον εἶναι ὅτι διέτρεξεν αὐτὸ λαμπρῶς. Πρῶτον μνημονεύεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας ὡς διερμηνεὺς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας τῷ 1649 ἐπὶ πρέσβεως τοῦ Σμίτ, οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν (ἐν τῷ παρόντι τόμῳ). Κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διερμηνεῖς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἦσαν ὁ οὖγγρος Σουλφικὰρ καὶ ὁ πολωνὸς ἀρνησίθρησκος Βωβόφσκης. Ἀποφασισθείσης δὲ τότε τῆς ἀποστολῆς μωαμεθανικοῦ πρέσβεως εἰς Βιέννην, λόγος πολὺς ἐγένετο περὶ τῆς ἀξιώσεως ἣν εἶχεν ὁ σουλτάνος νὰ προσαγορεύῃ ἐν τοῖς διαπιστευτηρίοις γράμμασι τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὸ ἑνικὸν πρόσωπον, διὰ τοῦ σύ. Ὁ Παναγιωτάκης ἠγωνίσθη πολὺ νὰ μεταβάλῃ τὴν προσαγόρευσιν ταύτην εἰς πληθυντικὸν ἀριθμόν, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι οἱ Τοῦρκοι παρετήρησαν ὅτι, ἀφοῦ ὁ σουλτάνος ὁμιλεῖ περὶ ἑαυτοῦ ἑνικῶς *ἐγώ*, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτείνῃ τὸν λόγον πρὸς τὸν αὐτοκράτορα πληθυντικῶς. Ὡσαύτως δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὴν ὀσμανικὴν διπλωματίαν νὰ ἀπονείμῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας (2). Ἀλλά, καίτοι ἀπέτυχε περὶ τὰς δύο ταύτας τυπικὰς διαπραγματεύσεις, τοσαῦται ἦσαν αἱ ὑπηρεσίαι αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ οὐσιωδέστερα τῶν πραγμάτων ὥστε ἡ αὐστριακὴ πρεσβεία δὲν ἔπαυσεν ἐπιζητοῦσα τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐπὶ 20 περίπου ἔτη. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστὴ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ ἀνδρός, διότι, ἐνῷ ἦτο πρῶτος διερμηνεὺς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας, προσελήφθη μετ' ὀλίγον καὶ ὡς διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐξεπλήρωσεν ἐκ παραλλήλου τὰς δύο λειτουργίας. Τὰ συμφέροντα τῶν δύο δυνάμεων δὲν ἐταυτίζοντο πάντοτε, πολλοῦ γε δεῖ· καὶ ὅμως ὁ Παναγιώτης διεξήγαγε τὴν ἀμφίβιον ταύτην ὑπηρεσίαν εἰς τρόπον ἀείποτε προκαλέσαντα τὴν ἐπιδοκιμασίαν καὶ τὴν ἀμοιβὴν ἑκατέρου τῶν δύο ἐντολέων. Τὸ δὲ ἔτι εἰ δυνατὸν παραδοξότερον, προσελήφθη εἰς τὴν ὀσμανικὴν ὑπηρεσίαν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγέτρυ τῶν Κιουπριλιδῶν Μεχμὲτ Κιουπριλῆ, περιωνύμου μὲν διὰ τὴν σύνεσιν μεθ' ἧς ἀνεδείχθη ἀνορθωτὴς τοῦ σφόδρα τότε ἐκλελυμένου ὀσμανικοῦ κράτους, διαβοήτου δὲ διὰ τὴν ἀδυσώπητον ἀγριότητα δι' ἧς ἐτιμώρει πάντας τοὺς καταχραστάς. Ὁ Μεχμὲτ Κιουπριλῆς, ὅστις δὲν ἐφείσθη τοῦ αἵματος τῶν ὁμοθρήσκων, ὁσάκις ἐνόμιζεν αὐτοὺς ἐνόχους τῆς τοῦ κράτους παραλυσίας, κόψας ἐπὶ τῆς πενταετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς 30 τοὐλάχιστον χιλιάδας κεφαλῶν αὐτῶν, ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἦτο ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Αὐτὸς ἐκρέμασε τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην Παρθένιον Γ' ἐπὶ τῇ ἁπλῇ ὑπονοίᾳ ὅτι συνεννοεῖται μετὰ τῶν Καζάκων καὶ τῶν Ρώσων κατὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης· αὐτὸς ἐκρέμασε καὶ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου· αὐτὸς ὅμως ἀνέδειξε τὸν Νικούσιον πρῶτον τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνέα· καὶ πρὶν ἢ ἀποθάνῃ κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1661 ἐσύστησε τὸν ἄνδρα εἰς τὸν διάδοχόν του μέγαν βεζίρην, τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆν, ὅστις ἀναλαβὼν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἓξ ἐτῶν καὶ ἀναδειχθεὶς ὁ ἀξιώτατος τῶν

σεφίρουλ — *αζίμ* ἢ kebir μέγαν πρεσβευτήν), τὸν ἔκτακτον ἀπεσταλμένον καὶ πληρεξούσιον ὑπουργόν (ministre plenipotentiaire), ὀρτὰ ἰλτζί.

(1) *Νέμτσας* ἐκάλουν οἱ Ὀθωμανοὶ φυλετικῶς τοὺς Γερμανοὺς ὡς λαβόντας τὸ ὄνομα παρὰ τῶν Σλαύων τῶν καλούντων τοὺς Γερμανοὺς ἀγλώττους (ne-mitzki), ἤτοι βαρβάρους, ἐν τῇ πολιτικῇ ὅμως γλώσσῃ τοὺς Αὐστριακοὺς ὡς ἄρχοντας τῆς Γερμανίας. Σήμερον τὸ ὄνομα τοῦτο ἐξέλιπεν ἐκ τῆς ἐπισήμου ὀθωμανικῆς γλώσσης, καὶ οἱ μὲν Γερμανοὶ καλοῦνται Ἀλαμάνιαλι (ἐκ τοῦ γαλλικοῦ Allemagne), οἱ δὲ Αὐστριακοὶ Ἀουστρίαλι.

(2) Τοῦτο ἦτο λίαν εὔλογον, ἀφοῦ τὰ τρία τέταρτα τῆς Ουγγαρίας, περιλαμβανομένης καὶ τῆς πρωτευούσης Βούδα—Πέστης, ἦσαν τουρκικὴ ἐπαρχία, διὰ δὲ τὸ ὑπολειπόμενον εἰς τοὺς Ἀψβούργους μέρος ἦσαν οὗτοι φόρου ὑποτελεῖς τῷ σουλτάνῳ.

μεγάλων βεζιρῶν μετὰ τὸν Σόκολην, ἠγάπησεν ἀείποτε τὸν Παναγιωτάκην ὡς ἀδελφὸν καὶ ἐτίμησεν ὡς πατέρα (191).

Ἐπί τινα εἰσέτι χρόνον ἐξηκολούθησεν οὗτος ἐπιτελῶν τὴν ἀλλόκοτον αὐτοῦ διφυᾶ ὑπηρεσίαν. Τῷ 1664 ἐπὶ τῆς μεγαλοπρεποῦς καὶ πολυκρότου πρεσβείας τοῦ κόμητος Βάλτερ Λέσλη, παρέστη ὡς πρῶτος τῆς τε αὐστριακῆς πρεσβείας καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνεὺς καὶ ἔλαβεν αὐτοκρατορικὸν βραβεῖον 2.000 φλωρίων ἕνεκα τῆς παρ' αὐτοῦ πρὸ ἑνὸς ἔτους διαπραγματευθείσης μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Τουρκίας εἰρήνης τοῦ Βασβάρ, ἥτις, λέγει ὁ Χάμμερ, καίτοι συνωμολογήθη μετὰ τὴν δεινὴν τῶν Τούρκων ἧτταν περὶ Saint

Ἀκρόασις πρεσβείας ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Σουλτάνου
(Γερμανικὴ εἰκὼν τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος)

Gotthard, ἀπέβη πολὺ ἐπωφελεστέρα εἰς τούτους ἢ εἰς τὴν Αὐστρίαν. Τότε ὡσαύτως προσήνεγκε τῇ αὐστριακῇ κυβερνήσει σπουδαίαν ὑπηρεσίαν εἰς περίστασιν μαρτυροῦσαν ὁπόσον μὲν ἐπισφαλὴς ἦτο ἡ μεταξὺ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς Πύλης θέσις αὐτοῦ, ὁπόσον δὲ ἐπιτηδείως διήρχετο ἀνὰ μέσον τῶν δύο τούτων σκοπέλων. Ἡ Οὐγγαρία διέκειτο πολεμίως πρὸς τὴν Αὐστρίαν καὶ ἤλπιζε πάντοτε εἰς τὴν προστασίαν τῆς Τουρκίας. Οἱ μεγιστᾶνες λοιπὸν αὐτῆς διεβίβασαν τότε εἰς τὴν Πύλην προτάσεις τινὰς κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας, φροντίσαντες νὰ φυλάξωσι μυστικὸν τὸ διάβημά των ἀπὸ τὸν

(191) Τὰ περὶ τούτου ἐξετέθησαν διὰ μακρῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

Νικούσιον. Ὁ δὲ μαθὼν οὐδὲν ἧττον τὰ γινόμενα κατέστησε μὲν τὸ πρᾶγμα γνωστὸν εἰς τὴν αὐστριακὴν κυβέρνησιν, κατέπεισε δὲ ἐνταυτῷ τὸν Ἀχμὲτ Κιουπριλῆν νὰ ἀπορρίψῃ τὰς προτάσεις ἐκείνας ὡς ἀντιβαινούσας εἰς τὴν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην. Μετ' ὀλίγον δὲ ὑπηρέτησε καὶ ἄλλας εὐρωπαϊκὰς ἐπικρατείας. Ἐν ἔτει 1666 εἰσαγαγὼν τοὺς πρέσβεις τῆς Γενούης καὶ διεξαγαγὼν τὰς διαπραγματεύσεις αὐτῶν ἀντημείφθη ἀναγραφεὶς εἰς τοὺς εὐπατρίδας τῆς πολιτείας ταύτης, συγχρόνως δὲ ἐπετύγχανε καὶ φιρμάνιον ὑπὲρ τῆς ἐμπορίας τῶν ὑπηκόων τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης. Ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους τούτου ἀπελθὼν εἰς τὴν ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείαν μετὰ τοῦ μεγάλου βεζίρου Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ μετέβη ἤδη εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπηρεσίαν. Ὁ περὶ τῆς Κρήτης οὗτος πόλεμος μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν εἶχεν ἀρχίσει τῷ 1644. Ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς, ὁ Χάνδαξ, εἶχεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολιορκηθῆ δίς, καὶ νῦν ἤρξατο τρίτος κρίσιμος περὶ αὐτὴν ἀγὼν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀχμὲτ διεξαγόμενος, ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἐπιτύχῃ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1669 τὴν ἅλωσιν τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου φρουρίου καὶ ν' ἀποσπάσῃ οὕτως ὁριστικῶς ἀπὸ τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας τὴν μεγάλην νῆσον, ἣν ἔκτοτε κατέχουσιν οἱ μωαμεθανοί. Παράδοξα τὰ τῆς τύχης παίγνια! Τὰς τελευταίας περὶ παραδόσεως τοῦ Χάνδακος διαπραγματεύσεις διεξήγαγον τρεῖς Ἕλληνες, ὁ μὲν Ἀνάντης καὶ ὁ Σκορδύλης, ἀνήκοντες ἀμφότεροι εἰς γένη κρητικὰ ἐπιφανῆ, ὡς πληρεξούσιοι τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν Ἐνετῶν Μοροζίνη, ὡς ἐπίτροπος δὲ τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ ὁ Παναγιωτάκης, τοῦ ὁποίου ἡ εὐγλωττία, κατὰ τὴν ὁμολογίαν πάντων, διηυκόλυνε πολὺ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν μωαμεθανῶν. Καὶ πῶς μὲν περιέστησαν εἰς τὴν θλιβερὰν ταύτην ἀνάγκην οἱ Κρῆτες εὐπατρίδαι θέλει καταστῆ δῆλον ὅταν βραδύτερον εἴπωμεν πλειότερά τινα περὶ τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἁλώσεως τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ διατί ὁ Παναγιώτης Νικούσης συνετέλεσε τοσοῦτον εἰς τὸ νὰ ὑποκύψῃ ἡ μεγάλη αὕτη νῆσος ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν; Μὴ θέλωμεν νὰ ἀπατώμεθα. Οἱ ἐν τῇ ὀσμανικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνες ἐφάνησαν μὲν πολλάκις χρήσιμοι εἰς τὸ ἔθνος, ἀλλὰ εἰς περιστάσεις αἵτινες ἢ συνεβιβάζοντο πρὸς τὰ συμφέροντα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἢ ἦσαν ἀδιάφοροι εἰς αὐτήν. Ὁσάκις ὅμως προέκειτο περὶ σπουδαίων ὀσμανικῶν συμφερόντων οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτά, διότι ἄλλως οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρήσωσι τηλικοῦτο παρὰ τοῖς ἄρχουσιν ἀξίωμα ἐπὶ 150 περίπου ἔτη.

Κατὰ τὸ ἐπιὸν τῆς ἁλώσεως τῆς Κρήτης ἔτος, ἐλθόντος εἰς Κωνσταντινούπολιν τοῦ ἀγερώχου καὶ μεγαλοπρεποῦς πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντέλ, ὁ Παναγιωτάκης Νικούσιος, ὅστις εἶχεν ἤδη προχειρισθῆ πρῶτος διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, διεξήγαγε τὰς μεταξὺ τοῦ πρέσβεως ἐκείνου καὶ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως διαπραγματεύσεις καὶ εἰσήγαγεν αὐτὸν κατὰ τὴν ἐμφάνισίν του ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ἡ προσφώνησις τοῦ πρέσβεως διήρκεσεν ὑπὲρ τὸ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας ἀλλ' ὁ Παναγιωτάκης μετέφρασεν αὐτὴν πολὺ συντομώτερον ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν μέγαν βεζίρην, ὁ δὲ μέγας βεζίρης περιώριζε πάλιν τὴν προσλαλιὰν εἰς δύο λέξεις τὰς ὁποίας ἀπέτεινε πρὸς τὸν σουλτάνον. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ λαμπροῦ τούτου σταδίου ὁ μέγας ἐκεῖνος διερμηνεὺς δὲν ἐλησμόνει τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ καὶ ἔπραξεν ὑπὲρ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τοὐλάχιστον τοῦ ἔθνους συμφερόντων οὐ μόνον μετὰ τῆς συνήθους δεξιότητος ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ μετὰ τόλμης οὐ μικρᾶς. Δὶς ἔσωσεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ἑτεροδόξων τοὺς ἁγίους τόπους τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἐπροστάτευσε τὰ ἐπ' αὐτῶν δικαιώματα τοῦ ἔθνους· τῷ μὲν 1656 ἀπὸ τῶν Ἀρμενίων, τῷ δὲ 1672 ἀπὸ τῶν Δυτικῶν. Ἡ δὲ ἰσχὺς τῶν περὶ τούτου ἐνεργειῶν τοῦ ἀνδρὸς ἀνεφάνη μάλιστα μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις ἤριζε περὶ τοῦ ἁγίου Τάφου, πρός τε τοὺς ἡμετέρους καὶ πρὸς τὴν Αὐστρίαν,

ἀξιοῦσα ἅμα μὲν νὰ κατισχύσῃ ὁ καθολικισμός, ἅμα δὲ δι' αὐτῆς νὰ φαίνεται κατισχύων. Ὅθεν τῷ 1673 ὁ Νοαντὲλ ἐπεχείρησε λαμπρὰν μέχρι τοῦ ἁγίου Τάφου περιοδείαν, ἵνα παραστήσῃ μὲν τὸν βασιλέα αὐτοῦ Λουδοβῖκον ΙΔ' ὡς προστάτην τῶν ἱερῶν τόπων, προσοικειωθῇ δὲ διὰ τῆς βίας καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχόμενα. Ταῦτα μαθὼν ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἀπέρχεται πρὸς τὸν σουλτάνον εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐμφανίζει τὸ χάτι σερίφ, ὅπερ εἶχεν ἐπιτύχει ὁ Παναγιωτάκης ὑπὲρ τοῦ γένους ἡμῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τούτου ἐξεδόθη βεράτιον δι' οὗ ἀπενεμήθη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ κατοχὴ τοῦ ἁγίου Τάφου, τῆς Βηθλεέμ, τῶν λύχνων, ταπήτων καὶ κλειδῶν, ἀντὶ 1000 γροσίων, τὰ ὁποῖα κατ' ἔτος ὤφειλον νὰ πληρώνωσιν εἰς τὸ τζαμίον τοῦ σουλτὰν Ἀχμέτ (1). Οἱ Φραγκισκανοί, ἵνα κατορθώσωσι τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βερατίου τούτου, προσέφερον εἰς τὸν μέγαν βεζίρην 10,000 τάλληρα, ἀλλ' ὁ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆς διέταξε νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἀπαρεγκλίτως τὰ ἀποφασισθέντα· καὶ τῳόντι τῇ 25 Ἰανουαρίου 1676 οἱ Ἕλληνες ἐγκατεστάθησαν ἐπισήμως ἐν τῇ κατοχῇ ἁπάντων τῶν προαναφερθέντων τόπων. Ταῦτα δὲ ἱστορῶν ὁ Χάμμερ ἐπιφωνεῖ τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα, ὅπερ λαμπρῶς εἰκονίζει ἅπασαν τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα τοῦ ἐξόχου ἐκείνου πολιτικοῦ ἀνδρός. «Ἐνῷ, λέγει ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐφιλονείκουν πρὸς ἀλλήλους παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ περὶ τῆς προστασίας τῶν ἁγίων τόπων, ἐπέτυχον οἱ Ἕλληνες τὴν τιμὴν ταύτην μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων μαχομένων».

Ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλην ἐθνικὴν περίστασιν ἔδειξε θάρρος σύναμα καὶ θρησκευτικὴν ἐπιστήμην ἐξαίρετον. Τῷ 1662 κατ' ἐπίσημόν τινα ἡμέραν ὁ ἱεροκῆρυξ τοῦ σουλτάνου Βανλῆ ἐφένδης ὑπεχρέωσε τὸν Παναγιωτάκην νὰ συζητήσῃ πρὸς αὐτὸν περὶ τῆς μωαμεθανικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, τῶν δύο καδησκέριδων καὶ τοῦ σταμπὸλ ἐφένδη. Ὁ Παναγιωτάκης ἠθέλησε νὰ ἀποφύγῃ τὴν μονομαχίαν ταύτην, ἥτις, ὅσον διανοητικὴ καὶ ἂν ἐφαίνετο, ἠδύνατο νὰ λάβῃ τέλος αἱματηρόν· ἀναγκασθεὶς ὅμως νὰ ὁμιλήσῃ οὐ μόνον τὴν ὀρθότητα τῆς ἰδίας πίστεως κατέδειξεν ἀλλὰ καὶ ἀποτόμως προσέβαλε τὴν σαθρότητα τοῦ ὀσμανικοῦ (2) δόγματος, ὥστε μετὰ ὥραν ἱκανὴν ὁ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆς διαλύσας τὴν συνεδρίασιν εἶπε γελῶν πρὸς τὸν Παναγιωτάκην ὅτι ἀρκοῦσι τὰ ῥηθέντα, ἀφοῦ τοσοῦτον ἐπεμένει εἰς τὸ δόγμα αὐτοῦ. Καὶ ὅταν ὁ ταπεινωθεὶς Βανλῆ ἐφένδης ἀπῄτησε παρὰ τοῦ σουλτάνου τὸν θάνατον τοῦ διερμηνέως λόγῳ βλασφημίας· «δὲν σὲ εἶχα εἰπεῖ, ἀπεκρίθη ὁ Μεχμὲτ Δ', ὡς βεβαιοῦσι, νὰ μὴ ἔρχεσαι εἰς λόγους θρησκευτικοὺς πρὸς τὸν ἄπιστον αὐτόν; Ἄφες τον εἰς τὸ ἑξῆς

(1) ***Χίλια γρόσια,*** ἤτοι δισχίλια δουκᾶτα, ἤτοι 120 χιλ. γρόσια ἀργυρᾶ σημερινά. Ἀλλ' ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων» τοῦ νῦν ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου Παπαδοπ. (σ. 554—55) οὐδὲν μὲν λέγεται περὶ ἐτησίως τελουμένου τῷ δζαμίῳ Σουλτὰν Ἀχμὲτ φόρου τῶν χιλίων γροσίων, ἀναβιβάζεται δὲ ἡ ὅλη δαπάνη ἡ χρηματικὴ τῆς ἐκδόσεως τοῦ φιρμανίου, τῆς ἀποδόσεως καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἡμετέρων ἐν τοῖς ἀποδοθεῖσι προσκυνήμασιν εἰς τὸ ὑπέρογκον ποσὸν τῶν 40 χιλ. γροσίων, ἤτοι 80 χιλ. δουκάτων (800 περίπου χιλ. γροσίων ἀργυρῶν σημερινῶν). Τὸ φιρμάνιον ἐξεδόθη τῇ 26 Ὀκτωβρίου 1675, ἡ δὲ ἀπόδοσις τῶν προσκυνημάτων ἐγένετο τῷ 1676. Ταῦτα πάντα ἐγένοντο ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου Δοσιθέου καὶ διὰ τῶν ἀπαύστων ἐνεργειῶν τούτου, ἀφοῦ πρότερον εἶχε τύχει οὗτος ὑποστηρίξεως ἰσχυρᾶς τοῦ μεγάλου διερμηνέως (ἀποθανόντος δύο ἔτη πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ φιρμανίου).

(2) Γράφε ***μωαμεθανικοῦ*** ἢ ***μουσουλμανικοῦ*** ἢ ***ἰσλαμικοῦ***. Τὸ ***ὀσμανικὸν*** ἢ ***ὀθωμανικὸν*** ἔχει σημασίαν ἁπλῶς δυναστικὴν καὶ πολιτικήν, οὐδέποτε ***θρησκευτικήν***. Μόνον ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ ἀμαθοῦς λαοῦ καὶ τὸ φυλετικὸν ὄνομα ***Τοῦρκος*** καὶ τὸ πολιτικὸν καὶ δυναστικὸν ***ὀθωμανὸς*** ἔχουσι θρησκευτικὴν ἔννοιαν.

ἥσυχον, διότι εἶναι ἀναγκαῖος εἰς στήριξιν τοῦ κράτους ἡμῶν». Ἀπέθανε δὲ μόλις ἑξηκοντούτης ἐξ ἀποπληξίας, τῇ 22 Σεπτεμβρίου 1673, ἐνῷ διέτριβε μετὰ τοῦ μεγάλου βεζίρη εἰς τὸ περὶ τὴν Σάξαν στρατόπεδον· καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ταριχευθὲν μετεκομίσθη διὰ βεζιρικῆς ἐπιταγῆς καὶ ἐνεταφιάσθη διὰ πάσης μεγαλοπρεπείας ἐν τῇ κατὰ τὴν Χάλκην μονῇ τῆς Θεομήτορος, ἣν αὐτὸς εἶχεν ἀνοικοδομήσει ἐκ τῶν ἐρειπίων καὶ πολυειδῶς κοσμήσει ἰδίοις ἀναλώμασιν. Ἐγένετο λοιπὸν ἡ κηδεία διὰ θαλάσσης, παρηκολούθησαν δὲ αὐτὴν οὐ μόνον πάντες οἱ ὁμογενεῖς ἀλλὰ καὶ οἱ πρέσβεις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, καὶ μέχρι τῆς σήμερον σῴζεται αὐτόθι ὁ τάφος αὐτοῦ, εἰ καὶ διὰ τοῦ χρόνου ἐξηλείφθησαν σχεδὸν τό τε ἐπιτύμβιον καὶ τὰ ἀνάγλυφα κοσμήματα.

Ἦτο δὲ ὁ Παγιωτάκης οὐ μόνον πολιτικὸς ἀνὴρ δεξιώτατος ἀλλὰ καὶ ἔξοχος λόγιος. Ἂν δὲν κατέλιπε συγγραφὰς πολλάς, ἀπελάμβανεν ὅμως ἐν Εὐρώπῃ ὑπόληψιν μείζονα τῶν πολυγραφωτέρων ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου πεπαιδευμένων. Ἓν περίπου ἔτος μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ περιώνυμος Κολβέρτος, ὁ τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' μέγας ὑπουργός, ἔγραφε πρὸς τὸν Νοαντὲλ ὅτι ἡ βιβλιοθήκη τοῦ πρώην μεγάλου διερμηνέως εἶναι, καθὰ ἐπληροφορήθη, λόγου ἀξία καὶ ἐνδεχόμενον νὰ πωληθῇ· ὅθεν παρήγγελλε τὸν ἀγοράσῃ διὰ τὴν ἐν Παρισίοις κασιλικὴν βιβλιοθήκην ὅσα ἤθελον εὑρεθῇ ἐν αὐτῇ ἢ ἀρχαιότατα χειρόγραφα ἢ βιβλία ἱστορικὰ περὶ Ἀνατολῆς ἢ ἔργα συγγραφέων γνωστῶν μὲν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀλλὰ μὴ δημοσιευθέντα ἔτι ἐν Εὐρώπῃ. Περὶ δὲ τῆς ὅλης αὐτοῦ ὁ Χάμμερ ὡς ἑξῆς· «Ζημία οὐχὶ κοινὴ διά τε τὴν Πύλην καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν ὑπῆρξεν ὁ θάνατος τοῦ Παναγιώτη Νικούση, ἀποβιώσαντος ἐξ ἀποπληξίας. Ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη, τὸ μὲν πρῶτον ὡς διερμηνεὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς πρεσβείας, ἔπειτα συγχρόνως ὡς διερμηνεὺς τῆς τε Πύλης καὶ τῆς πρεσβείας, τελευταῖον δὲ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὴν Κρήτην στρατείας τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, ὡς διερμηνεὺς μόνης τῆς Πύλης, μεγίστας ὑπηρεσίας προσήνεγκε τῇ μὲν Πύλῃ, συντελέσας εἰς τὴν ταχυτέραν τοῦ Χάνδακος παράδοσιν, τῇ δὲ αὐτοκρατορικῇ αὐλῇ, διὰ τῆς ἀνακαλύψεως καὶ τῆς ἐπανειλημμένης ματαιώσεως τῆς ἐνεργείας τῶν Οὔγγρων ἀποστατῶν, οἵτινες καὶ μόνοι ἐχάρησαν ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ. Ἦν δὲ ὁ πολιτικὸς οὗτος ἀνὴρ δεξιὸς μὲν περὶ τὰς διαπραγματεύσεις, προορατικώτατος δὲ τῶν δημοσίων πραγμάτων, παράδειγμα τιμιότητος, ὀχύρωμα κατὰ τῆς στάσεως, προστάτης τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ὑπὲρ ἧς ἀπελογήσατο μὲν πρὸς τὸν Βαλαντῆ ἐφένδην, ἐκτήσατο δὲ τὴν κατοχὴν τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἱερῶν τόπων, καὶ συνελόντι εἰπεῖν θεμέλιος λίθος τῆς ἐπιρροῆς τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ τῆς Πύλης πράγματα» (1).

(1) Ὁ Δημήτρ. Καντεμὶρ λέγει περὶ τοῦ Π. Νικούση ὅτι οὐδεὶς μὴ μωαμεθανὸς ὑπηρέτησε τῇ Πύλῃ μετὰ τοσαύτης πίστεως, μεθ' ὅσης ὁ Π. Νικούσης. Ἦν δὲ οὐ μόνον πιστὸς ἀλλὰ καὶ συνετώτατος σύμβουλος. Πᾶσα ὑπ' αὐτοῦ διδομένη συμβουλὴ ἀπέβαινε πάντοτε ἐπιτυχής, ὥστε παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς παρήχθη ἡ γνώμη ὅτι ὁ ἀνὴρ ἦν ἀστρολόγος καὶ ἐκ τῶν ἀστέρων προεγίνωσκε τὰ ἀποβησόμενα». Ὁ αὐτὸς δὲ Καντεμὶρ τίθησιν εἰς τὸ στόμα τοῦ μεγάλου βεζίρου *Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ* τὰ ἑξῆς ῥήματα λεχθέντα ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀνδρός· «Ὁ Παναγιωτάκος ὑπῆρξεν εἰς τὸ κράτος εἰς ἄκρον πιστός, ὅσον δὲν ἠδύνατο τις νὰ προσδοκᾷ παρὰ χριστιανοῦ. Ἓν μόνον διέπραξεν ἁμάρτημα· ἐνῷ εἶχεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ τὴν πρὸς ἀληθῆ πίστιν ὁδὸν ἠνεῳγμένην (ἠδύνατο δηλονότι νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ Ἰσλάμ), ἀπέκλεισεν ἑαυτὸν τοῦ Παραδείσου καὶ τῆς αἰωνίου Ζωῆς. Ἂν ἔπραττεν ὡς ἔπρεπε νὰ πράξῃ, ἐγὼ αὐτὸς ἤθελον φέρει τὸν νεκρὸν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἐμῶν ὤμων ἐπὶ ὁλόκληρον μίλιον. Ἀλλ' ἀφοῦ ἔπραξεν ὡς ἔπραξεν, ἂς ἐπιτρέψωμεν ἵνα ὁ νεκρὸς ταφῇ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ παρασκευασθέντα τάφον». Ὁ Παναγιωτάκης υἱὸν δὲν εἶχε, κατέλιπε δὲ δύο θυγατέρας, ὧν ἡ μὲν ἐξεδόθη εἰς εὐπατρίδην ἀπὸ Τραπεζοῦντος Μουρούζην, ἡ δὲ εἰς Σαράδζην τινὰ οὐχὶ ἐπιφανοῦς οἴκου.

Αὐτοῦ θανόντος ἡ μεγάλη διερμηνεία δὲν ἀπεδόθη ἀμέσως εἰς ἕτερον Ἕλληνα. Ὄχι διότι δὲν ὑπῆρχον προπαρεσκευασμένοι ἄνδρες πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειοι. Ὁ Γιαννάκης Κληρονόμος, ὁ Γεώργιος Κληρονόμος, ἀμφότεροι ἀνεψιοὶ τοῦ Νικουσίου, καὶ ὁ Γιαννάκης Πορφυρίτας ἦσαν διερμηνεῖς τῆς αὐστριακῆς πρεσβείας· τέταρτος δὲ ἄλλος, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος, εἶχε διατελέσει γραμματεὺς καὶ μεταφραστὴς παρὰ τῷ Νικουσίῳ. Ἀλλ' ἡ Πύλη μὴ ἐλπίζουσα νὰ εὕρῃ παρ' αὐτοῖς τὴν ἐξαίρετον ἱκανότητα τοῦ Νικουσίου καὶ ἐνδίδουσα ἔτι εἰς τὰς ῥαδιουργίας τῶν ξένων διώρισε πάλιν πρῶτον διερμηνέα τὸν ἀρνησίθρησκον πολωνὸν Βωβόφσκην. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐδέησε νὰ διανοίξῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδᾶτον. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις ἔμελλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἂν ὄχι ἐπιτηδειότερον, πολὺ ὅμως ἐπιφανέστερον σχέσεων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἂν ὄχι ἐπιτηδειότερον, πολὺ ὅμως ἐπιφανέστερον τοῦ Νικουσίου, ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 1636, ἐκ πατρὸς μὲν τοῦ Χίου μεταξεμπόρου Νικολάου Μαυροκορδάτου, μητρὸς δὲ Ρωξάνδρας, τῆς θυγατρὸς τοῦ πλουσίου προ ροδότου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ Σκαρλάτου Μπεγλικτζῆ. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πλειότερα δὲν γνωρίζομεν, παρεκτὸς ὅτι ἀπεβίωσε πρωίμως. Περὶ δὲ τῆς Ρωξάνδρας Μπεγλικτζῆ ἐρρήθησαν πολλὰ καὶ ποικίλα. Οἱ μὲν πλεῖστοι βεβαιοῦσιν ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρος, ὁ τοῦ Ράδουλ Γ', ἡγεμονεύοντος συγχρόνως (1623—1626) ἐν Μολδαυΐᾳ, υἱός, νυμφευθεὶς αὐτὴν ἀθέατον, ἀπεπέμψατο πρὶν ἢ γνῶναι ὡς πεπηρωμένην ὑπ' εὐλογίας τὸν ἕτερον τῶν ὀφθαλμῶν. Ἕτερος δέ τις ἱστορήσας τὰ αὐτὰ ἀποδίδει τὸν γάμον ἐκεῖνον ὅλως ἀνυποστάτως εἰς τὸν αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ματθαῖον Βασαράβαν (1633 — 1654). Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Ρωξάνδρα ἐνυμφεύθη εἰς πρῶτον γάμον τὸν προμνημονευθέντα αὐθέντην τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρον· τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπό τε τοῦ καισαρίου Δαπόντε καὶ ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου τῆς Δακίας Διονυσίου Φωτεινοῦ, Περίεργον δὲ ὅτι οὐδέτερος τῶν δύο τούτων μαρτύρων ἀναφέρει τι περὶ πηρώσεως τῆς Ρωξάνδρας καὶ περὶ τῆς ἕνεκα τούτου ἀποπομπῆς αὐτῆς, καὶ τοῦτο ἐνῷ ὁ Φωτεινὸς περιγράφει ἐπανειλημμένως τὰς τελετὰς τοῦ γάμου καὶ λέγει ὅτι αἱ ἑορταὶ διήρκεσαν δύο ἑβδομάδας, ὥστε οὔτε τοῦτο συμβιβάζεται πρὸς τὸ θρύλημα, ὅτι τῆς νύμφης ἐχούσης ἐντελῶς κεκαλυμμένον τὸ πρόσωπον ἐπὶ τῆς τελετῆς τοῦ γάμου, ἔπειτα ἰδὼν αὐτὴν ὁ γαμβρὸς ἀμέσως ἀπεχωρίσθη ἀπ' αὐτῆς καὶ μετά τινας ἡμέρας τὴν ἀπέπεμψε πρὸς τὸν πατέρα εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Μαυροκορδάτου ὑπῆρξε γυνὴ ἐπιφανὴς μὲν διὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν πρῶτον γάμον, διακεκριμένη δὲ ἐπὶ παιδείᾳ καὶ συνέσει. Ὁ πατὴρ αὐτῆς Σκαρλάτος ἦτο οὐ μόνον πλουσιώτατος ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ εἷς τῶν ἰσχυροτέρων ἀρχόντων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις καὶ ἡ αὐστριακὴ ὠνόμαζον βραδύτυρον τὸν υἱὸν τῆς Ρωξάνδρας Ἀλέξανδρον οὐχὶ Μαυροκορδᾶτον, ἀλλὰ Ἰσκερλὲτ Ζαδέν, ταὐτὸν εἰπεῖν γόνον τοῦ Σκαρλάτου Οὕτω δὲ προσηγόρευε μέχρις ἐσχάτων τὸν τῶν Μαυροκορδάτων γενεάν. Περὶ δὲ τῆς παιδείας αὐτῆς ὁμιλῶν ἐπανειλημμένως ὁ Δαπόντες λέγει· «αὐτὴ ἐστάθη μαθήτρια τοῦ σοφωτάτου μεγάλου λογοθέτου Ἰωάννου Καρυοφύλλη καὶ τόσον ἐπροχώρησεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἔγινεν ὀνομαστή, ὅπου ἤρχοντο περιηγηταὶ ἀπὸ τὴν Εὐρώπην καὶ συνωμιλοῦσαν μαζί της καὶ ἐθαύμαζον τὴν σοφίαν της». Καὶ Ἰάκωβος δὲ ὁ Ἀργεῖος ἐγκωμιάζων αὐτὴν βεβαιοῖ ὅτι οὐδὲν ἠλαττοῦτο τῆς Ὑπατίας ἐν τῷ φιλοσοφεῖν.

Τοιαύτη δὲ οὖσα ἐφρόντισε νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἐπιμελέστατα τὸν πατρὸς ἀπορφανισθέντα Ἀλέξανδρον, πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἔπειτα ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου

ἰατρικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν Παταυΐῳ. Μικρὸν ἀφ' ἧς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν γενέθλιον γῆν ἀνέλαβεν εὐδοκίμως ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Φαναρίου τὴν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ῥητορικῆς καὶ ἐνταυτῷ τὴν ἐνάσκησιν τοῦ ἰατρικοῦ ἐπαγγέλματος. Συγχρόνως ὅμως ἀποβλέπων εἰς στάδιον εὐρύτερον ἐπεδόθη εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἀραβικῆς, τῆς περσικῆς καὶ τῆς τουρκικῆς γλώσσης, ἐγκρατὴς δὲ αὐτῶν γενόμενος προσελήφθη, τῷ 1671, ὑπὸ τοῦ Νικουσίου ὡς γραμματεὺς καὶ μεταφραστής. Ὡς τοιοῦτος καὶ ὡς ἰατρὸς ἐγνωρίσθη τότε καὶ ηὐνοήθη ὑπὸ τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, ὅστις ὅμως δὲν ἔκρινε κατ' ἀρχὰς εὔλογον νὰ διορίσῃ αὐτὸν διάδοχον τοῦ Νικουσίου ἀποδούς, ὡς προείπομεν, τὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως ἀξίωμα εἰς τὸν Βωβόφσκην. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον μετενόησε, διὰ τὴν ἀνικανότητα τοῦ ἀρνησιθρήσκου τούτου Πολωνοῦ, καὶ τῷ 1674 ἐκάλεσεν εἰς τὴν διερμηνείαν τὸν Μαυροκορδᾶτον. Τὸ παράδοξον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Μαυροκορδᾶτος δὲν ἐφάνη κατ' ἀρχάς, ὡς φαίνεται, ἐπιτήδειος μεταφραστής· τοὐλάχιστον ὁ τῆς Αὐστρίας ἀντιπρέσβυς Κίνδσβεργ ἔλεγεν ὅτι ἡρμήνευε κάκιστα τὰς διαλέξεις αὐτοῦ καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τοιαύτην ὑπηρεσίαν. Οὐδὲν ἧττον ὁ Μαυροκορδᾶτος παρέμενε διερμηνεὺς οὐ μόνον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, 1676, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Καρᾶ Μουσταφᾶ· διότι αὐτὸς παρέστη εἰς τὴν περίφημον ἐκείνην μεταξὺ τοῦ ἀγερώχου πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντὲλ καὶ τοῦ οὐδὲν ἧττον ὑπερόπτου νέου βεζίρου σκηνήν, καθ' ἣν ὁ μὲν πρῶτος ἠξίου νὰ καθίσῃ εἰς ἴσην πρὸς τὴν τοῦ βεζίρη θέσιν, ὁ δὲ βεζίρης ἀπῄτει νὰ λάβῃ θέσιν ὑποδεεστέραν, μέχρις οὗ ὁ πρέσβυς ἀναλαβὼν τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα ἐκόμιζεν ἀπῆλθεν οἴκαδε. Τὸ μόνον ἀμφίβολον εἶναι ἂν ἔκτοτε ἦτο ἤδη πρῶτος διερμηνεύς· διότι, τούτου τεθέντος, δὲν ἐννοοῦμεν πῶς κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1678 παρηκολούθησε τὸν μέγαν βεζίρην ἐκστρατεύσαντα κατὰ τῶν Ρώσων οὐχὶ ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἀλλ' ὁ Μάμουκας (della Torre) ἐν τῇ διπλῇ ἰδιότητι τοῦ τε αὐτοκρατορικοῦ διερμηνέως καὶ τοῦ διερμηνέως τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, λαμβάνων ἐπὶ τούτῳ ἡμερομίσθιον 150 ἄσπρων.

Ἀναμφισβητήτως δὲ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀναφαίνεται πρῶτος τῆς Ὑψηλῆς Πύλης διερμηνεὺς τῷ 1683, ὅτε συνώδευσε τὸν Καρᾶ Μουσταφᾶν εἰς τὴν πολυθρύλητον κατὰ τῆς Βιέννης ἐκστρατείαν καὶ παρευρέθη εἰς τὴν δεινὴν περὶ τὴν πόλιν ταύτην τροπὴν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ, τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῆς Πολωνίας Σοβιέσκη κατορθωθεῖσαν. Ἔχει ἆρά γε ὑπόστασίν τινα ἀληθείας ἡ παράδοσις ὅτι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀπέτρεψε δι' ἐπιτηδείων εἰσηγήσεων τὸν μέγαν βεζίρην ἀπὸ τῆς ἐγκαίρου ἐξ ἐφόδου ἁλώσεως τῆς Βιέννης, δοὺς οὕτω καιρὸν εἰς τὸν Σοβιέσκην νὰ ἐπέλθῃ καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ νίκην; Οὐ μόνον πᾶσαι αἱ γνωσταὶ τῆς πολιορκίας περιπέτειαι οὐδὲν τοιοῦτον ὑποδεικνύουσιν ἢ πιθανολογοῦσιν ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν ἐπακολουθησάντων καθιστῶσιν ἀπίθανον τὴν φήμην ἐκείνην. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Καρᾶ Μουσταφᾶς, ὁ ρεῒζ ἐφένδης Τελχισὶ Ζαδὲς καὶ ὁ δεφτερδάρης Χασᾶν πασᾶς ἐθανατώθησαν, μικροῦ δὲ ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐσχάτην ταύτην τῶν ποινῶν καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος· καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ μέγας βεζίρης κατηγορήθη ὡς μὴ ἐπιτρέψας τὴν ἔφοδον, ἵνα μὴ μερισθῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ τὰ λάφυρα τῆς πόλεως (1).

(1) Λέγεται ὅτι ὁ μέγας βεζίρης Καρᾶ Μουσταφᾶς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐσχεδίασε τὸν πόλεμον χάριν φιλοδοξίας καὶ προσωπικῶν συμφερόντων, διενοεῖτο δηλονότι διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Αὐστρίας, ἴσως δὲ καὶ τῆς ὅλης Γερμανίας νὰ ἱδρύσῃ δεύτερον κράτος ὀσμανικὸν μετὰ πρωτευούσης τῆς Βιέννης, ἐννοῶν νὰ ἱδρύσῃ αὐτὸς δυναστείαν ὑποτελῆ εἰς τὸ μέγα ὀσμανικὸν κράτος. Λέγεται δὲ ὅτι εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν οἰκείους, τοὺς ἐν τῇ κρισίμῳ στιγμῇ τῆς πολιορκίας

Ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ ὅτι αἱ πολιορκητικαὶ ἐργασίαι ἐξηγοῦσιν ἀποχρώντως, ὡς προείπομεν, τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐφόδου, ὁ Μαυροκορδᾶτος κατηγορήθη δι' ἄλλην αἰτίαν. κατηγορήθη διότι συνετέλεσε δῆθεν εἰς τὸ νὰ ἀπορριφθῶσιν αἱ πρὸ τοῦ πολέμου γενόμεναι ὑπὸ τῆς Αὐστρίας εἰρηνικαὶ προτάσεις καὶ ἐσώθη κυρίως διότι ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ρεῒζ ἐφένδης δὲν εἶχε συναινέσει εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν προτάσεων τούτων. Ὅ,τι δὲ πρὸ πάντων προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ σουλτάνου ἦτο ἡ ἀπο-

Ἡ πολιορκία τῆς Βιέννης ὑπὸ τῶν Τούρκων
(Ἐκ τῆς εἰκόνος τοῦ Λ. Ρούς)

τυχία· ὅλα τὰ λοιπὰ ἦσαν προφάσεις, καὶ ἴσως αὐτὸς ὁ Μαυροκορδᾶτος δὲν ἤθελε διαφύγει τὸν ἐπικρεμασθέντα ἐπὶ κεφαλῆς του κίνδυνον, ἐὰν δὲν ἐμεσολάβει ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ, ὁ βραδύτερον μέγας βεζίρης γενόμενος Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς. Ἂν ὅμως ἀπηλλάγη τότε τοῦ θανάτου, ὑπέστη ἕτερα δεινὰ παθήματα. Ἐστερήθη ἁπάσης τῆς περιουσίας, καταβαλὼν πρὸς λύτρωσιν αὐτοῦ 250 πουγγία γροσίων καὶ πάντα ὅσα εἶχε πολυτελῆ πράγματα· συγχρόνως ἐφυλακίσθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς συζύγου καὶ ἐβασανίσθη καὶ ἐμαστιγώθη. Τύχη οἰκτρὰ τῶν δούλων τῶν εἰς ἄρχοντας μεταμφιεννυμένων· καὶ δίκαιον λοιπὸν εἶχεν ἐκεῖνος γράφων οὕτω μετεωριζόμενος καὶ καθελκόμενος· «Πολλάκις τὸν αὐτὸν τῆς δουλείας λίθον ἀνακυλίομεν, κατὰ Σίσυφον. Ποίων δεινῶν οὐκ ἐμπέπλησται ὁ αὐλικὸς βίος; Τίσι δυσχερέσιν οὐ συμπέφυρται; Οὐχὶ

προτρέποντας αὐτὸν νὰ δώσῃ διαταγὴν ἐφόδου, ἀπήντα ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν οἰκοδεσπότην νὰ παραδώσῃ τὴν περιουσίαν αὐτοῦ εἰς ἄλλον, ἔχων σκοπὸν εἴτε, ὡς λέγει ὁ συγγραφεύς, νὰ μὴ μερισθῇ τὴν λείαν μετὰ τοῦ στρατοῦ, εἴτε νὰ φεισθῇ τῆς Βιέννης, ὡς μελλούσης πρωτευούσης τοῦ σχεδιαζομένου κράτους αὐτοῦ.

πλείους τῶν κρατούντων ἄδικοι, ὑπερόπται, ἀνηλεεῖς καὶ παντὶ κακίας εἴδει κατειλημμένοι;».

Ἐν τῇ φυλακῇ διέμεινεν ὁλόκληρον περίπου ἔτος καὶ ἔλαβε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν θλῖψιν νὰ ἴδῃ θανοῦσαν ἐν αὐτῇ τὴν σεβασμίαν αὐτοῦ μητέρα. Ἐν τῷ μεταξὺ μέγας διερμηνεὺς εἶχε διορισθῇ ὁ ἐνετὸς ἀρνησίθρησκος Σεφέρ, ἀλλ' ἦτο τόσον ἀνίκανος ὥστε ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1685 προχειρισθεὶς νέος μέγας βεζίρης, ὁ εὐφυέστατος σέρβος Σουλεϊμὰν πασᾶς, ἐνόησε τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὰ πράγματα τὸν Μαυροκορδᾶτον καὶ ἀνεβίβασεν αὐτὸν αὖθις εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλ' ἀπέδωκεν αὐτῷ τὰς πρότερον ἐν Κωνσταντινουπόλει δημευθείσας οἰκίας του καὶ τὰς ὁμολογίας 50 πουγγίων, τὰς ὁποίας εἶχε δώσει εἰς τὸ ταμεῖον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐπιβληθείσης αὐτῷ χρηματικῆς ζημίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ παρεχωρήθησαν αὐτῷ καὶ πᾶσαι αἱ εἰσπράξεις τῆς μητροπόλεως Ἀδριανουπόλεως καὶ τὰ εἰσοδήματα Μήλου καὶ Μυκόνου· ὥστε χρηματικῶς τοὐλάχιστον ἀπεζημιώθη διὰ τὰ προηγούμενα παθήματα. Ἀλλὰ καὶ τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ στάδιον ἀπέβη ἔκτοτε ἀληθῶς λαμπρὸν καὶ ἀξιοπρεπές. Ἐξηκολούθει ἔτι ὁ μακρὸς πρὸς τὴν γερμανικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἐνετούς, Πολωνοὺς καὶ Ρώσους πόλεμος, ὅτε τῷ 1688 ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, μετὰ ἐπανειλημμένας ἥττας, ἐπείσθη νὰ πέμψῃ εἰς Βιέννην πρεσβείαν περὶ εἰρήνης. Τὴν πρεσβείαν ταύτην συνεκρότουν δύο ἄνδρες, ὁ Σουλφικὰρ ἐφένδης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος. Εἰς δὲ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ τελευταῖος δὲν παρέστη πλέον ὡς διερμηνεὺς ἀλλ' ὡς λειτουργὸς τοῦ κράτους κατὰ πάντα ὁμότιμος τῷ μωαμεθανικῷ αὐτοῦ συναδέλφῳ (1). Καὶ ἂν ἡ εἰρήνη δὲν κατωρθώθη τότε νὰ συνομολογηθῇ, ἂν μετὰ τριετῆ ἐν Αὐστρίᾳ παρακώλυσιν οἱ δύο ἀπεσταλμένοι ἐπέστρεψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτοι, ὁ τρόπος ὅμως καθ' ὃν εἶχον παρουσιασθῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῇ 8 Φεβρουαρίου 1689 μαρτυρεῖ ὁπόσον μέγα ἦτο τὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἀξίωμα καὶ πόσον ἤξευρε νὰ στρέφῃ αὐτὸ εἰς ὠφέλειαν ὅλων τῶν ὁμογενῶν· διότι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐνεφανίσθησαν ὁ μὲν Σουλφικὰρ ἐφένδης μετὰ 5 Τούρκων, ὁ δὲ Μαυροκορδᾶτος μετὰ 4 Ἑλλήνων, τοῦ γυναικαδέλφου του Χρυσοσκουλαίου, τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἀντωνίου Κρεμάκη, τοῦ γραμματέως Κωνσταντίνου Γιοβανίκη καὶ τοῦ διερμηνέως Θωμᾶ Ταρσία.

Τελευταῖον κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1698 συνῆλθον εἰς Κάρλοβιτζ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν πέντε διαμαχομένων δυνάμεων, ἔτι δὲ καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο μεσαζουσῶν, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Ὀλλανδίας, πρὸς συνομολόγησιν τῆς φερωνύμου τοῦ χώρου ἐκείνου συνθήκης. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη διώρισε μὲν δύο πληρεξουσίους αὐτῆς ὑπουργούς, τὸν ρεῒζ ἐφένδην Ραμῆ Μεχμὲτ καὶ τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδᾶτον, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις ἀνὰ δύο ἔπεμψαν αὐτόθι πληρεξουσίους, ἀλλ' ὅλαι αἱ μακραὶ ἐκεῖναι διαπραγματεύσεις ἐπὶ ἑβδομήκοντα μὲν καὶ δύο ἡμέρας διαρκέσασαι, τριάκοντα δὲ καὶ ἓξ συνεδριάσεις ἀπαιτήσασαι, διεξήχθησαν ἐκ μέρους τῆς Ὑψ. Πύλης ὑπὸ μόνου τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν ὀνόματι τῆς Αὐστρίας ἔφερε τὸν λόγον ὁ δεύτερος πληρεξούσιος κόμης Σολίκ, ὥστε ἅπαν τὸ βάρος τῶν συζητήσεων ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς δύο τούτους ἄνδρας, οἱ δὲ δύο πρῶτοι πληρεξούσιοι, κόμης Ἔττιγκεν καὶ Ραμῆς, σπανιώτατα ἐλάλησαν, λέγοντες ἐνίοτε μόνον καμμίαν λέξιν, ἥτις ὅμως τοσοῦτον ἦτο ἀσήμαντος ὥστε οὐδὲ μνείας ἠξιώθη ἐν τοῖς πρωτοκόλλοις. Ἡ θέσις τοῦ Μαυρο-

(1) Κατ' οὐσίαν ὑπέρτερος τοῦ ἑτέρου, ἀλλὰ κατὰ τύπον σύμβουλος ἐκείνου, αὐτὸς ἔχων ἐν τούτοις τὴν πρωτοβουλίαν, ἀλλὰ μὴ ἔχων ἀξίωμα ἐπίσημον λειτουργοῦ τοῦ κράτους ἐν τῇ πολιτικῇ τῶν ἀρχόντων τάξει, εἶτα κληθεὶς τιμητικῶς «Ἐξ ἀπορρήτων», ὅπως αὐτὸς ὁ Μαυροκορδᾶτος μετέφρασε τὸ ὀθωμανικὸν ***μαχρὲμ-ἐσράχ***.

κορδάτου ἦτο δυσχερής. Ἡ Τουρκία εἶχε μὲν ἀναδειχθῆ κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ πολέμου ἔτη εὐτυχεστέρα ὁπωσοῦν ἢ κατὰ τὰ προηγούμενα ἀλλὰ δὲν εἶχεν ἀνακτήσει ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων καταληφθείσας ἰδίας αὐτῆς χώρας, πολλοῦ γε δεῖ, καὶ ἐν τούτοις ὡς θεμέλιος τῶν διαπραγματεύσεων ἀρχὴ ἐτέθη ὅτι ἑκάστη τῶν δυνάμεων θέλει διατηρήσει τὰ ὑπ' αὐτῆς κατεχόμενα. Ὅθεν εἰς τὸν συνήγορον τῆς Τουρκίας ἄλλο δὲν ἔμενε νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ περὶ τὰ καθ' ἕκαστα ὅσον ἐνδέχεται ὀλιγώτερον ἐπιζημίους ὅρους. Πλὴν τούτου, ὅπως ἐν τῷ πολέμῳ ἡ Τουρκία εἶχεν ἀγωνισθῆ πρὸς τέσσαρας ἀντιπάλους οὕτως ἐν ταῖς διαπραγματεύσεσιν ὁ Μαυροκορδᾶτος εἶχε κατέναντι αὐτοῦ τέσσαρας ἀντιδίκους, καὶ ἐνίοτε πλειοτέρους, ὁσάκις οἱ μεσάζοντες συνετάσσοντο μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων. Οὐδὲν ἧττον ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς δεξιότητος ἀνεδείχθη πολλάκις νικηφόρος. Ἐπειδὴ ἥ τε Τουρκία καὶ οἱ ἀντίπαλοι αὐτῆς κατεῖχον μεμονωμένα τινὰ ὀχυρὰ σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἔπρεπεν ἐν μέρει ἢ καθ' ὁλοκληρίαν ἀμοιβαίως νὰ παραχωρήσωσιν ἵνα κανονισθῇ ὁροθετική τις γραμμὴ ὁπωσοῦν ὁμαλὴ καὶ ἀσφαλής, ἀναγκαίως ἐτροπολογήθη κατά τι ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ τῆς διατηρήσεως τῶν κατεχομένων. Ἐντεῦθεν δὲ παρήχθησαν τρία ἀντικείμενα συζητήσεως· ἡ ὁροθέτησις, ἡ ἐγκατάλειψις τῶν ὀχυρωμάτων τῶν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς κατεχομένων ὑπὸ τῆς ἀντιπάλου δυνάμεως καὶ ἡ κατεδάφισις τινῶν ἐξ αὐτῶν. Ἀπ' αὐτὰς λοιπὸν τὰς πρώτας 4 συνεδριάσεις ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀπήτησε τὴν ἐκκένωσιν καὶ τὴν κατεδάφισιν ὀχυρῶν τινων σημείων ἀνηκόντων μὲν εἰς τὸ Βανᾶτον, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ παραχωρηθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν, κατεχομένων δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν. Ἐνταῦθα ὁ Σσλὶκ παρετήρησεν ὅτι ἡ παραχώρησις καὶ ἡ κατεδάφισις πρέπει νὰ συζητηθῶσι μετὰ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὁρίων. Τοῦτο δὲν συνέφερε προδήλως τῇ Ὑψ. Πύλῃ, διότι κίνδυνος ἦτο μήπως, κανονισθέντων ἅπαξ τῶν ὁρίων, ἡ Αὐστρία δὲν συναινέσῃ νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων ὅσα κατεῖχεν ἐντὸς αὐτῶν. Ὅθεν ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐπέμεινεν ὅτι ὅρια καὶ κατοχὴ εἶναι ἀδιάσπαστα καὶ δέον διὰ μιᾶς νὰ ἀποφασισθῶσι. Τότε ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγγλίας Πάγετ ἠθέλησε νὰ διακρίνῃ τρία τινά· τὸν τόπον, τὴν κατοχήν, τὸ προσῆκον γενέσθαι· καὶ τὰ τρία, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδᾶτος, εἶναι ἀδιαχώριστα καὶ πρέπει σύναμα νὰ ὁρισθῶσιν. Οἱ δὲ πληρεξούσιοι τῆς Αὐστρίας ἠναγκάσθησαν νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν εὔλογον ταύτην ἀπαίτησιν καὶ νὰ παραδεχθῶσι τὴν κατεδάφισιν τῶν εἰρημένων χωρίων. Ἐπειδὴ δὲ μετ' ὀλίγον προέτειναν νὰ ἐκδηώσωσι παντελῶς τὴν τουρκικὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Τιδίσκου (Theiss) ἵνα ἐξασφαλισθῶσιν ἔτι μᾶλλον τὰ σύνορα, ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀπεστόμωσεν αὐτοὺς εἰπὼν ὅτι ἡ πρότασίς των ἀντιβαίνει εἰς τὸ θρήσκευμα, τὸ προστάσσον κατοικισμὸν τῆς χώρας καὶ οὐχὶ ἐρήμωσιν. Ὡσαύτως κατὰ τὰς ἑπομένας τέσσαρας συνεδριάσεις ἡ Ἐνετία, ἥτις ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου εἶχε κυριεύσει ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον, ἀπήτει νὰ παραχωρηθῇ εἰς αὐτὴν καὶ ὅλος ὁ ἰσθμός· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀντέτεινεν ὅτι οἱ Ἐνετοὶ δέον νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ εἰς τὸν λαιμὸν μὴ ζητοῦντες προσέτι καὶ τὰς πλάτας, κεφαλὴν μὲν ἐννοῶν τὴν Κόρινθον, λαιμὸν δὲ τὸ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ἰσθμοῦ διάστημα, πλάτας δὲ τὸν ἰσθμόν. Μετὰ μακρὰς δὲ ἀμφισβητήσεις ἐπέτυχε νὰ τεθῇ τὸ ὅριον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἰσθμοῦ. Ἐν τῇ περὶ τούτου συζητήσει εἶπε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ παράδοξον τοῦτο, ὅτι, ἐὰν οἱ Ἐνετοὶ δὲν εὑρίσκωσι τὸ ὅριον τοῦτο ἀρκετὰ ἀσφαλές, ἠμποροῦν νὰ κόψωσι τὸν ἰσθμόν, ὅπερ δὲν ἤθελεν ἀπαιτήσει χρόνον πλειότερον τῶν τριῶν μηνῶν. Ἐκ τούτου δηλοῦται ὁπόσον ἀτελεῖς εἶχον τότε γνώσεις περὶ τῶν δυσχερειῶν εἰς ἃς καὶ νῦν ἔτι προσκόπτει ἡ τομὴ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἀλλ' ἐν τῇ 16 καὶ τῇ 31 συνεδριάσει προετάθη εἰς τὸ μέσον τὸ διὰ τὴν Τουρκίαν μὲν ἀδιάφορον σπουδαιότατον δὲ διὰ τὸν ἑλληνισμὸν ζήτημα τῆς κατοχῆς τοῦ ἁγίου Τάφου. Ὁ Σσλὶκ ἀπήτησε νὰ ἀπο-

δοθῇ ὁ ἅγιος Τάφος εἰς τοὺς Φραγκισκανούς· ὁ δὲ Μαυροκορδᾶτος, μετὰ πολλοὺς καὶ ἐπανειλημμένους ἀγῶνας, ἐπέτυχε νὰ ἀποσιωπηθῇ ὅλως τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὐδὲ πρότερόν ποτε ἐγένετο ἐν ταῖς συνθήκαις λόγος περὶ αὐτοῦ. Οὕτω, καίτοι περιεσφιγμένος ἐντὸς τοῦ στενωτάτου χώρου τῆς διατηρήσεως τῶν κατεχομένων, ἐξηκολούθησε μηχανώμενος τὰ πάντα ἵνα διασώσῃ τά τε συμφέροντα τῆς δυνάμεως ἣν ἐξεπροσώπει καὶ ὅσον ἐνδέχεται τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους εἰς ὃ ἀνῆκε. Τὸ δὲ παράδοξον, μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης ἀντημείφθη ὑπό τε τῆς Ὑψ. Πύλης καὶ ὑπὸ τῆς γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, διότι ὁ μὲν σουλτάνος ἀπένειμεν αὐτῷ τὸν τίτλον *μαχρὲμ ἐσράχ*, ὅ ἐστιν *ἐξ ἀπορρήτων* (1), *συνεπαγόμενον καὶ τὸν τοῦ ἐκλαμπροτάτου*, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἀνηγόρευσεν αὐτὸν *κόμητα τῆς αὐτοκρατορίας* (2).

Τότε προῆλθεν εἰς τὸν ὕπατον βαθμὸν τῆς δόξης καὶ τῆς δυνάμεως. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀντήχησεν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, ἐντὸς δὲ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀπετέλεσε μετὰ τοῦ μεγάλου βεζίρου Χουσσεῒν Κιουπριλῆ καὶ τοῦ ρεῒζ ἐφένδη Ραμῆ τριανδρίαν κυβερνήσασαν τὰ πράγματα ὅσον ἐνδέχεται συνετῶς καὶ μετριοπαθῶς. «Ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, λέγει ὁ Χάμμερ, ἀπέβη εὐεργετικὴ εἴς τε τοὺς ὁμοθρήσκους καὶ εἰς τὰς μετὰ τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων σχέσεις τῆς Τουρκίας· φίλος δὲ διατελέσας τριῶν Κιουπριλιδῶν καὶ μάλιστα τοῦ τελευταίου συνέπραξεν εἰς ὅλας τὰς ἐπιεικεῖς καὶ ἀγαθοποιοὺς αὐτῶν διατάξεις». Ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν ἀνδρῶν τούτων δὲν διήρκεσε πολὺ καὶ ἴσως οὔτε ἦτο δυνατὸν πολὺ νὰ διαρκέσῃ ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα ἐν Τουρκίᾳ, ὅπου ὅλα τὰ ὄργανα τῆς κυβερνήσεως ἦσαν ἐνταυτῷ καὶ ὄργανα ἀναρχίας καὶ ἀνομίας. Τῷ 1702 ὁ καλὸς κἀγαθὸς Χουσσεῒν Κιουπριλῆς ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς καὶ μετ' ὀλίγας ἑβδομάδας ἀπεβίωσε. Ναὶ μὲν ὁ ἄξεστος διάδοχος αὐτοῦ Δαλταβὰν δὲν διετηρήθη εἰμὴ ὀλίγους μῆνας, καὶ τῇ 24 Ἰανουαρίου 1703 ἀνηγορεύθη μέγας βεζίρης ὁ Ραμῆς, θανατωθέντος τοῦ Δαλταβάν, ἀλλ' ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐνόησεν ὅτι καὶ τούτου ἡ ἀρχὴ θέλει ὑπάρξει βραχεῖα, μὴ θέλων δὲ νὰ ἐκθέσῃ ἑαυτὸν ἐν προβεβηκυίᾳ ἤδη ἡλικίᾳ εἰς νέας περιπετείας παρῃτήθη εὐσχήμως τοῦ τῆς μεγάλης διερμηνείας ἀξιώματος, ἀναδείξας διάδοχον τὸν πρεσβύτερον αὐτοῦ υἱὸν Νικόλαον. Ἡ τελευταία ἐπίσημος περίστασις καθ' ἣν ἀναφέρεται λειτουργήσας ὁ Ἀλέξανδρος ὑπῆρξεν ἡ διαβόητος ἐκείνη σκηνή, ἥτις παρεστάθη ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1700 ἐπὶ τῆς εἰς τὸν σουλτάνον παρουσιάσεως τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας Φερριόλ, μαρκίωνος Δαργεντάλ. Τὰ πάντα εἶχον διεξαχθῇ εὐπρεπῶς μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ὁ πρέσβυς περιβεβλημένος χρυσοκέντητον καφτάνι ἔμελλε νὰ εἰσαχθῇ ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Τότε παρετήρησεν ὁ τσαούμπασης ὅτι ὁ πρέσβυς ἔφερεν ὑπὸ τὸ καφτάνι τὸ ξίφος αὐτοῦ.

(1) Ἡ τιμητικὴ προσωνυμία «*ἐξ ἀπορρήτων*» οὐδένα συνεπάγειται ἐπίσημον τιμητικὸν τίτλον, οὐδὲ τὸν τοῦ *ἐκλαμπροτάτου*. Οἱ Ὀθωμανοὶ ἐν τοῖς τότε χρόνοις τιμητικὰς προσωνυμίας ἀναλόγους πρὸς τὰς εὐρωπαϊκάς, excellence, altesse κ. λ., δὲν εἶχον, καίπερ δαψιλεστάτην ποιούμενοι χρῆσιν προσρήσεων τιμητικῶν οὐ μόνον ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ἀνωτέρους λειτουργοὺς τοῦ κράτους ὑπὸ τῶν ὑποδεεστέρων γενομέναις ἀναφοραῖς καὶ ἐκθέσεσιν ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων πρὸς τοὺς κατωτέρους καὶ μάλιστα ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου πρὸς τοὺς ἀνωτάτους λειτουργοὺς διαγγέλμασιν. Ἐν τοῖς τοιούτοις πρὸς χριστιανοὺς μεγάλους διερμηνεῖς καὶ ἡγεμόνας τῶν παραδανουβίων ἡγεμονιῶν αὐτοκρατορικοῖς διαγράμμασιν (φιρμανίοις ἢ βερατίοις) ἡ συνηθεστάτη τιμητικὴ πρόσρησις εἶναι «καύχημα τοῦ γένους τοῦ Μεσσίου (φαχρουλ-κάβμι Μεσσίχ)». Ὁ δὲ τίτλος, ὅπως λέγει ὁ συγγραφεύς, *τοῦ ἐκλαμπροτάτου* ὁ ἀντιστοιχῶν νῦν πρὸς τὸ excellence εἶναι *σααττλοῦ*.

(2) Οὐχὶ *κόμης* ἀλλὰ *πρίγκιψ*. Ἀλλὰ τοῦτο ἔμεινε «μυστικὸν οἰκογενειακὸν» ἐν τῷ οἴκῳ Μαυροκορδάτου, ὡς λέγει ὁ Zinkeisen.

Κατ' ἀρχὰς ὁ Μαυροκορδᾶτος εἶπεν εἰς τὸν τσαούμπασην ὅτι τοῦτο δὲν βλάπτει, διότι τὸ καφτάνι ἔκρυπτε τὸ ξίφος· ἀλλά, ἐπειδὴ ὁ τσαούμπασης ἐπέμεινε κραυγάζων καὶ ἀπειλῶν, ὁ μέγας διερμηνεὺς πλησιάσας εἰς τὸν πρέσβυν τεθλιμμένος διὰ τὰ γινόμενα παρέστησεν αὐτῷ ὅτι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν εἰθισμένα οὐδείς, ὁστισδήποτε καὶ ἂν ᾖ, ἐπιτρέπεται νὰ ἐμφανισθῇ ἔνοπλος ἐνώπιον τοῦ σουλτάνου. Ὁ ἀγέρωχος Γάλλος θεὶς τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς λαβῆς ὤμοσεν ὅτι δὲν θέλει παραδώσει τὸ ξίφος εἰμὴ εἰς τὸν ἑαυτοῦ βασιλέα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἀνεμίχθη καὶ ὁ βεζίρης εἰς τὴν διένεξιν καὶ ἐδήλωσεν εἰς τὸν πρέσβυν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τύχῃ τῆς ζητουμένης ἐντεύξεως, ἐὰν δὲν ἀποθέσῃ τὸ ξίφος. Ὁ Φερριὸλ ἰσχυρίσθη ὅτι, καθ' ἃ ἔμαθεν ἀπὸ τοῦ προκατόχου του, οὗτος ἐγένετο δεκτὸς φέρων τὸ ξίφος. Ὁ δὲ μέγας βεζίρης ἀπεκρίθη ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον, παρεκτὸς ἐὰν τὸ ξίφος ἦτο τόσον μικρὸν ὥστε οὐδείς το παρετήρησεν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ γενιτσάραγας καὶ ἄλλοι ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ κράτους διὰ νά τον μεταπείσωσιν ἐβεβαίωσαν αὐτὸν ὅτι οὐ μόνον αὐτοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ μεγάλοι βεζίραι ἀφωπλίζοντο εἰσερχόμενοι πρὸς τὸν σουλτάνον, «ὑμεῖς εἶσθε ὑπήκοοί του», ἀπήντησεν ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', «ἐγὼ δὲ πληρεξούσιος ἀντιπρόσωπος μεγάλου βασιλέως». Οἱ θαλαμηπόλοι, οἵτινες ὑπεβάσταζον ἤδη αὐτὸν ὑπὸ μάλης, ἵνα τον εἰσαγάγωσι κατὰ τὰ εἰθισμένα, ἐζήτησαν νὰ ὑπεξαιρέσωσι κρυφίως τὸ ξίφος του· ἀλλ' αὐτὸς ἀπωθήσας αὐτοὺς διὰ τῶν βραχιόνων καὶ διὰ λακτισμάτων ἀνεβόησε πρὸς τὸν Μαυροκορδᾶτον· «καὶ οὕτω λοιπὸν παραβιάζεται ἐνταῦθα τὸ δίκαιον τῶν ἐθνῶν! φίλοι εἴμεθα ἢ ἐχθροί»; «Φίλοι, ἀπεκρίθη ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἀλλὰ ξιφηφόρος οὐδεὶς εἰσέρχεται ἐνταῦθα». «Λοιπὸν οὔτε ἐγὼ θέλω εἰσέλθει», ἀνέκραξε παρωργισμένος ὁ πρέσβυς, ἀπέβαλε τὸ καφτάνι, διέταξεν ἅπασαν τὴν συνοδίαν αὐτοῦ νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ἡ σκηνὴ μαρτυρεῖ ὅτι καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Χουσσεῒν Κιουπριλῆ ἡ θέσις τοῦ Μαυροκορδάτου ἦτο δυσοικονόμητος, ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι δὲν ἠθέλησε νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν διάδοχον αὐτοῦ.

Νικόλαος Μαυροκορδᾶτος, υἱὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, μέγας διερμηνεὺς καὶ εἶτα ἡγεμὼν Βλαχίας καὶ Μολδαυίας (Ἐκ παλαιᾶς ξυλογραφίας)

Μὴ παραλείψωμεν δὲ ὅτι ὁ ἀνὴρ ἦτο σφόδρα ὀργίλος. Περὶ τῆς ὀξύτητος τοῦ χαρακτῆρός του διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ καισάριος Δαπόντες διηγημάτιόν τι, τὸ ὁποῖον δὲν θέλομεν παρασιωπήσει ὅσον παράδοξον μὲν φαίνεται περὶ τὰς λεπτομερείας, χρονολογεῖται δὲ μὴ ἀκριβῶς. Ὁ Δαπόντες βεβαιοῖ ὅτι, παραιτηθέντος τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰακώβου καὶ προχειρισθέντος ἀντ' αὐτοῦ τοῦ κὺρ Καλλινίκου ἀπὸ Προύσης, «πηγαίνοντας δύο κληρικοὶ νὰ τὸν φέρουν εἰς τὸ ἅγιον βῆμα κατὰ τὴν συνήθειαν, ἄργησαν ὀλίγον, ὁ δὲ Καρυοφύλλης, μέγας λογοθέτης, βλέπωντας πῶς ἀργοποροῦν λέγεται νὰ εἶπε τί κάμνουν αὐτὰ τὰ βουβάλια καὶ ἀργοῦν ὡς τόσον; Καὶ μὲ τὸ νὰ ἦτον πλησίον

αὐτοῦ ὁ μέγας δραγουμάνος 'Αλέξανδρος (ὤντας τότε μέγας σκευοφύλαξ) τὸ ἄκουσε καί, ὤντας σκανδαλισμένος ἀπὸ πρῶτα, εἶπε πρὸς τὸν λαόν· ἴδετε, χριστιανοί, ὁ ἀσεβὴς νὰ κατηγορῇ τοὺς κληρικούς, καὶ νὰ τοὺς λέγῃ βουβάλια! Καὶ ὁ Καρυοφύλλης τότε νὰ τὸν ἀποκρίθηκε λόγια ἐναντία τῆς τιμῆς του· καὶ μὴν ὑποφέρωντας ὁ μέγας δραγουμάνος ἔτρεξε κατεπάνω του, ὤντας καὶ πλέον ἀνδρειωμένος, καὶ ἐδάρθησαν· ὅμως ταῖς γρονθιαῖς ταῖς ἔφαγεν ὁ Καρυοφύλλης ὡς ἀδύνατος· καὶ θέλωντας νὰ κάμῃ ἀγωγὴν περὶ τούτου ἐμβῆκεν εἰς τὸ μέσον ὁ κὺρ Δοσίθεος 'Ιεροσολύμων καὶ τοὺς ἔκαμεν ἀγάπην». Εἴπομεν ὅτι τὸ διηγημάτιον δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὡς πρὸς τὸν χρόνον καθ' ὃν ἀποδίδεται, διότι ὁ Προύσης μητροπολίτης Καλλίνικος διεδέξατο τὸν 'Ιάκωβον τῷ 1690, καθ' ὃν χρόνον δηλαδὴ ὁ Μαυροκορδᾶτος ἦτο ἐν Βιέννῃ ὡς πρέσβυς μετὰ τοῦ Σουλφικὰρ ἐφένδη. "Οθεν ἡ ἀλλόκοτος ἐκείνη συμπλοκή, ἂν ἐγένετο τῳόντι ποτέ, ἐγένετο εἰς ἄλλην τινὰ περίστασιν· ἀλλά, καὶ ἂν δὲν συνέβη, ἡ περὶ αὐτῆς ἐπικρατήσασα φήμη μαρτυρεῖ ὁποίαν τινὰ γνώμην εἶχον οἱ σύγχρονοι περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Μαυροκορδάτου. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ ἐπὶ τοσοῦτο τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ οὔτε εἰς τὰς πρὸς τοὺς βεζίρας σχέσεις οὔτε εἰς τὰς πρὸς τοὺς πρέσβεις, οὐδὲ νὰ μεταχειρισθῇ αὐτοὺς ὅπως τὸν Καρυοφύλλην, ἐξηγεῖται πῶς καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐνόμισε καλὸν νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐπισφαλοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς. 'Οπόσον δὲ συνετῶς προεῖδε τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους ἐβεβαιώθη μετ' ὀλίγον διὰ τῶν πραγμάτων. 'Ο φίλος αὐτοῦ Ραμῆς δὲν ἐκυβέρνησε τὸ κράτος εἰμὴ ἐπί τινας μῆνας. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1703 δεινὴ ἐξερράγη στάσις ἐπαγαγοῦσα τὴν καθαίρεσιν τοῦ σουλτάνου Μουσταφᾶ Β' καὶ τὴν εἰς τὸνθ ρόνον ἀνάρρησιν τοῦ 'Αχμὲτ Γ'. 'Επὶ τῆς στάσεως ταύτης ἠναγκάσθη ὁ Ραμῆς νὰ παραιτηθῇ, οἱ δὲ στασιασταὶ ἀπήτησαν καὶ παρὰ τοῦ ἐξ ἀπορρήτων 'Αλεξάνδρου μεγάλην ποσότητα χρημάτων. Καὶ αὐτὸς μὲν ἀπέφυγε τὴν πληρωμὴν ἄφαντος γενόμενος ἀλλ' ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀκίνητος περιουσία του ἐδημεύθη, μέχρις οὗ παρελθούσης τῆς θυέλλης ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος ᾠκονόμησε τὰ πράγματα διὰ χρηματικῆς τινος θυσίας καὶ ἀνέκτησε τὰς δημευθείσας οἰκίας. Δὲν ἐπέζησε δὲ ὁ 'Αλέξανδρος μετὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον κίνδυνον εἰμὴ 6 περίπου ἔτη, ἀποθανὼν τῷ 1709 ἐν τῷ μέσῳ τῶν τέκνων, τῶν οἰκείων καὶ τῶν φίλων, ἀφοῦ διέταξε νὰ γίνωσι τὰ τῆς κηδείας αὐτοῦ ἄνευ πολυτελείας καὶ θορύβου καὶ συνέταξε τὸ ἴδιον ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα.

Δὲν θέλομεν λεπτολογήσει περὶ τῶν διαδόχων τοῦ 'Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ μεγάλου Παναγιώτου, ὅπως δικαίως ὀνομάζει αὐτὸν ὁ Χάμμερ· τὸ μὲν διότι ἐντεῦθεν ἤθελε παρεκταθῇ ὁ λόγος εἰς ὑπερβολήν, τὸ δὲ διότι οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν προῆλθεν εἰς τὸ ἐξαίρετον τῶν δύο ἐκείνων ἀνδρῶν ἀξίωμα. Πολλοὶ μὲν ἀπὸ μεγάλων διερμηνέων προήχθησαν εἰς τὰς αὐθεντίας τῆς Μολδαυΐας καὶ τῆς Βλαχίας. 'Ολίγοι δέ τινες ἔλαβον καὶ τὰ ἔκτακτα τῶν δύο πρώτων ἀξιώματα, γενόμενοι ὁ μὲν 'Ιωάννης Μαυροκορδᾶτος, ὁ τοῦ 'Αλεξάνδρου δευτερότοκος υἱός, τρίτος πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς ἐν Πασσάροβιτζ συνομολογηθείσης εἰρήνης, 1718, ὁ δὲ 'Αλέξανδρος Κωνσταντίνου Μουρούζης πληρεξούσιος ὑπουργὸς κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις τὰς διεξαχθείσας πρὸς καταρτισμὸν τῶν ἐν Σιστοβίῳ καὶ ἐν 'Ιασίῳ συνθηκῶν μετὰ τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσίας, 1791 καὶ 1792· πλὴν τούτων ὁ Γεώργιος Καρατζᾶς ἀνεδείχθη ἐξ ἀπορρήτων, ὁ δὲ Μιχαὴλ Σοῦτζος μέλος τοῦ ὑπερτάτου συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας μικρὸν πρὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Οὐδεὶς ὅμως ἐκ πάντων τούτων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐκ τῶν λοιπῶν, ἴσχυσε τοσοῦτο καὶ μάλιστα ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ὅσον ὁ Νικούσιος καὶ ὁ 'Αλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος. 'Αρκεῖ λοιπὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 'Αλεξάνδρου καὶ ἐφε-

ξῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως ἅπαντες οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπῆρξαν Ἕλληνες, παρεκτὸς ἑνὸς καὶ μόνου, τοῦ βλάχου Μιχαὴλ Ρακοβίτζα, ὅστις ὅμως ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος διεξήγαγε τὴν λειτουργίαν ταύτην, 1769 ἕως 1770. Διετέλεσαν δὲ ἔκτοτε μεγάλοι διερμηνεῖς τρεῖς μὲν Μαυροκορδᾶτοι, τέσσαρες δὲ Γκίκαι, ἓξ Καλλιμάχαι, ἓξ Καρατζάδες, πέντε Σοῦτζοι, δύο Ὑψηλάνται, ἓξ Μουροῦζαι, εἷς Ράλλης ἢ Ραλλέτος, εἷς Ἀργυρόπουλος καὶ ὁ τελευταῖος πάντων Σταυράκης Ἀριστάρχης (1). Μεταξὺ τῶν ἑλλήνων τούτων μεγάλων διερμηνέων συγκατελέξαμεν καὶ τοὺς Γκίκας, καίτοι βραδύτερον ἅπας ὁ οἶκος οὗτος ἐξεβλαχίσθη. Ἡ οἰκογένεια ὅμως αὕτη, ἡ ἐξ Ἀλβανίας καταγομένη, ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι οὐ μόνον ἐλάλει ἑλληνιστὶ ἀλλὰ καὶ ἑλληνοπρεπῶς ἐπολιτεύετο· ὁ δὲ ἐξ αὐτῆς διερμηνεὺς Γρηγόριος Γκίκας ἔσωσε τὴν νῆσον Ρόδον ἀπὸ τῶν βεζιρικῶν καταπιέσεων, ἐξ ὧν ὅλως ἐκινδύνευε νὰ ἐρημωθῇ, κατορθώσας νὰ περιληφθῇ μεταξὺ τῶν ἰδίων τοῦ σουλτάνου κτημάτων, τὰ ὁποῖα ἐπιεικέστερον ὁπωσοῦν διῳκοῦντο. Μήπως ἡ ἑλληνικωτάτη τῶν οἰκογενειῶν ἐκείνων, οἱ Καλλιμάχαι, δὲν εἶχον ἀρχηγέτην κατά τινας μὲν ἰταλόν, καθὰ δὲ κοινότερον ὁμολογεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἐπιβεβαιοῦται, τσαράνον τινὰ τῆς Μολδαυίας καλούμενον Καλμούκην, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα τοῦτο μετεποιήθη βραδύτερον εἰς Καλλιμάχην (2); Αὐτὸς ὁ ἐκ τοῦ οἴκου τούτου κατὰ πρῶτον προχειρισθεὶς μέγας διερμηνεύς, τῷ 1740, Ἰωάννης Καλλιμάχης ὀνομάζεται τότε ὑπὸ τοῦ Δαπόντε ἁπλούστατα Γιαννάκης Μπόγδανος.

Κωνσταντῖνος Μαυροκορδᾶτος, υἱὸς τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου ἐπανειλημμένως ἡγεμονεύσας τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Βλαχίας ἀπὸ τοῦ 1731 μέχρι τοῦ 1769

(Ἐκ παλαιᾶς ξυλογραφίας)

Δὲν ἀπεδόθη δὲ τότε μόνον τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου διερμηνέως εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ καὶ τὸ ἀξίωμα τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος αὐθένται τῶν δύο τούτων παριστρίων ἡγεμονιῶν προεχειρίζοντο συνήθως οἱ ἐγχώριοι ἄρχοντες, ὀλίγαι δέ τινες ἐγένοντο τοῦ κανόνος τούτου ἐξαιρέσεις. Δύο Καντακουζηνοί, ἐκ τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταγόμενοι, προεχειρίσθησαν ἡγεμόνες Βλαχίας, ὁ μὲν Σερμπὰν τῷ 1679, ὁ δὲ Στέφανος τῷ 1714· τρίτος δὲ ὁ Δημητράσκος δὶς αὐθέντευσε τῆς Μολδαυίας, τῷ 1674 καὶ τῷ 1684. Ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης, τῷ 1619, ἀνηγορεύθη ἐπὶ μικρὸν αὐθέντης Μολ-

(1) Ὁ Ἀριστάρχης εἷλκε τὸ γένος ἐκ τῶν ἀρμενογραικῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ἀρμενικοῦ Ἀριστακὲς μετεποιήθη εἰς ***Ἀριστάρχην*** (ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς Μασσαλιώτιδος ἱερείας ***Ἀριστάρχης;!***)

(2) ***Τσαράνος***, ἤτοι εὐγενής. Τὸ ***Καλλιμάχης*** εἶναι πάντως ἐπὶ τὸ ἑλληνικὸν μεταποίησις τοῦ ***Καλμοῦκος***, εἴτε διότι οὗτος ἦν καταγωγῆς καλμουκικῆς εἴτε διότι τυχαίως ἔλαβεν ὁ ἀρχηγέτης τοιαύτην τινὰ προσωνυμίαν.

δαυίας, κατὰ μὲν τὸν Χάμμερ ὁ πρῴην δοὺξ τῆς Νάξου Γρατιάνις, κατὰ δὲ τὸν Φωτεινὸν Γάσπαρ τις διατελέσας πρότερον μέγας διερμηνεύς. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1710 ὡς πρὸς τὴν Μολδαυίαν, καὶ τοῦ 1716 ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν, μέχρι τοῦ 1821, ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμονιῶν ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἕλληνας, παρεκτὸς δύο Ρακοβιτζῶν ὡς πρὸς τὴν Βλαχίαν καὶ δύο πάλιν Ρακοβιτζῶν καὶ ἑνὸς Καντεμὶρ ὡς πρὸς τὴν Μολδαυίαν. Ὅλοι οἱ λοιποὶ ἡγεμόνες ὑπῆρξαν Ἕλληνες καὶ διετέλεσαν τοιοῦτοι, Μαυροκορδᾶτοι μὲν τρεῖς, Καλλιμάχαι δὲ τρεῖς, Γκίκαι ὀκτώ, Καρατζάδες τέσσαρες, Ὑψηλάνται τρεῖς, Μουροῦζαι δύο, Σοῦτζοι τρεῖς, εἷς Ρωσέτος, εἷς Μαυρογένης. Πλὴν τούτου καὶ ἄλλο μέγα τοῦ κράτους ἀξίωμα, ἡ τοῦ στόλου διερμηνεία, κατείχετο συνήθως ὑπὸ Ἑλλήνων, διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι ὀνομαστοὶ ὁ Νικόλαος Κωνσταντίνου Μουρούζης, ὁ Ἰωάννης Νικολάου Καρατζᾶς, ὁ Νικόλαος Μαυρογένης καὶ ὁ Στέφανος Μαυρογένης. Συνήθως μάλιστα ἡ διερμηνεία τοῦ στόλου ὑπελαμβάνετο ὡς προπαρασκευή τις εἰς τὴν μεγάλην διερμηνείαν, καθὼς πάλιν οἱ μεγάλοι διερμηνεῖς προεβιβάζοντο εἰς μίαν τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἀλλ' ὁ προμνημονευθεὶς Νικόλαος Μαυρογένης προεχειρίσθη ἀπὸ διερμηνέως τοῦ στόλου κατ' εὐθεῖαν ἡγεμὼν Βλαχίας τῷ 1786.

Οἱ αὐθένται τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας συνεπήγοντο μεθ' ἑαυτῶν τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς φίλους καὶ διὰ τούτων κυρίως ἐκυβέρνων τὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων πράγματα, ἀπονέμοντες αὐτοῖς τὰ ἐπιχώρια ἀξιώματα τῶν σπαθαρίων, τῶν ποστελνίκων, τῶν χατμάνων, τῶν βορνίκων καὶ ἄλλα τοιαῦτα· οἱ δὲ ἄρχοντες οὗτοι ἢ τοὐλάχιστον οἱ πλεῖστοι, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἡγεμόνος, ἐπανήρχοντο μετ' αὐτοῦ συνήθως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐντεῦθεν ἐμορφώθη ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ τοῦ κράτους πολυάριθμος ἀνθρώπων τάξις, ἥτις ἀπετέλεσε κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς τουρκοκρατίας ἑκατονταετηρίδα εἶδός τι πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἀριστοκρατίας. Ἐκλήθησαν δὲ τὰ ἀποτελοῦντα τὴν τάξιν ταύτην γένη *Φαναριῶται*, διότι κατῴκουν εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἥτις ἐκαλεῖτο Φανάριον καὶ ἐν ᾗ ἥδρευον τό τε οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ ἀνώτατος κλῆρος. Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης ὅτι αἱ οἰκογένειαι αὗται, πρὶν ἢ ἀνοιχθῇ εἰς αὐτὰς τὸ στάδιον τῶν διερμηνειῶν, τῶν ἡγεμονιῶν καὶ τῶν ἡγεμονικῶν ὑπουργημάτων, ἐπεδίωκον κυρίως τὰ κληρικὰ λεγόμενα ἀξιώματα τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς, ὥστε τούτου ἕνεκεν ἐξηγεῖται διατί περὶ τὴν αὐλὴν ταύτην ἐγκαθίσταντο (1)· ἀλλὰ καὶ βραδύτερον δὲν ἔπαυσαν αὐτόθι οἰκοῦσαι, τὸ μὲν διότι οὔτε τότε ἔπαυσαν ἐπιζητοῦσαι τὰ ἀξιώματα ἐκεῖνα, τὸ δὲ διότι καὶ συμφέρον καὶ καθῆκον εἶχον νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ ἄλλα τοῦ ἔθνους πράγματα, τῶν ὁποίων ὕπατος ἀρχηγὸς ἐλογίζετο καὶ ἦτο πάντοτε ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

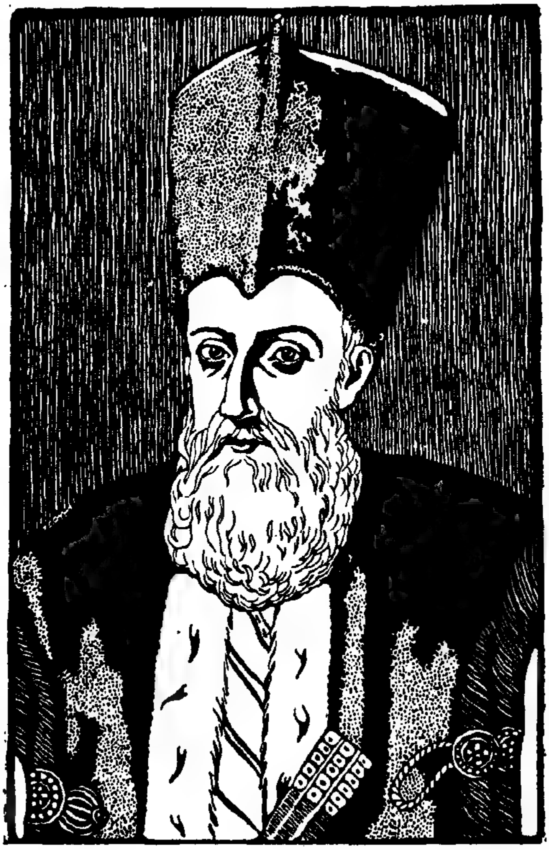
Εἴδομεν ὅτι οἱ οἶκοι οὗτοι, ἐξαιρέσει τεσσάρων, οἵτινες εὐλόγως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀνῆγον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς κατακτήσεως, συνῆλθον εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐκ παντοδαπῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν μετὰ τὴν κατάκτησιν, τινὲς δὲ πολὺ βραδύτερον. Καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν ὡς ἀναμφισβήτητα τὰ περὶ ὀλίγων ἐξ αὐτῶν λεγόμενα, ὅτι εἶχον προέχουσάν τινα τάξιν ἐν ταῖς χώραις ἀφ' ὧν κατήγοντο, τὸ ἀξίωμα τοῦτο εἰς οὐδὲν ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως εἶχον τότε τὰ πράγματα. Ἀλλ' ἀφοῦ κατεστάθησαν ἅπαξ αὐτόθι, ἀφοῦ ἔλαβον ἐπὶ μακρὸν χρόνον πολλὰ καὶ ἐνίοτε μεγάλα ἀξιώματα, ἀφοῦ ἐπαιδεύθησαν ἐπὶ τούτῳ περί τε τὰ ἑλληνικά, τὰ ἀραβικὰ καὶ τὰ εὐρωπαϊκὰ γράμματα, ἀφοῦ ἐσυνήθισαν νὰ ζῶσιν ἐν εὐπορίᾳ

(1) Ὀρθότερον τὰ **λαϊκὰ** (εἰς λαϊκοὺς δηλονότι διδόμενα) ἀξιώματα τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς.

ἔχοντες καθημερινὰς καὶ ἐνίοτε φιλικὰς σχέσεις οὐ μόνον μετὰ τῶν ὑπερτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ξένων δυνάμεων καὶ μεθ' ὅλων ἐν γένει τῶν ἐπισήμων ξένων, ἀφοῦ ἐπὶ πολλὰς γενεὰς διήγαγον τὸν βίον πράττοντες τὰ δημόσια καὶ πολλάκις τὰ μέγιστα τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἀφοῦ εἶδον τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας προυχόντων τοῦ γένους προσερχομένους ἀδιαλείπτως πρὸς αὐτοὺς ἵνα ἐπικαλεσθῶσι τὴν ἰσχυρὰν αὐτῶν ἀρωγήν, ἀφοῦ τελευταῖον οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκυβέρνησαν ἀπολύτως χώρας μεγάλας καὶ πλουσιωτάτας καὶ εἶδον ἑαυτοὺς χαιρετιζομένους ὡς ἡγεμόνας οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ξένων βασιλέων καὶ ὑπουργῶν, φυσικώτατον ἦτο νὰ ἀποτελέσωσιν ἐξαίρετόν τινα τοῦ ἔθνους τάξιν καὶ ὑπερέχουσαν κατὰ πολλὰ ὅλων τῶν λοιπῶν.

Οἱ Φαναριῶται ἐδυσφημήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως· ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι περί τινα τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας αὐτῶν ἠδύναντο εὐλόγως νὰ κατακριθῶσιν. Ὀλίγοι μὲν ἐξ αὐτῶν περιήρχοντο εἰς ἀξιοπρεπεῖς πρὸς τοὺς κρατοῦντας σχέσεις· καὶ ἐν τούτοις οἱ πλεῖστοι ἐπεδείκνυντο ἀγέρωχοι πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς, λησμονοῦντες ὅτι ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ἀπὸ λεπτοῦ ἐξηρτᾶτο νήματος καὶ ὅτι ἡ αὐτὴ ἰσχυρὰ δεσποτεία ἐπεκρέματο ἐξ ἴσου ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἐπὶ τοὺς ὑπ' αὐτῶν περιφρονουμένους ὁμοφύλους. Πολλοὺς τρόπους εἶχον βεβαίως νὰ πλουτήσωσιν ὡς διερμηνεῖς τοῦ στόλου καὶ μεγάλοι διερμηνεῖς καὶ ἐπίτροποι τῶν αὐθεντῶν Βλαχίας καὶ Μολδαυίας, μάλιστα δὲ ὡς αὐθένται καὶ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι λειτουργοὶ τῶν δύο ἐκείνων πλουσιωτάτων χωρῶν. Οὐδὲν ἧττον καθυπεβάλλοντο εἰς χρέη βαρύτατα, ἐξήρχοντο τῶν λειτουργιῶν ἐκείνων πένητες πολλάκις καὶ διῆγον τὸν βίον δανειζόμενοι παρὰ ἐμπόρων, ἢ τρεφόμενοι δι' ἐλεῶν τοῦ κοινοῦ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας. Φιλοτιμούμενοι νὰ συγγενεύωσι συνήθως πρὸς ἀλλήλους δὲν ἐδίσταζον ἔπειτα, ἵνα ὑποσκελίσωσιν ἀνθρώπους μεθ' ὧν ἦσαν ἡνωμένοι διὰ στενωτάτων δεσμῶν ἐξ αἵματος ἢ ἐκ κηδεστίας, νὰ μεταχειρίζωνται κατ' αὐτῶν πᾶν εἶδος ῥᾳδιουργίας καὶ συκοφαντίας. Ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχαιότεροι οἶκοι ἐφθόνουν τοὺς νεωστὶ προαγομένους καὶ ἐκ παντὸς τρόπου ἠγωνίζοντο νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς ἐκποδών. Ὅτε μικρὸν μετὰ τὴν πρώτην τῆς Πελοποννήσου ἐπανάστασιν, 1770, προεχειρίσθη ἀντιναύαρχος ὁ περιώνυμος γενόμενος Χασσὰν πασᾶς, οὗτος παρέλαβεν ὡς διερμηνέα, ἀντὶ τοῦ πρότερον ὡς τοιούτου διατελέσαντος Ἀργυροπούλου, τὸν Νικόλαον Μαυρογένην, ἕλκοντα μὲν πόρρωθεν τὸ γένος ἐκ Πελοποννήσου, γεννηθέντα δὲ ἐν Πάρῳ. Ὁ Μαυρογένης ἦτο βεβαίως εἷς τῶν εὐφυεστέρων, τῶν ἐπιτηδειοτέρων καὶ τῶν γενναιοτέρων Ἑλλήνων ὅσοι ὑπηρέτησαν τοὺς Ὀσμανίδας· συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν εἰρήνευσιν τῆς Πελοποννήσου ὅτε τῷ 1779 ὁ Χασσὰν πασᾶς ἔλαβεν ἐντολὴν νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν χερσόνησον ἀπὸ τῶν Ἀλβανῶν, ὡς θέλομεν ἴδει κατωτέρω, καὶ ἠγαπήθη τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ ναυάρχου, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1786 ἀνεδείχθη διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ προστασίας ἡγεμὼν Βλαχίας χωρὶς οὐδόλως νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ τῆς μεγάλης διερμηνείας ἀξιώματος. «Εἰς μάτην», λέγει ὁ Θωμᾶς Hope ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ συγγραφῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ· *Ἀναστάσιος ἢ ἀπομνημονεύματα Ἕλληνος γραφέντα περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος,* «εἰς μάτην ἅπαντες οἱ Φαναριῶται ἡνώθησαν τὸ πρῶτον ἤδη εἰλικρινῶς, ἵνα διακωλύσωσι τὸν διορισμὸν τοῦτον· εἰς μάτην μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο τὸν σαράφην (τραπεζίτην) τοῦ σουλτάνου Πετράκην, ὅστις ἐδαπάνησεν ἵνα ἀνατρέψῃ τὸν διορισμὸν τοῦ Μαυρογένους πλειότερα τῶν ὅσα τίς ποτε ἠνάλωσεν ἵνα ἐπιτύχῃ τοιαύτην θέσιν. Οὐδὲν ἴσχυσε νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου. Ὁ δὲ Μαυρογένης, λαβὼν τὰ παράσημα τοῦ νέου αὐτοῦ ἀξιώματος, μίαν μόνην ἐζήτησε χάριν, τὴν κεφαλὴν τοῦ σαράφη. Οἱ προστάται του δὲν ἦτο δυνατὸν νά τῳ ἀποποιηθῶσι τὸ μικρὸν τοῦτο πρᾶγμα καὶ ἐφάνησαν μάλιστα τοσοῦτο

λεπτοὶ περὶ τὴν ἔνδειξιν τῆς εὐμενείας αὐτῶν ὥστε ἐφρόντισαν νὰ πέσῃ ἡ κεφαλὴ τοῦ Πετράκη εἰς τοὺς πόδας τοῦ Μαυρογένους καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος ἐπέστρεφεν ἐκ τῶν ἀνακτόρων ἐν λαμπρᾷ παρατάξει εἰς τὸν ἴδιον οἶκον». Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ Μαυρογένης, ἀφοῦ ἐπὶ τριετίαν ἐκυριάρχησε τῆς Βλαχίας μετὰ δυνάμεως οἵαν οὐδείς ποτε τῶν ἄλλων αὐθεντῶν ἐκτήσατο, ἀφοῦ πολλάκις ἠνδραγάθησεν εἰς τὸν κατὰ Αὐστριακῶν καὶ Ρώσων πόλεμον, ἀφοῦ καὶ ἀρχιστράτηγος ὑπὸ τοῦ σουλτάνου προεχειρίσθη διορίζων καὶ παύων τοὺς μουσουλμάνους στρατηγούς, βραβεύων δὲ καὶ τιμωρῶν τοὺς ἄλλους τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικούς, ἐπὶ τέλους, στερηθεὶς μὲν τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ προστάτου διὰ τὸν μεσολαβήσαντα θάνατον τοῦ Χασσὰν πασᾶ, ἡττηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν περὶ Καλαφάτιον, ἀπεκεφαλίσθη κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1790. Τοιαῦτα ὑπῆρχον τὰ ἀντίποινα τὰ ὁποῖα ἀλληλοδιαδόχως ἐλάμβανον οἱ ἄνθρωποι οὗτοι.

Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, πατὴρ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ πάππος τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, ἡγεμὼν τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Βλαχίας (1774—1788)

(Ἐκ παλαιᾶς ξυλογραφίας)

Ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πάντα ἐκεῖνα τὰ ἐλαττώματα, ἡ ὑπεροψία, ἡ φιλαρχία, ἡ πτωχαλαζονεία ἀπαντῶσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς ἁπάσας τὰς ἀνωτέρας λεγομένας κοινωνικὰς τάξεις, οἱ δὲ Φαναριῶται ἐξηγόραζον τὰς κακίας ταύτας διὰ προτερημάτων τὰ ὁποῖα δὲν εὑρίσκομεν πάντοτε εἰς τὰς τάξεις ταύτας, καὶ ὅταν αὗται διατελῶσιν εἰς εὐτυχεστέρας περιστάσεις. Ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον, διεκρίνοντο ἐπί τε παιδείᾳ καὶ λεπτότητι τρόπων· ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ διπλωματικῇ σχολῇ, ἐν ᾗ δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ 150 περίπου ἔτη διαπλαττόμενοι, οὐκ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἐκτήσαντο ἐξαίρετον πεῖραν καὶ δεξιότητα. Καὶ ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης ἐξῆλθεν ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ ὁ συνετώτερον παντὸς ἄλλου ἐκτιμήσας καὶ ἐπιτηδειότερον διεξαγαγὼν τὰ ἐξωτερικὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως συμφέροντα, Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος, ὁ νεώτερος. Πολλοὶ ἐπεμελήθησαν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, εἴτε νέα ἐπὶ τούτῳ συστήσαντες ἱδρύματα εἴτε τὰ προϋπάρχοντα τελειώσαντες καὶ προικοδοτήσαντες. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο μὲν ἠδύναντο τὰ πράξωσιν ἔτι πλειότερα, διότι ὑπερηκόντισαν αὐτοὺς κατὰ πολὺ ἕτεροι Ἕλληνες, οἵτινες ἁπλοῖ ὄντες ἰδιῶται βασιλικῶς τῇ ἀληθείᾳ ἐνεψύχωσαν τὴν διανοητικὴν τοῦ ἔθνους ἀνάπτυξιν. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου οἱ Φαναριῶται ηὐτύχησαν ν' ἀναδειχθῶσιν ὡς

οὐδεὶς ἄλλος προστάται ἑτέρων τοῦ ἔθνους συμφερόντων. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς τελεσφόρους ἐν τῷ ζητήματι τοῦ ἁγίου Τάφου ἀγῶνας τῶν δύο πρώτων διερμηνέων. Περὶ δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ πρεσβυτέρου ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀργεῖος ὁμιλῶν καὶ ἐπαινέσας τὸ προσηνὲς καὶ πρόθυμον τοῦ ἀνδρὸς πρὸς πάντας τοὺς ἐπιζητοῦντας τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐπιφέρει· «καὶ τοῖς μὲν τοὺς φόρους καὶ δασμοὺς ἀπεκούφιζεν ὡς οἷόν τε, τοὺς δὲ τῶν ἐπηρειῶν ἠλάφρυνεν, οὐχ ὅπως καθ' ἕκαστον μόνον ἀλλὰ καὶ πόλεις ὅλας καὶ κώμας, εἰσὶν αἷς καὶ ἀτέλειαν διεπράττετο. Καὶ ταῦτα οὐκ ἐπιδεικνύμενος οὐδὲ φιλοτιμούμενος ἐσπούδαζεν, ἀλλ' ὅπως τὴν παρ' ἑαυτοῦ ὠφέλειαν παράσχῃ τοῖς πλείοσι τὸ προθυμούμενον ἦν». Πόσα τοιαῦτα ἢ παραπλήσια δὲν ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων διερμηνέων, τῶν πλείστων τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν! Ἀλλ' ἀρκούμεθα εἰς ὀλίγα τινὰ παραδείγματα μαρτυροῦντα ὅτι πολλάκις σπουδαιότατα τοῦ ἔθνους πράγματα διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῶν ἐπὶ κοινῷ ἀγαθῷ διεξήχθησαν. Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1770 ἐπανάστασιν, τῆς ὁποίας μετέσχον καὶ αἱ πλεῖσται τῶν νήσων, πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἐκινδύνευσαν νὰ τιμωρηθῶσι δεινῶς, ἐξαιρέτως δὲ τὰ Ψαρά. Ὅθεν οἱ Ψαριανοὶ ἀπέστειλαν πρὸς τὸν τότε διερμηνέα τοῦ στόλου Νικόλαον Μαυρογένην πρεσβείαν ἐπικαλούμενοι τὴν διὰ τῆς τούτου μεσιτείας σωτηρίαν αὐτῶν. Ὁ δέ, διὰ τῆς ἰδιαζούσης πρὸς αὐτὸν εὐνοίας τοῦ ἀρχιναυάρχου Χασὰν πασσᾶ, κατέπεισεν αὐτὸν νὰ φανῇ οὐ μόνον ἐπιεικὴς ἀλλὰ καὶ εὐεργετικὸς πρὸς τοὺς Ψαριανοὺς καὶ τοὺς ἀπεσταλμένους αὐτῶν· διότι ὁ Χασὰν πασᾶς καλέσας τούτους παρ' ἑαυτῷ ἐπέπληξε μὲν διὰ τὴν πρὸς τὸν σουλτάνον ἀγνωμοσύνην καὶ συνεβούλευσε νὰ ἀπέχωσι τοῦ λοιποῦ στασιαστικῶν κινημάτων, περιέβαλε δὲ αὐτοὺς διὰ καφτανίου καὶ ἐδωρήσατο εἰς τοὺς Ψαριανοὺς τεσσάρων ἐτῶν χαράτζι. Πάλιν δὲ τῷ 1787, κηρυχθέντος νέου κατὰ τῆς Ρωσίας πολέμου, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑποπτεύσασα τοὺς Ψαριανοὺς ἀπεφάσισε νὰ μετοικίσῃ αὐτοὺς καὶ διασπείρῃ εἰς μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὰς πέριξ νήσους, ἀλλ' ὁ τότε διερμηνεὺς τοῦ στόλου Χαντζερῆς, προλαβὼν τὴν καταστροφήν, ἔπεισε τὸν ἀρχιναύαρχον ἀντὶ τῆς διασπορᾶς, ἥτις κατ' οὐδὲν ἤθελεν ὠφελήσει τὸ κράτος, νὰ παραλάβῃ πλοῖά τινα τῶν Ψαριανῶν μετὰ τῶν πληρωμάτων αὐτῶν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου. Τοιουτοτρόπως ἐσώθη δὶς διὰ τῆς τῶν Φαναριωτῶν ἐνεργείας ἡ νῆσος ἐκείνη, ἥτις ἔμελλε τοσοῦτο λαμπρῶς νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῷ τελευταίῳ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνι. Ὅτε δὲ ἀπεφασίσθη ὁ ἀγὼν οὗτος, ὁ μὲν Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἀρχηγίας αὐτοῦ, ὁ δὲ τῆς Μολδαυίας ἡγεμὼν Μιχαὴλ Σοῦτζος προθύμως μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου συνέπραξε, πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἐγένοντο τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως θύματα, προεξάρχοντος τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ Κωνσταντίνου Μουρούζη.

Ἀλλ' ἓν τῶν μεγίστων, ἂν ὄχι τὸ μέγιστον, ἔργων ἅπερ διέπραξαν οἱ Φαναριῶται ὑπῆρξεν ὁ τοσοῦτο προαχθεὶς ἐξελληνισμὸς τῶν δύο παριστρίων ἡγεμονιῶν. Ἔτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἀθηναῖος ἱερομόναχος Παρθένιος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου τοῦ κατ' ἀρχὰς ἐν Μολδαυίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν Βλαχίᾳ ἡγεμονεύσαντος ἔλεγε· «τὴν δὲ τῶν Οὐγγροβλάχων γῆν ἀποικίαν Ἑλλήνων οὐκ ἐποιήσατο, γυμνασίοις τε καὶ ἐλευθερίοις κοσμήσας μαθήμασιν, ἅπερ καίτοι γε πρότερον ὄντα ἐπὶ ποσίν, ἀλλ' οὖν οἰκονομικῶς ὅσῳ ζήλῳ πολλαπλασιάσας τὸ τάλαντον πολλῷ τῷ μέτρῳ ἐπηύξησεν;» Ἔκτοτε δὲ ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα αἱ χῶραι ἐκεῖναι ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνώμεναι καὶ δι' Ἑλλήνων διοικούμεναι καὶ διὰ σχολῶν ἑλληνικῶν παιδαγωγούμεναι, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθησαν ὥστε τῶν ἰθαγενῶν οἱ ἐπιφανέστεροι, οἱ Ρακοβίτζαι, οἱ Στοῦρζαι, οἱ Φιλιππέσκοι, οἱ Μπαλιάνοι, οἱ Φλωρέσκοι, οἱ Κορνέσκοι,

οἱ Μπραγκοβάνοι, οἱ Γολέσκοι, οἱ Μπάλσαι, οἱ Βακαρέσκοι, τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν ἐλάλουν καὶ ἔγραφον (1). Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν, τὰ πράγματα μετέβαλον βεβαίως ὄψιν αὐτόθι, ἀλλ᾽ ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε ῥίψει τοσαύτας καὶ τοιαύτας ῥίζας ὥστε καὶ τὴν σήμερον ἔτι, μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν 50 ἀντιδράσεως, ἱκανὰ ἀναφαίνονται ἴχνη αὐτοῦ καὶ σημεῖα εἰς τὰς παριστρίους ἡγεμονίας, οὐδ᾽ ἐπιτρέπεται ν᾽ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι, ἂν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐξηκολούθει ἡ κυβέρνησις αὐτῶν δι᾽ Ἑλλήνων, τὸ ἔθνος ἡμῶν ἤθελε καυχηθῆ ὅτι διέπραξεν, ὑπὸ δουλείαν διατελοῦν, κατάκτησιν ἐνάμιλλον τῶν μεγαλυτέρων αὐτοῦ ἐν καιρῷ τῆς πολιτικῆς ἀκμῆς κατορθωμάτων. Ἐκ δὲ τῆς ἀκριβοῦς ὅλων τῶν προεκτεθέντων γεγονότων συγκρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως δικαιούμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πολιτικοὶ ἡμῶν ἄνδρες, ἂν περιέπεσον εἰς πολλὰ ἁμαρτήματα, ἀνέδειξαν καὶ προτερήματα οὐ μικρὰ καὶ ὅτι ἰδίως ἔχοντες τὴν συνείδησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ πολὺ μᾶλλον ἰσχυρὰν ἢ ὁ κλῆρος πρακτικώτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον ὑπηρέτησαν τὰ συμφέροντα αὐτοῦ (2). Τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον καὶ ὁ εἰς τὰ νεύματα αὐτοῦ ὑποτεταγμένος πολυάριθμος ἐκκλησιαστικὸς στρατὸς ἠδυνήθησαν νὰ ἐνεργήσωσιν ἀπερισπάστως ἐπὶ 400 περίπου ἔτη εἰς τὰς ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου ὑπὸ ἀλλοφύλων οἰκουμένας χώρας τῆς Ἀνατολῆς· καὶ ὅμως ἐπὶ τέλους ἀπεδείχθη ὅτι ἐλάχιστα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἐξελλη-

(1) Περὶ τῆς παρατόλμου ταύτης γνώμης, καθ᾽ ἥν, διότι εὐπατρίδαι τινὲς Βλάχοι ἐλάλουν καὶ ἔγραφον τῷ 1821 τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν γλῶσσαν, ἦτο δυνατόν, ἐὰν τὸ πολιτικὸν καθεστὼς ἐξηκολούθει ἔτι ἰσχῦον ἐπὶ δεκαετηρίδας τινὰς ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, αἱ χῶραι ἐκεῖναι τελείως νὰ ἐξελληνισθῶσι, παραπέμπομεν εἰς ὅσα διὰ μακρῶν ἐξετέθησαν ἀνωτέρω ὑφ᾽ ἡμῶν περὶ τῶν τοιούτων ζητημάτων. Ἀλλὰ πόσαι ἑκατοντάδες Βουλγάρων, τῆς Βουλγαρίας αὐτῆς, ἐλάλουν καὶ ἔγραφον τὴν ἑλληνικὴν κρεῖττον πολλῶν ἑλλήνων λογίων τῷ 1858, ὅτε ἠγέρθη τὸ περιβόητον βουλγαρικὸν ζήτημα ἐν τῷ κόλπῳ τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς; Ὁ συγγραφεὺς δὲν προσέσχεν εἰς τὸ ὅτι ἀκριβῶς τῷ 1821 ἤρξατο ἐν ταῖς βλαχικαῖς χώραις καὶ *ἐθνική τις* καὶ κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ κίνησις ὑπὲρ τοῦ τότε πολιτικῶς μόνον αὐτονόμου βλαχικοῦ λαοῦ.

(2) Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι οἱ *λαϊκοὶ* εὐπατρίδαι εἶχον συνείδησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ μᾶλλον ἰσχυρὰν καὶ διὰ τοῦτο ἀποτελεσματικώτερον ὑπηρέτησαν τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους δὲν εἶναι οὔτε ἀληθὴς οὔτε δίκαιος. Ὁ τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα σώσας καὶ διατηρήσας διὰ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι *ὁ κλῆρος*, καὶ ὑπὸ τὴν τούτου ἠθικὴν πνοὴν ἐφύη καὶ εἰργάσατο καὶ ἡ λαϊκὴ ἀριστοκρατία.

Καθ᾽ ὃν χρόνον ἡ ἀριστοκρατία αὕτη ἔπραξέ τι ὑπὲρ τῆς παιδεύσεως τοῦ ἔθνους, ἥ τε μείζων ἀνεκτικότης τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως πρὸς τοὺς χριστιανοὺς καὶ ἡ ἀμεσωτέρα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνευματικοῦ βίου ἐπὶ τὸ ἑλληνικὸν ἐπίδρασις εἶχον ἐξεγείρει ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους πνευματικήν τινα κίνησιν ἐκδηλουμένην πρὸ πάντων ἐν τῇ ἱδρύσει πολυπληθῶν παιδευτηρίων, ὧν οἱ ἱδρυταὶ καὶ ἡγέται ἦσαν ὁ κλῆρος καὶ ὁ λαὸς ὁ μὴ ἀριστοκρατικός. Αὐτοὶ οἱ Φαναριῶται ἀριστοκρατικοὶ ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα, οὐχὶ αἰτία, τῆς τοιαύτης κινήσεως. Ἐν Κων)πόλει τῷ 1661 ἐν αὐτῷ τῷ Φαναρίῳ πρὸς τῇ εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν ἀρξαμένῃ λειτουργεῖν πατριαρχικῇ σχολῇ ἱδρύθη ἡ Μεγάλη τοῦ Γένους καλουμένη ἔκτοτε Σχολή, ἱδρυθεῖσα οὐχὶ ὑπὸ Φαναριώτου, οὐχὶ ὑπὸ ἡγεμόνος ἕλληνος παραδανουβίου τινὸς ἡγεμονίας, ἀλλ᾽ ὑπό τινος ἀπὸ Καστορίας Ἕλληνος πλουσίου ἐμπόρου, Μανωλάκη καλουμένου. Καὶ αὐτὴ ἡ σχολὴ γενομένη οἱονεί τις ἀκαδημία φιλοσοφικὴ ἀνέδειξε πλείστους ἐπιφανεῖς διδασκάλους καὶ μαθητάς, ἐν οἷς καὶ τὸν πολλάκις ὑφ᾽ ἡμῶν μνημονευθέντα Δημήτριον Καντεμίρην· ἐν αὐτῇ δὲ ἐδίδαξεν ὁ πολὺς Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος. Οἱ Φαναριῶται καὶ οἱ ἄλλοι πολιτικοὶ ἄνδρες ἕλληνες μόνον ἐπὶ τοῦ τότε ἐλευθέρου ὁπωσδήποτε πολιτικοῦ ἐδάφους τῶν ἡγεμονιῶν ὑπὸ τὴν αἴγλην τὴν ἡγεμονικὴν ἐπὶ βραχὺν χρόνον ἔδειξάν τινα ἐκπαιδευτικὴν ἑλληνικὴν κίνησιν, ἥτις μᾶλλον τοὺς ἐγχωρίους ὠφέλησεν ἢ τοὺς Ἕλληνας. Ἄλλως τε καὶ ἡ ἐν ταῖς ἡγεμονίαις παροδικὴ ἀναλαμπὴ τῆς ἑλληνικῆς παιδεύσεως ἦτο τὸ πλεῖστον ἀποτέλεσμα τῆς καθόλου τὸ ἑλληνικὸν καταλαβούσης κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως.

νισμοῦ αὐτῶν διενήργησαν. Οἱ δὲ πολιτικοὶ ἄνδρες, οἱ καλούμενοι Φαναριῶται, καίτοι ἐπὶ πολὺ βραχύτερον χρόνον κατελθόντες εἰς τὸ αὐτὸ στάδιον, καίτοι ἀδιακόπως περισπώμενοι ὑπὸ τῆς δυσπιστίας τῆς ἐπικρατούσης κυβερνήσεως καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπράξεων τῶν περὶ τὰς ἡγεμονίας δύο μεγάλων δυνάμεων, ἔστησαν οὐδὲν ἧττον αὐτόθι μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς δεξιότητος καὶ δραστηριότητος, τὰ ὁποῖα, ὅσον καὶ ἂν ἀνετράπησιν βραδύτερον, δίκαιον εἶναι νὰ ἐκτιμηθῶσι προσηκόντως ὑπὸ τῆς παρούσης γενεᾶς.

Ἔμβλημα τῆς ἡγεμονίας τῆς Βλαχίας

Ὁ Παρθενὼν καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τζαμίον
(Εἰκὼν τοῦ 1751)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

Τὰ κατὰ τὸ πατριαρχεῖον καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντας ἐκανονίσθησαν ὑπὸ τῆς κυριάρχου δυνάμεως· αἱ δὲ κοινότητες ὑπῆρξαν προϊὸν γνήσιον τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἐθνικῆς εὐφυΐας καὶ δραστηριότητος. Αἱ κοινότητες εἶχον ρίζας βαθείας ἐν ταῖς ἕξεσι καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ὅλως δὲ ἀνυπόστατον εἶναι ἢ ὅτι παρήχθησαν ἐκ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὑρέθη ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς χριστιανοὺς τὴν κατωτάτην αὐτῶν διοίκησιν ἢ ὅτι ἐπεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας ὡς ἀραβικὴ δῆθεν θεσμοθεσία. Ἀμέσως πρὸ τῆς τουρκοκρατίας, ἤτοι ἐπὶ τῆς τῶν Φράγκων ἀρχῆς, βλέπομεν ἐν τοῖς χρονικοῖς τοῦ Μωρέως ἀναφερομένους *ἄρχοντας* καὶ *προεστούς*, ἀπαραλλάκτως ὅπως ἐπὶ τουρκοκρατίας. Καὶ πρὸ τῶν χρόνων ἐκείνων, ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι, ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν ἐν ἔτει 947 νεαρὰν τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τὸν ὅρον *δμὰς τοῦ χωρίου* ἀναφερόμενον κατ᾽ ἀντίθεσιν πρὸς ἕκαστον αὐτοῦ κάτοικον ἰδίᾳ, καὶ δηλοῦντα τὸ ἠθικὸν τῆς κοινότητος πρόσωπον. Ἔτι δὲ πρότερον εἰς τὴν ἐν ἔτει 922 νεαρὰν τοῦ Ρωμανοῦ, Κωνσταντίνου καὶ Χριστοφόρου, συναντῶμεν τὸν ὅρον *μητροκωμία*, ἤτοι κώμην ἔχουσαν περὶ ἑαυτὴν ἄθροισμα κατοίκων νεμομένων κοινὰ προνόμια καὶ καθυποβεβλημένων εἰς κοινὰ καθήκοντα, ἐν ἄλλαις

λέξεσι, πρωτεύουσαν κοινότητος (1). Καὶ περὶ τὰ μέσα τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος μνημονεύονται *πρωτεύοντες καὶ πατέρες τῶν πόλεων*, τὰ πάντα ἐν αὐταῖς διοικοῦντες.(Κεφ. Α' βιβλ. ΙΑ' τοῦ Δ' τόμ)."Οθεν ἡ δοξασία ὅτι ἐπὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων αἱ πόλεις, αἱ κῶμαι καὶ τὰ χωρία οὐδεμίαν εἶχον αὐτοτελῆ ὕπαρξιν, ὅ ἐστιν οὐδόλως εἶχον ἄρχοντας ἰδίους ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐκλεγομένους, εἶναι ἐσφαλμένη, ὅπως τοσαῦται ἄλλαι περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης περιόδου δοξασίαι, ἧς τὸ μέγιστον δυστύχημα δὲν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἰδία αὐτῆς κατάστασις, ἥτις, ὡς εἴδομεν, δὲν παρεκώλυσεν αὐτὴν νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ μᾶλλον αἱ περὶ τῆς καταστάσεως ταύτης σφόδρα ἐν πολλοῖς ἡμαρτημέναι τῶν ἱστορικῶν τῆς Δύσεως γνῶμαι. Αἱ κοινότητες λοιπὸν ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων· καὶ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν τότε εἰμὴ τροπολογία τις μεθαρμοσθεῖσα πρὸς τὰς νέας περιστάσεις τῶν ἔτι ἀρχαιοτέρων αὐτονόμων ἀστικῶν πολιτευμάτων. Βεβαίως διὰ τοῦ χρόνου καὶ διὰ τῆς ποικίλης ἐπιδράσεως τῆς μεσαιωνικῆς κυβερνήσεως, ὑπέστησαν κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους ἀλλοιώσεις περί τε τὴν προσηγορίαν τῶν ἀρχόντων καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδοσίας αὐτῶν, ἴσως καὶ περὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς· κατ' οὐσίαν ὅμως δὲν ἔπαυσάν ποτε ὑφιστάμεναι· ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία εὗρεν αὐτὰς προϋπαρχούσας καὶ ἐνεργούσας, καὶ ἀφῆκεν αὐτὰς νὰ λειτουργῶσιν ὡς ἐπικούρους περὶ τὴν κατωτέραν διοίκησιν τῆς χώρας.

Μὴ λησμονήσωμεν τφόντι ὅτι ἡ Υ. Πύλη δὲν ὑπέλαβε ποτὲ τοὺς χριστιανοὺς ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ὀσμανικοῦ σώματος ἀλλὰ μόνον ὡς προσάρτημα αὐτοῦ ὑπήκοον· καὶ ὑπόφορον. Ἵνα μὴ ἀνατρέξωμεν εἰς χρόνους ἀρχαιοτάτους, τῇ 4/16 Αὐγούστου 1821, ἤτοι μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως, ἔλεγεν ἐν ἀπειλητικῇ πρὸς τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ἐπιστολῇ· τὸ *ἑλληνικὸν Ἔθνος τὸ ἔκπαλαι ὑπήκοον καὶ ὑπόφορον τῆς Ὑ. Πύλης*. Τούτου ἕνεκεν ἐπολιτεύθη πρὸς ἡμᾶς ἀείποτε ὡς πρὸς ἔθνος ἔχον ἰδίαν αὐτοτελῆ ὕπαρξιν· τούτου ἕνεκεν ἀνεγνώρισε τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ὡς κεφαλὴν οὐ μόνον ἐκκλησιαστικὴν ἀλλὰ καὶ πολιτικὴν τοῦ ἔθνους· τούτου ἕνεκα διεξῆγε τὰς πρὸς τὸ πατριαρχεῖον σχέσεις διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργοῦ· καὶ τούτου ἕνεκα διετήρησε τὰς προϋπαρχούσας κοινότητας αὐτοῦ. Ὅθεν πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη, πᾶν χωρίον εἶχον τοὺς ἰδίους αὐτῶν ἄρχοντας, οἵτινες ἐκλεγόμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῶν χριστιανῶν ὠνομάζοντο μὲν κυρίως *δημογέροντες*, ἐκαλοῦντο δὲ καὶ ἄλλως κατὰ τὰς διαφόρους χώρας καὶ περιστάσεις· *γέροντες, ἄρχοντες, προεστοί, ἐπίτροποι*, τουρκιστὶ δὲ *κοτζαμπάσιδες*. Αὐτοὶ διῴκουν τὰς κοινότητας καὶ ἔκρινον ὡς διαιτηταὶ τὰς ἀστικὰς διαφοράς. Αἱ δὲ ποινικαὶ ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὀσμανικοῦ δικαστοῦ, τοῦ *καδῆ* ἢ τοῦ *μολλᾶ*. Οἱ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν κοινοτήτων εἰσέπραττον προσέτι καὶ διεχειρίζοντο τοὺς κοινοτικοὺς φόρους, διῴκουν τὴν κοινοτικὴν περιουσίαν, διένεμον εἰς τὰς οἰκογενείας τοὺς ὑπὲρ τοῦ δημοσίου καταβλητέους φόρους κατὰ τὸ μέτρον τῶν πόρων ἑκάστης οἰκογενείας, ἦσαν οἱ φυσικοὶ προστάται καὶ σύμβουλοι παντὸς καταδιωκομένου ἢ καταπιεζομένου κατοίκου τῆς κοινότητος, καὶ πλὴν τούτων μετεῖχον, ἤτοι ἀμέσως ἤτοι δι' ἀντιπροσώπων αὐτῶν, τῆς διοικήσεως ὅλης τῆς ἐπαρχίας ὡς σύμβουλοι ἢ πάρεδροι τοῦ ὀσμανίδου διοικητοῦ, ἤτοι τοῦ βοεβόδα. ἐπὶ δὲ πᾶσιν ἐκοινώνουν ἔστιν ὅτε καὶ τῆς διοικήσεως ὅλου τοῦ πασαλικίου, ἀλλὰ τοῦτο μόνον δι' ἀντιπροσώπων αὐτῶν παρὰ τῷ πασᾷ ἑδρευόντων.

---

(1) *Μητροκωμία* εἶναι ὅρος πολὺ ἀρχαιότερος ἀπαντῶν συχνῶς ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἐπιγραφαῖς τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης (Ἀραυνίτιδος καὶ Τραχωνίτιδος) τῶν πρώτων μ. Χ. αἰώνων *Μητροκωμία* Τράχωνος, Συάρων (ἴδ. περὶ τούτων ἐν τῇ ἐμῇ πραγματείᾳ «Περὶ τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν ὀρθοδόξων Συρίας, Παλαιστίνης, Μεσοποταμίας» σελ. 164.

Ἀλλ' ἠθέλομεν λάβει ἐσφαλμένην τῶν πραγμάτων ἔννοιαν, ἐὰν ἐνομίζομεν ὅτι ὁ μηχανισμὸς οὗτος ἐλειτούργει τοσοῦτον ὁμοιομόρφως καὶ ὁμαλῶς ὅσον ἐξετέθη ἐν τῷ σχεδιογραφήματι αὐτοῦ. Ἡ ἐκλογὴ τῶν προεστώτων ἦτο σπανίως καθολική, καὶ ἔτι σπανιώτερον ἄμεσος, ἐὰν ὑπῆρξέ ποτε ἄμεσος. Τοῦτο καθίσταται ἀναμφισβήτητον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν νῦν ἐλευθέραν Στερεὰν Ἑλλάδα, ὡς ἐκ τῶν νόμων τῶν ἐκδοθέντων ἀμέσως μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ κεφάλαιον πρῶτον τοῦ ὀργανισμοῦ *τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας*, τῆς ψηφισθείσης περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821, ὁρίζει ὅτι «εἰς κάθε χωρίον οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγουσι τοὺς ἐφόρους τοῦ χωρίου». Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεύτερον οἱ ἔφοροι τῶν χωρίων συνελθόντες εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, «ἥτις θέλει δίδει καὶ αὐτὴ ἐκ τῶν προκρίτων της τοὺς ἐκλέκτορας», ἐκλέγουσιν ἐξ ὅλης τῆς ἐπαρχίας τοὺς πέντε αὐτῆς ἐφόρους. Ὡσαύτως τὸ κεφάλαιον πέμπτον τοῦ συγχρόνως σχεδὸν ψηφισθέντος ὀργανισμοῦ *τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος* διελάμβανεν ὅτι «εἰς κάθε κοινότητα ἢ χωρίον οἱ γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι ἐκλέγουσιν ἕνα ἢ δύο προεστῶτας, ἀναλόγως μὲ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ μέγεθος τῆς κοινότητος ἢ τοῦ χωρίου». Κατὰ δὲ τὸ κεφάλαιον δεύτερον οἱ προεστῶτες τῶν χωρίων ἐξέλεγον τοὺς ἐφόρους τοῦ τμήματος· καὶ κατὰ τὸ κεφάλαιον πρῶτον οἱ ἔφοροι τῶν τμημάτων ἐκλέγουσι τὰ μέλη τῆς τοπικῆς διοικήσεως τῶν ἐπαρχιῶν. Τελευταῖον ὁ ἀπὸ 9 Νοεμβρίου 1822 περὶ ἐκλογῆς τῶν παραστατῶν, ἤτοι τῶν βουλευτῶν, νόμος ὁρίζει ῥητῶς· «εἰς ἕκαστον χωρίον ὁ λαὸς νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐυπολήπτους ἄνδρας. Ὅλοι δ' αὐτοί... νὰ συνέλθωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, ἡ ὁποία νὰ ἐκλέξῃ κοινῶς εὐυπολήπτους ἄνδρας... καὶ τότε ὅλοι ὁμοῦ αὐτοὶ οἱ ἐκλεκτοὶ νὰ ἐκλέξωσιν ἕνα ἐνιαύσιον παραστάτην μεταξὺ τῶν ἐμφρονεστέρων καὶ ἠθικωτέρων ἐπαρχιωτῶν. Παρεθέσαμεν ἁπάσας ταύτας τὰς διατάξεις, διότι δὲν νομίζομεν ἀκριβὲς τὸ πολλάκις γραφέν, ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἕκαστος ἐνῆλιξ, αὐτόχθων πόλεως, κωμοπόλεως ἢ χωρίου, εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι· οἱ δὲ προεστῶτες τῶν κοινοτήτων ἐξελέγοντο, συνερχομένων εἰς ἓν τῶν ἐχόντων δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι κατοίκων. Τοῦτο ἤθελε σημαίνει ὅτι ἐπὶ τουρκοκρατίας ἴσχυε παρ' ἡμῖν ἡ ἀπόλυτος καὶ ἄμεσος καθολικὴ ψηφοφορία. Ἐκ τῶν προπαρατεθέντων ὅμως νόμων δηλοῦται ὅτι ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐπαναστάσεως καθιερώθη πᾶν ἄλλο ἢ καθολικὴ καὶ ἄμεσος ψηφοφορία· πῶς δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καθ' ἣν ἡμέραν ὁ λαὸς ἐδράξατο τὰ ὅπλα ἵνα ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ ὑπέκυψεν εἰς περιορισμὸν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα, ἂν ἡ ἀντίθετος γνώμη ἦτο ἀληθής, ἤθελον εἶναι πρὸ αἰώνων κεκτημένα ;

Ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἀκριβέστεραι εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν περὶ πολλῶν καὶ ὀνομαστῶν κοινοτήτων, οὐδόλως ἐπικυροῦσι τὴν ἀξίωσιν ἐκείνην περὶ ἀμέσου καὶ καθολικῆς ψηφοφορίας. Τὰ Ψαρὰ ἐφημίζοντο πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἐπὶ τῷ δημοκρατικῷ αὐτῶν πολιτεύματι, καὶ ὅμως ὁ λαὸς ἐκεῖ συνερχόμενος κατ' ἔτος εἰς συνέλευσιν ἐξέλεγε τεσσαράκοντα ἐκλογεῖς ἐξ ὅλων τῶν τάξεων τῶν πολιτῶν (ἐγκρίτων, πλοιάρχων, ἐμπόρων καὶ ναυτῶν), οἱ δὲ ἐκλογεῖς οὗτοι ἐξέλεγον τοὺς τέσσαρας δημογέροντας. Εἰς Χίον τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς ἦτο σφόδρα περιπεπλεγμένον καὶ περιωρισμένον. Οἱ πέντε προϋπάρχοντες δημογέροντες συνήρχοντο μετὰ 20 ἄλλων ἐγκρίτων πολιτῶν, ἐξ ὧν 16 μὲν ἦσαν ἐκ τῆς Ἁπλωταριᾶς καὶ τοῦ Ἐγκρεμοῦ, 2 δὲ ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ 2 καθολικοί· τότε οἱ πέντε δημογέροντες ἐξέλεγον διὰ ψηφοδελτίων ἐκ τῶν πρώτων 16 τέσσαρας, οἱ δὲ 4 οὗτοι μετὰ τῶν πέντε πρώην δημογερόντων καὶ τῶν δύο ἐγκρίτων τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ τῶν 2 καθολικῶν ἀπετέλουν τὸ ἐκλογικὸν συνέδριον, ὅπερ ἐξέλεγε τοὺς πέντε νέους δημογέροντας. Ἐν Σπέτσαις οἱ 5 προεστῶτες ἐξελέγοντο κατ' ἔτος ὑπὸ

ΟΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΑΙ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

1686-1821

1686 Διονύσιος Δ' ὁ Μουσελίμης, *τὸ δ'*
1687 Ἰάκωβος, *τὸ γ'*
1688 Καλλίνικος Β' ὁ Ἀκαρνάν
1688 Νεόφυτος Δ'
1689 Καλλίνικος Β', *τὸ β'*
1693 Διονύσιος Δ' ὁ Μουσελίμης, *τὸ ε'*
1694 Καλλίνικος Β', *τὸ γ'*
1702 Γαβριὴλ Γ'
1707 Νεόφυτος Ε', *ἀκυρωθείς*
1707 Κυπριανός
1709 Ἀθανάσιος Ε'
1711 Κύριλλος Δ'
1713 Κυπριανός, *τὸ β'*
1714 Κοσμᾶς Γ', *πρώην πατριάρχης Ἀλεξανδρείας*
1716 Ἱερεμίας Γ'
1726 Καλλίνικος Γ', *στιγμιαῖος*
1726 Παΐσιος Β' ὁ Κιομουρτζόγλους
1733 Ἱερεμίας Γ', *τὸ β'*
1733 Σεραφεὶμ Α'
1734 Νεόφυτος Ϛ'
1740 Παΐσιος Β' ὁ Κιομουρτζόγλους, *τὸ β'*
1743 Νεόφυτος Ϛ' *τὸ β'*
1744 Παΐσιος Β' ὁ Κιομουρτζόγλους, *τὸ γ'*
1748 Κύριλλος Ε' ὁ Καράκαλος
1751 Παΐσιος Β' ὁ Κιομουρτζόγλους, *τὸ δ'*
1752 Κύριλλος Ε' ὁ Καράκαλος, *τὸ β'*
1757 Καλλίνικος Δ'
1757 Σεραφεὶμ Β'
1761 Ἰωαννίκιος Γ' ὁ Καρατζᾶς
1763 Σαμουὴλ ὁ Χαντζερῆς
1768 Μελέτιος Β'
1769 Θεοδόσιος Β' Χριστιανόπουλος ὁ καὶ Μαριδάκης
1773 Σαμουὴλ ὁ Χαντζερῆς, *τὸ β'*
1774 Σωφρόνιος Β', *τέως πατριάρχης Ἱεροσολύμων*
1780 Γαβριὴλ Δ'
1785 Προκόπιος
1789 Νεόφυτος Ζ'
1794 Γεράσιμος Γ'
1797 Γρηγόριος Ε' ὁ Ἀγγελόπουλος
1798 Νεόφυτος Ζ' *τὸ β'*
1801 Καλλίνικος Ε'
1806 Γρηγόριος Ε' *τὸ β'*
1808 Καλλίνικος Ε' *τὸ β'*
1809 Ἱερεμίας Δ'
1813 Κύριλλος Ϛ' ὁ Σερμπετσόγλους
1818 Γρηγόριος Ε' *τὸ γ'*

τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ τῶν ὁπωσοῦν εὐπόρων πολιτῶν. Ἡ Ὕδρα κατ' ἀρχὰς διῳκεῖτο ὑπὸ τῶν ἱερέων αὐτῆς· κατόπιν προσελήφθησαν εἰς τὴν διοίκησιν δύο λαϊκοί, ἐκλεγόμενοι ὅμως ὑπὸ τῶν ἱερέων, οἵτινες καὶ τὴν προεδρίαν τοῦ συνεδρίου διετήρησαν. Κατὰ δὲ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἀπὸ τοῦ 1770 καὶ ἐφεξῆς, ὑπάρχει ἀσάφειά τις ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν συνεκροτεῖτο ἐν Ὕδρᾳ ἡ διοίκησις. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξελαϊκεύθη, ἂν καὶ ἐξηκολούθουν μετέχοντες αὐτῆς ὁ οἰκονόμος, ὁ σακελλάριος, ὁ σκευοφύλαξ, ὁ χαρτοφύλαξ καὶ ὁ σακελλίων, πρῶτοι μάλιστα πάντων ὑπογραφόμενοι· ἀλλὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν συνεκροτεῖτο τὸ τῶν προκρίτων συνέδριον ἐπικρατοῦσι διαφωνίαι. Οἱ μὲν ἀξιοῦσιν ὅτι ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ λαοῦ, προπαρεσκευασμένου ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῶν πλοιάρχων, οἱ δὲ ὅτι αὐτοτελῶς καὶ ἀφ' ἑαυτῶν συμπληρούμενοι ἐκυβέρνων τὰ πράγματα. Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ τῇ διαφωνίᾳ ὑποφαίνεται ὅτι, καὶ ἂν ἐγίνετο ἐκλογή, αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἔπραττεν εἰμὴ νὰ κυροῖ τὴν κατοχὴν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τῶν εὐπορωτέρων καὶ τῶν συνετωτέρων τῆς κοινότητος ἀνδρῶν, ὅπερ θέλει κατασταθῇ ἔτι εὐκρινέστερον ὅταν διαλάβωμεν πλειότερά τινα περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ὕδρας.

Πλὴν τούτων ὁ Κούμας, ὅστις ἐγεννήθη ἐν Λαρίσῃ τῷ 1777 καὶ ἔζησε μέχρι τῆς ἡλικίας 26 ἐτῶν εἰς διαφόρους τῆς Θεσσαλίας πόλεις, καὶ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ αὐτόθι πράγματα, λέγει ὅτι οἱ προεστῶτες ἢ δημογέροντες διωρίζοντο ἐνιαχοῦ ὑπὸ τῶν κρατούντων· ὅτι πολλαχοῦ παῖς παρὰ πατρὸς παρελάμβανε τὴν δημογεροντίαν, ὅτι συνεκροτοῦντο οὕτως οἰκογένειαι ἰσχυραὶ καὶ πλούσιαι, ὅτι ὅμως οἱ μεγαλοδημογέροντες οὗτοι ἐθανατοῦντο ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, ἡ δὲ περιουσία αὐτῶν ἐδημεύετο, ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἐπετρέπετο ἡ δημογεροντία πάλιν εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, ἵνα ἐκ νέου θησαυρίσωσι καὶ ἐκ νέου δημευθῶσιν· ὅτι πολλαχοῦ οἱ δημογέροντες συνεκρούοντο πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα συνέβαινον συχνάκις καταδρομαί, φυλακίσεις, ἐξορίαι, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ δολοφονίαι, πρὸς ζημίαν μεγίστην τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων.

Ἀνάλογα ἐγίνοντο καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, καίτοι αὕτη εἶχεν ἰδιαίτερά τινα προνόμια, διὰ τῆς ἐπιτηδείας τῶν ὁποίων χρήσεως ἠδύνατο νὰ μετριάζῃ πολλὰ τῶν δεινῶν τῆς ξενικῆς κυριαρχίας. Εἶχε πρῶτον τὸ προνόμιον τοῦ νὰ πέμπῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο ἢ τρεῖς προεστῶτας, οἵτινες διέτριβον αὐτόθι ὡς πληρεξούσιοι τῆς χερσονήσου καὶ διὰ τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας συνῆπτον μετὰ ἰσχυρῶν τῆς πρωτευούσης ἀνδρῶν, ὁμογενῶν τε καὶ κρατούντων, περιέστελλον ὁπωσοῦν τὴν πλεονεξίαν καὶ τὰς καταχρήσεις τῶν πασάδων καὶ ἐπετύγχανον ἐνίοτε τὴν καθαίρεσιν ἢ τὴν μετάθεσιν αὐτῶν. Προσέτι ἑκάστη ἐπαρχία τῆς Πελοποννήσου ἐξέλεγε δύο Ἕλληνας προύχοντας, οἵτινες, προσερχόμενοι εἰς τὴν ἕδραν τοῦ πασᾶ ἅπαξ καὶ δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἐπεμελοῦντο τῶν ὑποθέσεων ὅλης τῆς χερσονήσου. Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν προεστώτων αὐτῶν οὐ μόνον κληρονομικοὶ ἀπέβαινον, ὅπως ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἤριζον πρὸς ἀλλήλους μέχρι θανάτου, μεταχειριζόμενοι ἐνίοτε καὶ αὐτὴν τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῶν ἀντιζήλων. Ἀλλ' ὅμως μὴ ἐκλαμβάνωμεν κατὰ γράμμα τὰς περὶ πάντων τούτων μαρτυρίας τῶν συγχρόνων, διότι καὶ τότε ὡς πάντοτε παρ' ἡμῖν ποικίλα πάθη καὶ συμφέροντα παρεμόρφωσαν οὐχὶ σπανίως τὴν ἀλήθειαν. Ἔχω εἰς χεῖράς μου χειρόγραφον *Συνοπτικὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἡγεμόνος τῆς Ἠπείρου*. Ἡ ἱστορία αὕτη περιέχει πολλὰ περιεργότατα καὶ ἀκριβέστατα περὶ τοῦ τυράννου ἐκείνου· ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς διετέλεσε γραμματεὺς τοῦ Βελῆ πασᾶ, ὅστις ἦρξε τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοῦ 1807 μέχρι τοῦ 1812 καὶ τοῦ ὁποίου ἐπέτυχον οἱ Πελοποννήσιοι τὴν καθαίρεσιν. Ἐντεῦθεν ὁ γραμματεὺς αὐτοῦ, ἐν τῇ κατὰ τῶν

ἀγιάννιδων καὶ ἀρχόντων τῆς χερσονήσου καταφορᾷ του τοσαύτας ἐπισωρεύει κατ' αὐτῶν κατηγορίας ὥστε πολλάκις συλλαμβάνεται προδήλως ψευδόμενος. Ἀνομολογῶν τὰς κατα χρήσεις τοῦ Βελῆ ἐπι ἐρει· «πλὴν δὲν ἔκαμε μήτε τὸ *ἑκατοστημόριον* ἀφ' ὅσας μὲ τὰς ἀναφοράς των τὸν κατηγόρησαν». Ἔπειτα δὲ προσθέτει· «τὸν κατηγόρησαν ὅτι εἰς τὸ διάστημα τῆς ἡγεμονίας του ἔμβασεν εἰς τὸ ταμεῖόν του πεντήκοντα μιλλιόνια γρόσια τουρκικά, ὁ δὲ μόνον 7 $^1/_2$ νόμιμα καὶ ἄνομα». Ἀλλὰ μήπως ὅσῳ τὸ ἑκατοστημόριον τῶν 50.000.000 εἶναι 7 $^1/_2$ τόσῳ ἀκριβῆ εἶναι καὶ τὰ 7$^1/_2$ ἑκατομμύρια;

Ὁπωσδήποτε εὐτυχέστερα βεβαίως ὑπῆρξαν πολλὰ ὀρεινὰ τμήματα τῆς χέρσου Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα κατώρθωσαν εἴτε διὰ συμβάσεων εἴτε διὰ τῶν ὅπλων νὰ ἀποβῶσι σχεδὸν αὐτοτελῆ· καὶ οὐδὲν ἧττον εὐδαιμόνησαν πολλαὶ τῶν μικροτέρων νήσων, ἔνθα οὐδόλως κατῴκουν ὀσμανίδαι, καὶ αἵτινες δὲν ὑπέκειντο εἰς πασᾶν διαρκῶς παρ' αὐτοῖς διαμένοντα ἀλλ' εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν, ὅστις δὲν ἐπεσκέπτετο αὐτὰς εἰμὴ ἐκ διαλειμμάτων, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος διηξῆγε τὰς πρὸς αὐτὰς σχέσεις διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου, προστατεύοντος τὰς νήσους ἐκ παντὸς τρόπου παρὰ τῷ ἄρχοντι αὐτῶν. Ἐντεῦθεν αἱ κοινότητες τῶν τε ὀρεινῶν ἐκείνων τμημάτων τῆς χέρσου Ἑλλάδος καὶ τῶν μικροτέρων τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσων, δυνηθεῖσαι νὰ ἀναπτυχθῶσιν ὁπωσοῦν ἐλευθέρως, ἐκτήσαντο εὐνομίαν καὶ εὐημερίαν ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν τῶν λοιπῶν. Ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, ἐνῷ εὔφοροι πεδιάδες ἐπένοντο καὶ ἐβασανίζοντο, αἱ ὀρειναὶ κοινότητες εὐημέρουν καὶ πολλάκις ἐπλούτουν. Ὡσαύτως ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, ἐνῷ αἱ μεγαλύτεραι νῆσοι ἦσαν καὶ αἱ πλουσιώτεραι, πολλαὶ δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπετέλεσαν ἄλλοτε ἴδια κράτη ἔχοντα στόλους καὶ διεξάγοντα ἐμπορίαν ποικίλην καὶ προσοδοφόρον, νῦν, ἐξαιρέσει τῆς Χίου, ὅλαι αἱ λοιπαί, Κρήτη, Ρόδος, Κύπρος, Μυτιλήνη, Σάμος, ἐμαραίνοντο ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν διοίκησιν. Αἱ δὲ μικρότεραι, καίπερ ἦσαν αἱ πλεῖσται ἄγονοι, ἄνυδροι καὶ ἀλίμενοι, ἐπειδὴ ὅμως διέφυγον τὴν ἀδιάλειπτον τῆς διοικήσεως ἐκείνης πίεσιν, ἐπρόκοπτον πολλάκις θαυμασίως. Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐμπέσωμεν εἰς πλάνας καὶ περὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν τε ὀρεινῶν ἐκείνων κοινοτήτων τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν μικροτέρων νήσων ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδ' ἀπὸ τούτων ἔλειπον πολλάκις διαιρέσεις ὀλέθριαι, προκαλέσασαι ἐνίοτε τὴν ἐπέμβασιν τῆς ξενικῆς κυριαρχίας.

Ταῦτα προεκθέντες περί τε τῆς ἀρχῆς τῶν κοινοτήτων καὶ τῶν καθ' ὅλου αὐτῶν περιπετειῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐρχόμεθα νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ μερικώτερον περὶ τῶν καρπῶν οὓς παρήγαγεν ὁ θεσμὸς οὗτος παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Ἡ Χαλκιδικὴ ἦτο ἐν τῇ ἑκκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι ὀνομαστὴ διὰ τὰ μεταλλεῖα αὐτῆς, ὅπως πᾶσα σχεδὸν ἡ τῆς Μακεδονίας παραλία ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ἤτοι ἐπὶ Φιλίππου καὶ ἐπὶ τῶν Ἀθηναίων. Ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἐπεσκέφθη αὐτὴν ὁ περιώνυμος γάλλος περιηγητὴς Πέτρος Βελόν, τοῦ ὁποίου τὸ σύγγραμμα ἐδημοσιεύθη ἐν Παρισίοις τῷ 1555. Κατ' αὐτὸν ὑπῆρχον ἐν τῇ Χαλκιδικῇ τότε 500—600 κάμινοι, ὧν ἡ παραγωγὴ πρέπει νὰ ἦτο οὐ μικρά, διότι ὁ ἀποδιδόμενος τῇ κυβερνήσει φόρος ἐταλαντεύετο μεταξὺ 18 καὶ 30.000 δουκάτων κατὰ μῆνα. Καὶ κατ' ἐκεῖνο μὲν τοῦ χρόνου ἡ ἐκμετάλλευσις ἐνηργεῖτο ὑπὸ ἑταιρείας· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀνέλαβον τὸ ἔργον αἱ περικείμεναι κοινότητες, αἵτινες ὡς ἐκ τούτου ἐντελῶς ἀπηλλάγησαν πάσης ἐπεμβάσεως τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν κοινοτήτων τούτων πρὸ τοῦ 1821 ἔγραψεν ἱκανὰ ὁ πρὸ πεντηκονταετίας περιελθὼν τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν ἄγγλος περιηγητὴς Οὔρκουαρτ. Τὸ κατ' ἐμὲ δὲ μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς ταῦτα

ἐφρόντισα νὰ συλλέξω καὶ ἄλλας εἰδήσεις δι᾿ ἀνδρὸς ἐπὶ τόπου μεταβάντος καὶ ἀκούσαντος τὰς μαρτυρίας τῶν πρεσβυτέρων. Εὐτυχῶς αἱ τελευταῖαι αὗται πληροφορίαι συμφωνοῦσι περὶ τὰ κεφαλαιωδέστερα πρὸς τὰς τοῦ ἄγγλου περιηγητοῦ, προσθέτουσι δὲ μόνον λεπτομερείας τινάς, ἐπιτηδείας νὰ διαφωτίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὰ πράγματα.

Αἱ κοινότητες τῆς Χαλκιδικῆς, αἱ καλούμεναι *Μαδεμοχώρια* (1), ἀπετέλουν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ὁμοσπονδίαν αὐτόνομον, συγκειμένην ἐκ 12 κωμῶν καί, ὡς λέγει, ὁ Οὖρκουαρτ, 360 χωρίων. Αἱ 12 κῶμαι ὠνομάζοντο· Γαλάτιστα, Βάβδος, Ριανά, Στανός, Βαρβάρα, Λιαρίγκοβη, Νοβοσέλο, Μαχαλᾶς, Ἴσβορος, Χωρούδα, Ρεβινίκια καὶ Ἱερισσός, ἑκάστη δὲ εἶχεν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς ὡρισμένον ἀριθμὸν χωρίων. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πᾶν χωρίον εἶχε τὸν προεστῶτα αὐτοῦ, τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι μόναι αἱ κῶμαι ἐψήφιζον πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς γενικῆς διοικήσεως. Ἐπὶ τούτῳ ἑκάστη ἐξ αὐτῶν ἔπεμπε κατ᾿ ἔτος τὸν *ἀντιπρόσωπόν της* εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἥτις ἦτο ὁ Μαχαλᾶς (2)· καὶ οἱ 12 οὗτοι ἀντιπρόσωποι ἐξέλεγον 4 ἄρχοντας, καλουμένους *βεκίλιδας*, οἵτινες ἔχοντες καὶ ἕνα γραμματέα διεξῆγον δι᾿ ὅλου τοῦ ἔτους τὴν ἀνωτάτην διοικητικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν τῆς ὅλης ὁμοσπονδίας. Οἱ μόνοι Ὀσμανίδαι, οἵτινες ὑπῆρχον εἰς τὰ Μαδεμοχώρια, ἦσαν εἷς ἀξιωματικὸς καλούμενος *μαδὲμ ἀγᾶς*, καί τινες περὶ αὐτὸν στρατιῶται μέχρις 20 ἐνίοτε συμποσούμενοι. Ἀλλ᾿ ὁ *μαδὲμ ἀγᾶς* οὗτος οὐδεμίαν ἐνήσκει ἐπὶ τῶν Μαδεμοχωριτῶν ἐξουσίαν, ἁπλῶς δὲ ἐξετέλει ὅσα οἱ βεκίλιδες ἀπεφάσιζον. Διέμενον δὲ οὗτοι πάντες, δηλαδὴ ὅτε *μαδὲμ ἀγᾶς* μετὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ καὶ οἱ βεκίλιδες, εἰς Μαχαλᾶν, ὁ μὲν ἐντὸς λιθίνου πύργου, τοῦ ὁποίου μέχρι τῆς σήμερον φαίνονται τὰ ἐρείπια, οἱ δὲ ἐντὸς ξυλίνου οἰκήματος καταστραφέντος, ἀμφοτέρων δὲ οἰκοδομηθέντων δαπάνῃ τῆς ὁμοσπονδίας. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ 1805 τὰ Μαδεμοχώρια ἐξηρτῶντο ἀμέσως ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐκεῖθεν δὲ ἀπεστέλλοντο ὁ *μαδὲμ ἀγᾶς* καὶ οἱ περὶ αὐτὸν στρατιῶται. Περὶ τὰ τέλη ὅμως τοῦ 1806 ὁ ἐν Σέρραις διαβόητος ἐπὶ ἰσχύι καὶ πλούτῳ Ἰσμαήλμπεϋς ἐπέτυχε παρὰ τῆς Ὑ. Πύλης νὰ ἀνατεθῇ εἰς αὐτὸν ὁ διορισμὸς τοῦ Μαδὲμ ἀγᾶ καὶ ἐξηκολούθησε διορίζων αὐτὸν καὶ παύων μέχρι τοῦ 1819, μηδόλως ὅμως ἐπεμβαίνων εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ὁμοσπονδίας διοίκησιν. Πάλιν δὲ τῷ 1819 οἱ Μαδεμοχωρῖται κατώρθωσαν διὰ πληρεξουσίου των, σταλέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τούτῳ, νὰ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τὸν Ἰσμαήλμπεϋν τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν τὸν *μαδὲμ-ἀγᾶν* καὶ νὰ ὑπαχθῶσιν ἐκ νέου εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχήν, ἥτις ἀμέσως τῳόντι διώρισεν ἕτερον *μαδὲμ-ἀγᾶν*, μείναντα ἐκεῖ μέχρι τοῦ Μαΐου μηνὸς τοῦ 1821, ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις τῆς Χαλκιδικῆς.

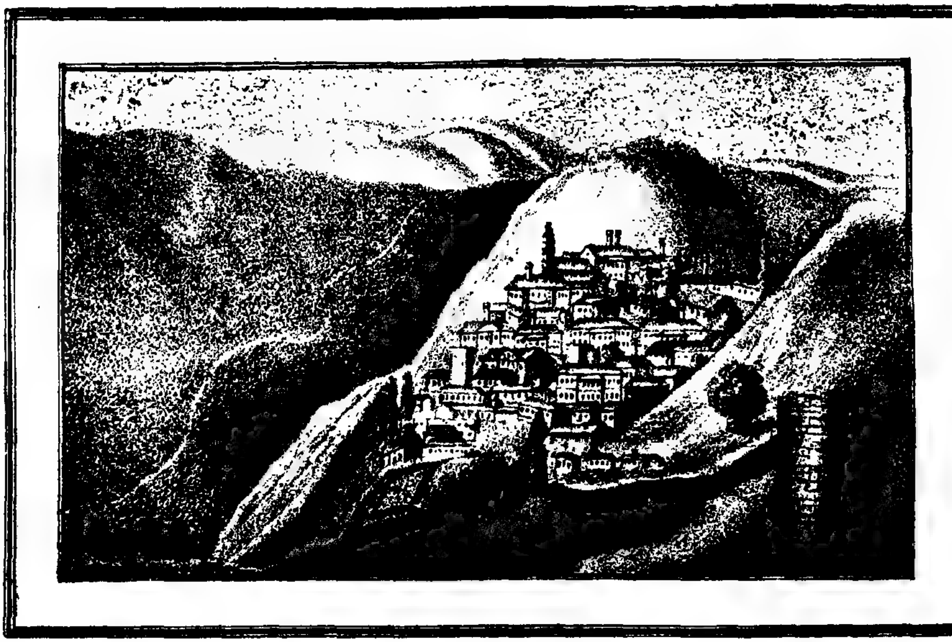
Οἱ χωρικοὶ εἰργάζοντο δι᾿ ἴδιον αὐτῶν λογαριασμὸν τὰ μεταλλεῖα καὶ κατέβαλλον εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει θησαυροφυλάκιον φόρον ἐτήσιον 220 ὀκάδας ἀργύρου καθαροῦ. Πλὴν τούτου ἑκάστη οἰκογένεια ἐπλήρωνε κατ᾿ ἀποκοπὴν τὴν ἀξίαν ποσοῦ τινος σίτου καὶ κριθῆς πρὸς διατροφὴν τοῦ *μαδὲμ ἀγᾶ*, τῶν περὶ αὐτὸν στρατιωτικῶν καὶ τῶν βεκίλιδων. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ μόνοι φόροι εἰς οὓς ἦσαν καθυποβεβλημένοι οἱ Μαδεμοχωρῖται. Τὸ ἰδίως περίεργον εἶναι ὅτι, ἐνῷ, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἠλαττώθη ἡ ἐκ τῶν μεταλλείων πρόσοδος, μᾶλλον ἴσως διὰ τὴν ἀτέλειαν τῆς ἐξεργασίας ἢ διότι ἐξηντλήθησαν, οἱ Μαδεμοχωρῖται δὲν ἐδήλωσαν τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην τῶν πραγμάτων εἰς τὴν κυρίαρχον δύναμιν, ἵνα ἀποφύγωσι πᾶσαν ἀφορμὴν ἐπεμβάσεως. Προετίμων δὲ νὰ

(1) Τὰ λεγόμενα *Χάσσικα* χωρία, ὡς ὑπαγόμενα ἀπ᾿ εὐθείας εἰς τὸ *χαζινέ-χασέ*, τὸ ταμεῖον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου.

(2) *Μαχάλ* ἀραβιστὶ σημαίνει τόπος κατάλληλος, χωρίον κέντρον, ἐξ οὗ καὶ μαχαλὲ=συνοικία πόλεως.

συμπληρῶσι τὰς 220 ὀκάδας ἀργύρου, ἀγοράζοντες ἱσπανικὰ τάλληρα καὶ χύνοντες αὐτὰ καὶ στέλλοντες εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς οὕτω σχηματιζομένους ὄγκους τοῦ ἀργύρου ὡς ἂν παρήγοντο ἐκ τῶν μεταλλείων. Οὐδ' ἐζημιοῦντο ἴσως ἐπὶ τέλους πραγματικῶς, διότι σῴζοντες τὴν ἐλευθέραν ἐνάσκησιν τῶν κοινοτικῶν αὐτῶν θεσμῶν ἔσῳζον σύναμα τὴν ἐλευθερίαν τῆς γεωργίας καὶ τῆς ἐμπορίας, δι' ἧς, ὡς λέγει καλῶς ὁ Οὔρκουαρτ, συνέλεγον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γονίμου ἐκείνης χώρας θησαυροὺς μείζονας τῶν πρότερον ἀναζητουμένων ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῆς γῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα μετεβλήθησαν ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις ἐπήγαγε τὴν καταστροφὴν τῶν κωμῶν καὶ τῶν χωρίων καὶ τὸν διασκορπισμὸν τῶν κατοί-

Τὰ Ἀμπελάκια

κων. Οἱ Μαδεμοχωρῖται ἐπανῆλθον μὲν βραδύτερον εἰς τὰς ἴδια, ἀλλὰ δεκατευθέντες ὑπὸ ποικίλων συμφορῶν εἶναι τὴν σήμερον ἀσυγκρίτως εὐαριθμότεροι ἢ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀνετράπη δὲ καὶ τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα αὐτῶν, διότι καθυπεβλήθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον δικαιοδοσίαν τοῦ πασᾶ καὶ τοῦ καδῆ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐστάλη καὶ *μαδὲμ-ἀγᾶς* ἔχων ἀπόλυτον ἐπὶ τῶν κατοίκων ἐξουσίαν ζωῆς καὶ θανάτου· πλὴν τούτου ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρώνωσι χαράτσι, δέκατον καὶ τοὺς ἐπιβεβλημένους κοινῶς ἄλλους φόρους.

Οὐδὲν ἧττον ἀξιομνημόνευτος ὑπῆρξεν ἡ περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1795 ἀκμάσασα ἐν Θεσσαλίᾳ κοινότης τῶν Ἀμπελακίων. Τὰ Ἀμπελάκια κείμενα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τοῦ Πηνειοῦ ὄχθης, μεταξὺ Λαρίσης καὶ θαλάσσης, ὁμοιάζουσι μᾶλλον πρὸς κώμην τῆς Ὁλλανδίας ἢ πρὸς χωρίον τουρκικόν, λέγει ὁ γάλλος Βωζούρ, ὅστις ὑπῆρξεν αὐτόπτης τῶν εὐτυχῶν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος κοινότητος ἡμερῶν. Τὸ χωρίον τοῦτο μεταδίδει διὰ τῆς βιομηχανίας αὐτοῦ ζωὴν εἰς ἅπασαν τὴν περικειμένην χώραν καὶ δίδει ἀφορμὴν εἰς ἐμπόριον μέγιστον, συνδέον μυριοτρόπως τὴν

Ἑλλάδα μετὰ τῆς Γερμανίας. Οἱ κάτοικοι αὐτοῦ, τριπλασιασθέντες ἐντὸς τῶν τελευταίων πεντεκαίδεκα ἐτῶν, συμποσοῦνται τὴν σήμερον, λέγει ὁ γάλλος συγγραφεύς, εἰς 4.000 καὶ ἀσχολοῦνται ἅπαντες εἰς τὴν βαφικήν, ἐργαζόμενοι ὡς σμῆνος μελισσῶν ἐν κυψέλῃ. Ἡ δουλεία ἡ μολύνουσα εἰς τοὺς πρόποδας αὐτῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Πηνειοῦ διαβρεχόμενα πεδία δὲν ἀνέβη ποτὲ εἰς τοὺς λόφους, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑψοῦται τὸ χωρίον αὐτῶν. Τοῦρκος δὲν δικαιοῦται οὔτε νὰ κατοικήσῃ οὔτε νὰ ἐνδιατρίψῃ μεταξὺ τῶν Ἀμπελακιωτῶν, οἵτινες κυβερνῶνται ἀνέκαθεν ὑπὸ τῶν ἰδίων πρωτογέρων καὶ ἀρχόντων. Δὶς οἱ ἄγριοι μουσουλμάνοι τῆς Λαρίσης ἐπεχείρησαν νὰ εἰσπηδήσωσιν ἐπὶ σκοπῷ λῃστείας εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν καὶ δὶς ἀπεκρούσθησαν ὑπ' ἀνδρῶν, οἵτινες, καταθέντες πρὸς καιρὸν τὴν εἰρηνικὴν κερκίδα, ἐδράξαντο τὸ φονικὸν πυροβόλον. Εἰς Ἀμπελάκια πάντες ἐργάζονται, καὶ αὐτοὶ οἱ παῖδες· οἱ μὲν ἄνδρες βάφουσι τὸν βάμβακα, αἱ δὲ γυναῖκες κλώθουσι καὶ προπαρασκευάζουσιν αὐτόν. Εἰκοσιτέσσαρα ὑπάρχουσιν αὐτόθι βαφεῖα, παράγοντα κατ' ἔτος 2.000 καὶ 500 σάκκους (βάλας) βάμβακος 100 χιλιογράμμων ἕκαστον. Οἱ δισχίλιοι καὶ 500 οὗτοι σάκκοι στέλλονται ὅλοι εἰς Γερμανίαν καὶ ἰδίως εἰς Βιέννην, Πέστην, Λειψίαν, Δρέσδην, Ἀνσπάχην καὶ Βαρεῦθην. Οἱ Ἀμπελακιῶται ἔχουσιν ὑποκαταστήματα εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς πόλεις, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε μὲν ἀνῆκον εἰς ἰδίας ἑταιρείας, ἔπειτα ὅμως πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἐπιζημίου διαγωνισμοῦ συνηνώθησαν ἅπαντα εἰς μίαν ἑτερόρρυθμον ἑταιρείαν. Ἕκαστος ἰδιοκτήτης ἢ ἀρχηγὸς βαφείου κατέβαλλεν εἰς τὴν καθολικὴν ταύτην ἑταιρείαν κεφάλαιον ἀνάλογον τῶν πόρων αὐτοῦ. Ἡ ἐλαχίστη καταβολὴ ὡρίσθη εἰς 5.000 γρόσια, ἡ δὲ μεγίστη εἰς 20.000 μόνον, ἵνα μὴ δύνανται οἱ πλούσιοι ν' ἀπορροφήσωσιν ἅπαντα τὰ κέρδη. Οἱ ἁπλοῖ ἐργάται συνενώσαντες τὰ ἐναποταμιεύματα αὐτῶν ἀπήρτισαν κοινὰς μερίδας, αἵτινες ἀπετέλεσαν, οὕτως εἰπεῖν, μικροτέρας τινὰς ἑτερορρύθμους ἑταιρείας, περιληφθείσας ἐν τῇ μεγάλῃ. Ἀλλ' οἱ ἐργάται οὗτοι πλὴν τοῦ χρήματος κατέβαλλον συγχρόνως τὴν ἐργασίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν, ὥστε ἀπολαμβάνοντες σύναμα μισθούς τε καὶ κέρδη, ἐπηύξησαν τὴν εὐπορίαν αὐτῶν. Τὰ μερίσματα ὡρίσθησαν εἰς 10ο)ο κατ' ἔτος, τὸ δὲ πλεονάζον κέρδος προσηύξανε τὸ ἀρχικὸν κεφάλαιον, ὅπερ ἐντὸς δύο ἐτῶν ἀπὸ 600.000 γροσίων ἀνεβιβάσθη εἰς 1.000.000.

Τῆς ἑταιρείας προΐσταντο τρεῖς ἀνώτατοι διευθυνταί, οἵτινες ἀπετέλουν ἐν Ἀμπελακίοις ἐμπορικὴν ἐπωνυμίαν, τῆς ὁποίας αὐτοὶ καὶ μόνοι εἶχον τὴν ὑπογραφήν, ἀλλὰ ἐπέτρεψαν τὴν ὑπογραφὴν ταύτην καὶ εἰς τρεῖς ἄλλους, συνεταίρους ἐν Βιέννῃ, ἥτις ἦτο ὁ τόπος ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐνήργουν τὰς εἰσαγωγὰς αὐτῶν, ὅπως τὰ Ἀμπελάκια ἦτο ὁ τόπος τῆς ἐξαγωγῆς. Τὰ δύο ταῦτα καταστήματα τῶν Ἀμπελακίων καὶ τῆς Βιέννης εἶχον, ἐν Γερμανίᾳ μὲν εἰς Πέστην, Τεργέστην καὶ Λειψίαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Θεσσαλονίκην, Κωνσταντινούπολιν καὶ Σμύρνην ὑποδεεστέρους ἀνταποκριτάς, ἐπιτετραμμένους νὰ δέχωνται τὰ πρὸς αὐτοὺς ἀποστελλόμενα ἐμπορεύματα, ν' ἀντεπιστρέφωσιν ἕτερα, νὰ ἐπισκέπτωνται τὰς πανηγύρεις καὶ νὰ παρασκευάζωσιν οὕτω νέους πάντοτε τρόπους ἐξοδεύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ νήματος. Οἱ ἀνταποκριταὶ οὗτοι ἦσαν ὡσαύτως ἐπιτετραμμένοι τὴν παρ' ἑαυτοῖς κυκλοφορίαν τῶν ἐκ τῶν πωλήσεων προερχομένων χρημάτων, ἤτοι τὴν μετάβασιν τῶν χρημάτων τούτων ἀπὸ ἕνα εἰς ἄλλον, ἀπὸ μιᾶς πόλεως εἰς ἄλλην κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ συμφέροντα· ὥστε καὶ ὅλα τὰ τραπεζικὰ ὠφελήματα ἔμενον εἰς τὴν ἑταιρείαν, ὁσάκις δὲ τὸ συνάλλαγμα ἦτο κατ' αὐτῆς, μετεχειρίζετο τὰ χρήματά της εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς Σμύρνην πρὸς ἀγορὰν πρώτης ὕλης. Καὶ τοῦτο δὲν ἤρκει. Ἀλλ' ἵνα συγκεντρώσωσιν εἰς Ἀμπελάκια ὅλα τὰ κέρδη, ἓν τῶν ἄρθρων τοῦ καταστατικοῦ ὥριζεν ὅτι ὅλοι οἱ ἀνταποκριταὶ πρέπει νὰ εἶναι Ἀμπελακιῶται· ἵνα δὲ κάλλιον μὲν διανεμηθῶσι μεταξύ των τὰ ὠφελήματα, μηδαμῶς δὲ ἀποξενωθῶσι τῆς ἀρχικῆς τῆς ἐπιχειρήσεως ἑστίας οἱ

πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῶν ἀνταποκριτῶν ἐξ αὐτῆς ἀποδημοῦντες, ἕτερον τοῦ καταστατικοῦ ἄρθρον διελάμβανεν ὅτι ὅλοι οἱ ἀνταποκριταὶ θέλουσιν ἀντικαθίστασθαι κατὰ τριετίαν, ὑπόχρεοι ὄντες μετὰ τὸ χρονικὸν διάστημα νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκοι ἵνα ἐργασθῶσιν αὐτόθι ἐπὶ ἓν τοὐλάχιστον ἔτος παρὰ τοῖς κυριωτάτοις διευθυνταῖς καὶ ἐπὶ μᾶλλον οἰκειωθῶσι πρὸς τὰς ἐμπορικὰς τῆς ἑταιρείας ἀρχάς. Τοσοῦτον δὲ τεχνηέντως ὠργανώθη ἅπας οὗτος ὁ μηχανισμὸς καὶ τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἐφηρμόζετο ὥστε ἅπαντα τὰ βαφεῖα παραδόξως ηὐδαιμόνησαν, τὸ κεφάλαιον τῆς ἑταιρείας ὑπερηύξησεν, αἱ ἀποστολαὶ αὐτῆς ἐπολλαπλασιάσθησαν, τὰ κέρδη συνεποσώθησαν εἰς 60, 80 καὶ 100 %, ὅλων δὲ τῶν μετοχῶν ἡ ἀξία ἐδεκαπλασιάσθη. Τὸ μέγα λοιπὸν ζήτημα τοῦ συνεταιρισμοῦ τῶν ἐργατῶν κεφαλαιούχων, ὅπερ οἱ κοινωνιολόγοι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐπεχείρησαν νὰ λύσωσι διὰ τῆς βίας, τῆς ἐπαγαγούσης τοσούτους ἐν Γαλλίᾳ κλονισμούς, τὸ μέγα τοῦτο ζήτημα, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις συνδέεται ἅπαν τὸ μέλλον τῆς νεωτέρας βιομηχανίας, ἐκανονίσθη ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τῆς μικρᾶς ἑλληνικῆς κοινότητος τῶν Ἀμπελακίων καὶ ἐφηρμόσθη μετὰ πάσης συνέσεως καὶ ἐπιτυχίας. Ὁμολογητέον ὅτι θαυμάσιον ἦτο τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον, καίτοι διατελοῦν ὑπὸ ὀλεθριωτάτην ξενοκρατίαν, καίτοι ἀναγκαζόμενον νὰ διαμαρτύρεται κατ' αὐτῆς ἐνόπλως διὰ τῆς μιᾶς χειρός, κατώρθωνε διὰ τῆς ἑτέρας νὰ δίδῃ τοιαῦτα δείγματα ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς μεγαλοφυΐας. Δυστυχῶς μεταξὺ τῶν προτερημάτων τοῦ ἔθνους τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὴν ὁμόνοιαν. Ἡ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐπικρατήσασα ἐν Ἀμπελακίοις ἁρμονία διεσπάσθη· οἱ Ἀμπελακιῶται διῃρέθησαν εἰς δύο φατρίας· ἐκ τούτου προέκυψαν δίκαι ὀλέθριαι· προσετέθη ἔπειτα ὁ διαγωνισμὸς τῆς μαγχεστριανῆς βιομηχανίας, αἱ ἐπίβουλοι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐνέργειαι καὶ ἡ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1811 χρεοκοπίαν τῆς Αὐστρίας ἀπώλειαι 10 καὶ ἐπέκεινα ἑκατομμυρίων φράγκων, ἤτοι τοῦ πλείστου τῶν ἐν Εὐρώπῃ κεφαλαίων τῆς ἑταιρείας. Διὰ δὲ τῆς συνδρομῆς ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων τὸ ἐμπόριον τῶν Ἀμπελακίων κατεστράφη, ἡ δὲ ἄλλοτε τοσοῦτον ἀνθηρὰ ἐκείνη κωμόπολις παρήκμασε καὶ ἠρημώθη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἑτέρα ὁμὰς ἑλληνικῶν κοινοτήτων ἱκανῶς ἐπὶ τουρκοκρατίας εὐδαιμονήσασα εἶναι τὰ λεγόμενα 24 χωριὰ τοῦ Βόλου. Ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, ὅστις κατήγετο ἐξ ἑνὸς τῶν χωρίων τούτων τὸ καλούμενον Μηλιὲς καὶ ἐξέδωκε τῷ 1807 ἐν Ἐνετίᾳ τὸ δεύτερον τὴν γεωγραφίαν τοῦ Μελετίου, περιγράφει ἐν μακρᾷ αὐτοῦ σημειώσει ἅπαντα τὰ χωρία ἐκεῖνα, ὧν πολλὰ δικαιότερον εἶναι νὰ ὀνομασθῶσι κωμοπόλεις, καὶ ἔπειτα ἐπιφέρει τὰ ἑξῆς· «Αἱ ἀνωτέρω ῥηθεῖσαι κωμοπόλεις ζῶσιν ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν. Ὁ τόπος εἶναι κατὰ πολλὰ καρποφόρος καὶ κατάφυτος ἀπὸ κάρπιμα δένδρα· οἱ ἐγκάτοικοι αὐτῶν εἶναι εἰς τὸ ἄκρον φίλεργοι, φιλομαθεῖς καὶ φιλοπάτριδες. Περιποιοῦνται τὰς τέχνας καὶ τὰς μαθήσεις. Ὅλαι αἱ κωμοπόλεις ἔχουσι σχολεῖα ἑλληνικά, ὅπου καὶ μικραί τινὲς βιβλιοθῆκαι εὑρίσκονται. Διοικοῦνται κατὰ μὲν τὰ πνευματικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιον αὐτῶν μητροπολίτην, τὸν Δημητριάδος καὶ Ζαγορᾶς ἐπονομαζόμενον, κατὰ δὲ τὰ πολιτικὰ διοικοῦνται δημοκρατικῶς μὲ πατριωτισμόν, ἐξηρτημένοι ἀμέσως ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐκλέγοντες κατ' ἔτος γέροντας, οἵτινες ἔχουσιν ὅλην τὴν φροντίδα τῆς πατρίδος των». Οὐδὲ ἐτυφλοῦτο ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν ἰδίαν πατρίδα ἔρωτος τοιαῦτα περὶ τῶν 24 χωρίων τοῦ Βόλου γράφων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἅπαντα τὰ χωρία δὲν ἦσαν ἰσότιμα καὶ ἰσοδίκαια. Κατ' αὐτὴν τοῦ Γαζῆ τὴν ὁμολογίαν ἡ Ξορίχτη καὶ ἡ Λαμπνοῦ ὑπέκειντο εἰς τὴν Τσαγκαράδαν. Τὸ χωρίον Πρόπαντος ὑπέκειτο εἰς τὸ καλούμενον Μηλιές· τὸ Πουρὶ εἰς τὴν Ζαγοράν.

ἡ Κουκουράβα καὶ αἱ Σταϊάτες εἰς τὴν Μακρινίτσαν· τὸ χωρίον Νιάου εἰς τὸ Νεοχώριον· ἡ Ἀργαλαστὴ εἶχεν ὑποκείμενα αὐτῇ ἑπτὰ ἄλλα μικρὰ χωρία· ὥστε καὶ ἐνταῦθα ὁ κοινοτικὸς ὀργανισμὸς εἶχεν ὅπως εἰς τὰ Μαδεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ ἄγγλος περιηγητὴς Οὔρκουαρτ, ὁ ὑποδεικνύων τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονός, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Δόδουελλ θεωρεῖ τὰ χωρία ταῦτα ὡς τὰ πλουσιώτερα καὶ τὰ ἀκμαιότερα ὅλων τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας κοινοτήτων. Μετὰ ποιητικωτάτην δὲ τῆς φύσεως αὐτῶν περιγραφήν, αὐτὸς ὁ Οὔρκουαρτ ἐπιλέγει τάδε· «Τὸ Πήλιον κοσμεῖται ὑπὸ 24 μεγάλων καὶ πλουσίων χωρίων, ὧν τινα δικαιοῦνται μᾶλλον νὰ ὀνομασθῶσι πόλεις· κατοικούμενα δὲ ὑπὸ ἑλλήνων ρωμαλέων, ἀθλητικῶν, γενναίων καὶ πολυαρίθμων, οὐδὲν ἔχουσι νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ τοὺς γείτονας αὐτῶν Τούρκους». Καὶ ὅμως ἐλεηλατήθησαν ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ὁ Οὔρκουαρτ ὁμολογεῖ ὅτι πρὸ τούτου διεξῆγον ἀξιόλογον ἐμπορίαν μετάξης καὶ μαλλίνων σκεπασμάτων δι' ὧν ἐπρομήθευον ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν· ὅτι καθ' ὃν χρόνον κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἶχον πρὸς τοῖς ἄλλοις καθηγητὴν τῆς χημείας καὶ τῆς πειραματικῆς φυσικῆς· καὶ ὅτι μεταξὺ τῶν λαφύρων ὅσα ἀπήγαγον οἱ πολέμιοι ὑπῆρχον καὶ σκεύη χρήσιμα εἰς τὰ πειράματα τοῦ γαλβανισμοῦ καὶ ἠλεκτρικαὶ μηχαναί. Ἐν γένει δὲ συμπεραίνει ὅτι ὁ πλοῦτος αὐτῶν καὶ ἡ εὐημερία ἦσαν ἀξιοθαύμαστοι.

Ἡ Μακρινίτσα
(Πήλιον Βόλου)

Ἐν Ἠπείρῳ ὑπῆρχον πολλαὶ ὁμοσπονδίαι ὅμοιαι πρὸς τὰς αὐτονόμους κοινότητας τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας. Πρὸς βορρᾶν τῶν Ἰωαννίνων, ὄπισθεν τοῦ ὄρους τοῦ κοινῶς καλουμένου Ματσουκέλι, ἐν διαστήματι πέντε περίπου ὡρῶν ἀπὸ τῆς πρωτευούσης ἐκείνης, συναντῶμεν τὴν ἐπαρχίαν Ζαγόρι, ἥτις συνέκειτο ἐκ τεσσαράκοντα ἑλληνικῶν χωρίων. Τῶν χωρίων τούτων πρωτεῦον ἦτο τὸ Καπέσσοβον, ἐν τῷ ὁποίῳ διέτριβε καὶ ὁ προεστὼς αὐτῶν ἢ δημογέρων. «Οἱ ἐγκάτοικοι, λέγει ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, εἶναι φιλόκαλοι, φιλοπάτριδες, γενναῖοι, ἀγχίνοες ἔστιν ὅτε καὶ αὐτοφυεῖς ἰατροί, τὸ ὁποῖον τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν ἔμφυτον αὐτῶν πρὸς τὰς μαθήσεις διάθεσιν». Πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἐν διαστήματι ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης ὡρῶν 8 περίπου, εἰς τὴν δυτικὴν ὑπώρειαν τῆς Πίνδου, ἔκειντο δύο μεγάλαι χωρίων ὁμάδες, καλούμεναι μὲν *Βλαχοχώρια*, οἰκούμεναι δὲ ὑπὸ ἀνθρώπων, οἵτινες ἴσως κατήγοντο ἐκ Βλάχων ἢ ἦσαν μετὰ Βλάχων ἀναμεμιγμένοι, ἐλάλουν ὅμως τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἰδίαν γλῶσσαν. Τὰ Βλαχοχώρια ταῦτα ἦσαν διῃρημένα εἰς δύο κοινοτικὰς ὁμοσπονδίας, ἐξ ὧν τῆς μιᾶς μὲν προΐστατο ἡ κώμη ἡ καλουμένη *Καλαρρύτη*, τῆς δὲ ἑτέρας ἡ *Συράκω*. Ἕκαστον χωρίον εἶχε τοὺς ἰδίους κοινοτικοὺς ἄρχοντας, ἀλλ' ἐξηρτᾶτο ἢ ἀπὸ τῆς μιᾶς ἢ ἀπὸ τῆς ἄλλης

τῶν δύο κωμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ Συράκω εἶχε 42 χωρία εἰς αὐτὴν ὑποτεταγμένα καὶ ἦτο, ὡς φαίνεται, αὐτοτελεστέρα τῆς Καλαρρύτης, ἥτις, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Ἄνθιμον Γαζῆν, ἐξηρτᾶτο πάλιν ἀπὸ τὸν δημογέροντα τοῦ Ζαγορίου. Μετήρχοντο δὲ τὰ χωρία ταῦτα πολλὴν ἐμπορίαν ναυτικῶν καπῶν καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων αὐτῶν ἦσαν ἐπὶ τούτῳ διεσπαρμένοι εἰς ὅλας τὰς παραλίους πόλεις τῆς Εὐρώπης μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν Ἡρα-

Ἡ Συράκω

κλείων στηλῶν. Ἀπεδήμουν ὅμως πάντοτε ἐπὶ σκοπῷ παλιννοστίας· καὶ ἐπανερχόμενοι συναπεκόμιζον περιουσίας λόγου ἀξίας 100 καὶ 200.000 χρυσῶν, μετὰ δὲ τῶν περιουσιῶν πολλὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀγαθά, ἰδίως δὲ βιβλιοθήκας πολυτίμους. Δυστυχῶς ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἠγωνίσθη νὰ καταστρέψῃ ἁπάσας ταύτας τὰς ὁμοσπονδίας, ὅπως ἔπραξε καὶ ὡς πρὸς τὰ Ἀμπελάκια, καὶ ἐπέτυχεν ἐξαιρέσει μόνης τῆς περὶ τὸ Πήλιον ὄρος Ζαγορᾶς, ἥτις κατώρθωσε καὶ ἐπὶ τούτου νὰ διατηρήσῃ τὴν αὐτονομίαν. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα χωρία τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἠναγκάσθησαν τότε νὰ θυσιάσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν καὶ νὰ γίνωσιν ἰδιοκτησία τοῦ τυράννου ἐκείνου ἢ τζιφλίκια, καθὼς τότε ἐλέγοντο, ἵνα μετριάσωσιν ὁπωσοῦν τὰς καταπιέσεις, τὰς ὁποίας παρ᾽ αὐτοῦ ἔπασχον· καὶ τὸ ἔτι δυσχερέστερον, δὲν ἀνέκτησαν τὴν προτέραν αὐτονομίαν μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀλλὰ παρέμειναν ἰδιοκτησίαι ἢ ἰσχυρῶν ἀγάδων ἢ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως.

Ἐκ τῶν κοινοτήτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων πλειότερον ἐπενήργει ἡ ὀσμανικὴ κυριαρχία, ηὐδοκίμησαν μὲν καὶ ἄλλαι, ἀλλ᾽ ὀνομαστότεραι ὑπῆρξαν ἡ τῶν Ἰωαννίνων, ἡ τῆς Λεβαδείας, ἡ τῆς Χίου καὶ αἱ πελοποννησιακαὶ κοινότητες. Ἔτι ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἰωαννῖται ἐσύστησαν οἴκους ἐμπορικοὺς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ μὲν εἰς Ἐνετίαν καὶ εἰς Μόσχαν, ἐν Τουρκίᾳ δὲ εἰς Λάρισαν καὶ Κωνσταντινούπολιν, καὶ κτησάμενοι πλοῦτον

πολυν ἐπι μακρὸν χρόνον ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἀνεδείχθησαν μεγαλοφρονέστεροι
περὶ τὴν ἐμψύχωσιν τῆς παιδείας οὐ μόνον ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτῶν πόλει ἀλλὰ καὶ καθ'
ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα. Ἕνεκα τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἠναγκάσθησαν πολλοὶ ἐξ
αὐτῶν νὰ μένωσιν ἐν τῇ ξένῃ, ἀλλ' οὐδέποτε ἔπαυσαν μεριμνῶντες περὶ τῆς ἰδίας πατρί-
δος. Ἡ δὲ Χίος, καίτοι περιλαμβάνουσα κατοίκους ὀσμανίδας καὶ ὑποκειμένη εἰς ἴδιον
ὀσμανίδην διοικητήν, δὲν ἐμαράνθη ὅπως αἱ ἄλλαι μεγάλαι τοῦ Αἰγαίου νῆσοι, ἀλλὰ διὰ
τῆς φιλεργίας καὶ τῆς εὐφυΐας τῶν κατοίκων αὐτῆς ηὐδαιμόνησεν ἐπὶ χρόνον μακρόν·

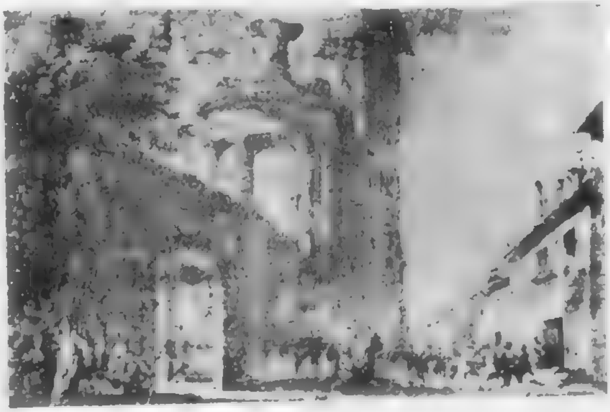

Ἰωάννινα

μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε οἱ Χῖοι ἐπιδοθέντες εἰς τὴν μεγάλην ἐμπορίαν ἵδρυσαν καταστήματα εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ παράλια τῆς Εὐρώπης καὶ ἀνεδείχθησαν οἱ κράτιστοι τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ μεγαλεπηβόλῳ κερδοσκοπικῷ πνεύματι. Ἐν δὲ τῇ ἰδίᾳ πατρίδι καίπερ σφόδρα ὀλιγαρχικῶς, ὡς εἴδομεν, ἐπολιτεύοντο, διέπρεψαν ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ τῇ ὁμοφροσύνῃ, μεθ' ἧς διεξῆγον τὰ τῆς κοινότητος πράγματα. Ἀνάλογόν τι ὡς πρὸς τὴν τῆς κοινότητος διοίκησιν, συνέβαινε καὶ ἐν Λεβαδείᾳ. Οἱ πρόκριτοι τῆς πόλεως ταύτης ἀπετέλουν εἶδός τι ἀγαθῆς ἀριστοκρατίας, ἧς προΐστατο εἷς δημογέρων, ὅστις ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῆς κοινῆς θελήσεως τῶν συμπολιτῶν οὐ μόνον τὰ τῆς κοινότητος διῴκει συνετῶς ἀλλὰ καὶ κατὰ πάσης ἐπεμβάσεως τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς ξένης κυριαρχίας ἰσχυρῶς ἐπροστάτευε τὴν ἰδίαν πατρίδα, παραλαμβάνων ἐπὶ τούτῳ, χρείας τυχούσης, συμπράκτορας καὶ 6 ἢ 10 ἐκ τῶν προκριτωτέρων ἀρχόντων. Τοσαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ ὁμοφροσύνη αὐτῶν ὥστε οὐδ' αὐτὸς ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἠδυνήθη νὰ διασείσῃ αὐτήν, καὶ κατεπίεσε μὲν τὴν πόλιν πολλάκις ἀλλ' οὐδέποτε εὗρεν ἀφορμὴν ν' ἀφανίσῃ αὐτήν. Αἱ δὲ πελοποννησιακαὶ κοινότητες, ὧν τὰς ποικίλας σχέσεις πρὸς τοὺς διαφόρους ἀντιπροσώπους τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας προεξεθέσαμεν ἀνωτέρω, ἀνέδειξαν δι' αὐτὸ τοῦτο προεστῶτας ἀσκηθέντας ὁπωσοῦν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα. Καί τινες τῶν ἀνδρῶν τούτων διεκρίθησαν ἐπὶ ἐμπειρίᾳ οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἐξαιρέτῳ φιλοπατρίᾳ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν· τοιοῦτοι δὲ ἐγένοντο πρὸ πάντων τῶν ἄλλων οἱ δύο Ζαΐμαι, ὁ Ἀσημάκης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀνδρέας, καὶ οἱ δύο Λόντοι, πατὴρ καὶ υἱός, Σωτηράκης καὶ Ἀνδρέας.

Τοσαῦτα ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας κοινοτήτων, ἐξαιρέσει τῶν πολεμικῶν κοινοτήτων περὶ ὧν ἐν τῷ Κεφαλαίῳ Ϛ'. Ἐκ δὲ τῆς παρούσης βραχείας μὲν ἀλλ' ὅσον οἷόν τε ἀκριβοῦς ἐκθέσεως τῶν πραγμάτων ἐξάγεται, νομίζομεν, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος κέκτηται ἐξαίρετον τὸ πνεῦμα τῆς κοινοτικῆς διοικήσεως. Ἀδιάφορον κατὰ τίνας τύπους καὶ τρόπους διεξήγαγεν αὐτήν. Εἴτε διὰ καθολικῆς εἴτε διὰ περιωρισμένης, εἴτε δι' ἀμέσου εἴτε δι' ἐμμέσου ψηφοφορίας, εἴτε διὰ πραγματικῆς ἐκλογῆς εἴτε δι' ἁπλῆς συναινέσεως καὶ σιωπηρᾶς κυρώσεως τῶν πολλῶν, ἔπραξεν ἐπὶ τουρκοκρατίας πολλὰ καὶ μεγάλα ἐν τῷ κοινοτικῷ αὐτοῦ βίῳ. Ἕνα μόνον σκόπελον δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ, τὴν στάσιν καὶ τὴν διχόνοιαν, μάλιστα εἰς τὰς ναυτικὰς κοινότητας, καθὰ θέλομεν ἴδει, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη πολλάκις νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἐπέμβασιν καὶ αὐτῆς τῆς ὀσμανικῆς ἐξουσίας. Ἀλλ' ἐνταῦθα καθῆκον ἡμῶν νομίζομεν νὰ προσθέσωμεν εἰδικώτερά τινα περὶ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις, εἰ καὶ μὴ διατελέσασα ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τὸ μέγα ὅμως ἱστορικὸν ὄνομα, τὸ ὁποῖον φέρει ἐν τῇ ἀρχαιότητι, καὶ τὸ ἀξίωμα ὅπερ ἀνεκτήσατο ἐν τῷ νεωτέρῳ ἑλληνισμῷ φυσικὸν εἶναι νὰ προκαλῇ τὴν περιέργειαν παντὸς Ἕλληνος περὶ τῆς τύχης αὐτῆς κατὰ τοὺς ἐν τῷ μεταξὺ χρόνους. Καὶ πῶς μὲν εἶχον αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα διελάβομεν ἄλλοτε ἐκ διαλειμμάτων πολλάκις· νῦν δὲ θέλομεν εἴπει τινὰ περὶ τῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας καταστάσεως αὐτῶν. Ὁ γάλλος Guillet ἐδημοσίευσε κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐν Παρισίοις σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον *Ἀρχαῖαι καὶ Νέαι Ἀθῆναι*, ὅπερ συνετάχθη δῆθεν ὑπὸ τοῦ ἐπισκεψαμένου τὴν Ἑλλάδα (τὰς δὲ Ἀθήνας ἰδίως τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1669) ἀδελφοῦ αὐτοῦ de la Guilletière, ἀληθῶς ὅμως συνεγράφη ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Guillet, μηδέποτε ἐλθόντος εἰς τὴν Ἑλλάδα Οὐδὲν ἧττον τὸ ἔργον κέκτηται πολλὴν ἀξίαν, διότι ἀπηρτίσθη ἐπὶ ταῖς εἰδήσεσιν αὐτοπτῶν μαρτύρων, τῶν ἐν Ἀθήναις τότε ἐνοικούντων γάλλων καπουκίνων. Ἠμπορεῖ μάλιστα νὰ εἴπῃ τις ὅτι εἶναι ἀκριβέστερον πολλῶν ἄλλων πραγματικῶν περιηγήσεων κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ μὲν περιηγηταὶ μικρὸν ἐν τῇ χώρᾳ διατρίβοντες πολλάκις περιπίπτουσιν εἰς ποικίλας πλάνας, ἐνῷ οἱ καπουκῖνοι, οἰκοῦντες πρὸ καιροῦ ἐν Ἀθήναις καὶ πολλοὺς ἔχοντες τρόπους νὰ γνωρίσωσι τὰ πράγματα καὶ τὰ πρόσωπα παρέσχον πολὺ ἀσφαλεστέρας πληροφορίας εἰς τὸν συγγραφέα ἡμῶν, ὅστις ἠκολούθησεν αὐτὰς πιστῶς. Τοῦτον λοιπὸν θέλομεν λάβει ὁδηγὸν ἐπιχειροῦντες νὰ δώσωμεν ἔννοιάν τινα τῆς τῶν Ἀθηνῶν καταστάσεως περὶ τὸ 1670, ἤτοι ἐν ταῖς παραμοναῖς τῶν χρόνων καθ' οὓς κατεκτήθη ἐπ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ ἐρράγη ὁ πρότερον ἀκέραιος σῳζόμενος Παρθενών. Ἡ πόλις, λέγει, κατοικεῖται ὑπὸ 15 ἕως 16.000 ψυχῶν, ἐξ ὧν μουσουλμάνοι εἶναι 1000 ἢ τὸ πολὺ 1200. Εἰς Ἰουδαίους δὲ οὐδέποτε ἐπετράπη νὰ διαμείνωσιν ἐν αὐτῇ, εἰ καὶ εἰσὶ πολυάριθμοι εἰς Θήβας καὶ εἰς Χαλκίδα. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἶναι εὐπαγεῖς καὶ εὔρωστοι, ὁμιλοῦσι δὲ τὴν ὀλιγώτερον παρεφθαρμένην γλῶσσαν τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ᾄδουσι μᾶλλον ἢ λαλοῦσιν, ὁ δὲ ἦχος τῆς φωνῆς των ἔχει τι τὸ σκαιόν, ἐξ οὗ πιθανῶς ἐρρήθη ὑπὸ πολλῶν ὅτι ἀγροίκως διαλέγονται. Ἀλλὰ παροιμιώδες τὴν σήμερον εἶναι παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὅτι ἵνα ὁμιλῆται καλῶς ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἀπαιτεῖται λέξις μὲν τῶν Ἀθηνῶν, ἦχος δὲ φωνῆς τοῦ Ναυπλίου, διότι τὸ Ναύπλιον φημίζεται ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἑλληνίδα πόλιν διὰ τὸ γλυκὺ καὶ τὸ ἄπλαστον τῆς φωνῆς τῶν κατοίκων αὐτοῦ. Τὴν ἑλληνικὴν δὲ ὁμιλοῦσι καὶ οἱ μουσουλμάνοι τῶν Ἀθηνῶν, οἵτινες δὲν γινώσκουσι τῆς τουρκικῆς εἰμὴ τὰς ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ λέξεις, ὅσαι ἀποτελοῦσι τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως αὐτῶν, καὶ προσέτι ἐνδύονται ἀπαραλλάκτως ὅπως οἱ Ἕλληνες, ἐξαιρέσει τοῦ καβουκίου. Αἱ Τουρκίδες μάλιστα οὐδόλως διακρίνονται τῶν Ἑλληνίδων κατὰ τὸν ἱματισμόν.

Ἡ πόλις δὲν ὑπήγετο εἰς πασᾶν, ἀλλ' ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸν κισλὰρ-ἀγασῆ, ἤτοι τὸν ἀρχιευνοῦχον τοῦ βασιλικοῦ σεραΐου, ὅστις ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ τριῶν ἀξιωματικῶν· τὸν βοεβόδαν, ἤτοι τὸν διοικητὴν τῆς πόλεως, τὸν διςδάρην, ἤτοι τὸν φρούραρχον τῆς ἀκροπόλεως, καὶ τὸν καδῆν. Τὰ δὲ τῶν χριστιανῶν πράγματα διῳκοῦντο ὑπὸ 24 δημογερόντων ἐκ τῶν προκριτωτέρων χριστιανικῶν οἰκογενειῶν. Οἱ δημογέροντες διωρίζοντο διὰ βίου καὶ ἡ χηρεύσασα αὐτῶν θέσις ἀνεπληροῦτο διὰ τῆς ψήφου τῶν ἐπιζώντων. Οἱ μᾶλλον λόγου ἄξιοι ἐκ τῶν προκρίτων ἦσαν οἱ δύο Παλαιολόγοι, Σταμάτης καὶ Γιάννης, οἱ δύο Βενιζέλοι, Γιάννης καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Περουλός, οἱ δύο Σκληροί, Λεονάρδος καὶ Δημήτριος, ὁ Δημήτριος Μακολός, ὁ Παναγιώτης Καββαλλάρης, οἱ Μπεναλδοί, ὁ Σταμάτης Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Καπετανάκης, ὅστις ἦτο πλούσιος ἔμπορος ὁμιλῶν ἄριστα τὴν ἰταλικὴν καὶ φιλικῶς διακείμενος πρὸς τοὺς Φράγκους. Οἱ δημογέροντες διεκρίνοντο τῶν ἄλλων κατοίκων διὰ τῶν μικρῶν πίλων τοὺς ὁποίους ἔφερον, συνεδρίαζον δὲ ἢ παρὰ τοῖς Παλαιολόγοις ἢ παρὰ τοῖς Καπετανάκαις, ἑνὶ λόγῳ παρὰ τῷ ἀρχαιοτέρῳ ἢ τῷ ἐπισημοτέρῳ ἐξ αὐτῶν. Ὁ γραμματεὺς ἐφύλαττε τὰ πρωτόγραφα ὅλων τῶν συμβολαίων ὅσα συνωμολογοῦντο μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς πόλεως περὶ ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως οἰκιῶν ἢ ἄλλων ἀκινήτων. Τὰ συμβόλαια ταῦτα ὑπεβάλλοντο μὲν εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ καδῆ ὅπως καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν δημογερόντων, ἀλλὰ τοῦτο ἐγίνετο μόνον, διότι αἱ ἐπιτόπιαι ὀσμανικαὶ ἀρχαὶ ἥκιστα ἀνεμιγνύοντο εἰς τὰ τῶν χριστιανῶν πράγματα. Ὁσάκις δὲ ἐξετρέποντο εἰς τυραννίαν τινὰ ἢ ἀδικίαν, οἱ πρόκριτοι πέμποντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπροσώπους πρὸς τὸν ἀρχιευνοῦχον ἐπετύγχανον τὴν ἀνάκλησιν τοῦ βοεβόδα καὶ τῶν ἄλλων παρεκτραπέντων, πολλάκις δὲ καὶ τὴν τιμωρίαν αὐτῶν. Ἓν τοιοῦτο παράδειγμα ἀναφέρει ἕτερος γάλλος περιηγητής, ὁ Σπόν, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας τῷ 1675. Πολλὰ δὲ ἱστορεῖ ὁ Guillet περὶ τῆς χρηστότητος, τῆς φιλομαθείας, τῆς φιλοξενίας καὶ πρὸ πάντων τῆς εἰρηνικῆς μετὰ τῶν δυτικῶν συμβιώσεως τῶν τότε Ἀθηναίων, φέρων ὡς μάρτυρας τῆς εὐφυΐας αὐτῶν τοὺς καπουκίνους, παρ' οἷς πλεῖστοι νέοι ἐδιδάσκοντο· ἐξ οὗ δῆλον ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὀλιγώτερον ἢ σήμερον ἐπεβλέπετο ἡ φοίτησις τῶν νέων εἰς τὰ ὑπὸ ἑτεροδόξων συντηρούμενα ἐκπαιδευτήρια.

Ἡ ἐν Ἀθήναις μονὴ τῶν Καπουκίνων καὶ τὸ μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους

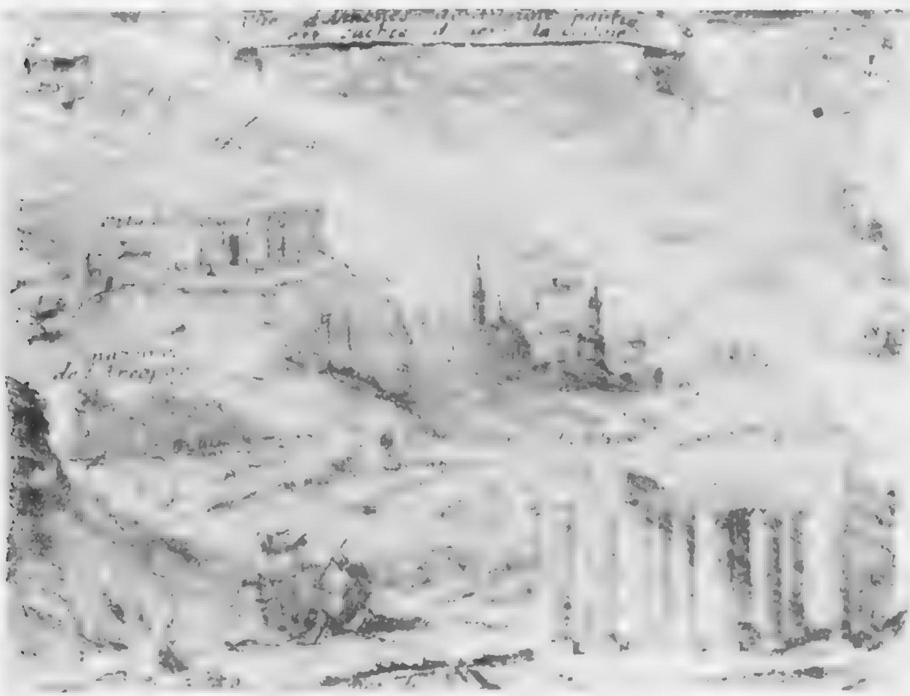
Ἀλλὰ τὸ περιεργότερον ἴσως ἐξ ὅσων ἀναφέρει ἡ συγγραφὴ τοῦ Guillet εἶναι ἐπίσκεψίς τις γενομένη πρὸς τὸν διδάσκαλον τῆς πόλεως. Ὁ συγγραφεὺς ὁμιλήσας περὶ τῆς φιλικῆς δεξιώσεως, ἧς ἔτυχον αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν παρὰ τῷ διδασκάλῳ, περὶ τῆς ἐπιτηδειοτάτης αὐτοῦ μεθόδου, περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν, οὓς λέγει τριάκοντα περίπου, περὶ τοῦ προγεύματος, ὅπερ προσέφερεν εἰς τοὺς ξένους καὶ εἰς τὸ ὁποῖον προσεκάλεσε δύο φίλους αὐτοῦ καλογήρους, περιγράφει ἔπειτα διάλεξίν τινα, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παραθέσωμεν ἐνταῦθα, καθὸ χαρακτηριστικωτάτην τῆς ἰδιαζού-

σης εὐφυΐας καὶ τῆς μεγαλόφρονος ἅμα φιλοπατρίας, δι' ἧς ἀείποτε διεκρίθη τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ ἑλληνικὴ καρδία. «Πρὸς μεσημβρίαν τῆς οἰκίας, ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα, λέγει ὁ Guillet, ὑπῆρχεν ἄμπελος κάκιστα καλλιεργημένη εἰ καὶ τὰ κλήματα αὐτῆς ἦσαν εὔρωστα, ὥστε ἐνόμιζέ τις ὅτι μονονοὺ φωνὴν ἀφιέντα προκαλοῦσι τὸν διδάσκαλον εἰς καλλιτέραν αὐτῶν ἐπιμέλειαν. Ὅθεν ὅτε μᾶς εἶπεν ὅτι ὁ οἶνος, τὸν ὁποῖον ἐπίομεν, προήρχετο ἐξ ὁμοίας ἀμπέλου, δὲν ἠδυνήθην νὰ μή τον ἐλέγξω, διότι τοσοῦτο παρημέλει τὴν πρώτην. Τότε ὁ εἷς ἐκ τῶν καλογήρων, ὅστις ἐφημίζετο καὶ ὡς εὐφυέστερος, λαβὼν τὸν λόγον μοὶ ἀπήντησεν ἰταλιστὶ καλῶς ὁμιλῶν τὴν γλῶσσαν ταύτην, ὅτι τωόντι ἡ γῆ αὐτὴ εἶναι ἀρίστη καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ θρέψῃ καλλιτέραν ἄμπελον. Ἀλλά, προσέθηκε, τί τὸ ὄφελος; αἱ σταφυλαὶ ἠμποροῦν νὰ κρέμωνται ἐκεῖ 2.000 ἔτη χωρὶς νὰ μεταβληθῶσιν εἰς οἶνον ἕτοιμον πρὸς πόσιν. Ταύτην ἀκούσαντες τὴν ἀπάντησιν ἐκυττάξαμεν ὁ εἷς τὸν ἄλλον ἀποροῦντες πῶς Ἀθηναῖος ἐκ τῶν νοημονεστέρων μάλιστα ἠδύνατο νὰ ἀπαιτῇ ὥστε τὰ κλήματα νὰ παράγωσιν οἶνον ἕτοιμον πρὸς πόσιν. Ὅθεν ὡμιλήσαμεν περὶ τοῦ ἄρτου, τοῦ ὁποίου τὸ ἄλευρον δὲν ἐφαίνετο καλῶς ζυμωμένον. Ὁ διδάσκαλος μᾶς εἶπεν ὅτι τὸ λάθος εἶναι τῶν μύλων καὶ ὅτι ὁ Ἰλισὸς εἶναι τὴν σήμερον διανενεμημένος εἰς τοιαύτας διώρυγας ὥστε δὲν παρεῖχεν ὕδωρ ἱκανὸν πρὸς ἄλεσιν τοῦ σίτου. Καὶ διατί δὲν μεταχειρίζεσθε ἀνεμομύλους; παρετήρησέ τις τῶν ἡμετέρων. Διότι, ἀπεκρίθη ψυχρῶς ὁ καλόγηρος, κατεσκευάσαμέν ποτε τέσσαρας μύλους ἐντὸς κοιλάδος καὶ δὲν ἐδούλευον. Μετὰ τὴν ἀπόκρισιν ταύτην ἀπεβάλομεν πᾶσαν ἀγαθὴν περὶ Ἑλλήνων ὑπόληψιν, μὴ δυνηθέντες δὲ νὰ μὴ γελάσωμεν πολλὰ καὶ ποικίλα εἴπομεν μεταξὺ ἡμῶν λατινιστὶ περὶ τῆς ἀμαθείας τῶν νεωτέρων Ἀθηναίων· αὐτοὶ δὲ ἐσιώπων καὶ ἐσοβαρεύοντο, ἐνῷ ἡμεῖς νομίζοντες ὅτι προσέβαλον τὸ ἐμβριθὲς τοῦτο ἦθος ὡσεὶ ἐγκαυχώμενοι ὅτι εἰπόν τι γενναῖον, ἐδιπλασιάσαμεν τοὺς γέλωτας ἡμῶν. Ἐν τούτοις ὁ διδάσκαλος ὑπεμειδία μηδὲν λέγων, ἕτερος δέ τις ἐκ τῶν ἡμετέρων, ὅστις δὲν εἶχε λαλήσει ἀκόμη, παρετήρησεν ὅτι τὸ καθ' ἑαυτὸν δὲν κρίνει τοὺς ἀνθρώπους τούτους ὅπως ἡμεῖς καὶ ἰσχυρίσθη ὅτι οἱ Ἕλληνες μᾶς ἐνέπαιζον, ὅτι διὰ τοιούτων ἀποκρίσεων, αἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦσαν ἁπλαῖ παιδιαί, ἤθελον νὰ ἀποστομώσωσι τὴν ἡμετέραν φλυαρίαν καὶ νὰ ἀπαλλαγῶσι τῶν ὀχληρῶν ἡμῶν ἐρωτήσεων, προσθεὶς ὅτι δὲν ὑπάρχει σκῶμμα χαριέστερον τῆς τοιαύτης εὐφυοῦς εὐηθείας, ἥτις χλευάζει μὲ ψυχρὸν αἷμα τοὺς ἀξιοῦντας ὅτι εἶναι πονηροί. Ἀλλ' εἰς μάτην ἔλεγε, διότι τὸ καθ' ἡμᾶς δὲν ἐπαύσαμεν πιστεύοντες ὅτι ἀπέδιδεν αὐτοῖς εὐφυΐαν ἣν δὲν εἶχον· καὶ τῇ ἀληθείᾳ μᾶς ἤκουον μὲ

Τὸ ἐν Ἀθήναις τουρκικὸν τέμενος

ὕφος τόσον ἀγροῖκον καὶ μὲ τόσον ἀνόητον ἐμβρίθειαν ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προξενήσωσιν ἡμῖν ἄλλην ἐντύπωσιν. Τοῦτο δὲ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὅτε ἤρχισα νὰ διηγῶμαι εἰς αὐτοὺς ὅτι ὑπῆρξεν ἄλλοτε ἀνήρ τις ἔνδοξος τῆς πόλεώς των ὀνόματι Ἀλκιβιάδης, ὅστις ἐκυρίευσε τὴν Κωνσταντινούπολιν, καλουμένην τότε Βυζάντιον, μὲ ἐκύτταξαν ἀπαροῦντες. Ὅτε δὲ ὠνόμασα τοὺς εὐκλεεστέρους τῶν ἀρχαιοτέρων αὐτῶν κατοίκων, τὸν Ὀλυμπιόδωρον, τὸν Θρασύβουλον, τὸν Ἁρμόδιον, τὸν Ἀριστογείτονα, μὲ διέκοπτον

Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος
(Κατὰ χαλκογραφίαν τῆς ἐποχῆς)

κατὰ πᾶσαν στιγμὴν καὶ μὲ ἠρώτων ἂν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἦσαν καλοὶ χριστιανοί, ἂν ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ ἂν ἠδύναντο νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὸν Δημήτριον Βενιζέλον, τὸν Σταμάτην Παλαιολόγον καὶ τοὺς ἄλλους αὐτῶν δημογέροντας.

Τελευταῖον ὁ καλόγηρος ἀφαιρέσας τὸ προσωπεῖον· «τί με μέλει, εἶπε μετ' ὀργῆς, περὶ τῶν Ἀλκιβιαδῶν καὶ τῶν Ὀλυμπιοδώρων τούτων; Ὅστις ἐξ ἡμῶν ἤθελε περιμένει νὰ τραφῇ ἀπὸ τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν καὶ ἀπὸ τὴν σύνεσιν τοῦ Φωκίωνος ἤθελεν εἶναι πολὺ μωρότερος παρ' ὅ,τι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε σοφός. Ὅλοι οἱ Φράγκοι ὅσοι ἔρχονται εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ βλέπουσι τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου τοσοῦτο διάφορον τῆς ἀρχαίας ἐλεεινολογοῦσι τὴν τύχην ἡμῶν, θλίβονται, διότι πόλις τοσοῦτο ἔνδοξος διατελεῖ ὑπὸ βαρβάρους, καὶ ὑπὸ ζήλου εὐλαβοῦς κατεχόμενοι κραυγάζουσι κατὰ τῆς φιλοδοξίας τῶν εὐρωπαίων ἡγεμόνων, οἵτινες μάχονται ἀδιακόπως κατ' ἀλλήλων ἀντὶ νὰ συμμαχήσωσι κατὰ τῶν ἀπίστων ὑπὲρ ἡμῶν τε καὶ πρὸς ἴδιον αὐτῶν συμφέρον. Ταῦτα ἀκούομεν λέγοντας ὅλους τοὺς περιηγητὰς ὅσους βλέπομεν. Ἀλλὰ τί τὸ ἐκ τῆς φλυαρίας ταύτης κέρδος; Ἠμπορεῖτε ἐπὶ 500 ἔτη ἀκόμη νὰ ῥητορεύετε περὶ τῆς κακῆς χρήσεως, ἣν οἱ χριστιανοὶ ὑμῶν ποιοῦνται τῆς δυνάμεως αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἐπέλθῃ ἐκ τούτου θεραπεία. Οἱ

νομιζόμενοι σοφοὶ τῶν μερῶν σας ἄνδρες ἐμπαίζουσι τὴν ἀμάθειαν ἡμῶν· ἀλλ' ἔχουσιν ἄρά γε δίκαιον; Δὲν ἠρκέσθημεν νά σας μεταβιβάσωμεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ φῶς τῆς καλλίστης ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ὅταν συνέπεσε νὰ λησμονήσετε ὅσα ἐδιδάχθητε παρὰ Πλάτωνος, καὶ Ἀριστοτέλους, καὶ Ἐπικούρου, καὶ τῶν ἄλλων ἡμῶν ἀρχαίων, ἡμεῖς πάλιν σᾶς ἐπέμψαμεν τὸ δεύτερον περὶ τὰ μέσα τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος τὸν σοφὸν Ἀργυρόπουλον, τὸν Θεόδωρον Γαζῆν, τὸν Γεώργιον Τραπεζούντιον, τὸν Γεώργιον Γεμιστόν. Τώρα ἐκπλήττεσθε ἀκούοντες τοὺς λόγους μου· ἀλλ' ὡς τίνας ὑπολαμβάνετε τοὺς νῦν Ἀθηναίους;» Καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω δημηγορῶν μᾶλλον ἢ ὁμιλῶν ὁ καλόγηρος καὶ μεγαλαυχῶν μὲν ὁπωσοῦν ἐπὶ τῇ παιδείᾳ, ἥτις κατ' αὐτὸν ἐπεκράτει τότε ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι καὶ ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Σινώπῃ καὶ ἐν Ἀθήναις, δικαιότατα δὲ ἐλέγχων τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ὡς συντελέσασαν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ χριστιανικοῦ τῆς Ἀνατολῆς κράτους καὶ μὴ ἑνωθεῖσαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ἵνα ἐγκαίρως ἀποκρούσῃ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, ἥτις τοσαύτας ἐπήνεγκε καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Δύσιν πληγάς. «Τὸ καθ' ἡμᾶς, ἀνέκραξεν, εὐκαιρίαι μόνον ζητοῦμεν ἵνα ἀποβάλωμεν τὴν κυριαρχίαν ταύτην· διότι ἡ ἀρχαία τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀνδρεία δὲν ἐξέλιπε. Μήπως Ἕλληνες δὲν εἶναι οἱ μέχρι τῆς σήμερον κατατροποῦντες τοὺς στρατοὺς ὑμῶν καὶ οἱ καθυποτάσσοντες τὰς ἐπαρχίας ὑμῶν γενίτσαροι; Διότι δὲν θέλετε ἀρνηθῇ ὅτι τὰ ὀσμανικὰ τάγματα σύγκεινται ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν συλλεγομένων παίδων καὶ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ γενιτσάρου, τὸ ὁποῖον φέρουσιν οἱ παῖδες οὗτοι, δὲν ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτῶν τὴν φύσιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτῶν καταγωγῆς». Ταῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα εἰπὼν ὁ καλόγηρος ἐταπείνωσε τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν καί τους ἠνάγκασε νὰ ζητήσωσι συγγνώμην, διότι τοσοῦτον ἀδίκως ἔκρινον τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας.

Ἐκαλεῖτο δὲ κατὰ τὸν Guillet ὁ καλόγηρος οὗτος ἱερομόναχος Δαμασκηνός· ἐλάλει τὴν ἑλληνικήν, τὴν τουρκικήν, τὴν λατινικήν, τὴν ἰταλικήν, καὶ ὀλίγον τι τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, καὶ ἦτο εἷς τῶν τριῶν διδασκάλων οἵτινες ἡρμήνευον δημοσίᾳ τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐν Ἀθήναις. Οἱ δύο ἄλλοι ἦσαν ὁ ἀρχιεπίσκοπος καὶ ὁ Δημήτριος Βενιζέλος. Ὅτι δὲ οὐ μόνον οἱ κληρικοὶ ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν λαϊκῶν τινες, μάλιστα δὲ οἱ προεστῶτες, ἦσαν λόγιοι ἄνδρες μαρτυρεῖται ἰδίως ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν ἔγραψαν κατ' ἐκείνους περίπου τοὺς χρόνους οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην ἐξαιτούμενοι συγγνώμην, διότι τον ἠνάγκασαν διὰ τοῦ ἀρχιευνούχου νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐπιψηφισθεῖσαν κατὰ τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν καθαίρεσιν. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἣν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Περραιβὸς ἐν τῇ γνωστῇ αὐτοῦ ἐπιτομῇ περὶ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πολιτείας καὶ ἥτις συνετάχθη ὑπὸ τοῦ προύχοντος Μπεναλδῆ, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ γράψας οὐ μόνον τῆς γλώσσης ἦτο ἐγκρατής, ὅπερ ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἀπαντᾷ ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ καρδίαν εἶχε καὶ φαντασίαν καὶ χάριν λόγου, προτερήματα σπανιώτερον δυστυχῶς κοσμοῦντα τοὺς ἔκτοτε ἀκμάσαντας παρ' ἡμῖν λογίους ἄνδρας.

Σύγχρονος περίπου τῶν προηγουμένων εἰδήσεων ὑπῆρξεν ἡ ἐν ἔτει 1674 διατριβὴ ἐν Ἀθήναις τοῦ περιωνύμου πρέσβεως τῆς Γαλλίας Νοαντέλ. Τῇ 7 Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου γράφων ἐξ Ἀθηνῶν πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν καὶ περιγράφων τὴν ἐπίσημον δεξίωσιν, ἧς ἔτυχεν ἐν Πειραιεῖ παρὰ τῶν ὀσμανικῶν ἀρχῶν τῇ 15 Νοεμβρίου, ἐπιούσῃ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς τὸν λιμένα ἐκεῖνον, ἀναφέρει ὅτι ἀνερχόμενος ἐκ Πειραιῶς συνήντησε πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Θησέως τοὺς προύχοντας τῶν Ἀθηναίων ἐν στολῇ ἐκκλησιαστικούς τε καὶ λαϊκούς, οἵτινες προσέφεραν αὐτῷ τὰ σεβάσματά των καὶ πλὴν τούτου μέγα λαοῦ πλῆθος, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου, «ἔφθασα, λέγει, εἰς τὸ μέγαρον, τὸ

ὁποῖον παρεσκευάσθη πρὸς κατάλυσίν μου καὶ ὅπου οὐδὲν ἠδυνήθην νὰ φάγω ἐκ τοῦ τουρκικοῦ γεύματος, τὸ ὁποῖον μὲ περιέμενε. Δὲν ἠμπόρεσα δὲ οὔτε τὸν ἐγχώριον οἶνον νὰ πίω, διότι εἶναι τοσοῦτον ἀρωματικὸς καὶ τοσοῦτον μεμιγμένος μετὰ ρητίνης ὥστε καὶ πρὶν ἢ τον γευθῇ τις ἀποβαίνει ἀφόρητος εἰς τὴν ὄσφρησιν». Πολλὰ δὲ προσειπὼν περὶ τῶν σωζομένων ἀρχαιοτήτων ὑπόσχεται ὅτι θέλει ὑποβάλει ὑπόμνημα ἀκριβὲς περί τε τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἀστικῆς τῆς χώρας διοικήσεως καὶ περὶ τῆς δεκαπενθημέρου περιη-

Ὁ Μοροζίνης βομβαρδίζων τὸν Παρθενῶνα
(Εἰκὼν Τὸμ Πένα)

γήσεως, ἣν ἐπεχείρησεν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Ἐλευσῖνι, ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ ἐν τῇ νήσῳ τῆς Εὐβοίας, ὅπου ἐθαύμασε μετὰ ἰδιαζούσης εὐχαριστήσεως πρᾶγμα περιεργότατον ἢ μᾶλλον ἑνιαῖον ἐν τῷ κόσμῳ, τὴν τοῦ Εὐρίπου παλίρροιαν. Ἀλλὰ δυστυχῶς, ὅσαι καὶ ἂν ἐγένοντο ἔκτοτε ἔρευναι ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας, οὐδὲν τοιοῦτον ὑπόμνημα εὑρέθη.

Ἔχομεν προσέτι περὶ Ἀθηνῶν εἰδήσεις αὐτοπτῶν μαρτύρων, εἰ καὶ ὄχι πολλὰς ἐπὶ τῆς μικρὸν μετὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπελθούσης κατακτήσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη ἐν ἔτει 1687. Οἱ Ἀθηναῖοι, ὅπως ἔπραττον πάντοτε οἱ Ἕλληνες ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν, ἐβοήθησαν τοὺς Ἐνετούς, μὴ προβλέποντες ὁπόσον πρόσκαιρος θέλει ἀποβῇ ὁ θρίαμβος αὐτῶν καὶ ὁπόσον ὀλεθρίως ἡ πολιορκία ἐκείνη θέλει ἐπενεργήσει εἰς τὰ περισῳζόμενα ἐν τῇ ἀκροπόλει μνημεῖα. Τῳόντι τῇ 15 (25) Σεπτεμβρίου βόμβα εἰσπεσοῦσα ἐντὸς μικρᾶς ἀποθήκης πυρίτιδος ὑπαρχούσης ἐν τοῖς προπυλαίοις ἀνετίναξεν αὐτήν, οὐ μικρὰν προξενήσασα ζημίαν εἰς τὸ καλλιτέχνημα ἐκεῖνο. Ἀλλὰ τὴν ἐπιοῦσαν τὸ ἑσπέρας 16 (26) Σεπτεμβρίου 1687 φοβερὰ ἔκρηξις ἔσεισε πάντα τὰ περίχωρα, διότι βόμβα ἑτέρα ἐμπεσοῦσα ἐντὸς τῆς πυριταποθήκης, ἥτις ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ τῷ Παρθενῶνι, ἔκοψεν εἰς δύο τὸ ὕπατον τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Τὴν τρίτην δὲ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἡμέραν ὁ γερμανὸς Ὅμβεργ, ἀξιωματικὸς ἐν

τῷ ἐνετικῷ στρατῷ, γράφων ἐξ Ἀθηνῶν τῇ 2 Ὀκτωβρίου πολλὰ μὲν λέγει περὶ εὐτελῶν τινων τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτοῦ βίου περιστάσεων καὶ περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς ἀκροπόλεως ὁμιλεῖ, μηδεμιᾶς ὅμως λέξεως ἀξίαν ἐθεώρησε τὴν συμφορὰν ἐκείνην, ἥτις τοσοῦτον συγκινεῖ πᾶσαν ἑλληνικὴν καὶ πᾶσαν φίλην τοῦ καλοῦ καρδίαν. Περὶ τῆς πόλεως λέγει μόνον ὅτι εἶναι μεγάλη καὶ πολυάνθρωπος καὶ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι ἄνθρωποι ἀξιόλογοι· τὸ μόνον ἐλάττωμά των εἶναι, ἐπιφέρει, ὅτι δὲν ἠμπορεῖ τις νά τους ἐννοήσῃ, διότι ὁμιλοῦσιν ἑλληνιστί. Ἄλλος πάλιν ἀξιωματικὸς τοῦ αὐτοῦ στρατοῦ, ὁ Ἰωακεὶμ Ζέν, μνημονεύει μὲν ἐν τῷ περισωθέντι ἡμερολογίῳ αὐτοῦ τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος, ἀλλὰ βεβαιοῖ ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχε τότε 14.000 οἰκιῶν, ὅπερ εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν πολὺ ὁμοιαληθεστέραν πληροφορίαν τοῦ Guillet ἡ πόλις μόλις ἠρίθμει 15 ἕως 16.000 ψυχῶν. Ὑπάρχει καὶ ἕτερον περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἡμερολόγιον, τὸ τῆς Ἄννης Ακερχιέλμ, κυρίας τῆς τιμῆς τῆς κομήσσης Κενιξμάρκ, ἥτις συνώδευσε τὸν σύζυγον αὐτῆς, ἀρχιστράτηγον ὄντα τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' ἐν τῷ περὶ Ἀθηνῶν μέρει τοῦ ἡμερολογίου τούτου ὑπάρχει ὡς μὴ ὤφελε χάσμα, ἕνεκα τῆς ἀσθενείας ἣν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὑπέστη ἡ κόμησσα. Μόνον ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτῆς, ἥτις ἐγράφη ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Ὀκτωβρίου 1687, ἀφοῦ θρηνεῖ τὴν καταστροφὴν τοῦ Παρθενῶνος, ἐπιφέρει ἡ Ἄννα Ἀκερχιέλμ ὅτι εἰς 4 ἢ 5 ἑλληνικὰς οἰκίας, τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη ἡ κόμησσα, προσέφεραν εἰς αὐτὴν πορτοκαλλάδας, λεμονάδας, νωπὰ ἀμύγδαλα, ῥόδια καὶ ποικίλα γλυκύσματα. Ἐκάλουν δὲ τὴν κόμησσαν *ἀφεντῖναν* καὶ ἀποτείνοντες πρὸς αὐτὴν τὸν λόγον ἔλεγον *ἡ ἀφεντιά σας*. Ὅλως δὲ ἐν παρόδῳ καὶ μετά τινος λεπτοτάτης εἰρωνείας ἀναφέρει ὅτι ὡδηγήθησαν εἰς τὴν πόλιν ὑπὸ ἰατροῦ τινος, ὅστις ἠξίου ἑαυτὸν ἀπόγονον τοῦ Περικλέους.

Οἱ Ἐνετοὶ δὲν παρέμειναν ἐν Ἀθήναις εἰμὴ ἓξ περίπου μῆνας, διότι ἐν ἀρχῇ Ἀπριλίου 1688 ἐγκατέλιπον αὐτὰς εἰς τὴν προτέραν τύχην. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη δὲν ἐκακοποίησε τοὺς ἰθαγενεῖς ἕνεκα τῆς προθυμίας μεθ' ἧς εἶχον ὑποδεχθῆ τὸν ἐνετικὸν στρατόν· ὥστε ἐπανῆλθεν ἡ προτέρα ἐπιεικὴς αὐτῶν διοίκησις ὑπὸ τῶν ἰδίων μᾶλλον ἀρχόντων ἢ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως μέχρι τοῦ δευτέρου ἡμίσους τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε οὐκ ὀλίγας ὑπέστη ἡ πόλις συμφορὰς ἕνεκα ποικίλων αἰτιῶν. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀτυχοῦς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770, περὶ ἧς θέλομεν πραγματευθῆ ἐν τῷ κεφαλαίῳ Η', μικροῦ ἐδέησε νὰ ἀποβῶσιν ὡς πρὸς τὴν κοινότητα τῶν Ἀθηνῶν οὐδὲν ἧττον ὀλέθρια ἢ ὡς πρὸς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς κοινότητας. Οἱ ἐμβαλόντες τότε εἰς τὴν Πελοπόννησον Ἀλβανοὶ ἐπεχείρησαν ἐπιδρομὰς καὶ εἰς τὴν Ἀττικήν. Ὁ τότε βοεβόδας Χατζῆ-Ἀλῆ-Χασσεκίμπεϋς συνεπαγόμενος Ὀσμανίδας καὶ Ἕλληνας τῶν Ἀθηνῶν κατετρόπωσε μὲν τῷ 1777 τοὺς Ἀλβανοὺς περὶ Χαλάνδριον, ἀλλὰ ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν πόλιν διὰ περιτειχίσματος, τὸ ὁποῖον ἀρξάμενον κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1778 συνετελέσθη ἐντὸς 90 ἡμερῶν καὶ ὑφίστατο μέχρι τοῦ 1835, ὅτε κατελύθη. Ὁ Χασσεκῆς, ὅστις διῴκησε πολλάκις ἔκτοτε τὴν κοινότητα, προεχειρίσθη τῷ 1789, κατ' αἴτησιν τῆς κοινότητος, ἰσόβιος αὐτῆς ἄρχων. Ἅμα ὅμως τούτου γενομένου, ὁ Χασσεκῆς κατέστη τύραννος φοβερὸς Ὀσμανιδῶν τε καὶ Ἑλλήνων μέχρι τοῦ 1792, ὅτε καθῃρέθη τελευταῖον καὶ ἐξορισθεὶς εἰς Κῶν ἀπεκεφαλίσθη ἐκεῖ τῷ 1795. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἀπήλαυσε σχετικήν τινα εὐημερίαν χάριν ἰδίως εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ ὀνομαστοὺς περιηγητάς, οἵτινες τοσοῦτον διὰ τῶν περιγραφῶν αὐτῶν καὶ τῶν θρήνων συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ φιλελληνικοῦ ἐν Εὐρώπῃ πνεύματος. Ἐνταῦθα δὲ τῷ 1814 ἱδρύθη, διὰ τῶν παροικούντων ἀλλοδαπῶν, ἡ *Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων*, τῆς ὁποίας πρόεδρος ἀνηγορεύθη ὁ ἐν ἀκμῇ τότε τῆς

Ο ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΠΥΡΓΟΣ ΤΟΥ ΚΥΡΡΗΣΤΟΥ ΩΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΟΣ ΤΕΚΕΣ

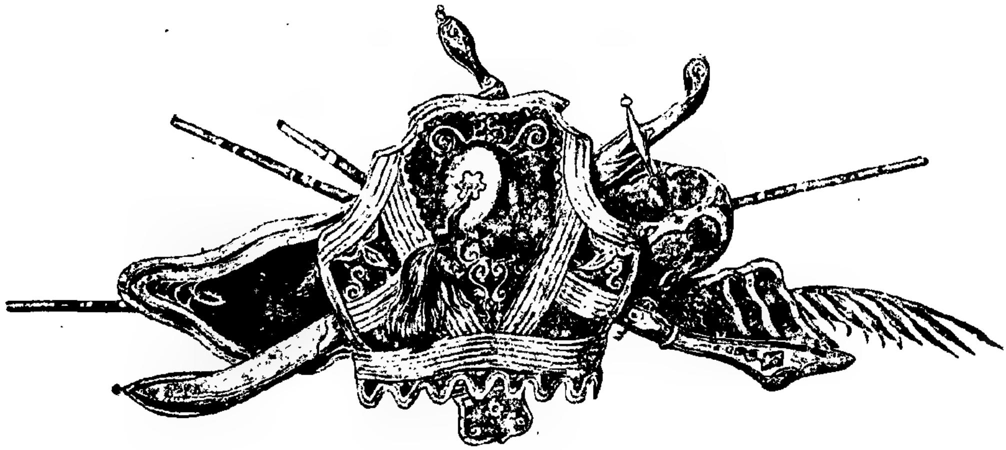
(Ἔργον περιηγητοῦ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος)

(Ε΄β΄ 126-133)

δυνάμεως καὶ τῆς φήμης αὐτοῦ διατελῶν Ἰωάννης Καποδίστριας, ὅστις καὶ κατώρθωσε νὰ περιποιήσῃ τῇ ἑταιρείᾳ τὴν εὔνοιαν τῶν ἐν Βιέννῃ κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συνελθόντων ἡγεμόνων, μεγιστάνων καὶ ὑπουργῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσίας Ἀλέξανδρος, καὶ οἱ ἐπίδοξοι διάδοχοι τῶν βασιλέων τῆς Βαυαρίας καὶ Βυρτεμβέργης ἐγένοντο μέλη τοῦ συλλόγου τούτου καὶ προσήνεγκον χρηματικὰς συνδρομάς. Σκοπὸς δὲ κύριος τοῦ συλλόγου ἦτο ἡ τῶν ἀρχαιοτήτων διατήρησις, ἡ ἵδρυσις μουσείου, ἡ σύστασις βιβλιοθήκης καὶ σχολείων. Ἀλλ᾽ ἠλπίζετο συγχρόνως νὰ ἐπενεργήσῃ ἡ ἑταιρεία καὶ εἰς τὴν βαθμιαίαν δι᾽ εἰρηνικῶν μέσων βελτίωσιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν ἡ *Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων*, καίτοι πρὸ πάντων ἀπέβλεπεν εἰς τὴν τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως ἐπίδοσιν, ἠμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς προανάκρουσμα τῆς τῶν *Φιλικῶν Ἑταιρείας*, ἥτις προπαρεσκεύασε τὴν ἔκρηξιν τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τελευταίου ἀγῶνος.

Σφραγὶς ἀγνώστου ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς, πιθανῶς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ

"Οπλα κλεφτῶν καὶ ἁρματολῶν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. ΠΕΖΙΚΑΙ ΚΑΙ ΝΑΥΤΙΚΑΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ

Τὰς πεζικὰς δυνάμεις, αἵτινες ὠργανώθησαν ὑπὸ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἀπετέλουν οἱ καλούμενοι κλέφται καὶ ἁρματολοί. Κατὰ τὰς ἄχρι τοῦδε ὑπαρχούσας εἰδήσεις οἱ πρῶτοι γνωστοὶ ἁρματολοὶ ἀναφέρονται περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· ὁ Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Μπούας Γρίβας, καὶ οἱ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος. Ἀλλ' οἱ μὲν ἁρματολοὶ ἱδρύθησαν ἔτι πρότερον, πιθανῶς ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς (1520—1566), οἱ δὲ κλέφται παρήχθησαν ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς κατακτήσεως. Ἡ μάχιμος ἀνατροφή, ἣν ἔλαβον οἱ κάτοικοι τῶν ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ Ταινάρου ἐκτεινομένων ἑλληνικῶν χωρῶν ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, παρήγαγεν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ὁλόκληρον ἀνδρῶν τάξιν, οἵτινες ἐκ πρώτης ἀφετηρίας οὐδέποτε ὑπέκυψαν τὸν αὐχένα εἰς τὸν ὀσμανικὸν ζυγόν. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐνετικὴν ὑπηρεσίαν καὶ ἄλλοι προσήρχοντο εἰς αὐτήν, ὁσάκις ἡ Ἐνετία ἐκάλει τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὅπλα. Ὁσάκις δὲ ἡ Ἐνετία εἰρήνευε πρὸς τοὺς Ὀσμανίδας, πολλοὶ μὲν ἐκ τῶν φιλοπολέμων ἐκείνων ἀνδρῶν παρέμενον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ἢ ἐν ταῖς χώραις αὐτῆς ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει πάλιν ἀφορμὴν ν' ἀγωνισθῶσι σὺν αὐτῇ κατὰ τῶν Τούρκων, πολλοὶ ὅμως ἐξηκολούθουν οἴκοθεν ἀγωνιζόμενοι ἀπὸ τῶν δυσπροσίτων ὀρέων ὅπου εἶχον τὰ σκηνώματα αὐτῶν. Ὑπάρχει δὲ δημοτικὸν ᾆσμα κάλλιστα περιγράφον τὸν τρόπον καθ' ὃν ἀδιακόπως ἐστρατολογεῖτο τὸ μέγα τοῦτο τῶν κλεφτῶν σῶμα·

«Μάννα, σοῦ λέω δὲν 'μπορῶ τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω,
«Δὲν ἠμπορῶ, δὲν δύναμαι, ἐμάλλιασ' ἡ καρδιά μου,
«Θὰ πάρω τὸ ντουφέκι μου, νὰ πάω νὰ γένω κλέφτης,
«Νὰ κατοικήσω στὰ βουνὰ καὶ στὲς ψηλὲς ραχοῦλες.
«Νάχω τοὺς λόγγους συντροφιά, μὲ τὰ θεριὰ κουβέντα,
«Νάχω τὰ χιόνια γιὰ σκεπή, τοὺς βράχους γιὰ κρεββάτι,
Νάχω μὲ τὰ κλεφτόπουλα καθημερνὸ λημέρι,

«Θὰ φύγω, μάννα, καὶ μὴν κλαῖς, μὸν δό μου τὴν εὐχή σου,
«Κ' εὐχήσου με, μαννοῦλά μου, Τούρκους πολλοὺς νὰ σφάξω·
«Καὶ φύτεψε τριανταφυλλιὰ καὶ μαῦρο καρυοφύλλι.
«Καὶ πότιζέ τα ζάχαρη καὶ πότιζέ τα μόσχο.
«Κι ὅσο π' ἀνθίζουν, μάννα μου καὶ βγάνουνε λουλούδια,
«Ὁ γιός σου δὲν ἀπέθανε, καὶ πολεμάει τοὺς Τούρκους.
«Κι ἂν ἔλθῃ 'μέρα θλιβερή, 'μέρα φαρμακωμένη,
«Καὶ μαραθοῦν τὰ δυὸ μαζί, καὶ πέσουν τὰ λουλούδια,
«Τότε κ' ἐγὼ θὰ λαβωθῶ, τὰ μαῦρα νὰ φορέσῃς».
Δώδεκα χρόνοι 'πέρασαν καὶ δεκαπέντε μῆνες
Ποὺ ἀνθίζαν τὰ τριαντάφυλλα, καὶ ἀνθίζαν τὰ μπουμπούκια.
Καὶ μιὰν αὐγὴ ἀνοιξάτικη, μιὰ πρώτη τοῦ Μαΐου,
Ποὺ κελαδοῦσαν τὰ πουλιά, κι ὁ οὐρανὸς γελοῦσε,
Μὲ μιᾶς ἀστράφτει καὶ βροντᾷ καὶ γίνεται σκοτάδι.
Τὸ καρυοφύλλι ἐστέναξε, τριανταφυλλιὰ δακρύζει,
Μὲ μιᾶς ξεράθηκαν τὰ δυό, κ' ἔπεσαν τὰ λουλούδια·
Μαζὶ μ' αὐτὰ σωριάστηκε κ' ἡ δόλιά του ἡ μαννοῦλα.

Καὶ οἱ μὲν κλέφται τῆς Πελοποννήσου εἶχον, ὡς προείπομεν, πρόχειρον καταφύγιον τὰς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένας χώρας· οἱ δὲ τῆς Ρούμελης καὶ μάλιστα τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν, ἠναγκάσθησάν, προϊόντος τοῦ χρόνου, νὰ συγκροτήσωσιν ἴδια μεγάλα ἐπὶ τῶν ὀρέων ὁρμητήρια, ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, τοῦ Πηλίου, τῆς Πίνδου καὶ τῶν Ἀγράφων ([1]). Ἐκεῖ εἴτε εὑρόντες τοὺς κατοίκους τῶν δυσπροσίτων ἐκείνων κωμῶν καὶ χωρίων προθύμους νὰ συμπράξωσι μετ' αὐτῶν εἴτε καταναγκάσαντες αὐτοὺς εἰς τοῦτο ἐσχημάτισαν στρατόπεδα, ἀπὸ τῶν ὁποίων ὁρμώμενοι κατήρχοντο εἰς τὰς πεδιάδας καὶ εἰς τὰς πόλεις, ἐλήστευον τοὺς ἀλλοθρήσκους κυριάρχας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους δούλους, ἐξ οὗ καὶ ἐπωνομάσθησαν κλέφται.

Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσεν ἐπὶ 7 ἢ 8 δεκάδας ἐνιαυτῶν, ὅτε τελευταῖον ἐπὶ Σουλεϊμάνη τοῦ μεγαλοπρεποῦς, ὡς φαίνεται, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐνόμισε συνετὸν νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς αὐτούς. Αἱ ζημίαι ὅσας ἔπασχον ἐκ τῶν πολεμίων τούτων αἱ ἐπαρχίαι, ἀπέβαινον ὁσημέραι δεινότερα. Καὶ πλὴν τούτου κατὰ τοὺς ἀδιακόπους πολέμους αὐτῆς πρὸς τὰς δυτικὰς Δυνάμεις οἱ ἐσωτερικοὶ ἐκεῖνοι πολέμιοι συνεμάχουν πάντοτε μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν, ἡ δὲ συμμαχία αὕτη δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ εἶναι σφόδρα ἐπικίνδυνος. Ὅθεν ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἀπεφάσισε τότε νὰ μιμηθῇ τὴν ἐνετικήν, ἥτις εἶχεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς πολλοὺς ἐκ τῶν μαχίμων τούτων Ἑλλήνων, ὀνομάζουσα αὐτοὺς ἁρματολούς, armatores, ὅπως ἔτι ἐπὶ φραγκοκρατίας ἐκαλοῦντο οἱ πολυάριθμοι ἐθελονταὶ οἱ ὑπὸ τὰς σημαίας αὐτῆς τασσόμενοι. Τοῦτο δὲ τὸ παράδειγμα ἀκολουθοῦσα ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέτρεψεν εἰς τὰς μαχίμους ἐκείνας ὁμάδας τὴν τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τὴν περιστολὴν τῆς λῃστείας, συγκροτήσασα ἐξ αὐτῶν σώματα, τὰ ὁποῖα, δαπάναις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ συντηρούμενα καὶ ἐξ Ἑλλήνων μόνον συγκείμενα, ἐκαλοῦντο *ἁρματολοί*, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων ὄντα ἦσαν διανενεμημένα εἰς

(1) Ὡς ἐλάβομεν ἀφορμὴν ἀλλαχοῦ ν' ἀναφέρωμεν ἀνάλογόν τι, ὅτι ὑπῆρχε πρὸ αἰώνων ἐν μ. Ἀσίᾳ ἐπὶ τῶν ἀραβοελληνικῶν μεθορίων ὁμὰς ἐνόπλων ἀμυνομένων ὑπὲρ τῶν ὁρίων καλουμένων *ἀπελατῶν* διατελούντων ὑπὸ *ἀκρίτας*, ἤτοι φύλακας τῶν ἄκρων ἢ ὁρίων.

τὰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίας ἀπὸ τοῦ Ἀξιοῦ μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἐν Πελοποννήσῳ τουρκικὰ ἀρματολίκια δὲν ὑπῆρξαν, ἴσως διότι ἐλογίσθη ἐπισφαλὲς νὰ ἀναγνωρισθῶσι τοιαῦτα ἔνοπλα χριστιανικὰ σώματα ἐντὸς χώρας ἥτις πλέον πάσης ἄλλης ἠμφισβητεῖτο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τούτοις τὸ μάχιμον πνεῦμα τῆς χερσονήσου διετηρήθη ἰδίως ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρματολικίων, τὰ ὁποῖα διήρκεσαν μετά τινων διαλειμμάτων μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος· διότι ὁ καπετὰν Χρονᾶς ἀπὸ Χρυσοβίτση, ὁ Καπετὰν Θανάσης ἀπὸ Καρύταιναν καὶ ἄλλοι, περὶ ὧν ὁμιλεῖ ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ἐν τῷ γνωστῷ αὐτοῦ διαλόγῳ πρὸς τὸν υἱόν του Κωνσταντῖνον, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀρματολοὶ τῆς τελευταίας ἐνετικῆς κυριαρχίας. Ἀπὸ δὲ τῆς καταλύσεως αὐτῆς μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως διετηρήθησαν αἱ πολεμικαὶ ἕξεις ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῶν ἀνέκαθεν πολυαρίθμων αὐτῆς κλεφτῶν, οἵτινες ὀνομαστότατοι γενόμενοι ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης ἄλλοτε μὲν διῆγον εἰς τὰ ὄρη, ἄλλοτε δὲ εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία κρυπτόμενοι ὁτὲ μὲν ἐσῴζοντο εἰς Ἑπτάνησον ἢ εἰς Ρούμελην, ὁτὲ δὲ διετέλουν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν προεστώτων ὡς σωματοφύλακες καὶ ἐκτελεσταὶ τῶν διαταγῶν αὐτῶν. Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρματολικίων ἐτροπολογήθη κατὰ τοὺς διαφόρους καιροὺς καὶ κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις. Περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος μνημονεύονται ἐν Ἠπείρῳ, ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ δυτικῇ Ἑλλάδι 8 ἀρματολίκια, κατὰ δὲ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως ὑφίσταντο ἐν ὅλοις 17, ἐξ ὧν τρία κατὰ τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἀξιοῦ Μακεδονίαν, 10 ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι καὶ 4 ἐν Ἠπείρῳ, ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ Ἀκαρνανίᾳ.

Ἑκάστου τῶν ἀρματολικίων τούτων προΐστατο ἀρχηγὸς καλούμενος *καπετάνος*, ἔχων παρ' ἑαυτῷ βοηθὸν ἢ ὑπασπιστὴν τὸ *πρωτοπαλλήκαρον*, διότι οἱ στρατιῶται ὠνομάζοντο *παλληκάρια*. Καὶ ἡ μὲν τελευταία αὕτη λέξις παρήχθη ἔτι ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ (Κεφ. Ε' βιβλ. Θ' τοῦ Γ' τόμου), ἡ δὲ πρώτη ἦτο καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἰταλική. Τὸ ἔργον τοῦ καπετάνου δὲν ἦτο εὔκολον· ἔπρεπε νὰ εὐχαριστῇ χριστιανοὺς ἅμα καὶ Τούρκους, τὰ δὲ συμφέροντα ταῦτα πολλάκις δὲν συνεβιβάζοντο. Ὑπάρχει δημῶδες ᾆσμα τοῦ Στουρνάρη, τὸ ὁποῖον, ἀνατρέχον μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, 1710, παρίστησι δι' ὀλίγων μὲν ἀλλ' ἀκριβῶς τὴν δυσχέρειαν ταύτην·

Βουνά μου ἀπ' τ' Ἀσπροπόταμο μὲ τὰ πολλὰ τὰ χιόνια,
Τὰ χιόνια μὴ τὰ λειώσετε ὅσο νἄλθοῦν καὶ τἄλλα,
Τ' εἶν' ὁ Στουρνάρης ἄρρωστος βαριὰ γιὰ ν' ἀποθάνῃ,
Καὶ τοὺς ἰατροὺς ἐκάλεσε νά τον ἀποφασίσουν,
Κι ἀπὸ τὰ παλληκάρια του ἐκάλεσε τὸν πρῶτον·
«Ἔλα, Φοντύλη ἀδελφὲ καὶ πρωτοπαλληκάρι,
Ἔλα κάθου στὰ γόνατα, ἔλα κάθου σιμά μου·
Σ' ἀφήνω διάτα τὸ παιδί, τὸ μικροχαϊδεμένο,
Τ' εἶναι μικρὸ κι ἀνήξερο, 'π' ἅρματα δὲ γνωρίζει·
Νὰ μ' ἔχῃς ἔννοια τὰ χωριὰ καὶ τὸ καπετανλίκι.
Γέροντες θέλουν χάιδεμα, κι ἀγάδες θέλουν ἄσπρα.
Κι ὁ καπετάνος δόκιμος γιὰ νά τους κυβερνήσῃ».

Ἐκ τοῦ ᾄσματος τούτου συνάγεται πρὸς τούτοις τὸ καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν ὑπάρχον, ὅτι τὰ καπετανᾶτα ἦσαν πολλάκις κληρονομικά. Οἱ Μπουκουβαλαῖοι, οἵτινες ἦρχον

τῶν Ἀγράφων ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπαναστάσεως, ὅτε ἥρπασεν ἀπ' αὐτῶν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην ὁ Καραϊσκάκης, ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Γιάννη Μπουκουβάλα, ἐκείνου· ὅστις τοσοῦτον πολύκροτος ἀπέβη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος. Ὁ Νῖκος Τσάρας ἦτο υἱὸς καὶ ἔγγονος καπετανέων, ἰδίως δὲ υἱὸς τοῦ Τσάρα τοῦ ἐπὶ μακρὸν χρόνον καπετανεύσαντος εἰς τὴν Ἐλασσόνα· ὁ παπᾶ Θύμιος ἦτο υἱὸς τοῦ οὐδὲν ἧττον περιωνύμου Βλαχάβα· ὁ Ὀδυσσεὺς υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτζου· τοιοῦτοι δὲ ἦσαν καὶ οἱ Κοντογιανναῖοι, οἱ Σκυλοδημαῖοι καὶ ἄλλοι.

Ἐν τούτοις οὔτε ὅλοι οἱ κλέφται ἐσυνθηκολόγησαν καὶ ὑπετάχθησαν οὔτε ὅλοι οἱ ἁρματολοὶ παρέμενον πιστοὶ εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν. Οἱ ἁρματολοὶ οὐ μόνον μετεῖχον ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων ἀλλὰ καὶ οἴκοθεν πολλάκις περιήρχοντο εἰς ἐχθροπραξίας κατὰ τῶν Τούρκων, ἔχοντες τότε φυσικοὺς συμμάχους τους κλέφτας. Μέχρι τῆς σήμερον ἀκόμη φημίζεται ἐν Ἀκαρνανίᾳ τὸ ὄνομα τοῦ ἁρματολοῦ Χρήστου Μηλιόνη, ὅστις ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὴν Ἄρταν ἀπήγαγεν ἐκεῖθεν τὸν καδῆν καὶ δύο ἀγάδες ἐπὶ λύτροις. Ὁ μουσελίμης τῆς ἐπαρχίας συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ προεστῶτος Μαυρομμάτη καὶ τοῦ δερβέναγα Μουχτάρη ἀνέθηκε τὸ ἔργον τῆς δολοφονίας αὐτοῦ εἰς Σουλεϊμάνην τινά, ὅστις φίλος ἄλλοτε διατελέσας τοῦ Χρήστου ἠδύνατο ἀνυπόπτως νὰ πλησιάσῃ αὐτόν. Ἀλλ' ὁ Σουλεϊμάνης συναντήσας τῷόντι τὸν Χρῆστον εἰς Ἁλμυρόν, χωρίον μικρὸν τοῦ Βάλτου, ὡμολόγησεν αὐτῷ εἰλικρινῶς τίνα ἔλαβεν ἐντολήν. Καὶ τότε οἱ δύο γενναῖοι ἄνδρες μονομαχήσαντες ἔπεσαν ἀμφότεροι παραδόξως.

Τρία πουλάκια κάθονταν στὴ ράχη στὸ λημέρι.
Ἕνα τηράει τὸν Ἁλμυρό, κι ἄλλο κατὰ τὸ Βάλτο,
Τὸ τρίτο τὸ καλύτερο μυριολογάει καὶ λέγει·
«Κύριε μου, τί ἐγίνηκεν ὁ Χρῆστος ὁ Μηλιόνης
Οὐδὲ στὸ Βάλτο φάνηκεν οὐδὲ στὴν Κρύα βρύση».—
«Μᾶς εἶπαν, πέρα πέρασε, κ' ἐπῆγε πρὸς τὴν Ἄρτα,
Κ' ἐπῆρε σκλάβο τὸν κατῆ μαζὶ μὲ δυὸ ἀγάδες.
Κ' ὁ μουσελίμης τ' ἄκουσε, βαριὰ τοῦ κακοφάνη.
Τὸ Μαυρομμάτην ἔκραξε καὶ τὸ Μουχτὰρ Κλεισούρα»—
«Ἐσεῖς ἂν θέλετε ψωμί, ἂν θέλετε πρωτᾶτα,
Τὸ Χρῆστο νὰ σκοτώσετε, τὸν καπετὰν Μηλιόνη.
Τοῦτο προστάζ' ὁ βασιλιὰς καὶ ἔστειλε φερμάνι».
Παρασκευὴ 'ξημέρωνε (ποτὲ νὰ μή 'χε φέξει !)
Κι ὁ Σουλεϊμάνης στάλθηκε νὰ πάγῃ νὰ τὸν εὕρῃ.
Στὸν Ἁλμυρὸ τὸν ἔφθασε, κι ὡς φίλοι φιληθῆκαν·
Ὁλονυκτὶς ἐπίνανε, ὅσο νὰ ξημερώσῃ·
Καὶ ὅταν ἔφεξ' ἡ αὐγή, περάσαν στὰ λημέρια.
Κι ὁ Σουλεϊμάνης φώναξε τοῦ καπετὰν Μηλιόνη·
«Χρῆστο, σὲ θέλ' ὁ βασιλιάς, σὲ θέλουν κ' οἱ ἀγάδες»—
Ὅσο 'ν' ὁ Χρῆστος ζωντανός, Τούρκους δὲν προσκυνάει»:—
Μὲ τὰ τουφέκια ἔτρεξαν ὁ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλο·
Φωτιὰν ἐδῶσαν στὴ φωτιά, κ' ἔπεσαν εἰς τὸν τόπο.

Ὁσάκις λοιπὸν οἱ ἁρματολοὶ οὕτως ἢ ἄλλως ἐπανίσταντο, φυσικῷ τῷ λόγῳ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη καθῄρει αὐτοὺς καὶ ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νά τους ἐξοντώσῃ.

Ἐνίοτε ἐπετύγχανεν, ἐνίοτε ὅμως ὄχι, καὶ πολλάκις οἱ ἁρματολοὶ ἀπέβαινον ἰσχυροί, ὥστε ἠδύναντο ν' ἀνακτήσωσι τὰ ἁρματολίκια αὐτῶν καὶ ἠνάγκαζον μάλιστα διὰ τῆς βίας τὴν κυβέρνησιν νά τους ἀναγνωρίσῃ πάλιν.

Κάτω στοῦ Βάλτου τὰ χωριά,
Ξηρόμερο καὶ Ἄγραφα,
Καὶ στὰ πέντε βιλαέτια
(Ἔβγατε νὰ ἰδῆτ' ἀδέλφια !)
Ἐκ' εἶν' οἱ κλέφτες οἱ πολλοί,
Ὅλ' ἐνδυμένοι στὸ φλωρί,
Κάθονται καὶ τρῶν καὶ πίνουν,
Καὶ τὴν Ἄρτα φοβερίζουν.
Πιάνουν καὶ γράφουν μιὰ γραφή,
Βρίζουν τὰ γένεια τοῦ κατῆ·
Γράφουνε καὶ στὸ Κομπότι,
Προσκυνοῦν καὶ τὸ Δεσπότη·
«Συλλογισθῆτέ το καλά,
»Ὅτι σᾶς καῖμε τὰ χωριά.
«Γλήγορα τ' ἁρματολίκι,
»Ὅτ' ἐρχόμαστε 'σὰν λύκοι».

Τίς ἦτο ὁ καπετάνος, ὁ τοιουτοτρόπως ἀνακτήσας τὸ ἁρματολίκιον αὑτοῦ δὲν γνωρίζομεν· ἀλλ' ἐξ ἑτέρου ᾄσματος ἠξεύρομεν πῶς ὁ Γιάννης Μπουκουβάλλας κατέλαβε τὸ ἁρματολίκιον τῶν Ἀγράφων.

Νἄμουν μιὰ πετροπέρδικα, στὰ πλάγια τοῦ Πετρίλου (χωρίον Ἀγράφων)
Νὰ σκώνουμουν ταποταχύ, δυῶρες νὰ ξημερώσῃ,
Ν' ἀκούρμαινα (νὰ ἤκουον) τὸν πόλεμο πῶς πολεμοῦν οἱ κλέφτες,
Οἱ κλέφτες, οἱ ἁρματολοὶ κι ὁ Γιάννης Μπουκουβάλας.

Ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ὁ Μπουκουβάλας κατετρόπωσε τὸν πάππον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ ἔπειτα συνάξας τὸν στρατὸν αὐτοῦ,

Μέσ' τὴν Ὀξιὰ ξημέρωσε τὰ κόλια νὰ μοιράσῃ·
Κ' οἱ Ἀγραφιῶτες ἔστειλαν δέκα κοτσάμπασίδες,
Τῷ φέραν τὸ μορασαλὲ (τὸ καπιτανᾶτον) σ' ὅλο τὸ βιλαέτι.

Ἀλλ' ὅλαι σχεδὸν αἱ περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἐνδοξοτέρων ἀρχηγῶν τῶν ἁρματολικίων παραδόσεις παριστῶσιν αὐτοὺς ὡς κατακρατοῦντας διὰ βίας τὰ ἁρματολίκια ἢ ἀναλαμβάνοντας αὐτὰ διὰ τῶν ὅπλων ἅμα ἐξωσθέντας. «Ὁ καπετὰν Ζῆτρος ἀπὸ τὴν Ἐλασσόνα δὲν ἐφύλαξεν·ἐν ὅσῳ ἔζη τὴν ἐπαρχίαν του ἐλευθέραν ἀπὸ τοὺς Τούρκους ;» ἀνακράζει ὁ Περραιβός. «Ὁ καπετὰν Τόσκας δὲν ἐκαταδάμασε τοὺς ἐχθροὺς εἰς τὰ Γρεβενὰ μὲ τρομεροὺς πολέμους ; Ὁ καπετὰν Καραλῆς δέν τους κατεδίωξεν ἀπὸ τὰ χωρία τοῦ Ὀλύμπου καὶ τὰ ἐκράτει ἐλεύθερα ; Ὁ καπετὰν Μπλαχάβας εἰς τὰ Χάσια δὲν ἐξωλόθρευσε τοὺς τυράννους ; Ὁ καπετὰν Μακρυθανάσης καὶ ὁ καπετὰν Μακροπούλιος δὲν ἐπολέμησαν ὡς ἄλλοι Λεωνίδαι καὶ Θεμιστοκλεῖς καὶ ἐκράτουν τὰ χωρία τοῦ Κισσάβου ἀπάτητα ; Ὁ καπετὰν Καρακίτσος εἰς τὸ Καρπενίσι δὲν κατέσφαζε πάντοτε τοὺς ἐχθροὺς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα;». Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, ποιουμένη τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν, ἀνε-

γνώριζε πολλάκις τὰ τοιαῦτα ἀρματολίκια· οἱ δὲ ἡμέτεροι ἐφαίνοντο πρόθυμοι ἐκ διαλειμμάτων νὰ ὑπηρετῶσιν αὐτήν, ἰδίως εἰς τοὺς ἐμφυλίους αὐτῆς ἀγῶνας. Μήπως δὲν εἴδομεν αὐτοὺς πρωταγωνιστήσαντας εἰς τοὺς μεταξὺ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πολέμους; Μήπως, ὅταν ὁ Ὀμὲρ Βριόνης ἐπολιόρκησε τὸν πασᾶν τοῦ Μπερατιοῦ, δὲν συνέπραξαν μετ' αὐτοῦ, ὡς λέγει τὸ ᾆσμα;

...... καὶ τῶν χριστιανῶν πολλὰ καπετανᾶτα,
Ὁ Ἴσκος ἀπ' τὴν Δούνιτσαν, ὁ γιὸς τοῦ Γρίβα Γιώργου.
Ζόγκος ἀπ' τὸ Ξερόμερο, ὁ Γιώργης Βαρνακιώτης,
Τοῦ Μπουκουβάλα τὰ παιδιά, καὶ οἱ Σκυλοδημαῖοι,
Ὁ Διάκος καὶ ὁ Πανουριᾶς κ' οἱ δυὸ Κοντογιανναῖοι.

Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὑπώπτευεν αὐτοὺς πάντοτε, καὶ πολλάκις ἐπεχείρει νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς διὰ τῆς βίας ἐπιβληθέντας εἰς αὐτὴν ἀντάρτας. Ἐντεῦθεν δέ, καθὼς οἱ κλέφται εἶχον γίνει ἀρματολοί, οὕτω καὶ οἱ ἀρματολοὶ ἐγίνοντο πάλιν κλέφται, ἡ δὲ μετάβασις αὐτῶν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἰδιότητος εἰς τὴν ἄλλην ἀπέβαινε τοσοῦτο συχνὴ ὥστε τὰ ἐπωνύμια ἐκεῖνα κατήντησαν νὰ ἐκλαμβάνωνται ἀδιαφόρως σχεδὸν τὸ ἓν ἀντὶ τοῦ ἄλλου καὶ ἐκ παραλλήλου νὰ ἀποδίδωνται εἰς τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Εἰς τὰ δημώδη ᾄσματα τοῦτο συμβαίνει συχνότατα.

Ὁ Ὄλυμπος κι ὁ Κίσσαβος, τὰ δυὸ βουνὰ μαλώνουν.
Γυρίζει τότ' ὁ Ὄλυμπος καὶ λέγει τοῦ Κισσάβου·
«Μὴ μὲ μαλώνῃς, Κίσσαβε, κονιαροπατημένε!
Ἐγὼ εἶμ' ὁ γέρος Ὄλυμπος, στὸν κόσμο ξακουσμένος.
Ἔχω σαράντα δυὸ κορφές, ἑξῆντα δυὸ βρυσοῦλες.
Πᾶσα βρυσὴ καὶ φλάμπουρο, παντοῦ κλαδὶ καὶ κλέφτης
Καὶ στὴν ψηλή μου κορυφὴν ἀετός εἶν' καθισμένος,
Καὶ εἰς τὰ νύχια του κρατεῖ κεφάλ' ἀνδρειωμένου.
«Κεφάλι μου, τί ἔκαμες, κ' εἶσαι κριματισμένο»;—
«Φάγε, πουλί, τὰ νιάτά μου, φάγε καὶ τὴν ἀνδρειά μου,
Νὰ κάμῃς πήχη τὸ φτερό, καὶ πιθαμὴ τὸ νύχι,
Στὸ Λοῦρο, στὸ Ξερόμερον ἀρματολὸς ἐστάθην,
Στὰ Χάσια καὶ στὸν Ὄλυμπο δώδεκα χρόνους κλέφτης.
Ἑξῆντα ἀγάδες σκότωσα κ' ἔκαψα τὰ χωριά τους·
Κι ὅσους στὸν τόπον ἄφησα καὶ Τούρκους κι Ἀρβανῖτες,
Εἶναι πολλοί, πουλάκι μου, καὶ μετρημὸ δὲν ἔχουν.
Πλὴν ἦρθε κ' ἡ ἀράδα μου στὸν πόλεμο νὰ πέσω».

Ἂν δὲ ἀνώνυμος ἐγένετο ὁ ἀρματολὸς ἐκεῖνος ἅμα καὶ κλέφτης, τοῦ ὁποίου ἡ τοσοῦτον παραδόξως νεκρεγερθεῖσα κεφαλὴ διηγεῖτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου τά τε κατορθώματα καὶ τὸν θάνατον, ὀνομαστότατος ἀπέβη ὁ Νικολὸς Τζιοβάρας, ὅστις, κατὰ τὸν Περραιβόν, ὑπέταξε τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἤπειρον «περιπατῶντας παρρησίᾳ μὲ τὰ φλάμπουρά του» κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ περὶ τοῦ ὁποίου σῴζεται δημῶδες ᾆσμα ἐξυμνοῦν αὐτὸν ὡς κλέφτην ἅμα καὶ ἀρματολόν.

Λάλησε, κοῦκε, λάλησε· λάλα, καϊμέν' ἀηδόνι,
Λαλᾶτε σ' ἀκροπέλαγος ποὺ πλέουν τὰ καράβια,
Ρωτᾶτε γιὰ τὸ Νικολό, τὸ Νικολὸ Τζιοβάρα,

Ποὖτον στὸ Λοῦρ' ἁρματολός, στὸ Καρπενίσι κλέφτης·
Εἶχε φλάμπουρο κόκκινο, κόκκινο καὶ γαλάζιο,
Εἶχε Σταυρό, εἶχε Χριστό, εἶχε καὶ Παναγία».
«Ἐψὲς προψὲς ἀκούσαμε τὰ βροντερὰ τουφέκια,
Κ' εἴδαμε πῶς ἐβάρεσε τοὺς Τούρκους μέσ' στὸ Λοῦρο.
Κ' ἐπῆρε σκλάβους δεκοχτώ, κι αὐτὸν τὸ μουσελίμη·
Πῆρε μουλάρια δώδεκα μ' ἀσῆμι φορτωμένα,
Κ' ἐκεῖθε πέρα διάβηκε, πέρα κατὰ τὸ Βάλτο,
Πῆγε νὰ κάμῃ τὴ Λαμπρὴ καὶ τὸ «Χριστὸς ἀνέστη»,
Νὰ ψήσῃ τὸ σφαχτάρι του, κόκκιν' αὐγὰ νὰ φάγῃ
Καὶ νὰ χορέψουν τὰ παιδιά, νὰ ρίψουν στὸ σημάδι».

Ἦτο λοιπὸν δύσκολον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον νὰ διακριθῇ ὁ ἁρματολὸς ἀπὸ τὸν κλέφτην, τὰ δ' ὀλίγα ὅσα ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ διαλάβωμεν περὶ τοῦ βίου ὃν διῆγον οἱ μάχιμοι ἐκεῖνοι ἄνδρες ἐφαρμόζονται εἰς ἀμφοτέρας αὐτῶν τὰς τάξεις. Διατρίβοντες εἰς χώρας ἀγόνους, ὀφείλοντες νὰ ὦσι πάντοτε ἕτοιμοι εἰς τὸ νὰ μεταβάλλωσι *'λημέρια* καὶ μὴ δυνάμενοι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ καταλίπωσι τὰ ὅπλα ἄνευ κινδύνου τῆς ζωῆς αὐτῶν, οἱ κλέφται ἔζων ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τῆς λῃστείας. Συνήθως ἐπέπιπτον πρὸς τοῦτο κατὰ τῶν Τούρκων, ἁρπάζοντες τὰ ἐν τοῖς ὄρεσι ποίμνια τοῦ πασᾶ ἢ ἐμβάλλοντες ἀπροσδοκήτως εἰς τὰ χωρία τῶν ἀγάδων καὶ τῶν μπέυδων καὶ πολλάκις ἀπάγοντες αὐτοὺς τούτους τοὺς μπέυδες καὶ τοὺς ἀγάδες ἢ τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν, τοὺς ὁποίους δὲν ἀπέλυον εἰμὴ ἐπὶ λύτροις. Ἀλλ' ἐνίοτε ἠναγκάζοντο νὰ λῃστεύουν καὶ αὐτοὺς τοὺς ὁμοφύλους καὶ ὁμοθρήσκους ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦσαν ὑπηρέται ἢ ἐνοικιασταὶ τῶν Τούρκων. Ἐὰν οἱ ἁρματολοὶ ἐφ' ὅσον διετέλουν εἰς εἰρηνικὰς πρὸς τὴν κυβέρνησιν σχέσεις περιεποιοῦντο τοὺς προεστῶτας ἐξ ἴσου σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς Τούρκους, καθάπερ εἴδομεν εἰς τὸ ᾆσμα τοῦ Στουρνάρη, οἱ στασιάζοντες ἁρματολοὶ δὲν ἐφείδοντο αὐτῶν, διότι ἐνίοτε οἱ προεστῶτες κατεδίωκον αὐτοὺς ἐπίσης ὅσον καὶ οἱ Τοῦρκοι, ὅπως εἴδομεν εἰς τὸ ᾆσμα τοῦ Χρήστου Μηλιόνη, καὶ ὅπως ἱστορεῖ τὸ ᾆσμα τοῦ ἁρματολοῦ Καρπενισίου Λιβίνη, περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος. Ἐν τῷ ᾄσματι τούτῳ ὁ Λιβίνης παρίσταται λέγων.

«Σὲ σένα, Μῆτρό μου γαμπρέ, Σταθούλα ψυχογιέ μου.
Ἀφήνω τὴ γυναῖκά μου, τὸ δόλιο μου τὸ Γιώργη,
Ποὖναι μικρὸς γιὰ φαμελιά, κι ἀπ' ἅρματα δὲν ξέρει,
Καὶ 'σὰ διαβῇ τὰ δεκαννιὰ καὶ γίνῃ παλληκάρι,
Ἐλᾶτε νὰ ξεθάψετε τὰ δόλια τ' ἅρματά μου,
Ποὺ τά 'χωσα στὴν ἐκκλησιά, μέσα στὸ ἅγιο βῆμα,
Νὰ μὴ τὰ πάρουν τὰ σκυλλιὰ κι ὁ Τουρκο - Κωνσταντάκης».

Ἐνταῦθα πάλιν ὁ Τουρκο - Κωνσταντάκης ὁ τοῦ Καρπενισίου προεστὼς ἀναφέρεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς ἀλλοθρήσκους τοῦ γένους πολεμίους. Ὅθεν πολλάκις οἱ κλέφται συνελάμβανον ἢ τοὺς προεστῶτας αὐτοὺς ἢ συγγενεῖς αὐτῶν.

Ὁ Σκυλοδῆμος ἔτρωγε στὰ ἔλατ' ἀποκάτω,
Καὶ τὴν Εἰρήνη στὸ πλευρὸν εἶχε νὰ τὸν γεράσῃ·
—«Κέρνα μ', Εἰρήνη μ' εὔμορφη, κέρνα μ' ὅσο νὰ φέξῃ,
Ὅσο νὰ ἔβγ' αὐγερινός, νὰ πάγ' ἡ πούλια γεῦμα.
Κι ἀπαὶ σὲ στέλνω σπίτι σου μὲ δέκα παλληκάρια».—

ΔΕΞΙΩΣΙΣ ΕΝ ΧΡΥΣΩι (ΔΕΛΦΟΙΣ) ΠΑΡΑ ΤΩι ΕΠΙΣΚΟΠΩι ΣΑΛΩΝΩΝ

(Ἔργον περιηγητοῦ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος)

—«Δῆμο, δὲν εἶμαι δούλα σου, κρασὶ νὰ σὲ κεράσω.
Ἐγὼ εἶμαι νύφη προεστῶν, κι ἀρχόντων θυγατέρα».

Ἐκ τοῦ ᾄσματος τούτου συνάγεται καὶ ἕτερον χαρακτηριστικώτατον τοῦ τῶν κλεφτῶν βίου. Ἡ ὑπερηφάνεια δι᾽ ἧς ἡ γυνὴ ἐκείνη ἀποποιεῖται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν τοσοῦτο φυσικὴν πρόσκλησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς συμμορίας, τῆς ὁποίας εἶναι αἰχμάλωτος, ἐκδηλοῖ τὴν πεποίθησιν ἣν εἶχεν ὅτι αὐτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν θέλουσι σεβασθῆ ἀείποτε τὴν τιμὴν αὐτῆς. Τῳόντι ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων οἱ κλέφται διεκρίθησαν ἀείποτε ἐπὶ τῇ εὐλαβείᾳ μεθ᾽ ἧς προσεφέροντο πρὸς τὰς αἰχμαλώτους αὐτῶν, εἴτε ὡραῖαι ἦσαν εἴτε ἄσχημοι, εἴτε νέαι εἴτε γραῖαι, εἴτε χριστιαναὶ εἴτε ἀλλόθρησκοι· καὶ ἀναφέρεται παράδειγμα ἀρχηγοῦ συμμορίας φονευθέντος ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ παλληκαριῶν, διότι προσέβαλε τὴν τιμὴν τουρκίδος γυναικός, ἣν ἐκράτει αἰχμάλωτον μέχρις οὗ ἔλθωσι τὰ λύτρα.

Μετὰ τοὺς προεστῶτας οἱ κλέφται ἰδίως ἐτέρποντο νὰ καθυποβάλλωσιν εἰς πληρωμὴν λύτρων τοὺς καλογήρους, πρὸς τοὺς ὁποίους οὐδεμίαν εἶχον ἰδιάζουσαν συμπάθειαν, καὶ τοὺς παπάδες, ὁσάκις συνέπιπτε νὰ εἶναι τοιοῦτοι προεστῶτες τῶν χωρίων καὶ τούτου ἕνεκα πολέμιοι ἔστιν ὅτε τῶν κλεφτῶν. Καθὼς εἴπομεν, πολυθρύλητοι ἀπέβησαν οἱ τῆς Πελοποννήσου κλέφται καθ᾽ ὅλην τὴν 18 ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης. Τοιοῦτοι ἐγένοντο ἰδίως οἱ περιώνυμοι Παναγιώταρος καὶ Κολοκοτρωναῖοι, οἱ ὀλιγώτερον ὀνομαστοὶ Κοντοβουνίσιοι καὶ Χοντρογιανναῖοι, τῶν ὁποίων οἱ τελευταῖοι ἀπόγονοι, ἀφοῦ ὑπηρέτησαν τὴν ἐπανάστασιν, ἔπειτα διὰ παραδόξου τροπῆς τῆς τύχης ἔπεσον ὑπὸ τὸ φάσγανον τῆς λαιμητόμου πρὸ 50 περίπου ἐνιαυτῶν· οἱ Σουλιῶται, ὧν εἷς συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τῆς πρώτης ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθροπραξίας τῷ 1821· τελευταῖον ὁ περιβόητος Ζαχαρίας, περὶ τοῦ ὁποίου σῴζεται ᾆσμα ἱστοροῦν μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας πῶς ἐξεδικήθη τὸν παπᾶν τοῦ ἁγίου Πέτρου, ὅστις ὢν ἐνταὐτῷ προεστὼς τοῦ χωρίου ἦτο ἄσπονδος τοῦ Ζαχαρία ἐχθρὸς καὶ πολλοὺς τῶν συγγενῶν αὐτοῦ μέχρι θανάτου κατεδίωξε.

Τ᾽ εἶν᾽ τὸ κακὸ ποὺ γίνεται τοῦτο τὸ καλοκαῖρι;
Τρία χωριὰ μᾶς κλαίονται, τρία κεφαλοχώρια.
Μᾶς κλαίεται κ᾽ ἕνας παπᾶς ἀπὸ τὸν Ἅγιο Πέτρο.
Τί τῶκαμα τοῦ κ . . . . . καὶ κλαίετ᾽ ἀπ᾽ ἐμένα;
Μήνα τὰ βῴδια τ᾽ ἔσφαξα, μήνα τὰ πρόβατά του;
Τὴ μιά του νύφη φίλησα, τὲς δυό του θυγατέρες·
Τό ᾽να παιδί του σκότωσα, τἄλλο τὸ πῆρα σκλάβο,
Καὶ πεντακόσια δυὸ φλωριὰ ἐξαγορὰ τοῦ πῆρα.
Ὅλα λουφὲ τὰ μοίρασα, λουφὲ στὰ παλληκάρια·
Κι ἀτός μου δὲν ἐκράτησα τίποτε γιὰ ἐμένα.

Ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ ᾄσματος τούτου συνάγεται προσέτι ὅτι ὁ Ζαχαρίας ἦτο ἐκ τῶν ὀλίγων κλεφτῶν ὅσοι δὲν ἐσέβοντο τὰς γυναῖκας. Τοῦτο δὲ τὸ ἰδίωμα αὐτοῦ ἐπιμαρτύρεται καὶ ὑφ᾽ ἁπασῶν τῶν περὶ αὐτοῦ παραδόσεων καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ θανάτου, διότι ἐπὶ τέλους ἐδολοφονήθη ὑφ᾽ ἑνὸς τῶν προυχόντων τῆς Μάνης ἕνεκα τοιαύτης τινὸς αἰτίας.

Τελευταῖον ἐν ἐλλείψει Τούρκων, καλογήρων καὶ προεστώτων, οἱ κλέφται ἐφορολόγουν τὰ χωρία ἢ καὶ αὐτὰς τὰς πόλεις. Δὲν διῆγον ὅμως ἅπαντα τὸν βίον περὶ πολέμους καὶ ἁρπαγὰς καὶ λαφυραγωγίας· εἶχον ἡμέρας ἀνέσεως καὶ ἡμέρας οἰκογενειακῆς

εὐτυχίας, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ἑπομένου ᾄσματος τοῦ περιγράφοντος τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ τοῦ Ζίδρου.

> Ὁ Ζίδρος κάμνει τὴ χαρά, χαρὰ γιὰ τὸν ὑγιό του,
> Ἐκάλεσε τὴν κλεφτουριά, τὰ δώδεκα πρωτᾶτα,
> Τὸ Λάπα δὲν ἐκάλεσε, τὸ μαῦρο ψυχοπαῖδι.
> Κι ὅλοι πηγαίνουν κέρασμα κριάρια μὲ κουδούνια·
> Κι ὁ Λάπας πάγ' ἀκάλεστος μὲ ζωντανὸν ἀλάφι,
> Στ' ἀσῆμι καὶ στὸ μάλαμα καὶ στὸ μαργαριτάρι,
> Κανένας δὲν τὸν λόγιασεν ἀπὸ τοὺς καλεστάδες·
> Ἡ Ζίδραινα τὸν λόγιασεν ἀπὸ τὸ παραθύρι.
> Πάλε ἡ μαύρη Ζίδραινα, ἡ μαύρη παραμάννα,
> «Καλῶς τὸ Λάπα πῶρχεται μ' ἀλάφι στολισμένο!
> Στρῶστε τοῦ Λάπα στὸν ὀντᾶ, τοῦ Τρίτσα στὴν κρεββάτα,
> Στρῶστε καὶ τῶν παλληκαριῶν ἀπ' ὅλα τὰ πρωτᾶτα».

Καὶ νῦν προκειμένου νὰ περιγράψω τὰ κατὰ τὸν ἰδιωτικόν, οὕτως εἰπεῖν, βίον τῶν κλεφτῶν θέλω ἀκολουθήσει τὸν Φωριέλ, τὸν πραγματευθέντα περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου εἰς χρόνους πλησιεστάτους πρὸς τὰ πράγματα. Βραδύτερον διὰ ποικίλους λόγους καὶ ἰδίως διὰ τὰ δεινὰ ὅσα ἐπήγαγεν εἰς τὸν τόπον ἡ παρῳδία τῆς κλεφτουριᾶς, ἡ ἰδίως λεγομένη *ληστεία*, πολλαὶ σκιαὶ ἐπεκάλυψαν ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει τὴν χαριεστάτην τοῦ Γάλλου εἰκόνα. Ἀλλὰ τὸ κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ κρίνωνται κατὰ τὰς ἐντυπώσεις, ἃς ἐπροξένησαν εἰς τοὺς συγχρόνους, ὄχι κατὰ τὰς τροπολογηθείσας ὑπὸ μεταγενεστέρων περιστάσεων διαθέσεις. Οὐδὲν κοινὸν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν σημερινῶν κλεφτῶν καὶ ἠμπορεῖ τις νὰ θαυμάζῃ καὶ νὰ ἀγαπᾷ τοὺς πρώτους, χωρὶς νὰ καταστήσῃ ἧττον ἀποτροπαίους τοὺς δευτέρους.

Κατὰ τὰς ὥρας λοιπὸν τῆς ἀνέσεως οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἐγυμνάζοντο πρὸ πάντων περὶ ποικίλας χρησίμους εἰς τὸ ἐπάγγελμα αὐτῶν ἀσκήσεις. Ἔρριπτον εἰς τὸ σημάδι μὲ ἀκρίβειαν πάντοτε μὲν ἀξιοσημείωτον, πολλάκις δὲ τῇ ἀληθείᾳ θαυμαστήν. Ἐγυμνάζοντο περὶ τὸν δίσκον καὶ τὸ ἅλμα καὶ τὸν δρόμον, αἱ δὲ παραδόσεις διηγοῦνται περὶ τῆς καθόλου εἰς ταῦτα δεξιότητος αὐτῶν πράγματα σχεδὸν ἀπίστευτα. Λέγεται λ. χ. ὅτι ὁ Νικοτσάρας ἠδύνατο νὰ προτρέξῃ πρὸς ἵππον καὶ δι' ἑνὸς ἅλματος νὰ ὑπερπηδήσῃ ἐπὶ 7 ἵππων στοιχηδὸν προτεταγμένων· περὶ δὲ τοῦ Ζαχαριᾶ φημίζεται ὅτι, ὅταν ἔτρεχεν, αἱ πτέρναι αὐτοῦ ἤγγιζον τὰ ὦτα. Μὴ παραλείψωμεν δὲ τὴν καρτερίαν αὐτῶν εἰς τὴν πεῖναν, τὴν δίψαν καὶ τὴν ἀγρυπνίαν. Πολλάκις ἐμάχοντο ἐπὶ 3 ἡμέρας καὶ 3 νύκτας συνεχῶς χωρὶς νὰ πίωσι, χωρὶς νὰ φάγωσι, χωρὶς νὰ κοιμηθῶσι· καὶ πολλάκις, ἐνῷ ὁ ἐχθρὸς ἐνόμιζεν αὐτοὺς καταβληθέντας ὑπὸ τοσούτων καὶ τηλικούτων στερήσεων καὶ περιέμενε νὰ παραδοθῶσιν, αἴφνης ἀναλαβόντες τὴν ῥώμην αὐτῶν καὶ ἐφορμήσαντες καὶ νικήσαντες διήρχοντο τὰ χαρακώματα σῷοι. Ἄλλη ἐξαισία αὐτῶν ἀρετὴ ἦτο ἡ ἐν ταῖς ὀδύναις καρτερία. Εἰδότες τίνα βασανιστήρια περιέμενον αὐτοὺς προετίμων πάντοτε νὰ σκοτωθῶσιν ἢ νὰ παραδοθῶσιν. Ἀλλ' ἐνίοτε συνέπιπτε νὰ πάθωσι τὸ μέγα δεινὸν τοῦ νὰ συλληφθῶσι· καὶ τότε εἶναι ἀκατανόητον μετὰ ποίου φρονήματος ὑφίσταντο τὰς φοβερωτέρας τῶν στρεβλώσεων. Σφυροκοπούμενοι, σουβλιζόμενοι καὶ ζωντανοὶ λεπιζόμενοι δὲν ἐδάκρυον, δὲν ἐστέναζον, δὲν ἐπρόφερον λέξιν παρεκτὸς ἵνα ὑβρίσωσι καὶ περιφρονήσωσι τοὺς παπάδες καὶ τοὺς δημίους αὐτῶν. Ἕνεκα δὲ τῶν συμφορῶν τούτων, μία τῶν συνηθεστέρων εὐχῶν, ἃς ἐν τοῖς συμποσίοις αὐτῶν ηὔχοντο πρὸς

ἀλλήλους ἦτο· *καλὸ μολύβι*. Καὶ οὐδὲν ἧττον οἰκτρὸν ὑπελάμβανον τὸ νὰ κόψωσι τὴν κεφαλὴν αὐτῶν οἱ Τοῦρκοι. Ὅθεν ἡ σπουδαιοτέρα καὶ ἡ ἱερωτέρα παράκλησις τὴν ὁποίαν ὁ ἀποθνήσκων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἠδύνατο νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τοὺς συναγωνιστὰς αὐτοῦ ἦτο νὰ κόψωσι τὴν κεφαλήν του καὶ νὰ ἀπαγάγωσιν αὐτήν, ἵνα μὴ κοπῇ καὶ ἀπαχθῇ ὑπὸ τῶν πολεμίων. Τὸ δὲ αἴσθημα τοῦτο ἦτο ἀρχαῖον παρα τοῖς ἡμετέροις καὶ δὲν περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν τάξιν τῶν κλεφτῶν, διότι καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὅτε εἶδεν ἑαυτὸν περιζωσθέντα πανταχόθεν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐπείσθη ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει σωτηρίας ἐλπίς, ἀνεβόησε· «δὲν εἶναι κανεὶς χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλήν μου ;». Πολλάκις τὰ δημώδη ᾄσματα ἐκφράζουσι τοιαύτας παρακλήσεις·

Σὰν δένδρον ἐρραγίσθηκε, σὰν κυπαρίσσι πέφτει.
Ψηλὴ φωνοῦλαν ἔβαλε, σὰν παλληκάρ' ὁπού ἦταν·
Ποῦ εἶσαι, καλέ μου ἀδελφέ, καὶ πολυαγαπημένε ;
Γύρισε πίσω, πᾶρέ με, πᾶρέ μου τὸ κεφάλι,
Νὰ μὴν τὸ πάρ' ἡ παγανιά, καὶ ὁ Ἰσοὺφ ἀράπης
Καὶ μοῦ τὸ πάῃ στὰ Γιάννινα τ' Ἀλῆ πασᾶ τοῦ σκύλλου».

Τὸ δ' εὐγενὲς τοῦτο αἴσθημα τὸ κηδόμενον περὶ τῆς τιμῆς αὐτῶν καὶ μετὰ θάνατον διεποικίλλετο παραδόξως. Ὁ κλέφτης λ. χ. ἐπεθύμει νὰ κηδεύεται τοιουτοτρόπως ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι καὶ μετὰ θάνατον ἐξακολουθεῖ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγωνιζόμενος. Τίς δὲν ἠξεύρει τὸν *τάφον τοῦ Δήμου*, τὸ ᾆσμα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀντηχῆσαν εἰς ἓν τῶν θεάτρων τῶν Παρισίων τοσαύτας ἐπέσπασε χειροκροτήσεις καὶ τοσαύτας παρήγαγε συγκινήσεις ;

Ὁ ἥλιος ἐβασίλευε κι ὁ δῆμος διατάζει·
Σῦρτε, παιδιά μου, στὸ νερό, ψωμὶ νὰ φάτ' ἀπόψε.
Καὶ σύ, Λαμπράκη μ' ἀνεψιέ, κάθου ἐδῶ κοντά μου,
Νά, τἄρματά μου φόρεσε, νὰ εἶσαι καπετάνος,
Καὶ σεῖς, παιδιά μου, πάρετε τὸ ἔρημο σπαθί μου,
Πράσινα κόψετε κλαδιά, στρῶστέ μου νὰ καθίσω,
Καὶ φέρτε τὸν πνευματικὸ νὰ μ' ἐξομολογήσῃ,
Νὰ τοῦ εἰπῶ τὰ κρίματα ὅσα 'χω καμωμένα,
Τριάντα χρόνι' ἀρματολὸς κ' εἴκοσι 'χω κλέφτης·
Καὶ τώρα μ' ἦρθε θάνατος, καὶ θέλω ν' ἀπεθάνω·
Κάμετε τὸ κιβοῦρί μου πλατύ, ψηλὸ νὰ γένῃ.
Νὰ στέκ' ὀρθὸς νὰ πολεμῶ καὶ δίπλα νὰ γεμίζω·
Κι ἀπὸ τὸ μέρος τὸ δεξὶ ἀφῆστε παραθύρι,
Τὰ χελιδόνια νἄρχωνται τὴν ἄνοιξη νὰ φέρουν,
Καὶ τἀηδόνια τὸν καλὸ Μάη νὰ μὲ μαθαίνουν.

Ἐν γένει δὲ οἱ κλέφται, καίτοι διάγοντες βίον τοσοῦτον ἄγριον καὶ τραχύν, σπανίως ἦσαν θηριώδεις καὶ αἱμοχαρεῖς. Ἐφόνευον μὲν ὅσους ἠδύναντο μουσουλμάνους, Τούρκους ἢ Ἀλβανούς, μὴ φειδόμενοι ἐνίοτε, ἀλλὰ σπανιώτατα, καὶ αὐτῶν τῶν χριστιανῶν· ἐλαφυραγώγουν ἅμα ἐδίδετο περίστασις τοὺς πρώτους καὶ ἐν ἀνάγκῃ τοὺς δευτέρους, ἀλλὰ ὠμοὶ καὶ ἀδυσώπητοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἦσαν. Δὲν ἐβασάνιζον λ. χ. οὐδὲ τοὺς Τούρκους αὐτούς, ἀλλ' ἠρκοῦντο νά τους θανατώνωσιν. Αἱ περὶ τοῦ θείου ἰδέαι αὐτῶν οὔτε ὑψηλαὶ ἦσαν οὔτε λεπταί· ἀλλὰ βεβαίως ἦσαν εὐλαβέστεραι τῶν δοξασιῶν

καὶ ἔξεων τοῦ κοινοῦ πλήθους. Πότε καὶ πότε μόνον ἠδύναντο νὰ ἀκούσωσιν εἰς ἐρημοκκλήσιον τὴν θείαν λειτουργίαν, ἀφελῶς τελουμένην ὑπὸ ὀρεινοῦ ἱερέως. Ἀλλ' ὁπουδήποτε καὶ ἂν εὑρίσκοντο τὸ Πάσχα ἢ τὰ Χριστούγεννα, ἐν δάσει, ἐν σπηλαίοις ἢ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ὑψηλοτάτων ὀρέων, ποτὲ δὲν ἐλησμόνουν νὰ ἑορτάσωσιν ὅπως ἠδύναντο τὰς ἐπιφανεῖς ἐκείνας ἡμέρας τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ψάλλοντες ὅσα καὶ ὅπως ἤξευρον ἐκ τῶν εἰς αὐτὰς ἀναγομένων ὕμνων καὶ προσευχῶν. Εἰς οἱανδήποτε ἀμηχανίαν ἢ ἀνάγκην καὶ ἂν εὑρίσκετο ὁ κλέφτης, δὲν ἐπέβαλλε χεῖρα εἰς τὸ ἐλάχιστον τῶν ἀφιερωμάτων ἢ σκευῶν τῶν ἐν τόπῳ ἱερῷ κατατεθειμένων. Ὁ δὲ γέρων Βλαχάβας, ὁ πατὴρ τοῦ μετέπειτα τοσοῦτον κλεϊσθέντος καὶ τοσοῦτον οἰκτρῶς μαρτυρήσαντος Παπᾶ Θύμιου, ἀπῆλθεν εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν πεζὸς εἰς Ἱεροσόλυμα μὲ τὸ ὅπλον καὶ τὸ πρωτοπαλλήκαρόν του, ἵνα ἀποθάνῃ, ὅπως ηὔχετο, εἰς τοὺς ἁγίους τόπους. Ποτὲ κλέφτης δὲν ἀλλοξοπίστησεν. Ὅταν εἶπον εἰς τὸν Ἀνδροῦτσον ὅτι ἀσπαζόμενος μὲν τὸν ἰσλαμισμὸν θέλει ἀξιωθῆ τιμῶν ἐξαιρέτων, ἐμμένων δὲ πιστὸς εἰς τὸ ἴδιον θρήσκευμα θέλει ἀποθάνει οἰκτρῶς εἰς τὸ κάτεργον, ὁ γενναῖος ἀθλητὴς ἀδιστάκτως ἐπροτίμησε τὸ δεύτερον· καὶ ἄλλοι καπετάνοι εἰς ὁμοίους ἐκτεθέντες πειρασμοὺς ἔπραξαν ὅ,τι ἔπραξεν ἐκεῖνος. Μετὰ τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτῶν, οὐδὲν εἶχον ἱερώτερον τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀφοσιώσεως. Πολλάκις τὰ παλληκάρια ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν ἐγκαταλείποντα τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν, ἀλλ' ἐπροτίμων νὰ ἀποθάνωσι μετ' αὐτοῦ. Πολλάκις, ἐνῷ δύο συμμορίαι ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἡ μία ἠδύνατο νὰ φύγῃ, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς δὲν ἐγκατέλειπε τὸν συνάδελφον, ἀλλὰ ῥιπτόμενος κατὰ τῶν πολεμίων ἢ ἐσῴζετο μετ' αὐτοῦ ἢ μετ' αὐτοῦ συγκατεστρέφετο.

Ἴσως οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἱ πλειότεροι τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, δὲν εἶχον τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας· ἴσως ἐμάχοντο κατὰ τῶν Τούρκων ἐλαυνόμενοι μᾶλλον ὑπὸ σφοδροτάτου αὐτοματισμοῦ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἢ ἔχοντες τὸ ὑψηλότερον αἴσθημα τῆς ὅλης πατρίδος. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἀφοῦ διετέλεσαν οἱ κυριώτατοι ἐπίκουροι ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων ὅσα οἱ πατέρες ἡμῶν διεξήγαγον ἐπὶ 400 ἔτη, αὐτοὶ πάλιν ἀπετέλεσαν τὸν κύριον πεζικὸν στρατὸν τοῦ τελευταίου ἀγῶνος, αὐτοὶ διεξήγαγον αὐτόν, καὶ αὐτοὶ ἀνεδείχθησαν οἱ πρωταθληταὶ αὐτοῦ. Τὸ μάχιμον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁ ἀναβιώσας λόγιος ἑλληνισμὸς ἐνεφύσησεν εἰς τὰς νέας γενεὰς τῶν πεπολιτισμένων τοῦ ἔθνους τάξεων, δὲν εἶχε μὲν ἀφορμὴν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, δὲν ἠξιώθη δὲ διαρκούσης αὐτῆς ποτὲ τῆς κυβερνητικῆς προνοίας τῆς ἀπαιτουμένης ἵνα ἀσκηθῇ ἀποχρώντως καὶ ἀποτελέσῃ τὸν τακτικὸν στρατόν, ὅστις ἐπὶ τέλους ἔμελλε φυσικῷ τῷ λόγῳ ν' ἀναπληρώσῃ τὰ ὀρεσίβια ἐκεῖνα στίφη. Ἀπὸ τοῦ Δραγατσανίου μέχρι τοῦ Χαϊδαρίου ὁ τακτικὸς στρατὸς θύματα μόνον προσήνεγκεν εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ Βαλτετσίου μέχρι τῆς Ράχωβας, ὅλα τὰ λαμπρὰ κατορθώματα τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν ἁρματολῶν καὶ τῶν κλεφτῶν διεπράχθησαν.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἁρματολῶν καὶ τῶν κλεφτῶν προέκυψαν ἐπὶ τουρκοκρατίας δύο ἕτερα προπαιδευτήρια τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ τοῦ διεξαγαγόντος τὴν ἐπανάστασιν· τὸ μὲν ἐν Ἠπείρῳ, τὸ δὲ ἐν Πελοποννήσῳ, τὸ μὲν εἰς τὸ Σοῦλι, τὸ δὲ εἰς τὴν Μάνην, περὶ ὧν θέλομεν ἤδη εἴπει ὀλίγα τινά. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος χριστιανοί τινες ποιμένες φεύγοντες τὴν ὀσμανικὴν κατάθλιψιν ἀνέβησαν εἰς τὰ ἄγρια τῶν πάλαι Κασσωπαίων ὄρη, ὅπου ἔμελλε νὰ ἀντηχήσῃ βραδύτερον τὸ πολυθρύλητον τοῦ Σουλίου ὄνομα. Πόθεν παρήχθη τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν εἶναι ἀσφαλῶς γνωστόν· λέγεται μόνον ἐκ παραδόσεως ὅτι εἷς τῶν κατὰ πρῶτον πρὸς τοὺς ὀρείτας

ἐκείνους ἀγωνισθέντων μουσουλμάνων καλούμενος Σούλης ἔπεσεν ἐν τῇ συμπλοκῇ ἐπὶ τοῦ χώρου ὅστις ἔκτοτε ἀπ' αὐτοῦ ἐπωνομάσθη Σοῦλι. Ὁπωσδήποτε περὶ τὸν χῶρον τοῦτον ἠθροίσθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφορμῆς πολλαὶ οἰκογένειαι, ἡ τῶν Ζερβάτων ἀπὸ Ζερβοῦ χωρίου τῆς Ἄρτης, ἡ τῶν Μποτσαράτων ἀπὸ Δράγανη χωρίου τῆς Παραμυθιᾶς, ἡ τῶν Δρακάτων ἀπὸ Μάρτανη τῆς ἐπαρχίας Λάμαρη, ἡ τῶν Δαγκλιάτων ἀπὸ τὸ Φανάρι καὶ ἄλλαι πολλαί, διότι ἐπὶ τέλους συνεποσώθησαν εἰς 5000 ἐποίκους. Οἱ ἀρχαιότεροι ἐξ αὐτῶν ἔκτισαν τέσσαρα χωρία· τὸ Σοῦλι, τὴν Κιάφαν, τὸ Ἀβαρῖκον καὶ τὴν Σαμωνίβαν, ἅτινα ὠνομάζοντο *τετραχώριον*. Τὰ τέσσαρα ταῦτα χωρία ᾠκοδομήθησαν ἐπὶ τῶν ἀποκρήμνων κλιτύων ὄρους, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατό τις νὰ προσέλθῃ εἰμὴ διὰ μιᾶς καὶ μόνης στενωποῦ ὀφιοειδῶς ἐν διαστήματι τριῶν μιλίων διερχομένης ἀνὰ μέσον φοβεροῦ λαβυρίνθου βαράθρων, δασῶν καὶ βράχων. Ἀπὸ μιλίου εἰς μίλιον εἰς τὰ δυσβατώτερα τῆς στενωποῦ μέρη ἠγείρετο πύργος ὠχυρωμένος. Μετὰ τὸ πρῶτον μίλιον εἰς πλησιέστατα τοῦ πρώτου πύργου ἔκειτο ἡ Κιάφα· δύο δὲ μίλια ἀνωτέρω ὑπῆρχον εἰς μικρὰν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τὸ Σοῦλι ἢ Κακοσοῦλι, τὸ Ἀβαρῖκον καὶ ἡ Σαμωνίβα, ὡσεὶ κρεμάμενα ἀπὸ τῶν τραχυτέρων κλιτύων κυκλοτεροῦς κοιλάδος ἢ κρατῆρος, τοῦ ὁποίου τὰ χείλη ἀποτελοῦσι τὰς κορυφὰς τοῦ ὄρους.

Τὰ βουνὰ τοῦ Ζαλόγγου εἰς τὸ Σοῦλι

Ἀλλά, καθ' ὅσον ἐπολλαπλασιάζοντο οἱ ἔποικοι, ἐκτίσθησαν καὶ ἄλλα ἑπτὰ χωρία· τὸ Τσικοῦρι, τὸ Περιχάτι, ἡ Βίλια, τὸ Ἀλσοχῶρι, οἱ Κοντάτες, ἡ Γκιονάλα καὶ τὸ Τσεφλίκι. Τὰ ἑπτὰ ταῦτα χωρία, καλούμενα *ἑπταχώριον*, ἔκειντο εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἐν πεδίῳ εὐφόρῳ καὶ καλλιεργημένῳ. Παρεκτὸς ὅμως τῶν 11 τούτων ἱδρυμάτων οἱ Σουλιῶται κατέκτησαν ἀλληλοδιάδοχως ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους ἀγάδες τοῦ Μαργαρίτου 60 περίπου ἕτερα χωρία ἐσπαρμένα εἰς τὰς πεδιάδας τὰς ἐκτεινομένας ἐν διαστήματι 4 ἢ 5 λευγῶν περὶ τὸ ὄρος καὶ ἔχοντα κατοίκους περὶ τοὺς 7.000. Καὶ οἱ μὲν τῶν ἀρχικῶν ἱδρυμάτων κάτοικοι ἐκαλοῦντο *Σουλιῶται*, οἱ δὲ τῶν κατακτηθέντων χωρίων *Παρασουλιῶται*. Οἱ πρῶτοι ἦρχον τῆς ὁμοσπονδίας· οἱ δεύτεροι ἦσαν ὑποτελεῖς αὐτῶν. Οἱ πρῶτοι ἦσαν διῃρημένοι εἰς γενεὰς ἢ φάρας, ἐξ ὧν εἰς μὲν τὸ Σοῦλι ὑπῆρχον 19, εἰς δὲ τὴν Κιάφαν 4, εἰς δὲ τὸ Ἀβαρῖκον καὶ τὴν Σαμωνίβαν καὶ τὸ Ἀλσοχῶρι καὶ τὴν Γκιονάλαν ἀνὰ 3, εἰς δὲ τὸ Τσικοῦρι 5, εἰς δὲ τὸ Περιχάτι τὴν Βίλιαν καὶ τὸ Τσεφλίκι ἀνὰ 2 καὶ εἰς τοὺς Κοντάτας 1. Ἐν ὅλοις λοιπὸν αἱ φάραι ἦσαν 47. Πάσης φάρας δὲ προΐστατο ὁ ἐπισημότερος ἢ ἀνδρειότερος αὐτῆς ἀνήρ, ὅστις καὶ διῴκει τὰ κατ' αὐτήν. Οἱ δὲ προϊστάμενοι οὗτοι τῶν 47 φαρῶν ἀπετέλουν τὸ γενικὸν συνέδριον, ἐν ᾧ ἀπεφασίζοντο τὰ κοινὰ τῆς ὁμοσπονδίας πράγματα. Ἐν καιρῷ πολέμου οἱ κάτοικοι τῶν 7 χωρίων εἰσήρχοντο εἰς τὰ ἀρχικὰ 4, ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν 60 μόνον [illegible] διακε-

κριμένοι ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰς τὸ ἄσυλον ἐκεῖνο. Οἱ ἄλλοι ἔμενον εἰς τὰ χωρία αὐτῶν, τὸ μὲν διότι, ἂν προσήρχοντο καὶ οὗτοι εἰς τὸ Σοῦλι, ἤθελεν ἐπέλθει ἔλλειψις τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων, τὸ δὲ διότι συμφερώτερον ἐλογίζετο νὰ ἐξακολουθῶσι καλλιεργοῦντες τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν, αὐτοί τε οὕτω τρεφόμενοι καὶ εἰς τοὺς Σουλιώτας παρέχοντες κρύφα τροφάς.

Ἐν καιρῷ εἰρήνης οἱ Σουλιῶται ἐπλήρωνον εἰς τὴν Πύλην τὸν συνήθη τῶν ραγιάδων φόρον, ὅ ἐστι τὸ χαράτζι εἰς χρήματα, καὶ πλὴν τούτου τὸ δέκατον τῶν ποιμνίων αὐτῶν, τοῦ βουτύρου καὶ τοῦ τυροῦ. Ἐνταὐτῷ ὅμως εἰσέπραττον τὴν αὐτὴν δεκάτην καὶ τὸ αὐτὸ χαράτζι ἀπὸ τῶν κατακτηθέντων ὑπ' αὐτῶν χωρίων· ὥστε ἦσαν ἄρχοντες ἅμα καὶ ἀρχόμενοι. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκει· ἀλλὰ παρεκτὸς τοῦ φόρου, ὃν εἰσέπραττον παρὰ τῶν κατακτηθέντων, ἐπληρώνοντο καὶ ἰδίαν χρηματικὴν εἰσφορὰν ὑπὸ τῶν γειτόνων ἀγάδων καὶ πασάδων, ἵνα μὴ λεηλατῶσι τὰ κτήματα αὐτῶν. Ἀλλ' εἶναι περιττὸν νὰ προσθέσωμεν ὅτι σπανίως διετέλουν ἐν εἰρήνῃ, μάλιστα ἀφ' ἧς ἡ ἡγεμονία τῆς Ἠπείρου περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὅθεν ὁ βίος τῶν Σουλιωτῶν οὐδέποτε ἀπέβη βιομηχανικὸς ἢ ἐμπορικὸς ἢ λόγιος, ὅπως ὁ βίος τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν κοινοτήτων. Τὸ κύριον αὐτῶν ἐνασχόλημα ἦτο ὁ πόλεμος ἢ ἡ πρὸς πόλεμον παρασκευή. «Κανένας καμμίαν τέχνην ἢ πραγματείαν δὲν μεταχειρίζεται, λέγει ὁ Περραιβὸς περὶ αὐτῶν, παρὰ ὅλη τους ἡ γύμνασις παιδιόθεν εἶναι εἰς τὰ ἄρματα· μὲ αὐτὰ τρώγουν, μὲ αὐτὰ κοιμοῦνται καὶ μ' αὐτὰ ξυπνοῦν». Οὐδὲ περὶ τὴν γεωργίαν ἠσχολοῦντο, ἀλλ' ἐτρέφοντο, ὡς προείπομεν, διὰ τῆς ἐργασίας τῶν 60 ὑποκειμένων χωρίων. Ὅθεν πᾶσα αὐτη ἡ συμπολιτεία ὡμοίαζε πολὺ πρὸς τὸ ἀρχαῖον σπαρτιατικὸν πολίτευμα· αἱ δὲ σχέσεις μεταξὺ τῶν 11 ἀρχικῶν χωρίων καὶ τῶν κυριευθέντων 60 ἀνακαλοῦσι παραδόξως εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰς μεταξὺ Σπαρτιατῶν καὶ περιοίκων σχέσεις.

Ἦσαν δὲ οἱ Σουλιῶται κρᾶμα Ἑλλήνων καὶ ἐξελληνισθέντων Ἀλβανῶν καὶ εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων γόνων τοῦ συνοικεσίου τῶν δύο φυλῶν τοῦ ἀπὸ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἀρξαμένου καὶ τελουμένου μέχρι τῆς σήμερον. Ἡ ἀλβανικὴ ἐκράτυνε τὸ μάχιμον τῆς ἑλληνικῆς πνεῦμα, ἡ δὲ ἑλληνικὴ ἐνεφύσησεν εἰς τὴν ἀλβανικὴν τὰ εὐγενέστατα αἰσθήματα τῆς φιλοπατρίας, τῆς φιλομαθείας καὶ τῆς εὐνομίας. Τὰ δύο κάλλιστα προϊόντα τοῦ συνδυασμοῦ τούτου ὑπῆρξαν οἱ Σουλιῶται ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, οἱ Ὑδραῖοι καὶ οἱ Σπετσιῶται κατὰ θάλασσαν. Ἀλλ' ἂν οἱ Σπετσιῶται καὶ οἱ Ὑδραῖοι κατὰ πρῶτον ἐκλεῖσθησαν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, οἱ Σουλιῶται, οἵτινες ἔβαψαν ἐν αὐτῇ διὰ τοῦ αἵματός των τοσαῦτα ἔνδοξα πεδία τῆς μάχης, εἶχον, καθάπερ γνωρίζομεν ἤδη, ἀναγγείλει πρὸ καιροῦ τὸ τί ἠδύναντο νὰ πράξωσιν.

Πρὸ τῆς ἐν ἔτει 1770 ἐπαναστάσεως τὸ μόνον σημεῖον τῆς ὑποταγῆς τῶν Μανιατῶν εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην ἦτο φόρος ἐτήσιος 4.000 γροσίων, ὅστις πιθανώτατα οὐδὲ ἐπληρώνετο ποτέ. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἦσαν ὅλως ἀνεξάρτητοι καὶ εἶχον καθ' ὅλα ἰδίαν διοίκησιν. Πᾶσα πόλις, πᾶσα κώμη καὶ πᾶν χωρίον εἶχε προϊστάμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλεγόμενον, καλούμενον δὲ ἐνταῦθα καπετάνον. Καὶ ἦτο μὲν ἅπασα ἡ Μάνη διῃρημένη εἰς τέσσαρα τμήματα ἢ μεγάλας καπετανίας, τὴν Ζαρνάταν, τὸν Ζυγόν, τὰ Κακοβούλια καὶ τὸ Σκουτάρι, ὧν ἑκάστης προΐστατο πάλιν εἷς ἀνώτερος καπετάνος. Οὐκ ὀλίγαι ὅμως καπετανίαι πόλεων καὶ κωμῶν ὑπήγοντο ἀμέσως εἰς τὸν ἀνώτατον τῆς ὁμοσπονδίας ἄρχοντα (περὶ οὗ μετ' ὀλίγον), ἢ καὶ ὅλως ἐλεύθεραι καὶ ἀνεξάρτητοι ἦσαν, μηδ' εἰς τὸν ἄρχοντα ἐκεῖνον δηλαδὴ ὑπαγόμεναι. Τὸ σύνολον τῶν καπετανέων τῆς Μάνης ἀπετέλει τὸ συμβούλιον ἐν ᾧ ἐσυζητοῦντο καὶ ἀπεφασίζοντο πᾶσαι τῆς χώρας αἱ ὑποθέσεις. Τοῦ δὲ

συμβουλίου ἡγεῖτο καπετάνος διὰ πλειονοψηφίας ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἐκλεγόμενος καὶ ἐπικαλούμενος ἀρχηγὸς τῶν καπετάνων ἢ ἀνώτερος καπετάνος. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις οὐδόλως τότε ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ· μόνος ὁ Μουσταφᾶ Κιουπριλῆς κατώρθωσεν ἐν ἔτει 1690 νὰ ἐπεμβῇ εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ ἄρχοντος ἐκείνου διορίσας μπέυν τῆς Μάνης τὸν Λιβέριον Γερακάρην. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἔκβασιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 ἢ μᾶλλον μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ κατατρόπωσιν τῶν ἐπὶ δεκαετίαν περίπου δεσποσάντων τῆς χερσονήσου Ἀλβανῶν ἐτροπολογήθησαν ἐν πολλοῖς αἱ μεταξὺ Μανιατῶν καὶ Ὑψ. Πύλης σχέσεις. Ὁ ἐτήσιος φόρος ἀνεβιβάσθη εἰς 15.000 γροσίων, ὁ δὲ προϊστάμενος τῶν καπετανέων διωρίζετο ἤδη τακτικῶς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου διὰ βίου ἐκ τῶν ἐγχωρίων καὶ προσηγορεύετο μπέυς. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι ὁ διορισμὸς οὗτος οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἁπλῆ ἐπικύρωσις τοῦ ὑπὸ τῶν Μανιατῶν ἐκλεγομένου ἀρχηγοῦ, διότι καὶ ἔκτοτε ὡς πρότερον οἱ Μανιᾶται δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποταχθῶσιν εἰμὴ εἰς προϊστάμενον ἐλευθέρως ὑπ' αὐτῶν τούτων ἀναδειχθέντα. Ὁ ἄρχων οὗτος προσέθετε συνήθως τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ προσηγορίαν εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ ὄνομα, ἐπικαλούμενος Τζανέτμπεϋς, Πετρόμπεϋς καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἔργον δὲ αὐτοῦ ἦτο νὰ εἰσπράττῃ τοὺς ἀναγκαίους φόρους, νὰ πέμπῃ ἐξ αὐτῶν τακτικῶς κατ' ἔτος 15.000 γρόσια πρὸς τὸν καπετὰν πασᾶν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ ἐπιμελῆται τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν τῆς χώρας, ὢν ἐπὶ τούτῳ ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῆς ἐνόπλου δυνάμεως. Σημειωτέον ὅμως ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τις τῶν καπετάνων εἶχε τὴν ἐλαχίστην δικαστικὴν δικαιοδοσίαν εἴτε ἐπὶ τῶν ἀστικῶν εἴτε ἐπὶ τῶν ποινικῶν ὑποθέσεων. Τὰ περὶ τούτου ἦσαν ἀνατεθειμένα ἢ εἰς τὴν αὐτοδικίαν ἢ εἰς τὰ οἰκογενειακὰ συμβούλια. Προκειμένης ἀστικῆς ἢ ποινικῆς ἀπαιτήσεως, ἐὰν ὁ ἀπαιτῶν δὲν προετίμα νὰ διεκδικήσῃ αὐτὴν ἐνόπλως, συνεκαλεῖτο τὸ οἰκογενειακὸν συμβούλιον τῶν δύο ἀντιδίκων μερῶν, ἵνα διαλλάξῃ αὐτοὺς ἢ κρίνῃ περὶ τοῦ δικαίου. Ὁ δὲ Μάουρερ βεβαιοῖ ὅτι, ἔτι αὐτοῦ ἀντιβασιλεύοντος ἐν Ἑλλάδι τῷ 1834, ἐψηφίσθη ὑπὸ τοιούτου οἰκογενειακοῦ συμβουλίου θανατικὴ ἀπόφασις, ἥτις καὶ ἀμέσως ἐξετελέσθη.

Ἡ μανιατικὴ λοιπὸν ὁμοσπονδία εἶχεν ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὴν σουλιωτικήν. Διατελέσασα δὲ τὸ κύριον ὁρμητήριον πολλῶν προηγουμένων κινημάτων ἰδίως διέπρεψεν ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως διὰ τῆς γενεᾶς τῶν Μαυρομιχαλαίων.

Καὶ νῦν ἐρχόμεθα εἰς τὸ ἔτι, εἰ δυνατόν, σπουδαιότερον ζήτημα· πῶς ὠργανώθη ἐπὶ τουρκοκρατίας ἡ ναυτικὴ τῆς ἐπαναστάσεως δύναμις. Αἱ ἑλληνικαὶ παραλίαι καὶ νῆσοι οὐδέποτε ἔπαυσαν ἐπιδιδόμεναι εἰς τὸν ναυτικὸν βίον ἔνθεν μὲν παρέχουσαι τοὺς κρατίστους ναύτας τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου, ἔνθεν δὲ μετέχουσαι τῶν ἀγώνων οὓς κατὰ θάλασσαν ἤθλησαν κατὰ τῶν ὀσμανιδῶν αἱ χριστιανικαὶ δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἐνετία, ἡ Ἱσπανία, ἡ Ρωσία. Λέγεται ὅτι κατὰ τὴν μεγάλην περὶ Ναύπακτον ναυμαχίαν 30.000 Ἕλληνες ἠγωνίσθησαν ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἀντιπαραταχθέντων στόλων. Ἐν τῇ 16 καὶ τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι οἱ μπέυδες τῆς Ρόδου, τῆς Χίου, τῆς Κύπρου, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ναυπάκτου, τῆς Εὐβοίας, τῆς Μυτιλήνης ὤφειλον νὰ παρέχωσιν ἀριθμὸν γαλερῶν ἀνάλογον τῶν προσόδων αὐτῶν, ἡ μὲν Ρόδος 4, ἡ δὲ Χίος 6, ἡ Κύπρος 7, ἡ Πελοπόννησος 3. Πολλαὶ τῶν ἄλλων νήσων ἀνὰ μίαν· οἷον ἡ Νάξος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Μυτιλήνη, ἡ Σάμος· καὶ ἄλλαι μικρότεραι ἡνωμέναι ὁμοῦ ὥπλιζον μίαν γαλέραν, οἷον ἡ Μύκονος καὶ ἡ Σέριφος. Βραδύτερον δὲ οἱ ναῦται ἡμῶν ἐξηκολούθουν μὲν ὑπηρετοῦντες τοὺς ξένους, καὶ ἰδίως ἐν τῷ ὀσμανικῷ στόλῳ, ἐπελήφθησαν ὅμως ἐνταυτῷ ἐθνικωτέρων ἀγώνων. Μήπως ἀπὸ τοῦ 1770 μέχρι τοῦ 1790 δὲν ἀνεδείχθη ἡ τόλμη καὶ ἡ τέχνη αὐτῶν κατὰ

τε τὰ καταδρομικὰ ἔργα τοῦ Μητρομάρα καὶ τῶν Ψαριανῶν, καὶ περὶ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου εἰς Τζεσμέν, καὶ εἰς τὰ ἔτι μείζονα κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατζώνη; Ἀλλ' ἐξαίρετον ἔλαβεν ἐπίδοσιν τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ τὸ μετὰ τούτου *στενῶς συνδεόμενον* ἐμπόριον ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος.

Εἰς τὴν ἐπίδοσιν ταύτην συνετέλεσαν αἴτια πολλὰ καὶ ποικίλα. Διὰ τῆς πολιτικῆς συνθήκης, ἥτις συνωμολογήθη τῷ 1774 μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας καὶ περὶ ἧς θέλομεν ὁμιλήσει ἀκριβέστερον ἐν κεφαλαίῳ Η' τοῦ παρόντος βιβλίου, ἡ Ρωσία ἐκτήσατο ἔμμεσόν τι δικαίωμα θρησκευτικῆς *προστασίας* ἐπὶ τοῦ ὀρθοδόξου τῆς Ἀνατολῆς πληρώματος, τῷ δὲ 1783 διὰ συνθήκης *ἐμπορικῆς* ἐξωμοιώθη πρὸς τὰς πρότερον μᾶλλον εὐνοουμένας δυνάμεις, *τὴν Ἐνετίαν, τὴν Γαλλίαν*, τὴν Ἀγγλίαν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς ὑπηκόους *αὐτῆς* τὸ ἐμπόριον, καὶ εἰς τὰ ὑπὸ ρωσικὴν σημαίαν πλοῖα τὰ μέγιστα τῶν *προνομίων*. Καὶ τὰ μὲν πλεῖστα τῶν ἄρθρων τῆς συνθήκης ταύτης δὲν *ὁμίλουν εἰμὴ περὶ ὑπηκόων* Ρώσων, ἀλλὰ τὸ ἄρθρον 24 ἀνέφερεν ἐμπόρους ρώσους καὶ ἄλλους εἰς τὴν Ρωσίαν ἀνήκοντας· τὸ ἄρθρον 26 ἐμπόρους ρώσους καὶ ἄλλους ὑπὸ τῆς Ρωσίας προστατευομένους· τὸ ἄρθρον 68 ὑπηκόους τῆς Ρωσίας καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἀπ' αὐτῆς· τὸ ἄρθρον 69 ἐμπόρους ρώσους καὶ ἄλλους ἐξαρτωμένους ἐκ τῆς Ρωσίας. Τελευταῖον τὸ ἄρθρον 74 διελάμβανε περὶ ὑπηκόων ρώσων καὶ ἄλλων ἀπολαμβανόντων τὴν προστασίαν αὐτῆς. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ἐκ τῶν διατάξεων τούτων *ἠδύνατο νὰ συναχθῇ* τὸ *συμπέρασμα* ὅτι ἡ Ρωσία ἐδικαιοῦτο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν προστασίαν αὐτῆς καὶ εἰς ὑπηκόους τῆς Τουρκίας. Ἀλλ' ἡ Ρωσία ἦτο ἰσχυρά, ἡ δὲ Τουρκία ἀσθενής. Ἐντεῦθεν δὲ ὠφελουμένη ἡ ἐμπορία ἡμῶν καὶ *ἡ ναυτιλία* ἐτέθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ρωσικῆς σημαίας, τῆς ρωσικῆς ὑπηκοότητος, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ρωσικῆς πρεσβείας, καὶ διέφυγεν οὕτω τὰς *καταπιέσεις* τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Ἡ κυβέρνησις αὕτη μὴ τολμῶσα νὰ *καταφύγῃ* εἰς τὴν βίαν καὶ συναισθανομένη τοὺς ποικίλους κινδύνους, οὓς παρεσκεύαζεν ἡ *ἐπέμβασις* τῆς βορείου δυνάμεως, ἠγωνίσθη μὲν νὰ πείσῃ τοὺς ναυτικοὺς ἡμῶν *νὰ ἀναλάβωσι* τὴν ὀσμανικὴν σημαίαν διὰ τῆς ὑποσχέσεως πολλῶν *προνομίων*, ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι ἀπέφυγον πάντοτε τοῦ νὰ ἐμπέσωσιν εἰς τὴν *παγίδα* ταύτην. Ἰδίως δὲ ἄξια μνήμης εἶναι ὅσα ἐγένοντο περὶ τούτου ἐν ἔτεσι 1819 καὶ 1820. Κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1819 πολλοὶ Ἕλληνες πλοίαρχοι εὑρίσκοντο εἰς Κωνσταντινούπολιν· *προσκληθέντες* δὲ ὑπὸ τοῦ *πρώτου* διερμηνέως τῆς ρωσικῆς *πρεσβείας* Μητσάκη εἰδοποιήθησαν κατὰ παραγγελίαν τοῦ πρέσβεως Στρόγονοφ ὅτι νέαι πρόκειται νὰ γίνωσιν εἰς τὰς ναυτικὰς κοινότητας προτάσεις περὶ μεταβολῆς τῆς σημαίας καὶ ὅτι ἀνάγκη *νὰ παρασκευασθῶσιν* εἰς τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν. Τῷόντι ἐν ἔαρι τοῦ 1820 *κατέπλευσεν* εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ὕδρας πελοποννησιακὴν *παραλίαν* πολεμικὸν ὀσμανικὸν πλοῖον φέρον τὸν διερμηνέα τοῦ στόλου, ὅστις *παραστὰς* ἐνώπιον τῶν κοινοτήτων καὶ ἐκτυλίξας μεγάλα καὶ ὁλόχρυσα φιρμάνια *ἀνήγγειλεν ὅτι διὰ τῶν* χρυσοβούλλων τούτων καθίστανται ἐλεύθεροι καὶ ἀφορολόγητοι καὶ κατὰ *πάντα* ἰσότιμοι καὶ ἰσοδίκαιοι πρὸς τοὺς κρατοῦντας, ἀρκεῖ νὰ ἀποβάλωσι τὴν ξενικὴν σημαίαν καὶ νὰ ὑψώσωσι τὴν ὀσμανικὴν. Ἀλλ' οἱ ἡμέτεροι *προκατηχημένοι* ὄντες ἐξεδήλωσαν μὲν τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν πρὸς τὰς ἀγαθὰς τοῦ *σουλτάνου* προαιρέσεις, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ὅμως τῆς σημαίας ἀπεκρίθησαν ὅτι λυποῦνται *μὴ* δυνάμενοι νὰ πράξωσι κατὰ τὰ προτεινόμενα, διότι τὰ *πλοῖα ἀνήκουσι κατὰ μέγα μέρος* εἰς ρώσους ἰδιωκτήτας, αὐτοὶ δὲ κατ' ἐλάχιστον ἐνέχονται εἰς αὐτά. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ἀληθές, ἀλλ' ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις ἐδέησε νὰ ἀποδεχθῇ τὸν προταθεῖσαν πρόφασιν.

Ἐντούτοις ἡ προστασία αὕτη δὲν ἤθελεν ἀποβῇ μεγάλων ὠφελημάτων πρόξενος,

Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΠΥΡΓΟΝ ΤΟΥ ΚΥΡΡΗΣΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΗ΄ ΑΙΩΝΑ

(Ἔργον περιηγητοῦ τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος)

(Ε΄ β΄ 128-133)

ἐὰν προέκειτο νὰ καλύπτῃ μικρά τινα μόνον πλοῖα περὶ τὰς εὐτελεῖς συναλλαγὰς τῶν ἑλληνικῶν παραλίων ἀσχολούμενα. Ἀλλὰ διὰ μὲν τοῦ ἄρθρου 11 τῆς εἰς Κιουτζοὺκ Καϊναρτζῆ συνθήκης ἐπετράπη εἰς τὰ ρωσικὰ πλοῖα νὰ διαβαίνωσιν ἐλευθέρως ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου εἰς τὸν Εὔξεινον, διὰ δὲ τοῦ ἄρθρου 30 τῆς ἐμπορικῆς συνθήκης προσεπεκυρώθη ἡ ἐλευθερία ἐκείνη τῆς θαλασσοπλοΐας. Ἡ Αἰκατερῖνα ἡ μεγάλη, ἀπαιτήσασα οὕτω καὶ ἐπιτυχοῦσα νὰ παύσῃ ὁ ἐμπορικὸς ἀποκλεισμὸς τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, ἐξ ἑνὸς μὲν ἔτρεψε τὰ σιτηρὰ τῆς Πολωνίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ρωσίας πρὸς τὴν Μεσόγειον, ἐξ ἑτέρου δὲ ἐκάλεσεν εἰς τοὺς παρὰ τὸν Εὔξεινον πόντον λιμένας αὐτῆς τὰ προϊόντα καὶ βιομηχανήματα τῆς μεσημβρίας. Ἐκ δὲ τῆς ἐντεῦθεν σχηματισθείσης παλιρροίας ὠφελήθησαν πρὸ πάντων αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι, ἡ ἑλληνικὴ ἐμπορία, ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία. Εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς Σμύρνην, εἰς Θεσσαλονίκην, εἰς ὅλας ἐν γένει τὰς μεγάλας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους πόλεις καὶ πλὴν τούτου πρὸς βορρᾶν μὲν εἰς Ὀδησσὸν καὶ Ταϊγάνιον, πρὸς δυσμὰς δὲ εἰς ὅλους τοὺς κυριωτέρους τῆς Εὐρώπης λιμένας, ἱδρύθησαν πλούσια ἑλληνικὰ καταστήματα. Ἐνῷ οἱ σῖτοι τῆς Ρωσίας διεπέμποντο εἰς τὰς μεσημβρινὰς θαλάσσας, οἱ οἶνοι τῆς Σκοπέλου καὶ τῆς Θήρας, αἱ ξηραὶ ὀπῶραι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Σμύρνης, τὸ ἔλαιον τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κυδωνιῶν, τὰ βαμβακερὰ καὶ μάλλινα βιομηχανήματα τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου ἀνήρχοντο εἰς τοὺς βορείους τοῦ Εὐξείνου λιμένας. Οἱ δὲ ἐν Εὐρώπῃ κατασταθέντες ἕλληνες ἔμποροι προσείλκυσαν καὶ αὐτόθι πολλὰ τῶν τῆς Ἑλλάδος προϊόντων καὶ προεκάλεσαν οὕτως ἀξιόλογον αὔξησιν περὶ τὴν παραγωγὴν τῆς κορινθιακῆς σταφίδος καὶ τῆς μετάξης. Ἐντεῦθεν ἐξωογονήθησαν αἱ χῶραι αὗται αἱ πρότερον ἐν πενίᾳ διατελοῦσαι, τὸ δὲ ἑλληνικὸν ναυτικὸν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ κατασκευάσῃ πλοῖα καὶ πλειότερα καὶ μεγαλύτερα. Ἐπῆλθον ἐνταῦθα αἱ ἐμπορικαὶ ἀνάγκαι αἱ ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως παραχθεῖσαι· μεγάλη ἐγένετο ζήτησις σιτηρῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ· ἡ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀποκεκλεισμένη γαλλικὴ ναυτιλία δὲν ἐτόλμα νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν λιμένων αὐτῆς· τὸ ἰταλικὸν ναυτικὸν συνεμερίζετο τὴν τύχην τοῦ γαλλικοῦ· ἡ τοσοῦτον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀκμάζουσα ναυτιλία τῆς Αὐστρίας ἐνηπίαζεν ἔτι, ὥστε ἅπαν τὸ ἐμπόριον τοῦ Εὐξείνου πόντου περιῆλθεν ἄνευ διαγωνισμοῦ εἰς τὰς ἡμετέρας ναυτικὰς κοινότητας.

Πλὴν τούτου ἡ θαλασσοπορία τῆς Μεσογείου κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς μυρίους ἐξετίθετο κινδύνους ἕνεκα τῆς κολοσσιαίας πειρατείας, ἣν ἐνήσκουν ἀναφανδὸν καὶ ἀκωλύτως κατὰ πάσης σημαίας καὶ δυνάμεως οἱ ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ ἐνθρονισμένοι βάρβαροι τῆς Ἀλγερίας, τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύνιδος δυνάσται. Ὅθεν τὰ πλοῖα ἡμῶν ἐδέησε νὰ κατασκευάζωνται εὐδρομώτατα, νὰ παρασκευάζωνται δὲ οὐχὶ μόνον πρὸς ἐμπορίαν ἀλλὰ καὶ πρὸς πόλεμον. Πολλοὺς ἠδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ἀγῶνας αὐτῶν πρὸς τοὺς διαβοήτους ἐκείνους πειρατάς, ἀγῶνας ἄλλοτε μὲν εὐτυχεῖς, ἄλλοτε δὲ ἀτυχεῖς, ἅπαντας δὲ προαναγγέλλοντας τοὺς ἄθλους οἵτινες μετὰ δύο ἢ τρεῖς δεκάδας ἐνιαυτῶν ἔμελλον νὰ καταστήσωσιν ἱστορικὰ τοσαῦτα μεταξὺ τῶν ἐμποροπλοιάρχων ἡμῶν καὶ τῶν ναυτῶν ὀνόματα. Ἀλλ' ἀντὶ τῶν εἰδήσεων τούτων, αἵτινες καθὸ πηγάζουσαι ἐκ προφορικῶν καὶ ἰδιωτικῶν παραδόσεων δύνανται νὰ μὴ λογισθῶσι πάντοτε ἀποχρώντως ἀσφαλεῖς, προτιμῶμεν ἐπερειδόμενοι εἰς ἐπισήμους τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πληροφορίας νὰ παραστήσωμεν ὁποία ἦτο ἡ τόλμη καὶ ἡ εἰς ἑαυτοὺς πεποίθησις τῶν πολεμίων, πρὸς οὓς οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο καθ' ἑκάστην νὰ ἀντιπαρατάσσωνται εἴτε κομίζοντες τὰ φορτία αὐτῶν εἰς τοὺς λιμώττοντας τῆς Εὐρώπης λιμένας εἴτε μετὰ

πλουσίων κερδῶν ἀνακάμπτοντες εἰς τὰ ἴδια. Τῇ 11 Ἰουλίου 1790 ἀλγερινὸν βρίκιον ἐτόλμησε νὰ ἀψηφήσῃ τὰς ἀπειλὰς ὁλοκλήρου γαλλικοῦ στόλου κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Bruix. Προσκληθὲν ἐπανειλημμένως νὰ ὑποκύψῃ εἰς ἐξέτασιν ἐπανειλημμένως παρήκουσε. Τότε ἐπυροβολήθη ὑπὸ πολλῶν γαλλικῶν νηῶν, ἀλλ' αὐθαδῶς ἀντεπυροβόλησε καθ' ὅλων τῶν πλοίων, ἐνώπιον τῶν ὁποίων διήρχετο, ἔχον ἀγερώχως πάντοτε ἀναπεπταμένην τὴν σημαίαν αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐδέησε τὸ δίκροτον ὁ *Ὁρμητικὸς* νὰ ρίψῃ κάτω ἅπαντας τοῦ πειρατοῦ ἐκείνου τοὺς ἱστοὺς μὴ δυνάμενον ἄλλως πως νὰ καταναγκάσῃ αὐτὸν νὰ σταματήσῃ. Πρὸς τοιούτους ἀντιπάλους ἀγωνιζόμενοι οἱ ἡμέτεροι παρεσκευάσθησαν ὡς ἐν σχολῇ τινι τραχείᾳ μὲν ἀλλ' ὠφελίμῳ ν' ἀντιπαραταχθῶσι ποτὲ καθ' ὁλοκλήρων τῶν στόλων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους.

Ἡ δὲ ἱστορικὴ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ προσθέσωμεν καὶ ἕτερόν τι συντελεστικώτατον γενόμενον εἰς τὴν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἐπίδοσιν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο πρῶτος, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, ἐβεβαίωσεν ὁ τὰ *Σπετσιωτικὰ* γράψας Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ. Ἀναργύρου, ἀκούσας τοῦτο βεβαιούμενον ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων πλοιάρχων τῆς γενεθλίου αὐτοῦ γῆς, οἵτινες αὐτοπροσώπως μετασχόντες τῶν περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐν ἀρχαῖς τῆς παρούσης θαλασσοποριῶν ἐλάλησαν περὶ τοῦ πράγματος ὡς αὐτόπται μάρτυρες. Ἂν οἱ Ἄγγλοι, οἵτινες εἶχον τότε ἀπείρους κατὰ θάλασσαν σταθμούς, ὑπέβλεπον, ὡς μυριάκις ἐρρήθη, τὴν ἐπίδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ναυτιλίας, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἠδύναντο νὰ ἀνατρέψωσιν αὐτὴν ἄρδην, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πολλάκις οἱ ναυτικοὶ ἡμῶν ἐπεχείρουν καὶ κατώρθουν νὰ ἐκβιάσωσι λιμένας ὑπὸ τῶν ἀγγλικῶν στόλων ἀποκεκλεισμένους, ἵνα εἰσαγάγωσιν ἐν αὐτοῖς τὰ περιζήτητα σιτηρὰ καὶ πορισθῶσιν ἐκ τούτου τὰ μεγάλα πλούτη ὅσα ἀπετέλεσαν βραδύτερον τὸ πρῶτον ταμεῖον τοῦ ἐπαναστατικοῦ στόλου. Οἱ Ἄγγλοι ὅμως οὐ μόνον ἠνείχοντο τὰ ἐμπορικὰ ἡμῶν σκάφη ἀκωλύτως τὴν Μεσόγειον διαπλέοντα ἀλλὰ καὶ ὁσάκις ἕνεκα τῶν πειρατῶν τῆς Ἀφρικῆς συνώδευον διὰ πολεμικῶν πλοίων φορτηγὰ ὁμοεθνῆ ἢ φιλικὰ προθύμως παρελάμβανον ὑπὸ τὴν σκέπην αὐτῶν καὶ τὰ ἡμέτερα. Ἐννοεῖται ὅτι, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐπεχείρουν νὰ ἐκβιάσωσιν ἀποκλεισμούς, οἱ Ἄγγλοι δὲν ἠδύναντο παρὰ νὰ ἀποκωλύσωσιν αὐτούς, ὅπως ἀναφέρει εἰς τὰ *Ναυτικὰ* αὐτοῦ ὁ Ἀναστάσιος Κ. Ὀρλάνδος. Ἄλλως ὅμως προσηνέχθησαν ὅσον οἷόν τε φιλίως πρὸς τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν καὶ ἀείποτε ἐπαξίως ἐτίμησαν τὴν δεξιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν τόλμην.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ πολλαὶ καὶ ποικίλαι περιστάσεις αἱ προκαλέσασαι τὴν αὔξησιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν παίδευσιν τοῦ ναυτικοῦ ἡμῶν ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Κυριώτατα δὲ ἐργαστήρια τοῦ μεγάλου τούτου θαυματουργήματος ἐγένοντο τρεῖς μικραὶ νῆσοι, ἡ Ὕδρα, αἱ Σπέτσαι καὶ τὰ Ψαρά. Ἡ Ὕδρα, τὸ πάλαι καλουμένη Ὑδρέα, ἅπαξ μόνον ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ (Κεφ. Α' βιβλ. Γ' τοῦ Α' τόμου). Τῶν Σπετσῶν οὐδὲ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα εἶναι ἀσφαλῶς γνωστόν· τὰ δὲ Ψαρά, καλούμενα τότε Ψύρα, δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ «ἐπὶ τῶν εὐτέλειαν σημαινόντων». Ἀλλ' ὁ νέος ἑλληνισμὸς ἐπέπρωτο νὰ περιποιήσῃ εἰς τὰ νησύδρια ταῦτα κλέος ἀθάνατον.

Ἀτελεῖς μὲν εἶναι αἱ εἰδήσεις ἃς ἔχομεν περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν μέχρι τῶν μέσων τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἐπίδοσίς των ἐγένετο ἔκτοτε καὶ ταχεῖα καὶ μεγάλη. Πρῶτον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι ὁ πληθυσμός. Ἡ μὲν Ὕδρα καὶ τὰ Ψαρὰ περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αἱ δὲ Σπέτσαι περὶ τὰ τέλη αὐτῆς ἦσαν ἔρημοι ἢ σχεδὸν ἔρημοι. Ἐν ταῖς παραμοναῖς δὲ τῆς ἐπαναστάσεως ὁ πληθυσμὸς

τῆς Ὕδρας ἐλογίζετο ἀνώτερος τῶν 15.000 ψυχῶν, ὁ τῶν Σπετσῶν συνεποσοῦτο περὶ τὰς 8.000 καὶ ὁ τῶν Ψαρῶν περὶ τὰς 7.000. Δεύτερον τεκμήριον ἐπιδόσεως εἶναι τὰ θησαυρισθέντα ἀποταμιεύματα. Κατὰ τὴν ἔναρξιν λοιπὸν τοῦ ἀγῶνος ὑπῆρχον ἐν Ὕδρᾳ ὑπὲρ τοὺς 60 κεφαλαιούχους, ὧν εἴκοσι περίπου ἐκέκτηντο ὑπὲρ τὰς 100.000 διστήλων καί τινες ἐκ τούτων πολλαπλάσια, περὶ τοὺς 30 δὲ ὑπὲρ τὰς 50.000 διστήλων. Ἐν Σπέτσαις δὲ 10 οἶκοι ἔχοντες ἕκαστος ὑπὲρ τὰς 100.000 διστήλων, 10 ἔλαττον τοῦ ποσοῦ τούτου μέχρι τῶν 50.000 καὶ ἄλλοι 10 ὑποδεέστεροι. Περὶ τῶν Ψαρῶν λέγεται ὅτι τὰ ἀποταμιεύματα αὐτῶν ἡνωμένα μετὰ τῶν Σπετσιωτῶν ἐξισοῦντο ὡς ἔγγιστα πρὸς τοὺς θησαυροὺς τῆς Ὕδρας. Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον προϊὸν τῆς ἐργασίας τῶν νησιωτων ἡμῶν ὑπῆρξε βεβαίως ἡ κατασκευὴ τοῦ στόλου ἐκείνου ὅστις ἔμελλε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἐπαναστάσει. Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πλοίων ὑπάρχουσιν, ὡς μὴ ὤφελε, σφόδρα συγκεχυμέναι εἰδήσεις. Κατά τινας ἐν ἔτει μὲν 1813 τὰ πλοῖα ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων, ὅσαι διετέλουν τότε ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, συνεποσοῦντο εἰς 615 ἔχοντα χωρητικότητα τόννων 153.580 καὶ πληρώματα ἀνδρῶν 17.526. Μόνη ἡ Ὕδρα λέγεται ὅτι εἶχεν 120 μεγάλα πλοῖα ὡπλισμένα διὰ 2400 πυροβόλων καὶ ἔχοντα πληρώματα ὧν ὁ ἐλάχιστος ὅρος ἦσαν ἄνδρες 40. Ἐν ἔτει δὲ 1816 ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς αὐτὰς νήσους καὶ παραλίας συνεποσοῦτο, κατὰ τὰς αὐτὰς εἰδήσεις, εἰς 700, πληρούμενα μὲν ὑπὸ 18.000 ναυτῶν, ὡπλισμένα δὲ δι' 6.000 πυροβόλων. Τελευταῖον κατὰ τὰς αὐτὰς πάντοτε πληροφορίας τῷ 1821 αἱ νῆσοι καὶ αἱ παραλίαι αἱ σήμερον ἀποτελοῦσαι τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου, εἶχον πλοῖα χωρητικότητος τόννων 61.449, ἐξ ὧν ἡ μὲν Ὕδρα ἠρίθμει 27.492 τόννους, αἱ δὲ Σπέτσαι 15.797. Καθ' ἑτέρας δὲ εἰδήσεις αἱ 4 νῆσοι Ὕδρα, Σπέτσαι, Ψαρὰ καὶ Κάσσος εἶχον περὶ τὰ 400 πλοῖα, ὧν τὸ ἐλάχιστον ἦτο χωρητικότητος 150 ἕως 200 τόννων. Καὶ καθ' ἑτέρας πάλιν τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῶν 3 πρώτων ἐκ τῶν νήσων τούτων ἠρίθμει κατὰ τὸ 1821 300 πλοῖα ἀπὸ 60 μέχρι 400 τόννων καὶ πλήρωμα 12.000 περίπου ναυτῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος ὁρίζει τὰ πλοῖα τῆς Ὕδρας εἰς 65, τὰ τῶν Σπετσῶν εἰς 50 καὶ τὰ τῶν Ψαρῶν εἰς 35. Ὁ δὲ Τρικούπης καὶ ὁ Φιλήμων ἀποδίδουσι τῇ μὲν πρώτῃ τῶν νήσων 92, τῇ δὲ δευτέρᾳ 44, τῇ δὲ τρίτῃ 40. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἐπίσημος πίναξ ὁ προσαρτηθεὶς εἰς τὸ ἀπὸ 12 Ἰουλίου 1856 Β. Διάταγμα καὶ ὁρίζων τὰς ἀπαιτήσεις τῶν τριῶν νήσων Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἀποδίδει εἰς μὲν τὴν Ὕδραν πλοῖα 59, εἰς τὰς Σπέτσας πλοῖα 47, εἰς δὲ τὰ Ψαρὰ πλοῖα 40. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ποικίλοι οὗτοι ἀριθμοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς ἀλλήλους οὐδὲ νὰ ἀναχθῶσιν εἰς συμπεράσματά τινα μαθηματικῶς βέβαια. Πῶς, ἐνῷ αἱ τρεῖς νῆσοι εἶχον τῷ 1821 πλοῖα 300, μόνη δὲ ἡ Ὕδρα 120 μεγάλα πλοῖα, δὲν ἐνησχόλησαν εἰς τὸν ἀγῶνα εἰμὴ 146; Ἐν τοῖς ἀριθμοῖς αὐτοῖς δὲν περιλαμβάνονται τὰ πυρπολικά, ἀλλὰ τὰ πυρπολικὰ δὲν συνεποσώθησαν ποτὲ βεβαίως εἰς 150.

Ὕδρα

Πῶς, ἐὰν τὰ πλοῖα Ὕδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν ἦσαν 300 καὶ μετὰ τῆς Κάσσου 400, ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν πλοίων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων δὲν ὑπερέβαινε τὰ 600 ἢ τὰ 700; Τοῦτο δὲ ἐνῷ τὸ μὲν σύνολον τῶν τόννων τοῦ σημερινοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἦτο 61.449, τὸ δὲ σύνολον τῶν τόννων ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων 153.580; Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἡ Ὕδρα, πλὴν τῶν 59 πλοίων τοῦ ἐπισήμου πίνακος, εἶχε καὶ ἕτερά τινα, τὰ ὁποῖα ἢ δὲν ἐχρησίμευσαν εἰς τὸν ἀγῶνα ἢ ἐχρησίμευσαν ὡς πυρπολικά· ἀφ' ἑτέρου αἱ Σπέτσαι, διαρκοῦντος τοῦ ἀγῶνος, κατεσκεύασαν 27 νέα πλοῖα (βρικογολέττας)· ἐντεῦθεν δὲ ἡ ἐπίσημος Γενικὴ ἐφημερὶς τῆς 26 Μαΐου 1826 ἔλεγεν ὅτι «οἱ Πετσιῶται ἔχουν μεγαλύτερα καὶ περισσότερα πλοῖα παρὰ τοὺς Ὑδραίους ἀλλ' ὀλιγωτάτους ναύτας».

Διατί ὅμως νὰ ἀπορῶμεν περὶ τῆς ὀλίγης ἀκριβείας τῶν πληροφοριῶν τούτων τῶν ἀναγομένων εἰς χρόνους καθ' οὓς οὔτε ὑπουργεῖον τῶν ναυτικῶν εἴχομεν, οὔτε λιμενικὰς ἀρχάς, οὔτε νηολόγια, ὅτε ἠξεύρομεν ὁπόσαι ἀμφιβολίαι παρήχθησαν περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν πληροφοριῶν ὅσας ἐδημοσίευσεν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1866 ἐμπορικοῦ ἡμῶν ναυτικοῦ; Λαμβάνοντες ἐν τούτοις τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ 1866 ὅπως ἔχουσι καὶ συγκρίνοντες αὐτοὺς πρὸς τοὺς πιθανωτέρους τῶν ἀποδιδομένων εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως χρόνους δυνάμεθα, νομίζομεν, νὰ φθάσωμεν εἴς τινα συμπεράσματα ὁπωσοῦν ἀσφαλῆ. Τῷ 1866 πλοῖα μὲν εἴχομεν, ἐκτὸς τῆς Ἑπτανήσου, 5.156, τόννους δὲ 297.424, ἄνδρας δέ, ἐπειδὴ οὔτε τῷ 1866 οὔτε τῷ 1865 σημειοῦνται, ἀνατρέχοντες ἐξ ἀνάγκης εἰς τὸ 1864 εὑρίσκομεν 24.949. Ἐὰν λοιπὸν λάβωμεν τοὺς τόννους τοῦ 1866, 300.000 περίπου, καὶ ἀντιπαραβάλωμεν αὐτοὺς πρὸς τοὺς τόννους, 60,000 περίπου, ὅσους λέγεται ὅτι εἶχον τῷ 1821 αἱ χῶραι αἱ ἀποτελοῦσαι νῦν τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, εὑρίσκομεν ὅτι ἔκτοτε τὸ ἐμπορικὸν ἡμῶν ναυτικὸν ἐπενταπλασιάσθη. Ἐξ ἑτέρου ὅμως, ἐὰν ἀντιπαραβάλωμεν τὰ νεώτερα πληρώματα συμποσούμενα εἰς 25.000 περίπου ἀνδρῶν πρὸς τὰ ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως ἀναφερόμενα, 18.000 ἀνδρῶν, καὶ παραδεχθῶμεν ὡς πιθανώτατον ὅτι ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ἀριθμοῦ 11 ἕως 12.000 ἀνῆκον εἰς τὰς παραλίας καὶ νήσους τὰς ἀποτελούσας σήμερον τὸ βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, θέλομεν περιέλθει εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ἐπιμαρτυρούμενον ἄλλως καὶ ὑπὸ πασῶν τῶν ἄλλων εἰδήσεων τῶν χρόνων ἐκείνων, ὅτι τὰ πληρώματα ἐν γένει καὶ μάλιστα τῶν μεγάλων πλοίων ἦσαν τότε ἀσυγκρίτως πολυπληθέστατα τῶν σημερινῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων τῆς αὐτῆς τάξεως. Μὴ λησμονήσωμεν δὲ ὅτι ἕνεκα τῶν μειζόνων κινδύνων οὓς τότε διέτρεχον ἦσαν ἀναγκαίως καὶ πολὺ μᾶλλον τῶν σημερινῶν ἠσχημένα. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ φρονήματος τῆς γενεᾶς ἐκείνης. Αἱ ἀσφαλέστεραι τῶν εἰδήσεων παριστῶσι τοὺς ναυσιβίους ἡμῶν ἄνδρας, ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἐπαναστάσεως, ἔχοντας καθ' ἅπαντα τὸν βίον θαυμαστόν τι ἡρωικὸν παράστημα καὶ ἐθνικὸν ἀξίωμα. Ἰδίως ἐφιλοτιμοῦντο νὰ κοσμῶσι τὰ πλοῖα αὐτῶν δι' ὀνομάτων καὶ ἀναγλύφων εἰκονιζόντων τοὺς προπατορικοὺς ἐκείνους ἥρωας, ὧν ἐπόθουν νὰ μιμηθῶσι τὰ ἔργα καὶ ὧν ηὐτύχησαν τῳόντι νὰ ἀναδειχθῶσι μετ' οὐ πολὺ ἐνάμιλλοι, ἵνα μήτι πλειότερον εἴπωμεν. Ἵνα δὲ εἰς μόνα τὰ ὀνόματα τῶν πλοίων περιορισθῶμεν, ἀναφέρομέν τινα ἐξ αὐτῶν ἐνταῦθα ὡς χαρακτηριστικώτατα τῶν αἰσθημάτων ὧν ἐνεφοροῦντο οἱ ἰδιοκτῆται, οἱ κυβερνῆται καὶ οἱ ναῦται αὐτῶν. Ἡ Σπαρτιᾶτις, ἡ Ἀσπασία, ὁ Ἀριστείδης, ἡ Ἑλλάς, ἡ Ἐλευθερία, ὁ Λεωνίδας, ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Κλειώ, ἡ Νιόβη, ἡ Γοργώ, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἐπαμεινώνδας, ὁ Διομήδης, ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Ἡρακλῆς, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Σόλων, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Περικλῆς, τοιαῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα τοιαῦτα ἦσαν τὰ ὀνόματα ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ὁποίων ἔθετον τὸν ἱερὸν αὐτῶν

στόλον οἱ ἄνθρωποι τῶν χρόνων τούτων, ἀγωνιζόμενοι νὰ συναρμολογῶσι τὸν παρόντα ἑλληνισμὸν πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐκεῖνον.

Ἀλλὰ τὸ ἑλληνικὸν ναυτικὸν δὲν ἤθελε δυνηθῆ νὰ ὠφεληθῇ τοσοῦτον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλαλήσαμεν ἄνευ τοῦ ἐπιτηδειοτάτου αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις ἠρείδετο ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀπαραλλάκτως ἀρχῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας, ἃς εἴδομεν προαγαγούσας τὴν ἀκμὴν τῆς ἐν Ἀμπελακίοις βιομηχανίας. Ἕκαστος ναύτης εἶχεν ἑταιρικὴν μερίδα ἐπὶ τοῦ πλοίου ἢ τοῦ φορτίου· γινόμενος δὲ οὕτω συνέταιρος εἶχε κοινὸν συμφέρον εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἀπέβαινε προσεκτικός, ἄγρυπνος, οἰκονόμος, ἐξεταστικός. Καὶ οὐ μόνον ἠγωνίζετο πάσῃ δυνάμει νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιτηδειοτέραν τοῦ πλοίου ὑπηρεσίαν ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τοῦτο δεξιότητα αὐτοῦ ἀδιαλείπτως προεβίβαζεν, ὥστε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπὸ ἀρίστου ἐκτελεστοῦ τῶν διατασσομένων προήγετο πολλάκις εἰς τὴν τάξιν ἀρίστου κυβερνήτου. Ἀλλ' ἡ ἀδελφικὴ αὕτη σύμπραξις τῆς εὐπορίας καὶ τῆς ἀπορίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ συνεπαγάγῃ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀτόμου ἀνύψωσιν. Καὶ τωόντι ἐξαίρετος χρηστότης ἐπεκράτησεν εἰς ἁπάσας τὰς ναυτικὰς καὶ ἐμπορικὰς τοῦ καιροῦ ἐκείνου κερδοσκοπίας. Πᾶσαι οἱ ληψοδοσίαι ἐγίνοντο διὰ προφορικῶν συμβάσεων ἢ τὸ πολὺ ἁπλῶν σημειώσεων. Ὁμολογίαι καὶ ἐξοφλήσεις ἦσαν πράγματα ἄγνωστα, ἡ δὲ χρεοκοπία καὶ ἡ ναυταπάτη γεγονότα σχεδὸν ἀνήκουστα. Οἱ νόμοι τῆς Ὕδρας οἱ κατὰ πρῶτον τῷ 1818 γραφέντες συνέκειντο ἐξ ἄρθρων 29, τὰ ὁποῖα, διῃρημένα εἰς μέρη τρία, ἐκανόνιζον πρῶτον τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν πλοιάρχων, τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν πλοίων καὶ τῶν ναυτῶν· δεύτερον τὰ κατὰ τὴν τοπικὴν ἀστυνομίαν· καὶ τρίτον τὴν ἑταιρικὴν μερίδα τῶν ναυτῶν. Οὐδεμία δὲ ἐν τοῖς νόμοις αὐτοῖς γίνεται μνεία ναυταπάτης ἢ ἄλλων ναυτικῶν κακουργημάτων, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὁρίζονται ποιναί. Οἱ νόμοι τῶν Σπετσῶν οἱ γραφέντες ἐνωρίτερον, τῇ 1 Ἰουνίου 1814, καὶ ἀποτελοῦντες ἄρθρα 6, ἀναφέρουσι μὲν ὅτι «τὸν περασμένον χρόνον ἠκολούθησαν πολλαὶ ἀταξίαι εἰς τὴν συρμαγιά, πρᾶγμα ἀσυνήθιστον εἰς αὐτὰς τὰς ἡμέρας μας», καὶ κανονίζουσι πῶς θέλουσι θεραπεύεσθαι τὰ ἀτοπήματα ταῦτα, ἀλλὰ οὔτε ποινικὸν χαρακτῆρα ἀποδίδουσιν εἰς *τὰς ἀταξίας ἐκείνας* οὔτε ποινὰς εἰς αὐτὰς ἐπιβάλλουσιν. Ἕπεται ἄρά γε ἐκ τούτου ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἦσαν ἀναμάρτητοι ἢ ὅτι δὲν ἐτιμωρήθησαν ποτέ; Ὄχι βεβαίως. Ἕπεται ὅμως ὅτι οἱ ἀπορώτεροι συνειδότες τὴν διὰ πραγμάτων μαρτυρουμένην καλοκάγαθον ὑπὲρ αὐτῶν προαίρεσιν τῶν εὐπορωτέρων ἐπέτρεπον αὐτοῖς οὐ μόνον τὴν τῶν κοινῶν διοίκησιν ἀλλὰ καὶ τὸν ἑκάστοτε προσδιορισμὸν τῆς τιμωρίας τῆς προσηκούσης εἰς πᾶσαν παράβασιν.

Ὅτι δὲ εἰς δεινὰς πολλάκις ἀταξίας καὶ ἀνωμαλίας ἐξετράπησαν τὰ μάχιμα ἅμα καὶ δυσάγωγα τέκνα τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πρόκριτοι τῶν τριῶν ἐκείνων νήσων ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς ἔκτακτα μέτρα καὶ νὰ ἐπικαλεσθῶσι μάλιστα τὴν ἐπέμβασιν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως. Τῷ 1815 ἐξερράγη εἰς Ψαρὰ στάσις τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν δημογερόντων, ἀξιοῦντος ὅτι τυραννικῶς διοικεῖται. Μετὰ πολλὰς περιπετείας ἀμφότερα τὰ μέρη ἀνεφέρθησαν εἰς τὸν καπετὰν πασᾶν καὶ τῇ παρεμβάσει αὐτοῦ ἐπείσθησαν νὰ διορίσωσι, παρεκτὸς τῶν 4 δημογερόντων, ἕνα διοικητήν, ἤ, καθὼς ἐλέγετο τότε, κοτζάμπασιν, ὅστις ἐκλεγόμενος κατ' ἔτος μετὰ τῶν δημογερόντων διετηρήθη μέχρι τοῦ 1821. Ἦτο δὲ ὁ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο διοικήσας τὰ τῶν Ψαρῶν πράγματα ὁ ἀγαθὸς Ἀναγνώστης Μοναρχίδης, ὅστις, ἀφοῦ δι' ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς πρώτης βασιλείας δὲν ἔπαυσεν ὑπηρετῶν κατὰ δύναμιν τὰ δημό-

σια πράγματα, περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου προεχειρίσθη καὶ πρόεδρος τῆς γερουσίας τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Πολὺ πρότερον, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1800, ἀφηνίασαν οἱ ναυτικοὶ ὅμιλοι τῶν Σπετσῶν, μὴ ὑπακούοντες εἰς τοὺς προκρίτους καὶ ταράττοντες τὴν κοινὴν ἡσυχίαν καὶ τάξιν. Τότε οἱ πρόκριτοι ᾐσθάνθησαν ὅπως καὶ οἱ Ψαριανοὶ βραδύτερον τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ καταστήσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν δραστικωτέραν καὶ ἐπέτρεψαν αὐτὴν εἰς διοικητήν, ἢ μᾶλλον ἀστυνόμον, διότι ἐκαλεῖτο ἐνταῦθα ζαμπίτης. Ὁ ἀστυνόμος οὗτος ἢ διοικητής, ἐκλεγόμενος ὑπὸ τῶν ἐγκρίτων πλοιάρχων καὶ πολιτῶν, ἐπικυρούμενος δὲ ὑπὸ τοῦ καπετὰν πασᾶ, ἐξεπλήρου τὰ καθήκοντα αὐτοῦ τῇ τῶν προεστώτων συμπράξει. Διετέλεσαν δὲ τοιοῦτοι διοικηταὶ τῶν Σπετσῶν μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Ἀνάργυρος, ὁ Γ. Πάνος καὶ ὁ Γ. Μπούκουρης. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἀξιομνημόνευτα εἶναι τὰ ἐν Ὕδρᾳ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γενόμενα.

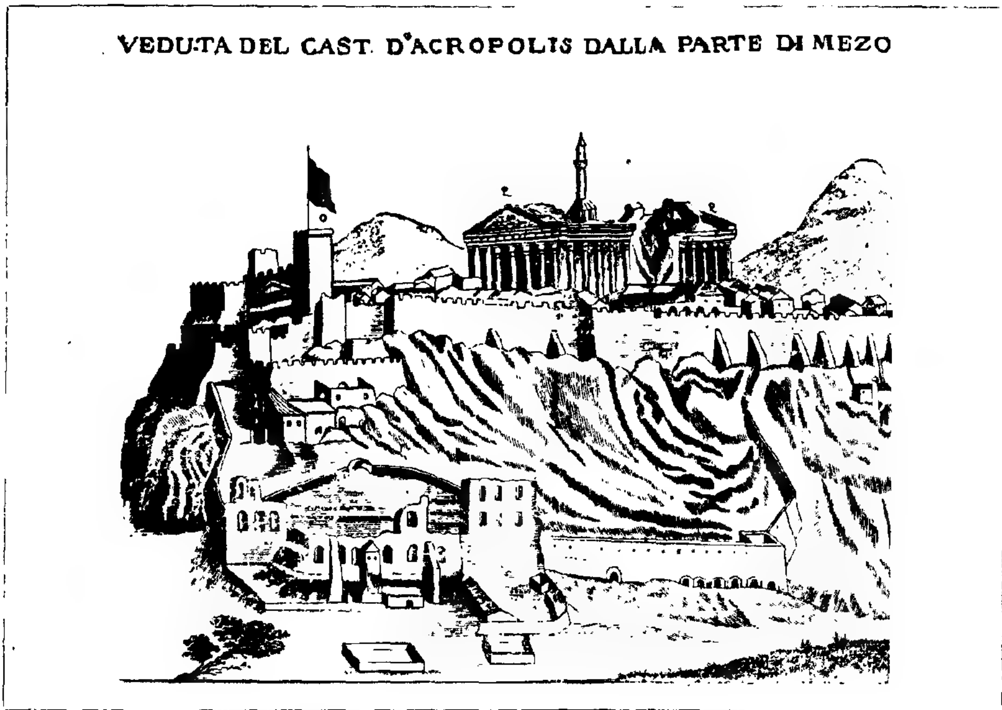
Εἰς Ὕδραν ἐταράχθησαν τὰ πράγματα καθ' οὓς χρόνους καὶ εἰς Σπέτσας, ἡ δὲ ἀνωμαλία ἐκορυφώθη διὰ τὴν γενομένην τότε δολοφονίαν τοῦ Ἀνδρέου Κουντουριώτου, πατρὸς τοῦ Λαζάρου καὶ τοῦ Γεωργίου. Ὅθεν οἱ προύχοντες ἐνόμισαν ἀπαραίτητον ὡσαύτως νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν διοίκησιν εἰς ἄνδρα ἕνα, τὸν ρέκτην Γεώργιον Βούλγαριν, Εἴπομεν ἤδη ὅτι ἀνέκαθεν ἀξιόλογον μέρος τῶν πληρωμάτων τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου συνέκειτο ἐκ χριστιανῶν, καὶ ἰδίως ἐξ Ἑλλήνων. Αἱ μὲν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἢ καὶ ὑπὸ τὸ κατάστρωμα λειτουργίαι ἐτελοῦντο ὑπὸ μουσουλμάνων· πᾶσαι ὅμως αἱ ὑπηρεσίαι ὅσαι ἀπῄτουν τὴν ἐπὶ τὰς κεραίας καὶ τοὺς ἱστοὺς ἀναρρίχησιν καὶ τὸν μεταξὺ θαλάσσης καὶ οὐρανοῦ μετεωρισμὸν διεξήγοντο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Καθυπεβλήθη λοιπὸν καὶ ἡ Ὕδρα, ἀφ' ἧς ἐκτήσατο ναυτικόν, εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ παρέχειν 250 ναύτας· εἷς δὲ τῶν ναυτῶν τούτων ἐγένετο ἐν τῇ νεότητι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις. Ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ διακριθεὶς ἐπὶ ἱκανότητι καὶ ἀξιωθεὶς τῆς ἰδιαζούσης εὐνοίας τοῦ καπετὰν πασᾶ Χουσεῒν ἀνεδείχθη κατ' ἀρχὰς ναύκληρος τῆς ναυαρχίδος καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου κυβερνήτης αὐτῆς ὑπὸ τὸν ἀρχιναύαρχον, πολλὴν κτησάμενος παρὰ τούτῳ ἰσχὺν διὰ τῆς τόλμης αὐτοῦ καὶ τῆς συνέσεως· διότι, ἂν ἄλλοτε οἱ ὀνομαστοὶ γενόμενοι ὀσμανίδαι ναύαρχοι, ἀρνησίθρησκοι ὄντες καὶ ἐξαιρέτως ἕλληνες τὴν καταγωγήν, οἷος λ. χ. ὁ ἐπιβόητος Βαρβαρόσσας, ἐκυβέρνων αὐτοὶ τὸν στόλον, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους οἱ ἐκ γενετῆς μουσουλμάνοι ναύαρχοι ἐπέτρεπον τὴν πραγματικὴν διοίκησιν εἰς τοὺς ἕλληνας ἐπικούρους. Εἰς τὸν οὕτω δὲ προαχθέντα Γεώργιον Βούλγαριν ἀνέθηκαν τῷ 1800 οἱ τῆς Ὕδρας πρόκριτοι τὴν στιβαρωτέραν τῶν πραγμάτων διοίκησιν ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, λαβόντες πρὸς τοῦτο καὶ τὴν κύρωσιν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Καὶ τὸ μὲν ἔγγραφον δι' οὗ ἐγένετο ἢ ἐκυρώθη ὁ διορισμὸς οὗτος ὑπὸ τοῦ ὑπερτάτου ἀντιπροσώπου τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως δὲν σῴζεται ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἐδημοσιεύθη ἄχρι τοῦδε. Ἀλλὰ ὑπάρχει ἔγγραφον τῶν ἐν Ὕδρᾳ προκρίτων ἀπὸ 17 Δεκεμβρίου 1806 ἐν τῷ ὁποίῳ ρητῶς λέγεται ὅτι ὁ Γεώργιος Βούλγαρις ἀνέλαβε τὸ βάρος καὶ τὴν φροντίδα τῆς διοικήσεως δι' ὑψηλῶν προσκυνητῶν προσταγμάτων (μπουγιουρδίων) τῶν ὑψηλοτάτων ἡμῶν αὐθέντων καπετὰν πασάδων». Εἶναι δὲ τὸ ἔγγραφον τοῦτο καὶ δι' ἄλλους πολλοὺς λόγους ἀξιοσημείωτον. Ἐξ αὐτοῦ συνάγεται ὅτι ἀπὸ τοῦ 1806 τοὐλάχιστον καὶ ἐφεξῆς ὁ διοικητὴς προεχειρίζετο κατ' ἔτος ὡς τοιοῦτος ὑπὸ τῆς κοινότητος, ὅτι ἀνέκαθεν «ἐδιοίκησε μετὰ τῶν ἐκλελεγμένων προκρίτων τὴν πολιτείαν», ἔχων μὲν ἀμέσους συναντιλήπτορας 20 ἐξ αὐτῶν καλουμένους *συνδίκους*, λαμβάνων δὲ τὴν διαβεβαίωσιν καὶ τῶν ἄλλων προκρίτων ὅτι θέλουσι προσφέρει «τὴν προσήκουσαν εὐπείθειαν καὶ ὑποταγὴν εἰς τὰς δικαίας καὶ εὐλόγους ἀποφάσεις ὅσαι ἤθελαν γίνει». Πλὴν τούτου, τὸ προκείμενον ἔγγραφον εἶναι ὑπογεγραμμένον πρῶτον ὑπὸ τῶν 5 ἱερέων καὶ ἔπειτα ὑπὸ 55 οἰκοκυραίων, οὐδὲν

διαλαμβάνον περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλογῆς αὐτῶν, ὥστε καὶ ἐκ τούτου ὑποδεικνύεται ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ λαϊκοὶ προύχοντες διῴκουν αὐτοτελῶς τὰ πράγματα.

Περὶ τοῦ ἀξιώματος ὅπερ ἔλαβε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ Γεώργιος Βούλγαρις δυνάμεθα νὰ φωτισθῶμεν μέχρι τινὸς καὶ ἐκ δύο αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων δι᾽ ὧν ἀπενεμήθησαν τῷ ἀνδρὶ ἐν ἔτεσι 1804 καὶ 1808 πολυειδῆ ἀτελείας προνόμια. Ἐν αὐτοῖς ὁ Βούλγαρις ὀνομάζεται «καπετὰν Γεώργης, ἀρχικοτζάμπασις τῆς νήσου Ὕδρας, ὑπόδειγμα τῶν προκρίτων τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ»· καὶ προστίθεται ὅτι παρέσχε δείγματα πίστεως καὶ ζήλου «διὰ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὡς ἀρχιπλοιάρχου, κατὰ τὰς μάχας τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ ἐσχάτως κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου, ὡς καὶ πρὸς τακτοποίησιν τῆς Μάνης». Ὁπωσδήποτε ὁ Γεώργιος Βούλγαρις προχειρισθεὶς τῷ 1800 διοικητὴς τῆς Ὕδρας καὶ ἐπιληφθεὶς τοῦ ἔργου δραστηρίως συνεκρότησε πολιτοφυλακήν, περιέστειλε διὰ παραδειγματικῶν τινων τιμωριῶν τοὺς ταραξίας καὶ τοσοῦτον ηὐδοκίμησεν ὥστε τῷ 1803 ἐπετράπη τὴν αὐτὴν ἐπιστασίαν καὶ ἐν ἄλλαις τισὶ νήσοις. Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1812 θάνατον αὐτοῦ οὐδεὶς ἔλαβεν ἐν Ὕδρᾳ τηλικαύτην ἐξουσίαν. Προεχειρίσθη μὲν διοικητὴς ὁ πλοίαρχος Ν. Κοκοβίλας καὶ διετέλεσε τοιοῦτος μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, πράγματι ὅμως τὰς ἡνίας ἐκράτουν οἱ πρόκριτοι. Αἱ περιστάσεις ἐν τούτοις ἀπέβησαν δυσχερέστεραι ἴσως τῶν προτέρων. Μετὰ τὴν εἰρήνην τοῦ 1815, ἐπειδὴ ἐξέλιπον αἱ ἀφορμαὶ τῶν δαψιλῶν κερδῶν, οἱ ναυτικοὶ ὄχλοι οἱ ἀποταμιεύματα μὴ ἔχοντες ἐδυσφόρουν ἐπὶ τῇ ἀργίᾳ αὐτῶν καὶ ἀπορίᾳ, οὐ μόνον ἐν Ὕδρᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν Σπέτσαις· ἐν Ὕδρᾳ δὲ ἐπὶ τοσοῦτον ἀφηνίασαν ὥστε αὐτοὶ πρῶτοι ἐκήρυξαν τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος τῷ 1821. Καὶ ὅμως οἱ πρόκριτοι ἀμφοτέρων τῶν νήσων, προϊσταμένου τοῦ περιφανοῦς ὑδραίου Λαζάρου Κουντουριώτου, κατώρθωσαν δι᾽ ὅλης τῆς ἐπαναστάσεως νὰ πηδαλιουχήσωσιν ἐν μέσῳ δυσχερεστάτων περιπετειῶν τὰ πλήθη διὰ μόνης τῆς ἠθικῆς ἐπιρροῆς ἣν ἀνέκαθεν ἐκτήσαντο, πολιτευθέντες πρὸς τὸν λαὸν ὡς πατέρες καὶ ἀδελφοὶ καὶ σύντροφοι.

Σφραγὶς Ἐπαναστάσεως κοινότητος Ἀθηναίων

Ἡ Ἀκρόπολις κατὰ τὸ 1687
(κατὰ τὸν Φανέλλι)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄

ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ. ΔΗΜΟΣΙΑ ΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

Ὁ διανοητικὸς βίος ἔχει πάντοτε πολλὴν σχέσιν πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας, ἂν ἡ πλείστη τοῦ ἔθνους μοῖρα ὑπέκυψεν εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, ἑτέρα οὐ μικρὰ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν διατελοῦσα ὑπὸ τὴν φραγκικήν. Ὅθεν δύο ὡσαύτως παρήχθησαν διανοητικαὶ φάσεις· ἡ μὲν ὑπῆρξεν ἀπαύγασμα τοῦ δυτικοῦ πνεύματος, ἡ δὲ διετυπώθη κατὰ τὰς νέας πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς τοῦ ἔθνους περιστάσεις.

Ὁ δυτικὸς βίος ἤρχισε νὰ ἐπενεργῇ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν τοῦ ἔθνους κατάστασιν εὐθὺς μὲν ἀπὸ τῶν πρώτων σταυροφοριῶν αἵτινες ἐπήγαγον τὴν ἐν Συρίᾳ ἐγκατάστασιν τῶν Φράγκων, μάλιστα δὲ ἀπὸ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε καὶ αὐταὶ αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ὑπέκυψαν εἰς τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔτι ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν εἶχον παρεισδύσει ἐν πολλοῖς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς Δύσεως. Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς ὡμοίαζε τῇ ἀληθείᾳ πολὺ μᾶλλον ἱππότης μεσαιωνικὸς ἢ βασιλεὺς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Παρεδέχθη ἐν τῷ στρατῷ τὸν βαρὺν ὁπλισμόν, τὰς μεγάλας ἀσπίδας, τὰς μακρὰς λόγχας τῶν ἱπποτῶν καὶ ᾠκειώθη τοὺς τρόπους αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἔπραξε κατορθώματα τὰ ὁποῖα κατέπληξαν καὶ αὐτὴν τὴν ἡρωικὴν ἐκείνην τῶν ἀνθρώπων γενεάν (Κεφ. Δ΄ καὶ Ε΄ βιβλ. ΙΒ΄ τοῦ τετάρτου τόμου). Ἕτερος

δὲ πάλιν Κομνηνός, ὁ Ἀνδρόνικος, κατὰ μὲν τὰς κακίας ἦτο σκεῦος ὅλως ἰδιοφυές, κατὰ δὲ τὴν δίαιταν καὶ τοὺς τρόπους ἀληθὴς ἑσπέριος ἱππότης μᾶλλον ἢ ἀνατολικὸς βασιλόπαις. Καὶ ταῦτα μετὰ τὴν ἔναρξιν μὲν τῶν σταυροφοριῶν, πρὸ τῆς ἱδρύσεως δὲ ἔτι τῆς λατινικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν αὐτῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, τῷ 1261, ἐπέζησεν αὐτόθι ἐν πολλοῖς ἡ φραγκικὴ δίαιτα ἐπὶ τῆς ἀνορθωθείσης ἑλληνικῆς μοναρχίας. Ἐν τῇ νέᾳ αὐλῇ ἐτελοῦντο κατὰ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα ἱπποτικοὶ ἀγῶνες ἀπαράλλακτοι πρὸς τοὺς δυτικούς. Ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς λέγει τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον σφόδρα ἔκδοτον εἰς τοὺς ἀγῶνας τούτους, οὓς περιγράφων λεπτομερῶς βεβαιοῖ ὅτι ὠνομάζοντο παρὰ τοῖς Λατίνοις, οἱ μὲν *ντζούστρα* ἢ κατ' ἄλλην γραφὴν *κιντζούστρα* (ὅπερ ὁ σχολιαστὴς Βοϊβῖνος εἰκάζει παραγόμενον ἐκ τοῦ γαλλικοῦ qui joustera), οἱ δὲ *τόρνε* (tournoi) ἢ τόρνεμε (tournoiement, tournement). Τί λοιπὸν παράδοξον ἂν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐγένοντο μεταφράσεις δυτικῶν ποιημάτων, ἴσως δὲ καὶ ἕτεραι ἀπόπειραι μιμήσεως τῶν διανοητικῶν τῆς τότε Εὐρώπης προϊόντων;

Ἀλλὰ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ δυτικοῦ βίου εἶχον ἐπικρατήσει φυσικῷ τῷ λόγῳ ἔτι μᾶλλον εἰς τὰς μεσημβρινωτέρας ἑλληνικὰς χώρας, ὅπου ἡ δυτικὴ κυριαρχία παρετάθη πολὺ πλέον ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει· εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἔνθα οἱ Φράγκοι ἦρξαν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας, εἰς Κύπρον, εἰς Ρόδον, εἰς Κρήτην καὶ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσους, αἵτινες διετέλεσαν ἔτι πλειότερον ὑπαγόμεναι εἰς τοὺς Φράγκους, τελευταῖον εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου πελάγους, αἵτινες μόλις πρὸ ὀλίγων ἐνιαυτῶν ἀπηλλάγησαν τῆς δυτικῆς κυριαρχίας. Δὲν ἦτο ἄρα δυνατὸν ὁ δυτικὸς οὗτος βίος νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ ἐνταῦθα διακριτέον τὰς χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀπὸ τὰς νήσους, μικρὰς καὶ μεγάλας. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἡ δυτικὴ κυριαρχία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ μαχίμου πνεύματος τῶν κατοίκων, τοὺς ὁποίους κατέστησε συμμετόχους τῶν ἀγώνων αὐτῆς, ἤσκησε περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων καὶ ἀνέδειξεν οὕτως ἱκανοὺς νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν μακρὰν ἐκείνην καὶ πεισματώδη κατὰ τῆς τουρκοκρατίας διαμαρτύρησιν, ἥτις ἀπέληξεν εἰς τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν. Ἐπὶ τοῦ διανοητικοῦ ὅμως βίου τῶν χωρῶν τούτων δὲν φαίνεται ἐπενεργήσασα ἡ φραγκοκρατία. Τὸ μόνον γνωστὸν ποίημα ὅπερ δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἀπαύγασμα τῆς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ τῇ Πελοποννήσῳ φραγκοκρατίας εἶναι τὰ πολλάκις παρ' ἡμῶν μνημονευθέντα *Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων*. Καθὼς ὅμως ἠξεύρει ἤδη ὁ ἀναγνώστης, τὰ χρονικὰ ταῦτα ἐγράφησαν ἢ μετεφράσθησαν οὐχὶ ὑπὸ Ἕλληνος γνησίου ἀλλ' ὑπὸ Ἕλληνος γεννηθέντος ἐκ πατρὸς γάλλου ἢ γαλλίδος μητρός. Ἀληθεύει μὲν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κείμενον, τὸ ἀποπνέον ζωὴν καὶ τόλμην καὶ χάριν, προσήνεγκε γενναίαν διανοητικὴν τροφὴν εἰς τὴν τότε ἑλληνικὴν νεολαίαν, ἀλλ' ὁπωσδήποτε δύναται νὰ λογισθῇ μᾶλλον ὡς ἔργον ἐπείσακτον ἢ ὡς προϊὸν τῆς ἰθαγενοῦς φιλολογίας. Ἐὰν ἡ φραγκοκρατία παρετείνετο ἔτι εἰς τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας, ἴσως ἤθελε δώσει ἀφορμὴν καὶ ἐνταῦθα εἰς διάπλασιν φιλολογίας ἰθαγενοῦς, ἐναρμονίως συνδυαζούσης τὰ ἄνθη τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῶν Φράγκων κατελύθη περὶ τοὺς αὐτοὺς σχεδὸν χρόνους καθ' οὓς καὶ τὸ μεσαιωνικὸν κράτος, ὥστε ἐξέλιπεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἠπείρου ἄγονος κατὰ τοῦτο διατελέσασα.

Ἀναμφισβήτητος ὅμως ὑπῆρξεν ἡ διανοητικὴ τοῦ φραγκισμοῦ ἐπίδρασις εἰς τὰς νήσους, ὅπου οὗτος ἰσχύσας ἐπὶ πολὺ μικρότερον χρόνον παρήγαγε φιλολογίαν

ὅλην ἱπποτικὴν καὶ ἐρωτικὴν ἔχουσαν τὰς ἀρχὰς αὐτῆς καὶ τοὺς τύπους ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ. Ἡ φιλολογία αὕτη διετυπώθη εἰς πολυάριθμα μυθιστορικὰ ἔπη καὶ ἄλλα ποιήματα, ὧν οὐκ ὀλίγα ἐδημοσιεύθησαν, πολὺ δὲ πλειότερα κατάκεινται ἔτι χειρόγραφα ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς Εὐρώπης. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν ποικίλων τούτων ἔργων· τὸ τοιοῦτο προσήκει μᾶλλον εἰς εἰδικὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἐν γένει δὲ παρατηροῦμεν ὅτι δύνανται νὰ διακριθῶσιν ἢ εἰς μεταφράσεις καὶ δουλικὰς μιμήσεις ἢ εἰς ἔργα ἰθαγενῆ μὲν φέροντα ὅμως πρόδηλα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον χαρακτηριστικὰ ἑτερογενοῦς καταγωγῆς.

Εἰς τὴν πρώτην τάξιν ἀνήκει λ. χ. ἡ ἱστορία τοῦ *Ρὲ τῆς Σκωτίας καὶ τῆς Ρήγισσας τῆς Ἐγγλιτέρας*, τοῦ *Ἰακώβου Τριβώλη*, ὅστις κατήγετο μὲν ἐκ Κερκύρας, κατῴκει δὲ εἰς Ἐνετίαν. Ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἔργου του λέγει·

Ἀπὸ χαρτὶ λατινικὸ ἐμεταγλώττισά το·

ἂν καὶ ἀληθῶς εἰπεῖν ἐτροπολόγησε κατά τι τὸ πρωτότυπον, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἓν τῶν διηγημάτων τοῦ Βοκκακίου. Ἕτερον παράδειγμα μεταφράσεως ἢ παραφράσεως δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸ *ποίημα ἀδέσποτον περὶ πρέσβυως ἱππότου* (Βράνορος τοῦ Φαιοῦ λεγομένου), τοῦ ὁποίου θέμα εἶναι ἓν τῶν ἐπεισοδίων τοῦ μυθικοῦ κύκλου τῶν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα πολυκρότων ἱπποτῶν τῆς στρογγύλης τραπέζης. Ἀλλὰ τὰ δύο ταῦτα ποιήματα, ἂν ἔχουσι τοῦτο τὸ κοινὸν πρὸς ἄλληλα, ὅτι εἶναι ἀμφότερα μεταφράσεις ἢ παραφράσεις ψυχραί, καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ οὐσιωδῶς διαφέρουσι· τὸ πρῶτον ἀνήκει εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, τὸ δεύτερον εἰς τὴν 12· τὸ πρῶτον ἐγράφη εἰς τὴν ἑπτανησιακὴν διάλεκτον, τὸ δεύτερον εἰς τὴν λογίαν τῶν χρόνων ἐκείνων γλῶσσαν· τὸ πρῶτον συνετάχθη ἐν Ἐνετίᾳ, τὸ δεύτερον ἐν Κωνσταντινουπόλει μᾶλλον ἢ ἀλλοῦ που τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀλλὰ τὸ οἰκτρότερον τῶν εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνηκόντων ποιημάτων εἶναι ὁ *πόλεμος τῆς Τρῳάδος*, πόλεμος ἱστορηθεὶς οὐχὶ καθ' Ὅμηρον ἀλλὰ κατὰ τὸν Benoit de Sainte-More, ἕνα τῶν περιφημοτέρων γάλλων μυθιστοριογράφων τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος. Ὅθεν ὁ μὲν Ἄρης μεταβάλλεται εἰς Μαρός (Mars), ὁ δὲ Ἰάσων γίνεται Ἰασοῦς, ἡ δὲ Μήδεια Μεδέα, ὁ δὲ Πάτροκλος Πάντρουκλος, καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο τοὐλάχιστον ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀνάγκης, διότι ὁ Γάλλος γράφει ὀρθῶς Patrocles. Ἡ πατρὶς τοῦ Ὁμήρου, ἀγνοοῦσα τὴν Ἰλιάδα καὶ μὴ ἠξεύρουσα οὐδὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων αὐτῆς νὰ προφέρῃ, ἀλλὰ πιθηκίζουσα ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς ξένους, ἰδοὺ βεβαίως ὁ ἔσχατος βαθμὸς τῆς διανόητικῆς ταπεινώσεως εἰς ἣν ἠδύνατο νὰ καταντήσῃ. Τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο ποίημα ἐγράφη μεταξὺ τῆς 13 καὶ τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος καὶ πιθανῶς εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας νήσους, ἂν ὄχι εἰς αὐτὴν τὴν Ἀντιόχειαν. Πολὺ ὀλιγώτερον ἀποτρόπαιος εἶναι *ἡ διήγησις ἐξαίρετος, ἐρωτικὴ καὶ ξένη Φλωρίου τοῦ Πανευτυχοῦς καὶ κόρης Πλατζία Φλώρης*. Τὸ γαλλικὸν μυθιστόρημα τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος Flore et Blanchefleur, τὸ ὁποῖον μετεφράσθη εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τῆς Εὐρώπης, ὑπῆρξε τὸ πόρρω πρωτότυπον τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ· ἄμεσον δὲ αὐτοῦ ὑπόδειγμα ἐγένετο ἡ ὑπὸ τοῦ Βοκκακίου διασκευὴ τοῦ γαλλικοῦ ἔργου «Il Filocopo», ὅπερ ὅμως ὑπέστη πάλιν ἱκανὰς ἐν τῷ ἑλληνισμῷ τροπολογίας. Ἐκ τῶν τοιούτων μιμήσεων θέλομεν ὡσαύτως μνημονεύσει τὴν *διήγησιν ἐξαίρετον τοῦ Βελθάνδρου τοῦ Ρωμαίου, ὃς... ἔλαβε Χρυσάντσαν τὴν θυγατέρα τοῦ Ρηγὸς τῆς μεγάλης Ἀντιοχείας*. Ἐνταῦθα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ συμβεβηκότα ἐπινοοῦνται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ὅστις ὅμως προδήλως διατελεῖ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἱπποτικῶν παραδόσεων. Ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ ἔρως ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν ὅλου τοῦ διηγήματος, οἱ δὲ πρωταγωνισταὶ αὐτοῦ εἶναι πρόσωπα ἰδανικὰ εἰς

ἱππότας μετημφιεσμένα. Παραπλήσιόν τι εἶναι καὶ ἡ *Ἀγάπη τοῦ Λυβίστρου καὶ τῆς Ροδάμνης* ἡ ποιηθεῖσα καθ' ὃν περίπου χρόνον καὶ τὰ κατὰ Βέλθανδρον καὶ Χρυσάντσαν, ἤτοι κατὰ τὴν 12 ἑκατονταετηρίδα. Ὁ Λύβιστρος εἶναι ἱππότης λατῖνος, ὁ δὲ ἀντίζηλος αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Βερδερῖχος, ἴσως φέρει παρεφθαρμένον τὸ γερμανικὸν ὄνομα Φρεδερῖχος. Ἀλλὰ ταῦτα ἐν παρόδῳ. Πᾶσαι αἱ μεταφράσεις καὶ μιμήσεις ἐκεῖναι ὑπῆρξαν ἔργα οὐ μόνον ἀσθενῆ ἀλλὰ καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀτομικά, τὰ ὁποῖα οὐδαμῶς

Εἰκὼν χειρόγραφος ἐκ τοῦ Ἐρωτοκρίτου

δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς προϊὸν τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, οὐδ' ἐπενήργησαν πολὺ ἐπ' αὐτῆς, οὐδὲ διεδόθησαν καὶ ἀνεγνώσθησαν πολύ, καὶ τούτου ἕνεκεν ἢ μόλις ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐδημοσιεύθησαν ἤ, καὶ ἂν ἐδημοσιεύθησάν ποτε πρότερον, δὲν ἀνετυπώθησαν πλέον. Πλειοτέρας δὲ προσοχῆς ἄξια εἶναι ἕτερά τινα τῆς Μούσης τῶν χρόνων ἐκείνων προϊόντα, τὰ ὁποῖα φέρουσι μὲν ἔτι τὰ ἴχνη τοῦ ἀπὸ δυσμῶν ἐπιπνεύσαντος αἰσθήματος, φρονήματος καὶ διανοήματος, ἀλλὰ διετύπωσαν ταῦτα πάντα εἰς τρόπον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον οἰκεῖον πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα.

Τὰ κάλλιστα τῶν ἔργων τούτων παρήχθησαν ἐν Κρήτῃ. Τίς δὲν γνωρίζει τὸν *Ἐρωτόκριτον*; Ἂν ἡ παροῦσα γενεὰ προτιμᾷ τὰ νεώτερα μυθιστορήματα, οἱ πατέρες καὶ αἱ μητέρες ἡμῶν τῶν πρεσβυτέρων δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἑκατονταετηρίδας νὰ συγκινῶνται ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παθημάτων τῆς Ἀρετούσης καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ

Πεζοστράτου. Διότι συνέβη εἰς τὸ ἐρωτικὸν τοῦτο ποίημα ὅ,τι εἰς τὸν συγγραφέα αὐτοῦ Βιτζέντζον Κορνάρον, «ἀπὸ τὴν χώραν τῆς Συτίας τοῦ νησίου τῆς Κρήτης». Καθὼς ὁ Κορνάρος, ἐξ Ἐνετῶν ἕλκων τὸ γένος, ἐπὶ τοσοῦτον ᾠκειώθη πρὸς τὴν νέαν αὐτοῦ πατρίδα ὥστε κατέλαβε τάξιν οὐχὶ ἀφανῆ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἡμετέρας φιλολογίας, οὕτω ὁ Ἐρωτόκριτος, καίτοι ἀπεικονίζων τὰ τοῦ μέσου δυτικοῦ αἰῶνος ἤθη, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξελληνίσθη ὥστε ἀπέβη τὸ δημοτικώτατον τῶν ἀναγνωσμάτων τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης. Ναὶ μὲν παρίστησιν ἱπποτικοὺς ἀγῶνας καὶ ἱπποτικὰ φρονήματα, ἀλλ' οὔτε εἰς χώρας ξένας παρασύρει ἡμᾶς οὔτε ἐπιβάλλει ἡμῖν πρόσωπα ἀλλόφωνα, ὅπως τὰ προμνημονευθέντα ἕτερα ποιήματα. Ἐνταῦθα τὰ πράγματα συμβαίνουσιν ἐν Ἀθήναις, πρωταγωνισταὶ δὲ εἶναι ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Ἡρακλῆς καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ Ἀρετοῦσα καὶ ὁ ἀγαπητικὸς αὐτῆς Ἐρωτόκριτος, καὶ οἱ ρῆγες καὶ οἱ ἀφένται καὶ τὰ ρηγόπουλα καὶ τὰ ἀφεντόπουλα τῆς Μυτιλήνης, τοῦ Ἀναπλιοῦ, τῆς Μεθώνης, τῆς Ἐγρίπου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Κορώνης, τῆς Σκλαβουνιᾶς, τῆς Ἀξιᾶς τοῦ Βυζαντίου, τῆς Πάτρας, τῆς Κρήτης, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Βλαχιᾶς (δηλαδὴ τῆς Θεσσαλίας)· ὁ δὲ ἐν τῷ ποιήματι εἰκονιζόμενος ἔρως ἔχει ζέσιν ἅμα καὶ ἀφέλειαν, ἔξαψιν ἅμα καὶ χρηστότητα, ἐκδηλούσας, καθὼς ἄριστα παρετήρησεν ὁ Φωριέλ, τὴν ἰδιάζουσαν ἔμπνευσιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος μᾶλλον ἢ τῆς ἱπποτικῆς κομψοπρεπείας. Βεβαίως ἡ διασκευὴ εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον ἁπλῆ ὥστε ἀποβαίνει μονότονος· διότι περιστρέφεται περὶ ἓν μόνον γεγονός, τὸν ἔρωτα τῶν δύο πρωταγωνιστῶν, οὐδὲ περιλαμβάνει ἐπεισόδια τὰ ὁποῖα τεχνηέντως συμπλεκόμενα μετὰ τοῦ κυρίου θέματος ἠδύναντο νὰ καταστήσωσι τὴν ὑφὴν ποικιλωτέραν καὶ πλὴν τούτου ἐκτρέπεται συνήθως εἰς πολυλογίαν καὶ παλιλλογίαν πολλάκις ὀχληράν, ἀλλ' ἡ χάρις, ἡ ζωηρότης καὶ ἡ ἁγνότης τοῦ αἰσθήματος καὶ πλὴν τούτου ἡ ποικιλία καὶ τὸ κάλλος τῶν εἰκόνων κατισχύουσι τῶν ἐλαττωμάτων ἐκείνων καὶ δεσμεύουσι τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ὁ γάμος ἔρχεται ν' ἀνταμείψῃ τὰ μακροχρόνια καὶ ποικίλα παθήματα τῶν δύο ἐραστῶν.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν οὔτε περὶ τὴν *Ἐριφύλην* τοῦ *Γεωργίου Χορτάτση* οὔτε περὶ ἕτερά τινα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον γνωστὰ προϊόντα τῆς κρητικῆς ποιήσεως. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ ἐπιστήσωμεν ἐπί τινας στιγμὰς τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὴν *Εὔμορφην Βοσκοπούλαν* τοῦ ἐξ Ἀποκορώνων *Νικολάου Δριμυτικοῦ;* Τὸ εἰδύλλιον τοῦτο ἐγράφη τῷ 1627 καὶ διηγεῖται τὸν ἀγροτικὸν ἔρωτα βοσκοῦ καὶ βοσκοπούλας· λαμπρῶς δὲ ἐπὶ τοσοῦτον εἰκονίζει τὰ δένδρα, τὰ λιβάδια, τὰ ποτάμια, τὰ δροσερὰ καὶ τρυφερὰ καλάμια, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων συμβαίνουσι τὰ ἱστορούμενα γεγονότα, ὥστε ὁ διατρέχων ταῦτα ἀναγνώστης νομίζει ὅτι ἀναπνέει τὰς εὐώδεις καὶ ζωοποιοὺς τῆς φύσεως ἐκείνης αὔρας. Ὅσον δὲ ἁπλοῦς καὶ ἂν φαίνεται ὁ ποιητής, ἐκ πολλῶν χωρίων καθίσταται πρόδηλον ὅτι δὲν ἦτο ἀλλότριος πρὸς τὴν λατινικὴν καὶ τὴν ἰταλικὴν φιλολογίαν. Ὀλιγώτερον γνωστὸς εἶναι ὁ *Ἀπόκοπος τοῦ Μπεργαδῆ* καὶ ἐν τούτοις ὁ *Ἀπόκοπος* εἶναι ἐκ τῶν ὀλίγων τῶν χρόνων ἐκείνων ποιημάτων τὰ ὁποῖα δύνανται εὐχαρίστως τῇ ἀληθείᾳ νὰ ἀναγνωσθῶσι καὶ σήμερον ὑπὸ τοῦ μεγάλου κοινοῦ τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τοῖς ἄλλοις διὰ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἥτις οὔτε τὸ κρητικὸν ἰδίωμα εἶναι οὔτε ἡ νῦν καθαρεύουσα, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον ἡ κατὰ τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα κοινῶς ὁμιλουμένη, ὅπως ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ αὐτὴν ἀνὴρ λόγιος. Εἶναι δὲ ὁ *Ἀπόκοπος* κατάβασις εἰς Ἅδου, καὶ οἱ μετὰ τῶν νεκρῶν διάλογοι αὐτοῦ ἔχουσί τι τὸ συγκινοῦν τὴν ψυχὴν καὶ τὸ τέρπον τὴν φαντασίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐνθυμίζουσι μὲν ἐν πολλοῖς

τὴν *Θείαν Κωμῳδίαν* τοῦ Δάντου, οὐκ ὀλίγην ὅμως οἰκειότητα ἔχουσι πρὸς τὴν δημώδη τῆς ἑλληνικῆς Ἠπείρου ποίησιν.

Οὐδὲν ἧττον ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπίδρασις εἰς τὴν ζωγραφικὴν τῆς Ἀνατολῆς, εἰς ἣν συνέβη τοῦτο τὸ παράδοξον, ὅτι, ἀφοῦ πρώτη αὐτὴ διὰ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν τέχνης συνετέλεσεν εἰς τὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀναζωπύρησιν τῆς ἰταλικῆς, βραδύτερον, ὑπὸ ταύτης διαχθεῖσα, παρήγαγεν ἐν Κρήτῃ μάλιστα καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ πολλὰ καὶ καλὰ ἔργα. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ θαυμάζονται ἄχρι τοῦδε τὰ ἔργα ἑλλήνων τεχνιτῶν τῶν χρόνων ἐκείνων, οἷον τοῦ ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσαντος Κυριακοῦ Θεοσκοπόλιδος, ἐν Ῥώμῃ καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἱσπανίας, ἰδίως ἐν Ἐσκουριάλῃ, ἐν Μαδρίτῃ, ἐν Τολήτῳ, ζωγραφίαι ἅμα καὶ οἰκοδομήματα. Ὅτε δὲ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος ἐξέλιπεν ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐκ Κρήτης, συναπεδήμησαν δὲ μετ' αὐτῆς πάντες οἱ ὁπωσοῦν λόγων μετέχοντες Ἕλληνές τε καὶ Ἐνετοί, καθὰ εἴδομεν, ἀναγκαίως ἔπαυσε καὶ πᾶσα ἐπὶ τὸ φραγκικώτερον διάπλασις τοῦ ἰθαγενοῦς ἡμῶν βίου ἐξαιρέσει μόνης τῆς Ἑπτανήσου, ὅπου ἐξηκολούθησαν νὰ παράγωνται λόγου ἄξιά τινα τῆς τοιαύτης διαπλάσεως ὑποδείγματα.

Ὁ ἄριστος τῶν ἱεροκηρύκων ὅσους ἀνέδειξεν ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὰς 4 ἑκατονταετηρίδας, καὶ τῇ ἀληθείᾳ ὁ κράτιστος ἴσως τῶν ὅσων ἡ φωνὴ ἀντήχησεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῶν τοῦ Φωτίου χρόνων, ὁ κεφαλλὴν Ἠλίας Μηνιάτης, ὑπῆρξε γόνος τῆς ἰταλικῆς τῶν Ἰονίων νήσων παιδεύσεως. Γεννηθεὶς ἐν Ληξουρίῳ τῷ 1669 καὶ ἀνατραφεὶς εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν τῆς Ἐνετίας φροντιστήριον ἐκεῖ ἤρχισε παῖς ὢν τὸ μέγα αὐτοῦ ῥητορικὸν στάδιον· διότι τῷ 1686, ἐπὶ τῆς τελευταίας μεγάλης τῶν Ἐνετῶν κατὰ τῆς ἡμετέρας χώρας ἐπιστρατείας, ἀπήγγειλεν ἐν τῷ κατὰ τὴν Ἐνετίαν ἑλληνικῷ ναῷ τῇ 25 Μαρτίου τὸν πανηγυρικὸν ἐκεῖνον λόγον τῆς Θεοτόκου Μαρίας, εἰς ὃν ἀπαντᾷ ἡ περίφημος ἐκείνη πρὸς αὐτὴν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπίκλησις, ἣν θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν ἐν οἰκειοτέρῳ χώρῳ καὶ ἣν οὐδὲ σήμερον δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν ἄνευ βαθείας τῆς ψυχῆς συγκινήσεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐμιμήθη τὴν ἐπίκλησιν ταύτην ἐκ τῆς πρὸ ὀλίγων τότε ἐνιαυτῶν ἐκδοθείσης ῥητορικῆς τοῦ Σκούφου, ἀλλὰ τοσοῦτο τεχνικώτερον διεσκεύασε καὶ τοσοῦτο καλλιεπέστερον διετύπωσε τὸ ὑπόδειγμα ὥστε δύναται νὰ λογισθῇ ὡς δεύτερος αὐτοῦ δημιουργός. Ἔπειτα κληθεὶς διδάσκαλος εἰς Κεφαλληνίαν ἀπήγγειλεν εἰς τὸν ἐν Ληξουρίῳ ναὸν τοῦ ἁγίου Νικολάου τὸν περὶ *ἀγάπης* λόγον, ἐν τῷ ὁποίῳ θέμα κύριον, ὡς πάντοτε, ἔχων τὴν τύχην τῆς ὅλης πατρίδος, ἀποδίδει τὴν ἀπώλειαν τῆς αὐτονομίας αὐτῆς εἰς τὴν Ἐρινὺν τῆς διχονοίας. «Ἔπεσεν, ἔπεσεν, ἀνακράζει, καὶ κεῖται εἰς τὴν γῆν σκλαβωμένον τὸ γένος τὸ βασιλικόν. Ποῖος τὸ ἔρριψε, ποῖος τὸ ἐνίκησεν ; ὄχι παλαιόθεν τὰ ἅρματα τῶν Περσῶν, ὄχι κατόπιν ἡ δύναμις τῶν Βουλγάρων, ὄχι τώρα ἔγκαιρα τὰ στρατεύματα τῶν Ἀγαρηνῶν· τὸ ἐκατάβαλεν ὀργὴ θεϊκὴ . . . . . ἔπεσεν ἡ βασιλεία, διότι ἐσηκώθη ἡ εἰρήνη, ὁποὺ εἶναι ὁ στῦλος τῶν βασιλειῶν». Καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω διδάσκων ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τὴν χριστιανικὴν ἀρετὴν ἅμα καὶ τὰ τοῦ πολίτου καθήκοντα, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ τὴν πίστιν τὴν πρὸς τὴν πατρίδα, ἐν Ζακύνθῳ, ἐν Κερκύρᾳ, πάλιν ἐν Ἐνετίᾳ, ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Ναυπλίῳ, ἐν Ἄργει καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ 1711 ὡς ἐπίσκοπος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων μέχρι τοῦ μετὰ τριετίαν τοσοῦτο προώρως ἐπελθόντος θανάτου αὐτοῦ. Ὅτι ὁ Μηνιάτης ἐμιμήθη οὐ μόνον τὸν Σκοῦφον, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, ἀλλὰ καὶ τὸν περιώνυμον ἰταλὸν Σένιερην, πρὸ πάντων μάλιστα τοῦτον, εἶναι βέβαιον· ἀλλ' ἐμιμήθη αὐτοὺς ὅπως αἱ μεγάλαι φύσεις, αἵτινες πολλάκις μὲν ἐξισοῦνται πρὸς τὰ πρωτότυπα, ἐνίοτε δὲ καὶ ὑπερβαίνουσιν αὐτά.

Τίς δὲ δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ ὕμνος τοῦ Σολωμοῦ *εἰς τὴν Ἐλευθερίαν* εἶναι ἓν τῶν μᾶλλον ὑψιπετῶν τολμημάτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ποιήσεως, ὅσον ἀλλότριον πρὸς ἡμᾶς καὶ ἂν εἶναι τὸ περιβάλλον αὐτὸν γλωσσικὸν ἔνδυμα;

Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν κόψη
Τοῦ σπαθιοῦ τὴν τρομερή,
Σὲ γνωρίζω ἀπὸ τὴν ὄψη
Ποὺ μὲ βία μετράει τὴ γῆ.

Διονύσιος Σολωμός

Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
Τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερὰ
Καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη
Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά!

Μήπως ὁ ὕμνος οὗτος δὲν εἶναι ὁ μόνος ἐπιζήσας τοσούτων ἄλλων, καὶ αὐτοῦ *τοῦ θουρίου ὃν ἐποίησεν* ὁ Ρήγας; Μήπως ὑπὸ ἑτέρου ἑπτανησίου, τοῦ Μαντζάρου, ἀρηιφθόγγως τονισθεὶς δὲν ἀντηχεῖ καθ' ἑκάστην εἰς τὰς πλατείας ἡμῶν καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ εἰς τὰς οἰκίας καὶ πρὸ πάντων εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν;

Ἐν τούτοις ὁ Σολωμὸς δὲν ἐδίστασε νὰ ἀνακηρύξῃ πόθεν ἐνεπνεύσθη τὰς θυελλώδεις ἐκείνας στροφάς. Ὡς ἐπίγραμμα τοῦ ἀριστοτεχνήματός του ἐπέθηκε τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο τοῦ Δάντου·

Libertà vo cantando, ch'è si cara,
Come sa chi per lei vita rifiuta.

Καί, ὅταν τινὲς ἤλεγξαν αὐτὸν διὰ τὸ ἡμαρτημένον μέτρον τῶν στίχων του, δὲν ἐδίστασε νὰ προτάξῃ ὡς ἀσπίδα κατὰ πρῶτον μὲν λόγον τὰ ὀνόματα τοῦ Δάντου πάλιν καὶ τοῦ Πετράρχα καὶ τοῦ Ἀριόστου καὶ τοῦ Τάσσου, κατὰ δεύτερον δὲ τοῦ Πινδάρου, ὡσὰν αὐτὸς ἑαυτὸν ὁμολογῶν γόνον τοῦ μετὰ τοῦ ἰταλισμοῦ συνδυασθέντος ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ περίοδον καὶ παίδευσιν ἀνῆκον ὅ,τε ἀξιόλογος ζωγράφος Παναγιώτης Δοξαρᾶς καὶ ὁ Μαρῖνος Χαρβούρης ὁ στήσας εἰς Πετρούπολιν τὸ κολοσσιαῖον βάθρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγείρεται ὁ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου ἀνδριάς. Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ τελευταῖαι ἀπηχήσεις τῆς πρώτης τοῦ δυτικοῦ βίου ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἐπιδράσεως, ἥτις ἀρξαμένη ἀπὸ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος μόλις ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνεστώσης ἐξέλιπεν, ὑπενδοῦσα εἰς ἑτέρας ἐνεργείας, περὶ ὧν θέλομεν ὁμιλήσει, ἀφοῦ πρότερον εἴπωμέν τινα περὶ τῆς ἀναζωπυρήσεως τοῦ ἰθαγενοῦς ἑλληνισμοῦ ἐν ταῖς ἠπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις.

Τί συνέβαινε τηνικαῦτα ἐν ταῖς χώραις ταύταις, ἐνῷ αἱ νῆσοι κατεπνέοντο ὑπὸ τῆς ἑσπερίας ἐκείνης αὔρας; Κατὰ τὰς τελευταίας πρὸ τῆς ὀσμανικῆς καταχτήσεως ἑκατονταετηρίδας ἐπεκράτησεν αὐτόθι ἑλληνικωτέρα τῆς προτέρας παίδευσις καὶ φιλολογία, περὶ ἧς ὡμιλήσαμεν ἄλλοτε διὰ μακρῶν (Δ' τόμ. Κεφ. Ε' καὶ Ϛ' βιβλ. ΙΒ'), ἥτις κατὰ παράδοξον συγκυρίαν προέκυψεν εἰς μέσον συγχρόνως μετὰ τῆς φραγκικῆς ἐπιδράσεως, ὡσανεὶ προαιρουμένη νὰ διαπλάσῃ τὰς ἰθαγενεῖς δυνάμεις κατὰ τῆς ἀλλοφύλου ταύτης πνεύ-

ματικῆς ἐπιδρομῆς, καὶ ἥτις ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀγωνιστῶν, τοῦ Εὐσταθίου καὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, ἀδιακόπως ἀναπτυσσομένη, ἀνέδειξεν ἐπὶ τῆς κατακτήσεως τὸν μέγαν θίασον τοῦ Γεμιστοῦ, τοῦ Βησσαρίωνος, τοῦ Γεωργίου τραπεζουντίου, τοῦ Ἀμοιρούτση, τῶν Ἀργυροπούλων, τῶν Λασκάρεων, τῶν Χαλκοκονδυλῶν. Δυστυχῶς οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνδρῶν τούτων ἀπεδήμησαν τότε· αἱ σχολαὶ κατελύθησαν δι' ἔλλειψιν διδασκάλων· αἱ φοβεραὶ ἀνωμαλίαι καὶ καταστροφαὶ τῆς 15 καὶ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἵδρυσιν σχολῶν νέων, ὥστε αἱ ἠπειρωτικαὶ χῶραι ἐστερήθησαν ἐπὶ 200 περίπου ἔτη πάσης παιδεύσεως. Μνημονεύονται μὲν ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι 230 περίπου λόγιοι Ἕλληνες· ἀλλ' ἐκ τούτων περὶ τοὺς 170 ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν ἢ ἐν ταῖς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν ἄλλων Φράγκων κατεχομέναις νήσοις καὶ παραλίαις ἢ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης. Ἐκ δὲ τῶν ὑπολειπομένων 60, ὅσοι ἀνήκουσιν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν κατεχομένας χώρας, περὶ τοὺς 45 ἀναφέρονται ἁπλῶς ὡς λόγιοι ἀρχιερεῖς, μοναχοὶ καὶ ἄλλοι ἱερωμένοι, οὐδενὸς ἄλλου δείγματος τῆς παιδείας αὐτῶν περισωθέντος, τῶν δὲ ὑπολοίπων 15 τὰ γνωστὰ ἔργα περιστρέφονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ ἀκολουθίας καὶ ἐκκλησιαστικὰς συζητήσεις. Ἐνταῦθα ὀφείλομεν βεβαίως νὰ ἐξαιρέσωμεν τὸν Θεοδόσιον Ζυγομαλᾶν, τὸν γράψαντα *ἱστορίαν πολιτικὴν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ 1391 ἕως τοῦ* 1578, καὶ τὸν Μανουὴλ Μαλαξόν, τὸν *μεταγλωττίσαντα εἰς κοινὴν φράσιν* τὴν πολλάκις ὑφ' ἡμῶν μνημονευθεῖσαν *πατριαρχικὴν ἱστορίαν* τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1)· ἀλλ' ὀφείλομεν ὡσαύτως νὰ σημειώσωμεν ὅτι, ἂν οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες διήγαγον τὸν βίον ὁ μὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ὁ δὲ ἐν Θήβαις καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀμφότεροι ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν εἰς χώραν ὑπαγομένην ἔτι τοῖς Ἐνετοῖς, ἤτοι εἰς Ναύπλιον, καὶ ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Μαλαξοῦ δὲν μαρτυρεῖ πολὺ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοῦ παιδείας. Τἀνάπαλιν δὲ μεταξὺ τῶν 170 ἀνδρῶν ὅσοι ἐγεννήθησαν καὶ ἔζησαν εἰς χώρας ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης συγκαταλέγονται οὐκ ὀλίγοι ἐπὶ ποικίλῃ καὶ πραγματικῇ παιδείᾳ διαπρέψαντες, οἷοι λ. χ. ἦσαν ὁ Ἰάνος Λάσκαρις, ὁ Ἀντώνιος Ἔπαρχος, ὁ Φραγκῖσκος Πόρτος, ὁ Νίκανδρος Νούκιος, ὁ προμνημονευθεὶς Κυριακὸς Θεοσκόπολις καὶ ἄλλοι.

Ἀλλ' ἡ ἐπικρατήσασα τότε ἐν ταῖς ἠπειρωτικαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις ἀμάθεια δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν τεκμηρίων. Εἴδομεν εἰς ποίαν ἀλλόκοτον γλῶσσαν ἔγραφον οἱ γραμματικοὶ τῶν σουλτάνων τὰς ἑλληνιστὶ δῆθεν συντασσομένας διεθνεῖς αὐτῶν συνθήκας. Καὶ ἂν οὕτως ἔγραφον οἱ γραμματικοὶ ἠμποροῦμεν νὰ ὑποθέσωμεν ὁποῖοί τινες ἦσαν κατὰ τοῦτο οἱ ἄλλοι ὀλιγώτερον ἐπίσημοι τοῦ ἔθνους ἄνδρες. Μόνον τὰ πατριαρχικὰ ἔγγραφα ἔσῳζον ἔτι εὐπρέπειάν τινα καὶ κοσμιότητα· ἀλλ' οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ αὐτοὶ πολλάκις οἱ τῶν ἐπιφανεστέρων μητροπόλεων ἀρχιερεῖς, ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐντελῶς ἀπαίδευτοι. Ὁ Κούμας βεβαιοῖ ὅτι ἐμελέτησε τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Λαρίσης κώδικα, ὃν εὗρεν ἀνατρέχοντα μέχρι τοῦ τέλους τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος, καὶ συγκεφαλαιοῖ οὕτω πως τὴν μελέτην αὐτοῦ ταύτην· «Γράμματα μὲ βαρβαρικὴν σύνταξιν, μὲ ἀνορθογραφίαν ἀπίθανον καὶ εἰς αὐτὰς τῶν μητροπολιτῶν τὰς ὑπογραφάς, γεμίζουσι τὸν εἰρημένον κώδικα ἕως τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰακώβου, ὅστις ἔλαβε τὴν μητρόπολιν ἐκείνην τὸ 1730 ἔτος... Τώρα ἐρωτῶ· ἂν οἱ μητροπολῖται καὶ οἱ ἐπίσκοποι δὲν ἤξευρον νὰ ὑπογρά-

(1) Ὁ συγγραφεὺς δὲν μνημονεύει ἐνταῦθα τοῦ σφόδρα ἀττικίζοντος καὶ παρ' ὅλον τὸ ὑπερεπιτετηδευμένον τοῦ ὕφους ὀρθοεπῶς καὶ γλαφυρῶς κατὰ τὴν κατὰ Θουκυδίδην ἀρχαίαν γλῶσσαν γράφοντος Κριτοβούλου τοῦ Ἰμβρίου.

ψωσι τὰ ὄνομά των, ἂν ὁ πλούσια εἰσοδήματα ἔχων πάντοτε μητροπολίτης τῆς Λαρίσης δὲν εὕρισκε γραμματέα νά του γράφῃ τὰ πρακτικὰ τῆς μητροπόλεως, ἂν οἱ συνυπογραφόμενοι εἰς πολλὰ συμφωνητικὰ γράμματα προκριτώτεροι τῆς ἐπαρχίας ἦσαν ἀγράμματοι, ποῦ εὑρίσκετο τότε ἡ παιδεία τοῦ γένους;»

Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν διὰ τῆς βαθμιαίας συστάσεως καὶ ἀναπτύξεως πολλῶν ἑλληνικῶν σχολῶν ἁπανταχοῦ τῆς ἑλληνικῆς ἠπείρου. Εἰς τὴν σωτήριον ταύτην τροπὴν συνετέλεσε βεβαίως τὸ ἐπιεικέστερον ὁπωσοῦν πολίτευμα ὅπερ ἡ Υ. Πύλη ἐνόμισε τότε συμφέρον ἑαυτῇ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τοὺς ραγιάδες καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα σχετική τις αὐτῶν ἄνεσις. Πρὸ πάντων ὅμως ὀφείλεται ἡ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους ἀναβίωσις εἰς τὴν ἐν Ἐνετίᾳ κατὰ τούτους μάλιστα τοὺς χρόνους ἀκμάσασαν ἑλληνικὴν κοινότητα. Κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν ἤδη εἰδικὴν περὶ τῆς κοινότητος ταύτης πραγματείαν τοῦ Ἰωάννου Βελούδου, αὕτη συνέκειτο τῷ 1583 ἐκ 400 καὶ ἐπέκεινα ψυχῶν. Ἐπολλαπλασιάσθησαν δὲ ἔκτοτε ἱκανῶς, διότι τῷ 1635 παρευρέθησαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀθανασίου Βελεριανοῦ ψηφοφόροι 474· Ἀθηναῖοι, Πελοποννήσιοι, Θεσσαλοί, Ναυπάκτιοι, Κρῆτες, Εὐβοεῖς, Κορίνθιοι, Ἰόνιοι, Μακεδόνες, Θρᾶκες, Ἠπειρῶται. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πόθος τῆς κατὰ τμήματα διαιρέσεως οὐδ' ἐν τῇ ξένῃ κατέλειπε τοὺς γνησίους τούτους Ἕλληνας, τὸ πολυάριθμον συνέδριον τὸ ὁποῖον διῴκει τὰ κατὰ τὴν ἀποικίαν συνεκροτεῖτο ἐξ ἴσου ἀριθμοῦ ἀντιπροσώπων τῆς Κύπρου, τῆς Κρήτης μετὰ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, τοῦ Ναυπλίου μετὰ τῆς Μονεμβασίας, τῆς Ζακύνθου μετὰ τῆς Κεφαλληνίας, τῆς Κερκύρας καὶ τῶν λεγομένων Ἀνωνύμων χωρῶν, ἤτοι ὅλων τῶν ἄλλων χωρῶν ἐξ ὧν ὡρμῶντο οἱ ἄποικοι. Οἱ πολυάριθμοι οὗτοι Ἕλληνες, οἱ συρρεύσαντες αὐτόθι εἴτε ἐκ τουρκικῶν χωρῶν, ἀσφαλείας ἕνεκα, εἴτε καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένων πρὸς εὕρεσιν εὐρυτέρου σταδίου ἐνεργείας, κυρίως ὅμως ἐμπορίας χάριν, ἐφρόντισαν πρωιμώτατα μὲν περὶ ἱδρύσεως ἰδίας ἐκκλησίας, περὶ ἧς εἴπομεν ἄλλοτέ τινα, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ περὶ τῆς ἑλληνικωτέρας τῶν ἰδίων τέκνων ἀγωγῆς. Ὅθεν τῷ 1621 ἐσυστήθη ἐν Ἐνετίᾳ τὸ Φλαγγίνειον φροντιστήριον, οὕτω κληθὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου αὐτοῦ κτίτορος καὶ προικοδότου Κερκυραίου Θωμᾶ Φλαγγίνου. Ἐν τῷ φροντιστηρίῳ τούτῳ, ἐν τῷ ὁποίῳ δὲν ἐγίνοντο δεκτοὶ εἰμὴ Ἕλληνες μὲν τὸ γένος, ὀρθόδοξοι δὲ τὴν θρησκείαν νέοι, ἐδιδάσκοντο ἐπιστῆμαι καὶ γράμματα ἑλληνικά τε καὶ λατινικὰ ὑπὸ ἀνδρῶν εὐπαιδεύτων, ὧν δίκαιον εἶναι νὰ απομνημονεύσωμεν τινῶν τοὐλάχιστον τὰ ὀνόματα. Τοιοῦτοι καλοὶ κἀγαθοὶ τοῦ γένους διδάσκαλοι διετέλεσαν ἐν τῷ καταστήματι ἐκείνῳ ὁ κρὴς Νικόλαος Καλλιάκης, ὁ Ἀντώνιος Προκακιάντης, ὁ κερκυραῖος διδάκτωρ Θωμᾶς Κατάνης, ὁ ἱεροκῆρυξ Νικόλαος Παπαδόπουλος, ὁ πολὺς Ἠλίας Μηνιάτης, ὁ ἱερεὺς Στέφανος Μόσχος, ὁ ἀθηναῖος Ἰωάννης Πατούσας, ὁ ἐκ Παραμυθίας Ἀπόστολος Μῖκος, ἕτερος ἀθηναῖος Γεώργιος Πατούσας, ὁ κεφαλλὴν Ἀγάπιος ὁ Λοβέρδος καὶ ὁ κυθήριος Σπυρίδων Βλαντῆς, ὅστις ὑπῆρξε καὶ τελευταῖος, 1795, διότι ἔκτοτε τὸ φροντιστήριον τοῦτο παρήκμασε παντελῶς.

Ἀλλ' ἡ ἐνετικὴ κοινότης δὲν ἐφρόντισε μόνον περὶ ἑαυτῆς. Συγκειμένη ἐξ ἀνθρώπων οἵτινες ἐκ πείρας ἐγίνωσκον τὴν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐπικρατήσασαν ἀπαιδευσίαν ἔδραμε προθύμως εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ τούτου, δοῦσα πρώτη παράδειγμα φιλογενείας, ὅπερ ἔμελλον νὰ μιμηθῶσι βραδύτερον καὶ ἄλλαι τινὲς τῶν ἐξωτερικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Ἐνταῦθα δὲ ἰδίως καταφαίνεται τὸ καὶ ἄλλοτε παρατηρηθὲν ὑφ' ἡμῶν, ὅτι αἱ ἀποικίαι ὅσαι ἐσυστήθησαν χάριν ἐμπορίας οὐσιωδῶς διέφερον τῶν λογίων καὶ πολιτικῶν προσφύγων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι οὐ μόνον περὶ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐφρόντισαν ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐξεφραγκεύθησαν, ἐνῷ αἱ ἐμπορικαὶ κοινότητες ἐπρονόησαν περὶ τῆς

σωτηρίας τοῦ ἑλληνισμοῦ παρ' ἑαυταῖς τε καὶ ἐν τῇ πατρίδι ἐξ ἧς ἀπεμακρύνθησαν. Ἰδιάζουσαν δὲ ὀφείλει κατὰ τοῦτο τὸ ἔθνος εὐγνωμοσύνην εἰς τὴν ἐνετικὴν κοινότητα. Εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἄλλαι προϊόντος τοῦ χρόνου συνέδραμον εἰς τὴν ἐμψύχωσιν τῆς δημοσίας ἐν Ἑλλάδι παιδεύσεως· ἀλλ' ἂν ὁ σπόρος αὐτῆς ἐρρίφθη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ἂν ὁ σπόρος οὗτος πρωίμως βλαστήσας ἀνέδειξεν ἐφεξῆς τοσούτους λογίους ἱερωμένους καὶ πολιτικοὺς ἄνδρας, ἂν ἡ ἔκτοτε ἀρξαμένη διανοητικὴ αὕτη τοῦ ἔθνους διάπλασις, ἡ κατόπιν ὑπὸ πολλῶν καὶ ἄλλων εὐτυχῶν περιστάσεων ἐπιρρωσθεῖσα, ἔλαβε τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν νὰ καρποφορήσῃ προσηκόντως,

Τὰ Ἰωάννινα. Τὸ Φρούριον μετὰ τῆς λίμνης.

ἀρχικὴ τούτου παραίτιος ὑπῆρξεν ἡ ἐνετικὴ κοινότης. Τφόντι Ἕλλην τῆς Ἐνετίας, Ἐπιφάνιος, ὁ ἐπικαλούμενος Ἡγούμενος, ἵδρυσε τῷ 1647 δύο σχολεῖα, ἓν μὲν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ τὰ Ἰωάννινα, ἕτερον δὲ εἰς Ἀθήνας, ἐν οἷς παρεδίδοντο γραμματική, φιλολογία καὶ ἐπιστῆμαι. Τὰ δύο ταῦτα σχολεῖα ἔλαβον καὶ ἕτερα ἐξ Ἐνετίας κληροδοτήματα, τὸ μὲν πρῶτον ἀπὸ Πάνου τοῦ Ἱερομνήμονος τῷ 1691 καὶ ἀπὸ Νικολάου τοῦ Καραϊωάννου τῷ 1732, ἵνα τρέφωνται ἐν αὐτῷ 4 ἱερεῖς καὶ ἄλλοι μαθηταί· τὸ δὲ τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ ἀθηναίου Στεφάνου τοῦ Ῥούττη τῷ 1748. Ὁ ἐν Ἐνετίᾳ ἰωαννίτης ὡσαύτως, Μάνος ὁ Γιόνμας καθίδρυσε τῷ 1676 ἱεροσπουδαστήριον ἐν τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ πόλει, ἐκπληρώσας τὴν εὐσεβῆ καὶ ἐθνωφελῆ βούλησιν τοῦ θείου αὐτοῦ Λεοντάρη, ἀφιερώσαντος ἐπὶ τούτῳ 20.000 δουκάτων. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦτο ἐπεδαψίλευσε κληροδότημα καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Ἱερομνήμων πρὸς ἐκπαίδευσιν ἱερέων, ὁ δὲ Ἰωαννίτης Γεώργιος Ντήλιος προσήνεγκε πλουσίαν βιβλίων δωρεὰν τῷ 1698. Πέντε χιλιάδας δουκάτων ἔταξε βραδύτερον ὁ Ἰωαννίτης Λάμπρος Μαρούτσης, ἵνα προστεθῇ εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Γιόνμα καθέδρα ἱερῶν καὶ κοσμικῶν ἐπιστημῶν, ἑλληνιστί τε καὶ λατινιστὶ παραδιδομένων. Ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Σίμων ἐσύστησε καὶ ἕτερον ἐν Ἰωαννίνοις σχολεῖον, ἐκεῖνο ἐν ᾧ περὶ τὸ 1742 ἐδίδαξεν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις. Κατόπιν ὁ ἐκ Δελβίνων Σπυρίδων Ῥίζος ἵδρυσεν εἰς τὴν λεγομένην Λάκαν τοῦ Δελβίνου γραμματολογικὸν καὶ ἐπιστημονικὸν σχολεῖον. Ὁ ἀθηναῖος Γεώργιος Μέλος παρέσχε τῷ 1732 ἄφθονον εἰσόδημα εἰς τὸ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ σχολεῖον τοῦ Ἡγουμένου πρὸς διατήρησιν ἑνὸς διδασκάλου καὶ ἱκανῶν ὑποτρόφων. Ἕτερος δὲ ἀθηναῖος, ὁ Ἰωάννης Ντέκας, ἀνήγειρε περὶ τὸ 1754 δεύτερον ἐν Ἀθήναις σχολεῖον μετὰ 12 ὑποτρόφων, προικίσας αὐτὸ διὰ 12.000 δουκάτων. Ὁ δὲ Σταμάτιος Ῥοῦφος παρέσχε τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ἀνατροφὴν 3 ὀρφανῶν καὶ πτωχῶν παίδων ἐν Λιβαδείᾳ. Καὶ ὁ πελοποννήσιος Ἀνδρέας ὁ Κασῆς ἔταξε τῷ 1751 πλούσιον κληροδότημα ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως γυμνασίου ἐν Πάτραις· κληροδότημα τὸ ὁποῖον ἔπειτα, μὴ συστηθέντος τοῦ γυμνασίου ἐκείνου, ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν συντήρησιν τῶν σχολείων τῆς Πάτμου, τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Ἅπαντα ταῦτα τὰ κληροδοτήματα ἦσαν ἐναποτεθειμένα εἰς τὸ δημόσιον τῆς Ἐνετίας νομισματο-

κοπεῖον, ἡ δὲ διαχείρισις αὐτῶν ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τὴν ἐν τῇ αὐτῇ πόλει ἀδελφότητα τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἥτις καὶ ἐπεκύρου τοὺς διδασκάλους τῶν προειρημένων σχολείων.

Βεβαίως ἡ ἐνετικὴ κοινότης δὲν ἵδρυσεν εἰμὴ ὀλίγα ἐν Ἑλλάδι σχολεῖα, τὰ δὲ πολυάριθμα ἐκπαιδευτήρια τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἐσυστήθησαν ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι πόλεων καὶ κωμῶν· ἀλλὰ κατωρθώθη νὰ συστηθῶσι καὶ πρὸ πάντων δι᾽ ἐπιτηδείων νὰ προικισθῶσι διδασκάλων χάρις εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἐνετικῆς κοινότητος κατὰ πρῶτον ἱδρυθέντα, ἰδίως ἐν Ἰωαννίνοις. «Εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων χρεωστεῖ ἡ Ἑλλὰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας, λέγει ὁ Κούμας. Καὶ κατωτέρω, παρατιθέμενος τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μελετίου, προστίθησιν ὅτι ὁ ἱερεὺς Γεώργιος Σουγδουρῆς, ὁ ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Μάνου Γκιόνμα διαδεξάμενος τὸν πρῶτον αὐτῆς διδάσκαλον Βησσαρίωνα Μακρῆν, «διέδωκε διὰ τῶν μαθητῶν του τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν πρότερον καταβεβαρβαρωμένην εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν». Ἔτι δὲ κατωτέρω ἐπιφέρει· «μαθηταὶ τῶν Ἰωαννίνων ὑπῆρξαν διδάσκαλοι εἰς Μέσσοβον, Τρίκκην, Λάρισαν, Τύρναβον, Θεσσαλονίκην, Ἀδριανούπολιν, αἱ ὁποῖαι πόλεις ἐσύστησαν σχολεῖα μετὰ τὸ τῶν Ἰωαννίνων. Εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετεφέρθησαν αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις τοῦ τῶν Ἰωαννίνων σχολείου». Ἔκτοτε δὲ ἢ ἐσυστήθησαν ἢ ἐτελειώθησαν πλεῖσται ἄλλαι σχολαὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν Χίῳ, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κυδωνίαις, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἰασίῳ, ἐν Βουκουρεστίῳ. Δὲν ἔπαυσαν ὅμως ἀκμάζοντα τὰ ἱδρύματα τῆς ἀρχικῆς τοῦ μεγάλου τούτου συστήματος ἑστίας, ἤτοι τῶν Ἰωαννίνων, διότι ἕτερα τῆς πόλεως ταύτης φιλογενῆ τέκνα ἐν Ῥωσίᾳ παροικοῦντα καὶ πλουτήσαντα, ἰδίως δὲ οἱ Ζωσιμάδαι καὶ οἱ Καπλάναι, ηὔξησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν αὐτόθι σχολείων ἢ ἐξησφάλισαν τὴν ὕπαρξιν τῶν προϋπαρχόντων διὰ νέων δαψιλῶν δωρεῶν περὶ τὰ τέλη τῆς ὀκτωκαιδεκάτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος. Διδάσκαλοι ὀνομαστοὶ ἀντήχησαν καθ᾽ ὅλην ταύτην τὴν περίοδον τῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀναβιώσεως ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Ἰωάννης Δημητριάδης Πέζαρος, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ πάριος Ἀθανάσιος, ὁ Δωρόθεος Πρώιος, ὁ Βενιαμίν, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ Στέφανος Δούγκας, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος, ὁ Βάμβας, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους· χιλιάδες δὲ μαθητῶν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν χειλέων αὐτῶν τὰ νάματα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας ἐπιστήμης.

Ἀλλὰ σχολεῖα καὶ μαθηταὶ δὲν εἶναι καρποὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους καλλιεργείας· εἶναι ἁπλᾶ ὄργανα αὐτῆς μαρτυροῦντα τὸ πολὺ τὴν πρὸς τὴν τοιαύτην καλλιέργειαν ῥοπήν. Ἀληθῆ δὲ προϊόντα τοῦ πνευματικοῦ βίου εἶναι τὰ φιλολογικά, τὰ ἐπιστημονικά, τὰ τεχνικὰ ἔργα. Καὶ ὅτι μὲν ἡ τέχνη οὐδὲν παρήγαγεν ἔργον ἰδιοφυές, μνήμης ἄξιον κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τοῦ πνευματικοῦ ἡμῶν βίου, δὲν ἔχομεν χρείαν νά το βεβαιώσωμεν. Μόλις ἐπ᾽ ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἠρχίσαμεν νὰ δίδωμεν κατὰ τοῦτο σημεῖά τινα ζωῆς. Τὰ δὲ φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἔργα συντέλεσαν μὲν ἀλλεπαλλήλως εἰς τὴν διάπλασιν καὶ ἔστιν ὅτε τὴν ψυχαγωγίαν τῶν συγχρόνων γενεῶν· τούτου δ᾽ ἕνεκεν αὐτά τε καὶ οἱ συγγράψαντες αὐτὰ ἄνδρες θέλουσιν ἀείποτε εὐλαβῶς μνημονεύεσθαι ὑπὸ τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἀλλὰ λόγῳ πνευματικῆς ῥώμης, καὶ ψυχικῆς καλαισθησίας, καὶ τέχνης περὶ τὸ γράφειν, ὑπάρχουσιν ἆρά γέ τινα προωρισμένα νὰ ἐπιζήσωσι καὶ νὰ λογισθῶσιν ὡς φιλοτέχνημα ἀειθαλὲς τοῦ διανοητικοῦ ἡμῶν βίου; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο διστάζομεν νὰ ἀπαντήσωμεν καταφατικῶς. Οὐ μόνον δὲ ὅτε εἴμεθα ἐν

ἀρχῇ τοῦ σταδίου, ἀλλὰ καὶ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν χρόνου πολλοῦ ἀφ' ἧς ἀγωνιζόμεθα τὸν καλὸν τοῦτον ἀγῶνα, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι παρήχθη παρ' ἡμῖν ἔργον τι ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα οἱ αἰῶνες καλοῦσιν ἀριστουργήματα. Ὑπάρχουσι μὲν ποιήματά τινα τὰ ὁποῖα εὐχαρίστως ἀναγινώσκομεν ἀλλ' ὅσον εὐχαρίστως καὶ ἂν ἐπανερχώμεθα εἰς ταῦτα, αἰσθανόμεθα πάντοτε ὅτι τὰ πλεῖστα μετεφυτεύθησαν ἐκ τῶν παραδείσων τῆς Ἑσπερίας, δὲν ἐφύησαν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Ἑλικῶνος. Ἐὰν δὲ εἶναι ἀληθές, ὡς παρετηρήθη, ὅτι τὰ κάλλιστα αὐτῶν ἐξυμνοῦσι τους ἄθλους καὶ τοὺς ἥρωας τῆς ἐπαναστάσεως, αὐτὸ δὴ τοῦτο μαρτυρεῖ ὁπόσον τὸ νᾶμα τῆς ἡμετέρας Κασταλίας εἶναι ἐνδεές. Ἡ φιλοπατρία εἶναι ἓν καὶ μόνον τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων παθῶν καὶ αἰσθημάτων δι' ὧν χρωματίζεται ἡ τῆς ποιήσεως ἶρις· ὅσῳ δὲ ζωηρὸν καὶ ἂν ὑποτεθῇ τὸ χρῶμα τοῦτο, δὲν ἠμπορεῖ ἐπὶ τέλους εἰμὴ νὰ ἀποβῇ μονότονον, ἵνα μὴ προσθέσωμεν τὸ ἕτερον ἀτόπημα τῆς τοιαύτης τοῦ αἰσθήματος τῆς φιλοπατρίας χρήσεως, ὅτι ἡ ἐν τοῖς λόγοις κατάχρησις αὐτοῦ πιστοποιεῖ συνήθως κατὰ δυστυχίαν τὴν ἐν τοῖς ἔργοις ἔλλειψιν. Ὑπάρχει μὲν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς δουλείας καὶ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως μνημεῖον ποιήσεως τὸ ὁποῖον θέλει ζήσει εἰς αἰῶνας αἰώνων, ἀλλὰ τὸ μνημεῖον τοῦτο προέκυψεν ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ ἀπλάστου λαοῦ, δὲν ὑπῆρξεν ἔργον τοῦ λογίου ἑλληνισμοῦ. Ὑποδείγματα τῆς δημώδους ποιήσεως παρέθηκα ἤδη ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ, νομίσας ὅτι δὲν ἠδυνάμην νὰ ἱστορήσω κάλλιον τὰ κατὰ τοὺς προδρόμους ἐκείνους τοῦ μεγάλου ἀγῶνος. Ἐνταῦθα δὲ προσήκει νὰ εἴπω ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν δημιουργῶν τῆς ποιήσεως ταύτης καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς.

Τινὰ τῶν ᾀσμάτων τῆς δημώδους ποιήσεως ἐποιήθησαν παρὰ κλεφτῶν, αὐτουργῶν ὄντων ἢ μαρτύρων τῶν γεγονότων ὅσα ἐξυμνοῦσι· τὰ πλεῖστα ὅμως ἦσαν ἔργα τυφλῶν ῥαψῳδῶν, οἵτινες ἄλλοτε, διερχόμενοι τὰς πόλεις, τὰς κώμας καὶ τὰ χωρία, μάλιστα ἐπὶ τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν πανηγύρεων, ἔτερπον τὸν λαὸν ᾄδοντες τὰ προϊόντα τῆς ἀφελοῦς ἐκείνης μούσης καὶ ἔζων ἐκ τῆς αὐθορμήτου ἀμοιβῆς ἣν τούτου ἕνεκεν ἐλάμβανον. Οἱ ῥαψῳδοὶ οὗτοι, οἵτινες παρέχουσιν ἔννοιάν τινα τοῦ τί ἦσαν ἐπὶ τῶν ἡρωικῶν χρόνων οἱ ὁμοταγεῖς αὐτῶν ἄνθρωποι, οἱ φύλακες καὶ κήρυκες διατελέσαντες τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως, τὴν σήμερον ἐκλείπουσιν ὁσημέραι ὑπενδίδοντες εἰς τὴν ἐπιδρομὴν ἑτεροφύλων ἀοιδῶν καὶ ἑτεροφύλου μούσης, εἰς τὴν ἀκατάσχετον ἐπίδρασιν τοῦ ἐκ τῆς Ἑσπερίας κατακλύζοντος ἡμᾶς βίου, τοῦ ἀφανίσαντος καὶ μέλλοντος ἔτι νὰ ἀφανίσῃ πολλὰ ἴχνη τῆς πρὸς τοὺς ἀρχαίους προπάτορας οἰκειότητος ἡμῶν. Ἀλλὰ πρὸ ὀλίγων ἔτι δεκάδων ἐνιαυτῶν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς οὐδεμίαν εἶχεν ἡδονὴν καὶ παραμυθίαν μείζονα τοῦ ᾄδειν τὰ ἰδιοφυᾶ ἐκεῖνα προϊόντα τῆς ἰθαγενοῦς ποιήσεως καὶ τοῦ ἀκροᾶσθαι αὐτῶν. Καὶ ὅταν λέγωμεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν ἐννοοῦμεν μόνον τὰ πλήθη· τὰ ᾄσματα ἐκεῖνα ἀντήχουν πολλάκις εἰς τὰ μέγαρα τῶν ἀρίστων τοῦ ἔθνους ἀνδρῶν, τὸ δὲ παράδοξον, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀνάκτορα τῶν κρατούντων (1). Ὁ Μανουὴλ Τομπάζης διηγεῖτο, αὐτόπτης τοῦ πράγματος γενόμενος, ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Νικόλαος ἠναγκάσθη ποτὲ ἐξ ἐναντίων ἀνέμων νὰ καταπλεύσῃ εἰς Πύλον, ὅπου εὗρεν ἠγκυροβολημένον τὸν φίλον του Νικόλαον Λάμπρον ἐκ Σπετσῶν. Ἀμφότεροι οἰκειωθέντες πρὸς τὸν ἀγᾶν τοῦ τόπου προσεκλήθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς γεῦμα· καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐωχίας εἶπεν ὁ ὀσμανίδης τοπάρχης εἰς τὸν Λάμπρον νὰ τραγουδήσῃ· ὁ δέ, ζητήσας τὸ μουσικὸν ὄργανόν του, ἤρχισε·

(1) Ἀλλὰ μήπως ἐν τοῖς μεγάροις τοῦ Παζβάνογλου δὲν ἐψάλλοντο οἱ ὑπὲρ ἐλευθερίας θούριοι ὕμνοι τοῦ Ῥήγα τοῦ Φεραίου ;

Διψοῦν οἱ κάμποι γιὰ νερὰ
Καὶ τὰ βουνὰ γιὰ χιόνια,
Διψᾷ κι ὁ δόλιο Ζαχαριᾶς
Γιὰ τούρκικα κεφάλια.

Μετὰ τὴν πρώτην ταύτην στροφὴν διέκοψε τὸ ᾆσμα ἵνα εἴπῃ πρὸς τὸν ξενίζοντα δεσπότην· «μή σου κακοφανῇ, ἀγᾶ μου· τὸ τραγοῦδι τὸ λέγει».—Δὲν πειράζει, ἀπήντησε μειδιῶν ὁ Ὀσμανίδης, δὲν πειράζει, ῥεῖζη Νικόλα· ἐξακολούθει».

Ὅλοι οἱ ῥαψῳδοὶ δὲν ἦσαν ποιηταί. Οἱ πλεῖστοι ἁπλῶς συνέλεγον, ἀπεμνημόνευον καὶ ἐπανελάμβανον ἔργα παρ᾿ ἄλλων συνταχθέντα. Οὐκ ὀλίγοι ὅμως, καὶ οὗτοι ἦσαν οἱ μάλιστα ἀξιομνημόνευτοι, προσέθετον εἰς ταῦτα καὶ ἕτερα ὑπ᾿ αὐτῶν τῶν ἰδίων ποιηθέντα. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα ἦσαν ἄτεχνα καὶ ἀνεπιτήδευτα. Ἀλλά, καθὼς πολλάκις παρετηρήθη, ἐξ ὅλων τῶν μιμητικῶν τῆς φύσεως τεχνῶν ἡ ποίησις ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅτι δι᾿ αὐτῆς ἡ φύσις μόνη, ὅσον ἀκαλλιέργητος καὶ ἂν εἶναι, δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, τοὐλάχιστον ὁσάκις οὗτος δὲν εἶναι πολύπλοκος καὶ πόρρω κείμενος. Ὅσον ἄπλαστοι καὶ ἀκαλλώπιστοι καὶ ἂν εἶναι οἱ τύποι αὐτῆς, δύνανται νὰ ἐκδηλώσωσι πράγματα ἀληθῆ, αἰσθήματα ἀφελῆ, ἐννοίας ὡραίας. Ἠμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν, λέγει ὀρθότατα ὁ Φωριέλ, ὅτι ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἐλλείψει τῆς τέχνης ἢ τῇ ἐλλιπεῖ τῆς τέχνης χρήσει, ἐν τῇ ἀντιθέσει ταύτῃ καὶ τῇ δυσαναλογίᾳ μεταξὺ τῆς ἀτελείας τοῦ ὀργάνου καὶ τῆς τελειότητος τοῦ ἀποτελέσματος, ἔγκειται ἡ κυριωτάτη χάρις τῶν τοιούτων συνθέσεων. Δι᾿ αὐτῆς μετέχουσι μέχρι τινὸς τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ προνομίου τῶν ἔργων τῆς φύσεως καὶ παράγουσιν ἐντύπωσιν παρεμφερῆ τῆς ἐντυπώσεως ἣν αἰσθανόμεθα θεωροῦντες τὸ ῥεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ἢ τὸ ὕψος τοῦ ὄρους, ἢ ζωγραφικὸν βράχων σύμπλεγμα, ἢ μέγα τι καὶ γηραιὸν δάσος· διότι, ἐπιφέρει ὁ Γάλλος ἐκεῖνος, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀκριβέστερον ἐμελέτησε, κατενόησε καὶ ἐξετίμησε τὴν δημώδη ἡμῶν ποίησιν, ἡ ἄπλαστος τοῦ ἀνθρώπου μεγαλοφυΐα εἶναι καὶ αὐτὴ ἓν τῶν φαινομένων, ἓν τῶν προϊόντων τῆς φύσεως. Ἡ πρώτη, ἡ θεμελιώδης τῶν ὀρεινῶν ἐκείνων ᾀσμάτων ἀρετὴ εἶναι ὅτι οἱ ποιηταὶ αὐτῶν, ὡσεὶ διά τινος μετεμψυχώσεως περιέλαβον ἐν ἑαυτοῖς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα τῶν ἡρώων οὓς ἐξυμνοῦσι. Μεταξὺ τῆς ψυχῆς τοῦ κλέφτου καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ τοσαύτη ὑπάρχει ἀναλογία καὶ ἁρμονία ὥστε νομίζεις ὅτι ὁ ποιητὴς ἠδύνατο νὰ πολεμήσῃ ὡς κλέφτης καὶ ὁ κλέφτης νὰ ᾄσῃ ὡς ποιητής· καὶ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ δυσκολώτατον νὰ κρίνῃ τις ἂν ἐν τοῖς στίχοις τῶν ῥαψῳδῶν ἢ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἡρώων αὐτῶν ὑπάρχει πλειότερον μῖσος κατὰ τοῦ Τούρκου, πλειότερος ἔρως τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἕτερον προτέρημα τῶν ᾀσμάτων τούτων εἶναι ὅτι αἰσθάνεσαι ἀμέσως ποῦ ἐποιήθησαν, αἰσθάνεσαι ὅτι ἐνεπνεύσθησαν εἰς τὰ ὄρη. Ἀλλὰ τὰ ὄρη ταῦτα εἶναι τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα δὲν καλύπτουσι πάγοι ἀΐδιοι καὶ τῶν ὁποίων αἱ κορυφαὶ μικρὸν ὑπερέχουσι τὸ ὕψος ἐκεῖνο ὅπου ἡ γῆ αἰσθάνεται ἀκόμη τὸ γλυκὺ τοῦ ἡλίου θάλπος καὶ παράγει ἀκόμη χλόην καὶ ἄνθη. Ἦ, ἂν ὑπάρχωσί τινα, ὀλίγα τινά, ποιηθέντα εἰς τόπους πεδινοὺς καὶ ἐν τῇ γειτονίᾳ τῆς θαλάσσης, ἐκ πρώτης ὄψεως διακρίνονται τῶν ἄλλων διὰ τοῦ μαλακωτέρου αὐτῶν ἤθους καὶ αἰσθήματος. Τὸ ἡρωικὸν μέρος ἐπέχει δεύτερον ἐν τοῖς τοιούτοις ᾄσμασι λόγον καὶ ἀναφέρεται ἐν παρόδῳ· πρωταγωνιστεῖ δὲ ἡ ἁπαλὴ ὑπὲρ τῶν ἡρώων φιλοστοργία τῶν μητέρων αὐτῶν καὶ τῶν συζύγων. Στενωτάτη λοιπὸν ἐπικρατεῖ ἐν τοῖς ἡρωικοῖς ἐκείνοις ᾄσμασι μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ, τοῦ κλέφτου καὶ τοῦ ὄρους συγγένεια, τὴν ὁποίαν οὐδεμία μίμησις, ὅσον τεχνικὴ καὶ ἂν εἶναι, δύναται νὰ ἀναπληρώσῃ. Τούτου δ᾿ ἕνεκα τὰ ἀρχαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐνταῦθα καθ᾿ ὅλου εἰπεῖν καὶ τὰ κάλλιστα λόγῳ ἰδιοτυπίας καὶ φυσικῆς τῶν

πραγμάτων παραστάσεως. Ἡ διαφορὰ αὕτη προέκυψε προδήλως ἐκ τούτου, ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἐπεχείρησαν καὶ ἄλλοι νὰ ὑμνήσωσι τοὺς ἥρωας ἡμῶν λογιώτεροι μὲν τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ῥαψῳδῶν αὐτῶν, ὀλιγώτερον δὲ πρὸς τὸν βίον αὐτῶν ἐξῳκειωμένοι. Ἀλλ' ἐκ τούτων πάντων, ἐὰν ἐξαιρέσῃς ἕνα ἢ δύο ὄντως μετουσιωθέντας κατὰ τοὺς ἥρωας οὓς ἐξυμνοῦσιν, οἱ λοιποὶ ὀλιγώτερον ηὐδοκίμησαν. Δὲν λέγω ὅτι τὰ ἔργα αὐτῶν στεροῦνται πάσης χάριτος καὶ γοητείας· ἐπιτηδεία τῶν ἀνθέων ἀπομίμησις δύναται πολλάκις νὰ τέρψῃ τὸν ὀφθαλμόν, ἀλλὰ μόνα τὰ γνήσια ἄνθη μεθύσκουσι διὰ τῆς εὐωδίας αὐτῶν καὶ μόνα τὰ ὀρεσίτροφα τῶν ὀρεσιβίων ἡμῶν ἡρώων ᾄσματα ἀποπνέουσι τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην τοῦ θύμου ὀσμήν, δι' ἧς διπλασιάζεται ἡ ἐντύπωσις τῶν ἄλλων ποιητικῶν αὐτῶν καλλονῶν.

Ἀδαμάντιος Κοραῆς

Ἡ δημώδης λοιπὸν ποίησις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξεν ἀσυγκρίτως κρείσσων τῆς λογίας. Ἀλλά, ἂν ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος δὲν ηὐτύχησε νὰ καλλιτεχνήσῃ ἐν γένει πρότυπα λόγου καὶ ἐπιστήμης, κατώρθωσεν ὅμως δύο τινὰ σπουδαίως ἐπενεργήσαντα καὶ μέλλοντα νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους. Ἐκανόνισε κατὰ τὸ μᾶλλον ἧττον τὴν λαλουμένην καὶ γραφομένην γλῶσσαν καὶ ἐκράτυνε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ παρόντος τόμου (Κεφ. Α' τοῦ ΙΓ' βιβλίου) ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν ὅτι κυριωτάτη τῆς γλώσσης ταύτης ἀφετηρία ὑπῆρξεν ἡ γλῶσσα ἣν ὡμίλουν οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Στερεοελλαδῖται ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι. Τοὺς αὐτοὺς δὲ χαρακτῆρας φέρουσι καὶ τὰ ᾄσματα τῶν τριῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων, τὰ ὁποῖα ἅπαντα ἐποιήθησαν εἰς τὰ βουνὰ τοῦ Μωρέως καὶ τῆς Ρούμελης. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅσην χάριν καὶ ἂν εἶχον τὰ ᾄσματα ταῦτα, ἐὰν ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ἐξηκολούθει ἐγκαταλειπομένη εἰς τὴν ἀτομικὴν αὐτογνώμονα καὶ ἀκανόνιστον χρῆσιν καὶ κατάχρησιν, δὲν ἤθελεν εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ πλέον ὡς ὄργανον λόγου ἀπηκριβωμένου, οἷος προσήκει νὰ εἶναι ὁ λόγος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀνωτέρας φιλολογίας. Τῆς συστηματικῆς ταύτης καὶ κανονικῆς διορθώσεως τῆς γλώσσης τὴν πρωτοβουλίαν ἀνέλαβεν ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς. Πρὸ αὐτοῦ οἱ μὲν τῶν λογίων ἔγραφον ἀττικίζοντες διαρρήδην, οἱ δὲ χυδαΐζοντες. Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἐπήνεγκε μὲν ἔκτοτε μέσον τινὰ μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων ὅρον ἀλλὰ τὸ μῖγμα τοῦτο τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας, ἀκρίτως καὶ ἀφιλοκάλως γινόμενον, ἀπέβη τοσοῦτον ἀλλόκοτον, καθὸ συνδυάζον μὲν λέξεις θουκυδιδείους πρὸς βαρβάρους, διαστρέφον δὲ τὴν ἀττικὴν σύνταξιν διὰ μορίων κοινοτάτων, ὥστε δικαίως ἐπωνομάσθη μιξοβάρβαρον. Πρῶτος ὁ Κοραῆς ἔθετο τὴν ἀρχὴν ὅτι βάσις μὲν θεμελιώδης τῆς ἀναμορφώσεως τῆς γλώσσης δέον νὰ εἶναι ἡ λαλουμένη, ὅτι ὅμως ἡ λαλουμένη αὕτη γλῶσσα δέον νὰ καθυποβληθῇ εἰς κανόνας συμφώνους μὲν πρὸς τὰς τροπολογίας ὅσας ὑπέστη διὰ τοῦ χρόνου τό τε ἐτυμολογικὸν καὶ τὸ συντακτικὸν αὐτῆς, ἀλλ' ὡρισμένους κατὰ γραμματικοὺς τύπους, ὧν ἄνευ ἀδύνατον νὰ

ὑπάρξῃ γλῶσσα φιλολογική. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λαλουμένη, διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ ἔθνους ὕφεσιν ἀπέβη ἐνδεὴς πολλῶν ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων, ὀφείλομεν βεβαίως πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς ἐλλείψεως ταύτης νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὴν ἀρχαίαν, παρ' αὐτῆς δανειζόμενοι τὰς λέξεις ὧν στερούμεθα· ἀλλ' ἀνάγκη νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ φειδοῦς καὶ προσοχῆς, προτιμῶντες ὅσον ἔνεστι τὰς οἰκειοτέρας πρὸς τὴν λαλουμένην καὶ μεταχειριζόμενοι αὐτὰς εἰς τρόπον ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειον νά τας καταστήσῃ καταληπτὰς καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ὀλιγώτερον ἔμπειρον τῆς ἀρχαίας ἀναγνώστην. Ἡ φωνὴ αὕτη τῆς κοινῆς συνειδήσεως ἡ διὰ τῶν χειλέων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ἐξενεχθεῖσα εὗρε μὲν κατ' ἀρχὰς οὐκ ὀλίγους τοὺς ἀντιλέγοντας, εἰσηκούσθη δὲ μετ' οὐ πολὺ διότι ἀνταπεκρίνετο εἰς ἀνάγκην πραγματικὴν τοῦ ἔθνους καὶ τῆς γλώσσης αὐτοῦ· ἔκτοτε δὲ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων διεπλάσθη καὶ διαπλάττεται ἡ νεωτέρα ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ναὶ μὲν αἱ ἀρχαὶ αὗται ὡς φύσει ἐλαστικαὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῶσι παρὰ πάντων ὁμοιοτρόπως καὶ πλὴν τούτου ἀναγκαίως ἐτροπολογοῦντο περὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν προϊόντος τοῦ χρόνου. Ὀργανωθέντος τοῦ ἔθνους νεωτεριστικώτερον, πολιτικῶς, κοινωνικῶς, ἀστικῶς, βιομηχανικῶς καὶ τεχνικῶς, αἱ ἔνν ια ἅ, ἔδει νὰ ἐκφράσῃ ἡ γλῶσσα ἐπολλαπλασιάζοντο. Πλὴν τούτου, οἱ ἐντριβέστεροι περὶ τὴν ρύθμισιν τῆς γλώσσης διαφωνοῦσιν ἀνέκαθεν περὶ πολλά τὸδὲ κυριώτατον, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ εἴπω, δὲν παρήχθησαν παρ' ἡμῖν ἔργα καλλιεπείας ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα μόνα δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Ὁριστικὴ λοιπὸν ρύθμισις τῆς γλώσσης τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ δὲν κατωρθώθη ἔτι. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἐδημιουργήθη ὄργανον τὸ ὁποῖον, καὶ ὅπως νῦν ἔχει, εἶναι ἐπιτήδειον νὰ ἐκδηλώσῃ προσηκόντως πᾶσαν ἔννοιαν καὶ πᾶν αἴσθημα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας. Καρπὸς οὗτος ἀνεκτίμητος τῶν χρόνων τούτων τῆς πνευματικῆς τοῦ ἔθνους διαπλάσεως ἀλλ' οὐχὶ ὁ μόνος.

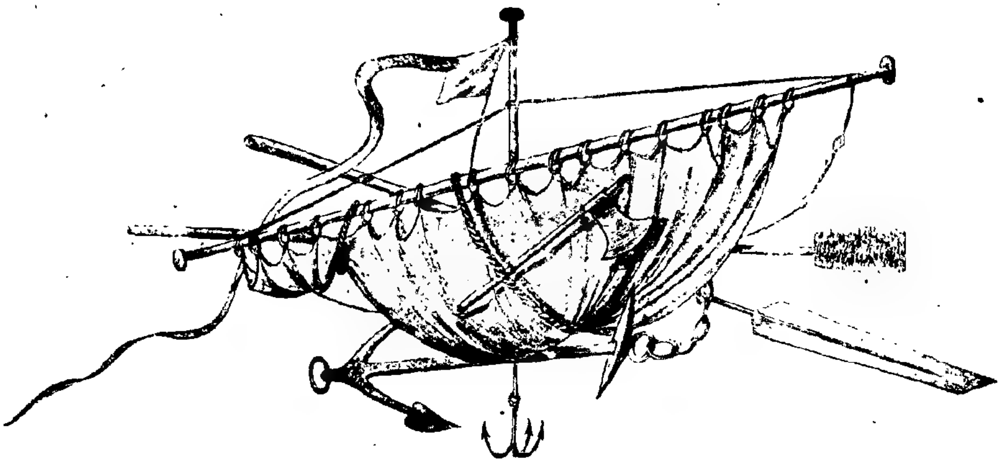
Τὸ λάβαρον τῆς Πάργας, μεταφερθὲν ὑπὸ τῶν Παργηνῶν εἰς Κέρκυραν.

Διὰ τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν προσοικειώσεως συνδυαζομένης μετὰ τῶν φιλελευθέρων δοξασιῶν, ἃς ἤγαγεν εἰς μέσον ἡ ἀπὸ τῆς Γαλλίας ὁρμήσασα μεγάλη τῶν νεωτέρων πραγμάτων μεταβολή, ἐκρατύνθη παραδόξως τὸ ἐθνικὸν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ φρόνημα. Οἱ ὕμνοι τοῦ Ρήγα, τὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ἤξευρον νὰ ἑρμηνεύωσι τινὲς τῶν διδασκάλων τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ τὰς νεωτέρας ἐπαγγε-

λίας, ἀνεπτέρωσαν τὰ αἰσθήματα τῆς νεολαίας ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε, ὅτε ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις, ἔδραμεν αὕτη ὁμοθυμαδὸν εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης καὶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας οἱ λόγιοι ἡμῶν νέοι καταταχθέντες εἰς τὸν *ἱερὸν λόχον* ἐφιλοτιμήθησαν νὰ πέσωσι περὶ τὸ Δραγασσάνιον, ὅπως ἔπεσον εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Σέκκου ὁ καπετὰν Γεωργάκης καὶ εἰς Σκουλένιον ὁ Ἀθανάσιος Καρπενισιώτης, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἁρματολῶν ἐκείνων καὶ κλεφτῶν, οἵτινες πρότερον ἐλογίζοντο καὶ ἦσαν οἱ μόνοι τοῦ ἔθνους πρόμαχοι.

Σφραγὶς Ἐφορίας Σπάρτης 1826

Ἀπὸ τὰ ναυτικὰ τρόπαια τῆς ἐπαναστάσεως

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

ΕΝΟΠΛΟΙ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ. ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Ὁ σουλτὰν Μωάμεθ Β΄ δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐγκατασταθῆ ὁριστικῶς ἐν τῇ καταχτηθείσῃ παρ' αὐτοῦ Κωνσταντινουπόλει, ἡ Πελοπόννησος κατείχετο ἔτι ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ὅτε μεγάλη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐγένετο ἐνέργεια μεταξὺ Ἴστρου καὶ Ἰσθμοῦ πρὸς ἐξέγερσιν τῶν χριστιανῶν. Τοῦτο γινώσκομεν θετικῶς ἐκ τοῦ ποιήματος *Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, ὅπερ ἐγράφη ὀλίγους μετὰ τὴν ἅλωσιν μῆνας, διότι ἐν στίχῳ 461—463 λέγει·

> Λοιπὸν ἂν τὸν ἀφήσετε μόνον καὶ δύο χρόνους (τὸν Τοῦρκον)
> Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ περιανασάνῃ,
> Ὀμνύω σας εἰς τὸν Θεόν, ὅλους μας θέλει φάγει.

Καὶ ταῦτα ἐπαναλαμβάνει ἐν στίχοις 687—690· ἐν στίχοις δὲ 749 καὶ 782 ἀναφέρει τὴν Ἀδριανούπολιν ὡς καθέδραν τοῦ σουλτάνου, ὅστις τῳόντι δὲν ἐγκατεστάθη ὁριστικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰμὴ κατὰ τὸ τρίτον ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἔτος. Καὶ τελευταῖον ἀπὸ τοῦ στίχου 526 καὶ ἐφεξῆς ἀποτείνεται πρὸς τὸν *Πιάγκον*, δηλαδὴ τὸν *Γιάγκον* Οὑννάδην ὅστις ἀπεβίωσε τῷ 1456. Ἀπαριθμῶν δὲ ὁ ποιητὴς ἅπαντας τοὺς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις χριστιανούς, ἀπὸ τὸν Δούναβιν μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, Θηβῶν, τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ὁμιλεῖ περὶ ἁπάντων τούτων ὡς ἑξῆς (ἐν στίχοις 983—985)·

> Τὴν ὥραν ἔνι στὸν σταυρὸν τὰ χέρια των δεμένα.
> Ἠξεύρετε, αὐθέντες μου, τὲς χῶρες ὁποὺ εἶπα,
> Ὅλες τὲς εἶδα, ἐπάτησα, πεζὸς καὶ καβαλλάρης.

Καὶ προοιμιαζόμενος εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν ταύτην βεβαιοῖ, ἐν στίχῳ 939, ὅτι

> *καθὼς ἐδιατάχθηκα οὕτως τὰ ἀναγγέλλω*

Ἐξ ὅλων λοιπὸν τούτων συνάγεται ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ *Θρήνου* (1) ὑπηρέτει μέγα τι ἐθνικὸν καὶ τακτικῶς ὠργανωμένον κίνημα, αὐτὸ ἐκεῖνο πιθανῶς ὅπερ ἔπεμψε τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν Μαντούᾳ τότε συγκροτηθεῖσαν σύνοδον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ καὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ προκαλέσωσι κοινὴν τῆς Δύσεως κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν συμμαχίαν. Ἦτο δὲ ὁ ποιητὴς ἡμῶν ἀπόστολος τοῦ κινήματος τούτου δραστήριος καὶ πρακτικός. Διότι πρῶτον ἀπαριθμεῖ, ὡς προείπομεν, τάς τε χώρας τὰς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένας μεταξὺ Ἴστρου καὶ Ἰσθμοῦ καὶ τοὺς ἐν ταῖς χώραις ταύταις οἰκοῦντας χριστιανούς, λέγων·

Νὰ 'ξεύρετε ἀληθινὰ ὅτι στὴν Δύσιν ὅλην
Ὁποὺ ὁρίζει ὁ ἀσεβὴς τῶν χριστιανῶν ὁ διώκτης,
Ἀγροίκησα πολλὲς φορὲς ἀπὸ τοὺς Χαρατζάρους (2)
Ὅτι ὁρίζει ὁ ἄπιστος χριστιανοὺς ὀρθοδόξους
Σπίτια μὲ τὲς φαμίλιες ἑπτακόσιες χιλιάδες,
Καὶ τοῦτο ἔνι φανερὸν μὲ πάσης ἀκριβείας,
Ὡς οἶδα καὶ κατέμαθα ὑπὸ πιστῶν ἀνθρώπων.

Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι πολυτιμοτάτη, διότι στηρίζεται μὲν ἐπὶ διδομένων ὅσον ἐνδέχεται ἀσφαλῶν, ἀναπληροῖ δὲ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν πάσης ἄλλης εἰδήσεως περὶ τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πληθυσμοῦ τῶν προκειμένων χωρῶν. Σημειωτέον ὅτι ἡ Βουλγαρία, ἡ Σερβία, ἡ Βοσνία καὶ ἡ Ἀλβανία ἦσαν ἔτι τότε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον αὐτόνομοι, ὥστε αἱ 700.000 οἰκογένειαι, ἤτοι τὰ τρία περίπου ψυχῶν ἑκατομμύρια, ἀποδίδονται εἰς τὰς ἑλληνικὰς κυρίως χώρας τῆς Θρᾴκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς σήμερον λεγομένης Στερεᾶς Ἑλλάδος ἀνατολικῆς τε καὶ δυτικῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι δὲν περιλαμβάνεται ἡ Εὔβοια, ἥτις κατείχετο τότε ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Περὶ δὲ Πελοποννήσου δὲν γίνεται λόγος, διότι ἐσῴζετο ἔτι ἐν αὐτῇ ἡ τῶν Παλαιολόγων κυριαρχία. Ἕπεται ἄρα ἐκ τούτων ὅτι, ὁσαιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ συμφοραὶ τὰς ὁποίας ἐπὶ ὅλην ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 14 μέχρι τῶν μέσων τῆς 15, εἶχον πάθει αἱ χῶραι αὗται, ὁ ἑλληνικὸς αὐτῶν πληθυσμὸς ἦτο τότε μείζων ἔτι τοῦ σημερινοῦ.

Ὁ ποιητὴς καταλέγει προσέτι λεπτομερῶς μὲν ὡς πρὸς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐν συνόλῳ δὲ ὡς πρὸς τὰς ἀσιανάς, τὰς δυνάμεις ὅσας ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ ὁ σουλτάνος καὶ βεβαιοῖ ὅτι δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 217.000 ἄνδρας. Συμπεραίνει δὲ βεβαιῶν ὅτι

Δὲν ἔχει τόσην δύναμιν ὁ Τοῦρκος 'σὰν τὸν λέγουν,
Αὐτὴν τὴν Δύσιν ποὺ ἀκοῦς αὐτὸς καὶ αὐθεντεύει,
Ὅλη ἔνι χριστιανὴ ἀπ' ἄκραν ἕως ἄκραν.
Ἡ ὅλη δύναμις αὐτοῦ ἔνε ὁ κροτισμός του,
Διατὶ οὐδὲ πονεῖ ποσῶς τὸ χριστιανικὸν αἷμα,
Δι' ἕνα κουφοκάρυδο νὰ σφάξῃ μιὰ χιλιάδα.

(1) Ταῦτα γράφει ὁ συγγραφεὺς σύμφωνα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ellissen ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Θρήνου σημειούμενα. Ἀλλ' οἱ φερόμενοι ὑπὸ τοῦ Ἔλλισσεν ὑπὲρ τοιαύτης ὑποθέσεως λόγοι δὲν εἶναι ἀρκούντως πειστικοί.

(2) *Χαρατζάροι* οἱ εἰσπράκτορες τῶν φόρων. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ τότε μάλιστα ἐπὶ τῶν ἀνακοινώσεων τῶν εἰσπρακτόρων τοῦ χαρατζίου στηριζόμεναι ὑποθέσεις περὶ πληθυσμοῦ δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀκριβεῖς. Ἀλλ' οὔτε ἄλλοθεν ἔχομεν εἰδήσεις ἀκριβεστέρας πρὸς ἔλεγχον τοῦ διδομένου ἄνωθι ἀριθμοῦ.

Διὰ τοῦτο ἐκροτίστηκεν ὁ κόσμος ὁποὺ ὁρίζει,
Καὶ τρέμουν καὶ οἱ χριστιανοὶ Ἀνατολῆς καὶ Δύσις.

Καὶ ἐνταῦθα ἀγανακτῶν διὰ τὰ προηγούμενα τῶν χριστιανῶν ἀτυχήματα καὶ μαρτυρῶν ὅτι, ἂν ἦτο ποιητὴς μετριώτατος, εἶχεν ὅμως καρδίαν σφοδρῶς ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας πάλλουσαν, ἀνακράζει·

Ὦ Θεέ, νὰ τῷχαν πολεμᾶν καὶ οἱ Ρωμαῖοι οὕτως,
Καὶ νᾆχαν κάμειν αἵματα καὶ κρίσες τοῦ θανάτου,
Ποτὲ νὰ μὴν ἐχάνασι, λέγω, τὴν βασιλείαν.

Ὅσον ὅμως καὶ ἂν θέλει νὰ μετριάσῃ τὴν δύναμιν τοῦ Τούρκου, πείθεται ὅτι οἱ χριστιανοί, ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις, δὲν ἠμποροῦν νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τοῦ πολεμίου. Ἡ πεποίθησις αὕτη, ἡ παραχθεῖσα κατὰ πρῶτον ἀφ' ἧς οἱ Παλαιολόγοι ἀνέκτησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν παρέμεινεν ἔκτοτε, ἐπὶ ὅλης τῆς τουρκοκρατίας καὶ μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως παρ' ἡμῖν, ὥστε οὐδὲν καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐπεχειρήσαμεν σπουδαῖον κίνημα ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας. Ναὶ μὲν ἐπανέστημεν μυριάκις ἀλλὰ πάντοτε τῇ συμπράξει τῶν ξένων. Μόνοι οἱ κλέφται δὲν ἔπαυσαν διαμαρτυρόμενοι εἰς τὰ ὄρη, ἀδιαφοροῦντες ἂν εἶχον ἢ δὲν εἶχον συμμάχους· πᾶσαι ὅμως αἱ ἄλλαι τοῦ ἔθνους τάξεις δὲν ἐκινοῦντο εἰμὴ ὅταν ἐλάμβανον ἢ ἤλπιζον νὰ λάβωσιν ἔξωθεν συνδρομήν. Τούτου ἕνεκεν ὁ ποιητής μας ἐπικαλεῖται τὴν ἐπέμβασιν τῆς Εὐρώπης, ἁπάσης τῆς Εὐρώπης· Σπανιόλων, Προβετσιάλων (1), Πορτογαλέων, τοῦ βασιλέως τῆς Ἀλαμανίας, τοῦ Κράλη τῆς Οὐγγαρίας, τοῦ Πιάγκου, ὃν ὀνομάζει στήλην τῆς Βλαχίας, τῶν Γάλλων, περὶ ὧν λέγει·

Ὦ Φράντσα τιμιώτατη καὶ πολυφουμισμένη,
Φραντσόσιδες πολεμισταί, ἄνδρες μου στρατιῶται,
Ἠξεύρετε πληροφοριά; ἐχάθηκεν ἡ πόλις.
Τώρ' ἂς φανῇ ἡ δύναμις ὁμοῦ καὶ ἡ στρατιά σας.
Νὰ δράμετε ἀπόκοτα μὲ φρόνησιν καὶ πρᾶξιν,
Ἐκδίκησιν νὰ ποίσετε τῆς ταπεινῆς τῆς πόλις.

Καὶ δὲν λησμονεῖ προσέτι τοὺς Ἀγγλέζιδες, τὸν κύριον τῆς Μπουργούνιας, τοὺς Γενοβέσους καὶ τοὺς Βενετσιάνους. Προσκαλεῖ δὲ ἅπαντες νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ ἀναγορεύοντες ἀρχηγὸν ἕνα ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν τοῦ πάπα, ὃν ἐπανειλημμένως ὀνομάζει κεφαλὴν τῶν χριστιανῶν· καὶ τούτου γενομένου βεβαιοῖ ὅτι ἅπαντες οἱ δεδουλωμένοι θέλουσιν ὁρμήσει ἐπὶ τὰ ὅπλα, διότι δὲν περιμένουσι πρὸς τοῦτο εἰμὴ νὰ ἴδωσι

Σημάδι μέγα φλάμπουρον τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου,
Καὶ τότε νὰ συγκλίνωσιν οἱ ἔσω μὲ τοὺς ἔξω,
Νὰ γένῃ μοῦρτος μοχθηρός, ὡς οἱ πολλοὶ τὸ λέγουν.

Ἀπ' αὐτῆς λοιπὸν τῆς πρώτης στιγμῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέγα ἐμελετήθη κίνημα τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἐπιζητούντων τὴν ἐπικουρίαν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἵνα ἀποβάλωσι τὸν ζυγόν. Καὶ ἡ μὲν κοινὴ συμμαχία, ἣν ἐπεκαλεῖτο καὶ ὠνειρεύετο ὁ ἀνώνυμος τοῦ κινήματος τούτου ἀπόστολος, δὲν ἔμελλε νὰ ἐκτελεσθῇ οὔτε τότε οὔτε βραδύτερον ποτέ. Ἀλλ' ἐν τῇ 15, 16 καὶ 17 ἑκατονταετηρίδι ἡ Ἐνετία, ἡ Νεάπολις, ἡ Ἱσπανία, ἡ Γαλλία, πολλάκις ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν Ὀσμα-

(1) Τῶν *προβιγκιανῶν* δηλονότι.

νιδῶν ἢ ἐμελέτησαν νὰ ἀγωνισθῶσιν ἐν ταῖς ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχομέναις χώραις, καὶ πάντοτε ἔβλεπον αὐτοὺς προθύμους νὰ δράξωσι τὰ ὅπλα, καὶ πάντοτε ἐγκατέλειπον αὐτούς, καὶ πάντοτε πάλιν εὕρισκον αὐτοὺς ἑτοίμους νὰ λησμονήσωσι τὰ παθήματα, ἵνα ἐκ νέου ἐξεγερθῶσιν. Εἰς τοὺς ἀδιαλείπτους δὲ σχεδὸν τούτους ἀγῶνας κατέστη προφανὲς ὁπόσον οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος μάλιστα Ἕλληνες ἀπέβησαν διάφοροι τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ὁπόσον ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπικρατήσασα ἐνταῦθα φραγκοκρατία συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν πρακτικὴν ἄσκησιν τοῦ φυσικοῦ μαχίμου πνεύματος, τοῦ ὁποίου οὐδέποτε ἐστερήθη ὁ ἑλληνισμός.

Ἡ Κορώνη κατὰ παλαιὰν χαλκογραφίαν

Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάλυσιν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχῆς τῶν ἀδελφῶν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου οἱ Ἐνετοί, προβλέποντες ὅτι ὁ Μωάμεθ Β' ἔμελλε νὰ ἐπιτεθῇ καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ κτήσεων αὐτῶν (Κορώνης, Μεθώνης, Μάνης, Ναυπλίου, Ἄργους καὶ Μονεμβασίας), ἤρξαντο πρῶτοι τῶν κατ' αὐτοῦ ἐχθροπραξιῶν. Καὶ τότε ἀμέσως ἐκάλεσαν εἰς τὰ ὅπλα τοὺς Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου, ὑποσχόμενοι πᾶσαν συνδρομήν. Ἡ φωνὴ αὐτῶν εἰσηκούσθη τῷ 1463· ἡ Σπάρτη καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐπανέστησαν ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ Ράλλην, οἱ δ' Ἀρκάδες ὑπὸ τὸν Πέτρον Μπούαν. Πολλοὶ ἐπῆλθον ἐκ Κρήτης ἐπίκουροι. Οἱ κάτοικοι τῆς Κορίνθου, καίτοι ὑπὸ ὀσμανικῆς φρουρᾶς συνεχόμενοι, συνενοοῦντο μετὰ τῶν ἔξω Ἑλλήνων. Ἀλλ' αἱ περιπέτειαι τοῦ ἀγῶνος τούτου ὑπῆρξαν οἰκτραί εἰ καὶ οὐχὶ ἄδοξοι. Συγκροτηθείσης περὶ Πάτρας μάχης πρὸς τὸν Ὀμάρμπεϋν, ὁ Μαχαὴλ Ράλλης ἔτρεψε τοὺς πολεμίους κατὰ κράτος· καὶ ἀρκούμενος εἰς τοῦτο τὸ κατόρθωμα δὲν ἐνόμισε συνετὸν νὰ ἐπιτείνῃ πολὺ τὴν δίωξιν. Ἀλλ' ὁ ἐνετὸς ναύαρχος ἐπέμεινε νὰ μὴ ἀφήσῃ τὴν ὑποχώρησιν ἀνενόχλητον. Εἰς μάτην ὁ ἕλλην ἀρχηγὸς καὶ οἱ ἐγχώριοι ἄρχοντες ἔλεγον ὅτι ἡ καταδίωξις ἠμπορεῖ ν' ἀποβῇ ἐπικίνδυνος· ὁ Ἐνετὸς ἐκραύγαζεν ὅτι ἐξ ἀπιστίας καὶ ἀνανδρίας πρεσβεύουσι τοιαῦτα. Ὅθεν θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες οἱ ἡμέτεροι ἐπορεύθησαν πρὸς τὰ πρόσω, μέχρις οὗ περιπλακέντες εἰς δυσχωρίας δεινὰς καὶ διαιρεθέντες ἐξ ἀνάγκης ἔπαθον ὑπὸ τῶν ἐπιστρεψάντων Ὀσμανιδῶν ἧτταν ὀλεθρίαν, καθ' ἣν ὁ μὲν ἐνετὸς ναύαρχος ἔπεσεν, ὁ δὲ Μιχαὴλ Ράλλης συλληφθεὶς ἀνεσκολοπίσθη. Πρὸ τούτου οἱ Τοῦρκοι κυριεύσαντες τὸ Ἄργος ἐτουφέκισαν 60 Κρῆτας ἐκ τῆς φρουρᾶς αὐτοῦ καὶ ἐπιδραμόντες μέχρι Κορώνης συνέλαβον 500 ἐκ τῶν περιχώρων κατοίκους οἵτινες, σταλέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, πάντες αὐτόθι ἐδιχοτομήθησαν. Τῷ δὲ 1470, πολιορκηθείσης τῆς Χαλκίδος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μωάμεθ Β', οἱ Ἕλληνες συνέδραμον τοὺς Ἐνετοὺς εἰς τὴν γενναίαν αὐτῶν ἀντίστασιν· αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ πολλὰ Ἑλληνίδων πτώματα εὑρέθησαν αὐτόθι μετὰ τὴν ἅλωσιν. Ταῦτα περὶ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου πεσόντων. Ἀλλὰ τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ἐπιζησάντων, Οἱ γενναιό-

τεροι κατέφυγον εἰς ἀπροσίτους δυσχωρίας τοῦ Ταϋγέτου, οἱ δὲ λοιποὶ διήγαγον βίον καθ᾽ ὃν πολλάκις ἐφθόνησαν τὴν τύχην τῶν θανόντων.

Τελευταῖον τῷ 1479 συνωμολογήθη μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων εἰρήνη. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς συνθήκας ταύτας οἱ πρῶτοι ἀπέδωκαν πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τοὺς δευτέρους τὴν Μάνην καὶ ἐνταῦθα ἠλάττωσαν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν Ἑλλήνων ἁρματολῶν, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἁρματολῶν τούτων Κορκόδειλος Κλαδᾶς, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος εἷλκε τὸ γένος ἐξ Ἠπείρου, πρὸ καιροῦ ὅμως εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἐν Πελοποννήσῳ, ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ μόνος τὸν ἀγῶνα καὶ φυγὼν μὲν ἐκ Κορώνης, ἀθροίσας δὲ περὶ ἑαυτὸν ἑκκαίδεκα, ὡς βεβαιοῦσι, χιλιάδας ἀποκεκηρυγμένων ἀνδρῶν εἰσήλασεν εἰς τὴν μέσην Μάνην καὶ κατέλαβε πλεῖστα αὐτῆς χωρία καὶ ὀχυρώματα, ἐκδιώξας ἢ αἰχμαλωτεύσας τοὺς μωαμεθανοὺς φρουράρχους καὶ σουμπασίδες. Ἡνώθη δὲ μετ᾽ αὐτοῦ καὶ ἕτερος ὁπλαρχηγός, ὁ Θεόδωρος Μπούας, ἀρχηγὸς ὢν τῶν ἐν Ναυπλίῳ 60 ἐφίππων ἁρματολῶν. Ὁ Κλαδᾶς ἀντέστη ἐφ᾽ ἱκανὸν χρόνον καὶ ἐπανειλημμένως κατετρόπωσε τὰ κατ᾽ αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα τάγματα. Ἀλλ᾽ ἐπὶ τέλους διχονοήσας πρὸς τὸν Θεόδωρον Μπούαν, ὅστις κατέφυγε πάλιν πρὸς τοὺς Ἐνετούς, εἰς Κορώνην, καὶ ἰδὼν πολλαπλασιασθείσας τὰς τῶν πολεμίων δυνάμεις ὑπεχώρησε διὰ θαλάσσης εἰς Νεάπολιν, ὅπου ἔτυχε λαμπρᾶς δεξιώσεως παρὰ τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου καὶ ἐτησίας συντάξεως 300 δουκάτων. Οὐδ᾽ ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν· διότι τῷ 1481 ἀπελθὼν μετὰ τοῦ Ἰωάννου Καστριώτου, υἱοῦ τοῦ Γεωργίου, εἰς Ἤπειρον διὰ 4 γαλερῶν, ἃς παρέσχεν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς Φερδινάνδος, προήλασε μέχρις Αὐλῶνος καὶ μέχρι τῶν ὀρέων τῆς Χειμάρρας. Πεντήκοντα χριστιανικὰ χωρία ἐπανέστησαν ἅμα ἐλθούσης τῆς ἐπικουρίας ταύτης καὶ ἀπεδίωξαν τοὺς δεσπότας αὐτῶν. Τρεῖς χιλιάδες πολέμιοι ἐλθόντες εἰς βοήθειαν τοῦ φρουρίου τῆς Χειμάρρας κατετροπώθησαν, ὁ δὲ Κλαδᾶς κατέλαβε τό τε φρούριον τοῦτο καὶ τὸ τοῦ Παπάλου ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως Φερδινάνδου. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τῆς 15 ἑκατονταετηρίδος προεκλήθη ὑπὸ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κίνημα τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν πολὺ σπουδαιότερον.

Ὁ νέος καὶ φιλοπόλεμος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Κάρολος Η΄ συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ κατακτήσῃ μὲν τὴν Ἰταλίαν, ὁρμώμενος δ᾽ ἐκεῖθεν νὰ καταλάβῃ καὶ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον. Ὅθεν ἀγοράσας παρ᾽ Ἀνδρέου Παλαιολόγου, τοῦ υἱοῦ μὲν Θωμᾶ τοῦ πάλαι ποτὲ δεσπότου τῆς Πελοποννήσου, ἀνεψιοῦ δὲ τοῦ τελευταίου ἕλληνος αὐτοκράτορος, τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκείνου δίκαια ἐταινιώθη τὸ δικαίωμα αὐτοῦ καθ᾽ ἣν ἡμέραν τῷ 1495 εἰσῆλθε θριαμβικῶς εἰς Νεάπολιν καὶ ἐπεχείρησε συνεννοήσεις μετὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δυρραχίου, τοῦ Κωνσταντίνου Ἀριανίτου, καὶ διαφόρων ἄλλων προυχόντων. Μεγάλαι ἀποθῆκαι ὅπλων παρεσκευάσθησαν ἐν Δυρραχίῳ· ἀπόστολοι δὲ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀλβανίας καὶ τῶν σλαυικῶν ἐπαρχιῶν προσήρχοντο εἰς Ἐνετίαν καὶ εἰς Ἀπουλίαν, ἵνα κανονίσωσι τὸ κίνημα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γάλλων. Καὶ συνεφωνήθη λοιπὸν ὅτι ὁ Κάρολος θέλει ἐπιπλεύσει ἐξ Ὑδροῦντος εἰς Αὐλῶνα καὶ πορευθῇ ἐξ Αὐλῶνος ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, δορυφορούμενος ὑπὸ Ἑλλήνων, Σλαύων καὶ Ἀλβανῶν. Βεβαιοῦται μάλιστα ὅτι 5.000 Ἕλληνες, θεσσαλοὶ καὶ ἠπειρῶται, προλαβόντες κατέλαβον τὴν Σκόδραν καὶ ἄλλα ἐπίκαιρα σημεῖα. Τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι οἱ Τοῦρκοι οἱ οἰκοῦντες εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Μακεδονίας, μαθόντες τὰ παρασκευαζόμενα, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ μεσόγεια· τοσοῦτον δὲ τρόμον εἶχεν ἐμποιήσει ἡ θρυληθεῖσα ἄφιξις τοῦ Καρόλου Η΄

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

Υἱὸς τοῦ Θωμᾶ,

ὁ παραχωρήσας τὰ αὐτοκρατορικὰ αὐτοῦ δικαιώματα εἰς τὸν βασιλέα

τῆς Γαλλίας Κάρολον Η΄.

(Τοιχογραφία τοῦ Βερναρδίνου Pinturicchio ἐν τῇ εἰκόνι τῆς «Ὑπεραπολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπὸ τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης» ἐν τοῖς δώμασι τοῦ Borgia (Appartamento Borgia) τοῦ μεγάρου τοῦ Βατικανοῦ)

(Ε΄β΄ 170)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α.Ε.

καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Βαγιαζὴτ ὥστε οὗτος ἡτοιμάσθη νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν ἀπερχόμενος ἐκ Βυζαντίου εἰς Ἀσίαν. Δυστυχῶς ὁ Κάρολος Η΄ δὲν ἐξελέξατο πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ τελικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ οὔτε τὴν εὐθυτέραν οὔτε τὴν ὁμαλωτέραν ὁδόν· διότι φυσικὸν ἦτο ἡ κατακτητικὴ εἰς τὴν Ἰταλίαν εἰσβολή του νὰ προκαλέσῃ τὴν δυσμένειαν τῶν διαφόρων τῆς χερσονήσου ταύτης δυναστῶν καὶ ν' ἀναγκάσῃ τὸν βασιλέα ἢ νὰ ἀναλάβῃ ἀγῶνα προκαταρκτικὸν δεινότατον ἢ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Γαλλίαν ἄπρακτος, ἐγκαταλείπων κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν τύχην. Τῳόντι οἱ Ἐνετοὶ καὶ ὁ πάπας Ἀλέξανδρος ς΄, συμμαχήσαντες μετὰ τῶν βασιλέων τῆς Καστιλλίας καὶ τῆς Ἀραγωνίας, ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ· ὁ δὲ ἐνικηφόρησε μὲν περὶ Φορνουόβο καὶ ἐπανῆλθεν ἐντίμως εἰς τὰ ἴδια ἀλλ' ἐδέησε νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐκτελέσεως τῶν μεγάλων ἐκείνων βουλευμάτων. Οὐδὲ ἠρκέσθησαν οἱ ἀντίπαλοί του εἰς ταῦτα, ἀλλὰ κατεμήνυσαν πάντα τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ προπαρασκευασθέντα εἰς τὸν Βαγιαζήτ, ὅστις προειπὼν ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον ς΄ εὐχαριστηρίῳ αὐτοῦ ἀπαντήσει ὅτι τὸ κίνημα θέλει ἀποβῆ ὀλέθριον εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἐτήρησε πιστῶς τὸν λόγον, ἐπαγαγὼν τιμωρίας δεινὰς εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας.

Κάρολος Ζ΄ ἢ Η΄:
βασιλεὺς τῆς Γαλλίας.
(Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Παρισίων)

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι μετ' ὀλίγον ἡ Ἐνετία προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ προεκάλεσε τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐπανάστασιν· καὶ τὸ ἔτι παραδοξότερον, ὅτι τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπήκουσαν εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην. Οἱ προπάτορες ἡμῶν, καίτοι ἐδεκατεύθησαν τῷ 1496 ὡς ἐκ τῆς καταγγελίας τῶν Ἐνετῶν, δὲν ἐδίστασαν τρία κατόπιν ἔτη νὰ ἄρωσι μὲν αὖθις τὰ ὅπλα κατὰ τῶν πολεμίων, νὰ συμπαραταχθῶσι δὲ ἐπὶ τούτῳ μετὰ τῶν προσφάτων αὐτῶν προδοτῶν ὡσανεὶ προέκειτο περὶ πιστοτάτων φίλων. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ 1499 ἀπέτυχεν ὅπως καὶ τὰ προηγούμενα, διότι πολυάριθμος ὀσμανικὸς στρατὸς εἰσβαλὼν εἰς τὴν χερσόνησον ἐδῄωσε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ὅλας τὰς κινηθείσας χώρας.

Οὐδὲν ἧττον οἱ Ἕλληνες ἐπέμειναν ἀγωνιζόμενοι ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν καὶ ἀφοῦ διεκρίθησαν ἐν τῇ δυστυχεῖ ἀμύνῃ τῆς Μεθώνης, ἣν κατώρθωσεν ὁ Βαγιαζὴτ νὰ κυριεύσῃ τῇ 10 Αὐγούστου 1500, καθὼς μετά τινας ἡμέρας καὶ τὴν Κορώνην καὶ τὴν Πύλον, αὐτοὶ ἔσωσαν μετ' ὀλίγον τὸ Ναύπλιον. Ἀνάλογά τινα συνέβησαν καὶ ὅτε τῷ 1532 ὁ ναύαρχος τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε΄ ἐξεπόρθησε τὴν Κορώνην. Εἰς τὸ κατόρθωμα τοῦτο συνετέλεσαν πολὺ οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, ἰδίως ὁ Θεόδωρος Ἁγιαποστολίτης, ὁ Μιχαὴλ Καλόφωνος, ὁ Νικόλαος Μαμωνᾶς καὶ ὁ ἐν τῇ ἐφόδῳ πεσὼν Θεόδωρος Βουκίτης. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ Δόριας ἐκυρίευσε τὰς Πάτρας, τὸ Ῥίον καὶ τὸ Ἀντίρριον. Οἱ πέριξ Ἕλληνες ἐπανέστησαν ἀμέσως, μὴ θέλοντες ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτῶν νὰ ἀναλογισθῶσι τὸ ἀποβησόμενον, ἐνῷ οἱ ψυχρότερον βλέποντες τὰ πράγματα δυτικοὶ ἤξευρον κάλλιστα τὸ ἀποβησόμενον τοῦτο. «Ὡς ἀληθὲς φημίζεται», ἔγραφε τῇ πρώτῃ Νοεμβρίου 1532 ὁ ἐν Γενούῃ πρέσβυς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φραγκίσκου

Α', «ὡς ἀληθὲς φημίζεται ὅτι ὁ Δόριας καταλαβὼν τὰς Πάτρας πορεύεται κατὰ τῆς Ναυπάκτου, καθότι οἱ Ἕλληνες δράξαντες τὰ ὅπλα ἐφόνευσαν ὅσους ἠδυνήθησαν Τούρκους. Ἀλλ' ἐπανερχομένου τοῦ στόλου εἰς Γένουαν θέλουσιν ἐκτεθῇ εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν πολεμίων αὐτῶν». Ὅπερ καὶ συνέβη· διότι, καθὼς γράφει ἕτερος σύγχρονος, μεγάλων δυσπραγιῶν τοῖς καθ' Ἑλλάδα χριστιανοῖς ἐγεγόνει παραίτιος ὁ Δόριας, οἱ Τοῦρκοι ἐπετέθησαν τοῖς παροικοῦσιν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ πολλοὺς μὲν τοῦ ζῆν πολυτρόπως ἀπήλλαξαν, οὐκ ὀλίγους δὲ ἐφυγάδευσαν, ἐπανάστασιν ὑπὸ τούτων ὑποτοπάζοντες (1).

Ἀνδρέας Δόριας

Παραλείπομεν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούνους διάφορα κινήματα τῆς Ἀλβανίας, ὅπου τῷ μὲν 1565 ἐγένετο στάσις ἕνεκα τῶν φόρων καὶ τοῦ παιδομαζώματος, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἠναγκάσθη ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις νὰ στείλῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 500 γενιτσάρους εἰς ἐπικουρίαν τῆς ἐν τῇ χώρᾳ εὑρισκομένης στρατιωτικῆς δυνάμεως· καὶ πάλιν τῷ 1570 νέα ἐπανάστασις τῇ συνδρομῇ τῶν Ἑνετῶν καθ' ἣν βεβαιοῦται ὅτι οἱ περὶ τὴν Σκόδραν καὶ τὸ Μαυροβούνιον χριστιανοὶ καθυπέταξαν πολλὰς τῶν πολεμίων πόλεις. Ἀλλὰ τῶν γεγονότων τούτων δὲν φαίνονται μετασχόντες οἱ ἡμέτεροι· ὅθεν ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ κυρίως ἑλληνικὰ κινήματα. Τῷ 1571 νέα συνεκροτήθη συμμαχία μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰσπανίας, τῆς ἐνετικῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Ταύτης δὲ τῆς συμμαχίας ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη περὶ Ἐχινάδας καὶ Ναύπακτον ναυμαχία, καθ' ἣν ὁλοσχερῶς σχεδὸν κατεστράφη ὁ ὀσμανικὸς στόλος. Πολυάριθμοι ἕλληνες ναῦται μετέσχον τοῦ θαλασσίου τούτου ἀγῶνος, ἂν καὶ ἄδηλον ἂν ἦσαν τῳόντι 25.000 καὶ ἐπέκεινα ἐν τῷ ὀσμανικῷ στόλῳ, 5.000 δὲ ἐν τῷ ἐνετικῷ. Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ἠναγκάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ ἐχθρῶν, πλεῖστοι δὲ αὐτῶν ἔπεσον ἐν τῷ παρὰ φύσιν τούτῳ ἀγῶνι· ἀλλ' ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἐγένοντο συγχρόνως κινήματα ἐθνικά. Ἡ Πελοπόννησος, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, ἡ Μακεδονία καὶ τὸ Αἰγαῖον ἐσείσθησαν ὑπὸ τοῦ κρότου τῶν πυροβόλων τῆς πολυθρυλήτου ναυμαχίας καὶ διὰ τῶν προτροπῶν καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ περιφανοῦς αὐτῆς ναυάρχου Ἰωάννου τοῦ Αὐστριακοῦ, Λοιδωρικιῶται, Βιτρινιτσιῶται καὶ Γαλαξειδιῶται εἰς 3000 συμποσούμενοι, ἐὰν ἀληθεύῃ κατὰ τοῦτο τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου, ὥρμησαν πρὸς τὰ Σάλωνα, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλουσιν εὕρει τοὺς πολεμίους ἀπαρασκεύους καὶ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ θέλει ἔλθει ἡ προαγγελθεῖσα τῶν Φράγκων ἐπικουρία. Δυστυχῶς οἱ μὲν Φράγκοι δὲν ἐφάνησαν, ὁ δὲ ὀσμανικὸς στρατὸς εὑρέθη ἕτοιμος ν' ἀποκρούσῃ πᾶσαν κατὰ τῶν Σαλώνων ἐπίθεσιν. Ὅθεν οἱ ἐπαναστάται διελύθησαν ἄπρακτοι, τὸ δὲ ἔτι δυστυχέστερον 80 κεφαλάδες αὐτῶν, ὅ ἐστιν ἀρχηγοί, ἀπατηθέντες ὑπὸ τῶν ὅρκων τοῦ μπέϋ τῶν Σαλώνων ὅτι οὐδὲν κακὸν θέλουσι πάθει, προσῆλθον εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ὅπου συλληφθέντες καὶ δεσμευθέντες ἐσφάγησαν ἅπαντες, ἐξαιρέσει ἑνὸς καὶ μόνου, τοῦ Βουνοχωρίτου Δημητρίου Λυκοθανάση, ὅστις ῥήξας τὰ δεσμὰ καὶ ἁρπάσας τὴν σπάθην ἑνὸς ἐκ τῶν δημίων ἐφόνευσε δύο Τούρκους καὶ τὸν θυρωρὸν καὶ τρέχων ὡς ἔλαφος ἐσώθη ἀπὸ τῆς κρεουργίας ἐκείνης. Ἦσαν δὲ οἱ θανατωθέντες 22 Γαλαξειδιῶται, 3 Βουνοχωρῖται, 2 Πεντεωρῖται, 3 Ἁγιαθυμιῶται, 10 Βιτρινιτσιῶται, 3 Κισσελῖται, 2 Βιδαδῖται, 20 Λοιδωρικιῶται καὶ 14 Σαλωνῖται, «ὅλοι

(1) Τότε ἀκριβῶς μετενάστευσαν ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἀπὸ Κορώνης πολυπληθεῖς Ἑλληναλβανοὶ ἐγκατασταθέντες ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε' ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ.

διὰ τὴν πατρίδα καὶ διὰ τὴν θρησκείαν, συμπαθημένοι ἀπὸ ὅλες τὲς ἁμαρτίες», καθὼς λέγει τὸ χρονικὸν τοῦ Γαλαξειδίου.

Συγχρόνως οἱ ἀδελφοὶ Μελισσηνοί, Μακάριος, ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιδαύρου, καὶ Θεόδωρος ὁ χωροδεσπότης, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἰδίως ἐν Μάνῃ, καὶ διεξήγαγον πόλεμον διετῆ ἰδίοις ἀναλώμασιν. Εἰς μάτην ὅμως ἐξώρκιζον τὸν Ἰωάννην τὸν αὐστριακὸν νὰ πέμψῃ τελευταῖον τὰς βοηθείας ἐπὶ τῇ ἐπαγγελίᾳ τῶν ὁποίων ἐξηγέρθησαν. Ὁ Ἰωάννης ἀπεκρίνετο προφασιζόμενος ἀναβολὰς καὶ ὑποσχόμενος πάντοτε ἐπικουρίας, αἵτινες ὅμως ποτὲ δὲν ἦλθον. Ὅθεν ἐπὶ τέλους ἀπελπισθέντες οἱ ἐπαναστάται κατέθεσαν τὰ ὅπλα, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ αὐτῶν διεπέρασαν εἰς Νεάπολιν, ὅπου ἀπέθανον καὶ ἐτάφησαν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. Τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῶν ἐγερθὲν μνημεῖον βεβαιοῖ ὅτι εἶχον ἀγωνισθῇ μετὰ πεζῶν μὲν 25.000, ἱππέων δὲ 3.000. Καὶ τί μὲν ἀπέγιναν οἱ ἐν Πελοποννήσῳ μείναντες συναγωνισταὶ αὐτῶν δὲν ἠξεύρομεν· γινώσκομεν ὅμως ὁποίαν τύχην ἔλαβον οἱ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Αἰγαίῳ συνέταιροι, διότι περὶ τὰς 30.000 Ἑλλήνων, κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, ἢ ἐσφάγησαν, ἢ ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου οἱ μὲν γέροντες ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ νέοι καὶ αἱ νέαι εἰσήχθησαν εἰς τὰ βασιλικὰ ἀνάκτορα, οἱ δὲ ρωμαλεώτεροι τῶν ἀνδρῶν κατεδικάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὰ κάτεργα. Καὶ ἐπὶ πᾶσιν οἱ ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Θεσσαλονίκης ἐκάησαν ἐπὶ πυρᾶς.

Πάπας Πίος Ε' ἐπὶ μεταλλίου ἀναμνηστικοῦ τῆς ναυμ. Ναυπάκτου

Αἱ ἀδιακόπως ἐπαναλαμβανόμεναι καὶ ἀδιακόπως εἰς οἰκτρὸν τέλος ἀπολήγουσαι αὗται ἐπαναστάσεις δὲν ἀπέβαινον ἐν τούτοις ὅλως ἄγονοι. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἑνετικὴ κυβέρνησις ἄρχουσα πολλῶν ἔτι ἑλληνικῶν χωρῶν ἠναγκάζετο νὰ περιποιῆται διὰ ποικίλων προνομίων τοὺς ἀρειμανίους τούτους ὑπηκόους, καὶ ἰδίως νὰ προστατεύῃ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν κατὰ τῶν παρεμβάσεων καὶ τῶν καταπιέσεων τοῦ λατινικοῦ κλήρου, ἀφ' ἑτέρου ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις μὴ δυναμένη νὰ ἐπαρκῇ δι' ἰδίων δυνάμεων εἰς τὴν περιστολὴν τῆς πολυκεφάλου ταύτης ἐπαναστατικῆς ὕδρας καὶ ἐλπίζουσα νὰ μετριάσῃ τὴν ἀδιόρθωτον ῥοπὴν ἣν εἶχον οἱ ραγιάδες εἰς τὸ νὰ ἀφηνιάζωσιν ἀπεφάσισε νὰ μιμηθῇ τοὺς Ἐνετοὺς τοὺς ἔχοντας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν τοσούτους ἕλληνας ἀρματολούς, καὶ ἀνεγνώρισε πολλὰ ἀρματολίκια, ἐπιτρέψασα εἰς αὐτὰ τὴν φρούρησιν καὶ τὴν ἀστυνομίαν τῶν ὀρεινῶν μάλιστα ἐπαρχιῶν εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Ἤπειρον, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἀλλ' οὐδ' αὕτη ἡ παραχώρησις τὴν ὠφέλησε πολύ. Τῷ 1585 ὁ ἀρματολὸς Βονίτσης καὶ Λούρου Θεόδωρος Γρίβας, προτιμῶν τῆς ὀσμανικῆς τὴν χριστιανικὴν τῆς Ἐνετίας κυριαρχίαν καὶ δίδων ὦτα ἀκροάσεως εἰς τὰς εἰσηγήσεις αὐτῆς, ἐξηγέρθη ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν μιᾷ νυκτὶ ἔσφαξε τοὺς ἐν Βονίτσῃ καὶ Ξηρομέρῳ Τούρκους. Τούτου δὲ τὸ παράδειγμα μιμηθέντες καὶ οἱ ἀρματολοὶ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος κατέλαβον τὴν Ἄρταν καὶ ὥδευσαν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων, δεινὰς κατὰ τῶν πολεμίων καθ' ὁδὸν ἐπαγόμενοι συμφοράς. Ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται προσεβλήθησαν διχόθεν· οἱ μὲν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ Ὀσμα-

νίδαι ἔδραμον εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης τῆς Ἠπείρου, ὁ δὲ πασᾶς τῆς Ναυπάκτου ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ὁ Θεόδωρος Μπούας ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ περὶ Ἀχελῷον, πολλὰς ὅμως λαβὼν πληγὰς ἐδέησε νὰ ὀπισθοχωρήσῃ εἰς τὰς κλεισούρας τῶν παρακειμένων ὀρέων καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἀδελφοῦ του Γκίνη Μπούα. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν Ἠπείρῳ ἐπαναστάται κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας ἐπελθουσῶν δυνάμεων, ὁ δὲ Γκίνης διωκόμενος ἔφθασεν εἰς Περατιάν, ὅπου ἔπεσε γενναίως μαχόμενος· ὥστε ὁ Θεόδωρος ἔχων ἔμπροσθεν τὸν πασᾶν τῆς Ναυπάκτου καὶ κινδυνεύων νὰ προσβληθῇ ὄπισθεν ὑπὸ τῶν ἐξ Ἠπείρου ἐρχομένων πολεμίων ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ καὶ διεπέρασε μετ' ὀλίγων πιστῶν ὀπαδῶν εἰς Ἰθάκην, ὅπου ἀπεβίωσεν ἐκ τῶν πληγῶν. Τότε ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις διώρισεν ἀντὶ τοῦ Γρίβα ἁρματολὸν τὸν ἐκ Βάλτου Τριμπούκην Συντεχνιώτην.

Ἰωάννης ὁ Αὐστριακὸς

Περὶ τοῦ Μαλάμου, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, σῴζεται ἓν τῶν ἀρχαιοτέρων δημωδῶν ᾀσμάτων.

Μαλάμος ὡροβόλαε νὰ πά' νὰ προσκυνήσῃ,
Οἱ γέροντες πάγουν μπροστά, κατόπιν ὁ Μαλάμος.
Στὸν δρόμον ὅπου πήγαιναν, στὸν δρόμο ποὺ πηγαίνουν,
Μαλάμος κοντοστάθηκε, τοὺς γέροντας φωνάζει·
«Γιὰ σταματᾶτε, γέροντες, κάτι θὰ σᾶς ρωτήσω·
Ἀπόψ' εἶδα στὸν ὕπνο μου, στὸν ὕπνο ποὺ κοιμούμουν,
Τὸ δαμασκί μου τὸ σπαθὶ ἐρράγισε στὴ μέση,
Καὶ τὸ μακρὺ τουφέκι μου δὲν ἔτρωγε μπαροῦτι.
Τὸ ὄνειρό μου, γέροντες, εἶναι κακὸ σημάδι.
Γιὰ τοῦτο σᾶς σταμάτησα νὰ πᾶτε στὸ καλό σας,
Κ' ἐγὼ παγαίνω στὰ βουνά, εἰς τὰ παλιὰ λημέρια,
Νὰ ζῶ μὲ τὰ κρύα νερά, στὰ δέντρα τεντωμένος.
Οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἄπιστοι, τὸν λόγο δὲν φυλάγουν,
Κι ὅσοι κλέφτες προσκύνησαν, τοὺς πῆραν τὰ κεφάλια»

Εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν ὀργασμὸν τῶν Ἑλλήνων συνετέλουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, παρεκτὸς τῶν Ἐνετῶν, καὶ οἱ στόλοι τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης, τῶν ἐν Μελίτῃ ἱπποτῶν καὶ τῆς Νεαπόλεως, οἵτινες διέτρεχον τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας ἐκδικούμενοι τοὺς Ὀσμανίδας διὰ τὴν ἐν ἔτει 1565 γενομένην ὑπ' αὐτῶν πολιορκίαν τῆς Μελίτης, ἐν ᾗ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἡμισελήνου δεινὴν εἶχον ὑποστῇ ἀποτυχίαν. Οἱ στόλοι οὗτοι ὑπεκίνουν ἀπαύστως τοὺς κατοίκους τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων, μικρὸν φροντίζοντες περὶ τῆς περαιτέρω τύχης τῶν πειθομένων εἰς τὰς προτροπὰς αὐτῶν. Ἐν ἀρχῇ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος, 1603—1606, οἱ ἱππόται τῆς Μελίτης, συνεννοηθέντες μετὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Ἑλλήνων, ἔπλευσαν πρὸς τὰ παράλια αὐτῆς ἐπὶ σκοπῷ ἀποβάσεως· ἀλλ' ἡ συνωμοσία εἶχε προδοθῆ, πολλοὶ τῶν μεμυημένων ἐσφάγησαν, εἷς ἱερεὺς ἐλεπίσθη ζῶν, τὸ δὲ δέρμα αὐτοῦ καὶ πολλαὶ κεφαλαὶ τῶν συνωμοτῶν ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὑπὸ τῶν αὐτῶν καταδρομέων παροτρυνόμενοι ἐπανέστησαν πάλιν οἱ Μανιᾶται, τῶν ὁποίων ὅμως τὸ κίνημα ἔλαβε μετ' ὀλίγον χαρακτῆρα πολὺ σπουδαιότερον.

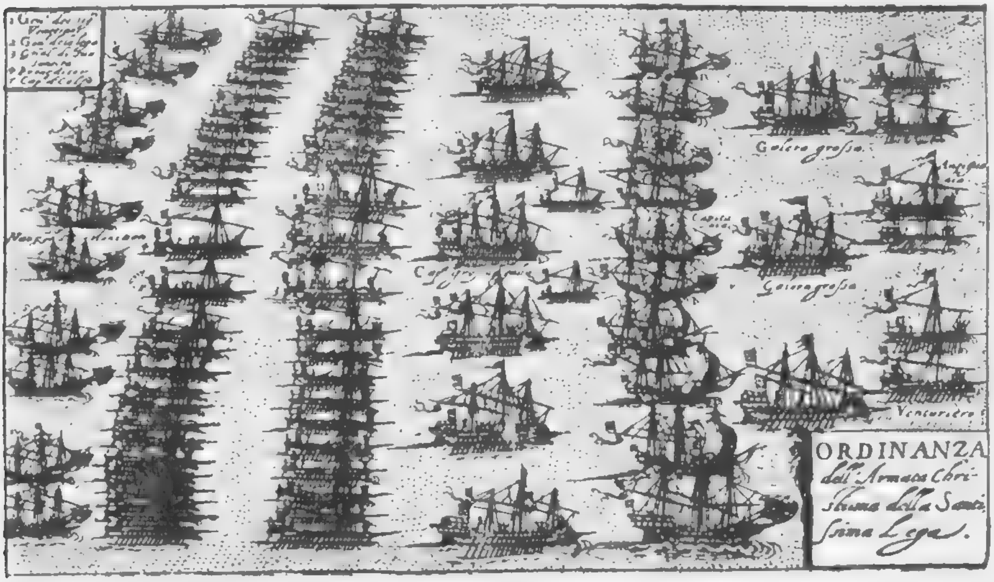
Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ (7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1571)

(Κατὰ τοιχογραφίαν τοῦ Ἀνδρέου Βικεντίου ἐν τῷ Ἀνακτόρῳ τῶν Δογῶν ἐν Ἐνετίᾳ)

(Ε΄β΄ 178)

Ε... ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α.Ε.

Κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὁ γάλλος δοὺξ τοῦ Νεβέρς, Κάρολος Β', ἀξιῶν ὅτι ἔχει κληρονομικὰ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Παλαιολόγων ὡς ἀπόγονος τοῦ μαρκίωνος τῆς Μομφερράτης Θωμᾶ, υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ πρεσβυτέρου, ἦλθεν εἰς συνεννοήσεις καὶ διαπραγματεύσεις μετὰ διαφόρων προυχόντων τῆς Ἑλλάδος· καὶ πρῶτον διά τινος ὀνομαστοῦ νορμαννοῦ καταδρομέως Ἰακώβου Πέτρου πρὸς τοὺς Μανιάτας. Ὁ ἐπίσκοπος Μάνης Νεόφυτος, ὁ μητροπολίτης Λακεδαίμονος Χρύσανθος

Παράταξις τῶν στόλων κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Ναυπάκτου
(Σχεδιάγραμμα G. Rosaccio)

Λάσκαρις, οἱ ἀδελφοὶ Κοσμάδες, οἱ Κοντόσταυλοι, οἱ Καλαποθῆδες καὶ ἄλλοι ἔγκριτοι τῆς Πελοποννήσου ἄνδρες ἐπεχείρησαν συνεχῆ πρὸς τὸν δοῦκα ἀλληλογραφίαν, ἐν ᾗ προσηγόρευον αὐτὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, προέτρεπον νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν ἔλευσίν του καὶ ἐβεβαίουν ὅτι οἱ Ἕλληνες περιέμενον αὐτὸν ὡς Μεσσίαν. Τότε ὁ δοὺξ τοῦ Νεβὲρς ἔπεμψεν εἰς Πελοπόννησον ἐπισημοτέρους τινὰς ἐπιτρόπους αὐτοῦ, προϊσταμένου τοῦ κόμητος Chasteau Regnault, οἵτινες εὗρον αὐτόθι πολλοὺς καὶ ἄλλους προεστῶτας προθύμους νὰ συμπράξωσιν, ὧν οἱ γνωστότεροι εἰσὶν ὁ Γρηγόριος Κλινοδῆς, ὁ Πατρίκιος Φωκᾶς, ὁ Δημήτριος Νίκλος, ὁ Κωνσταντῖνος Πούβαλος, ὁ Νικήτας Μελισσηνός, οἱ Στεφανόπολοι, οἱ Μέδικοι. Ἐκ δὲ τῆς Πελοποννήσου μετέβησαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ δουκὸς εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ συνεννοήθησαν μετὰ διαφόρων ἐπισκόπων καὶ προκρίτων τῆς Ἠπείρου, τῆς Δαλματίας, τῆς Κροατίας καὶ τῆς Σερβίας, ἰδίως δὲ μετὰ τοῦ μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Γαβριήλ, τοῦ μητροπολίτου Ἰωαννίνων, τοῦ ὁποίου δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα, τοῦ μητροπολίτου Δυρραχίου κὺρ Χαρίτωνος, τοῦ ἀρχιεπισκόπου Τυρνόβου καὶ πάσης Βουλγαρίας Διονυσίου Ῥάλλη τοῦ ἐκ Παλαιολόγων, καὶ τοῦ λογίου ἀθηναίου Λεονάρδου Φιλαρᾶ. Τοσοῦτο δὲ εἶχε γενικευθῆ καὶ ὡριμάσει τὸ κίνημα τοῦτο εἰς τὰς βορειοτέρας μάλιστα χριστιανικὰς χώρας ὥστε τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1612 συνεκροτήθη εἰς Κούκην τῆς Ἀλβανίας γενικὴ συνέλευσις τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἀλβανίας,

τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ τῆς Δαλματίας. Ἐν τῇ συνελεύσει ταύτῃ συνεζητήθη καὶ ἐψηφίσθη, καθάπερ ἐξάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ αὐτῆς τοῦ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀνευρεθέντος, γενικὸν ἐπαναστάσεως βούλευμα, προνοῆσαν περὶ τῆς ἀγορᾶς πολεμεφοδίων, περὶ τῆς συγκροτήσεως στρατοῦ 160.000 ἀνδρῶν, περὶ κατασκευῆς νομίσματος προσωρινοῦ ἐξαγοραστέου μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, περὶ τῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα ἔδει νὰ καταληφθῶσι καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ Κωνσταντινούπολιν πορείας. Οὐδὲν ἧττον δὲ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι, καθὰ συνάγεται ἐκ τοῦ πρακτικοῦ τούτου, οἱ ἐπαναστάται εἶχον συνομολογήσει συνθήκην συμμαχίας μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαυίας καὶ ὅτι ἤλπιζον ὡσαύτως εἰς τὴν σύμπραξιν τοῦ τῆς Γερμανίας αὐτοκράτορος. Ἐνῷ δὲ ταῦτα ἐγίνοντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁ δοὺξ Κάρολος δὲν ἔπαυε ζητῶν βοηθοὺς καὶ συνεργοὺς ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ὁ περιώνυμος καπουκῖνος Ἰωσήφ, ὁ μετέπειτα τοσοῦτο γνωστὸς ἐν Εὐρώπῃ γενόμενος ἕνεκα τῶν σχέσεων αὐτοῦ μετὰ τοῦ καρδιναλίου Ρισελιέ, ἐκήρυξε σταυροφορίαν κατὰ τῶν ἀπίστων ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Ἱσπανίᾳ, ἐν Αὐστρίᾳ. Ὁ δοὺξ Κάρολος ἐσύστησεν ἱπποτικὸν τάγμα, εἰς ὃ ἔδωκε τὴν ἐπωνυμίαν τῆς *χριστιανικῆς στρατιᾶς*, καὶ κατεσκεύασε καὶ κατήρτισε ναυτικὴν μοῖραν, ἧς τὰ πλοῖα ἐπεκλήθησαν *Ἀρχάγγελος Μιχαήλ*, *Ἅγιος Βασίλειος*, *Παναγία* καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀλλὰ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα σχέδια ἐπέπρωτο νὰ ματαιωθῶσιν, ὡς τόσα ἄλλα προηγούμενα· ἡ Ἱσπανία ἀντέπραξεν εἰς αὐτὰ ἅτε προαιρουμένη καὶ αὐτὴ τὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μακεδονίας· ἡ Ἐνετία ὡσαύτως, ἕνεκα τῶν ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεων αὐτῆς. Ἡ φωνὴ τοῦ πατρὸς Ἰωσὴφ δὲν εἰσηκούσθη· ἡ ναυτικὴ μοῖρα τοῦ δουκὸς Καρόλου κατεστράφη διὰ πυρκαϊᾶς, ἄδηλον πόθεν ἐπισυμβάσης· τῶν δὲ ἐν Κούκῃ ἀποφασισθέντων οὐδὲ ἀπόπειρα ἐκτελέσεως ἐγένετο, ὥστε οὐδεμία ἐπῆλθε τοὐλάχιστον ἀντεκδίκησις τῶν Τούρκων. Μόνος ὁ τολμηρὸς ἀρχιερεὺς Τρίκκης Διονύσιος εἰσήλασε μετὰ πολλῶν ἐπαναστατῶν εἰς Ἰωάννινα, ἀλλὰ προσβληθεὶς ἔπειτα ὑπὸ ὀσμανικῶν στρατευμάτων ἡττήθη καὶ ἐσφάγη.

Δὲν ἐπολέμουν δὲ ἢ ἐβουλεύοντο νὰ πολεμήσωσιν ἀδιακόπως μόνοι τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου οἱ Ἕλληνες ἀλλὰ καὶ οἱ νησιῶται οὐδεμίαν κατέλιπον εὐκαιρίαν νὰ ἀγωνισθῶσι, καὶ ἠγωνίσθησαν πολλάκις λαμπρῶς Τῷ 1475 ἡ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένη Λῆμνος, προσβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμὰν πασᾶ, ἐσώθη ὑπὸ τῆς ἑλληνίδος Μαρούλας. Ἡ ἡρωὶς αὕτη εἶδε πεσόντα τὸν πατέρα αὐτῆς, τὸν εἶδε καὶ ἔξω ἑαυτῆς γενομένη ἥρπασε τὸ ξίφος καὶ τὴν ἀσπίδα αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ παραδείγματός της εἰς τοσοῦτο γενναίαν ἀντίστασιν παρώρμησε τοὺς κατοίκους ὥστε ὁ Σουλεϊμάνης ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν. Τοῦτο μαθὼν τὸ κατόρθωμα ὁ ἐνετὸς ἀρχιστράτηγος Λορεδανὸς καὶ ἀμείβων τὴν ἀξιομνημόνευτον ἐκείνην ἀφοσίωσιν ἐπρότεινε μὲν τῇ γενναίᾳ Ἑλληνίδι νὰ ἐκλέξῃ σύζυγον ὅντινα προαιρεῖται ἐκ τῶν εὐγενεστέρων τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν, ἐπροίκισε δ' αὐτὴν ἐν ὀνόματι τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ. Ἂν περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ Ρόδος, ἣν κατεῖχον οἱ ἱππόται τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῶν Ἱεροσολύμων, ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς πεισματώδεις ἐφόδους τῶν Ὀσμανιδῶν, τὸ ἔργον ὠφείλετο κυρίως εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου μαχητάς. Ὅτε τῷ 1538 ὁ μέγας Σουλεϊμὰν ἐπεχείρησεν εἰς Κέρκυραν ἀπόβασιν διὰ στόλου πολυαρίθμου, οὗ ἦρχεν ὁ περιβόητος Βαρβαρόσας, οἱ κάτοικοι ἀνέδειξαν περὶ τὴν ἄμυναν γενναιότητα «ἀξίαν, εἶπεν ὁ Οὐιλλεμαῖνος, ἀνδρῶν μαχομένων μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀνεξαρτησίας ἢ ὑπὲρ ξένου κυριάρχου». Ὁ ὀσμανικὸς στρατὸς νομίσας συνετὸν νὰ ὑποχωρήσῃ συναπήγαγε μεθ' ἑαυτοῦ ὡς δούλους πεντεκαίδεκα χιλιάδας Κερκυραίων χωρικῶν, οὓς ἀνήρπασεν ἀπὸ τῆς ὑπαί-

θρου τῆς νήσου χώρας. Εἰς ἄλλην δὲ ἄκραν τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης, τῷ 1570 καὶ 1571, οἱ Κύπριοι ἔδωκαν δείγματα ἀληθοῦς ἡρωισμοῦ ἐν ταῖς πολυθρυλήτοις πολιορκίαις τοῦ Ἀμμοχώστου καὶ τῆς Νικοσσίας, ὥστε οἱ Ὀσμανίδαι δὲν ἐγένοντο κύριοι εἰμὴ ἐρειπίων καὶ ἐρημιῶν.

Ὁ σουλτάνος Σουλεϊμὰν ὁ Β'

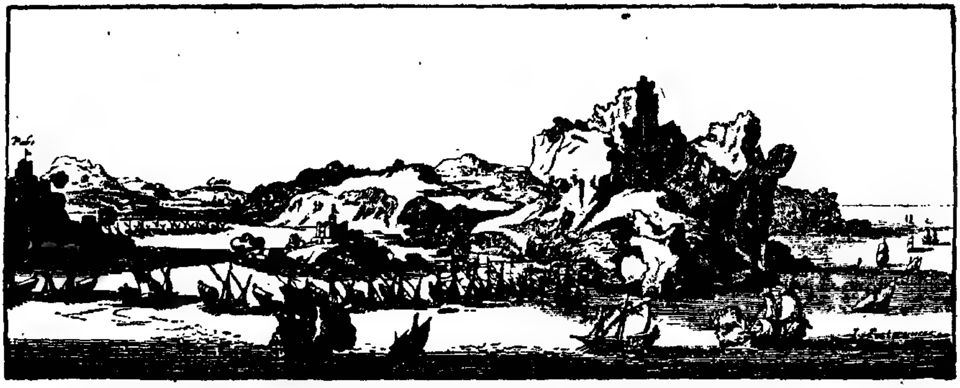
Ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους νησιώτας οἱ Κρῆτες ἠγωνίσθησαν πεισματωδέστερον καὶ γενναιότερον κατὰ πάσης ξενικῆς κυριαρχίας. Ἐν τῷ δεκάτῳ τρίτῳ βιβλίῳ ἱστορήσαμεν τὰς ἀδιακόπους σχεδὸν αὐτῶν ἐπαναστάσεις κατὰ τῆς Ἐνετίας μέχρι τῶν μέσων τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος. Τῷ 1365 νέον μέγα ἐγένετο κίνημα, οὗ προΐσταντο οἱ Καλλέργαι, Ἰωάννης, Ἀλέξιος καὶ Γεώργιος, οἵτινες ἀνακηρύξαντες τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου κύριον τῆς νήσου ἐπεχείρησαν ἀπὸ τῶν ὀρέων αὐτῶν πόλεμον κατ' ἀρχὰς ἀποβάντα ὀλέθριον εἰς τοὺς ξένους κυριάρχας. Ἐπὶ τέλους ὅμως, ἀναγκασθέντος τοῦ Λασιθίου νὰ παραδοθῇ ὑπὸ τῆς πείνης, ἅπαντες οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κινήματος ἐκαρατομήθησαν. Τῷ 1453 ὁ ἐν Ρεθύμνῳ Σίφις Βλαστὸς παρεσκεύασεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ πολλῶν ἀρχόντων, Ἰωάννου Ἀργυροπούλου, Ἰωάννου Μελισσηνοῦ, Ἰωάννου καὶ Γεωργίου Γαβαλᾶ, συνωμοσίαν, τῆς ὁποίας σκοπὸς ἦτο νὰ φονεύσωσι μὲν ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ ἅπαντας τοὺς ἐνετοὺς ὑπαλλήλους, νὰ φυλακίσωσι δὲ τοὺς ἄλλους ξένους καὶ νὰ ἀνακηρύξωσι τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν· ἀλλὰ προδοθέντος τοῦ πράγματος ἀπεκεφαλίσθησαν ὅ τε Βλαστὸς καὶ οἱ ἄλλοι αὐτοῦ συνένοχοι. Τὰ ἀλλεπάλληλα ταῦτα κινήματα τὰ ἀλλεπαλλήλως ἀποτυγχάνοντα παρηκολούθησε λῃστεία δεινή. Τῷ 1528 ὁ δοὺξ τῆς Κρήτης μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ καταστρέψῃ τὰς εἰς Ἁλίκαμπον ὀχυρωθείσας λῃστρικὰς συμμορίας. Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὰς συχνὰς τῶν τουρκικῶν στόλων ἐπιθέσεις, πολλοὺς σεισμούς, τὴν πολλάκις ἐνσκήψασαν πανώλη καὶ τὴν προϊοῦσαν χαλάρωσιν τῆς ἐνετικῆς διοικήσεως, θέλομεν ἐννοήσει τὴν δεινὴν παρακμὴν εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ ἄλλοτε τοσοῦτο πολυάνθρωπος καὶ πλουσία νῆσος. Εἰς ἕνα μόνον ἐκ τῶν λοιμῶν ἐκείνων, συμβάντα τῷ 1508, ἀπέθανον 24.000 ψυχαί. Ἐντεῦθεν ἡ Κρήτη, ἥτις κατὰ τὴν πρώτην μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα κατῳκεῖτο ἔτι ὑπὸ 700.000 ψυχῶν, ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κύπρου δὲν εἶχεν εἰμὴ 271.489 κατοίκους· 219.000 δὲ μόνον περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος καὶ τῷ 1627 μόνον 192.728.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν νῆσον ταύτην ὅτε μετὰ εἰκοσαετίαν περίπου ἐξερράγη ὁ μακρὸς περὶ τῆς κυριαρχίας αὐτῆς ἀγὼν μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν, καθ' ὃν τῷ 1669 ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ὁριστικῶς ἡ ἡμισέληνος. Οἱ Κρῆτες δὲν διέκειντο βεβαίως εὐμενῶς πρὸς τὴν ἐνετικὴν κυβέρνησιν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν (Κεφ. Γ') ὅτι τῷ 1586 οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης, κατὰ τὴν ἐπίσημον ἔκθεσιν τοῦ Γαρζόνη, προετίμων τῆς ἐνετικῆς καὶ αὐτὴν τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Εἶχον δὲ δίκαιον ἐν μέρει, διότι ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις, ἂν ὄχι καθ' ὁλοκληρίαν, ἐν πολλαῖς ὅμως περιστάσεσιν ἠκολούθησε τὴν εἰς αὐτὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Παύλου Σάρπη πρότασιν, ὅτι δέον νὰ ἐπιτηρῇ τοὺς ἀπίστους Ἕλληνας, ὡς ἄγρια θηρία, ἵνα μὴ δύνανται νὰ ποιήσωσι χρῆσιν τῶν ὀδόντων αὐτῶν καὶ τῶν ὀνύχων. Ἀλλὰ καὶ τὸ περὶ τελευταίου πολέμου ποίημα τοῦ κρητὸς Μαρίνου Τζανέτου Μπουνιαλῆ εἰκονίζει κάλλιστα τὴν οἰκτρὰν τύχην τῶν ἡμε-

τέρων μεταξὺ Ὀσμανιδῶν καὶ Ἐνετῶν· διότι περιγράψαν τὰς φοβερὰς ἀνοσιουργίας καὶ βιαιοπραγίας ὅσας διέπραξε τότε ὁ ἐνετικὸς στόλος εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἐπὶ τῷ λόγῳ δῆθεν ὅτι προσέβαλλε χώρας ὀσμανικάς, ἐπιλέγει·

Ἂν στέκουν μὲ τς Ἀγαρηνοὺς ἢ μὲ τοὺς Φράγκους λάχουν,
Εἰς ὅποια χέρια τύχουσι, ταῦτα οἱ Ρωμαῖοι τἄχουν.

Οὐδὲν ἧττον, ὅτε ἐπέστη ἡ κρίσιμος στιγμὴ τοῦ ν' ἀποφασίσωσιν ὁριστικῶς μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων, οἱ πλεῖστοι ἠγωνίσθησαν λαμπρῶς κατὰ τὰς πολιορκίας καὶ ἁλώσεις τῶν Χανιῶν, τοῦ Ρεθύμνου καὶ τοῦ Χάνδακος. Μήπως τὸ αὐτὸ δὲν εἶχε συμβῆ πρότερον

Ὁ λιμὴν τῆς Σούδας κατὰ παλαιὰν χαλκογραφίαν

καὶ εἰς Κύπρον, ὅπου οὐκ ὀλίγοι τῶν Ἑλλήνων καταβληθέντες ὑπὸ τῶν φράγκων εὐπατριδῶν εἰς κατάστασιν δουλείας καὶ ἐπιβεβαρημένοι ὄντες ὑπὸ ἀφορήτων ὑποχρεώσεων κατήντησαν νὰ προτιμήσωσι τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν ; Μήπως μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Λευκωσίας δὲν προσῆλθον ἀπὸ τὰ ἐνδότερα ὁ Πέτρος Συγκλητικὸς καπετᾶνος τῶν ὀρέων, ὁ Ἰωάννης Συγκλητικὸς καὶ ἄλλοι καὶ δὲν ὑπετάχθησαν περιβληθέντες καββάδια ὑπὸ τοῦ πασᾶ ; Καὶ ἐν τούτοις πολλοὶ ἄλλοι ὁμογενεῖς καὶ ὁμόθρησκοι αὐτῶν ἔμελλον νὰ ἀγωνισθῶσιν ἡρωικῶς ἐν Αμμοχώστῳ μετὰ τῶν Ἐνετῶν. Ἐν Κρήτῃ κυρίως διέπρεψαν οἱ ἡμέτεροι κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Χάνδακος πολιορκίαν ὑπὸ τοῦ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆ. Ἐνῷ οἱ ὀνομαστότεροι μηχανικοὶ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας, οἱ Καστελᾶνοι, οἱ Κουιρῖνοι, οἱ Μωπασάν, διηύθυνον μετὰ τέχνης θαυμαστῆς τὸ τῆς Εὐρώπης πυροβολικόν, τὰ κρητικὰ τάγματα ἐξηκόντιζον τὰ βέλη αὐτῶν μετὰ δεξιότητος καὶ ρώμης, ἥτις ἐνεποίει τρόμον εἰς τοὺς πολεμίους καὶ ἀνεκάλει εἰς τὴν μνήμην τῶν ξένων τοὺς τοσοῦτον ἐν τῇ ἀρχαιότητι περιφήμους τοξότας τῆς νήσου ἐκείνης. Ἀλλὰ πᾶσα αὕτη ἡ τέχνη καὶ ἀνδρεία ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ὑπερβάλλουσαν τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ δύναμιν καὶ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ὁ Μοροζίνης, ἀναγκασθεὶς νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα, ἠρώτησε τοὺς Ἕλληνας ἂν θέλουσι νὰ μείνωσιν ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἵνα προνοήσῃ ἐν ταῖς συνθήκαις περὶ τῶν κτημάτων αὐτῶν καὶ προνομιῶν, ἅπαντες μιᾷ φωνῇ ἀπήντησαν ὅτι προτιμῶσι νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν καθημαγμένην αὐτῶν πατρίδα. Καὶ τῷόντι ἐντὸς 8 ἡμερῶν συναπῆλθον ἅπαντες μετὰ τῶν Ἐνετῶν·

Καὶ ἀφῆκαν δίχως ἄνθρωπον τὴν χώραν 'σφαλισμένη,
Κι οὐδένα πρᾶγμα ζωντανὸ μέσα δὲν ἀπομένει.

Ἐντεῦθεν δὲ ἐξηγεῖται πῶς οὐδεμία σχεδὸν διεσώθη ἐν Κρήτῃ ἐκ τῶν ἐπιφανῶν

ἐκείνων οἰκογενειῶν, ὧν τὰ ὀνόματα τοσάκις ἀντήχησαν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἐπαναστάσεσι κατὰ τῶν Ἐνετῶν. Μὴ παραλίπωμεν προσέτι ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Μπουνιαλῆς μνημονεύει καὶ τοῦ Παναγιωτάκη λέγων ὅτι ὁ Ἀχμὲτ Κιουπριλῆς

Ἔσερνε μὲ τοῦ λόγου του Ρωμιὸ Παναγιωτάκη,
Ἔντιμον, ἄξιον ἄνθρωπον νὰ τοῦ μιλοῦν οἱ Φράγκοι.

Ἐπιφέρει ὅμως ὅτι ὁ Κιουπριλῆς δὲν εἶχε χρείαν τοῦ Παναγιωτάκη μόνον διὰ τὰς πρὸς τοὺς Φράγκους σχέσεις ἀλλὰ καὶ πρὸς ἕτερον σκοπόν·

Τοὺς Ρωμιοὺς νὰ σύρῃ
Ὅλους νὰ προσκυνήσουνε καὶ νὰ παραδοθοῦνε,
Νὰ κάμουνε τὲς σύβασες καὶ νὰ καταπαυθοῦνε.

Διὰ τούτου δηλοῦται σαφῶς τίνος ἕνεκε νὸ Παναγιωτάκης ἐφημίζετο ὡς τὰ μάλιστα συντελέσας εἰς τὴν τῆς Κρήτης ἅλωσιν. Ἐξ ἑτέρου ὅμως ἱστορῶν κατωτέρω τὴν μετοχὴν τοῦ ἕλληνος διερμηνέως εἰς τὰς τελευταίας περὶ τῆς παραδόσεως τῆς Κρήτης διαπραγματεύσεις ὁ Μπουνιαλῆς ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Παναγιωτάκης ἔπραξεν ὅ,τι ἠδυνήθη ὑπὲρ τῶν ὁμογενῶν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, διότι λέγει·

Ἔβλεπε καὶ τοὺς χριστιανοὺς σὰν καὶ τὸν ἀπατόν του.

Μετ' οὐ πολὺ ἡ Ἐνετία ἀπεζημιώθη λαμπρῶς διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Κρήτης ἐπαναλαβοῦσα μὲν τῷ 1684 τὰς ἐχθροπραξίας, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Γερμανῶν, τῶν Πολωνῶν καὶ τῶν Ρώσων, δι' αὐτοῦ δ' ἐκείνου τοῦ Μοροζίνη, ὅστις ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὸν Χάνδακα, κατακτήσασα τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἀττικὴν καὶ πολλὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦ νέου τούτου ἀγῶνος κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν μετέσχον πάλιν οἱ Ἕλληνες προθύμως. Καὶ ἴσως μάλιστα οὐδέποτε πρότερον τοσοῦτος ἀνεφάνη ὀργασμὸς καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τοσοῦτον ὁμόφωνος ἀπέβη ἡ σύμπραξις ὅλων τοῦ ἔθνους τῶν τάξεων, λαοῦ, ἁρματολῶν, προυχόντων, ἀρχιερέων. Οὐδέποτε δέ, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, τοσοῦτον εὐγλώττως ἀντήχησαν οἱ στεναγμοὶ τοῦ τυραννουμένου ἐκείνου ἔθνους καὶ αἱ πρὸς τὸν Ὕψιστον ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως αὐτοῦ δεήσεις. Διότι τότε ὁ περιώνυμος τοῦ γένους ἡμῶν ἱεροκῆρυξ, Ἠλίας ὁ Μηνιάτης, νεώτατος ἔτι ὢν ἀπήγγειλεν ἐν Ἐνετίᾳ τὴν πρὸς τὴν Παναγίαν ἐκείνην δέησιν, ἥτις εἶναι βεβαίως ἡ εὐγλωττοτέρα θρησκευτικὴ σελὶς ἐξ ὅλων ὅσαι ἐγράφησαν κατὰ τὰς τελευταίας τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας. «Ἕως πότε, ἀνέκραξεν ὁ νεαρὸς Λευίτης, παναχήρατε κόρη, τὸ τρισάθλιον γένος τῶν Ἑλλήνων ἔχει νὰ εὑρίσκεται εἰς τὰ δεσμὰ μιᾶς ἀνυποφέρτου δουλείας; Ἕως πότε ἔχουσι νὰ βασιλεύωνται ἀπὸ ἥμισυ φεγγάρι αἱ χῶραι ἐκεῖναι εἰς τὰς ὁποίας ἀνέτειλεν εἰς ἀνθρωπίνην μορφὴν ἀπὸ τὴν ἡγιασμένην σου γαστέρα ὁ μυστικὸς τῆς Δικαιοσύνης ἥλιος; Ἄχ, Παρθένε! ἐνθυμήσου πῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα πρότερον παρὰ εἰς ἄλλον τόπον ἔλαμψε τὸ ζωηφόρον φῶς τῆς ἀληθινῆς πίστεως. Τὸ ἑλληνικὸν γένος ἐστάθη τὸ πρῶτον ὅπου ἄνοιξε τὰς ἀγκάλας καὶ ἐδέχθη τὸ θεῖον Εὐαγγέλιον τοῦ μονογενοῦς σου υἱοῦ. Τοῦτο ἔδωκεν εἰς τὸν κόσμον τοὺς διδασκάλους, οἱ ὁποῖοι μὲ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας των ἐφώτισαν τὰς ἠμαυρωμένας καρδίας τῶν ἀνθρώπων. Λοιπόν, εὔσπλαγχνε Μαριάμ, παρακαλοῦμέν σε διὰ τὸ χαῖρε ἐκεῖνο, ὁποὺ μᾶς ἐπροξένησε τὴν χαράν, διὰ τὸν ἀγγελικὸν ἐκεῖνον εὐαγγελισμόν, ὁποὺ ἐστάθη τῆς σωτηρίας μας τὸ προοίμιον, χάρισέ του τὴν προτέραν του τιμήν! σήκωσέ το ἀπὸ τὰ δεσμὰ εἰς τὸ σκῆπτρον, ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν εἰς τὸ βασίλειον. Καὶ ἂν ἑτοῦταί μας αἱ φωναὶ δὲν σὲ παρακινοῦσιν εἰς

σπλάγχνα, ἂς σὲ παρακινήσωσιν αἱ φωναὶ καὶ αἱ παρακλήσεις τῶν ἁγίων σου ὁποὺ ἀκαταπαύστως φωνάζουν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς τρισαθλίου Ἑλλάδος. Φωνάζει ὁ Ἀνδρέας ἀπὸ τὴν Κρήτην, φωνάζει ὁ Σπυρίδων ἀπὸ τὴν Κύπρον, φωνάζει ὁ Ἰγνάτιος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν, φωνάζει ὁ Διονύσιος ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, φωνάζει ὁ Πολύκαρπος ἀπὸ τὴν Σμύρνην, φωνάζει ἡ Αἰκατερίνα ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, φωνάζει ὁ Χρυσόστομος ἀπὸ τὴν βασιλεύουσαν πόλιν, καὶ δείχνοντάς σου τὴν σκληροτάτην τυραννίδα τῶν ἀθλίων Ἀγαρηνῶν ἐλπίζουσιν ἀπὸ τὴν ἄκραν σου εὐσπλαγχνίαν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους τὴν ἀπολύτρωσιν».

Ἠλίας Μηνιάτης

Καὶ αἱ κατανυκτικαὶ αὗται δεήσεις συνεκίνησαν τὰς ψυχὰς παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ. Δισχίλιοι ἐστράτευσαν Ἑπτανήσιοι, οἱ μὲν Κεφαλλῆνες καὶ Ἰθακήσιοι ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Βαπτιστὴν Μεταξᾶν, τὸν Ἄγγελον Δελαδέτσιμαν καὶ τὸν Ἀναστάσιον Ἄννινον, οἱ δὲ Ζακύνθιοι ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Κουτούβαλην καὶ τὸν Νικόλαον Κομμοῦτον, οἱ δὲ Κερκυραῖοι ὑπὸ τοὺς ἱππότας Βαρβάτην καὶ Μιδάνον. Παρεκτὸς τούτων συνεκροτήθη καὶ στολίσκος καταδρομικὸς ὑπὸ τὸν Εὐστάθιον Ρωμανόν, τὸν ἐπονομαζόμενον Μανέταν· παρέστη δὲ εἰς τὸ στρατόπεδον τὸ ἐπιχειρῆσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Λευκάδος πρὸς μεγάλην ἔκπληξιν τοῦ Μοροζίνη καὶ αὐτὸς ὁ τῆς Κεφαλληνίας ἐπίσκοπος Τιμόθεος Τυπάλδος, ἄγων ὑπὲρ τοὺς 150 ἱερεῖς καὶ μοναχούς. Ἐν Πελοποννήσῳ πρῶτοι ἐξηγέρθησαν οἱ Μανιᾶται, κάλλιστα μὲν ἀναδείξαντες ἔργα ἀνδρείας οὐ μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου, πολλὰ δὲ στρατιωτικὰ σώματα παρασχόντες εἰς τὸν Μοροζίνην· κατόπιν αὐτῶν ἐκινήθησαν οἱ Πατρεῖς, οἱ Καρυτηνοὶ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι εἰς ἁπάσας σχεδὸν τῆς χερσονήσου τὰς ἐπαρχίας. Ὁ δ' ἀρχιερεὺς Κορίνθου Ζαχαρίας φωραθεὶς ἐπὶ ταῖς μετὰ τῶν Ἐνετῶν συνεννοήσεσιν ἐθανατώθη ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἰσθμοῦ πρῶτοι συνεστράτευσαν μετὰ τοῦ Μοροζίνη οἱ ἁρματολοὶ Ἀγγελῆς Σουμίλας ἢ Βλάχος ἐξ Ἰωαννίνων, Πάνος Μεϊτάνης ἐκ Κατούνης τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τὸ μικρὸ Χορμόπουλο ἐξ Ἀγράφων. Συγχρόνως σχεδὸν οἱ Χειμαρριῶται ἐπιπεσόντες κατὰ τοῦ πασᾶ τοῦ Δελβίνου ἄγοντος 1500 πεζοὺς καὶ 500 ἱππεῖς, ἔτρεψαν αὐτοὺς εἰς φυγήν. Καὶ ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Χειμάρρᾳ, δὲν ἔμενον ἀργοὶ οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἁρματολοὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Μικρὸν μετὰ τὸν Σουμίλαν, τὸν Μεϊτάνην καὶ τὸ Χορμόπουλο ἠγέρθη ὁ ἁρματολὸς Καρπενισίου Λιβίνης, ὅστις κατετρόπωσε τοὺς Τούρκους περὶ τὸ χωρίον Γόλιανη ἐπὶ λόφου, ὅστις ἔκτοτε ἐπωνομάσθη *Λιβίνη*. Κατόπιν δὲ ἐπανέστησαν ἐν μὲν τῇ Ἠπείρῳ καὶ τῇ Ἀκαρνανίᾳ οἱ ἁρματολοὶ Χρῆστος Βαλαωρίτης καὶ Σπαθόγιαννης, ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι οἱ ἁρματολοὶ τῆς Παρνασσίδος καὶ τῆς Ὑπάτης Κούρμας καὶ Σπανός, μεθ' ὧν συνέπραττον ὁ Σαλώνων Φιλόθεος, ὁ Θηβῶν Ἱερόθεος, ὁ Λαρίσης Μακάριος καὶ ὁ Εὐβοίας Ἀμβρόσιος. Ἐνταῦθα ἐγένοντο ἔργα πολεμικὰ ἀξιομνημόνευτα. Ὁ Κούρμας ἐξολοθρεύσας τοὺς Τούρκους τοῦ Λοιδωρικίου καὶ τῶν περιχώρων καὶ βοηθήσας τοὺς Ἐνετοὺς εἰς τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἀντιρρίου καὶ τῆς Ναυπάκτου κατετρόπωσεν ἔπειτα τὸν εἰς Θήβας κατα-

φυγόντα σερασκέρην, φονεύσας, ὡς φημίζεται, 2.000 πολεμίων καὶ αἰχμαλωτεύσας διπλασίους. Ὁ δὲ τῶν Σαλώνων Φιλόθεος, ἀναγκάσας τοὺς ἐν Παρνασσίδι Ὀσμανίδας νὰ ἐκχωρήσωσι, προσῆλθεν εἰς Κόρινθον ἵνα κανονίσῃ μετὰ τοῦ Μοροζίνη τὰ κατόπιν πρακτέα.

Ἀλλὰ συνέβη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ὅ,τι πρότερον ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν Κρήτῃ. Ἂν οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων προτιμῶντες τὴν χριστιανικὴν κυριαρχίαν συνηγωνίζοντο γενναίως μετ' αὐτῆς, οὐκ ὀλίγοι, εἴτε μὴ λησμονοῦντες ὅσα εἶχον πάθει ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν εἴτε δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν εὐμενεστέρων διαθέσεων ἃς τότε ἤρχισε νὰ ἐπιδεικνύῃ ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, συνετάχθησαν μετ' αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λιμπεράκη Γερακάρη. Ὁ Λιμπεράκης ἦτο Μανιάτης καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Κοσμάδων. Ὑπηρετήσας κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν ἐνετικὸν στόλον ἀπέβη ἔπειτα πειρατὴς ὀνομαστὸς καὶ συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐφυλάσσετο δέσμιος εἰς τὰ κάτεργα. Ἐπὶ τοῦ κρητικοῦ πολέμου ὁ Κιουπριλῆς, θελήσας δι' ἐμφυλίων διενέξεων νὰ οὐδετερώσῃ τὴν συνδρομὴν ἣν οἱ Ἐνετοὶ ἐλάμβανον παρὰ τῶν Μανιατῶν καὶ γινώσκων ὅτι ὁ Λιμπεράκης εἶχεν οἰκογενειακὰς ἀφορμὰς ἵνα μισῇ τοὺς Στεφανοπόλους, ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς Μάνην μετὰ στρατοῦ καὶ χρημάτων καὶ ἐπέτυχε τῳόντι νὰ προσοικειωθῇ δι' αὐτοῦ τὴν χώραν ταύτην. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ οἱ μὲν Μανιᾶται ἐπανέστησαν αὖθις, ὁ δὲ Λιμπεράκης ἐπεδόθη εἰς βίον πειρατικὸν καὶ συλληφθεὶς ἐκ νέου ἐφυλακίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Διετέλει δὲ ἔτι δέσμιος τῷ 1689 ὅτε ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, ἀναλογιζομένη ὅτι οἱ Ἐνετοὶ ἐγένοντο κύριοι οὐ μόνον τῆς Πελοποννήσου ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἐκτὸς αὐτῆς χωρῶν πρὸ πάντων διὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων προθύμου συμπράξεως, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιζητήσῃ καὶ αὐτὴ τὴν τῶν Ἑλλήνων συμμαχίαν· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπελευθερώσασα τὸν Λιμπεράκην ἀνηγόρευσεν αὐτὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης. Ὁ Λιμπεράκης λοιπὸν κατελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ 5.000 Τούρκων καὶ ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ σερασκέρη Μισιρλῆ Ζαδὲ περὶ Θήβας καὶ Μέγαρα ἐξέδωκεν ἐκεῖθεν προκηρύξεις πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας, προτρέπων αὐτοὺς νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν σουλτάνον καὶ ἐπαγγελλόμενος πλήρη τῶν πεπραγμένων ἀμνηστίαν. Κατ' ἀρχὰς δὲ εἰσέβαλε μετά τινος δυνάμεως εἰς Πελοπόννησον, ἀλλά, καίτοι προεχώρησε μέχρι Ναυπλίου, μετ' οὐ πολὺ ἐπανῆλθεν ἐκεῖθεν ἄπρακτος εἰς Μέγαρα καὶ ἔτρεψε τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ κατὰ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ὅπου ἤλπισε πλείονα ἐπιτυχίαν διὰ τὴν αὐτόθι ἐπισυμβᾶσαν ἐν τῷ μεταξὺ σπουδαίαν πραγμάτων μεταβολήν.

Τῳόντι οἱ Ἐνετοί, ἀφοῦ τῷ 1687 ἐκυρίευσαν τὴν ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν (περὶ τοῦ γεγονότος τούτου διελάβομεν ἤδη πλειότερά τινα ἐν τῷ κεφαλαίῳ Ε' τοῦ παρόντος τόμου), ἔπειτα ἐγκατέλιπον αὐτὴν καὶ ἀποτυχόντες κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς Καρύστου ἔκρινον συμφέρον ἑαυτοῖς νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ὁριστικὴν κατάληψιν τῆς Πελοποννήσου, ἀφήνοντες τὴν ἄλλην Ἑλλάδα εἰς τὴν ἰδίαν τύχην. Ταῦτα βλέποντες οἱ Στερεοελλαδῖται ἠθέλησαν νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν ἀγῶνα ἐπὶ τῶν ἰδίων ἐρειδόμενοι δυνάμεων, ἐγένοντο αὐτοκέφαλοι καὶ προσείλκυσαν εἰς βοήθειάν των πολλοὺς ἐκ τῶν Ρουμελιωτῶν καὶ τῶν Σκλαβούνων, οἵτινες ὑπηρέτουν ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν ἐν Πελοποννήσῳ. Τοιοῦτό τι πρώτην ταύτην φορὰν καὶ ἴσως μόνην συνέβη ἐπὶ τουρκοκρατίας, μέχρι τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως· οὐδὲ διήρκεσε πολύ. Ὁ μὲν Κούρμας καθήμενος εἰς Σάλωνα ἐνέμετο τὸ ἁρματολίκιον τῆς Παρνασσίδος καὶ μέρος τῆς Δωρίδος καὶ τῆς Βοιωτίας, ὁ δὲ Μεϊτάνης μετὰ τοῦ Σπαθόγιαννη, ἑδρεύοντες εἰς Κατούναν, ἐκυβέρνων κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ ἁρματολίκια τῆς Ἀκαρνανίας, τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ναυπακτίας, τὸ Χορμόπουλο ἐκυριάρχει τῶν Ἀγράφων καὶ μέρους τῆς Εὐρυ-

τανίας καὶ τῆς Θεσσαλίας· ὁ δὲ Σπανὸς εἶχε τὸ ἁρματολίκιον τῆς Ὑπάτης καὶ ὁ Ἀγγελῆς Σουμίλας μετὰ τοῦ Μόσχου Βαλαωρίτου τὸ τῆς Ἠπείρου καὶ μέρος τοῦ Βάλτου. Ἵνα δὲ ἐν τῷ μέσῳ τῆς στρατιωτικῆς ταύτης πολυαρχίας ὑπάρχῃ καί τις κοινὴ ἐνέργεια, ἐσυστήθησαν προσέτι δύο μεγάλα ἁρματολικὰ στρατόπεδα, ὧν τὸ μὲν ἔχον ἕδραν τὸ Λοιδωρίκιον περιελάμβανε τὰ ἁρματολίκια τοῦ Κούρμα καὶ τοῦ Μεϊτάνη, τὸ δὲ ἔχον ἕδραν τὸ Καρπενίσιον περιελάμβανε τὰ ἁρματολίκια τοῦ Σπανοῦ καὶ τοῦ Χορμοπούλου. Τὰ στρατόπεδα ταῦτα ἐτάχθησαν ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τῶν Σκλαβούνων ἀξιωματικῶν τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ ἐξ ἐκείνων ὅσοι εἶχον αὐτομολήσει ἐκ Πελοποννήσου πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Ἦσαν δὲ οἱ ἀνώτεροι οὗτοι ἀξιωματικοὶ ὁ Λουδορέκας, ὁ Μποσύνας, ὁ Δαμιάνοβιτζ καὶ ὁ Λουμπόζοβιτζ, οἵτινες ἔχοντες πλείονα τῶν ἡμετέρων πεῖραν ἐπρογύμναζον τοὺς κατοίκους, ὠχύρουν τὰς ἐπικαίρους θέσεις καὶ ἀπεφάσιζον τὰ περὶ τῆς προσβολῆς τῶν τουρκικῶν φρουρίων. Οἱ Ἐνετοί, εἰς οὓς δὲν συνέφερε νὰ ἀποξενωθῶσιν ἐντελῶς τὴν Στερεάν, ἀπεπειράθησαν κατ' ἀρχὰς νὰ διαιρέσωσι τοὺς αὐτοκεφάλους ἁρματολοὺς προσοικειούμενοι τὸν Χρῆστον Βαλαωρίτην καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀγγελῆ Σουμίλα, ἀλλ' ἀπέτυχον, διότι οἱ φίλοι αὐτῶν οὗτοι κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ Μεϊτάνη καὶ τοῦ Λουδορέκα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ὅτε ὁ Λιμπεράκης ἐπεχείρησε νὰ ἐνεργήσῃ αὐτόθι καὶ ἐλθὼν μετ' ἀξιολόγου ὀσμανικῆς δυνάμεως εἰς Καρπενίσιον καὶ σπείρων χρήματα καὶ ὑποσχέσεις διώρισε πρωτοπαλλήκαρόν του τὸν ἁρματολὸν Κώσταν Ράβδαν, συνῆψε κηδεστίαν μεθ' ἑνὸς τῶν ἰσχυροτέρων οἴκων τῆς Εὐρυτανίας, ἔκτισεν ἐκκλησίας καὶ κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ συγκροτήσῃ ἰσχυρὰν περὶ ἑαυτὸν μερίδα. Τότε ἡ Ἐνετία μὴ δυνηθεῖσα νὰ προσελκύσῃ τοὺς ἁρματολούς, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς τὸν Λιμπεράκην καὶ διεξήγαγε πρὸς αὐτὸν μακρὰς διαπραγματεύσεις διὰ τοῦ λοχαγοῦ Ἰωάννη Λάμπη, ἀρχηγοῦ μὲν ὄντος τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῆς ρουμελιωτικῶν στρατευμάτων, διακεκριμένου δὲ ἀνδρὸς ἐπὶ εὐφυΐᾳ, πολεμικῇ ἐπιστήμῃ καὶ παιδείᾳ. Ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ὁ Λιμπεράκης ἐδίστασε καὶ ἐξηκολούθησεν ἐνεργῶν ὑπὲρ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ τελευταῖον κατατροπωθεὶς ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ Μεϊτάνη, τοῦ Σπαθόγιαννη καὶ τοῦ Λουδορέκα, μάλιστα περὶ τὰ Σάλωνα ὑπὸ τοῦ Κούρμα καὶ τοῦ ἐπισκόπου Φιλοθέου, ἀποτυχὼν δὲ καὶ κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰσβολὰς αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὕποπτος γενόμενος καὶ εἰς τοὺς Τούρκους διὰ τὰς μετὰ τοῦ Λάμπη σχέσεις, ἀπεφάσισε νὰ προσέλθῃ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς τῷ 1696. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ καὶ Στερεοελλαδῖται ἐπείσθησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν μεμονωμένοι ὄντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν τε Τούρκων καὶ τῶν Ἐνετῶν· διότι βλέπομεν αὐτοὺς συμπράττοντας μετ' ὀλίγον μετὰ τοῦ Γερακάρη, ὄντος ἤδη ἐν τῇ ἐνετικῇ ὑπηρεσίᾳ, καί, τὸ δεινότερον, ἐπιχειρήσαντας ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ τυχοδιώκτου ἐκείνου τῇ 27 Αὐγούστου 1696 δεινοτάτην τῆς Ἄρτης λεηλασίαν, καίπερ ὑπὸ ὁμογενῶν καὶ ὁμοθρήσκων μὲν οἰκουμένης, ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν δὲ διατελούσης κυριαρχίαν. Καὶ ὁ μὲν Γερακάρης συλληφθεὶς τούτου ἕνεκα καὶ καταδικασθεὶς εἰς ἰσόβιον φυλακὴν ἐτελεύτησε τὸν βίον εἰς Βρεσκίαν, τῷ δὲ 1699 διὰ τῆς εἰς Κάρλοβιτζ συνομολογηθείσης συνθήκης ἡ Τουρκία παρεχώρησεν, ὡς ἠξεύρομεν, τὴν Πελοπόννησον εἰς τὴν Ἐνετίαν, οἱ δὲ Στερεοελλαδῖται ἐδέησεν αὖθις νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Πύλης.

Οἱ Ἐνετοὶ παρέλαβον ἀπὸ τῶν Τούρκων τὴν Πελοπόννησον εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Ἐξαιρέσει τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Μάνης ἡ χερσόνησος δὲν εἶχε περὶ τὸ 1690 εἰμὴ 86.468 ψυχάς, ἐξ ὧν ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὅπλα ἦσαν 20.128. Ὁπόσον δὲ διάφορος ἀπέβη τῆς προτέρας κυβερνήσεως ἡ τότε ἐνιδρυθεῖσα χριστιανικὴ καθίσταται δῆλον

ἐκ τούτου, ὅτι τῷ 1692 ὁ πληθυσμὸς ἀνέβη εἰς 116.000 καὶ τῷ 1701 συνεποσώθη εἰς 259.564. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τριπλασιασμὸς οὗτος τῶν κατοίκων τῆς χερσονήσου ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας δὲν προέκυψεν οἴκοθεν ἀλλὰ κυρίως διὰ τῶν ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος μεταναστεύσεων. Καὶ τοῦτο ὅμως μαρτυρεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες εὕρισκον ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν ἀσφάλειάν τινα ζωῆς, τιμῆς, ἰδιοκτησίας καὶ συνειδήσεως, ἧς ὅλως ἐστεροῦντο ὑπὸ τὴν ὀσμανικήν. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἡ ἀσφάλεια αὕτη δὲν ἦτο πάντοτε ἀποχρῶσα, ἐὰν πιστεύσωμεν ὅσα ἔγραφεν ὁ σύγχρονος La Motraye περὶ τῆς τότε ἐν Πελοποννήσῳ ἐνετικῆς κυριαρχίας (Κεφάλ. Γ' τοῦ παρόντος τόμου)· οἱ δὲ προύχοντες τῆς Πελοποννήσου, εἴτε ἕνεκα τῶν παρόντων ἀτοπημάτων λησμονήσαντες τὰ παρελθόντα δεινὰ εἴτε, ὡς παρ' ἄλλων λέγεται, προτιμῶντες τὴν ὀσμανικὴν ἀναρχίαν τῆς αὐστηρᾶς καὶ τακτικῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζίρου Ἀλῆ Κουμουρτζῆ εὐχερῆ κατάκτησιν ὁλοκλήρου τῆς πατρίδος αὐτῶν, τῷ 1715, ἐντὸς τριῶν μηνῶν, ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου. Ἀλλ' ἐτιμωρήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πικρότατα διὰ τοῦτο, διότι καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Μεθώνῃ, ἅμα εἰσελάσαντες οἱ Ὀσμανίδαι ἢ ἀνηλεῶς κατέσφαξαν ἢ ἐξηνδραποδίσαντο ἅπαντας τοὺς κατοίκους. Τὸ δὲ ἔτι θλιβερώτερον εἶναι ὅτι μετὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνεξεστράτευσαν κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ πολλοὶ τῶν ἁρματολῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, οἵτινες καταφθείραντες τὴν χερσόνησον ἐπέστρεψαν πλήρεις λαφύρων εἰς τὰ ἴδια. Μόνος ὁ τῆς Ἀκαρνανίας ἁρματολὸς Πάνος Μεϊτάνης δὲν μετέσχε τῆς ἀνοσιουργίας ταύτης καὶ οὐδ' ὡρκίσθη πίστιν εἰς τοὺς Τούρκους, καταπολεμηθεὶς δὲ τούτου ἕνεκεν ὑπ' αὐτῶν μετέπειτα ἐφονεύθη περὶ τὸν Ἀχελῷον. Οὐδὲν ἧττον δὲ παρήγορον εἰκόνα παρίστησιν ἡ γενναία ἄμυνα ἣν ἀντέταξαν τῷ 1716 οἱ Ἕλληνες τῆς Κερκύρας κατὰ τοῦ ἐπιχειρήσαντος τότε τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου αὐτῶν ὀσμανικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου. Ναὶ μὲν κυριώτατος τῆς πόλεως σωτὴρ ἀνεδείχθη ὁ γενναῖος Σάξων κόμης Σχουλεμβούργιος, τοῦ ὁποίου ὁ ἀνδριὰς ἄχρι τοῦδε μετεωριζόμενος ἐπὶ τῆς μεγάλης πλατείας τῆς πόλεως ὑπομιμνήσκει εἰς πάντα Κερκυραῖον καὶ πάντα Ἕλληνα τὴν ὀφειλομένην τῷ ἀνδρὶ εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἀλλὰ κατὰ τὴν μεγάλην ἔφοδον ἣν οἱ πολέμιοι ἐπεχείρησαν τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18 Αὐγούστου οἱ μισθοφόροι τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, Γερμανοί, Σκλαβοῦνοι καὶ Ἰταλοί, εἶχον ἤδη ὑποχωρήσει ὅτε οἱ Ἕλληνες ἐμψυχούμενοι ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ

Ἀνδριὰς τοῦ Σχουλεμβουργίου ἐν Κερκύρᾳ

Σχουλεμβουργίου καὶ ὑπὸ τῶν προτροπῶν τοῦ ὁμογενοῦς αὐτῶν στρατηγοῦ Μάρκου Ἀντωνίου Σάλα κατώρθωσαν νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς Τούρκους ἐν ἀγῶνι ὑστάτῳ, καθ' ὃν καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες συνεμερίσθησαν τοὺς κινδύνους τῆς πάλης καὶ τὸ κλέος τῆς ἐπιτυχίας.

Τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος καὶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς 18 ἀποτελοῦσι περίοδον κρίσιμον τῆς ἱστορίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, διά τε τὴν τότε γενομένην τελευταίαν καὶ ὁριστικὴν ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν κατάκτησιν τῆς Κρήτης, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους, καὶ δι' ἄλλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς περιστάσεις. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων οἱ ἀγῶνες τοῦ ἔθνους ὑπεκινήθησαν καὶ ὑπεστηρίχθησαν πολλάκις ὑπὸ τῆς Δύσεως, ἐξαιρέτως δὲ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Ἔκτοτε δὲ ἡ μὲν Ἐνετία περιελθοῦσα εἰς πολλὴν ἔκλυσιν καὶ ἀτονίαν οὐδένα μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Πελοποννήσου ἐπεχείρησε κατὰ τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀγῶνα, ἡ δὲ Γαλλία καὶ μάλιστα ἡ Ἀγγλία ἐπρέσβευον πρὸ καιροῦ ἤδη ὅτι ἡ συντήρησις αὐτοῦ εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν τῆς Εὐρώπης ἰσορροπίαν. Μόνη ἐκ τῶν ἀρχαίων πολεμίων τοῦ κράτους τούτου δυνάμεων ἡ Αὐστρία ἐξηκολούθησε καὶ ἐν τῇ 18 ἑκατονταετηρίδι ἀγωνιζομένη κατ' αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ ἀγῶνες οὗτοι τῆς Αὐστρίας ἠδύναντο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὴν τύχην τῶν ὁμόρων αὐτῆς σλαύων ραγιάδων, οὐχὶ δὲ τῶν νοτιώτερον οἰκούντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπεστερήθησαν οὕτω τῶν προτέρων συμμάχων καὶ προστατῶν. Ἐνῷ ὅμως ἔνθεν μὲν ἡ τότε πρῶτον συμπληρωθεῖσα ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως χείρωσις ὅλων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐξαιρέσει τῶν Ἰονίων νήσων, ἔνθεν δὲ ἡ ὑπὸ τῆς Δύσεως ἐγκατάλειψις ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρωσιν ὀλέθρια εἰς τὴν τύχην τοῦ ἔθνους ἀποτελέσματα ἐπῆλθεν αἴφνης σωτήριος τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ δυνάμεων ἐπίρρωσις καὶ ἐνταῦθα νέος ἐξωτερικὸς τῶν ἀγώνων αὐτοῦ ἐπίκουρος.

Εἴπομεν ἤδη ὅτι κατὰ τὰς δύο πρώτας ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἑκατονταετηρίδας παχεῖα ἐπεκράτησεν ἀμάθεια ἐν ἁπάσαις ταῖς ἠπειρωτικαῖς ἑλληνικαῖς χώραις καὶ παντελὴς σχεδὸν ἐκπαιδευτηρίων ἔλλειψις· τἀνάπαλιν δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ἑπτακαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς πολὺς ἀνεφύη ἐν ταῖς χώραις ταύταις ζῆλος πρὸς διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ οὐκ ὀλίγα ἐσυστήθησαν σχολεῖα πρὸς τοῦτο ἐπιτήδεια. Ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ αὕτη ἐπίρρωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἐτροπολόγησεν οὐσιωδῶς τὸν χαρακτῆρα τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ ἀγώνων. Ἐγένοντο μὲν καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων χρόνων ἀπόπειραί τινες ἱδρύσεως ἑλληνικοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ κράτους, οἷον ἡ ἐπὶ τοῦ κόμητος Καρόλου τοῦ Νεβέρς, τοῦ μετονομασθέντος Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, πρὸ πάντων ὅμως οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐπεζήτουν τότε τὴν ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἀπαλλαγήν· καὶ τούτου ἕνεκα συνήθως δὲν ἐδίσταζον νὰ συνταχθῶσι μετὰ παντὸς τῆς κυριαρχίας ταύτης χριστιανοῦ πολεμίου. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς δεκάτης ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν. Τὸ φρόνημα τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἐκρατύνθη ἔκτοτε ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οὗτος ἐξηκολούθησε μὲν πάντοτε ἐπιζητῶν ἐξωτερικὴν βοήθειαν, οὐδεὶς ὅμως τῶν ἀγώνων ὅσους ἔκτοτε ἐπεχείρησε διεξήχθη ὑπὲρ ἑτεροφύλου χριστιανικῆς κυριαρχίας ἀλλ' ἅπαντες ὑπὲρ μόνης τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἐνῷ δὲ ἐπερρώννυτο οὕτω τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα, προέκυψε συγχρόνως ἐξωτερικὸς ἐπίκουρος ἐπιτήδειος νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὑποχωρήσασαν δυτικὴν Εὐρώπην. Δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς οὗτος ἐπίκουρος ἦτο ἡ Ρωσία. Οἱ κάτοικοι τῆς μεγάλης ταύτης χώρας εἶχον περιέλθει ἀπὸ τῆς ἐνάτης ἔτι ἑκατονταετηρίδος εἰς ποικίλας πρὸς τὸ μεσαιωνικὸν ἡμῶν κράτος σχέσεις ὁτὲ μὲν φιλικὰς

ὀτὲ δὲ πολεμίας, καὶ πολεμίας μᾶλλον ἢ φιλικὰς (Κεφάλ. Β', Γ', Δ' καὶ Ε' βιβλ. ΙΑ' τοῦ Δ' τόμου) μέχρι τῆς παραμονῆς τῶν σταυροφοριῶν, ὅτε ἕνεκα ποικίλων ἰδίων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν ἔπαυσαν ἐπὶ μακρὸν ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰ τῆς Ἀνατολῆς πράγματα. Καὶ ἐξηκολούθησε μὲν ὑφισταμένη ἡ μεταξὺ τῆς ρωσικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας οἰκειότης κατά τε τοὺς τελευταίους τοῦ μεσαιωνικοῦ κράτους χρόνους καὶ κατὰ τοὺς πρώτους τοῦ ὀσμανικοῦ (Κεφάλ. Γ' τοῦ παρόντος τόμου). ἀλλὰ πολιτικῶς δὲν ἤρχισεν ἡ Ρωσία νὰ ἐπενεργῇ αὖθις ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς εἰμὴ ἀφοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ἐτάχθη ὑπὸ τὴν σιδηρᾶν καὶ μεγαλοπράγμονα χεῖρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου. Τότε ὅμως ἀπέβη ἀμέσως ὁ ἐπικινδυνότερος τῶν Ὀσμανιδῶν ἀντίπαλος, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἡ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν διηρέθη εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα· τὸ μέν, οὗ προΐστατο ἡ Ρωσία (διότι μέχρι τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἡ Αὐστρία συνέπραττε μετ' αὐτῆς), ἐπολιτεύετο εἰς τρόπον προδήλως φέροντα πρὸς τὴν κατάλυσιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, τὸ δέ, οὗ τὴν σημαίαν ἐκράτει ἡ Ἀγγλία (διότι ἡ Γαλλία ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης ἑκατονταετηρίδος πολλάκις διετέλεσε πολεμία τῆς Τουρκίας), διαρρήδην ἐκήρυττε τὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότητα, ἰδίως διότι ἐφοβεῖτο μὴ ἡ κατάλυσις αὕτη ἀποβῇ πρὸς ὄφελος τῆς Ρωσίας. Τὰ δύο ταῦτα ἀντίθετα στρατόπεδα ἐποίησαν ἔκτοτε πολλὰς ἀμοιβαίας παραχωρήσεις καὶ πιθανώτατα ἐπὶ τέλους θέλουσιν ἔλθει εἰς συμπέρασμά τι ὅσον ἔνεστιν ἱκανοποιοῦν τὰ ἑκατέρου συμφέροντα. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀντιπερισπασμῶν τοὺς ὁποίους προεκάλει ἡ ἐκ διαλειμμάτων προκύπτουσα εἰς μέσον ἀντίθεσις ἐκείνη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο ἐπεζήτει εἰμὴ τὴν ἰδίαν ἀνεξαρτησίαν, εὑρέθη πολλάκις εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ρωσία, κινήσασα εἰς ἐπανάστασιν τοὺς ραγιάδες, Σλαύους, Ἀλβανούς, Ἕλληνας, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ μιμηθῇ τὴν πολιτικὴν τῶν δυτικῶν δυνάμεων ἐφ' ὅσον αἱ δυτικαὶ δυνάμεις πολέμιαι οὖσαι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἶχον τὴν ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς τῶν ραγιάδων. Οἱ δὲ ραγιάδες πάλιν, καὶ μάλιστα οἱ Ἕλληνες, πολλάκις ὑπακούσαντες εἰς τὴν φωνὴν ἐκείνην καὶ πολλάκις ἐπαναστάντες ἢ τῇ ὑποκινήσει τῆς Ρωσίας ἢ ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι λάβει τὴν συνδρομὴν αὐτῆς, οὐδὲν ἄλλο ἔπραξαν εἰμὴ ὅ,τι τοσοῦτον ἦτο αὐτοῖς σύνηθες ἐπὶ τοσαύτας ἑκατονταετηρίδας, ὅτε διετέλεσαν ἀδιακόπως ἐπαναστατοῦντες καὶ συνομνύοντες ἐπὶ τῇ προκλήσει τῆς Ἐνετίας, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Ἱσπανίας, τῆς Γαλλίας. Ἀλλὰ κατά τινας αἱ σχέσεις τῆς Ρωσίας πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἀπέβησαν διάφοροι τῶν προτέρων τῆς ἄλλης Εὐρώπης σχέσεων. Ἡ Δύσις μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος εἶχε διατελέσει ἀμυνομένη μᾶλλον ἢ ἐπιτιθεμένη· ναὶ μὲν ἐκήρυξε πολλάκις ὅτι ἐπέρχεται ἐπὶ τὴν κατάλυσιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους πράγματι ὅμως ἐκήδετο μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας, καὶ ἅμα ἐπείσθη ὅτι τὸ κράτος ἐκεῖνο ἀπέβη ἀκίνδυνον οὐ μόνον ὑπεχώρησεν ἀλλὰ καὶ τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἀνέλαβεν. Ὁ δὲ ρωσικὸς ἀγὼν ἤρξατο ἀφ' ἧς πρόδηλος κατέστη ἡ τῶν Ὀσμανιδῶν παρακμή. Δὲν θέλομεν ἐπαναλάβει τὰ πολλάκις θρυληθέντα, ὅτι ὁ μέγας Πέτρος ἀπέβλεψεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅτι τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐσύστησεν εἰς τοὺς διαδόχους ὡς κύριον καὶ ἀμετάθετον ὅλων αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν μέλημα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου καὶ ἐφεξῆς πολλάκις ἡ Ρωσία ἐπολιτεύθη εἰς τρόπον δικαιολογοῦντα μέχρι τινὸς τὰ θρυλήματα ἐκεῖνα. Ἀλλ' ἐξετάζοντες ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς πορείαν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι αὕτη ἐρρυθμίσθη μᾶλλον κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἀνάγκας καὶ περιστάσεις ἢ κατὰ προεσχεδιασμένον τι βούλευμα. Ἡ εὔλογος ἀνάγκη ἣν εἶχε νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρκτικὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου

πόντου ἀρκεῖ ἵνα ἐξηγήσῃ τοὺς πρώτους κατὰ τῆς Τουρκίας ἀγῶνας· τὸ συμφέρον τὸ ὁποῖον εἶχε νὰ ἐξασθενίσῃ τὸν ἀντίπαλον δι᾽ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν ἀρκεῖ ἵνα ἐξηγήσῃ τὰς ἐπαναστάσεις ὅσας ὑπεκίνησε κατ᾽ αὐτοῦ διὰ τῶν ραγιάδων. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ Ρωσία ἐπεζήτησε καὶ τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἄλλοτε ἡ Γαλλία εἶχεν ἐπιτύχει τὴν ἀποκλειστικὴν προστασίαν τῶν καθολικῶν· ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀσυγκρίτως πλείονες ραγιάδες ἦσαν ὀρθόδοξοι, ἡ ρωσικὴ προστασία συνεπήγετο ἐπιρροὴν πολὺ ἐπικινδυνοτέραν τῆς γαλλικῆς. Ἀλλὰ μεταξὺ ἐπιρροῆς καὶ κατακτήσεως τὸ χάσμα εἶναι ἔτι μέγα. Ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμήν, περὶ τὰ τέλη τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος, ἡ Ρωσία ἐφάνη σπουδαίως ἐπιχειρήσασα τὴν ἵδρυσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοτελοῦς χριστιανικοῦ κράτους. Δὲν ἀξιοῦμεν ὅτι θέλει ἐπανέλθει ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, οὐδ᾽ ὅτι θέλει ἀρκεσθῇ εἰς ὅσα ἐκτήσατο. Ἀλλὰ λέγομεν ὅτι τὴν σήμερον τὰ μεγάλα κράτη δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι πολιτικὴν ἐκ προοιμίου ἀμετακλήτως προδιαγεγραμμένην, κατὰ μόνον τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον, διότι ὑπάρχουσιν ἕτερα μεγάλα κράτη ἔχοντα ἀντίθετα συμφέροντα καὶ ἐκ τούτου προκύπτει ἰσορροπία τις δυνάμεων καὶ ἀποτελεσμάτων. Δὲν ἔχομεν δὲ χρείαν νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἀδίκως πρὸ πάντων ἡ δυτικὴ Εὐρώπη κατεδίκασεν ἡμᾶς πολλάκις ὡς ὑπηρετοῦντας τυφλῶς τὰ τῆς Ρωσίας συμφέροντα· Εἰς τὴν πλάνην ταύτην ἔδωκαν ἀφορμὴν δύο τινά, πρῶτον ὅτι ἀπὸ τῆς 15 μέχρι τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος οἱ Ἕλληνες προετίμησαν πολλάκις τῆς ὀσμανικῆς οἱανδήποτε χριστιανικὴν κυριαρχίαν· καὶ δεύτερον ὅτι διὰ τὸ ὁμόδοξον τῆς Ρωσίας ὑπελήφθησαν ἔτι προθυμότεροι νὰ ὑποκύψωσιν εἰς αὐτήν. Ἀλλ᾽ ἂν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἐμελέτα ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἤθελε πεισθῇ ὅτι διὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐπὶ τέλους εἰς τὸ φρόνημα αὐτοῦ μεταβολὴν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς δὲν ἠγωνίσθησαν, πλὴν ἐλαχίστων τινῶν ἐξαιρέσεων, εἰμὴ ὑπὲρ τῆς ἰδίας πάντοτε ἀνεξαρτησίας, ἀποβλέποντες εἰς τὴν Ρωσίαν ὡς σύμμαχον, οὐχ ποτὲ ὡς εἰς μέλλοντα κυρίαρχον.

Ὁ Μέγας Πέτρος

Ἡ πρώτη γνωστὴ ἐνέργεια τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου εἶναι ἡ ἀπὸ 23 Μαρτίου 1711 προκήρυξις αὐτοῦ πρὸς «πάντας τοὺς πιστοὺς καὶ πάντας τοὺς μητροπολιτάδες ὁποὺ μᾶς ἀγαποῦν, καὶ τοὺς βοϊβοδάδες καὶ τοὺς σερδάριδες καὶ τοὺς προεστοὺς τῶν κλεφτῶν καὶ τοὺς καπετάνους, καὶ τὰ ἄξια παλληκάρια, καὶ πάντασοὺς χριστιανοὺς ὁποὺ εἶναι εἰς τὴν πίστιν μας καὶ πάντας τοὺς παπάδες». Ἡ προκήξ

ρυξις αὕτη, ὡς ἐκ τῆς χρονολογίας αὐτῆς συνάγεται, ἀπεστάλη ὀλίγους μῆνας πρὶν ἢ ὁ μέγας Πέτρος πάθῃ τὸν γνωστὸν ἐκεῖνον περὶ τὸν Προῦτον ἀποκλεισμόν, οὗ ἕνεκεν ἠναγκάσθη νὰ συνομολογήσῃ πρὸς τοὺς Τούρκους εἰρήνην διὰ πολλῶν ὑποσχέσεων καὶ *παραχωρήσεων*, ὧν *οὐδεμίαν* ἐξεπλήρωσεν ἅμα ἀπαλλαγεὶς τοῦ κινδύνου. Διὰ δὲ τῆς προκηρύξεώς του καλέσας εἰς ἐπανάστασιν ἅπαντας τοὺς ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου χριστιανοὺς ἔλεγε πρὸς τοῖς ἄλλοις· «Ἐγὼ σᾶς κράζω εἰς τὸ ἀσκέρι μου καὶ εἰς τὸ μεγάλο τάμπουρό μου, καὶ σεῖς νὰ φέρετε καὶ πιστούς σας φίλους. Μὲ τὴν δύναμιν τοῦ σπαθίου μου νὰ εὕρετε ἡσυχίαν καὶ νὰ γλυτώσετε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καὶ ὅ,τι τιμὴν σᾶς ἔκαμαν οἱ μεγάλοι ἀφεντάδες καὶ οἱ μεγάλοι ἀγάδες, καὶ ἐγὼ παρόμοια θέλω σᾶς τὴν κάμνει. Διὰ τὴν λύτρωσίν σας ἐμπαίνω εἰς τὰ βάσανα καὶ θέλω νὰ μὲ βοηθήσετε καὶ μετὰ ταῦτα θέλει σᾶς δώσει ὁ Θεὸς τὸ πᾶσα καλὸ καὶ θέλετε εὕρει ἐκ μέρους μου τιμὴν καὶ εὐσπλαγχνίαν». Τὸ κήρυγμα ἐν τούτοις τοῦτο, οὐδέν, καθ᾽ ὅσον γνωρίζομεν, ἐπήγαγε πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Εἰς μὲν τὰς βορειοτέρας ἐπαρχίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους οὐδεὶς χριστιανὸς ἐκινήθη· ἄδηλον δὲ εἶναι ἂν οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δεινὴν τῶν Τούρκων σφαγὴν ἐπιχειρήσαντες ἁρματολοὶ ὑπὸ τὸν Τσεκούραν διέπραξαν τοῦτο παρορμηθέντες ὑπὸ τῆς φωνῆς ἥτις ἀντήχησεν ἐκ τοῦ βορρᾶ. Ἀλλ᾽ ἡ ἠθικὴ αὐτῆς ἐντύπωσις ἀπέβη ὁμολογουμένως μεγάλη. Ἐνῷ οἱ λόγιοι τοῦ ἔθνους ἔγραφον περὶ τοῦ Πέτρου ἐγκώμια ὑπερβαίνοντα πᾶν μέτρον λόγου, ἀναφωνοῦντες μὲν περὶ αὐτοῦ «ὢ τελειότατον ἔργον τοῦ Θεοῦ! ὢ τελειότατον δῶρον ἐκ τοῦ Θεοῦ καταπεμφθέν!», προτρέποντες δὲ αὐτὸν εἰς ἀδιάκοπον κατὰ τῶν Ἀγαρηνῶν πόλεμον· ἐνῷ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐμνημονεύετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ δημοτελεῖς ἐγίνοντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς ταχείας ἐλεύσεως τοῦ νέου Μεσσίου, εἰς τὰ βουνὰ τῆς Ρούμελης ἀντήχει τὸ δημοτικὸν ᾆσμα·

> Ἀκόμα τούτ᾽ τὴν ἄνοιξι,
> ραγιάδες, ραγιάδες,
> τοῦτο τὸ καλοκαῖρι,
> καϊμένη Ρούμελη·
> ὅσο νὰ ᾽ρθῇ ὁ Μόσκοβος,
> ραγιάδες, ραγιάδες,
> νὰ φέρῃ τὸ σεφέρι.
> Μωριὰ καὶ Ρούμελη.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ὀλίγας δεκάδας ἐτῶν πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης, περὶ τὰ μέσα τῆς 17 ἑκατονταετηρίδος, αὐτὴ ἡ Ἑνετία προέτρεψε τὸν κρῆτα Γεράσιμον Βλάχον νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου δέησιν προκαλοῦσαν αὐτὸν εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων καὶ παριστῶσαν αὐτῷ *τὸ βέβαιον τῆς νίκης, τὸ ῥᾴδιον τῆς τῶν Ἀγαρηνῶν καταλύσεως καὶ τὸ χρήσιμον τῆς τῶν Ἑλληνορωμαίων ἐλευθερίας*. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐκ τοῦ κινήματος τοῦ Πέτρου τοῦ μεγάλου συνήγετο μᾶλλον ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐκαλοῦντο εἰς τὰ ὅπλα ἵνα ἀπαλλαγέντες τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν ὁμόδοξον ρωσικήν. Καὶ μετ᾽ ὀλίγα ἔτη, ἐπὶ τῆς βασιλίσσης Ἄννης, ἐπὶ τῆς ὁποίας νέαι διεσπάρησαν εἰς τὴν Τουρκίαν ἐπαναστατικαὶ προκηρύξεις, ὁ ρῶσος ἀρχιστράτηγος Μύνιχ ἐβεβαίου *ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑπολαμβάνουσι τὴν αὐτοκράτειραν ὡς νόμιμον αὐτῶν κυρίαρχον*. Ἀλλά, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ταῦτα πάντα ἐλέγοντο σπουδαίως, ἡ βραδύτερον τῷ 1763 βασιλεύσασα Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη, ἐπὶ τῆς ὁποίας κατὰ πρῶτον ἐπανέστησαν οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς διὰ προτροπῆς καὶ συμμαχίας τῶν Ρώσων, μετέβαλεν, ὡς φαίνεται, γνώμην περὶ τῆς μελλούσης τύχης τῶν χωρῶν ὅσαι ἀπετέλουν μέρος

τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, καί, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοὐλάχιστον τοῦ κινήματος τοῦ 1770, ἔκρινε πρακτικωτέραν τὴν ἐκ τῶν χωρῶν τούτων συγκρότησιν ἰδίας χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας.

Αἱ πρῶται τῆς Αἰκατερίνης ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι ἤρχισαν τῷ 1766 διὰ τοῦ ἐκ Πετρουπόλεως εἰς τὴν Ἑλλάδα σταλέντος Γεωργίου Παπάζωλη, ὅστις, γεννηθεὶς εἰς Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας, εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ρωσίας καὶ διετέλει τότε λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ. Ὁ Παπάζωλης ἦλθε κατ' ἀρχὰς εἰς Ἤπειρον, ὅπου πάντες, κληρικοί, ἁρματολοί, προύχοντες καὶ λαός, ὑπεδέχθησαν ἐνθουσιωδῶς τὰς προτάσεις καὶ ὑποσχέσεις αὐτοῦ. Ἔπειτα δὲ κατῆλθεν εἰς Ἀκαρνανίαν, συνενοήθη μετὰ διαφόρων πολιτικῶν προυχόντων καὶ τῶν ἁρματολῶν Χρήστου Γρίβα καὶ Σταθᾶ Γεροδήμου, κατήχησεν εἰς Ἀγγελόκαστρον μὲν τὸν ἁρματωλὸν Λαχούρην, ἐν Μεσολογγίῳ δὲ τὸν διδάσκαλον Παναγιώτην Παλαμᾶν καὶ ἐξαπέστειλεν ἀποστόλους εἰς Ναυπακτίαν, Δωρίδα καὶ Παρνασσίδα. Τότε διεπέρασεν εἰς Πελοπόννησον καὶ ἦλθε πρὸ πάντων εἰς Οἴτυλον, ὅπου ὅμως οἱ Μανιᾶται, οἱ διὰ τῆς πείρας πολλῶν προηγουμένων ἐπαναστάσεων διδαχθέντες, ἔθεντο ὡς ὅρον ἀπαράβατον τῆς κινήσεως αὐτῶν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἄφιξιν πραγματικῆς τῶν Ρώσων ἐπικουρίας. Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἀπεφασίσθη ἐν γενικῇ συνελεύσει τῶν ὁπλαρχηγῶν καὶ πρωτογέρων τῆς Μάνης, ὧν προΐσταντο οἱ ἀδελφοὶ Μαυρομιχάλαι. Ἀνάλογος δὲ ἀπάντησις ἐδόθη αὐτῷ καὶ εἰς Καλάμας, ὅπου ἴσχυεν ὁ παντοδύναμος παρά τε τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Τούρκοις Παναγιώτης Μπενάκης, ἔγγονος ὢν τοῦ γνωστοῦ ἤδη εἰς ἡμᾶς ἡγεμόνος τῆς Μάνης Λιμπεράκη. Ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ προύχοντές τινες καὶ κληρικοὶ ἐπίσημοι τῆς Πελοποννήσου,ἀκούσαντες τὰς προτροπὰς καὶ ἐπαγγελίας τοῦ Παπάζωλη καὶ βασανίσαντες τὰ περὶ τοῦ κινήματος, ὑπέγραψαν συνθήκην, ἐν ᾗ ὑπέσχοντο μὲν τὴν ἐπανάστασιν 100.000 Ἑλλήνων ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θέλουσι παραχωρηθῇ αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα ὅπλα καὶ ὅτι θέλουσιν ἐμφανισθῇ εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου πλοῖα ρωσικά. Οἱ δὲ ἄλλοι ἐπισημότεροι τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχιερέων καὶ προυχόντων, μεθ' ὧν ὁ Παπάζωλης συνενοήθη, ἦσαν οἱ μητροπολῖται Κορίνθου, Παλαιῶν Πατρῶν καὶ Λακεδαιμονίας, ὁ πρῴην Πατρῶν καὶ εἶτα πρόεδρος Κερνίκης καὶ Καλαβρύτων Δανιήλ, ὁ πρεσβύτερος Παναγιώτης, μέγας οἰκονόμος τῶν Καλαβρύτων, οἱ προεστῶτες Σπάρτης Ἰωάννης Μελιτάκης καὶ Ἰωάννης Καφετζῆς, Κορίνθου Γεωργαντᾶς καὶ Σπυρίδων Νοταρᾶς, καὶ Πατρῶν Πόλος. Συγχρόνως δ' ἕτεροι ἀπόστολοι διέτρεχον τήν τε Ἑλλάδα καὶ τὰς βορειοτέρας χώρας, Μολδοβλαχίαν, Σερβίαν, Μαυροβούνιον, κατηχοῦντες τοὺς χριστιανοὺς καὶ προτρέποντες αὐτοὺς νὰ ἄρωσιν ὅπλα ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος· ὥστε μέγας βρασμὸς ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου χερσόνησον, ὅστις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαφύγῃ τὴν προσοχὴν τῶν Ὀσμανιδῶν. Ἐντεῦθεν καὶ πρὶν ἢ γίνῃ τι σπουδαῖον ἤρχισαν νὰ πίπτωσι θύματά τινα καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκαρατομήθη τῷ 1767 ὁ τῆς Λακεδαίμονος μητροπολίτης Ἀνανίας Λαμπάρδης ὁ ἐκ Δημιτσάνης. Ὅτε δὲ κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1768 ἐκηρύχθη ὁ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας πόλεμος, διετάχθη γενικὸς ἀφοπλισμὸς τῶν Ἑλλήνων, πολλαὶ καταθλίψεις ἐγένοντο εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν κοινότητα, πολλοὶ χριστιανοὶ ἐσφάγησαν ὑπὸ τοῦ ἀχαλινώτου στρατοῦ. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Μελέτιος Β', ἀφοῦ πολλαχῶς ἐστρεβλώθη, ἐξωρίσθη ἡμιθανὴς εἰς Τένεδον, συνεφυλακίσθησαν δὲ μετ' αὐτοῦ, παρεκτὸς πολλῶν ἄλλων, ὁ ἀρχιδιάκονος καὶ ὁ οἰκονόμος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ὁ μὲν οἰκονόμος ἀπέθανε στρεβλούμενος, ὁ δὲ ἀρχιδιάκονος ἐπέζησε κακῶς ἔχων. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικοὶ ἄρχοντες ἐπλήρωσαν

τὸν φόρον αὐτῶν εἰς τὰς ὑπονοίας τὰς ὁποίας ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις δὲν ἔπαυεν ἔχουσα *περὶ τῶν ἀδιαλείπτων ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πόθων* τοῦ ἔθνους. Τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1769 ἀπεκεφαλίσθησαν ὡς ἔνοχοι ἐσχάτης προδοσίας ὁ τῆς Μολδαυίας ἡγεμὼν Ἰωάννης Καλλιμάχης καὶ ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος Σοῦτσος.

Τελευταῖον λήγοντος τοῦ Φεβρουαρίου 1770 ἠγκυροβόλησεν εἰς Οἴτυλον ἡ πρώτη *μοῖρα τοῦ ἐκ Βαλτικῆς εἰς τὴν Μεσόγειον καταπλεύσαντος ρωσικοῦ στόλου* ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Ὀρλώφ. Δυστυχῶς αἱ μεγάλαι ἐπαγγελίαι, ἃς ἔδωκαν προηγουμένως οἱ πολιτικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ προύχοντες, ὅτι μυριάδες Ἑλλήνων θέλουσιν ἐξεγερθῇ ἅμα ἐμφανισθῶσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου πλοῖα ρωσικά, δὲν ἐπηλήθευσαν, πολλοῦ γε δεῖ. Τὰ *πλοῖα ταῦτα δὲν ἐκόμισαν ἀρκετὰ ὅπλα· ἴσως δὲ καὶ οἱ τρόποι τοῦ ἀρχηγοῦ* αὐτῶν δὲν ἦσαν ἐπιτήδειοι νὰ δελεάσωσι τοὺς ἡμετέρους. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὀλίγοι σχετικῶς Μανιᾶται ὑπήκουσαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς προτροπὰς αὐτοῦ καὶ τὰς ὑποσχέσεις· καὶ ἐκ τούτων συνεκροτήθησαν δύο εὐάριθμα σώματα ἐπονομασθέντα *ἀνατολικὴ καὶ δυτικὴ τῆς Σπάρτης λεγεών*, ἐξ ὧν ἡ δυτικὴ *συγκειμένη ἐκ* 200 Ἑλλήνων καὶ 12 Ρώσων καὶ ὑφ' ἑνὸς ρώσου λοχαγοῦ διοικουμένη εἰσῆλθεν εἰς τὰς Καλάμας, ὅπου ὁ Μπενάκης ὡρκίσθη πίστιν τῇ αὐτοκρατορίσσῃ. Ἡ λεγεὼν αὐτὴ ἐκυρίευσε καὶ τὴν Κυπαρισσίαν, ἐξετράπη ὅμως εἰς πολλὴν λεηλασίαν οὐ μόνον τουρκικῶν χωρίων ἀλλὰ καὶ ἑλληνικῶν. Ἡ δὲ ἀνατολικὴ λεγεὼν μὴ οὖσα πολυαριθμοτέρα τῆς ἄλλης καὶ διατελοῦσα ὑπὸ τὸν μυκόνιον Ἀντώνιον Ψαρὸν κατέλαβε τὸν Μυσθρᾶν καὶ μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐπολλαπλασιάσθη εἰς ἱκανὰς χιλιάδας ἀνδρῶν, ὧν οἱ πλεῖστοι Μανιᾶται, οἵτινες καὶ ἐνταῦθα ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὴν διαρπαγὴν καὶ πρὸ πάντων εἰς δεινὴν σφαγὴν τῶν διὰ συνθήκης παραδοθέντων Τούρκων.

Τὰ κατ' ἀρχὰς λοιπὸν διαπραχθέντα δὲν ἦσαν οὔτε πολλὰ οὔτε μεγάλα, ἥκιστα δὲ ἔνδοξα ἐγένοντο τὰ κατὰ τὸν Ὀρλώφ, ὅστις παρεκτὸς τῶν ὀλίγων Ρώσων ὅσους συγκατέμιξε μετὰ τῶν δύο λεγεώνων, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης διὰ τριῶν *πλοίων καὶ* 400 Ρώσων, Μαυροβουνιωτῶν, Σκλαβούνων καὶ Μανιατῶν, *ἀλλὰ* δὲν ἠδύνατο νὰ κυριεύσῃ αὐτήν. Ὅσον ὅμως εὐτελὴς καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔργου, ἐπειδὴ ἐξωγκώθη ὑπὸ τῆς φήμης καὶ εὗρε πεδίον εὔφλεκτον, ἐπήγαγε τάχιστα τὴν ἐξέγερσιν πολλῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Διὰ μιᾶς, κατὰ μῆνα Μάρτιον, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Αἰγίῳ μὲν ὁ μητροπολίτης Πατρῶν Παρθένιος, ἐν Κορινθίᾳ δὲ ὁ Γεώργιος Νοταρᾶς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μακαρίου μητροπολίτου Κορίνθου, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φαναρίου ὁ προεστὼς Ἀνδριτζαίνης Ἀναστάσιος Χριστόπουλος, ἐν Βάλτῳ ὁ Σταθᾶς Γεροδήμας, ἐν Βονίτσῃ καὶ Ξερομέρῳ ὁ Χρῆστος Γρίβας, ἐν Ἀγγελοκάστρῳ ὁ Γεώργιος Λαχούρης, ἐν Μεσολογγίῳ ὁ Παναγιώτης Παλαμᾶς, ἐν Κραββάροις ὁ Κωνσταντῖνος Συσμάνης, ἐν Λοιδωρικίῳ ὁ Λωρῆς, ἐν Παρνασσίδι ὁ Κομνηνὸς Τράκας, ἐν Λεβαδείᾳ ὁ Ἰωάννης Καλποῦζος καὶ ἐν Μεγαρίδι ὁ Μητρομάρας. Πανταχόθεν ἐζητοῦντο ρωσικὰ βοηθήματα· ἐκ Θεσσαλίας μὲν ἀνηγγέλλετο ὅτι 10.000 ἄνδρες ἐκινήθησαν, ἐν Κρήτῃ δὲ ἐκήρυξε τὴν ἐπανάστασιν ὁ Δασκαλογιάννης.

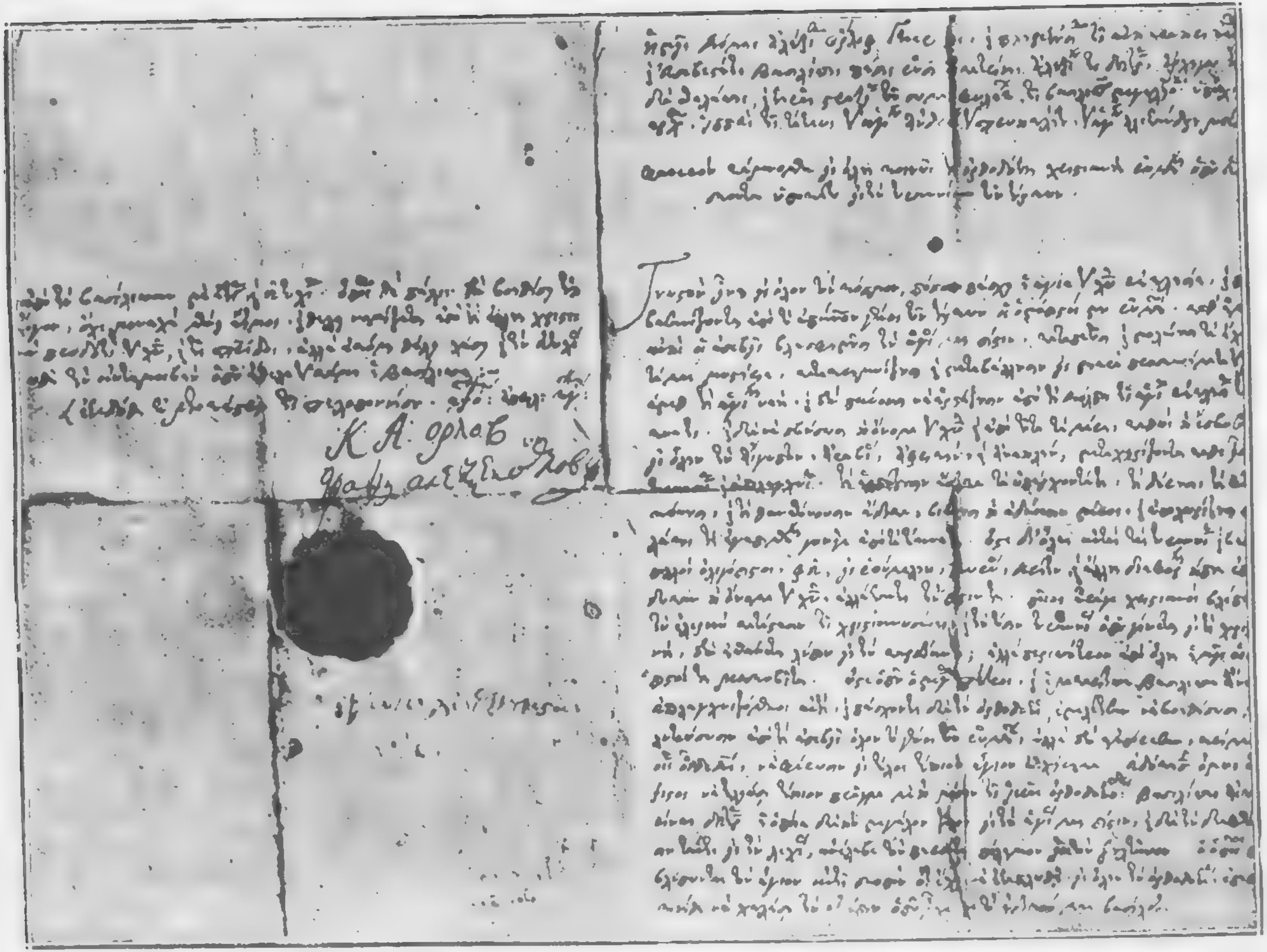
> ἀποὔτον τῶν Σφακιῶν κ' ἦτον καὶ νοικοκύρις,
> κ' ἔκανεν περικάλεσιν νὰ γίνῃ Ρωμιοσύνη·

ἐφ' ᾧ πρὸ ἐτῶν συνενοεῖτο μετὰ τοῦ Μπενάκη καὶ τῶν Μανιατῶν καὶ ἐγκαίρως εἶχε κομίσει εἰς Σφακιὰ ἱκανὴν ἐφοδίων προμήθειαν. Πλὴν τούτου πολλὰ πλοῖα τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀνεπέτασαν ρωσικὴν σημαίαν, δὲν ἔμεινε δὲ ἀμέτοχος τοῦ ἀγῶνος καὶ ἡ Ἑπτάνησος, εἰς ὃ συνετέλεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι πολλοὶ ὑπῆρχον αὐτόθι Πελο-

ποννήσιοι καὶ Στερεοελλαδῖται, ἄλλοι μὲν πρὸ χρόνου μακροῦ, ἄλλοι δὲ προσφάτως μεταναστεύσαντες. Ὅπως ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις, οὕτω καὶ τότε ἡ ἐνετικὴ προσεπάθησε νὰ ἀναστείλῃ τὴν ὁρμὴν ταύτην τῶν Ἑπτανησίων διὰ δημεύσεων καὶ ποικίλων ἄλλων στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν διατάξεων. Ἀλλ' εἰς μάτην· οὐκ ὀλίγοι Ζακύνθιοι ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Μακρῆν, Κλάδην, Φορτούνην, Ξανθόπουλον, Ἡρακλειώτην καὶ Σέρραν εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἦλιδα· χίλιοι δὲ Κεφαλλῆνες ὑπὸ τὸν Σπυρίδωνα καὶ τὸν Ἰωάννην Μεταξᾶν, τὸν Γρηγόριον Πανᾶν, τὸν Σπυρίδωνα Λυκιαρδόπουλον καὶ τὸν Νικόλαον Φωκᾶν ἐπολιόρκησαν τὰς Πάτρας. Οἱ Τοῦρκοι ἔπαθον ἀπανταχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Στερεᾷ τὰ πάνδεινα, ἀλλά τινες τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἰδίως οἱ Μανιᾶται οὔτε τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασε τῇ 23 Ἀπριλίου εἰς Κορώνην καὶ ἡ ἑτέρα ναυτικὴ τῶν Ρώσων μοῖρα, ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Ὀρλώφ, ὥστε ὁ ρωσικὸς στόλος ἀπηρτίσθη ἔκτοτε εἰς δέκα δίκροτα καὶ πέντε μονόκροτα (φρεγάδας), συνεπήγετο δὲ καὶ 400 ἄνδρας στρατολογηθέντας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀλέξιος, διαλύσας τὴν πολιορκίαν τῆς Κορώνης, ἐκυρίευσε τὴν Πύλον, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης καὶ διέταξε τὸν Ψαρὸν νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Τριπολιτζᾶς. Ἀλλ' ἡ πολιορκία τῆς πρωτευούσης ταύτης τῆς Πελοποννήσου ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, οἱ περὶ τὸν Ψαρὸν ἐτράπησαν εἰς φυγήν, οἱ δὲ Τοῦρκοι, ἐκδικούμενοι, ἔσφαξαν 3.000 Ἕλληνας τῆς πόλεως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν ἐπίσκοπον καὶ πέντε ἄλλους κληρικούς. Ταῦτα δὲ ὑπῆρξαν τὰ προοίμια μόνον τῶν φοβερωτάτων συμφορῶν ὅσας ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ τὸ κίνημα τοῦτο. Ἐν Θεσσαλίᾳ 3.000 Τρικκαληνοὶ ἀνηλεῶς ἐθανατώθησαν. Ἐν Λαρίσῃ καθ' ἑκάστην οἱ γενίτσαροι ἐτούφεκιζον 10—20 χριστιανούς· ὅσοι ἐκ τούτων ἐπέζησαν ἔμειναν γυμνοὶ καὶ ἐκτετραχηλισμένοι, στερηθέντες προσέτι τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ναοῦ, ὅστις ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ ὅστις ἐκρημνίσθη ἀπαγορευθείσης τῆς ἀνακτίσεως αὐτοῦ. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Λαρίσης ἀπέβησαν ἔκτοτε πένητες καὶ χειρώνακτες, ἀναγκαζόμενοι νὰ τρέχωσιν εἰς τὰ πέριξ χωρία ἵνα λειτουργηθῶσι· διότι μόλις μετὰ 24 ἔτη ἐπετράπη ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ αὐτῶν ἐπὶ Σελὶμ Γ' καὶ διὰ φροντίδος τοῦ ἀγαθοῦ ἀρχιερέως τῆς Λαρίσης Διονυσίου Καλλιάρχου. Ἀλλ' εἰς πᾶσαν τὴν Ρούμελην οἱ Τοῦρκοι οἱ στρατολογηθέντες ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν Ρώσων πόλεμον μετεχειρίζοντο τοὺς χριστιανοὺς ὅπως ἤθελον, τρεφόμενοι καὶ ἐνδυόμενοι διὰ δαπάνης αὐτῶν, ἀσελγαίνοντες κατὰ τῶν παίδων καὶ φονεύοντας πάντα ἀνθιστάμενον. Ἡ Μοσχόπολις κατεστράφη. Οἱ προεστῶτες τῆς Φιλιππουπόλεως ἔπαθαν τὰ πάνδεινα. Εἰς Σμύρνην ἐφονεύθησαν ἄπειροι χριστιανοὶ ἐξερχόμενοι τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Φωτεινῆς. Εἰς τὴν Λῆμνον ἀπεκεφαλίσθησαν ὅ τε ἀρχιερεὺς καὶ οἱ προεστῶτες τῶν χριστιανῶν.

Ἂν δὲ ταῦτα συνέβαινον εἰς χώρας τῶν ὁποίων ὁ λαὸς δὲν ἤγειρεν ὅπλα, εὔκολον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν τίνα δεινὰ ὑπέστησαν τὰ ἐπαναστάντα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἀπὸ τῶν μετ' οὐ πολὺ ἐμβαλόντων εἰς αὐτὰ ἀλβανικῶν στιφῶν. Τινὲς τῶν ἁρματολῶν ἀντέστησαν γενναίως. Οἱ ἀδελφοὶ Χρῆστος καὶ Τσέλιος Γρίβαι καὶ ὁ Γεώργιος Λαχούρης, καταλαβόντες μετὰ 300 ἀνδρῶν ὀχυράς τινας περὶ τὸ Ἀγγελόκαστρον θέσεις, ἠγωνίσθησαν ἐπὶ 3 ὥρας κατὰ πολυαρίθμου ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἀγομένου ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάμπεϋ καὶ τοῦ Ἀχμέτμπεϋ, ἕως οὗ ἅπαντες μέχρις ἑνὸς ἔπεσον, ἡ δὲ θέσις ἐν ᾗ ἐτελέσθη τὸ ἔργον τοῦτο ὀνομάζεται ἄχρι τοῦδε *τῶν Γριβαίων τὰ κόκκαλα*. Εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τῆς Στερεᾶς ὁ Μητρομάρας κατέστρεψεν ἓν σῶμα Ἀλβανῶν περὶ τὴν Κακὴν Σκάλαν τῶν Μεγάρων. Ἅπαντες ὅμως δὲν ἐμιμήθησαν τοὺς ἀριστεῖς τούτους τοῦ προκειμένου ἀγῶνος. Ὁ ἁρματολὸς τοῦ Βάλτου Σταθᾶς Γεροδήμας προετίμησε νὰ συνθηκολογήσῃ πρὸς

Η ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ ΤΟΥ ΟΡΛΩΦ

(Ἑρμηνείαν τοῦ κειμένου βλ. ὄπισθεν)

Ο ΝΑΥΑΡΧΟΣ ΟΡΛΟΦ

*Ημεῖς Κόμης Ἀλέξιος Ὄρλοφ Γενερά-
λης καὶ πληρεξούσιος τῆς αὐτοκρατορικῆς καὶ
εὐσεβεστάτης Βασιλίσσης πάσης Ρωσίας Αἰκα-
τερίνης Ἀλεξιάδος τῆς δευτέρας, ἀρχηγὸς τῶν
διὰ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς στρατῶν, τῶν σωμα-
τοφυλάκων τῆς βασιλικῆς μεγαλειότητος ὑπο-
χιλίαρχος, Ἱππεὺς τῆς τάξεως τοῦ ἁγίου Ἀν-
δρέου τοῦ Πρωτοκλήτου, τοῦ ἁγίου Ἀλεξάν-
δρου Νεύσκη,*

*Φανερὸν κάμνομεν εἰς ὅλους κοινῶς τοὺς
ὀρθοδόξους χριστιανοὺς ρωμαίους ὁποῦ εὑρί-
σκονται ὑποκάτω εἰς τὴν τυραννίαν τῶν τούρκων.*

Γνωστὸν εἶναι εἰς ὅλον τὸν κόσμον, πόσον πάσχει ἡ ἁγία τοῦ Χρι-
στοῦ ἐκκλησία, καὶ πόσον βασανίζονται ἀπὸ τὸ ἀπάνθρωπον γένος τῶν τουρ-
κων οἱ ὁμόπιστοί μου ρωμαῖοι· καθ' ἡμέραν αὐτοὶ οἱ ἀσεβεῖς βλασφημοῦσι
τὴν ἁγίαν μας πίστιν, καταπατοῦσι καὶ μολύνουσι τὰ ἄχραντα μας μυστήρια,
κατακρημνίζουσι καὶ μεταβάλλουσιν εἰς μιαρὰ προσκυνήματα τοῦ μωάμεθ
τοὺς ἁγίους ναούς, καὶ δὲν παύουσι νὰ ἁρπάζουσιν ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς
ἁγίας ἐκκλησίας τὰ τέκνα της· καὶ διὰ νὰ σβύσωσι τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ
καὶ ἀπὸ τοῦτα τὰ μέρη, καθὼς τὸ ἔσβυσαν εἰς ὅλην τὴν Αἴγυπτον, Ἀρα-
βίαν, Ἀφρικὴν καὶ Ἀνατολήν, μεταχειρίζονται κάθε εἶδος τυραννίας καὶ
ἀσπλαγχνίας· τοὺς ἁρπάζουσιν ἄδικα τὰ ὑπάρχοντά τους· τοὺς δέρνουσι, τοὺς
φυλακώνουσι καὶ τοὺς θανατόνουσιν ἄδικα, βιάζουσι τὸ ἀδύνατον μέρος,
καὶ ἀποχωρίζουσι πολλάκις (;) τοὺς ἀγαπημένους γονεῖς ἀπὸ τὰ τέκνα τους
ὥστε δι' ὅλας αὐτὰς τὰς τυραννίας καὶ βιασμοὺς πολλοὶ ὀλιγόπιστοι, φεῦ,
εἰς ρούμελην, μορέαν, κρήτην καὶ ἄλλας διαφόρους νήσους ἐπρόδωκαν τὸ
ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλάξαντες τὴν πίστιν τους· ποῖος ἄρα γε χριστιανὸς
βλέποντας τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν τῆς χριστιανοσύνης καὶ τὴν τόσην τυ-
ραννίαν ὁποῦ γίνεται εἰς τοὺς χριστιανούς, δὲν αἰσθάνεται λύπην εἰς τὴν
καρδίαν του· ἀλλὰ περισσότερον ἀπὸ ὅλους ἡμεῖς οἱ πιστοί τους μοσχοβί-
ται· ὥστε ὁποῦ ὁ μέγας Πέτρος καὶ ἡ μακαρίτισσα Βασίλισσα Ἄννα εὐ-
σπλαγχνιζόμενοι αὐτοὺς καὶ πάσχοντες διὰ τὴν ὀρθοδοξίαν, ἐμελέτησαν νὰ
βοηθήσωσι καὶ νὰ λυτρώσωσιν ἀπὸ τοὺς ἀσεβεῖς ὅλον τὸ γένος τῶν ρω-
μαίων, ἀλλὰ δὲν ἠμπόρεσαν, κρίμασιν οἷς οἶδε κύριος, νὰ φέρωσιν εἰς τέλος
τέτοιον ἅγιον ἐπιχείρημα· εὐδόκησεν ὅμως ὁ Ὕψιστος νὰ τελειώσῃ τέτοιον
πρᾶγμα μὲ τὸ μέσον τῆς Ἱερᾶς ὀρθοδοξοτάτης Βασιλίσσης Αἰκατερίνας δευτέ-
ρας, ἡ ὁποία διὰ τὸν μεγάλον ζῆλον εἰς τὴν ἁγίαν μας πίστιν καὶ διὰ τὴν δια-
φέντευσιν (.) ταύτης εἰς τὴν Λεχίαν, ἀνέλαβε τὸν παρόντα πόλεμον εἰς τὸν
Σουλτάνον, ὁ ὁποῖος προβλέποντας τὸν ἅγιον αὐτῆς σκοπὸν ὅτι ἔχει νὰ
ἐξαπλωθῇ εἰς ὅλην τὴν ὀρθοδοξίαν, ἐπαρακινήθη νὰ χαλάσῃ τὴν ἀγάπην
ὁποῦ εἶχε μὲ τὸ ἰδικόν μας βασίλειον. . . *(Τὸ κείμενον τῆς προκηρύξεως προ-
χωρεῖ εἰς τὴν ὄπισθεν β' καὶ γ' σελίδα, ἔπειτα δὲ τελευτᾷ εἰς τὴν σελ. δ' ὡς ἑξῆς)...*
ἀπὸ τὴν βασίλισσαν μὲ ἀξίαν (;) καὶ εὐτυχίαν· ὅποιος δὲ πάλιν δεν βοηθήσῃ
τοῦτο τὸ ἔργον, ὄχι μοναχὰ μένει ἄτιμος καὶ θέλει νομίζεται ἀπὸ τοὺς ἄλ-
λους χριστιανοὺς προδότης τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς πατρίδος, ἀλλὰ ἀκόμη θέλει
χάσει καὶ τὴν εὐτυχίαν νὰ [ἀξι]ωθῇ τὴν ἀνταμοιβὴν ὁποῦ ἤθελε τοῦ κάμει
ἡ Βασίλισσα: —

(Ἐξεδόθη ἐν Νεοκάστρῳ τῆς Πελοποννήσου. ‚αψο': ἀπριλ: κγ':)

Κ. Α. Ορλοβ

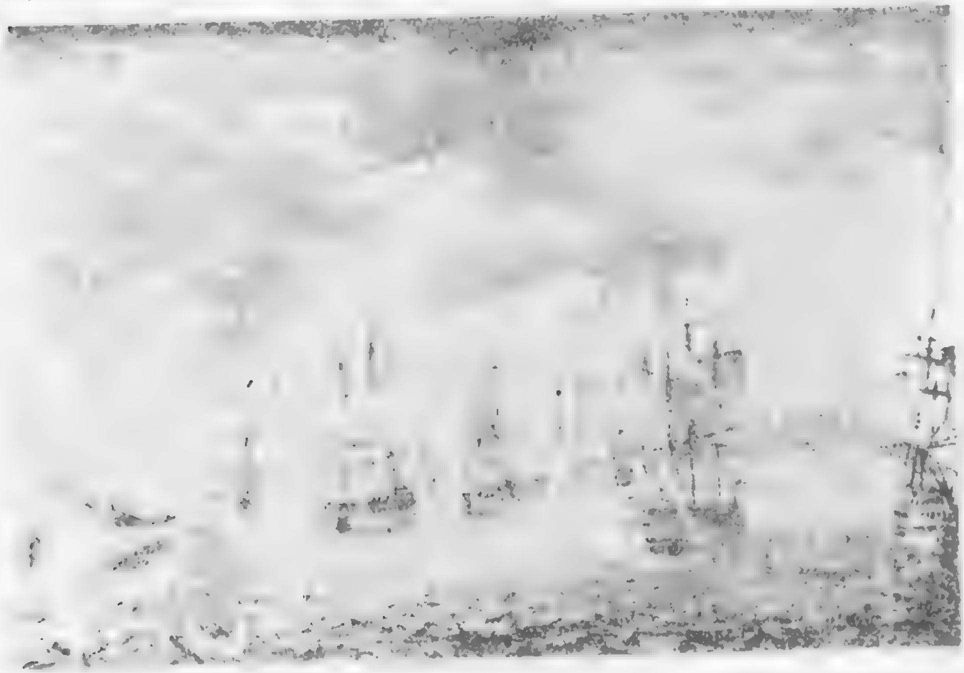
(Ἕπεται ἡ ὑπογραφὴ καὶ ρωσιστί)

(Τ. Σ.)

τοὺς πολεμίους καὶ ἔλαβε παρὰ τούτων ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν Μπουκουβάλα, Καρακίτσου καὶ Κοντογιάννη τὰ ἁρματολίκια τοῦ Βάλτου, τῶν Ἀγράφων, τοῦ Καρπενισίου καὶ τῆς Ὑπάτης. Ὁ Καλποῦζος καὶ ὁ Τράκας, μὴ δυνηθέντες ν' ἀναχαιτίσωσι τοὺς Ἀλβανοὺς τοὺς ἐμβαλόντας εἰς τὴν Φθιώτιδα, τὴν Παρνασσίδα καὶ τὴν Λεβάδειαν, κατέφυγον εἰς Πελοπόννησον. Αὐτὸς ὁ Μητρομάρας ἠναγκάσθη ἐπὶ τέλους νὰ πυρπολήσῃ τὰ Μέγαρα καὶ νὰ μεταβιβάσῃ τὰ γυναικόπαιδα τῶν ἐπαναστατῶν εἰς Σαλαμῖνα. Τὸ δὲ χείριστον, οἱ ἁρματολοὶ τῆς Δωρίδος καὶ τῆς Ναυπακτίας Λωρῆς καὶ Σουσμάνης, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους, ἐπεκαλέσαντο ἑκάτερος τὴν συνδρομὴν τῶν Ἀλβανῶν ἐπὶ ὡρισμένῳ μισθώματι. Καὶ οἱ μὲν μετὰ τοῦ Σουσμάνη ταχθέντες ἐπολιόρκησαν καὶ ἔσφαξαν ἐν Ζιλίτσᾳ τὸν Λωρῆν, ἔπειτα δὲ ἑνωθέντες μετὰ τῶν προτέρων τοῦ Λωρῆ μισθοφόρων ἐφόνευσαν καὶ τὸν Σουσμάνην καὶ ἐτράπησαν εἰς μυρίας καταπιέσεις κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς τε Δωρίδος καὶ τῶν Κραββάρων. Οἱ Μεσολογγῖται κατέφυγον κατ' ἀρχὰς εἰς Αἰτωλικόν, ἀλλ' ἀναγκασθέντες νὰ παραδοθῶσιν ἅπαντες ἐσφάγησαν. Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ ὀσμανικὸς στρατὸς ἐνέβαλεν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἐνταῦθα ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ ἐπολιόρκει ἔτι τὴν Μεθώνην, ὁ δὲ Ἰωάννης Μαυρομιχάλης, ὅστις πρὸ καιροῦ εἶχε δυσαρεστηθῆ πρὸς τοὺς Ρώσους καὶ χωρισθῆ ἀπ' αὐτῶν, κατεῖχε τὸ Νησίον μετὰ ἱκανῶν τινων Μανιατῶν. Δὲν λέγομέν τι περὶ τοῦ Ψαροῦ, διότι οὗτος, ὑποχωρήσας μετὰ τὴν περὶ Τρίπολιν τροπὴν εἰς Σπάρτην, ἐζήτησεν ἐκεῖθεν ἐγκαίρως καταφύγιον ἐπὶ τοῦ ρωσικοῦ στόλου. Ἐν μόνῃ λοιπὸν τῇ Μεσσηνίᾳ ἐφαίνετο ἐπιμένουσα ἡ ἐπανάστασις καὶ ἐκεῖ ὥρμησεν ὁ ἀλβανὸς Χατζῆ Ὀσμὰν ἐκ Τριπόλεως μετὰ 8000 ἀνδρῶν. Ὁ Μαυρομιχάλης ἐζήτησεν ἀμέσως ἐπικουρίαν παρὰ τοῦ Ὀρλὼφ καὶ ἡτοιμάσθη νὰ ἀντισταθῇ. Ὁ δὲ ρῶσος στρατηγός, εἴτε ἕνεκα προσωπικῆς δυσαρεσκείας εἴτε διότι δὲν ἐπίστευε πλέον εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐγκατέλιπε τὸν ἄνδρα. Ὁ Μαυρομιχάλης ὅμως, καὶ οὕτως ἔχων, δὲν ὑπεχώρησεν, ἀλλ' ἀφοῦ εἶδε πάντας σχεδὸν τοὺς συντρόφους του πεσόντας, συλληφθέντας ἢ φυγόντας ὠχυρώθη ἐπὶ τέλους μετὰ 23 ὀπαδῶν ἐντὸς τοῦ Μελιπύργου καὶ ἐκράτησεν ἐκεῖ ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας τὸν περιζώσαντα αὐτὸν ὀσμανικὸν στρατόν, μέχρις οὗ βόμβα διαρραγεῖσα πρὸ τοῦ πύργου ἐφόνευσε πάντας τοὺς ὑπερμάχους αὐτοῦ. Τότε οἱ Τοῦρκοι διέλυσαν τὴν πολιορκίαν τῆς Μεθώνης καὶ τρέψαντες τοὺς Ρώσους εἰς φυγὴν ἐπλησίασαν πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένην Πύλον. Ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ δὲν ἐπεχείρησε νὰ ἀντισταθῇ, ἀλλὰ διέταξεν ἀμέσως τὴν ἀναχώρησιν τῶν στρατευμάτων. Ὁ ἀδελφός του καὶ οἱ ναύαρχοι Σπυρίδωφ καὶ Ἔλφινστων εἶχον προεκπλεύσει πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ καταβάντος καὶ εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος ὀσμανικοῦ στόλου. Εἰς μάτην ὁ Παπάζωλης καὶ ὁ Μπενάκης ἱκέτευον αὐτὸν νὰ ἐμμείνῃ βεβαιοῦντες ὅτι τὸ πᾶν εἰσέτι δὲν ἀπώλετο καὶ ὅτι ἡ προσδοκωμένη κατὰ θάλασσαν ἐπιτυχία δύναται νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ Ἀλέξιος βλέπων ὅτι ἐνταῦθα μὲν οὐδὲν γενναῖον ἔπραττε, μὴ θέλων δὲ νὰ μείνῃ ἀμέτοχος τῶν ἐπικειμένων κατὰ θάλασσαν μεγάλων πραγμάτων ἀνέσυρε τὰς ἀγκύρας, παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἑκατοντάδας τινὰς Ἑλλήνων, ἐν οἷς καὶ τοὺς ἐπισκόπους Κορώνης, Μεθώνης, Καλαμῶν, Πατρῶν, τὸν Παπάζωλην καὶ τὸν Μπενάκην.

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλὼφ εἰς μὲν τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασιν κατήνεγκε τραῦμα καίριον, εἰς δὲ τὴν μετ' ὀλίγον τῇ 24 καὶ 26 Ἰουνίου 1770 ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἐν Τσεμὲ οὐδόλως συνετέλεσεν. Ἰδοὺ πῶς περιγράφει τὸ ἔργον ἀνὴρ δόκιμος περὶ τὰ ναυτικὰ καὶ ἔχων πάντα τρόπον νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ πράγματα, ὁ γάλλος ναύαρχος Jurien de la Gravière· «Ὁ καπετὰν πασᾶς, διωκόμενος ὑπὸ δέκα ρωσικῶν δικρότων καὶ 5 μονοκρότων, κατέφυγεν εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς

Ἀσίας καὶ ἠγκυροβόλησεν ἐντὸς λιμένος ἀνοχύρου, κειμένου κατέναντι τῆς Χίου. Οἱ Ρῶσοι ὠφελήθησαν ἐκ τούτου καὶ ὁ ναύαρχος Σπυρίδωφ ἐπέπλευσεν ἐπὶ τὸ δίκροτον τὸ φέρον τὴν σημαίαν τοῦ καπετὰν πασᾶ. Ἀλλ' ἐκτεθεὶς εἰς τὸν πυροβολισμὸν ἅπαντος τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἀπέβαλε περὶ τοὺς ἑκατὸν νεκροὺς ἢ τραυματίας πρὶν ἢ δυνηθῇ νὰ μεταχειρισθῇ τὰ ἴδια πυροβόλα. Μόλις δὲ παραταχθεὶς ἐκ πλαγίου ἤρχισε νὰ ποιῇ χρῆσιν τοῦ πυροβολικοῦ του καὶ ἐκπεσὼν ἐκόλλησεν εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ ὀσμανικοῦ δικρότου. Οἱ Ὀσμανίδαι ἦσαν τότε ἐπιφοβώτατοι εἰς τοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνας. Ἅμα αἰσθανθέν-

Ἡ καταστροφὴ τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς τὸν Τσεσμὲν
(Εἰκὼν ἀγνώστου ζωγράφου)

τες τὴν ἐπαφὴν τοῦ ἀντιπάλου πλοίου προθύμως ἐπελήφθησαν πάντες τοῦ ἔργου, ἰδίως οἱ πυροβοληταί, διὰ στόματος μὲν ἔχοντες τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλλάχ, διὰ χειρὸς δὲ τὸ ξίφος. Ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ ὁ καπετὰν πασᾶς ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἀποβιβασθῇ εἰς τὴν ξηρὰν ἵνα ἐπιτηρήσῃ αὐτοπροσώπως τὴν κατασκευὴν ἑνὸς πυροβολοστασίου, ὥστε ἡ κυβέρνησις τῆς ναυαρχίδος περιῆλθεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐπιτελῶν, τὸν μετέπειτα πολυθρύλητον ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δέ, δοὺς τὸ σύνθημα τῆς ἐφόδου, πρῶτος ὥρμησεν εἰς αὐτήν, καὶ πεισματώδης διεξήχθη ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων τῶν δύο πλοίων πάλης ἧς μετέσχον καὶ τὰ λοιπά, πέμποντα ἀδιακόπως ἐπικουρίας. Ἡ τύχη ἐφαίνετο ταλαντευομένη, ὅτε αἴφνης ἐξερράγη πυρκαϊά, ἄδηλον πόθεν, ἐπὶ τοῦ ρωσικοῦ δικρότου. Ἑκατέρωθεν οἱ ἀρχηγοί, Σπυρίδωφ, Θεόδωρος Ὀρλὼφ καὶ Χασάν, δὲν ἐγκατέλιπον τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰμὴ ὅτε εἶδον ὅτι εἶναι ἐγγὺς τοῦ νὰ ἀνατιναχθῶσιν. Ἐν τούτοις τὰ ἄλλα τουρκικὰ πλοῖα, καταπτοηθέντα ὑπὸ τοῦ θεάματος τῶν φλογῶν καὶ τῆς προσδοκίας τῆς ἐκρήξεως, κόψαντα τὰς ἀγκύρας ὑπεχώρησαν ἀτάκτως εἰς τὸ βάθος τοῦ λιμένος, οὗ τοσοῦτον ἀσυνέτως ἐπεχείρησαν νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν εἴσοδον. Οἱ δὲ ρῶσοι ναύαρχοι ἐβουλεύθησαν περὶ τοῦ πρακτέου. Μὴ ἔχοντες πυρπολικὰ παρεσκεύασαν ἐν τῷ ἅμα τρία καὶ

συγκροτήσαντες τὰ πληρώματα αὐτῶν ἐξ ἑλλήνων καὶ σκλαβούνων ναυτικῶν ἐξέπεμψαν αὐτὰ διὰ νυκτὸς ὑπὸ δύο ἄγγλων ἀξιωματικῶν καὶ ἑνὸς ρώσου κυβερνώμενα ἐντὸς τοῦ λιμένος. Τὸ ἐπιχείρημα, εἰς ὃ συνέπραξεν ἅπας ὁ στόλος διὰ τῶν πυροβολισμῶν αὐτοῦ, ἐπέτυχε πληρέστατα. Τὰ ὀσμανικὰ πλοῖα ἤρχισαν νὰ ἀνατινάζωνται τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου, καί, ὅταν τὸ πῦρ ἐσβέσθη, δὲν ἐπέπλευσεν εἰμὴ ἓν καὶ μόνον, ἀπαχθὲν ἐν θριάμβῳ ὑπὸ τῶν νικητῶν».

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐξάγεται προδήλως ὅτι ἡ ἐν Τσεσμὲ καταστροφὴ ἤθελεν ἐπέλθει καὶ ἂν ὁ Ἀλέξιος Ὀρλὼφ παρέμενεν ἐν Πελοποννήσῳ μετά τινων ἐκ τῶν πλοίων αὐτοῦ. Ἀλλ' οὐδὲ ἀπὸ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου ὠφελήθησαν ἐπιδεξίως οἱ σύμμαχοι ἡμῶν. Ἐνῷ, ὡς ἀπέδειξεν ἐμπράκτως ὁ τολμηρὸς Ἔλφινστων, ὁ ἐμβαλὼν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ἠδύνατο ὁλόκληρος ὁ ρωσικὸς στόλος νὰ πράξῃ τὸ αὐτό, ὁ Ὀρλὼφ μὴ πεισθεὶς ν' ἀκολουθήσῃ τὸν ἄγγλον ὑποναύαρχον ἀπεφάσισε κατ' ἀρχὰς νὰ διαχειμάσῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ἐπὶ τούτῳ κατέλαβε περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου τὴν Λῆμνον. Ἀναγκασθεὶς ὅμως μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὑπὸ τῶν Τούρκων νὰ καταλίπῃ τὴν νῆσον ταύτην αὐτὸς μὲν ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν, τὸν δὲ Σπυρίδωφ διέταξε νὰ ὁδηγήσῃ τὸν στόλον εἰς Μαγῶνα τῆς Ἱσπανίας. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν τελευταῖον τοῦτον ναύαρχον πολυάριθμοι Ἕλληνες παρέστησαν αὐτῷ ὅτι τοιαύτη ὁλοσχερὴς τοῦ κινήματος ἐγκατάλειψις ἤθελε ρήξει πάντα μεταξὺ Ρωσίας καὶ Ἑλλάδος δεσμόν, ὥστε ὁ Σπυρίδωφ ἔκρινεν εὔλογον νὰ διαχειμάσῃ ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ ὡς κύριον σταθμὸν αὐτοῦ ἐξελέξατο τὴν Πάρον, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁρμώμενος ἐκυρίευσε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1771 ἁπάσας τὰς Κυκλάδας. Παρεκτὸς ὅμως τοῦ μικροῦ τούτου ἔργου, οὐδὲν σχεδὸν ἄλλο λόγου ἄξιον ἔπραξεν ὁ ρωσικὸς στόλος ὁ σταθμεύσας ἐπὶ τέσσαρα ὅλα ἔτη ἐν Πάρῳ, ἐνῷ πολυειδῶς ἠδύνατο νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς οἱ ἡμέτεροι, καίτοι καταβληθείσης τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Στερεᾷ, ἐν τῇ Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Κρήτῃ, ἐξηκολούθουν προσβάλλοντες τοὺς Τούρκους ἀδιαλείπτως σχεδὸν ἀπὸ θαλάσσης. Ὁ Μητρομάρας, καταφυγὼν εἰς Σαλαμῖνα καὶ συγκεντρώσας αὐτόθι πάντας τοὺς ἐκ Πελοποννήσου καὶ Στερεᾶς διασωθέντας μαχίμους ἄνδρας, καὶ συγκροτήσας στολίσκον πειρατικόν, ἐπετέθη ἰδίως κατὰ τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ Ὀσμανιδῶν, οὓς καὶ ἐπολιόρκησεν ἐν Ἀθήναις. Κατατροπώσας δὲ τὸν ἐκ Ναυπλίου σταλέντα ἐπικουρικὸν στρατὸν ἐπεχείρησε γενικὴν καταδρομὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ ἐν τῇ Βοιωτίᾳ καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις συνέλαβε τὰ εἰς Ἀθήνας στελλόμενα δημόσια χρήματα. Τότε οἱ Ὀσμανίδαι τῆς πόλεως ταύτης ἠπείλησαν ἐκδίκησιν κατὰ τῶν χριστιανῶν, οἵτινες ἵνα σωθῶσι παρεκάλεσαν τὸν Μητρομάραν νὰ ἐπιστρέψῃ τὰ συλληφθέντα χρήματα· ὁ δὲ ἔπραξε τοῦτο προθύμως, ἀλλ' ἐξηκολούθησε μαχόμενος μέχρις οὗ πληγωθεὶς ἀπεβίωσε κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1772. Οἱ Σφακιανοὶ τῆς Κρήτης, οἵτινες εἶχον ἄρει ὡσαύτως τὰ ὅπλα ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Δασκαλογιάννην, ἀφοῦ ἀντέστησαν ἐπὶ τέσσαρας μῆνας εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπιτεθέντας πέντε καὶ δεκάκις χιλίους πολεμίους, ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ ὑποταχθῶσιν, ὁ δὲ ἀρχηγὸς αὐτῶν ἀπαχθεὶς δέσμιος εἰς Ἡράκλειον ὑπέστη αὐτόθι τὸν μαρτυρικώτερον τῶν θανάτων, περὶ οὗ ἄχρι τοῦδε ᾄδεται εἰς Σφακιὰ τραγοῦδι, δημοσιευθὲν κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ γάλλου Γεωργίου Περρότ. Ἀλλὰ πολλοὶ ἐν τούτοις Σφακιανοὶ καὶ Μανιᾶται, ἀπαρτίσαντες στολίσκον πειρατικόν, δὲν ἔπαυον λῃζόμενοι τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης.

Ἰδίως δὲ διεκρίθησαν τότε ὡς καταδρομεῖς οἱ Ψαριανοί, οἵτινες, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ στόλου εἰς Τσεσμὲν πεισθέντες ὑπὸ τῶν ρωσικῶν εἰσηγήσεων νὰ ἀποστατήσωσι, μετέβαλον εἰς καταδρομικὰ πολλὰ τῶν πλοίων ὅσα εἶχον καὶ κατεσκεύασαν ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγα ἕτερα. Μὴ νομίσῃ τις ὅμως ὅτι τὰ πλοῖα ταῦτα ὡμοία-

ζον τὰ ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Οἱ Ψαριανοὶ δὲν εἶχον τότε εἰμὴ 36 σακολεύας, ἐξ ὧν ὥπλισαν ὡς καταδρομικὰ 25. Τὰ δὲ νεωστὶ ἐπὶ τούτῳ κατασκευασθέντα εἶχον κώπας 16 καὶ ἐκαλοῦντο γαλιῶττες. Βεβαιοῦται ὅτι ὅλα τὰ καταδρομικὰ αὐτῶν ὑπερέβησαν τὰ 55, καὶ δὲν ἠθέλομεν διστάσει νὰ παραδεχθῶμεν τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, ἐὰν δὲν προσετίθετο ὅτι τὸ πλήρωμα ἑκάστου συνέκειτο ἐξ 80 ἕως 100 ἀνδρῶν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πλοίων πολλαπλασιαζόμενος ἐπὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν πληρωμάτων ἤθελε προϋποθέτει ἄνδρας 5.000 περίπου, ὅπερ εἶναι καθαρὸς μῦθος, διότι ὅλοι τῶν Ψαρῶν οἱ κάτοικοι ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως δὲν ὑπερέβαινον πολὺ τὰς 7.000 ψυχῶν, ἐν ἔτει δὲ 1770 ἦσαν βεβαίως εὐαριθμότεροι. Ἢ λοιπὸν τὰ πλοῖα ἦσαν ὀλιγώτερα ἢ τὰ πληρώματα· καὶ τὸ πιθανώτερον, ἀμφότερα. Τὸ μεγαλύτερον τῶν καταδρομικῶν ὑπῆρξεν ἓν βρίκιον ἀγορασθὲν ὑπὸ τοῦ Βαρβάκη, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ πολέμου κατεσκεύασε καὶ ἓν τρικάταρτον φέρον 26 πυροβόλα, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν προέφθασε νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην. Ὁπωσδήποτε οἱ Ψαριανοὶ *ἐθαλασσοκράτησαν* κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀπὸ Μακεδονίας καὶ Θράκης μέχρις Ἰωνίας καὶ Συρίας, πολλὰς μὲν ἐνεργοῦντες πλοίων συλλήψεις, πολλὰς δὲ ἀποβάσεις, καθ' ἅς, ὡς φαίνεται, οὐδὲ τῶν χριστιανῶν ἐφείδοντο. Γνωστότατοι δὲ κυβερνῆται κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὑπῆρξαν ὁ Καραπατάκης, ὁ Μανώλαρος, ὁ Σαρηγιάννης, ὁ Καλημέρης καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Βαρβάκης, ὅστις ὕποπτος γενόμενος τῇ Υ. Πύλῃ ἕνεκα τοῦ μεγέθους τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κατασκευασθέντος πλοίου ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Ρωσίαν καὶ κτησάμενος αὐτόθι περιουσίαν μεγάλην διὰ δαψιλῶν δωρεῶν εὐηργέτησε τήν τε ἰδίαν πατρίδα καὶ τὴν ὅλην Ἑλλάδα.

Εἶναι πρόδηλον ὅτι ὁ ρωσικὸς στόλος, ὠφελούμενος ἐκ τῆς συνδρομῆς ταύτης τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ καὶ ἐκ τῶν πληγῶν ἃς ἐκ διαλειμμάτων κατήνεγκεν εἰς τὴν Τουρκίαν ὁ ρωσικὸς στρατὸς περὶ τὸν Ἴστρον καὶ ἐν τῇ Ταυρικῇ χερσονήσῳ, ἠδύνατο οὐ μόνον ἁπάσης τῆς ἐκτὸς τοῦ Ἑλλησπόντου θαλάσσης νὰ ἄρξῃ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἠπείρου νὰ ὑποθρέψῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ἡ Ρωσία ὅμως περιεσπᾶτο ὑπὸ ἑτέρων ποικίλων φροντίδων καὶ ἰδίως ὑπὸ τοῦ τότε δι' αὐτὴν σπουδαιοτέρου πολωνικοῦ ζητήματος. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ 1772 ἤρχισε διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης καὶ κατὰ Ἰούλιον 1774 συνωμολόγησεν αὐτὴν εἰς Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῇ, ἀρκεσθεῖσα νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας τὰς περὶ τὸν Εὔξεινον ταταρικὰς χώρας, ἀποδοῦσα δὲ τὰς ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κατεχομένας εὐαρίθμους καὶ μικρὰς νήσους.

Εἶναι ἆρά γε ἀληθές, ὡς πολλάκις ἐρρήθη, ὅτι διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἡ Ρωσία ἐγκατέλιπεν εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως τοὺς συμμάχους αὐτῆς Ἕλληνας, οὐδὲν ὑπὲρ αὐτῶν πράξασα ; Ὅτι ἡ μεγάλη ἐκείνη δύναμις ἐν τοῖς κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμοις αὐτῆς πρώτιστα ἐκήδετο περὶ τοῦ ἰδίου συμφέροντος εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἀλλ' ἠθέλομεν εἶσθαι τῇ ἀληθείᾳ ἄδικοι, ἐὰν ἠξιοῦμεν ὅτι ἐκ τῶν ἀγώνων τούτων συμφορὰς μόνον ὑπέστημεν, ὠφελήθημεν δὲ κατ' οὐδέν. Διὰ τοῦ ἄρθρου πρώτου τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ συνωμολογήθη ἀμνηστία γενικὴ ὑπὲρ ὅλων ὅσοι μετέσχον τοῦ πολέμου. Διὰ τοῦ ἄρθρου 7 ἡ Ὑψ. Πύλη ἀνέλαβεν ἐπισήμως τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ προστατεύῃ πάσῃ δυνάμει τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὰς ἐκκλησίας αὐτῆς καθ' ὅλον τὸ κράτος. Τὸ δὲ ἄρθρον 17, δι' οὗ ἀπεδόθησαν εἰς τὴν Πύλην αἱ ὑπὸ τῶν Ρώσων κατεχόμεναι νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, οὐ μόνον γενικὴν ὑπὲρ τῶν κατοίκων τῶν νήσων τούτων συνωμολόγησεν ἀμνηστίαν ἀλλὰ καὶ τὴν ρητὴν ὑπόσχεσιν ἀπῄτησε καὶ ἔλαβεν ὅτι δὲν θέλουσι παρακωλύεσθαι περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς λατρείας

αὐτῶν, ὅτι θέλουσιν ἐλευθέρως ἐπισκευάζει καὶ ἀνοικοδομεῖ τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν, ὅτι ἀπαλλάττονται ἐπὶ διετίαν παντὸς φόρου καὶ ὅτι δύνανται ν' ἀποδημήσωσιν ἔχοντες πρὸς τοῦτο προθεσμίαν ἑνὸς ἔτους, ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ ρυθμίσωσι τὰς ἰδίας ὑποθέσεις. Βεβαίως αἱ διατάξεις αὗται ἢ οὐδόλως ἢ ἐν μέρει μόνον ἐξετελέσθησαν· καὶ οὐδὲν ἧττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ τήρησις τῆς ὑποχρεώσεως ἣν ἀνέλαβεν ἡ Ὑ Πύλη τοῦ νὰ προστατεύῃ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς ἀγαθῆς θελήσεως τοῦ σουλτάνου, ἥτις δὲν ἦτο καθόλου ἀγαθή. Ἀλλὰ μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἔκτοτε ἡ μὲν Τουρκία ἀπέβαινεν δσημέραι ἀσθενεστέρα, ἡ δὲ Ρωσία δσημέραι παντοδύναμος. Ἐντεῦθεν ἡ Ρωσία ἤρχισεν ἀπαιτοῦσα τὴν ἀκριβῆ τῆς ὑποχρεώσεως ἐκείνης ἐκπλήρωσιν καὶ ζητοῦσα λόγον διὰ πᾶσαν αὐτῆς παράβασιν, ὥστε ἀπέβη αὕτη κατ' ὀλίγον ἀπὸ ἐμμέσου ἄμεσος προστάτης τῆς ἐν τῷ ὀσμανικῷ κράτει χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις ἡ ἐπὶ τέλους ἀσφαλίσασα τὴν ἡμετέραν ἀνεξαρτησίαν ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ, ὡς ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς προστασίας ὅπερ δι' αὐτῆς ἰδιοποιήθη ἡ Ρωσία καὶ δυνάμει τοῦ ὁποίου, κυρωθέντος ἐπανειλημμένως διὰ τῶν ἐν Ἰασίῳ καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθηκῶν, παρέστη ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως περιβεβλημένος ἀξίωμα οὐ μικρὸν συντελέσαν εἰς τὸ νὰ προκαλέσῃ τὴν τῆς ὅλης Εὐρώπης μεσολάβησιν.

Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὰς φοβερὰς συμφορὰς ὅσας ὑπέστησαν αἱ πλεῖσται τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ μάλιστα ἡ Πελοπόννησος ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770. Αἱ μὲν νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους οὐδὲν μέγα κακὸν ἔπαθον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς ρωσικῆς κατοχῆς χάρις εἰς τὴν πολιτικὴν σύνεσιν καὶ τὴν μετριοπάθειαν τοῦ γενναίου ὀσμανίδου ἀρχιναυάρχου Χασὰν Τζεζάερλι καὶ εἰς τὰς ἐπιτηδείας παρ' αὐτῷ ἐνεργείας τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Νικολάου Μαυρογένους. Αὐτὰ τὰ Ψαρά, τῶν ὁποίων τὰ καταδρομικὰ τοσοῦτο δεινὰς πληγὰς κατήνεγκον κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ἐμπορίου, ἠξιώθησαν συγγνώμης καὶ ἀμνηστίας. Καί, προταθείσης ἐν τῷ Διβανίῳ μετὰ τὴν τῶν Ρώσων ἀναχώρησιν γενικῆς τῶν Ἑλλήνων σφαγῆς, ὁ Χασὰν ἀντέστη εἰς τὸ ὀλέθριον τοῦτο βούλευμα καὶ κατώρθωσε νὰ μὴ ἐκτελεσθῇ.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι ἔπαθον τὰ πάνδεινα, ἰδίως δὲ ἡ Πελοπόννησος. Οἱ Ἀλβανοί, οὓς ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξηκόντισε κατ' αὐτῆς τῷ 1770, ἀφοῦ εὐχερῶς κατέπνιξαν τὸ ἀσθενὲς ἐκεῖνο κίνημα, ἐξετράπησαν εἰς λεηλασίαν καὶ δῄωσιν δεινήν. Συμποσωθέντες βαθμηδὸν εἰς 60.000 κατέστρεψαν πόλεις καὶ χώρας, καὶ τοὺς μὲν εὐπορωτέρους, παντελῶς γυμνώσαντες, κατηνάγκαζον νὰ ὑπογράψωσι χρεωστικὰς ὁμολογίας ποσῶν μεγάλων, τοὺς δὲ πενεστέρους ἀπεμπόλουν ὡς κτήνη. Οἱ κάτοικοι τῆς Βοστίτζης καταφυγόντες εἰς τὴν μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν ἅπαντες ἐσφάγησαν· αὐτοὶ οἱ Μανιᾶται ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον εἰς τὰς δυσχωρίας τοῦ Ταϋγέτου, καταλιπόντες τὰς κώμας αὐτῶν εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν Ἀλβανῶν. Ἐκ τούτων πολλοὶ εἶχον ἀνὰ χεῖρας ὁμολογίας 500 καὶ 600.000 γροσίων· εἰκοσαχισχίλιοι Πελοποννήσιοι ἐπωλήθησαν εἴτε εἰς Ἀλγερίαν εἴτε εἰς τοὺς Τούρκους τῆς Ρούμελης. Δὲν ἐφείσθησαν δὲ οἱ λησταὶ οὐδὲ τῶν πέριξ νήσων· ἰδίως αἱ Σπέτσαι, αἱ κοινωνήσασαι τοῦ ἀποτυχόντος ἀγῶνος, ἔπαθον πολλὰ ἀπὸ Ἀλβανοὺς ἐπιπλεύσαντας ἐξ Ἀργολίδος. Ἡ χερσόνησος ἠρημώθη κατοίκων, διότι, ὅσοι δὲν ἐσφάγησαν καὶ δὲν ἐξηνδραποδίσθησαν, ἢ μετενάστευσαν εἰς Ἑπτάνησον ἢ κατέφυγον εἰς τὰ κρησφύγετα τῶν ὀρέων καὶ τῶν σπηλαίων. Ἡ οἰκτρὰ αὕτη κατάστασις διήρκεσεν ἔτη ἐννέα· ἀλλ' αὐτὴ τοῦ κακοῦ ἡ ὑπερβολὴ ἐπήνεγκεν ἐπὶ τέλους θεραπείαν. Οἱ Ἀλβανοὶ οὐ μόνον δὲν ἐπείθοντο νὰ ἀπέλθωσι τῆς χερσονήσου,

καθὰ ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως διετάχθησαν, ἀλλ' ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται καὶ κατ' αὐτῶν τῶν Τούρκων ἀπαιτοῦντες μισθοὺς καὶ φόρους. Τότε ἡ κυβέρνησις ἀνέθηκε τὴν κατατρόπωσιν αὐτῶν εἰς τὸν ἀρχιναύαρχον Χασάν. Ὁ δέ, ἀποβιβασθεὶς εἰς Ἀργολίδα περὶ τὰ μέσα τοῦ 1779 καὶ ἀνελθὼν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Τριπόλεως, ἐπετέθη κατὰ τῶν αὐτόθι συγκεντρωθέντων πολυαρίθμων ἀνταρτῶν. Μετὰ πεισματώδη μάχην κατετρόπωσεν αὐτοὺς ὁλοσχερῶς, διατάξας νὰ ἐγερθῇ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως μνημεῖον τῆς νίκης ἀπαρτισθὲν ἐκ 4.000 κεφαλῶν. Ἔπειτα δὲ καταδιώξας καὶ ἐξαφανίσας τοὺς ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ συντρόφους αὐτῶν ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλῃ καὶ εἰς τοὺς Μανιάτας ὅρους ὑποτελείας βαρυτέρους τῶν προτέρων. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπέτυχε, καὶ σπεύδων εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ κυρίου ἔργου ἐξῆλθεν εἰς τὴν Στερεάν, προέβη μέχρι Θεσσαλίας, ἠνώρθωσε κατὰ τὸ δυνατὸν ἁπανταχοῦ τὴν τάξιν, περιέστειλε τοὺς Ἀλβανοὺς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι καὶ ἐτιμώρησε πάντας ὅσοι ἐξ αὐτῶν εἰς ἄλλας χώρας διατρίβοντες ἐγένοντο διαβόητοι ἐπὶ ταῖς καταπιέσεσιν ἢ καὶ ἁπλῶς ὕποπτοι τοιούτων ἐλογίζοντο.

Εἰς τὸν ἐν Πελοποννήσῳ θρίαμβον τοῦ Χασὰν συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον οἱ κλέφται τῆς χερσονήσου, ἐξ ὧν 3.000 μὲν κατετάχθησαν ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ, ἕτεροι δέ, ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Κολοκοτρώνην, κατέλαβον τὰ Τρίκορφα καὶ παρεκώλυσαν τοὺς φεύγοντας Ἀλβανοὺς νὰ διελάσωσι διὰ τῶν στενῶν. Οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον Κολοκοτρώνην ὅμως δὲν προσῆλθον νὰ προσκυνήσωσι τὸν ὀσμανίδην ἡγεμόνα. Ὅθεν, ὅταν κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1780 ἐπέστρεψεν ὁ Χασὰν πασᾶς, ἵνα ἐπαναλάβῃ τὸ κατὰ Μανιατῶν ἐπιχείρημα, ἐτιμώρησεν ἐνταυτῷ καὶ τοὺς κλέφτας. Οἱ μὲν Μανιᾶται ὑπεχρεώθησαν εἰς πληρωμὴν φόρου ἐτησίου 15 χιλιάδων γροσίων, ἀντὶ τοῦ πρότερον ὡρισμένου εἰς 4.000, καὶ προσέτι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν, ὃν πρότερον αὐτοὶ οἴκοθεν ἀνεδείκνυον, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Παναγιώταρος Βενετσιανάκης, οἵτινες ἐστάθμευον εἰς Καστάνιτζαν καὶ δὲν ἐπείσθησαν πάλιν νὰ προσκυνήσωσιν, ἐπολιορκήθησαν ἐντὸς δυο πύργων καὶ ἀντιστάντες ἐπὶ 12 ἡμέρας καὶ 12 νύκτας ἅπαντες σχεδὸν κατεστράφησαν· ὁ Παναγιώταρος, ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος Κολοκοτρώνης, οἱ τούτου ἀδελφοὶ Ἀποστόλης καὶ Γεώργιος. Ἐκ τῶν ὀλίγων δὲ ἐπιζησάντων ἦν ὁ δεκαετὴς υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Θεόδωρος, ὁ τοσοῦτο κλέος μετέπειτα κτησάμενος ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπαναστάσει, ὅστις ἐσώθη μετὰ τῆς μητρὸς καὶ τῆς ἀδελφῆς ὑπὸ τῶν παλληκαριῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ὁ δὲ πάππος τοῦ Θεοδώρου, ὁ τοῦ Κωνσταντίνου πατὴρ Γιάννης Κολοκοτρώνης, εἶχε θυσιασθῇ προηγουμένως. Μετασχὼν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 καὶ πολλοὺς φονεύσας Τούρκους συνελήφθη ἐν Νησίῳ καὶ ἀπήχθη εἰς Ἀνδροῦσαν, ὅπου πρῶτον μὲν ἠκρωτηριάσθη τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας, ἔπειτα δὲ ἀνεσκολοπίσθη. Ἀλλὰ καὶ ἕτεροι τῆς Πελοποννήσου μάχιμοι ἄνδρες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐθανατώθησαν· ἐν Μάνῃ ὁ Καλαβρυτηνὸς Βασίλειος Πετμεζᾶς, ἐν Καλαβρύτοις ὁ Ἀντώνιος Πετμεζᾶς, ἐν ἁγίῳ Γεωργίῳ τῆς Κορινθίας ὁ Γεωργάκης Πετμεζᾶς. Ἐφονεύθη δὲ διὰ προδοσιας ἐν Τριπολιτσᾷ καὶ ὁ Τζανέτμπεϋς Καπετανάκης Γρηγοράκης.

Τοιαύτην ἔκβασιν ἔλαβεν ἡ πρώτη ἐπανάστασις ἡ διὰ προτροπῆς καὶ συμπράξεως τῆς Ρωσίας κινηθεῖσα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἐπανάστασις αὕτη οὔτε ἀποχρώντως γενικὴ ἐγένετο οὔτε καρτερίαν ἱκανὴν ἀπέδειξεν· ἀλλ' εἶναι ὡσαύτως βέβαιον ὅτι διεξήχθη ἀδεξίως ὑπὸ τῶν Ρώσων. Ἐὰν τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἀντὶ νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου ἀλληλοδιαδόχως, ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου μέχρι τοῦ τέλους Ἀπριλίου

1770, ἐπεφαίνοντο διὰ μιᾶς ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν μηνῶν τούτων, ἤθελον ἀναμφιβόλως κυριεύσει οὐ μόνον τὴν Πύλον ἀλλὰ καὶ τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην, τὰ δὲ τρία ταῦτα φρούρια ὀχυρωθέντα ἀσφαλῶς καὶ τροφοδοτηθέντα δεόντως ἤθελον παράσχει ὁμοῦ μετὰ τῆς παρακειμένης Μάνης εἰς τὸ κίνημα ὁρμητήριον δυσπόρθητον. Παρεκτὸς τούτου, ἐὰν βραδύτερον ἡ μοῖρα τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλὼφ παρέμενεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς κατεχομένην Πύλον ἐπὶ μακρὸν ἔτι χρόνον, ἡ ἐπελθοῦσα καταστροφὴ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου περὶ Τσεσμέν, ἣν κατώρθωσαν κυρίως αἱ προεκπλεύσασαι μοῖραι τοῦ ρωσικοῦ στόλου, ἤθελε πιθανῶς ἐπιρρώσει τὴν ἐπανάστασιν. Προσέτι, ἐὰν μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου, εἰς ἣν συνέπραξαν οἱ Ἕλληνες πυρποληταί, οἱ Ρῶσοι ἐνέβαλλον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπερ ἀπεδείχθη οὐχὶ ἀκατόρθωτον διὰ τοῦ τολμήματος τοῦ Ἔλφινστων, ἠδύναντο ἐπιβάλλοντες τὴν εἰρήνην ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, ἂν ὄχι νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, νὰ συνομολογήσωσι τοὐλάχιστον ὑπὲρ αὐτῆς ἐγγυήσεις ἐπιτηδείας νὰ καταπαύσωσι τὰς ἀρξαμένας συμφορὰς καὶ νὰ προλάβωσι τὰς ἐπελθούσας ἔτι μείζονας. Τελευταῖον, ἐὰν καὶ τοῦτο μὴ ἐπιτελέσαντες, ἀντὶ νὰ μείνωσιν ἄπρακτοι ἐπὶ τέσσαρα περίπου ἔτη ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, διωργάνιζον ἐπιτηδείως τὰς τοσοῦτο φοβερῶς τότε ἀναπτυχθείσας καταδρομικὰς καὶ πειρατικὰς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεις, ἠδύναντο ἔτι νὰ σώσωσι τὸ ἔργον ἐν μέρει, ἂν ὄχι καθ' ὁλοκληρίαν. Ἐν τούτοις οἱ Ρῶσοι, καίτοι τοσαῦτα ἔπραξαν σφάλματα, καίτοι τὸ πολιτικὸν ὄφελος τῶν ὅρων οὓς συνωμολόγησαν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ μόλις μετὰ 50 ἔτη ἔμελλε νὰ καρποφορήσῃ ὡς πρὸς ἡμᾶς, δὲν κατεδικάσθησαν τότε ὑπὸ τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους συνειδήσεως. Καὶ δὲν κατεδικάσθησαν οὐχὶ ἐκ δεισιδαίμονός τινος ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν ὀρθόδοξον καὶ ὁμόδοξον ἐκείνην δύναμιν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐκ λελογισμένης ἐπιγνώσεως τῶν ποικίλων τοῦ ἑλληνισμοῦ συμφερόντων. Ἐν πρώτοις μικρὸν μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν πολιτικὴν συνθήκην ἡ Ρωσία συνωμολόγησε συνθήκην ἐμπορικήν, ἐξ ἧς ὠφελουμένη παρέσχεν εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν ἐμπορίαν ἡμῶν προστασίαν ἐνεργόν, παραγαγοῦσαν ποικίλα καὶ ἀνυπολόγιστα εἰς τὸ ἔθνος ὠφελήματα, ὡς ἐξηγήθη ἤδη ὅτε ἐπραγματεύθημεν περὶ τῶν ναυτικῶν ἡμῶν κοινοτήτων. Πλὴν τούτου οὐδεὶς βεβαίως παρ' ἡμῖν ὑπῆρχε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, καθὼς οὐδὲ τανῦν ὑπάρχει οὐδείς, ὁ φρονῶν ὅτι εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνος προαιρούμενον νὰ ἀναλάβῃ ἁπάσας τὰς θυσίας ὅσαι ἀπαιτοῦνται πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἔθνους ἑτέρου. Οἱ Ρῶσοι ὑπεκίνησαν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 καὶ ἄλλα βραδύτερον κινήματα, ἐπιζητοῦντες κυρίως ἴδια ὠφελήματα. Ἐγκατέλιπον δὲ τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην, ὅπως καὶ πολλὰς ἄλλας μεταγενεστέρας, ἅμα τοιοῦτό τι ὑπηγορεύθη ὑπὸ ἑτέρου τινὸς συμφέροντος, τὸ ὁποῖον συνέπιπτε τότε νὰ εἶναι ἐπικρατέστερον. Ἐπολιτεύθησαν δηλαδὴ ἀπαραλλάκτως ὅπως πολλαὶ πρότερον δυτικαὶ δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἐνετία καὶ ἡ Ἱσπανία. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ συμφέρον ὅλων τῶν δυνάμεων τούτων, τῶν τε δυτικῶν καὶ τῆς Ρωσίας, ἐταυτίζετο μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ μέχρι τινὸς μόνον, ἤτοι ἐφ' ὅσον μόνον προέκειτο νὰ καταπολεμηθῇ ἡ Τουρκία· καὶ μέχρι τοῦ σημείου τούτου δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ Δυτικοὶ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα οἱ Ρῶσοι ἑλλήνιζον τοὐλάχιστον ὅσον οἱ Ἕλληνες ἐδυτίκιζον ἢ ἐρρώσιζον. Ἅμα ὅμως διὰ τῶν περιπετειῶν τοῦ πολέμου αἱ ἐξωτερικαὶ δυνάμεις ἐπετύγχανον ἢ τὴν κτῆσιν χωρῶν τινων ἢ ἄλλα πλεονεκτήματα, ἢ ὁπωσδήποτε ἐνόμιζον χρήσιμον εἰς αὐτὰς τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου, τὰ συμφέροντα αὐτῶν ἐχωρίζοντο ἀπὸ τὸ ἑλληνικόν, τὸ ὁποῖον ἀπῄτει τὴν ἀδιάλειπτον ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος μέχρις οὗ κτηθῇ ἡ ἀνεξαρτησία ἣν οἱ ξένοι ὑπελάμβανον ἢ ἀδιάφορον ἢ ἀπρόσφορον εἰς αὐτάς. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἐγίνωσκεν αὐτομάτως πως τήν τε ταυτότητα τῶν συμφερόντων τού-

των μέχρι τινὸς καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου διάστασιν αὐτῶν. Ὅθεν ἐλάμβανε μὲν τὰ ὅπλα ὁσάκις εὕρισκε συμμάχους οἱουσδήποτε, ἐγκαταλειπόμενον δὲ παρ' αὐτῶν ἐθλίβετο βεβαίως καὶ ἤλεγχε τοὺς στρέψαντας αὐτῷ τὰ νῶτα, ἀλλ' ὑφιστάμενον μαρτυρικῶς τὰς συνεπείας τῆς μονώσεώς του δὲν ἐμνησικάκει κατ' οὐδενὸς καὶ ἅμα δοθείσης περιστάσεως ἐπιτηδείας νὰ δράξῃ αὖθις τὰ ὅπλα, ἔστω καὶ ἐπὶ τῇ συμπράξει τῶν πρὸ μικροῦ ἐγκαταλιπόντων αὐτό, δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν προαιώνιον καὶ πεπρωμένον ἀγῶνα. Τοῦτο ἔπραξε πολλάκις ἰδίως ὡς πρὸς τοὺς Ἐνετούς, τοῦτο πολλάκις ὡς πρὸς τοὺς Ρώσους.

Ἰωσὴφ ὁ Β'

Ἀπόδειξις δὲ τούτου τρανοτάτη εἶναι ὅτι ὀλίγον μετὰ τὰ προϊστορηθέντα γεγονότα οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἐδίστασαν νὰ ἔλθωσιν εἰς νέας μετὰ τῆς Ρωσίας συνεννοήσεις. Τῳόντι ἡ Αἰκατερίνα ἡ μεγάλη τρισκαίδεκα μόλις ἔτη μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ ἐπανέλαβε τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, κατορθώσασα νὰ παραλάβῃ σύμμαχον τὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας Ἰωσὴφ Β'. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ἐπὶ τοῦ προλαβόντος πολέμου εἶχεν ὁριστικόν τι περὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν βούλευμα καὶ ποῖον, ἀλλὰ τῷ 1782 καὶ 1783 διετύπωσε κατὰ τὸν μάλιστα συμφέροντα ἡμῖν τρόπον τὰς διαθέσεις της, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς πρὸς τὸν Ἰωσὴφ Β' ἀλληλογραφίας αὐτῆς, τῆς δημοσιευθείσης ἐν Βιέννῃ τῷ 1869. Τῇ 10 Σεπτεμβρίου 1782 ἔγραψε πρὸς τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον γείτονα καὶ σύμμαχον αὐταῖς λέξεσι τάδε· «Πέποιθα, ὡς ἐκ τῆς ἀπεριορίστου ἐμπιστοσύνης ἣν ἔχω πρὸς ὑμᾶς, ὅτι, ἐὰν αἱ ἐπιτυχίαι ἡμῶν ἐν τῷ τουρκικῷ πολέμῳ ἐπιτρέψωσιν ἡμῖν ν' ἀπαλλάξωμεν τὴν Εὐρώπην ἐκ τοῦ ἐχθροῦ τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος καὶ νὰ ἐκδιώξωμεν αὐτὸν ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Υ. Μ. δὲν θέλει μοὶ ἀρνηθῇ τὴν συνδρομὴν Αὐτῆς πρὸς ἀνίδρυσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μοναρχίας ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς βαρβάρου ὀσμανικῆς κυβερνήσεως, *ὑπὸ τὸν ρητὸν ἐκ μέρους μου ὅρον νὰ διατηρήσω τὴν μοναρχίαν ταύτην ὅλως ἀνεξάρτητον τῆς ἐμῆς*, ἀναβιβάζουσα ἐπὶ τοῦ ἀνεγερθησομένου θρόνου τὸν νεώτερον τῶν ἐγγόνων μου, τὸν μέγαν δοῦκα Κωνσταντῖνον. *Ὁ νέος μονάρχης θέλει παραιτηθῇ ταυτοχρόνως πάσης ἀξιώσεως ἐπὶ τῆς ρωσικῆς μοναρχίας, διότι τὰ δύο στέμματα δὲν δύνανται καὶ δὲν πρέπει νὰ ἑνωθῶσι ποτὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεφαλῆς.* Τὴν αὐτὴν ὑποχρέωσιν θέλει ἀναλάβει ἐν καιρῷ εὐθέτῳ ὁ υἱός μου μέγας δοὺξ διάδοχος, καὶ ὁ πρωτότοκος αὐτοῦ υἱός. Τὸ κατ' ἐμὲ εἶμαι ἑτοίμη νὰ πα-

ράσχω δι' ἐμὲ καὶ τοὺς διαδόχους μου πᾶσαν διαβεβαίωσιν ὅτι δὲν θέλομεν ἐπιζητήσει ποτὲ τὴν συνένωσιν τῶν δύο μοναρχιῶν ὑπὸ ἕνα ἡγεμόνα.

»Σύνορα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἔσονται πρὸς τὴν Ρωσίαν ὁ Εὔξεινος, πρὸς τὴν Αὐστρίαν αἱ κτήσεις ἃς θέλει προσλάβει ἡ Υ. Μ. διὰ τῆς πτώσεως τῆς βαρβάρου κυβερνήσεως, καὶ πρὸς τὴν Δακίαν ὁ Δούναβις. Αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους θέλουσι τεθῆ ἐπίσης ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνεγερθησομένου κράτους». Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ἐπιστολῇ ἡ Αἰκατερίνα προέτεινεν εἰς τὸν Ἰωσὴφ προσέτι τὴν ἵδρυσιν καὶ ἑτέρου χριστιανικοῦ κράτους, ὡς μεσοτοίχου οὕτως εἰπεῖν μεταξὺ τῆς ρωσικῆς, τῆς αὐστριακῆς καὶ τῆς μελετωμένης νέας ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. «Τὸ κράτος τοῦτο, γνωστὸν ἄλλοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα Δακία, δύναται νὰ σχηματισθῇ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βλαχίας, τῆς Μολδαυίας καὶ τῆς Βεσσαραβίας, ὑπὸ ἡγεμόνα πρεσβεύοντα τὸ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἐπικρατοῦν χριστιανικὸν θρήσκευμα καὶ ἐμπνέοντα πᾶσαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς δύο αὐτοκρατορικὰς αὐλάς. Ταυτοχρόνως δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ὅτι τὸ νέον κράτος, οὗ ὁ ἡγεμὼν ἔσται κληρονομικός, οὐδέποτε δύναται νὰ συνενωθῇ μετὰ τῆς Αὐστρίας ἢ τῆς Ρωσίας, καὶ ὅτι αἱ δύο ἡμῶν αὐτοκρατορίαι δὲν θέλουσιν ἐπιτρέψει ποτὲ νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν ἑτέρας τινὸς δυνάμεως».

Αἰκατερίνη ἡ Β'.

Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀπὸ 13 Νοεμβρίου ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ Ἰωσήφ, ἀποδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῆς ἱδρύσεως τῶν δύο νέων ἐπικρατειῶν, προέτεινεν ἐν τούτοις νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς τὴν Ἐνετίαν ἡ Πελοπόννησος, ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος καὶ αἱ λοιπαὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νῆσοι, ἡ αὐτοκράτειρα ἀνταπαντῶσα τῇ 4 Ἰανουαρίου 1783 παρετήρει ὅτι «εἶναι ἐπάναγκες νὰ μὴ περιορισθῇ λίαν τὸ ἑλληνικὸν κράτος, πρὸ πάντων δὲ νὰ μὴ ἀφαιρεθῇ ἀπ' αὐτοῦ ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος».

Ταῦτα δὲ διανοουμένη ἡ αὐτοκράτειρα ἐπρονόησε πρῶτον νὰ ἀπονείμῃ εἰς τὸν δευτερότοκον αὐτῆς ἔγγονον τὸ ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἀνατολῇ πολύκροτον τοῦ Κωνσταντίνου ὄνομα καὶ νὰ διδάξῃ αὐτὸν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Συγχρόνως ποικίλοι ἀπόστολοι διατρέχοντες τὴν εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν ἐκάλουν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὅπλα πρὸς

ἀνάκτησιν τῆς ἀρχαίας αὐτῶν ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας. Εἰς Κέρκυραν, εἰς Κεφαλληνίαν καὶ εἰς Ζάκυνθον διωρίσθησαν πρόξενοι τῆς Ρωσίας ἄνδρες ἕλληνες, ἰδίως ἐν Κερκύρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ Μπενάκη ὡς γενικὸς πρόξενος. Εἰς ταῦτα δὲ ἀνταποκρινόμενοι οἱ ἡμέτεροι ἐξηγέρθησαν ἅπαντες ὡς ἐκ μηχανῆς, λόγιοι, ἔμποροι, μαχηταί. Ὁ Ἰωαννίτης Ἀθανάσιος Ψαλίδας, οἱ Θεσσαλοὶ ἱερομόναχος Δανιὴλ καὶ ἱεροδιάκονος Γρηγόριος Κωνσταντᾶς ἔγραφον πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν καὶ πρὸς τοὺς στρατηγοὺς αὐτῆς ἀφιερωτικὰς ἐπιστολὰς πομπώδεις, δι' ὧν ἀπεκάλουν αὐτήν τε καὶ αὐτοὺς λυτρωτὰς καὶ ἀρωγοὺς καὶ στηρίγματα. Τὸ δὲ πρακτικώτερον, ἡ ἐν Τεργέστῃ ἑλληνικὴ κοινότης ἔσπευσε νὰ παρασκευάσῃ ἐξ ἰδίων καταδρομικὸν στολίσκον, καὶ πρεσβεία τριῶν ἀνδρῶν ἐστάλη τῷ 1790 εἰς Πετρούπολιν, ἵνα προτείνῃ μὲν τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα εἰς τὸν ἔγγονον τῆς Αἰκατερίνης Κωνσταντῖνον, καθυποβάλῃ δὲ ὑπόμνημα περὶ τοῦ μελετωμένου κινήματος. Ἡ Αἰκατερίνα ἐδέχθη τὴν πρεσβείαν εὐμενῶς, ἐπιτρέψασα αὐτῇ νὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τοῦ νεαροῦ Κωνσταντίνου καὶ νὰ προσαγορεύσῃ αὐτὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ὁ μὲν ἡγεμονόπαις ἐβεβαίωσε τοὺς πρέσβεις ἑλληνιστὶ ὅτι τὰ πάντα θέλουσιν ἐκτελεσθῇ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῶν, ἡ δὲ αὐτοκράτειρα ἔπεμψε καὶ χρήματα καὶ ὅπλα, ἵνα γίνωσιν αἱ ἀπαιτούμεναι παρασκευαί, ἀλλὰ συγχρόνως, ἐπειδὴ ἕτερα αὐτῆς συμφέροντα καὶ ἰδίως τὰ πολωνικὰ πράγματα παρεκίνησαν αὐτὴν αὖθις νὰ συνομολογήσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1792 εἰς Ἰάσιον εἰρήνην πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἡ Αἰκατερίνα διέταξε νὰ διακωλυθῇ πᾶν ἑλληνικὸν κίνημα μέχρι νεωτέρας διαταγῆς.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως αἱ ἐχθροπραξίαι εἶχον ἀρχίσει ἐν Ἑλλάδι. Ἡ πρεσβεία, ἥτις εἶχεν ἀπέλθει εἰς Πετρούπολιν, καθυπέβαλεν ἐκεῖ σχέδια ὑπερβολικὰ περὶ τῆς συγχρόνου ἐξεγέρσεως τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς, τῆς Εὐβοίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς περὶ Ἀδριανούπολιν συγκεντρώσεως 300.000 χριστιανῶν, οἵτινες ἔμελλον, ἑνούμενοι μετὰ τῶν Ρώσων, νὰ ὁρμήσωσιν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ τοιαῦτα οὔτε ἐξετελέσθησαν οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῶσιν. Ἐγένοντο ὅμως ἄλλα, ὀλιγώτερον μὲν κολοσσιαῖα ἀλλὰ μνήμης ἄξια ἔργα. Κατὰ ξηρὰν μὲν οἱ ἁρματολοὶ καὶ οἱ κλέφται ἑνωθέντες μετὰ τῶν Σουλιωτῶν καὶ ἀπαρτίσαντες στρατιὰν γενναίαν καὶ οὐχὶ εὐάριθμον ἐνίκησαν κατὰ κράτος τὸν σατράπην τῶν Ἰωαννίνων Ἀλῆ πασᾶν, κατὰ θάλασσαν δὲ προέκυψεν εἰς μέσον ἀνὴρ δυνάμενος νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν ναυτικῶν ἡρώων ὅσους ἀναφέρει ἡ πάτριος ἡμῶν ἱστορία, ἡ τοσούτους μεγάλους ναυτικοὺς ἄνδρας ἀπὸ Θεμιστοκλέους μέχρι Μιαούλη ὑμνήσασα.

Ὁ Λάμπρος Κατσώνης ἐγεννήθη εἰς Λεβάδειαν τῆς Βοιωτίας ἀκριβῶς σχεδὸν περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος. Νεώτατος ἔτι μετέσχε τοῦ πρὸ μικροῦ ἱστορηθέντος ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει κινήματος, ἀπῆλθεν ἔπειτα εἰς Ρωσίαν, κατῴκησεν εἰς Κριμαίαν, κατετάχθη ὡς ἀξιωματικὸς εἰς τὸ ἱδρυθὲν τότε αὐτόθι ἑλληνικὸν τάγμα (1), διέπρεψεν ὑπὸ τὸν Ποτέμκην εἰς τὸν κατὰ τῆς Περσίας ρωσικὸν πόλεμον, ἀπέδειξε διὰ ναυτικῶν τολμημάτων περὶ Κριμαίαν ὅτι ἦτο ναύτης οὐδὲν ἧττον ἐπιτήδειος ἢ στρατιώτης, καὶ κατελθὼν τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1788 εἰς Τεργέστην

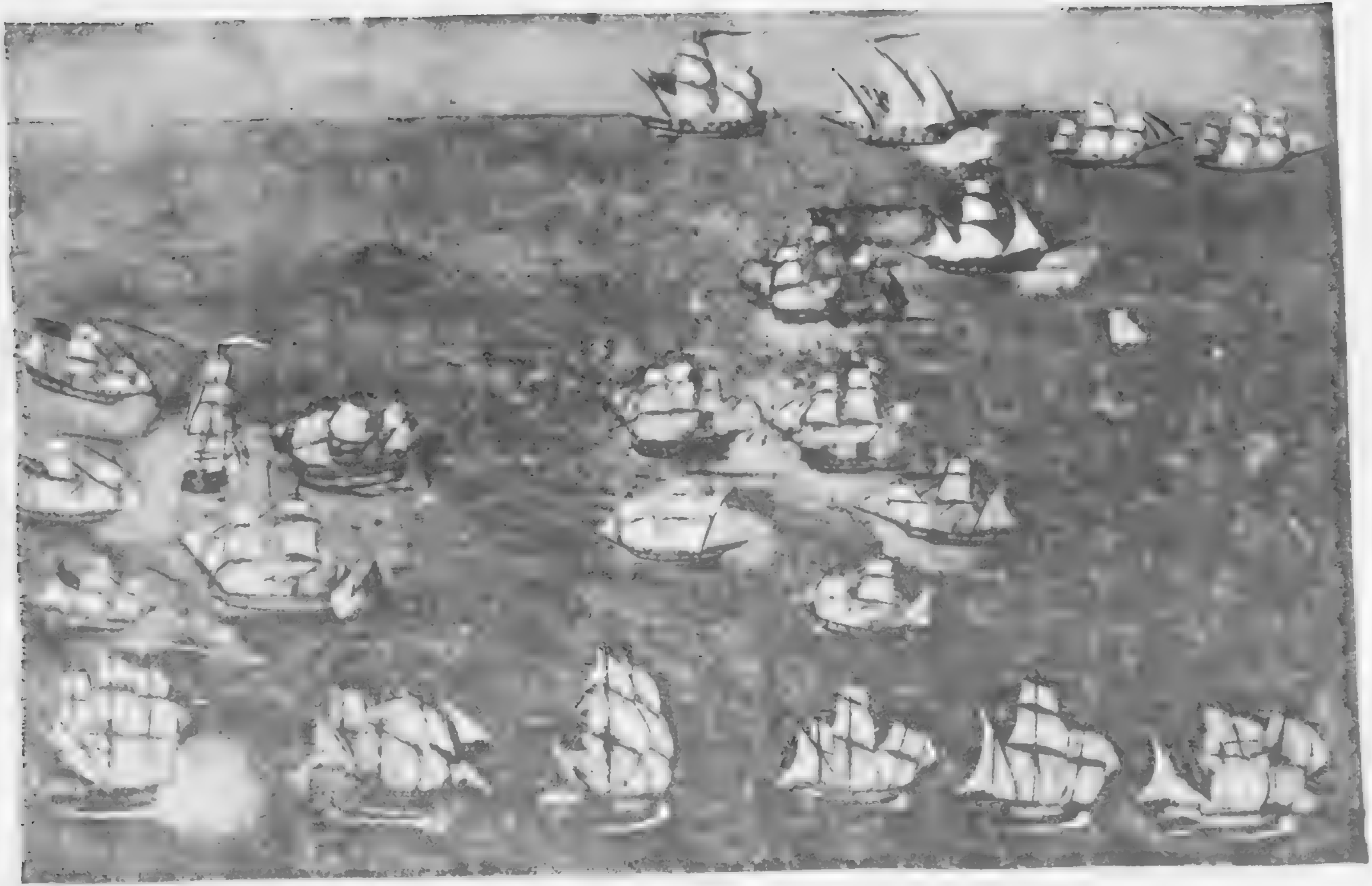
(1) Τὸ *τάγμα* τοῦτο εἶναι τὸ τῆς *βαλακλάβας*. Ὅτε τῷ 1783 ὁ σπουδαῖος οὗτος ὅρμος τῆς νοτιοδυτικῆς Κριμαίας, ὁ καλούμενος πάλαι ὑπὸ τῶν αὐτόσε ἀποικησάντων Ἑλλήνων «Συμβόλων λιμὴν» κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ρώσων καὶ οἱ τότε οἰκοῦντες αὐτόθι Τάταροι μετενάστευσαν, τὴν τούτων θέσιν κατέλαβον Ἕλληνες ἄποικοι ἐκ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων τούτων συνεκροτήθη τῷ 1795 τὸ «Ἑλληνικὸν τάγμα τῆς *βαλακλάβας*», ὅπερ διετηρήθη μέχρι τοῦ 1859.

ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐξοπλισθέντος στολίσκου. Ὁποῖα καὶ πόσα ἦσαν τὰ πλοῖα δι᾽ ὧν ὁ Λάμπρος περιήγαγεν ἐπὶ 5 ὅλα ἔτη ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις νικηφόρον τὴν σημαίαν αὐτοῦ, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ἐκ Τεργέστης ἐξέπλευσεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1788 μετὰ τριῶν σκαφῶν, ἐξ ὧν τοῦ ἑνὸς μόνον ἠξεύρομεν τὸ ὄνομα καὶ τὴν δύναμιν· ἦτο δὲ τὸ σκάφος τοῦτο ἀμερικανικὸν καταδρομικὸν 26 πυροβόλων, ὅπερ ἀγορασθὲν ὑπὸ τῆς αὐτόθι κοινότητος ὠνομάσθη ὑπ᾽ αὐτοῦ *Ἀθηνᾶ τῆς Ἄρκτου*. Μετ᾽ οὐ πολὺ ὁ Λάμπρος κυριεύσας περὶ τὸ Αἰγαῖον μὲν ἓξ ἐχθρικὰ πλοῖα καὶ περὶ Συρίαν ἕτερα ἓξ ὥπλισεν αὐτὰ καὶ συγκατέταξεν εἰς τὸν ἴδιον στολίσκον· ἀλλὰ τίς ἦτο ἡ δύναμις τῶν πλοίων τούτων ἄδηλον. Βραδύτερον ἀναφέρονται ἐν τῇ μοίρᾳ τοῦ Λάμπρου ὀκτὼ ἕτερα πλοῖα· δύο μὲν κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Σπετσιωτῶν Ἀναργύρου καὶ Καρακατσάνη, πλὴν δὲ τούτων ὁ *Ἀχιλλεὺς* ὑπὸ τὸν Ζυγούρην, ἡ *Μαρία* 24 πυροβόλων ὑπὸ τὸν Πασχάλην Κασίμην καὶ 4 προσέτι πλοῖα ὑπὸ τὸν Ἐμμανουὴλ Μπουρζουνάκην, τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον, τὸν Εὐστράτιον Νικηφοράκην καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Παταράκην. Μετὰ τῆς δυνάμεως ταύτης, ἥτις ἐν τούτοις κατηρτίσθη κατὰ μικρόν, λέγεται ὁ Λάμπρος, κατὰ τὰ δύο ἔτη 1788 καὶ 1789, οὐ μόνον ἀφανίσας πᾶσαν ναυτικὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἐμπορίαν, οὐ μόνον κυριεύσας μὲν τὸ φρούριον τοῦ Καστελλορρίζου εἰς τὰ παράλια τῆς Λυκίας, καταστρέψας δὲ τοὺς προμαχῶνας τοῦ Δυρραχίου, ἀλλὰ καὶ ἐπανειλημμένως καταναυμαχήσας ἐκ παρατάξεως αὐτὸν τὸν ὀσμανικὸν στόλον. Τὸ καθ᾽ ἡμᾶς, ἐν ἐλλείψει εἰδήσεων ἀσφαλεστέρων, δὲν θέλομεν ἐνδιατρίψει περὶ τὰ καθέκαστα τῶν φημιζομένων τούτων κατορθωμάτων, τὰ ὁποῖα ὁμολογοῦμεν ὅτι εἶναι τόσῳ μᾶλλον δυσκατάληπτα ὅσῳ δὲν λέγεται ὅτι ἐγένετο τότε χρῆσις πυροπλικῶν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Τοῦτο μόνον βεβαιοῦμεν ὡς ἀναμφισβήτητον, ὅτι τῷ 1789 ἡ καταπλαγεῖσα τουρκικὴ κυβέρνησις ἠγωνίσθη νὰ προσοικειωθῇ τὸν ἄνδρα διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ στόλου Στεφάνου Μαυρογένους. Ὁ διερμηνεὺς ἔγραψε πρὸς τὸν Λάμπρον ἐπιστολὴν δι᾽ ἧς προσαγορεύει αὐτὸν *ἀνδρειότατον ἥρωα*, ἐπαγγέλλεται δὲ εἰς αὐτόν τε καὶ τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἀμνηστίαν καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ τὴν διαδοχικὴν καὶ ἀφορολόγητον ἡγεμονίαν μιᾶς τῶν νήσων τοῦ Ἰκαρίου πελάγους οἵαν ἤθελεν ἐκλέξει, ἐπιχορηγῶν σύναμα καὶ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν. Ἀλλ᾽ ὁ Λάμπρος ἀπέκρουσε πάντα ταῦτα καὶ ἐξακολουθήσας τὸν ἀγῶνα συνεκρότησε τῷ 1790 τὴν πεισματωδεστέραν τῶν ναυμαχιῶν αὐτοῦ, περὶ ἧς σῴζονται λεπτομέρειαι μὴ δυνάμεναι, νομίζομεν, νὰ ἀμφισβητηθῶσιν.

Ἀπριλίῳ μηνὶ 1790 ὁ Λάμπρος ἐναυλόχει εἰς Κέαν μετὰ πλοίων ἐννέα, διότι εἶχε προεκπέμψει τὰ λοιπὰ πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ καταδρομικοῦ αὐτῶν ἔργου. Πρό τινος δὲ εἶχε παραλάβει μεθ᾽ ἑαυτοῦ 500 κλέφτας ὑπὸ τὸν ὀπούντιον Λοκρὸν Ἀνδροῦτζον, τὸν πατέρα τοῦ Ὀδυσσέως ἐκείνου, ὅστις ἐν ἀρχῇ τῆς τελευταίας μεγάλης ἐπαναστάσεως διετέλεσεν ὁ ἐπισημότατος τῶν πολεμάρχων τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Ἴσως φανῇ παράδοξον πῶς οἱ ὀρεσίβιοι οὗτοι μαχηταὶ ἀπεφάσισαν νὰ θαλασσομαχήσωσιν. Εἴδομεν ὅμως ἤδη τὸν Μητρομάραν τοιοῦτό τι πράξαντα καὶ πολλὰ ἄλλα θέλομεν ἔτι συναντήσει τοιαῦτα παραδείγματα κλεφτῶν καὶ ἁρματολῶν εἰς ναυμάχους μεταβληθέντων. Τὸ δὲ παρὸν γεγονὸς ἐπιβεβαιοῦται, ὡς θέλομεν ἴδει μετ᾽ ὀλίγον, ὑπὸ δημώδους ᾄσματος. Τῇ 6 Ἀπριλίου ἡ προφυλακὴ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Λάμπρον ὅτι ἐπεφάνη μεταξὺ Ἄνδρου καὶ Εὐβοίας ὁ ὀσμανικὸς στόλος ἐκ πεντεκαίδεκα μεγάλων πλοίων συγκείμενος. Ὁ Λάμπρος ἐξώρμησεν ἀμέσως εἰς συνάντησιν αὐτοῦ, ἀλλὰ μετὰ τρίωρον πυροβολισμὸν οἱ πολέμιοι παραδόξως ὑπεχώρησαν, ἵνα λάβωσι καιρὸν νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῆς περιμενομένης ὑπ᾽ αὐτῶν ἀλγερινῆς μοίρας. Οὐδὲν ἧττον ἡ ὑποχώρησις αὕτη δὲν δύναται νὰ λογισθῇ εἰμὴ

ὡς ἧττα, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν ἦτο τοὐλάχιστον τετραπλασία, ἂν ὄχι πενταπλασία, τῆς ἑλληνικῆς, τὰ δ' ἑλληνικὰ πλοῖα δὲν ἔπαυσαν καταδιώκοντα αὐτοὺς μέχρι τῆς ἑσπέρας. Ἀλλὰ καὶ ὁ στολίσκος τοῦ Λάμπρου ὑπέστη βλάβην οὐ μικράν, δύο δὲ τῶν πλοίων αὐτοῦ, τὰ τοῦ Ἀναργύρου καὶ τοῦ Καρακατσάνη, ἀπομακρυνθέντα ἐν τῇ καταδιώξει δὲν ἠδυνήθησαν οὐδὲ τὴν ἐπιοῦσαν νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῶν λοιπῶν ἕνεκα τῶν ἐναντίων ἀνέμων. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ταύτην προσῆλθε καὶ ἡ ἀλγερινὴ μοῖρα, ὥστε οἱ πολέμιοι ἐπέπεσον μετὰ διπλασίας δυνάμεως. Ὁ Λάμπρος, καίτοι δὲν εἶχεν ἤδη εἰμὴ πλοῖα ἑπτά, καὶ ταῦτα παθόντα ἀπὸ τῆς προτεραίας, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀντιπαραταχθῇ, ὥστε συνεκροτήθη ἀγὼν φοβερὸς περὶ Καφηρέα, περὶ τὸν χῶρον δηλαδὴ ἐκεῖνον ὅπου μετὰ τριάκοντα καὶ πέντε ἔτη ἔμελλε νὰ διαπράξῃ ὁ Γεώργιος Σαχτούρης ἓν τῶν λαμπροτάτων αὐτοῦ κατορθωμάτων. Οἱ ἐχθροὶ περιζώσαντες τὴν μοῖραν τοῦ Λάμπρου ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι πανταχόθεν κατ' αὐτῆς, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπεχείρησαν νὰ κυριεύσωσι τὰ σκάφη ἐξ ἐπίπλου. Καὶ πρώτη λοιπὸν ἡ ὀσμανικὴ ναυαρχὶς φέρουσα 74 πυροβόλα, ἀπεπειράθη νὰ προσκολληθῇ εἰς τὸν *Ἀχιλλέα*· ἀλλ' ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ, ὁ γενναῖος Ζυγούρης, ἀνῆψεν ἐν τῷ ἅμα πυρὰ ἐπὶ τῶν κεραιῶν, ἀπειλῶν νὰ μεταδώσῃ τὰς φλόγας εἰς τὸν πλησιάζοντα κολοσσόν. Τότε ἡ ναυαρχὶς ὠπισθοχώρησε καὶ ἑνωθεῖσα μετὰ πέντε ἀλγερινῶν φρεγατῶν ἐπέπλευσε κατὰ τῆς *Μαρίας* τοῦ Πασχάλη Κασίμη, ὅστις δὲν ἠδυνήθη νὰ διαφύγῃ τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Οἱ Ἀλγερινοὶ εἰσπηδήσαντες ἐντὸς τοῦ πλοίου τούτου ἐφόνευσαν 147 Ἕλληνας καὶ τραυματίσαντες τόν τε κυβερνήτην καὶ τοὺς περιλειφθέντας τρισκαίδεκα ναύτας ἐκυρίευσαν τὴν *Μαρίαν*. Ἕτερον δὲ ἀλγερινὸν πλοῖον φέρον τριάκοντα καὶ ἓξ μεγάλα πυροβόλα προσεκολλήθη εἰς τὴν *Ἀθηνᾶν*, τῆς ὁποίας τὸ κατάστρωμα ἐπληρώθη διὰ μιᾶς πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Λάμπρος ἀντιπαραταχθεὶς ἐκ τοῦ συστάδην καὶ καταβαλὼν τοὺς εἰσπηδήσαντας ἠδύνατο ἴσως νὰ κυριεύσῃ τὸν ἀντίπαλον, ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐκ τῶν 600 τούτου ναυβατῶν δὲν διεσώθησαν εἰμὴ τριάκοντα καὶ ἕξ. Ἐνόμισεν ὅμως, φαίνεται, συνετώτερον νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπ' αὐτοῦ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων αὐτοῦ πλοίων δεινοτάτας παθόντα ζημίας μετ' ὀλίγον κατεστράφησαν. Τὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Μπουρζουνάκη, ἀποβαλὸν τὸν πρυμνήσιον ἱστὸν καὶ τὸν κυβερνήτην αὐτοῦ, κατώρθωσε μὲν νὰ διελάσῃ ἀνὰ μέσον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐπυρπολήθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ναυβατῶν. Περὶ τὸν Δημήτριον Ἀλεξόπουλον δὲν ἔμειναν ζῶντες εἰμὴ δέκα, οἵτινες ἔρριψαν τὸ σκάφος εἰς τὴν νῆσον Ἄνδρον, καὶ οἱ μὲν ναῦται φυγόντες διεσώθησαν ἀλλ' ὁ ἀτρόμητος Ἀλεξόπουλος προσαγαγὼν θρυαλλίδα εἰς τὴν ἐναπομείνασαν ὀλίγην πυρίτιδα ἀνετινάχθη μετὰ τοῦ πλοίου καὶ τῆς σημαίας εἰς τὸν ἀέρα. Τελευταῖον ὁ Εὐστράτιος Νικηφοράκης ἠδυνήθη, εἰ καὶ περιεζωσμένος ὑπὸ πολεμίων, νὰ ῥίψῃ τὸ πλοῖόν του εἰς τὴν ξηρὰν καὶ νὰ σωθῇ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου μετὰ τοῦ πληρώματος καὶ τῆς σημαίας. Καὶ ἐνῷ

Λάμπρος Κατσώνης

Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΕΙΣ ΤΑ ΥΔΑΤΑ ΤΗΣ ΚΑΡΠΑΘΟΥ (20 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1788)

(Ε΄ β΄ 208)

(Ἡ μεμονωμένη ρωσικὴ φρεγὰς «Ἀθηνᾶ τοῦ Βορρᾶ» ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ ἐνδόξου ταγματάρχου Λάμπρου Κατσώνη, διατελοῦντος ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Ρωσίας).

τοιαύτη συνέβαινε περὶ τὸν Λάμπρον πανωλεθρία, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος Παταράκης καὶ ὁ Ζυγούρης ἔχοντες τὸν ἄνεμον ἐναντίον δὲν ἠδύναντο νὰ προσέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἐνῷ οἱ ἱστοὶ τῆς *Ἀθηνᾶς* εἶχον βλαβῆ καιρίως, καὶ αἱ κεραῖαι κατακοπῆ, καὶ τὰ ἱστία καὶ τὰ πλευρὰ κατατρυπηθῆ, καὶ τὸ σκάφος πανταχόθεν διέρρεε καὶ αὐτὸς ἔφερε τραῦμα εἰς τὴν κεφαλήν, ὁ ἀδάμαστος ἀνὴρ ἀπέμεινεν ἀνταγωνιζόμενος καὶ μὴ θέλων νὰ καταλίπῃ τὴν ναυαρχίδα αὐτοῦ. Ἐπὶ τέλους ἐκ τῶν 295 ἀνδρῶν ὅσοι ἀπήρτιζον τὸ πλήρωμα τῆς *Ἀθηνᾶς* δὲν ἔμειναν εἰμὴ 5 ἀξιωματικοὶ καὶ 55 ναῦται, ἐξ ὧν οἱ 38 πληγωμένοι. Τότε οὗτοι ἐζήτησαν διὰ σημείων λέμβους παρὰ τῶν ὑπηνέμων συντρόφων καὶ ἐσώθησαν δι' αὐτῶν, πυρπολήσαντες μὲν τὴν *Ἀθηνᾶν*, ἀπελθόντες δὲ αὐτοὶ μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ Παταράκη εἰς Μῆλον.

Κατὰ τὴν ναυμαχίαν λοιπὸν ταύτην ὁ Λάμπρος ἀπώλεσε δύο μὲν πλοῖα αἰχμαλωτευθέντα, τὸ τοῦ Κασίμη καὶ τὸ τοῦ Νικηφοράκη, τρία δὲ πυρποληθέντα ὑπὸ τῶν ἰδίων κυβερνητῶν, περὶ τοὺς 650 δὲ ἄνδρας καὶ ἀξιωματικούς, ἐκτὸς τῶν τραυματιῶν ὅσοι διεσώθησαν. Μεταξὺ τῶν φονευθέντων τούτων ἦσαν καὶ πολλοὶ κλέφται, ὡς μαρτυρεῖ τὸ δημῶδες ᾆσμα, τὸ ὁποῖον μνημονεῦον τῆς προκειμένης ναυμαχίας λέγει·

Σὰν πιάστηκαν στὸν πόλεμον ἀπ' τὴν αὐγ' ὡς τὸ βράδυ,
Πολλοὶ κλέφτες σκοτώνονται τοῦ καπετὰν Ἀνδρούτσου.

Ἐκ δὲ τῶν πολεμίων βεβαιοῦται ὅτι ἐφονεύθησαν 3.000 καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί. Ὁπωσδήποτε ὅμως ὁ Λάμπρος ἡττήθη, ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἧτται ἀντάξιαι νικῶν. Εἰς Μῆλον εὗρεν ὁ Παταράκης γαλλικὸν δρόμωνα, ὅστις εἶχε καταπλεύσει εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην, ἀφοῦ παρέστη πόρρωθεν θεατὴς τοῦ τραγικοῦ ἀγῶνος, τοῦ ὁποίου τὰς περιπετείας ἀνέγραψεν ἐπιμελῶς ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ. Ὁ γενναῖος Γάλλος, ὅστις περιεποιήθη ἅπαντας τοὺς περισωθέντας ἐκείνους ἄνδρας, ἀκούσας τὸν πάτμιον Ἀναστάσιον Παλαιολόγον εἰπόντα ὅτι ἐνικήθησαν, ἀνέγνω αὐτῷ εἰς ἀπάντησιν τὸ ἡμερολόγιόν του, ἐν ᾧ διὰ μακρῶν ἐνεκωμίαζε τὴν γενναιότητα αὐτῶν καὶ προσέθετεν ἐπὶ τέλους ὅτι κατὰ τὴν ἀνδρείαν τοὐλάχιστον ὑπολαμβάνει αὐτοὺς ἐναμίλλους τῶν εὐκλεῶν αὐτῶν προπατόρων. Καὶ βραδύτερον ὁ ἐνετὸς ἀρχιναύαρχος Ἔμος εἶπε πρός τε τὸν Λάμπρον καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν Παλαιολόγον· «ἐὰν ἀπωλέσατε πέντε πλοῖα, 600 ναύτας, 2 πλοιάρχους καὶ 49 ἀξιωματικούς, ἡ δόξα ὑμῶν ἔσται ἀΐδιος». Ἀλλὰ καὶ ἡ Αἰκατερίνα αὐτὴ ἐτίμησε τὸν Λάμπρον προβιβάσασα μὲν αὐτὸν εἰς βαθμὸν χιλιάρχου, ἀπονείμασα δὲ αὐτῷ τὸ παράσημον τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

Οὐδὲ ἀπέβαλε τὸ θάρρος καὶ τὰς πεποιθήσει αὐτοῦ ὁ ἥρως τῆς Βοιωτίας ἕνεκα τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀτυχήματος. Ἀλλ' ἀναδιοργανώσας τὴν ναυτικὴν μοῖραν αὐτοῦ ἡτοιμάζετο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα, ὅτε, ἔτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 1791 ἀρξαμένων τῶν περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεων μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας, ἔλαβε τὰς προαναφερθείσας διαταγάς, ἐπαναληφθείσας τῷ 1792 μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς ἐν Ἰασίῳ συνθήκης, νὰ παύσῃ πᾶσαν ἐχθροπραξίαν. Ὁ Λάμπρος ἀγανακτήσας ἀνεφώνησεν, ὡς βεβαιοῦται, ὅτι, *ἐὰν ἡ αὐτοκράτειρα συνωμολόγησε τὴν εἰρήνην αὐτῆς, ὁ Κατσώνης ἀκόμη δὲν ὑπέγραψε τὴν ἰδικήν του*, ἐξέδωκεν ἔντονον κατὰ τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς διαμαρτυρίαν κατὰ μῆνα Μάιον τοῦ 1792 καὶ κατέλαβε τὴν περὶ τὸ Ταίναρον λακωνικὴν παραλίαν μετὰ τοῦ Ἀνδρούτσου, ἵνα ἀπὸ τοῦ ὁρμητηρίου τούτου ἐξακολουθήσῃ τὰς ἐπιδρομὰς αὐτοῦ. Ἐκεῖ προσβληθεὶς ὑπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου (μετὰ τοῦ ὁποίου εἰς τὴν περίστασιν ταύτην συνέπραξαν παραδόξως καὶ δύο γαλλικὰ μονόκροτα) ἀντέστη μὲν

ἐπί τινα χρόνον καὶ δεινὴν ἐπήνεγκε σφαγὴν εἰς τοὺς ἀποβιβασθέντας πολεμίους ἀλλ' ἐπὶ τέλους προτραπεὶς καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μάνης Τζανέτου Γρηγοράκη ἀπέπλευσεν εἰς Ἰθάκην καὶ ἐκεῖθεν ἐπέστρεψεν εἰς Ρωσίαν. Παρὰ τῇ Αἰκατερίνῃ δὲν ἔτυχεν εὐμενοῦς δεξιώσεως. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτῆς ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῷ 1799 Παῦλος Α', ἀμείβων τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, ἐδωρήσατο τῷ ἀνδρὶ γενναίαν χρηματικὴν χορηγίαν. Μετ' οὐ πολὺ ὁ Λάμπρος ζητήσας τὴν ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἄφεσιν κατεστάθη εἰς Κριμαίαν καὶ ἀπέθανεν ἐν ἀκμῇ ἔτι τῆς ἡλικίας τῷ 1804. Οὐδὲν ἧττον εὐκλεὴς ἀλλ' οἰκτρὰ περὶ τὰ τέλη ἀπέβη ἡ τύχη τοῦ συνεταίρου του Ἀνδρούτσου. Οἱ μὲν περὶ τὸν Κατσώνην ἀξιωματικοὶ καὶ ναῦται διασπαρέντες μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς Λακωνικὴν ἅπαντες διεσώθησαν. Ὁ δὲ Ἀνδροῦτσος μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἁρματολῶν ἀπεφάσισε νὰ διασχύσῃ ἐν σώματι τὴν Πελοπόννησον, ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Ρούμελην καὶ ἐκεῖθεν διαπεράσῃ εἰς Ἑπτάνησον. Ἐξελθὼν λοιπὸν ἐκ τῆς Μάνης εἰς τὴν Λακεδαίμονα καὶ τὴν Ἀρκαδίαν καὶ ἐπὶ 40 ἡμέρας καὶ νύκτας ὑπὸ 6.000 πολεμίων καταδιωκόμενος ἐπέτυχε μὲν τοῦ σκοποῦ, ἀφοῦ, ὡς βεβαιοῦσιν, ἐφόνευσεν ὑπὲρ τοὺς 1500 Τούρκους, δὲν ἀπέβαλε δὲ εἰμὴ 96 στρατιώτας καὶ ἕνα ἀνώτερον ἀξιωματικόν· παραδοθεὶς ὅμως ὑπὸ τῆς Ἐνετίας εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυβέρνησιν ἀπήχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐρρίφθη δέσμιος εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ ναυστάθμου καὶ ἐκεῖ δεινῶς ταλαιπωρούμενος ἐτελεύτησεν.

Πρὶν ἢ καταπαύσωμεν τὸν λόγον περὶ τοῦ δευτέρου τούτου κινήματος τοῦ παρασκευασθέντος μὲν κατ' εἰσήγησιν τῆς Ρωσίας, διεξαχθέντος δὲ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῆς, ἥτις, ὡς εἴδομεν, ἔκρινεν εὔλογον νὰ εἰρηνεύσῃ τῷ 1792 διὰ τῆς ἐν Ἰασίῳ συνθήκης πρὸς τὴν Τουρκίαν, καθῆκον νομίζομεν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι τὰ διαπραχθέντα τότε ὑπὸ τῶν ἡμετέρων πολεμικὰ ἔργα ὑπῆρξαν ἀσυγκρίτῳ λόγῳ γενναιότερα τῶν προτέρων. Ἡ δὲ νέα ρωσικὴ συνθήκη ἐπεκύρωσε τὴν προηγουμένην ὡς πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Διὰ τοῦ πρώτου αὐτῆς ἄρθρου ἀπενεμήθη ἀμνηστία γενική, ὅπως καὶ διὰ τῶν ἄρθρων 1 καὶ 17 τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ καὶ κατὰ τὰς ἐν αὐτοῖς λεπτομερείας· διὰ τοῦ ἄρθρον 2 ἐπεκυρώθησαν πᾶσαι τῆς τελευταίας ταύτης αἱ διατάξεις· διὰ τοῦ ἄρθρου 8 ρητῶς συνεφωνήθη ἡ ἄνευ λύτρων ἀπόδοσις τῶν αἰχμαλώτων, ἰδίως τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν νησιωτῶν. Κα' εἶναι μὲν πρόδηλον ὅτι, ἐπειδὴ πολλαὶ ἐχθροπραξίαι ἐγένοντο ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης, οἱ ὅροι αὐτῆς οὐδὲν ἔσχον οὐδὲ ἠδύναντο νὰ ἔχωσι πρακτικὸν τότε ἀποτέλεσμα· ἀλλ' ἐπαναλαμβάνομεν ἐνταῦθα ὅ,τι εἴχομεν εἴπει ἐν τοῖς προτέροις, ὅτι δηλαδὴ βραδύτερον τὸ ἔθνος ὠφελήθη οὐκ ὀλίγον ἐκ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπεμβάσεως ὅπερ ἔλαβεν ἡ Ρωσία διὰ τῶν διεθνῶν ἐκείνων συμβάσεων.

Ἀλλ' ἐφθάσαμεν εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἤρχισε πάλιν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ν' ἀναμιγνύεται εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, ἂν καὶ μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 ἡ Ρωσία ἐξηκολούθησε πρωταγωνιστοῦσα ἐν αὐτοῖς. Ἀπὸ τοῦ 1789 ἐξερράγη ἡ μεγάλη ἐκείνη γαλλικὴ ἐπανάστασις, ἥτις ἔμελλεν ἐπὶ 20 ὅλα ἔτη νὰ περιαγάγῃ τὰ νικηφόρα αὐτῆς τάγματα καὶ δόγματα ἀπὸ περάτων Εὐρώπης μέχρι περάτων. Ἐν τῇ θυελλώδει ταύτῃ αὐτῆς πορείᾳ ἀδύνατον ἦτο νὰ μὴ συναντήσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μὴ ἐπενεργήσῃ ἐπ' αὐτῆς. Ἐπενήργησε δὲ διττῶς, ἠθικῶς ἅμα καὶ πολιτικῶς. Κατὰ πρῶτον ἀνεμίχθη εἰς τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα τῷ 1797, ὅτε ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ σταδίου αὐτοῦ Ναπολέων Βοναπάρτης, καταλύσας τὸ ἐνετικὸν κράτος, τὰς μὲν ἄλλας τούτου κτήσεις ἐπέτρεψε διὰ τῆς ἐν Καμποφορμίῳ συνθήκης εἰς τὴν Αὐστρίαν, τὰς δὲ Ἰονίους νήσους καὶ ὅσα εἶχον δια-

σώσει οἱ Ἐνετοὶ ἐπὶ τῆς κατέναντι ἠπείρου ἀπένειμεν εἰς τὴν Γαλλίαν. Οἱ Ἑπτανήσιοι ἐδέχθησαν τοὺς Γάλλους ὡς σωτῆρας, πιστεύσαντες εἰς τὰς περὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κηρύγματα τῆς δημοκρατίας. Καὶ ἰδοὺ πῶς αὐτὸς ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης ἀνήγγειλεν ἐκ Μεδιολάνων εἰς τὴν κυβέρνησίν του τῇ 1 Αὐγούστου 1797 τὰ περὶ τούτου· «Τὰ στρατεύματα ἡμῶν ἀποβιβασθέντα κατέλαβον τὰ φρούρια τῆς Κερκύρας. Ἄπειρον λαοῦ πλῆθος συνέρρευσεν εἰς τὴν παραλίαν ἵνα ὑποδεχθῇ τοὺς στρατιώτας ἡμῶν διὰ τῶν κραυγῶν τῆς ἀγαλλιάσεως καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἃς ἐκπέμπουσι τὰ ἔθνη ὅταν ἀνακτῶσι τὴν ἐλευθερίαν. Προΐστατο δὲ τοῦ πλήθους ὁ ἀρχιερεύς, ἀνὴρ πρεσβύτης καὶ λόγιος, ὅστις πλησιάσας πρὸς τὸν στρατηγὸν Γεντιλλὺν εἶπεν αὐτῷ· Γάλλοι, ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ θέλετε εὕρει λαὸν ἀμαθῆ περὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας δι' ὧν κλεΐζονται τὰ ἔθνη, ἀλλὰ μὴ περιφρονήσετε αὐτόν, διότι δύναται νὰ ἀποβῇ αὖθις ὅ,τι ἦτο πάλαι ποτέ. Σεβασθῆτέ τον ἀναγινώσκοντες τὴν βίβλον ταύτην. Ὁ δὲ στρατηγὸς Γεντιλλὺς ἀνοίξας τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ βίβλον ἠπόρησεν ἰδὼν ὅτι ἦτο ἡ τοῦ Ὁμήρου Ὀδύσσεια. Ἡ Ζάκυνθος, ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ἰθάκη τὰ αὐτὰ ποθοῦσι καὶ εὔχονται. Ἁπανταχοῦ ἀνηρτήθησαν τὰ σύμβολα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἁπανταχοῦ αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ κυβερνῶσι τὰς κοινότητας· οἱ δὲ λαοὶ ἐλπίζουσιν ὅτι διὰ τῆς προστασίας τοῦ μεγάλου γαλλικοῦ ἔθνους θέλουσιν ἀνακτήσει τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας καὶ τὴν ἐμπορίαν, ἃς ἀπώλεσαν διὰ τῆς τυραννίδος τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μανιατῶν μοὶ ἔπεμψεν ἕνα τῶν προκρίτων τῆς χώρας, ἵνα μοὶ δηλώσῃ ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ ἐν τῷ λιμένι αὐτοῦ γαλλικά τινα πλοῖα καὶ νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὸ μέγα γαλλικὸν ἔθνος».

Δὲν ἠξεύρομεν ἂν ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης ἀπετάθη οἴκοθεν πρὸς τὸν στρατηγὸν ἢ προεκλήθη ὑπ' αὐτοῦ. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 1797 οἱ ἀδελφοὶ Δῆμος καὶ Νικολὸς Στεφανόπολοι ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου. Οἱ δύο οὗτοι λόγιοι ἄνδρες ἀνῆκον εἰς τὴν ἀρχαίαν οἰκογένειαν ἥτις πρὸ μιᾶς περίπου τότε ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἀποδημήσει ἐκ Μάνης μετὰ πολλῶν ἄλλων ὁμογενῶν καὶ ἐγκατασταθῇ εἰς Καργέζην τῆς Κορσικῆς· ἐπέμφθησαν δὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατ' ἐπιφάνειαν μὲν ἔχοντες ἐπιστημονικὴν καὶ φιλολογικὴν ἐντολήν, πράγματι δὲ πολιτικήν. Ἐκ τῆς διτόμου συγγραφῆς ἥτις ἐν ἔτει 1800 ἐξεδόθη ἐν Λονδίνῳ περὶ τῆς περιηγήσεως αὐτῶν ἐξάγεται ὅτι ἐκόμιζον ἐπιστολὴν τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Μάνης καὶ ὅτι διὰ τούτου ἦλθον εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Στερεᾶς, τῆς Μακεδονίας, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἀλβανίας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ παρασκευάσωσι γενικόν τι ἐπαναστατικὸν κίνημα. Ὅθεν πιθανώτατα εἰς ἀπάντησιν τῆς προειρημένης ἐπιστολῆς ἐγράφη ἡ ἐπιστολὴ ἧς μνημονεύει ὁ στρατηγὸς ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ. Ὁπωσδήποτε πᾶσαι αὗται αἱ ἐνέργειαι καὶ πᾶσαι αἱ πομπώδεις ἐπαγγελίαι τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας δὲν ἦσαν ἀμέτοχοι ἰδιοτελείας. Τῇ 16 Αὐγούστου ὁ γάλλος στρατηγὸς ἔγραφε πρὸ τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ· «Ἡ Κέρκυρα, ἡ Ζάκυνθος καὶ ἡ Κεφαλληνία ἔχουσι δι' ἡμᾶς πλείονα ἀξίαν ἢ ὅλη ἡ Ἰταλία ὁμοῦ· Κατ' ἐμὲ νομίζω ὅτι ἐὰν εἴμεθα ὑπόχρεοι νὰ ἐκλέξωμεν, ἤθελε συμφέρει μᾶλλον εἰς ἡμᾶς νὰ ἀποδώσωμεν σύμπασαν τὴν Ἰταλίαν εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ νὰ κρατήσωμεν τὰς νήσους ἐκείνας οὐ μόνον ὡς πηγὴν πλούτου καὶ εὐημερίας διὰ τὸ ἐμπόριον ἡμῶν ἀλλὰ καὶ διότι, προσεγγιζούσης τῆς πτώσεως τοῦ τουρκικοῦ κράτους, θέλομεν δυνηθῆ διὰ τῆς κατοχῆς τῶν νήσων τούτων ἢ νὰ ὑποστηρίξωμεν αὐτὸ κατὰ τὸ ἐνὸν ἢ νὰ λάβωμεν ἐξ αὐτοῦ τὴν προσήκουσαν ἡμῖν μερίδα». Καὶ πάλιν τῇ 13 Σεπτεμβρίου ὁ Βοναπάρτης ἔγραφεν ἐκ Πασσεριάνου τὰ ἑξῆς· «Τοῦ λοιποῦ νομίζω ὅτι θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς δημοκρατίας

πρέπει νὰ εἶναι τὸ νὰ μὴ ἐγκαταλίπωμεν ποτὲ τὴν Κέρκυραν, τὴν Ζάκυνθον καὶ τὰς λοιπὰς νήσους, ἀλλὰ νὰ καταλάβωμεν αὐτὰς ὁριστικῶς».

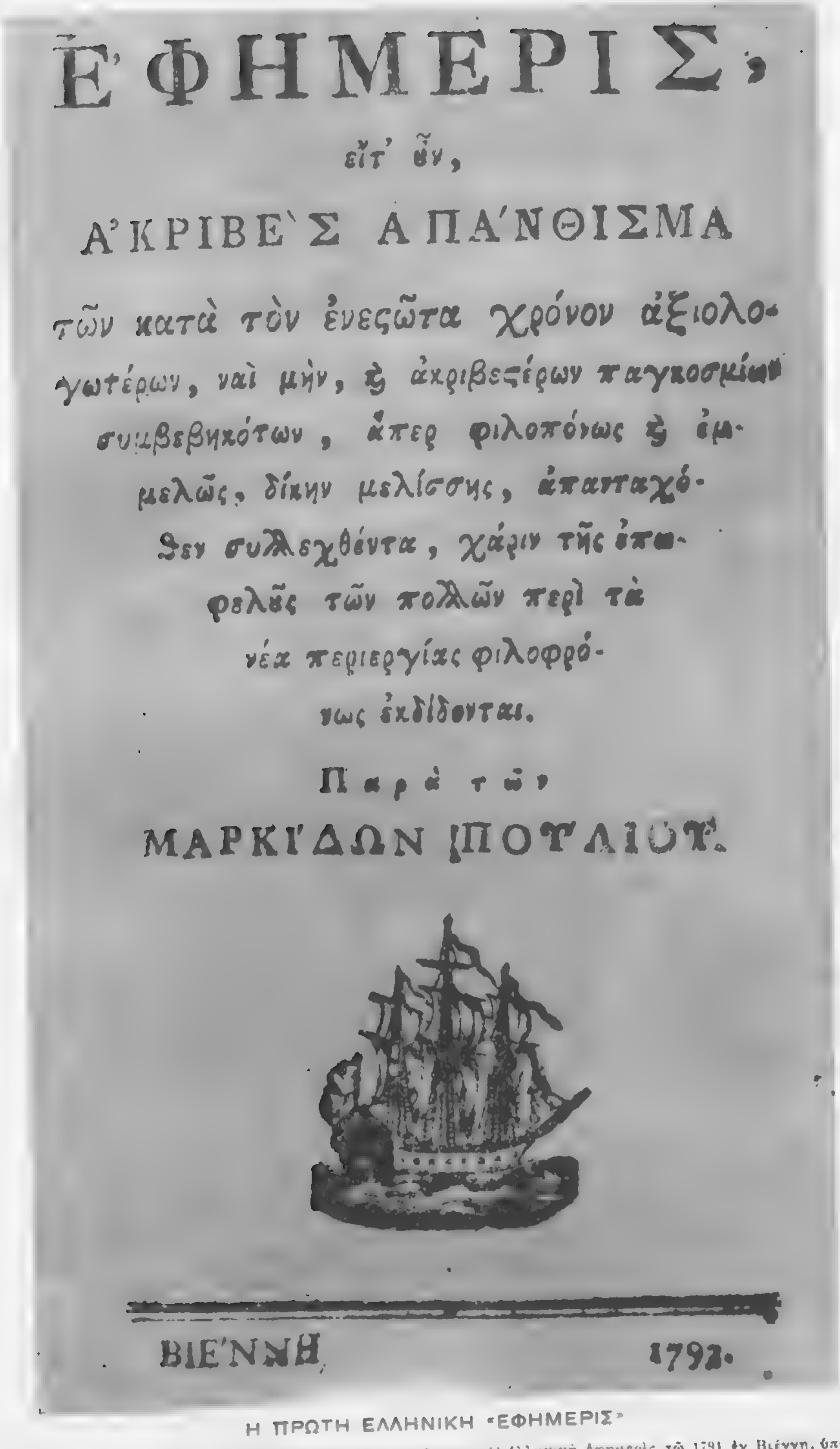
Οὐδὲ εἰς ταῦτα μόνα περιωρίσθη ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης· ἀλλὰ καὶ εἰς ἑτέρας περιεπλάκη ἐνεργείας, αἵτινες ἔμελλον νὰ ἐπαγάγωσιν ἓν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐγεννήθη εἰς Βελεστῖνον τῆς Θεσσαλίας, ἤτοι εἰς τὰς ἀρχαίας Φεράς, ὁ Ρήγας, ὁ ἐκ τούτου ἐπικληθεὶς Βελεστενλῆς ἢ Φεραῖος. Παιδευθεὶς τὰ ἐγκύκλια μαθήματα εἰς τὰ ἐν Ζαγορᾷ σχολεῖα, ἀθλητικὸς τὸ σῶμα καὶ γενναῖος τὴν ψυχήν, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαζήσῃ ἐν τῇ δεδουλωμένῃ πατρίδι, καὶ περὶ τὸ 1780 ἀπῆλθεν εἰς Βουκουρέστιον, ὅπου συνεπλήρωσε τὴν παίδευσιν αὐτοῦ ἐν ταῖς ἀκμαζούσαις τότε αὐτόθι τῇ προστασίᾳ τῶν ἑλλήνων ἡγεμόνων σχολαῖς, καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ἐποτίσθη τὰ μεθυστικὰ νάματα τῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας. Ἀλλ' ὁ Ρήγας δὲν εἶχε μόνον καρδίαν εὐπαθῆ, εἶχε προσέτι νοῦν ὑγιᾶ καὶ πρακτικόν. Νομίσας ὅτι καὶ διὰ τὰς ἐσωτερικὰς τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ διαθέσεις καὶ διὰ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς Εὐρώπης περιστάσεις ἐπέστη ἡ ὥρα γενικῆς τοῦ ἔθνους ἐπαναστάσεως ὠφελήθη ἐκ τῶν φιλικῶν σχέσεων εἰς ἃς περιῆλθε πρὸς τὸν ἡγεμόνα Μαυρογένην ἵνα περιέλθῃ εἰς συνεννοήσεις καὶ συνάψῃ σχέσεις ἐπιτηδείας εἰς προπαρασκευὴν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλεύματος. Ὅθεν ἔνθεν μὲν παρέλαβε συνεργοὺς πολλοὺς πλουσίους ἐμπόρους, ἔνθεν δὲ παρεσκεύασε τὴν τοσοῦτο δεινὴν κατὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἀποστασίαν τοῦ δυνάστου τῆς Βουλγαρίας Πασβάνογλου, καὶ σύναμα διετέλει εἰς ἀδιάκοπον ἀλληλογραφίαν μετὰ διαφόρων ἄλλων ἐπισήμων Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν καὶ μετὰ ἁρματολῶν καὶ ἐπισκόπων καὶ ἄλλων προυχόντων τῆς Ἑλλάδος. Ἵνα δὲ διαφωτίσῃ μὲν τὸ πνεῦμα τῶν ὁμογενῶν, ἐξάψῃ δὲ τὸ φρόνημα αὐτῶν, ἠσχολήθη περὶ τὴν σύνταξιν *Χάρτου τῆς Ἑλλάδος, καὶ Στρατιωτικοῦ ἐγκολπίου,* καὶ *προσωρινοῦ πολιτικοῦ κανονισμοῦ* καὶ πρὸ πάντων τῶν *Ὕμνων* ἐκείνων οἵτινες ἐπὶ τριακονταετίαν ὅλην ᾀδόμενοι ὑπὸ τῶν πατέρων καὶ τῶν μητέρων ἡμῶν ἔμελλον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἡ πυρφόρος θρυαλλὶς τῆς μεγάλης ἐκρήξεως τοῦ 1821. Ὁμολογοῦμεν ὅτι οἱ ὕμνοι οὗτοι, καὶ αὐτὸς ὁ *θούριος,*

Ρήγας Φεραῖος

Ὡς πότε, παλληκάρια, νὰ ζοῦμε στὰ στενὰ
Μονάχοι 'σὰν λιοντάρια στὲς ράχες, στὰ βουνά,

ὅστις βεβαίως εἶναι ὁ πάντων κάλλιστος, δὲν δύνανται σήμερον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔργα τέχνης καὶ φιλοκαλίας ἐξαιρέτου· ἀλλὰ τότε ἐπροξένησαν ἐντυπώσεις καὶ συγκινήσεις καὶ ὁρμὰς τοιαύτας ὥστε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀνταπεκρίνοντο οὐ μόνον εἰς τὰ αἰσθήματα τῶν χρόνων ἐκείνων ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς διανοητικῆς διαπλάσεως εἰς ὃν ἵστατο τὸ ἔθνος.

ἘΦΗΜΕΡΙΣ,

εἴτ' οὖν,

ἈΚΡΙΒῈΣ ἈΠΆΝΘΙΣΜΑ

τῶν κατὰ τὸν ἐνεςῶτα χρόνον ἀξιολογωτέρων, καὶ μὴν, καὶ ἀκριβεςέρων παγκοσμίων συμβεβηκότων, ἅπερ φιλοπόνως καὶ ἐμμελῶς, δίκην μελίσσης, ἁπανταχόθεν συλλεχθέντα, χάριν τῆς ὠφελείας τῶν πολλῶν περὶ τὰ νέα περιεργίας φιλοφρόνως ἐκδίδονται.

Παρὰ τῶν

ΜΑΡΚΙ'ΔΩΝ ΠΟΥΛΙΟΥ.

ΒΙΕ'ΝΝΗ, 1792.

Η ΠΡΩΤΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ «ΕΦΗΜΕΡΙΣ»

('Η πρώτη κυρίως εἰπεῖν ἐκδοθεῖσα (οὐχὶ ὅμως καθημερινή) ἑλληνικὴ ἐφημερὶς τῷ 1791 ἐν Βιέννῃ, ὑπὸ τῶν περιφήμων 'Ελλήνων αὐτόθι τυπογράφων Μαρκιδῶν Πουλίου, τῶν ὁποίων τὸ κατάστημα κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς συνωμοσίας Ρήγα τοῦ Φεραίου κατεσχέθη, αὐτοὶ δὲ ἐφυλακίσθησαν. Φύλλα τῆς «'Εφημερίδος» σῴζονται 52 ἐν ὅλῳ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βουλῆς, ἀπὸ 1 'Ιανουαρίου 1791 μέχρι 28 'Ιουνίου 1793).

(Ε'β' 213)

Ὁ Ρήγας, ἵνα ἐκτυπώσῃ τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ καὶ συγχρόνως προσεγγίσῃ εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν τῆς Γαλλίας ἑστίαν, μετέβη εἰς Βιέννην καὶ ἐκεῖθεν εὗρε τρόπον νὰ ἔλθῃ εἰς ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1796 καὶ 1797 θριαμβεύοντος Βοναπάρτου. Παρέστησεν αὐτῷ τὴν οἰκτρὰν τῆς Ἑλλάδος τύχην καὶ ἐπεκαλέσατο τὴν κραταιὰν τῆς Γαλλίας συνδρομὴν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς κλασσικῆς ταύτης γῆς. Ἀξιωθεὶς δὲ νὰ προσκληθῇ ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ εἰς προσωπικὴν ἐν Ἐνετίᾳ συνέντευξιν ἀπῆλθε διὰ Τεργέστης εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Δυστυχῶς τὰ προαποσταλέντα εἰς Τεργέστην ἔγγραφα καὶ συγγράμματά του συνελήφθησαν ὑπὸ τῆς αὐτόθι αὐστριακῆς ἀρχῆς, ὥστε ὁ μικρὸν κατόπιν αὐτῶν ἀφικόμενος Ρήγας καὶ ὁ συνέταιρος αὐτοῦ Χριστοφόρος Περραιβὸς πάραυτα ἐφυλακίσθησαν καὶ ἀνεκρίθησαν. Καὶ ὁ μὲν Περραιβὸς ηὐτύχησε νὰ ἀπολυθῇ, ὁ δὲ Ρήγας ἐξαπεστάλη εἰς Βιέννην, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον φυλακισθῇ ἄλλοι συνέταιροι αὐτοῦ. Ἡ ὀσμανικὴ κυβέρνησις εἶχεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀπαιτήσει τὴν παράδοσιν αὐτῶν, ἡ δὲ αὐστριακὴ μετὰ βραχύν τινα δισταγμὸν ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἀπαίτησιν. Οἱ συλληφθέντες ἦσαν ὀκτώ· ἐκ τούτων τρεῖς, ὡς ὑπήκοοι τῆς Αὐστρίας, κατεδικάσθησαν εἰς ἰσόβιον ὑπερορίαν· ὁ δὲ Ρήγας μετὰ τῶν λοιπῶν παρεδόθησαν εἰς τὸν πασᾶν τοῦ Βελιγραδίου τῷ 1798. Ἡ πρώτη ἀπόφασις ἦτο νὰ σταλῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἀλλ' ἐπειδὴ

Ὁ ἐν Ἀθήναις ἀνδριὰς τοῦ Ρήγα Φεραίου

πρὸς τοῦτο ἔμελλον νὰ διέλθωσι διὰ χωρῶν ἐν αἷς ἐπεκράτει ὁ Πασβάνογλους, ἐγνώσθη δὲ ὅτι ὁ μέγας οὗτος ἐπαναστάτης εἶχε καταλάβει πάσας τὰς διόδους ἵνα σώσῃ τὸν φίλον του, ἐκρίθη ἀσφαλέστερον νὰ θανατωθῶσιν ἐν Βελιγραδίῳ. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ἐπνίγησαν εἰς τὸν Ἴστρον, ὁ Ρήγας ὅμως ἀντιστὰς καὶ καταβαλὼν διὰ τῆς ῥωμαλέας αὐτοῦ πυγμῆς τὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ ἀπαγάγῃ αὐτὸν Τοῦρκον ἐδέησε νὰ φονευθῇ διὰ πυροβόλων ὅπλων. Ἀλλὰ καὶ ὅταν εἶδεν εἰσελθόντας τοὺς ἐπιτραπέντας τὸ ἔργον τοῦτο στρατιώτας κατεπτόησεν αὐτοὺς ἀνακράξας τουρκιστί· «Οὕτως ἀποθνήσκουσι τὰ παλληκάρια· ἱκανὸν ἔσπειρα σπόρον· θέλει βλαστήσει καὶ τὸ γένος μου θέλει συλλέξει τὸν γλυκὺν αὐτοῦ καρπόν»! Ταῦτα δὲ ὡς ὁ προφήτης λαλήσας ἔπεσε καταλιπὼν εἰς τοὺς ἐπιγενομένους μνήμην ἱεράν, ἣν ἀπεικόνισεν ἡ παροῦσα γενεὰ διὰ τοῦ ἀνδριάντος ὃν ἤγειρεν αὐτῷ πρὸ τῆς στοᾶς τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐθνικοῦ πανεπιστημίου (1).

(1) Τὰ περὶ τοῦ τέλους τοῦ Ρήγα παρεδόθησαν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, ὡς ἦν εἰκός, ὑπὸ ἔννοιαν μᾶλλον ποιητικήν, ἀλλ' ἡ ἀνωτέρω παράδοσις ἡ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως Παπαρρηγοπούλου ἀναφερομένη ἀπεδείχθη ἐστερημένη πάσης ἱστορικῆς βάσεως. Καθὰ ἐκ τῶν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν (1891) ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Λεγρὰν ἐκδοθέντων «*Ἀνεκδότων ἐγγράφων περὶ Ρήγα Βελεστενλῆ*» ἤτοι διπλωματικῶν ἐγγράφων τῶν ἀρχείων τοῦ αὐστριακοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργείου τῶν διαλαμβανόντων τὰ κατὰ τὴν σύλληψιν καὶ εἰς τὴν Τουρκίαν παράδοσιν τοῦ Ρήγα, σαφῶς ἐγνώσθη ὅτι ὁ Ρήγας καὶ οἱ ἑπτὰ σύντροφοι αὐτοῦ ἐστραγγαλίσθησαν νύκτωρ ἐν ταῖς φυλακαῖς τοῦ Βελιγραδίου κατὰ διαταγὴν ἐκ Κων)πόλεως ἐλθοῦσαν, ἡ τοιαύτη δὲ θανάτωσις ἐγένετο ὅλως μυστικὴ καὶ κατὰ τὰς ἐκ Κων)πόλεως διαταγὰς ἀπεκρύβη ἀπὸ τοῦ δημοσίου διαδοθείσης φήμης ὑπὸ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ὅτι οἱ ἐγκαθειργμένοι ἐδραπέτευσαν καὶ ἀποσταλείσης μάλιστα στρατιωτικῆς δυνάμεως πρὸς καταδίωξιν καὶ σύλληψιν αὐτῶν. Ταῦτα γράφει ὁ ἐν Σεμλίνῳ αὐστριακὸς στρατηγὸς Σκροτζ ἐν ἐπισήμῳ πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτοῦ γερμανικῷ ἐγγράφῳ γεγραμμένῳ ἀπὸ τῆς 1[illegible] Ἰουνίου 1798.

Ἐν περίπου ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρήγα κατελύθη καὶ ἡ ἐν Ἑπτανήσῳ ἐφήμερος πρώτη γαλλικὴ κυριαρχία. Οὔτε ἡ Ρωσία οὔτε ἡ Τουρκία αὐτὴ ἠδύναντο νὰ ἴδωσιν ἀδιαφόρως τὴν εἰς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα ἀνάμιξιν τῆς Γαλλίας. Ἡ Τουρκία εἶδεν ἀμέσως τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἐπ' αὐτῆς κινδύνου, διότι ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ἐγκαταλείπων τὰς ἀρχαίας συντηρητικὰς τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως ἀρχὰς ὡς πρὸς τὰ ἀνατολικὰ πράγματα, ἐπεχείρησε μετ' οὐ πολὺ νὰ καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτον· ἡ δὲ Ρωσία, συμμαχήσασα μετὰ τῆς Αὐστρίας κατὰ τοῦ ἐπαναστατικοῦ τῆς Γαλλίας χειμάρρου καὶ εὐτυχήσασα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτου ἐνόμισεν ἐπιτηδείαν τὴν περίστασιν ἵνα ἀπομακρύνῃ τὸν πολέμιον ἐκεῖνον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης (1). Ὅθεν κατὰ πρῶτον ἐταυτίσθησαν τὰ συμφέροντα τῶν δύο ἐπικρατειῶν, αἵτινες ἐπὶ ἑκατονταετηρίδα ὅλην δὲν ἔπαυσαν κατ' ἀλλήλων ἀνταγωνιζόμεναι, ρωσοτουρκικὸς δὲ στόλος ἐξέβαλε τοὺς Γάλλους ἐξ Ἑπτανήσου κατὰ Μάιον τοῦ 1799. Τότε ὅμως παρήχθη τὸ ζήτημα τίς θέλει ἀποβῇ ἡ ὁριστικὴ τῶν ἑλληνικῶν τούτων νήσων τύχη. Ἡ Ρωσία οὔτε εἰς τὴν Τουρκίαν ἤθελε νὰ παραχωρήσῃ αὐτάς, οὔτε αὐτὴ ἤλπιζε νά τας διατηρήσῃ, τοσοῦτον ἐξ αὐτῆς ἀπεχούσας. Κατέπεισε λοιπὸν τὴν σύμμαχον νὰ συγκροτήσῃ ἐκ τῶν ἑπτὰ νήσων πολιτείαν αὐτόνομον μὲν ἐσωτερικῶς ἐξωτερικῶς δὲ διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν ρωσοτουρκικὴν προστασίαν, ἐπὶ τῇ ὑποχρεώσει τοῦ νὰ καταβάλῃ κατὰ τριετίαν τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ φόρον 75.000 γροσίων Παρεχωρήθησαν δὲ εἰς τὴν Τουρκίαν αἱ ἐπὶ τῆς Ἠπείρου πρῴην ἑνετικαὶ κτήσεις, Βόνιτσα, Πρέβεζα, Βουθρωτὸν καὶ Πάργα. Καὶ ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης, ὅστις πρὸ τριετίας ἠξίου ὅτι τοῦ λοιποῦ θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς γαλλικῆς κυβερνήσεως πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐσαεὶ διατήρησις τῶν Ἰονίων νήσων, νῦν ἕνεκεν ἑτέρων συμφερόντων δὲν ἐδίστασε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπὸ τὴν προστασίαν ἄλλων δυνάμεων συγκροτηθεῖσαν νέαν δημοκρατίαν (2). Ὁπωσδήποτε μετὰ τοσούτων αἰώνων παθήματα ἀνεγνωρίσθη τότε κατὰ πρῶτον αὐτόνομος μία τῆς ἑλληνικῆς χώρας γωνία, ἥτις εἰς πολλὰς μὲν ἔτι ἐπέπρωτο νὰ ὑποκύψῃ τῆς τύχης τροπὰς ἐπὶ τέλους ὅμως ἠξιώθη πλήρους ἀνεξαρτησίας διὰ τῆς ἑνώσεως μετὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπελευθερωθέντος ἄλλου τῆς Ἑλλάδος τμήματος.

Θυρεὸς τῆς Ἰονίου Πολιτείας ἐπὶ τῆς ἀγγλικῆς προστασίας

Ἀλλ' αἱ φιλικαὶ τῆς Ρωσίας σχέσεις δὲν διήρκεσαν πολὺ οὔτε μετὰ τῆς Τουρκίας οὔτε μετὰ τῆς Γαλλίας. Ἐν Ἑπτανήσῳ οἱ Ρῶσοι ἴσχυσαν τοσοῦτον ὥστε αὐτοὶ ἐφαίνοντο κύριοι τῶν νήσων, οὐδὲ ἐγίνετο πλέον λόγος περὶ ὀσμανικῆς προστασίας. Τοῦτο ἐτάραττε τὴν Ὑψηλὴν Πύλην τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀφ' ἑνὸς οἱ Ρῶσοι ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς

(1) Ταῦτα ἐκανονίσθησαν δι' ἰδιαιτέρως μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας συνθήκης κατὰ Μάρτιον τοῦ 1800 συνομολογηθείσης.

(2) Ἀκριβέστερον ν' ἀνεχθῇ. Ἐπίσημος ἀναγνώρισις ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας τῶν ἐν ταῖς Ἑπτανήσους νεωτερισθέντων δὲν ἐγένετο.

Ἰονίου πολιτείας ἠγωνίζοντο νὰ προσοικειωθῶσι διὰ παντὸς τρόπου καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, κατατάξαντες τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου εἰς τὰ τῆς Ἰονίου πολιτείας τάγματα, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ τῷ 1803 ἐξερράγη πρὸς βορρᾶν ἡ σερβικὴ ἐπανάστασις, ἣν φυσικῷ τῷ λόγῳ ὑπελάμβανον οἱ Ὀσμανίδαι ὡσαύτως ἔργον τῆς Ρωσίας. Μετ᾽ οὐ πολὺ δὲ τὰ ἀνατολικὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι πλειότερον ἕνεκα τῶν ἐν Εὐρώπῃ μεγάλων περιπλοκῶν. Κατ᾽ Ἀπρίλιον τοῦ 1805 συνεκροτήθη νέα εὐρωπαϊκὴ συμμαχία μεταξὺ Ἀγγλίας, Αὐστρίας, Ρωσίας καὶ Σουηδίας κατὰ τοῦ Ναπολέοντος Βοναπάρτου, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀναγορευθῆ αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων. Ἐντεῦθεν ἡ δύναμις ἐκείνη ἥτις οὐδέποτε ἀνεδείχθη πολεμία τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους καὶ ἦτο ἡ εἰλικρινεστέρα πρόμαχος τῆς ἀκεραιότητος αὐτοῦ, ἡ Ἀγγλία, ἐγένετο σύμμαχος τῆς Ρωσίας, ἡ δὲ Ὑψηλὴ Πύλη περιέστη εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν. Οὐδετέρα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ, διότι ἡ μὲν Γαλλία ἐζήτει νά την προσελκύσῃ εἰς τοὺς πλοκάμους ἑαυτῆς, οἱ δὲ σύμμαχοι δὲν ἔμελλον νὰ ἀνεχθῶσι τοιοῦτό τι ὥστε ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἤ-

Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης, ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας

ἔπρεπε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτεύουσαν ἐπεῖχε τάξιν ὁ ἀσπονδότερος αὐτῆς πολέμιος, ἢ ἔπρεπε νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ Ναπολέοντος, ὅστις πρὸ ὀλίγου ἔτι εἶχεν ἀποδείξει ὅτι δὲν ἐδίσταζε νά την ἀκρωτηριάσῃ. Ἕνεκα τῶν περιπλοκῶν τούτων παρήχθησαν ἐν τῷ Διβανίῳ δύο πολιτικαὶ μερίδες, ἡ μὲν ρωσαγγλική, ἡ δὲ γαλλική. Καὶ οἱ μὲν γαλλίζοντες, ἐν οἷς συνετάσσοντο ἐκ τῶν Ἑλλήνων οἱ Σοῦτσοι καὶ οἱ Καλλιμάχαι, ἠγωνίζοντο νὰ παρασύρωσι τὴν Πύλην εἰς τὴν μετὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος συμμαχίαν προτείνοντες τὸν λόγον τῶν ἀρχαίων κατακτητικῶν τῆς Ρωσίας βουλευμάτων, οἱ δὲ ρωσίζοντες, ὧν ἐπρώτευον ὁ τῆς Βλαχίας ἡγεμὼν Κωνσταντῖνος Ὑψηλάντης καὶ ὁ τῆς Μολδαυίας Ἀλέξανδρος Μουρούζης, ἠξίουν ὅτι προκριτωτέρα εἶναι ἡ πρὸς τὴν γείτονα Ρωσίαν φιλία τῆς πρὸς τὴν πόρρω ἀπέχουσαν Γαλλίαν. Οὕτω δὲ ἀμφεταλαντεύοντο τὰ πράγματα, ὅτε ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ρέκτης τῆς Γαλλίας πρέσβυς στρατηγὸς Σεβαστιάνης κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν καθαίρεσιν τῶν δύο ἐκείνων ἡγεμόνων καὶ τὴν ἀντ᾽ αὐτῶν προχείρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου καὶ τοῦ Σκαρλάτου Καλλιμάχη. Ἐκ τῶν δύο καθαιρεθέντων ἡγεμόνων ὁ μὲν Ὑψηλάντης μετὰ τῶν οἰκείων κατέφυγεν εἰς τὴν Ρωσίαν, ὁ δὲ ἧττον ἐνοχοποιηθεὶς Μουρούζης ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ τότε τὰ ρωσικὰ στρατεύματα ἐνέβαλον ἀμέσως εἰς τὴν Μολδαυίαν κατὰ Ὀκτώβριον 1806. Ἡ Πύλη, πιεζομένη ὑπὸ τῶν ἀπειλῶν τοῦ πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας, ἀγωνιζομένου ἀδιαλείπτως ν᾽ ἀποσπάσῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς μετὰ τοῦ Ναπολέοντος συμμαχίας, κατ᾽ ἀρχὰς ἀποκατέστησε τὸν Ὑψηλάντην καὶ τὸν Μουρούζην. Μικρὸν ὅμως ἔπειτα παροξυνθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐν Σερβίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ ρωσικῶν ἐνεργειῶν καὶ ἐνθαρρυνθεῖσα ὑπὸ τῶν νέων ἐν Εὐρώπῃ κατορθωμάτων τοῦ Ναπολέοντος ἐκήρυξε τῇ 30 Δεκεμβρίου πόλεμον κατὰ τῆς Ρωσίας καὶ συνέλαβε καὶ μετὰ δεινὰς βασάνους ἐθανάτωσε τὸν γέροντα

Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, πατέρα τοῦ εἰς Ῥωσίαν καταφυγόντος Κωνσταντίνου. Τούτου γενομένου ἡ Ἀγγλία περιέστη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ μεταχειρισθῇ καὶ αὐτὴ τὴν βίαν ἵνα ἀποσπάσῃ μὲν τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τῆς γαλλικῆς συμμαχίας, προλάβῃ δὲ τὸν ρωσοτουρκικὸν πόλεμον, ὃν εὐλόγως ὑπελάμβανεν ἀπειλοῦντα αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους· ὅθεν ἐπεχείρησε νὰ καταναγκάσῃ τοὺς Ὀσμανίδας εἰς εἰρήνην καὶ ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψεν ἐντὸς τοῦ Βοσπόρου τὸν στόλον αὐτῆς. Τῇ 20 λοιπὸν Φεβρουαρίου 1807 ὁ ἄγγλος ναύαρχος Δούκουορθ, διελθὼν διὰ τοῦ ἀδιαβάτου νομιζομένου Ἑλλησπόντου, ἐπεφάνη ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1). Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ σουλτάνος ἐπέμεινεν ἔχων σύμβουλον τὸν Σεβαστιάνην καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν πολυαρίθμους γάλλους ἀξιωματικοὺς τοῦ μηχανικοῦ καὶ τοῦ πυροβολικοῦ· ὥστε ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἐνόμισε συνετώτερον νὰ ὑποχωρήσῃ, ὁ δὲ Σεβαστιάνης ἐφάνη ἐπὶ μίαν στιγμὴν θριαμβεύων. Δειναὶ ὅμως ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσιν ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαὶ περιπέτειαι. Ἐβασίλευε τότε ὁ ἡμερώτερος καὶ ὁ συνετώτερος τῶν σουλτάνων Σελὴμ ὁ Γ'. Ὁ σουλτάνος οὗτος οὐ μόνον πρὸς

Σελὴμ ὁ Γ'

τοὺς Ἕλληνας ἀνεδείχθη ὡς οὐδεὶς ἄλλος φιλάνθρωπος καὶ καλοκάγαθος ἀλλὰ καὶ μεγάλην ἐπεχείρησεν ἐσωτερικὴν μεταρρύθμισιν, ἰδίως δὲ συνεκρότησε νέον ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον ὀργανωθέντα στρατόν· ἐκ τούτων δὲ πάντων σφόδρα δυσηρεστήθησαν οἱ τε οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαροι. Ὅθεν τῇ 28 Μαΐου 1807 ἐξερράγη ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσις, δι' ἧς καθῃρέθη μὲν ὁ Σελὴμ Γ', ἀνηγορεύθη δὲ ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Μουσταφᾶς Δ'. Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην ἀνατροπὴν προσετέθη μετ' ὀλίγον ἐξωτερικὴ περιπλοκὴ δεινοτάτη, διότι συνωμολογήθη περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου εἰρήνη μεταξὺ Ῥωσίας καὶ Γαλ-

(1) Καὶ αὐτοὶ οἱ γάλλοι στρατιωτικοὶ συγγραφεῖς ὁμολογοῦσιν ὅτι, ἂν ὁ Δούκουορθ προσέβαλλεν εὐθὺς τὴν πόλιν, ἠδύνατο νὰ καταλάβῃ αὐτήν, ἀλλ' ἀντὶ τούτου ἔδωκε προθεσμίαν 24 ὡρῶν οὐχὶ πρὸς παράδοσιν τῆς πόλεως ἀλλὰ πρὸς συναίνεσιν τῆς Πύλης εἰς τὴν ἐκχώρησιν τῶν μὲν Δαρδανελλίων εἰς τοὺς Ἄγγλους τῆς δὲ Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας εἰς τοὺς Ῥώσους, ὡς συμμαχίαν μετὰ τῆς Ἀγγλίας καὶ Ῥωσίας, κήρυξιν πολέμου κατὰ τῆς Γαλλίας καὶ ἐκδίωξιν τοῦ Σεβαστιανοῦ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ Διβάνιον ἐν τῇ ἐκπλήξει τῆς πρώτης στιγμῆς [illegible]πτετο μᾶλλον περὶ παραδοχῆς τῶν προτάσεων τούτων, ὅτε ὁ Σεβαστιάνης ἐπεμβὰς δραστηριώτατα μετέπεισε τὸ Διβάνιον, ἐνῷ ὁ Δούκουορθ ἐδίδε παράτασιν προθεσμιῶν. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἐνῷ ὁ Σεβαστιάνης ἔπεμπε γάλλους τοῦ μηχανικοῦ ἀξιωματικοὺς εἰς τὰ Δαρδανέλλια, πάντες οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰργάζοντο πρὸς ὀχύρωσιν τῆς πόλεως, καὶ [illegible] δὲ οἱ Ἕλληνες [illegible] πρὸς τὸν [illegible] σουλτάνον Σελὴμ Γ'), ἡγουμένου αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Ε' (κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ πατριαρχίαν). Ὁ Δούκουορθ μετὰ [illegible] καὶ τέλος ἠναγκάσθη ν' ἀποπλεύσῃ ἄπρακτος, παθὼν μάλιστα καὶ ζημίας τινὰς [illegible] κατὰ τὴν ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου (ὀχυρωθέντος ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ τῶν Γάλλων) ἔξοδον.

λίας εἰς Τίλσιτ, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἀπεμονώθη μὲν ἡ Ἀγγλία, συνεμάχησαν δὲ πάλιν αἱ δύο δυνάμεις αἱ ἥκιστα κηδόμεναι περὶ τῆς τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀκεραιότητος. Τῳόντι διὰ τῆς εἰρήνης ἐκείνης ὁ Ναπολέων συνεφώνησε πρὸς τὴν πρὸ μικροῦ ἀντίπαλον τὴν διανομὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους, ἔλαβεν ὡς προκαταβολὴν τὰς Ἰονίους νήσους καὶ τὰ ἐν Δαλματίᾳ φρούρια καὶ μετ' ὀλίγον ρητῶς παρεχώρησεν εἰς τὴν Ρωσίαν τὰς παριστρίους ἡγεμονίας.

Ὁ κίνδυνος τῆς Τουρκίας ἐντεῦθεν ἐκορυφώθη. Ἀπειλουμένη ὑπό τε τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Γαλλίας ἄλλους εἰλικρινεῖς ὑπερμάχους τῆς ἀκεραιότητος αὐτῆς δὲν εἶχεν εἰμὴ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς 18 ἑκατονταετηρίδος ὁμοφρονήσασαν κατὰ τοῦτο πρὸς αὐτὴν Αὐστρίαν. Ἀλλ' ἀμφότεραι αἱ δυνάμεις αὗται ἀπησχολημέναι ὑπὸ τοῦ μεγάλου αὐτῶν κατὰ Ναπολέοντος ἀγῶνος οὐδεμίαν σπουδαίαν ἠδύναντο νὰ δώσωσιν αὐτῇ συνδρομήν· ἡ Ἀγγλία μάλιστα ἐξηκολούθει διατελοῦσα εἰς ἐμπόλεμον πρὸς αὐτὴν κατάστασιν καὶ μόλις ἐν ἀρχῇ τοῦ 1809 συνωμολογήθη δι' ἐνεργειῶν τῆς Αὐστρίας ἡ μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Τουρκίας εἰρήνη (1).

Ἐνῷ δὲ τοσοῦτον ἐπισφαλῆ ἦσαν ἐξωτερικῶς τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην, εἴπερ ποτὲ δεινότεραι ἀπέβησαν ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἐσωτερικαὶ αὐτῆς ἀνωμαλίαι. Ὁ ἀπὸ τοῦ 1788 καταλαβὼν τὰ Ἰωάννινα διαβόητος ἀλβανὸς Ἀλῆ πασᾶς ἠγωνίζετο νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐφ' ἁπάσης τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, καταβάλλων Ἕλληνάς τε καὶ ὁμοφύλους. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἦρχε μὲν καὶ ἔπραττεν ἐν ὀνόματι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἀπέβλεπε δὲ εἰς τὸ νὰ ἀποβῇ ἀνεξάρτητος, ὅπως βραδύτερον ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆ πασᾶς πολὺ ἀπεῖχε τῆς δεξιότητος καὶ τῆς διοικητικῆς περινοίας τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ. Ὁ ἄνθρωπος ἦτο μικρός, μέγα δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐκέκτητο εἰμὴ τὴν θηριωδίαν καὶ τὸν δόλον, ὧν ἕνεκα οἵ τε Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ οἱ ὁμόφυλοι ἐπὶ τοσοῦτο πρὸς αὐτὸν ἀπηλλοτριώθησαν ὥστε ἐπὶ τέλους ἅπαντες συνετέλεσαν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καταστροφὴν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καθ' οὓς εὑρισκόμεθα χρόνους ἦτο ἔτι ἰσχυρὸς καὶ ἠγωνίζετο πρὸ πάντων νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρειμάνιον κοινότητα τοῦ Σουλίου.

Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Σουλιωτῶν καὶ τοῦ κοινοτικοῦ αὐτῶν ὀργανισμοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτῆρος ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμέν τινα ἐν τῷ Κεφαλαίῳ ϛ'. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ ὑπομνήσωμεν διὰ βραχέων τοὺς πολεμικοὺς αὐτῶν ἀγῶνας. Οἱ πολυθρύλητοι ἐκεῖνοι ὀρεῖται μετέσχον μὲν τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων τοῦ 1770 καὶ 1790, δὶς δὲ ἤδη εἶχον ματαιώσει τὰς κατ' αὐτῶν ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, κατά τε τὸ ἔαρ τοῦ 1790 καὶ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1792. Ἀλλ' ὁ ἡρωικώτερος τῶν ἀρχαιοτέρων ἐκείνων ἀγώνων αὐτῶν διεξήχθη ἀπὸ τοῦ 1800—1803. Τῳόντι περὶ τὰ μέσα τοῦ 1800 ἐτράπη αἴφνης ὁ Ἀλῆς καὶ τρίτον κατ' αὐτῶν συνεπαγόμενος 10.000 ἄνδρας. Τίς Ἕλλην δὲν ἀνέγνωσε μετὰ παλμῶν καρδίας τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου τούτου, τὰς τοσοῦτον ἀφελῶς ἅμα καὶ δραματικῶς ὑπὸ τοῦ Περραιβοῦ εἰκονισθείσας; Μετὰ ἡμιολίου ἔτους ἀπεγνωσμένην πολιορκίαν ἔλαβον οἱ πρωταθληταὶ ἐκεῖνοι τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας ἐλπίδα τινὰ ἀναψυχῆς. Πολλοὶ τῶν τῆς Ἠπείρου μπέυδων συνεμάχησαν μετ' αὐτῶν. Ἡ ἀκοίμητος ὅμως τοῦ Ἀλῆ δραστηριότης, ὁ χρυσὸς αὐτοῦ, αἱ ἐπιβουλαὶ αὐτοῦ, ἐματαίωσαν τὴν προσδοκωμένην ἐπικουρίαν. Οἱ Σουλιῶται ἔμειναν πάλιν ἐγκαταλελειμμένοι εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις. Αἱ ὀδύναι τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἰδίως διὰ τὴν

(1) Διὰ τῆς συνθήκης τῶν Δαρδανελλίων.

ἔλλειψιν τροφῶν καὶ ὕδατος ὑπῆρξαν ἀπερίγραπτοι· οὐδὲν ἧττον δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποταχθῶσι, καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ δὲ ἀμηχανίᾳ ἔσῳζον ἔτι τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν φαιδρότητα τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος. Ἐπικηρύξαντος τοῦ Ἀλῆ 500 γρόσια διὰ πᾶσαν Σουλιώτου κεφαλήν, ἀντεπεκήρυξαν οὗτοι 10 φυσέκια διὰ πᾶσαν κεφαλὴν Τούρκου καὶ ἐμπεσόντος ποτὲ ἑνὸς αὐτῶν ὄνου εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων ἐζήτησαν τὸ κτῆνος ὑποσχόμενοι νὰ ἀποδώσωσι τὴν ἀξίαν αὐτοῦ, ἐπιστραφέντος δὲ τοῦ ὄνου ἀπέδωκαν τοῦρκον αἰχμάλωτον ἀξιοῦντες ὅτι κατέβαλον τὸ ἴσον τοῦ λυτρωθέντος. Τρία ἔτη διήρκεσεν ὁ ἀγὼν οὗτος καὶ οἱ Σουλιῶται δὲν ἔπαυον νικηφοροῦντες ὅτε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1803, διὰ τῆς προδοσίας τοῦ Πήλιου Γούση, ἐκυριεύθη τελευταῖον τὸ Σοῦλι, οἱ δὲ πρόμαχοι αὐτοῦ ὑποχωρήσαντες εἰς τὴν ἁγίαν Παρασκευὴν καὶ πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἰδίως ἐκ τῆς δίψης, διότι οἱ περιζώσαντες αὐτοὺς πολέμιοι εἶχον καταλάβει τὰς τῶν ὑδάτων πηγάς, συνήνεσαν τελευταῖον ὄχι νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλὰ νὰ συνθηκολογήσωσιν ὅτι θέλουσιν ἀπέλθει ἐλευθέρως ὅπου ἂν βούλωνται μετὰ τῶν ὅπλων καὶ τῶν σκευῶν. Ὁ Ἀλῆς ἐκύρωσε τὰς συνθήκας ταύτας καὶ τῇ 12 Δεκεμβρίου 1803 ἐγκατέλιπον οἱ Σουλιῶται τὴν πατρίδα αὐτῶν, διαιρεθέντες εἰς τρία σώματα. Ἔμειναν δὲ εἰς ἁγίαν Παρασκευὴν ὁ μοναχὸς Σαμουὴλ καὶ πέντε ἄλλοι ἄνδρες ἵνα παραδώσωσι τὸν χῶρον καὶ λάβωσι κατὰ τὰ συμφωνηθέντα τὸ ἀντίτιμον τῶν ἐν αὐτῷ σῳζομένων ἔτι πολεμεφοδίων, Ἀλλ' ὅτε προσῆλθον δύο Τοῦρκοι καὶ εἷς γραμματεὺς τοῦ Ἀλῆ ἵνα ἐκτελέσωσι τοὺς ὅρους τούτους ὁ γραμματεὺς τοῦ Ἀλῆ, ἀφοῦ ἐπλήρωσε τὰ χρήματα, εἶπε σαφῶς εἰς τὸν Σαμουὴλ ὅτι θέλει ὑποστῇ δεινὴν τιμωρίαν, ἀφοῦ ἔσχε τὴν ἀφροσύνην νὰ παραδοθῇ εἰς χεῖρας τοῦ βεζίρη· ὁ δὲ «καμμίαν» ἀπήντησεν ἀμέσως, «δὲν δύναται ν' μοὶ ἐπιβάλῃ τιμωρίαν», καὶ κενώσας τὸ ὅπλον του ἐπὶ τῆς πυριτιδοθήκης ἔθαψεν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ τελευταίου ἐκείνου προμαχῶνος ἑαυτόν τε καὶ τοὺς συναγωνιστὰς καὶ τοὺς Τούρκους. Οὐδ' ἐλαττώνει τὴν ἀξίαν τῆς θυσίας ταύτης τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀλῆς ἔλαβεν αὐτὴν ὡς πρόφασιν ἵνα θεωρήσῃ ἀκύρους τὰς πρὸς τοὺς Σουλιώτας γενομένας συνθήκας. Ὁ ἄπιστος ἐκεῖνος ἄνθρωπος ἤθελε βεβαίως καὶ ἄνευ τούτου ἐπιορκήσει, ἡ δὲ ἐπιορκία αὐτοῦ, ἂν ἐπήγαγε νέας καταστροφάς, κατέστησεν ὅμως ἔτι ἐνδοξότερον τὸ τῶν Σουλιωτῶν ὄνομα. Ἐκ τῶν τριῶν σωμάτων τὰ ὁποῖα ὑπὸ πολυαρίθμου κατεδιώχθησαν δυνάμεως τὸ πρῶτον ὑπὸ τὸν Τζαβέλλαν, τὸν Δράκον καὶ τὸν Ζέρβαν ἔφθασε σχεδὸν σῶον εἰς Πάργαν, ὅπου ἦτο ἐν ἀσφαλείᾳ, διότι ἡ πόλις αὕτη εἶχε μὲν παραχωρηθῇ εἰς τὴν Τουρκίαν ἀλλὰ διὰ τῆς προστασίας τῶν κατεχόντων τότε τὴν Ἑπτάνησον Ρώσων διετέλει σχεδὸν αὐτόνομος. Τὸ δεύτερον σῶμα ὑπὸ τὸν Κουτσονίκαν ἐπολιορκήθη εἰς Ζάλογκον, τὸ κείμενον ἐπὶ βράχου ὑψηλοῦ καὶ ἀπροσίτου ὑπὲρ τὸν Ἀχέροντα μετεωριζομένου. Ἐκεῖ μετ' ὀλίγον ἐξηντλήθησαν αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόδια· καὶ τότε αἱ μὲν γυναῖκες, ἀφοῦ προετίμησαν νὰ σφενδονήσωσιν εἰς τὴν ἄβυσσον τὰ τέκνα ἵνα μὴ ἴδωσιν αὐτὰ περιπίπτοντα εἰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἔπειτα ἀπεφάσισαν νὰ παρακολουθήσωσι τὰ φίλτατα ἐκεῖνα ὄντα, οὐχὶ ἐν κλαυθμοῖς καὶ ὀδυρμοῖς, ἀλλ' ἐν χοροῖς καὶ ᾄσμασι. Θυσία καταπληκτική, ἣν οὐδέποτε θέλουσιν ἐννοήσει αἱ παροῦσαι γενεαί! Καὶ ἥψαντο λοιπὸν ἀλλήλων τὰς χεῖρας, καὶ ἔσυρον ἐν κύκλῳ τὸν χορὸν ᾄδουσαι, καὶ καθ' ὅσον ἐπλησίαζεν ἑκάστη τὸ χεῖλος τοῦ βαράθρου ἐκρημνίζετο εἰς αὐτό, καὶ ὁ κύκλος ἐπανελαμβάνετο, καὶ ὁ χορὸς ὡσαύτως, μέχρις οὗ κατέπεσον ἅπασαι ἡ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Οἱ δὲ ἄνδρες ἐπεχείρησαν διὰ νυκτὸς ἔξοδον, διελάσαντες ἐξ 800 ἑκατὸν πεντήκοντα εἰς Πάργαν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τελευταίου σώματος, ὅπερ συνέκειτο ἐκ 1000 Σουλιωτῶν καὶ εἶχε καταλάβει μοναστήριόν τι καλούμενον Σέλτσο, ἔπεσον μαχόμενοι οἱ πλεῖστοι, μόνοι δὲ τεσσαράκοντα καὶ πέντε κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσιν ὑπὸ τὸν Βότσαρην εἰς Πάργαν ὡσαύτως. Ἐκ Πάργας δὲ

ἀπῆλθον οἱ περισωθέντες Σουλιῶται εἰς Κέρκυραν, ἀπὸ τῆς ὁποίας μετὰ ἑπτακαίδεκα ἔτη ἐπέπρωτο νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πατρίδα αὐτῶν καὶ νὰ ἀρχίσωσι πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων τὸν μέγαν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς φωλεᾶς ταύτης τοῦ ἑλληνισμοῦ ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἐτράπη κατὰ τῶν ἐν Ὀλύμπῳ ἀρματολῶν καὶ κλεφτῶν. Οἱ Ρῶσοι τότε ἦσαν ἔτι σύμμαχοι τῶν Ἄγγλων· ἐξακολουθοῦντες δὲ νὰ κατέχωσι τὴν Ἑπτάνησον καὶ ἔχοντες πρὸς τούτοις ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις στόλον συμπράττοντα μετὰ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ τὸν ναύαρχον Σινιάβιν εὐχαρίστως ἔβλεπον τοὺς ἡμετέρους ἐπιτιθεμένους κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν, τὸν δὲ Ἀλῆ πασᾶν καθωδήγει πόρρωθεν ὁ Ναπολέων, ὅστις γράφων πρὸς αὐτὸν διὰ τοῦ Ταλλεϋράνδου καὶ ἐπαινῶν τὴν διαγωγήν του προσέθετεν ὅτι ἀνάγκη νὰ καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια, ἵνα περισταλῶσιν οἱ Ἕλληνες οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸν ἐπικουρικὸν τῆς Ρωσίας στρατόν. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο ἀλλὰ κατώρθωσε διὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβείας αὐτοῦ νὰ δοθῶσιν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἀλῆ, τὸν Βελῆν καὶ τὸν Μουκτάρην, τὰ πασαλίκια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ναυπάκτου. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ μὲν Ἀλῆ πασᾶς, ἐπιχειρήσας τὴν κατάληψιν τῆς Λευκάδος, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Ρώσων καὶ τῶν ἀρματολῶν καὶ κλεφτῶν, οὓς παρέλαβεν ἡ Ἰόνιος πολιτεία εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς διὰ τῶν ἐπιτηδείων μετὰ τοῦ Βότσαρη καὶ Κατζαντώνη διαπραγματεύσεων τοῦ γραμματέως τῆς ἐπικρατείας αὐτῆς Ἰωάννου Καποδιστρίου. Ἀλλ' ὁ Ἀλῆς ἀνεδείχθη εὐτυχέστερος ἐπὶ τῆς Στερεᾶς. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρματολῶν καὶ κλεφτῶν τῆς Θεσσαλίας, μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τοὺς στρατοὺς καὶ τὰς πλεκτάνας αὐτοῦ ὑπετάχθησαν. Ἀλλ' εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ Νῖκος Τσάρας, ἐπεχείρησε περὶ τὰ μέσα τοῦ 1807 ἐκστρατείαν παράτολμον, ἐπελθὼν μετὰ 550 λογάδων μαχητῶν εἰς Μακεδονίαν καὶ Βουλγαρίαν ἵνα ἑνωθῇ μετὰ τοῦ ἐν Σερβίᾳ ἀγωνιζομένου Καραγεώργη. Ἐπανειλημμένως τρέψας ἐν Μακεδονίᾳ τὰ κατ' αὐτοῦ ἐκπεμφθέντα ὀσμανικὰ στρατεύματα ὁ Τσάρας δὲν ἔπαυσε προελαύνων, ὅτε τελευταῖον πολιορκηθεὶς ἐπὶ τοῦ ὄρους Μενοικέως κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα εἰς τὰς κλεισούρας τῆς Τζίχνας ὑπὸ πεντεκαίδεκα χιλιάδων ἐχθρῶν ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ κατώρθωσε νὰ διασωθῇ εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἄθωνος, ἐκεῖθεν δὲ νὰ ἐκπλεύσῃ εἰς Σκόπελον.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο συνέβη καθ' ὃν χρόνον ὑπεγράφετο εἰς Τιλσὶτ ἡ μεταξὺ Ρωσίας καὶ Γαλλίας εἰρήνη. Καὶ κατ' ἀρχὰς ἡ εἰρήνη αὕτη ἐφάνη ὅτι ἔμελλε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν τε Ἑλλήνων καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Οἱ Ρῶσοι, παραχωρήσαντες εἰς τοὺς Γάλλους τὴν Ἑπτάνησον, ἀνεκάλεσαν καὶ τὸν στόλον αὐτῶν ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας. Ὁ δὲ Ἀλῆ πασᾶς προέτεινε μὲν εἰς τὸν Ναπολέοντα νὰ γίνῃ παρ' αὐτῷ δεκτὸς ὡς ὑποτελὴς τῆς γαλλικῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ λάβῃ εἰς ἀντάλλαγμα τὰς Ἰονίους νήσους, ἔμαθεν ὅμως εἰς ἀπάντησιν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας (παρ' οὗ πρὸ μικροῦ τοσαῦτα ἔλαβεν εὐνοίας καὶ ἐπιδοκιμασίας δείγματα) οὐδὲν πλέον ἤθελε ν' ἀκούσῃ περὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι, ἂν ἐτόλμα νὰ καταπατήσῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὰς μεταξὺ Γαλλίας καὶ Πύλης συμβάσεις, ὁ αὐτοκράτωρ ἤθελε τιμωρήσει αὐτὸν διὰ τοῦ σουλτάνου. Πλὴν τούτου ὅλοι οἱ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νησιῶται, ὅσοι πειθόμενοι εἰς τὰς προτροπὰς τοῦ Σινιάβιν εἶχον φανῆ πρόθυμοι νὰ στασιάσωσι, Τενέδιοι, Λήμνιοι, Σάμιοι καὶ ἄλλοι, ἔσπευσαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ διὰ πρεσβειῶν καὶ χρηματικῶν θυσιῶν νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν Ὑψηλὴν Πύλην. Ἰδίως δὲ ἀξιομνημόνευτον εἶναι ὅτι καὶ οἱ Ὑδραῖοι εἶχον ἀναπετάσει τότε κατ' εἰσήγησιν τοῦ ναυάρχου ἐκείνου τὴν ρωσικὴν σημαίαν καὶ ἐκπέμψαντες καταδρομικὰ ὑπὸ τὸν Κυριάκον Σκούρτην, τὸν Ἀντώνιον Χατζῆ Γούχαν καὶ τὸν Ἀναστά-

σιον Βαλλῆν ἠχμαλώτευσαν καὶ ἀπήγαγον εἰς τὸν λιμένα αὐτῶν οὐκ ὀλίγα ὀσμανικὰ πλοῖα. Ἐκινδύνευσαν δὲ μετὰ τὴν εἰρήνην νὰ ἴδωσιν ἀποβιβαζόμενον εἰς τὴν νῆσον αὐτῶν τὸν σατράπην Πελοποννήσου Βελῆ πασᾶν, καὶ πολλοὶ εἶχον ἀποφασίσει νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Ἑπτάνησον. Εὐτυχῶς ἅπαντες οἱ Ὑδραῖοι δὲν εἶχον ἐνοχοποιηθῆ. Ὁ Γεώργιος Βούλγαρης, ὅστις διῴκει τότε τὰ τῶν Ὑδραίων πράγματα, εἶχεν ἐξ ἀρχῆς ἀντιταχθῆ εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα, καὶ νῦν παρεκώλυσε μὲν τὴν μετανάστευσιν διὰ τοῦ Ἀνδρέου Βώκου, τοῦ μετέπειτα ναυάρχου Μιαούλη, συνετέλεσε δὲ εἰς τὸ νὰ ἐξευμενίσῃ τόν τε Βελῆ πασᾶν καὶ τὴν Ὑψηλὴν Πύλην καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συγχώρησιν καὶ τὴν ἀνενόχλητον κάθοδον τῶν ὀλίγων προκρίτων ὅσοι εἶχον κατορθώσει νὰ διαφύγωσιν.

Ἀλλ' ἂν ὁ Ἀλῆ πασᾶς κατὰ μὲν τῆς Ἑπτανήσου οὐδὲν ἤδη ἐτόλμα νὰ ἐπιχειρήσῃ, τῆς δὲ Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου ἦρχε διὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἐδάμασε δὲ καὶ τοὺς ἁρματολοὺς τοῦ Ὀλύμπου, ἅπαντες οἱ μάχιμοι τῶν χωρῶν ἐκείνων ἄνδρες καταφυγόντες εἰς Σκίαθον καὶ συγκροτήσαντες αὐτόθι καταδρομικὸν στόλον ἐξ 70 περίπου πλοιαρίων ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα κατὰ θάλασσαν. Οἱ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ συνελθόντες ὀνομαστὶ ἄνδρες ἦσαν ὁ ἐκ Βάλτου Γιάννης Σταθᾶς, γαμβρὸς τοῦ Βουκουβάλα, ὁ Καζαβέρνης, οἱ ἁρματολοὶ τοῦ Ὀλύμπου Βλαχάβας, Λαζαῖοι, Τζαχίλας, Μπιζιώτης καὶ Σύρος, ὁ πελοποννήσιος Κολοκοτρώνης, ὁ Νιαούσης ἁρματολὸς Ρομφέης καὶ ὁ Νῖκος Τσάρας. Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στολίσκου προεχειρίσθη ὁ Σταθᾶς, ὅστις ἀνεπέτασεν, ἀντὶ τῆς πρότερον κυματιζούσης ἐπὶ τῶν πλοίων ἐκείνων ρωσικῆς σημαίας, σημαίαν ἑλληνικὴν φέρουσαν ἐπὶ κυανοῦ πεδίου λευκὸν σταυρόν. Ἀντιναύαρχος ἀνηγορεύθη ὁ Νῖκος Τσάρας καὶ ὁ στολίσκος ὑποδιῃρέθη εἰς ἑπτὰ μοίρας, ὧν ἑκάστη ἐκαλεῖτο ἀπὸ τῆς πατρίδος τοῦ ἀρχηγοῦ· *Βάλτος, Μωριᾶς, Ρούμελη, Ὄλυμπος, Ἄσπρη θάλασσα, Σκιάθο* καὶ *Κασσάνδρα*. Ὁ καταδρομικὸς οὗτος στόλος οὐ μόνον εἰς τὰ ὀσμανικὰ παράλια καὶ πλοῖα κατήνεγκε πληγὰς πολλὰς ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πολεμικὰ σκάφη ἐτόλμησε ν' ἀντιπαραταχθῇ. Μιᾶς δὲ τῶν ναυμαχιῶν τούτων τὴν μνήμην διέσωσεν ἡμῖν ἡ δημοτικὴ ποίησις·

Μαῦρο καράβ' ἀρμένιζε στὰ μέρη τῆς Κασσάνδρας,
Εἶχε πανιὰ κατάμαυρα καὶ τοῦ οὐρανοῦ παντιέρα.
Ἐμπρὸς κορβέτα μ' ἅλικο μπαϊράκι τοῦ ἐβγῆκε·
«Μάινα! φωνάζει τὰ πανιά, ρῖξέ τα, λέγει, κάτω!»
«Δὲν τὰ μαϊνάρω τὰ πανιά, οὐδὲ τὰ ρίχνω κάτω!
»Μὴ μὲ θαρρεῖτε νιόνυφη, νὰ 'βγῶ νὰ προσκυνήσω.
»Ἐγὼ 'μαι ὁ Γιάννης τοῦ Σταθᾶ, γαμπρὸς τοῦ Μπουκουβάλα.
»Γράχο, λεβέντες! ρίξετε στὴν πλώρη τὸ καράβι.
»Τῶν Τούρκων αἷμα χύσετε, ἀπίστους μὴ ψηφᾶτε».
Οἱ Τοῦρκοι βόλταν ἔρριξαν κ' ἐγύρισαν τὴν πλώρη.
Πρῶτος ὁ Γιάννης πέταξε μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι.
Στὰ μπούνια τρέχουν αἵματα, θάλασσα κοκκινίζει,
Ἀλλᾶ! Ἀλλᾶ! οἱ ἄπιστοι κράζουν καὶ προσκυνοῦνε.

Τελευταῖον περὶ τὰ μέσα Νοεμβρίου 1807 προσεβλήθησαν οἱ καταδρομεῖς ἐν Σκιάθῳ ὑπὸ δύο δρομώνων καὶ ἑνὸς μονοκρότου (φρεγάδος). Ἡ καταστροφὴ τῶν ἁρματολῶν ἐφαίνετο βεβαία· ἀλλὰ μονόκροτον ἀγγλικὸν αὐτόθι παραπλέον ἦλθε, παρακληθὲν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, εἰς βοήθειαν αὐτῶν καὶ τὰ μὲν δύο μικρότερα ὀσμα-

νικὰ πλοῖα ἐβύθισε, τὸ δὲ μεγαλύτερον συνέλαβε. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ Ἀγγλία διετέλει τότε εἰς ἐμπόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν κατάστασιν· ὥστε τοῦτο ἀρκεῖ νὰ ἐξηγήσῃ ἡμῖν τὴν πρᾶξιν τοῦ ἄγγλου κυβερνήτου, ἥτις ἄλλως τε ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ αὐτόπτου καὶ ἀξιοπίστου μάρτυρος, τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν οἱ μὲν καταδρομεῖς ἀπέβησαν θρασύτεροι ἡ δὲ Ὑψηλὴ Πύλη ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὸν Ἀλῆ πασᾶν νὰ παύσῃ τὴν κατὰ τῶν ἁρματολῶν καταδίωξιν, ἵνα δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀφήσωσιν οὕτως ἐλευθέραν τὴν θάλασσαν. Τῷόντι, ἀπελθόντων τῶν Ἀλβανῶν ἐξ Ὀλύμπου, ἐπέστρεψαν οἱ ἁρματολοὶ τοῦ ὄρους εἰς τὰς οἰκείας ἐπαρχίας κατὰ Δεκέμβριον, παρεκτὸς τοῦ Νίκου Τσάρα παραχειμάσαντος ἐν Σκοπέλῳ. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος διεκόπτετο ἐκ διαλειμμάτων, νὰ παύσῃ ὅμως δὲν ἦτο δυνατὸν ποτέ.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ 1808 ὁ ἁρματολὸς Χασιῶν παπᾶ Εὐθύμιος Βλαχάβας, γινώσκων κάλλιστα ὅτι ὁ Ἀλῆ πασᾶς δὲν ἔπαυεν ἐπιβουλευόμενος τοὺς ἕλληνας καπετάνους, συνεκάλεσεν σύνοδον αὐτῶν, παρέστησεν αὐτοῖς τὸν κίνδυνον καὶ ἀναγορευθεὶς παρ' ὅλων ἀρχηγὸς ἐπεχείρησε τὴν διοργάνωσιν νέου ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν ἄλλων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἁρματολῶν καὶ αὐτῶν τῶν ἐν Τρικκάλοις καὶ Λαρίσῃ Τούρκων, οἵτινες ἠγανάκτουν ὡσαύτως κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ. Νέα δὲ σύνοδος συνελθοῦσα ἐν Ὀλύμπῳ ὥρισεν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος τὴν 29 Μαΐου, τὴν εἱμαρμένην ἡμέραν καθ' ἣν ἔπεσεν ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἀλλὰ τὸ βούλευμα ἐπροδόθη εἰς τὸν Ἀλῆν· πολλοὶ τῶν συνωμοτῶν καὶ πρῶτοι οἱ Ὀσμανίδαι τῆς Θεσσαλίας ἐπαλιμβούλησαν, ὀλίγοι δὲ μετὰ τοῦ Βλαχάβα ἐπέμειναν εἰς τὸ νὰ ἀναρρίψωσι τὸν κύβον. Τότε οὗτος καταλιπὼν τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον εἰς Καλαμπάκαν μετὰ 600 ἀνδρῶν ἔδραμεν εἰς Ὄλυμπον ἵνα παραλάβῃ ἐκεῖθεν καὶ ἄλλους συνεργούς. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως οἱ ἐν Καλαμπάκᾳ προσβληθέντες ὑπὸ πολυαρίθμων δυνάμεων καὶ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Μουκτὰρ πασᾶ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ, ἔπεσον πάντες. Μετὰ δύο ὥρας κατέφθασεν ὁ Παπαθύμιος μετὰ 500 περίπου Ὀλυμπίων, ἀλλ' εὗρε τὴν θυσίαν τετελεσμένην καὶ ἀπελθὼν εἰς Κασσάνδραν, ἐκεῖθεν δὲ περάσας εἰς Σκόπελον ἀπεφάσισεν ὡς πρότερον νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἀγῶνα διὰ θαλάσσης. Δεινὰς πάλιν ἔπαθον οἱ Τοῦρκοι κακώσεις ἀπὸ τῶν νέων τούτων καταδρομικῶν· ὁ Ἀλῆς κατέφυγε κατὰ τὴν συνήθειάν του εἰς ἐπιορκίας ἵνα ἀπαλλαγῇ τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀντιπάλου. Δι' ἀμνηστιῶν καὶ ποικίλων ἄλλων ἐπαγγελιῶν παρέπεισε τόν τε Βλαχάβαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ νὰ ἀναλάβωσι τὰ ἁρματολίκια αὐτῶν. Καὶ ἅμα τούτου γενομένου συνέλαβε τὸν ἥρωα καὶ μετὰ φοβερὰς βασάνους καθυπέβαλεν εἰς οἴκτιστον θάνατον.

Οὕτω δὲ δαμάσας τοὺς ἕλληνας ὁπλαρχηγοὺς τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Θεσσαλίας ὁ Ἀλῆς ἐφαίνετο προσεγγίζων εἰς τὸ βούλευμα αὐτοῦ, νὰ ἱδρύσῃ κράτος ἴδιον ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ταύταις ἐπαρχίαις τοῦ κατὰ τὴν Εὐρώπην ὀσμανικοῦ κράτους. Ἐξ ἑνὸς δὲν ἔπαυε διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ δόλου ἐπεκτείνων τὴν ἀρχήν του εἰς τὴν Ἀλβανίαν, ἐξ ἑτέρου ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, καίτοι ὑπώπτευε ποῦ ἔτεινον πᾶσαι αὗται αἱ προσπάθειαι τοῦ ἀνδρός, ἠναγκάζετο ν' ἀνέχεται αὐτὸν ἕνεκα ποικίλων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν περισπασμῶν. Τῇ 28 Ἰουλίου 1808 καθῃρέθη μὲν ὁ Μουσταφᾶς Δ' ἀνηγορεύθη δὲ ὁ νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς Μαχμοὺτ Β', δι' ἐνεργειῶν τοῦ τολμηροῦ πασᾶ τοῦ Ρουστσουκίου Μουσταφᾶ Βαϊρακτάρη, ὀπαδοῦ ἐνθέρμου τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως ἣν εἶχεν ἐγκαινίσει ὁ Σελὴμ Γ'. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ὑπερίσχυσαν πάλιν οἱ οὐλεμάδες καὶ οἱ γενίτσαροι, ὁ δὲ νέος σουλτάνος ἀπέβη ἐπὶ μακρὸν χρόνον παίγνιον

αὐτῶν, μηδὲν τολμῶν νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς ἀνόρθωσιν τῆς τοῦ κράτους ἀνωμαλίας. Ἓν μόνον ἐπετρέπετο αὐτῷ, ἡ ἐξακολούθησις τοῦ κατὰ τῆς Ρωσίας πολέμου. Ὁ πόλεμος οὗτος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς ἀμφίρροπος, ἀλλὰ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1810, ἡττηθέντων τῶν Ὀσμανιδῶν περὶ Ἴστρον, ἤρξαντο διαπραγματεύσεις ἐν Βουκουρεστίῳ, καθ' ἃς οἱ Ρῶσοι ἀπήτησαν ὑπέρογκα. Ἀπήτησαν νὰ ἐκχωρήσωσι μὲν οἱ πολέμιοι ἐκ Βεσσαραβίας, ἐκ Μολδαυίας καὶ Βλαχίας, ν' ἀναγνωρίσωσι δὲ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν Σέρβων. Ὅθεν ἐξηκολούθησαν αἱ ἐχθροπραξίαι τῷ 1811, καὶ πρῶτον μὲν οἱ Ὀσμανίδαι ([1]) ἀνεδείχθησαν ὁπωσοῦν εὐτυχεῖς ἐπὶ τέλους δὲ πάλιν ἐπανειλημμένως κατετροπώθησαν ὑπὸ τοῦ ρώσου στρατηγοῦ Κουτούζωφ. Τότε ἐπανελήφθησαν αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις, ἥτις καὶ συνωμολογήθη τῇ 28 Μαΐου 1812. Οἱ Ρῶσοι προέτειναν μετριωτέρας ἀπαιτήσεις· καὶ τοῦτο διότι ἤξευρον ἐλαύνοντα ἐπ' αὐτοὺς τὸν Ναπολέοντα. Δὲν ἠγνόει βεβαίως τοῦτο καὶ ἡ Τουρκία· ὥστε ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνόμιζέ τις ὅτι κατ' οὐδένα λόγον δὲν συνέφερεν αὐτῇ νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα τὴν στιγμὴν ἐκείνην. Ἀλλ' ἡ Ἀγγλία, ἅμα ὁ Ναπολέων περιῆλθεν εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν πρὸς τὴν Ρωσίαν, ἐγένετο πάλιν ταύτης σύμμαχος. Ἐπιδιώκουσα δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸ πάντων τὴν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀντιπάλου καθαίρεσιν καὶ θεωροῦσα συντελεστικὸν πρὸς τοῦτο νὰ μένωσιν ἀπερίσπαστοι αἱ τῆς Ρωσίας δυνάμεις κατέπεισε τὴν Ὑψηλὴν Πύλην νὰ ἐνδώσῃ, εἰς ὃ συνετέλεσε καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Κουτούζωφ ἐπεδείξατο τῇ Πύλῃ τὴν ἐπιστολὴν δι' ἧς ὁ Ναπολέων εἶχε προτείνει εἰς τὴν Ρωσίαν τὴν τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους διανομήν. Κατὰ τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ λοιπὸν εἰρήνην παρεχωρήθη μὲν εἰς τοὺς Ρώσους ἡ Βεσσαραβία κα. μέρος τῆς Μολδαυίας διετήρησαν δὲ οἱ Ὀσμανίδαι τὴν ἐπὶ τῆς Σερβίας κυριαρχίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη μετανοήσασα ὅτε μετ' ὀλίγον ἔμαθε τὴν εἴσοδον τοῦ Ναπολέοντος εἰς Μόσχαν ἐθανάτωσε κατὰ Ὀκτώβριον εἰς Σούμλαν μὲν τὸν διαπραγματευσάμενον τὴν εἰρήνην καὶ πλεῖστον εἰς τὴν συνομολόγησιν αὐτῆς συντελέσαντα Δημήτριον Μουρούζην συγχρόνως δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Παναγιωτάκην, μέγαν ὄντα διερμηνέα. Δύο ὅμως δὲν παρῆλθον μῆνες καὶ τὰ πράγματα ἀπέδειξαν ὅτι οἵ τε Μουροῦζαι εἶχον δίκαιον καὶ ἡ Ἀγγλία οὐ μόνον πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῆς συμφέρον ἐπολιτεύθη ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους διέσωσεν. Ὁ Ναπολέων ἐδέησε νὰ ἀνακάμψῃ κακῶς ἔχων ἐκ Μόσχας, καί, ἐνῷ ὅλως ἀπίθανον εἶναι ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξακολουθοῦσα τὸν πόλεμον ἤθελε προλάβει τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, βέβαιον τότε κατέστη ὅτι ἡ εἰρήνη ἐκείνη ἐγκαίρως συνομολογηθεῖσα ἔσωσεν αὐτὴν ἀπὸ πολὺ μειζόνων θυσιῶν, ἃς ἤθελεν ἀπαιτήσει ἡ ἀντίπαλος μετὰ τὸν θρίαμβον.

Εἴδομεν τῳόντι ὅτι διὰ τῆς τότε συνομολογηθείσης συνθήκης δὲν εἶχεν ἀπαιτήσει ὅσα ἐδικαιοῦτο ὡς ἐκ τῶν κατορθωμάτων τοῦ στρατοῦ αὐτῆς. Ἀλλ' ὅμως, καίτοι ἔσπευδε ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ πολέμου τούτου ἕνεκα τοῦ ἐπικρεμασθέντος ἀπὸ δυσμῶν κινδύνου, αἱ ἀξιώσεις καὶ αἱ πεποιθήσεις αὐτῆς ἦσαν ἔτι τοσαῦται ὥστε διὰ μὲν τοῦ 2 ἄρθρου ἐφρόντισε νὰ συνομολογήσῃ γενικὴν ἀμνηστίαν διὰ δὲ τοῦ 3 ἀπήτησε καὶ ἐπέτυχε τὴν ἐπικύρωσιν τῶν συνθηκῶν τοῦ Ἰασίου καὶ τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ. Πλὴν τούτων ὡρίσθη διὰ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης ὅτι θέλουσι κανονισθῇ ἐγγυήσεις ἐπιτήδειαι νὰ ἐξασφαλίσωσι τοὺς Σέρβους ἀπὸ τῶν καταπιέσεων τῶν στρατευμάτων τὰ ὁποῖα ἡ Πύλη ἐδικαιοῦτο νὰ ἔχῃ εἰς τὰ φρούρια τῆς χώρας αὐτῶν· προσέτι ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι θέλει παραχωρήσει εἰς τοὺς Σέρβους τὰ αὐτὰ πλεονεκτήματα ὅσα ἐνέμοντο αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὅτι θέλει ἐπιτρέψει αὐτοῖς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς χώρας

(1) Οἵτινες εἶχον ἐπαναστατήσει ἤδη ἀπὸ τοῦ 1803.

διοίκησιν καὶ ὅτι θέλει κανονίσει ἐκ συμφώνου πρὸς αὐτοὺς τό τε ποσὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς εἰσπράξεως τοῦ πληρωτέου φόρου. Τοιαῦτα λοιπὸν ζητήσασα ἐπιμόνως ἡ Ρωσία ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ μεγίστου κινδύνου τί δὲν ἤθελεν ἀπαιτήσει μετὰ τὴν νίκην, ἐὰν ὁ λογαριασμὸς δὲν ἔκλειε πρὸ αὐτῆς; Ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀξιομνημόνευτος ἡ ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκη, διότι πρώτην τότε φορὰν τὰ κοινοτικὰ προνόμια τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου (περὶ ὧν ὡμιλήσαμεν ἤδη), καὶ ἰδίως τῆς Ὕδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν, περιελήφθησαν ἐν διεθνεῖ συμβάσει καὶ ἐξησφαλίσθησαν δι' αὐτῆς. Ὅθεν ἔκτοτε ἡ Ρωσία οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἡμῶν ἐδικαιοῦτο νὰ ὑψώνῃ φωνὴν ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν προνομίων τῶν νήσων.

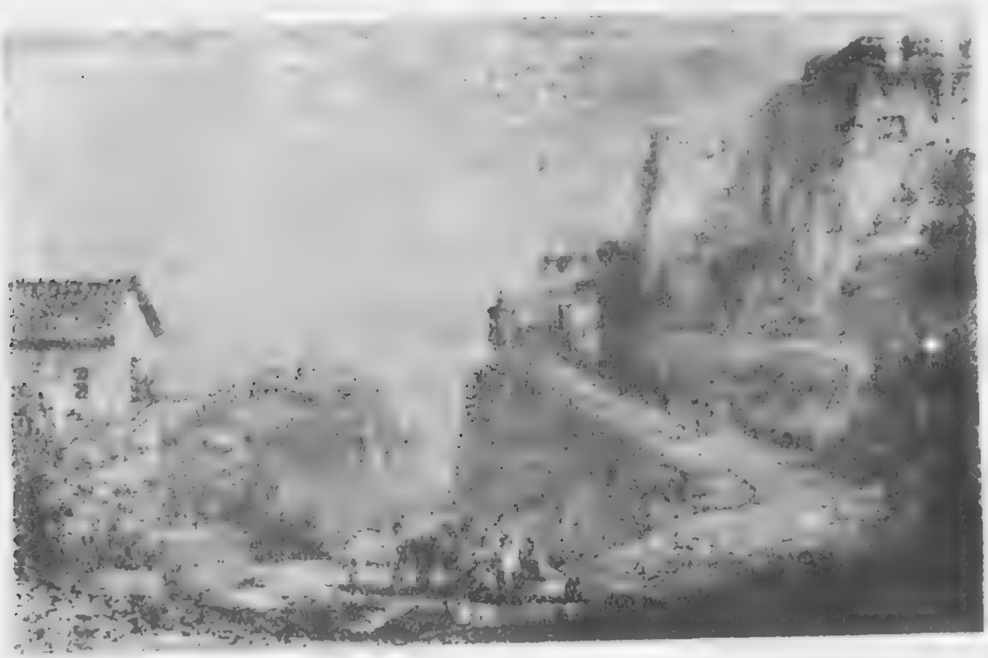
Ἐν τούτοις τοιαύτη ἡ τοῦ ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου ἔκβασις καὶ ἡ ἐπικρατοῦσα πάντοτε διὰ τῶν γενιτσάρων καὶ οὐλεμάδων ἀναρχία δὲν ἦσαν ἀναμφιβόλως ἐπιτήδεια ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τοῦ Ἀλῆ. Ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις τὰ πάντα ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπέκυπτον εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Ναὶ μὲν οἱ εἰς Ἑπτάνησον καταφυγόντες ἁρματολοὶ καὶ κλέφται, ὧν πεντακισχίλιοι διετέλουν εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπηρεσίαν, δὲν ἔμενον ἥσυχοι Διηγεῖται δὲ ὁ Κολοκοτρώνης ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ Ἀλῆ Φαρμάκης ἐκ συνεννοήσεως μετά τε τοῦ στρατηγοῦ τῶν Γάλλων καὶ μετὰ πολλῶν Τούρκων δυσανασχετούντων κατὰ τῆς τυραννίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐμελέτησαν νὰ ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, συνεπαγόμενοι ἅπαντας μὲν

Ὁ λιμὴν τῆς Πάργας

τοὺς ἐν τῇ γαλλικῇ ὑπηρεσίᾳ Ἕλληνας καὶ πολλοὺς στρατολογηθέντας ἐν Ἀλβανίᾳ μαχητὰς καὶ 500 γάλλους πυροβολητάς, νὰ καταλάβωσι τὰ φρούρια, νὰ ἱδρύσωσι κυβέρνησιν συγκειμένην ἐκ 12 Ἑλλήνων καὶ 12 Ὀσμανιδῶν, νὰ ὑψώσωσι σημαίαν μικτὴν ἤτοι φέρουσαν ἐξ ἑνὸς μέρους τὴν ἡμισέληνον καὶ ἐξ ἄλλου τὸν σταυρόν, καὶ νὰ παραπείσωσι τὸν σουλτάνον ὅτι δὲν ἐπανέστησαν κατ' αὐτοῦ ἀλλὰ κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Βελῆ. Μέχρι τίνος Γάλλοι καὶ Τοῦρκοι ἔμελλον νὰ συμπράξωσιν εἰλικρινῶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου εἶναι ἄδηλον· καὶ τόσῳ μᾶλλον ἄδηλον ὅσῳ ὁ πρωτουργὸς αὐτοῦ δὲν διστάζει νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ἐσκόπει νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς Ὀσμανίδας ὡς ἁπλᾶ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ἤθελε καταστήσει ἐκποδὼν ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν. Ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ 1809 οἱ Ἄγγλοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι τὴν Ζάκυνθον, τὴν Κεφαλληνίαν, τὴν Ἰθάκην καὶ τὰ Κύθηρα καὶ λαβόντες εἰς τὴν ἰδίαν ὑπηρεσίαν τους ἐν ταῖς νήσοις ταύταις Ἕλληνας κατέστησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀδύνατον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προμνημονευθέντος σχεδίου. Οἱ Ἄγγλοι, οἵτινες εἶχον ἔκτοτε ἀπόφασιν νὰ ἐξώσωσι μὲν ὁλοσχερῶς τοὺς Γάλλους ἐκ τῆς Ἑπτανήσου νὰ καταλάβωσι δ' αὐτὴν ὁριστικῶς, εἶχον πρόδηλον συμφέρον νὰ διάγωσι φιλίως μετὰ τοῦ γείτονος αὐτῶν Ἀλῆ. Ἀφ' ἑτέρου καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Βλαχάβα καὶ τὴν ὑποταγὴν τῶν ἁρματολῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Στερεᾶς οὐκ ὀλίγοι μὲν εἰσέτι κλέφται ἀντηγωνίζοντο κατὰ τοῦ Ἀλῆ, ἰδίως οἱ πολυθρύλητοι Κατσαντωναῖοι, οἱ πολλὰ καὶ λαμπρὰ διαπράξαντες κατορθώματα, ἀλλὰ τῷ μὲν 1811 συνελήφθη διὰ προδοσίας ὁ Κατσαντώνης καὶ σκληρότατον ὑπέστη ἐν Ἰωαννίνοις θάνατον τῷ δὲ 1815 ἐδολοφονήθη ὁ ἐνάμιλλος

αὐτοῦ ἀδελφὸς Λεπενιώτης. Τότε τὸ σῶμα αὐτῶν συγκείμενον ἐκ 300 καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ διαμείνῃ ἐπὶ πλέον συνηνωμένον. Οὐδὲ τὰ διάφορα ἀποσπάσματα εἰς ἃ διῃρέθη, ἐλαυνόμενα πανταχόθεν συντόνως, ἀντέσχον ἐπὶ πολύ· ἄλλα μὲν ὁλοσχερῶς κατεστράφησαν, ἄλλα ἠναγκάσθησαν νὰ διαλυθῶσι καί τινα ὑπετάχθησαν, ἤ, καθὼς ἐλέγετο τότε, ἐπροσκύνησαν, οἷον λ. χ. τὸ τοῦ Τζόγκα ἀπόσπασμα, ὅστις διωρίσθη καπετάνος τῆς Βονίτζης, ἐνῷ ὁ ὑπ᾽ αὐτὸν ὑπηρετήσας Γεώργιος Καραϊσκάκης καὶ ἄλλοι πολλοὶ συγκατελέγησαν μεταξὺ τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Ἀλῆ. Καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ ὁ δυνάστης τῶν Ἰωαννίνων ἐπέτυχε τὴν ἐκπλήρωσιν ἀρχαιοτάτου τινὸς αὐτοῦ **πόθου, διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Πάργας.**

Γενικὴ ἄποψις Πάργας

Ἡ Πάργα εἶχε μὲν παραχωρηθῆ εἰς τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τοῦ 1800, ὅπως καὶ τὸ Βουθρωτὸν καὶ ἡ Πρέβεζα καὶ ἡ Βόνιτσα, ἀλλά, ἐνῷ τὰ τελευταῖα ταῦτα φρούρια ὑπέκυψαν ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ὁλοσχερῆ τῶν Ὀσμανιδῶν κυριαρχίαν, ἡ Πάργα διέσῳζεν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ τὴν ἀλληλοδιάδοχον προστασίαν τῶν Ρώσων καὶ τῶν Γάλλων. Εἰς μάτην ὁ Ἀλῆς ἐπεχείρησε πολλάκις διὰ πειθοῦς καὶ βίας νὰ σφετερισθῇ καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην τῆς ἠπειρωτικῆς ἐλευθερίας ἀπορρῶγα· πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι αὐτοῦ ἀπέβησαν μάταιαι. Καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν δὲ τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν ὁλοσχερῆ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων κατάληψιν τῆς Ἑπτανήσου ἡ Πάργα διετήρησε τὴν αὐτονομίαν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν μέχρι τοῦ 1819, ὅτε παρεχωρήθη τελευταῖον εἰς τὸν Ἀλῆν, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι οὗτος θέλει καταβάλει εἰς τοὺς κατοίκους, μέλλοντας νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς Κέρκυραν, ἀποζημίωσιν 150.000 λιρῶν. Ἐν τῇ πρώτῃ τῆς θλίψεως καὶ καταπλήξεως αὐτῶν στιγμῇ οἱ Πάργιοι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀκούσωσί τι περὶ μεταναστεύσεως. Ἀνορύξαντες δὲ τὰ ὀστᾶ τῶν πατέρων αὐτῶν κατέκαυσαν αὐτὰ διὰ πυρᾶς μεγάλης ἐν μέσῃ ἀγορᾷ· καὶ μαθόντες ὅτι ἐλαύνει ἐπὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ὁ Ἀλῆς καὶ

κάλλιστα εἰδότες ὁποία περιμένει αὐτοὺς τύχη ἀπεφάσισαν ἐπὶ τῇ παραφορᾷ τῆς ἀπελπισίας νὰ φονεύσωσι μὲν ἰδίαις χερσὶ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα νὰ πέσωσι δὲ ἀγωνιζόμενοι τὸν ἔσχατον ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀγῶνα. Εὐτυχῶς προλαβὼν ἔδραμεν ἐκ Κερκύρας ὁ καλὸς κἀγαθὸς ἄγγλος Ἄδαμς καὶ ἀνεχαίτισε μὲν τὴν πορείαν τοῦ σατράπου κατέπεισε δὲ τοὺς Παργίους ν' ἀποπλεύσωσιν εἰς Κέρκυραν. Αἱ περιπέτειαι αὗται κατέστησαν τὴν παραχώρησιν τῆς Πάργας ἓν τῶν τραγικωτέρων γεγονότων τῶν χρόνων ἐκείνων, οἵτινες βρίθουσι τοσούτων γεγονότων τραγικῶν. Οἱ Ἄγγλοι ἠδύναντο νὰ εἴπωσιν ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς Πάργας προστασία αὐτῶν δι' οὐδεμιᾶς ἀνεγνωρίζετο συνθήκης· ὅτι συνωμολόγησαν τὴν μετανάστευσιν τῶν Παργίων καὶ ὅτι ὑπεχρέωσαν τὸν Ἀλῆν ν' ἀποζημιώσῃ αὐτοὺς χρηματικῶς. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα εὐχερῶς ἀνασκευάζονται. Δὲν ἀπαιτοῦμεν παρ' οὐδενὸς ν' ἀναλαμβάνῃ ὑπὲρ ἡμῶν ἀγῶνας ἢ νὰ θυσιάζῃ τὸ ἴδιον

Ἀλῆ Πασᾶς

συμφέρον ὑπὲρ ἡμῶν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅμως οὔτε εἰς πόλεμόν τινα προέκειτο νὰ περιπλακῇ ἡ Ἀγγλία οὔτε ἴδιόν τι συμφέρον νὰ θυσιάσῃ, ἀλλ' ἁπλῶς νὰ διατηρήσῃ τὰ καθεστῶτα, ἐξακολουθοῦσα ν' ἀπονέμῃ τὴν ἐλεημοσύνην τῆς προστασίας αὐτῆς εἰς τὴν ἑλληνίδα ἐκείνην πόλιν.

Ἡ παράδοσις τῆς Πάργας ηὐχαρίστησε τόσῳ μᾶλλον τὸν Ἀλῆ πασᾶν ὅσῳ πρό τινων ἐνιαυτῶν, τῷ 181., τὸ κράτος αὐτοῦ εἶχε πάθει δεινὴν πρὸς μεσημβρίαν κολόβωσιν, διότι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, τὸ μὲν ὑπείκουσα εἰς τὰ παράπονα τῶν Πελοποννησίων τὸ δὲ εὐχαρίστως δραξαμένη τῆς περιστάσεως τοῦ ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὸν Ἀλῆ πασᾶν τὴν χερσόνησον, εἶχε μεταθέσει τὸν υἱόν του Βελῆν εἰς Τρίκκαλα τῆς Θεσσαλίας, διορίσασα ἕτερον διοικητὴν τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ Ἀλῆ πασᾶς, ἄρχων ἀπολύτως ἁπάσης τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Κεραυνίων ὀρέων μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ χώρας, ἔτι δὲ καὶ μέρους τῆς Ἀλβανίας, ἦτο περὶ τὸ 1819 εἴπερ ποτὲ ἰσχυρὸς καὶ πλούσιος. Οὐδεμία ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του ἠδύνατο νὰ γίνῃ γαιῶν πώλησις, ἐὰν δὲν κατεβάλλετο αὐτῷ τὸ δέκατον τοῦ τιμήματος· ἀνηγόρευσεν ἑαυτὸν γενικὸν κληρονόμον πάντων ὅσοι ἀπέθνησκον ἄνευ ἀρρένων ἀπογόνων· ἠνάγκαζε τοὺς ὑπηκόους νὰ λαμβάνωσιν ἐκ τῶν ἀποθηκῶν αὐτοῦ τὸν παλαιὸν σῖτον φέροντες ἀντ' αὐτοῦ νέον· εἰσέπραττε, πλὴν τῆς εἰς τὸν σουλτάνον ὀφειλομένης δεκάτης, δευτέραν ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τοσοῦτον ἐβασάνιζε τοὺς ἰδιοκτήτας ὥστε οὗτοι εὐχαρίστως ἐπὶ τέλους ἔβλεπον τὰ ἀγροτικὰ αὐτῶν κτήματα μεταβαλλόμενα εἰς τσιφλίκια, ἤτοι εἰς κτήματα τοῦ δημοσίου. Ἔτι

ἀπὸ τοῦ 1804 αἱ ἐτήσιοι πρόσοδοι αὐτοῦ συνεποσοῦντο εἰς 10—12 ἑκατομμύρια φράγκων, καὶ λέγεται ὅτι διὰ τῶν ποικίλων τούτων καταπιέσεων ἀπεθησαύρισεν ἀποταμίευμα 500 περίπου ἑκατομμυρίων. Τὸ κυβερνητικόν του σύστημα συνεκεφαλαιοῦτο εἰς τρία τινὰ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν· χρυσόν, σίδηρον, ξύλον. Ἐν τούτοις τὴν φοβερὰν ταύτην τυραννίαν ἐπεκάλυπτεν ἐξωτερική τις λαμπρότης τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων, ἥτις ἠρίθμει τότε 40.000 κατοίκων. Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι ἀπεθαύμαζον αὐτὸν καὶ ἐκολάκευον, ἀποκαλοῦντες *μέγαν πασᾶν* καὶ *νέον Πύρρον*. Καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι ὅσοι ἀνωμολόγουν τὰς κακουργίας του ἐζήτουν νὰ περικοσμήσωσιν αὐτὰς ὁτὲ μὲν βεβαιοῦντες «ὅτι ἦτο ἓν τῶν ὡραιοτέρων τεράτων ἀφ᾽ ὅσα παρήγαγεν ἡ φύσις» ὁτὲ δὲ ὀνομάζοντες αὐτὸν *νέον Ἰουγούρθαν*. Τὸ δὲ δεινότερον, εὑρέθησαν καὶ Ἕλληνες χαμερπῶς ἐξυμνήσαντες τὸ θηρίον, οἷος ὁ Ἰωάννης Κερασοβίτης ἐν τῷ ἀθλίῳ στιχουργήματι ἐν τῷ ὁποίῳ μυρίας ἐπεσώρευσε κατὰ τοῦ ἱερομάρτυρος Βλαχάβα ὕβρεις. Ἀλλὰ προσήγγιζεν ἡ ὥρα καθ᾽ ἣν τὸ καταχθόνιον ἐκεῖνο οἰκοδόμημα ἔμελλε νὰ καταπέσῃ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ἰδίων ἀνομημάτων.

Ὁ σουλτὰν Μαχμοὺτ Β′ δὲν ἦτο ἄνθρωπος κοινός. Κατ᾽ ἀρχὰς ἠναγκάσθη μὲν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς θελήσεις τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν οὐλεμάδων ἀλλ᾽ ἀπαλλαγεὶς τοῦ ρωσικοῦ πολέμου ἐνόησεν ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σωθῇ εἰμὴ ἐὰν ἐκτελεσθῶσιν αἱ μεταρρυθμίσεις τῶν ὁποίων τοσοῦτον ἀτυχὴς ἀπόπειρα ἐγένετο ἐπὶ Σελὴμ Γ′ Προέβη δὲ ἐπὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου μετὰ πλείονος ἢ ἐκεῖνος τέχνης καὶ περισκέψεως. Πρὸ πάντων ἐπεχείρησε νὰ καταργήσῃ ὅλους τοὺς ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ κληρονομικοὺς δυνάστας, οἵτινες ἥκιστα ὑποτασσόμενοι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κεντρικὴν κυβέρνησιν συνετέλουν παραδόξως εἰς τὴν αὔξησιν τῆς ἀναρχίας. Ἐπιτυχὼν δὲ νὰ ποιήσῃ ἐκποδὼν διὰ ποικίλων τρόπων πρῶτον τὸν δυνάστην Ἀτταλείας καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ τὸν Χουσεῒν Καραοσμάνογλου, τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος κατεῖχε τὴν μεσημβρινὴν μικρὰν Ἀσίαν πρὸ ἐτῶν 80, καὶ προσέτι τὸν ἰσχυρὸν δυνάστην Σμύρνης Κιατίπογλουν καὶ πλείστους ἄλλους, ἔτρεψεν ἔπειτα τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοὺς δύο κρατίστους ὑποτελεῖς, τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸν Ἀλῆ πᾶσαν τῶν Ἰωαννίνων. Ἐκ τούτων δὲ πάλιν ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ πρῶτον τὸν Ἀλῆ πασᾶν ὡς πλησιέστερον, ὡς ὀλιγώτερον πρὸς αὐτὸν εὐλαβῶς προσφερόμενον καὶ ἐπὶ τέλους διότι περὶ τὴν τούτου καθαίρεσιν εὐλόγως ἤλπιζεν εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν ἀγανακτούντων ὑπηκόων. Ὅθεν κατὰ Μάιον τοῦ 1820 ἐξέδωκε χάτι σερίφ, δι᾽ οὗ ἀνεκήρυττε τὸν Ἀλῆν ἔνοχον προδοσίας καὶ προγεγραμμένον, ἐὰν ἐντὸς 40 ἡμερῶν δὲν ἐνεφανίζετο εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ἀπολογηθῇ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Ἀλῆς δὲν μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν· καὶ τότε προεχειρίσθη μὲν πασᾶς Ἰωαννίνων ὁ ἄσπονδος τοῦ Ἀλῆ ἐχθρὸς Ἰσμαὴλ Πασόμπεϋς ἑπτὰ δ᾽ ἕτεροι πασάδες διετάχθησαν νὰ στρατεύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ ἐπὶ τὴν Ἤπειρον.

Οἱ Ἕλληνες μαχηταὶ ὠφελήθησαν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐκ τοῦ ἐκραγέντος ἐντεῦθεν ἐμφυλίου τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἀγῶνος. Ἀμφότεροι οὗτοι οἱ ἀντίπαλοι ἐζήτησαν τὴν συνδρομὴν αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν Ἀλῆς εἶχε πρὸ καιροῦ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του πολλοὺς ἐκ τῶν ἡμετέρων ἡ δὲ Πύλη διέταξε τὸν Πασόμπεϋν νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἀρχαίους τοῦ Ἀλῆ ἐχθρούς, τοὺς Σουλιώτας, ὑποσχόμενος τὴν εἰς αὐτοὺς ἀπόδοσιν τοῦ Σουλίου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπὶ ἑπτακαίδεκα ἔτη ἔβλεπον μετὰ στεναγμῶν καὶ πόθων πόρρωθεν, ἐκ Κερκύρας, τὰ πάτρια ὄρη· ὅθεν τινές, περὶ τοὺς 300, διέβησαν μετὰ χαρᾶς τὸν στενὸν πορθμὸν ὅστις ἐχώριζεν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς Ἠπείρου καὶ ἐπεφάνησαν εἰς τὸ πολιορκοῦν τὰ Ἰωάννινα στρατόπεδον. Ἐκεῖ ἠγωνίσθησαν ὅπως

συνήθως ἠγωνίζοντο, ἀλλὰ τάχιστα νοήσαντες ὅτι φενάκη ἦτο ἡ περὶ ἀποδόσεως τῆς πατρίδος ὑπόσχεσις τοῦ Πασόμπεϋ καὶ ὅτι εἰς μάτην ἀνηλίσκοντο ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ συνενοήθησαν διὰ τοῦ Μάρκου Βότσαρη μετὰ τοῦ Ἀλῆ. Ὁ πάλαι ἀγέρωχος δυνάστης τῶν Ἰωαννίνων ἦτο νῦν τεταπεινωμένος. Οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ τὸν εἶχον προδώσει, ἰδίως ὁ Ὀμὲρ Βριώνης. Αὐτοὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, Μουκτὰρ καὶ Βελῆς, εἶχον παραδοθῆ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Ὅθεν, ὅτε ὁ Μᾶρκος ἀπήτησε τὴν παραχώρησιν τοῦ ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἀλῆ κατεχομένου ἔτι Σουλίου, ὑποσχεθεὶς ὅτι Στερεοελλαδῖται καὶ Πελοποννήσιοι ἔμελλον νὰ ἐγερθῶσι κατὰ τῶν Τούρκων ἵνα ἐπανέλθωσι δῆθεν ὑπὸ τὴν πατρικὴν τοῦ Ἀλῆ διοίκησιν, οἱ δὲ Σουλιῶται δὲν ἐζήτουν τὴν πατρίδα αὐτῶν εἰμὴ ἵνα ἐκεῖθεν ἀπὸ τοῦ ἀσφαλοῦς ἀναλάβωσι τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος καὶ ἐπέλθωσι πανστρατιᾷ ἐπὶ τὴν διάλυσιν τῆς πολιορκίας, ὁ Ἀλῆ πασᾶς, καίτοι ἔχων μυρίους λόγους ἵνα δυσπιστῇ πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν τῶν τοιούτων ὑποσχέσεων, ἠναγκάσθη νὰ ἀποδεχθῇ τὰς προτάσεις αὐτοῦ. Συνωμολογήθη οὕτως ἡ συμμαχία καὶ τῇ 6 Δεκεμβρίου 1820 ἐγκατέλιπον οἱ Σουλιῶται τὸ ὀσμανικὸν στρατόπεδον, οὐχὶ βεβαίως ἵνα σώσωσι τὸν Ἀλῆν ἀλλ' ἵνα δώσωσι τὸ σύνθημα τῆς μεγάλης σύμπαντος τοῦ ἔθνους ἐπαναστάσεως, ἥτις πρὸ ἐτῶν παρεσκευάζετο διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς *Φιλικῆς ἑταιρείας*, μεθ' ἧς ἐγκαίρως εἶχον συνενοηθῆ ὅ τε Βότσαρης καὶ οἱ ἄλλοι τῶν Σουλιωτῶν ἀρχηγοί.

Καταλαβόντες δὲ ἀλληλοδιαδόχως πρῶτον τὸ Σοῦλι καὶ μετὰ ἕνα περίπου μῆνα τὴν Κιάφαν, δυνάμει τῶν διαταγῶν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πρὸς τὸν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ κατέχοντα τὰ ὀχυρὰ ταῦτα χωρία Μοῦρτον-Τσάλλην, διώρισαν προσωρινὴν ὀκταμελῆ κυβέρνησιν ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Νότην Βότσαρην, ἐπέτρεψαν τὰ πολεμικὰ πράγματα εἰς τὸν Μᾶρκον, ἔπεμψαν ἀπεσταλμένους· εἰς Πῖσαν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἄρτης Ἰγνάτιον ζητοῦντες τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ καὶ τροφὰς καὶ πολεμεφόδια, διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχέσεις μετὰ τῶν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους διατριβόντων κυριωτέρων ὀπαδῶν τοῦ κινήματος, συνεμάχησαν μετὰ πολλῶν ἐπισήμων τουρκαλβανῶν καὶ ἔλαβον διὰ τοῦ Χριστοφόρου Περραιβοῦ ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀπὸ 7 Ὀκτωβρίου 1820 διαλαμβάνουσαν ὅτι «ἡ προσκλητικὴ σάλπιγξ τῆς πατρίδος ἐντὸς ὀλίγου μέλλει νὰ ἠχήσῃ». Συγχρόνως ἐπέπεσον κατὰ τῶν πολιορκούντων τὸν Ἀλῆ πολεμίων. Ἀλλ' ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις ταύταις ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ παρατείνωσιν ὅσον ἐνδέχεται τὸν ἐμφύλιον ὀσμανικὸν ἀγῶνα, οὐχὶ νὰ καταλύσωσιν αὐτὸν δι' ὁριστικῆς μετὰ τοῦ Ἀλῆ συμπράξεως. Ἐν τῷ μεταξὺ ἠναγκάσθη μὲν ὁ σουλτάνος νὰ διορίσῃ κατὰ Ἰανουάριον 1821, ἀντὶ τοῦ ἀνικάνου Πασόμπεϋ, ἡγεμόνα τῆς κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στρατείας τὸν γενναῖον καὶ ἔμπειρον πολεμιστὴν Χουρσὶτ πασᾶν, διοικητὴν ὄντα τῆς Πελοποννήσου, ἐνέβαλε δὲ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης κατὰ Φεβρουάριον εἰς Μολδαυίαν, ἐκινήθη δὲ κατὰ Μάρτιον ἡ μεσημβρινωτάτη τῶν ἑλληνικῶν χερσονήσων, ἰδίως εὐκολυνθεῖσα εἰς τοῦτο ἕνεκα τῆς ἀποδημίας τοῦ Χουρσίτ. Συγχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν Πελοπόννησον ἐξηγέρθησαν ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλὰς καὶ αἱ νῆσοι, μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἡ δυτικὴ Ἑλλάς· ὥστε, ὅτε ἐν ἀρχῇ τοῦ 1822 παρεδόθη τελευταῖον ὁ Ἀλῆς καὶ ἔμεινε διαθέσιμος ὁ πολιορκῶν αὐτὸν ὀσμανικὸς στρατός, ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις οὐ μόνον εἶχεν ὁπωσοῦν ἀσφαλισθῆ διὰ τῶν ἐν Βαλτεσσίῳ καὶ περὶ Θερμοπύλας μαχῶν, καὶ τῆς πρώτης πυρπολήσεως ὀθωμανικοῦ δικρότου εἰς Ἐρεσσὸν τῆς Μυτιλήνης, καὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Μονεμβασίας, τῆς Πύλου καὶ τῆς Τριπόλεως, ἀλλὰ συγκροτήσασα προσέτι τὴν πρώτην αὐτῆς ἐθνικὴν συνέλευσιν ἐν Ἐπιδαύρῳ εἶχεν ἀνακηρύξει δι' αὐτῆς τῇ 1ῃ Ἰανουαρίου 1822 *ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τὴν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὕπαρξιν καὶ ἀνεξαρτησίαν.*

Ἡ ἑλληνικὴ λοιπὸν ἐπανάστασις τοῦ 1821 δὲν παρήχθη ἐκ τύχης, οὐδὲ ὑπῆρξε δημιούργημα πρόχειρον ἀνθρώπων τινῶν, ἀλλ' ἀποτέλεσμα ἀναπόδραστον ὅλων τῶν προηγουμένων περιστάσεων, πόθων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ ἔθνους· ἀποτέλεσμα τοῦ ὁποίου τὰ ἀλλεπάλληλα προηγούμενα δύναται ἡ ἱστορία νὰ παρακολουθήσῃ βῆμα πρὸς βῆμα ἐπὶ 400 ἀνατρέχουσα ἔτη μέχρι τῶν χρόνων καθ' οὓς τὸ ἔθνος ὑπέκυψε κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Τοῦ τελευταίου σουλιωτικοῦ ἀγῶνος, τοῦ ἀρξαμένου περὶ τὰ τέλη τοῦ 1820, παρηγήθησαν οἱ ἆθλοι τοῦ Νίκου Τσάρα, τοῦ Σταθᾶ καὶ τοῦ Βλαχάβα. Τῶν ἄθλων τούτων οἱ πρῶτοι τῶν Σουλιωτῶν ἀγῶνες· τούτων δὲ πάλιν τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ρήγα Φεραίου. Μικρὸν πρὸ τοῦ Ρήγα ἐγένοντο κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν τὰ κατορθώματα τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ τοῦ Ἀνδρούτσου. Πρὸ τούτων ἔχομεν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770. Πρὸ ταύτης τὸν τοσαῦτα διαπράξαντα πολεμικὰ ἔργα περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 17 ἁρματολικὸν ὀργανισμὸν τῆς Στερεᾶς ὑπὸ τὸν Κούρμαν, τὸν Μεϊτάνην, τὸ Χορμόπουλο, τὸν Σπανόν, τὸν Μόσχον Βαλαωρίτην. Ἀνατρέχοντες δὲ πάντοτε τὴν 17 ἑκατονταετηρίδα συναντῶμεν τοὺς ἀγῶνας τῶν Κρητῶν καὶ ἔτι πρότερον τὴν εὐρεῖαν ἐπανάστασιν τὴν ὀργανωθεῖσαν ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου μέχρι τῆς Σερβίας ἐπ' ὀνόματι τοῦ δουκὸς τοῦ Νεβέρς, τοῦ μετονομασθέντος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Κωνσταντίνου Παλαιολόγου· καὶ περὶ τὰ τέλη τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος τὸ αἱματηρὸν ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Ἀκαρνανίᾳ κίνημα τοῦ Θεοδώρου Μπούα Γρίβα· καὶ πρὸ τούτου πάλιν, περὶ τὸ 1574, τὸ κίνημα τῶν Λοιδωρικιωτῶν, Βιτρινιτσιωτῶν, Γαλαξειδιωτῶν, καὶ τὴν ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Μελισσηνοὺς ἐπανάστασιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Μάνης, ἀμφοτέρας κατ' εἰσήγησιν τῆς Ἱσπανίας διεξαχθείσας· πάλιν δὲ πρότερον τοὺς ἀγῶνας τῶν Κυπρίων, καὶ τὸ μέγα κίνημα τὸ ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου Η΄ παρασκευασθέν, καὶ τὰς ἐπανειλημμένας τῶν Πελοποννησίων ἐπαναστάσεις τῇ προτροπῇ τῆς Ἐνετίας, αἵτινες, καθ' ὅσον πρὸς τὰ ὀπίσω βαίνομεν συναρμολογοῦνται ἀμέσως μετὰ τοῦ κινήματος, ὅπερ, τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε διοργανωθῇ ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν, τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Ἰωαννίνων, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλει λάβει τὴν συνδρομὴν τῆς Εὐρώπης καὶ περὶ τοῦ ὁποίου τοσοῦτον διδακτικὰς εὕρομεν εἰδήσεις ἐν τῷ ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ *Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως*. Τὸ βούλευμα τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος κρίκος τῆς μακρᾶς ἐπαναστατικῆς σειρᾶς δι' ἧς ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 συνδέεται ἀναποσπάστως μεθ' ὅλων τῶν κατὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας ἀγώνων ὅσοι διεξήχθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν ἐν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι χειρώσεως. Ἡ *Φιλικὴ ἑταιρεία* ἐπεχείρησε νὰ συναρμολογήσῃ καὶ νὰ καθυπαγάγῃ εἴς τινα πειθαρχίαν καὶ διεύθυνσιν τὰς ἀπ' αἰῶνος προϋπαρχούσας διαθέσεις καὶ δυνάμεις τῶν διαφόρων τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς τμημάτων, αἵτινες πρότερον ἐνήργουν ἀσυναρτήτως καὶ ἔστιν ὅτε οὐχὶ ἐν συνειδήσει τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκον· ἰδίως αἱ μαχιμώτεραι τοῦ ἔθνους τάξεις, οἱ ἁρματολοί, οἱ κλέφται, οἱ καταδρομεῖς, οἱ Μανιᾶται, ἐν ταῖς ἐχθροπραξίαις αὐτῶν δὲν διέκρινον πάντοτε τοὺς Χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν Τούρκων. Ὅθεν τὸ ἔργον τῆς *ἑταιρείας* ἀπέβη τῳόντι σωτήριον ὅτε περιποιῆσαν τῷ τελευταίῳ ἀγῶνι γνησιώτερόν τινα ἑλλήνιον καὶ πανελλήνιον χαρακτῆρα. Αἱ δυνάμεις ὅμως καὶ αἱ προαιρέσεις, τὰς ὁποίας ἡ *Φιλικὴ ἑταιρεία* ἐπεχείρησε νὰ συνυφάνῃ πρὸς ἕνα κοινὸν σκοπὸν προϋπῆρχον, καὶ πλειστάκις ἐπὶ 400 περίπου ἔτη ἀπέδειξαν τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν καὶ ἀκατάβλητον ζωτικότητα.

Ἐνταῦθα καταστρέφων τὸν λόγον περὶ τῆς τύχης καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καθ' οὓς χρόνους διετέλει ὁλόκληρον σχεδὸν ὑπὸ τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν νομίζω ὅτι οὔτε τὰ παθήματα αὐτοῦ ἐδείνωσα οὔτε τοὺς ἀγῶνας οὓς κατέβαλεν ἵνα παρασκευάσῃ ἑαυτῷ μέλλον ἀγαθώτερον ἐμεγαλοποίησα. Ἀκριβῶς δὲ σταθμίζων τὰ πράγματα ἐν πάσῃ συνειδήσει δύναμαι νὰ εἴπω ὅτι οὐδὲν τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν εἰς ὁμοίας ἢ παρεμφερεῖς περιελθὸν συμφορὰς ἀνέδειξεν ἢ πλείονα καρτερίαν ἢ πλείονα δραστηριότητα. Ἐὰν πολλοί, δελεασθέντες ὑπὸ τῶν δώρων τοῦ νικητοῦ, ἐξισλαμίσθησαν· ἐὰν ἕτεροι οὐκ ὀλίγοι ἀθυμήσαντες ἀπεδήμησαν καὶ ἢ ἐξεφραγκεύθησαν ἢ ἐξερρωσίσθησαν, ἡ μεγάλη τοῦ ἔθνους ὁμὰς ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων αὐτῆς, εἰς τὰς παραδόσεις αὐτῆς, εἰς τὸ ὄνομα αὐτῆς, εἰς τὸ μέλλον αὐτῆς. Καὶ ἐνῷ ἐπανίστατο κατὰ τοῦ δεσπότου παρεισέδυεν ἐν ταὐτῷ εἰς τὰ συμβούλια αὐτοῦ· ἐνῷ ὠργάνιζε καὶ ἐνήσκει ἐπὶ τῶν ὀρέων μὲν τὸν πεζικὸν ἐν τῷ πελάγει δὲ τὸν ναυτικὸν αὐτοῦ στρατόν, ἐρρύθμιζεν ἐν ταὐτῷ εἰς τὰ πεδία καὶ εἰς τὰς νήσους τὸν εἰρηναῖον κοινοτικὸν βίον· ἐνῷ ἠγωνίζετο ἐκ παντὸς τρόπου νὰ αὐξήσῃ ὅσον οἷόν τε τὸν πλοῦτον αὐτοῦ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐπεμελεῖτο ἐν ταὐτῷ τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν αὐτοῦ διαμόρφωσιν. Καὶ διήγαγεν οὕτω βιοῦν, ταλαιπωρούμενον μὲν καὶ βασανιζόμενον, ἐργαζόμενον δ' ἐν ταὐτῷ καὶ ἀγωνιζόμενον, 400 ἔτη, μέχρις οὗ, ὅταν ἐνόμισεν ὅτι ἀρκούντως ὑπέσκαψε τὰ θεμέλια τῆς εἱρκτῆς ἐν ᾗ ἦτο ἐγκεκλεισμένον, ἐπεχείρησε νὰ καταρρίψῃ τὰ τείχη αὐτῆς καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν. Ἐὰν ἑκάστη ἱστορικὴ περίοδος κρίνεται κατὰ τὰ πράγματα ἅτινα ἐδημιούργησεν, ἀδιστάκτως λέγομεν ὅτι, ὅπως νῦν ἔχουσι τὰ πράγματα ἔτι παρ' ἡμῖν, τὸ ἔθνος ἀνεδείχθη ἐν τοῖς χρόνοις τῆς δουλείας ὑπέρτερον ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἐφεξῆς, διότι ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς δουλείας ἐδημιουργήθησαν αἱ πολεμικαί, αἱ ἀστικαὶ καὶ αἱ διανοητικαὶ δυνάμεις δι' ὧν διεξήχθη ὁπωσδήποτε ἡ ἐπανάστασις, ἐνῷ ἀφ' ἧς ἐγενόμεθα ἐλεύθεροι δὲν διεπλάσαμεν ἔτι νέας δυνάμεις ἐπιτηδείας νὰ συμπληρώσωσι καὶ νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἔργον τῶν πατέρων ἡμῶν.

Ἡ Βλαχέραινα τῆς Πάργας, ἀπαχθεῖσα ὑπὸ τῶν Παργηνῶν κατὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς πατρίδος των καὶ ἀποτεθεῖσα εἰς τὸν ἐν τῷ Παλαιῷ φρουρίῳ τῆς Κερκύρας ναὸν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ἐν σελ.	1(ὑπὸ τὴν εἰκ.)			γραπτέον	*ἠρειπωμένου*
»	29 »			»	Ἐρείπια τοῦ ἐν Θήβαις πύργου ἐκ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Σαίντ-Ὀμέρ
»	38	σημ. 1	στίχῳ 5	»	(nummus)
»	69(ὑπὸ τὴν εἰκ.)			»	*Χλομουταίου*
»	72	σημ. 1	» 5	»	ἐν τῇ ἄνω εἰρημένῃ συνηθείᾳ
»	87(ὑπὸ τὴν εἰκ.)			»	Πύργος ἐν Μάνῃ νεωτέρων [illegible]
»	108(ὑπὸ τὴν εἰκ.)			»	*Ἀνδρόνικος Α΄ Παλαιολόγος* (Μικρογραφία τοῦ Cod. grec. Βασιλικῆς Βιβλιοθήκης Μονάχου
»	145	σημ. 1	» 4	»	ἐν ταῖς τάξεσι τῶν *Ἀλμογοβάρων*
»	161(ὑπὸ τὴν εἰκ.)			»	Ἐρείπια τοῦ ἐν Θήβαις πύργου ἐκ τῶν ἀνακτόρων τοῦ Σαίντ-Ὀμέρ
»	179(ὑπὸ τὴν εἰκ.)			»	ΙΕ΄ *αἰών*
»	181	σημ. 1	» 1	»	τῆς πασῶν τῶν ἄλλων
»	187	» α΄	» 13	»	*παρὰ τοῖς Ζεϊβέκαις*
»	187	» β΄	» 3	»	ἀρχοντικῇ τάξει
»	189	» δ΄	» 110-21	»	Προτασσόμενον τοῦ κυρίου ὀνόματος σημαίνει ἡγεμών (χανζαδὲ=ἡγεμονόπαις)
»	190	» στ΄	» 3	»	ἡγεμών, ὑποκείμενον
»	190	» η΄	» 3	»	Μεχμὲτ Β΄
»	190	» η΄	» 17	»	δικαίωμα ... τοῦ περιζωννύειν τὸν σουλτάνον *ξίφει*
»	204(ὑπὸ τὴν εἰκ.)			»	ἐν τῇ μονῇ Certosa di Val d'Ema
»	225	σημ.	» 9-10	»	Μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους διετήρει σχέσεις
»	236(ὑπὸ τὴν εἰκ.)			»	Μικρογραφία ἐν Suppl. grec Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Παρισίων
»	248	σημ. 1	» 3	»	τοῦ *Διοδουράτου* (Metz)
»	250(ὑπὸ τὴν εἰκ.)			»	Ἰωάννης *Η* Παλαιολόγος
»	261	σημ.	» 19-20	»	(ὁ Δόνσκοϊ=Ταναϊκὸς ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτοῦ παρὰ τὸν Τάναϊν (Δόν) ἐναντίον τῶν Μογγ. νίκης)
»	302	»	» 3	»	τοῦ μουσουλμάνου ἢ Σουλεϊμάν
»	360		» 7	»	καὶ οἶκτος αὐτὸν ἐπῄει
»	368		» 23	»	πλησίον τοῦ *αὐθέντός* μου

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἐν σελ.	31	σημ.	στίχῳ 21	γραπτέον	(τῷ 1623)
»	135	»	» 1	»	ν' ἀναφέρωμεν, ἀνάλογόν τι ὑπῆρχε
»	178	» 2	» 4	»	τοῦ διδομένου ἄνω (οὐχὶ *ἄνωθι*) ἀριθμοῦ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

ΕΙΚΟΝΩΝ, ΧΑΡΤΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Εἰκόνες ἐντὸς κειμένου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Εἰκόνες ἐκτὸς κειμένου.

Χάρται καὶ διαγράμματα ἐντὸς κειμένου.

Χάρται καὶ διαγράμματα ἐκτὸς κειμένου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ-ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ἐπιτολὴ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Εἰσαγωγή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Τὰ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος Ἑρρίκου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Τὰ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἐρρίκου μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Αἱ ἐν τῷ μεταξὺ περιπέτειαι τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἐνετῶν ὅσοι κατεῖχον τὰς κυρίως ἑλληνικὰς χώρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Παλαιολόγοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'

Ἡ Καταλανικὴ ἑταιρεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Ὀσμανίδαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

Πρόσκαιρος ὕφεσις, ἀλλὰ φοβερὰ ἐξέγερσις τῶν ὀσμανιδῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄

Οἱ τελευταῖοι πρόμαχοι τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ-ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Φοβεραὶ δοκιμασίαι τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Ἐσωτερικὴ αὐτοῦ διοργάνωσις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Εἰσαγωγή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Δεκάτευσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἕνεκα ποικίλων αἰτίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὀργάνωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Ἐκκλησία. Ἀποδοθεῖσα αὐτῇ ἐξουσία. Δεινοπαθήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ὀργάνωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Γραμματικοί. Ἄρχοντες. Μεγάλοι διερμηνεῖς. Ἡγεμόνες Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Ὀργάνωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Κοινότητες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'

Ὀργάνωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Πεζικαὶ καὶ ναυτικαὶ δυνάμεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Ὀργάνωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Διανοητικὸς βίος. Δημοσία ἐκπαίδευσις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

Ἔνοπλοι τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ διαμαρτυρίαι ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως.